LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA

ZENONAS IVINSKIS

LIETUVOS ISTORIJA

IKI VYTAUTO DIDŽIOJO MIRTIES

ROMA 1978

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA

ZENONAS IVINSKIS

RINKTINIAI RAŠTAI

I Tomas

LIETUVOS ISTORIJA

Iki Vytauto Didžiojo mirties

ROMA 1978

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA

ZENONAS IVINSKIS

LIETUVOS ISTORIJA

IKI VYTAUTO DIDŽIOJO MIRTIES

1978
Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija
Piazza della Pilotta 4
Roma

Spaustuvės išlaidos apmokėtos
Lietuvių Fondo ir L. K. Mokslo Akademijos lėšomis

Spausdino Pontificia Università Gregoriana spaustuvė Romoje

TURINYS

ANTRAS SKYRIUS

VALSTYBĖS IŠKILIMAS IR JOS SUSTIPRĖJIMAS

TREČIAS SKYRIUS

VALSTYBĖS SUKLESTĖJIMAS

PRATARMĖ

Trumpi autoriaus paaiškinimai metodo, periodizacijos ir kitais klausimais.

« Žmonės nusidavimų (istorijos) nepažįstantieji vis yra vaikai. » Šitaip išvertęs žinomą lotynišką humanistų posakį (Homines historiarum ignari semper sunt pueri) pradėjo mūsų žymusis tautinio atgimimo vyras J. Basanavičius 1883 metais savo žinomą istorinę prakalbą pirmajame « Aušros » numeryje.

Tokį nusistatymą jau su kaupu buvo vykdęs mūsų pirmasis ir po savo mirties išpopuliarėjęs Lietuvos istorikas Simonas Daukantas. Per eilę dešimtmečių iki pat nepriklausomybės metų tuo šūkiu pasekė Lietuvoje ir mūsų romantiškai nusiteikusieji aušrininkai ir jų tautinio palikimo tęsėjai.

Juk XIX amžiuje eilei atbundančių tautų, ypač pietryčių Europos slavams (čekams, serbams), savos praeities *garbinimas*, jos idealizavimas yra daug pasitarnavęs jų *tautiniam* susipratimui kelti ir jam stiprinti. Taip pat ir lietuviams prisikelti ir savam atskiram tautiniam pašaukimui įsisąmoninti daug yra prisidėjęs pastovus veido nukreipimas į savą praeitį.

Pradedant ankstybu lituanistiniu sąjūdžiu dar Vilniaus universitete lietuvių tautos atgimimo veikėjai XIX amžiuje iš širdies pamilo Lietuvos istoriją. Norėdami savo tautai parodyti XIII-XIV amžių lietuvių didybę anie istorijos mėgėjai patriotai patys tyrinėjo, rašė ir garbino Lietuvos žymiųjų valdovų, jos didžiųjų kunigaikščių laikus bei jų žygius. Toje pat dvasioje reikšmingų pergalių datos (pvz., 1936 metais septynių amžių sukaktis nuo Saulės-Šiaulių laimėjimo), ar valdovų mirties jubiliejai, buvo ir nepriklausomoje Lietuvoje dėmesingai atšvenčiami. Taip įvyko ir 1930-ais, kai plačiai iki tolimiausių valstybės užkampių buvo atžymima 500 metų nuo mirties Vytauto Didžiojo. Jo vardas buvo duotas ir Lietuvos universitetui, ir naujai įkurtam Kultūros muziejui, ir eilei kitų institucijų.

Šitoks nuo XIX amžiaus pirmos pusės išpuoselėtas savo praeities idealizavimas lietuvių tautoje yra jau atlikęs sau skirtą vaidmenį. Lietuvių tauta tiek tautiškai susiprato, kad ji daug pastangų

padėjo, kol ji prieš pusę šimtmečio įgyvendino Lietuvos valstybingumo idealą. Už tą patį, savos istorijos pagalba įsisąmonintą idealą ir po Antrojo Pasaulinio karo pačiame krašte daug aukų buvo suklota ir vis tebekovojama laisvame pasaulyje.

Romantiškas žvilgsnis į savo istoriją tebeturi stiprias tradicijas lietuviuose. Bet ir istorijos mokslas *daro pažangą*. Žinoma, pačioje istorijoje, anoje prieš daug šimtų metų įvykusioje praeityje, nieko *nebegalima pakeisti*. Kas yra atsitikę, yra įvykę amžinai, ir niekada nebesiduoda koriguojama. Keistis gali tačiau vėlesnių generacijų pažiūros į pačius faktus. Pvz., ir senos praeities įvykiams aiškinti gali būti surastos naujos priežastys, nauji atžvilgiai, ypač kai pavartojami *nauji* tyrinėjimo metodai.

Ir pas mus toji labiau *praktiško* tikslo siekusi istorija, buvusi gyvenimo mokytoja, kuri praeityje labiau teieškojo gerų moralinių, pamokinančių ir patriotiškai nuteikiančių pavyzdžių, turi užleisti pirmaujančią vietą *genetinei* (priežastinei) istorijai. Pragmatiškai-didaktinis istorijos rašymo būdas turi trauktis ir labiau leisti reikštis genetiniam metodui, kuris pirmoje vietoje stato visuomeninės reikšmės turinčių įvykių psichofizinį *priežastingumą* (Ernst Bernheim).

Bandydami *kritiškai* ir, kiek žmogiškai prigimčiai nustatytos ribos leidžia, *objektyviai* eiti į lietuvių tautos išgyventus šimtmečius, visą savo dėstymą norime sutelkti apie *valstybingumo idėją* lietuvių tautoje. Kaip ji *atsirado*, vystėsi, išbujojo ir paskui silpo ir kaip ji vėl *atsigavo* ir vėl buvo realizuota, yra mūsojo darbo vedamoji mintis per visus šimtmečius. Ji paryškinta politinio, religinio, kultūrinio bei ūkinio gyvenimo faktais.

Tik gana trumpai čia tėra apžvelgti patys seniausieji laikai, paremti archeologiniais duomenimis. Lietuvos *proistorė* yra jau plačiai išaugusi į atskirą mokslą, kur tyrinėjama kitais metodais. Ten su *kastuvu* rankoje iš tos didžiosios konservatorės, mūsų žemės surankiojama vertingų žilos praeities paminklų. Reikia džiaugtis, kad specialistas (prof. dr. J. Puzinas) duoda atskirą išsamų veikalą. Reziumuotai ir probėgomis tepatiekdami kitų proistorinius duomenis, tikrąją Lietuvos istoriją pradedame sąvartoje istorinių laikų, būtent, XII amžiaus gale, kai lietuvių tautos žygiai ir jos «įėjimas» Europos istorijon jau gali būti nuosekliai pagrįsti vis daugiau autentiškumo įgyjančiais *rašytais šaltiniais*.

Šitoje *apžvalginėje* Lietuvos istorijoje yra stengiamasi panaudoti ikišiolinės tyrinėjimų išdavos ištisų laikotarpių ir atskirų temų. Prie kiekvieno klausimo yra, palyginti, gausiai nurodant literatūrą, labiau atsižvelgta į naujesnius tyrinėjimus. Suprantama, kad besiekiant mokslinės sintezės, autoriui teko daug remtis kitų tyrinėji-

mais. Kitaip ir negalėjo būti, nes istorikas pats tegali nuodugniau ištyrinėti tik dalį savo tautos istoriją liečiančių klausimų, nors jis ir būtų ne kartą per eilę metų išdėstęs *visą* tos tautos istorijos kursą universitete. Šitaip yra tekę ir autoriui tėvynėje ir svetur, tuo būdu susidarant savą koncepciją į visą Lietuvos istoriją.

Tad ir šį kartą, statant Lietuvos istorijos «rūmą», reikėjo uoliai naudotis kitų jau pagamintomis «plytomis». Prie atskirų klausimų yra nurodoma ne maža darbų, straipsnių ir okupuotoje Lietuvoje rašančiųjų (vad. tarybinių) istorikų. Jie yra griežtai atsiriboję ir pasmerkę vad. «buržuazinę» istoriografiją. Jie eina į mūsų tautos istoriją visai kitu metodu. Su juo autorius savo darbo metodo neidentifikuoja, nors ir dėmesingai panaudoja po 1944-jų m. Lietuvoje leistuosius šaltinius ir tyrinėjimus. Autorius niekur nenutylėjo ir bibliografijon įtraukė, jeigu tik kas nors kokiu nagrinėjamu klausimu okupuotoje Lietuvoje buvo tyrinėta. Reikėtų linkėti, kad tokio pat nusistatymo anie istorikai laikytųsi link laisvojo pasaulio lietuvių istorikų.

Kai laisvajame, demokratiniame pasaulyje istoriko tyrinėjimui jokių varžtų nežinome, išskyrus objektyvios tiesos siekimą, diktatūrinėje sistemoje gyveną Lietuvos istorikai, kaip «Lietuvos TSR istorijos» I-jo tomo (1957) pratarmėje pasakyta, turėjo vadovautis XX Tarybų Sąjungos Komunistų partijos kongreso nurodymais. Tai reiškė «griežtą būtinumą moksliškai remtis istorine dokumentine medžiaga, nušviečiant ją marksistine-leninistine metodologija.» (I, p. 3). 1958 metais vientomės «Lietuvos TSR istorijos» pratarmėje autoriai vėl priminė tą patį metodą. Jie akcentavo savo priešingumą «praeities veikėjų idealizavimui», «kunigaikščių kultui». Jie, žinoma, iškėlė liaudį, «kaip pagrindinį istorijos kūrėją». Jie pabrėžė «liaudies masių kovą su išnaudotojų klasėmis.» (p. 3). Žinoma, toji naujai perrašyta Lietuvos istorija neteko savo tikrojo veido, ir tai bus čia įvairiomis progomis (išnašose) nurodyta.

Kaip Lietuvos istorija čia *periodizuojama* ir kokiomis pagrindinėmis epochomis skirstoma, kalba apie tai čia atskiras įvado poskyris. Lietuvos istorijos periodizacijos pagrindan čia buvo padėtas vystymasis Lietuvos santykių su rytų kaimynu, Maskva, kuris pamažu išaugo į didelį pavojų. Jis buvo priežastimi kelių lūžtvinių epochų, reikšmingai palietusių ne tik pačios valstybės bet ir lietuvių tautos ateitį.

Žinoma, beveik nuo pat savo valstybinio gyvenimo pradžios lietuvių tauta vis turėjo kovoti už savo erdvę, dviejų pagrindinių kaimynų iš vakarų (vokiečių) ir rytų (rusų) spaudžiamą. Nors tas abipusis spaudimas ne vienu laiku vyko ir per šimtmečius įvairias formas įgavo, tačiau jis paliko lietuvių tautoje ryškią žymę.

Šitame ryšyje verta paminėti, kad prof. Stasys Šalkauskis ir visą lietuvių tautos pašaukimą sprendė išeidamas iš to fakto, kad lietuviai gyvena ant ribos dviejų pasaulių, būtent, slavų ir germanų (« Sur les confins de deux mondes », Genève 1919).

Tos svarbios problemos čia teliečiame pirmoje eilėje *politinį* atžvilgį. Jis parodo, kaip lietuviams vis sunkiau darėsi, kad ir Lenkijai talkininkaujant, *apginti* valstybės rytų sienas. Pagaliau atsirado rūpestis *išsaugoti* pačios tautos egzistenciją. Tad lietuviams *išsilaikyti* tarp anų dviejų kaimynų, susiformavusių į dvi stiprias valstybes, yra jau ne vieną kartą buvus pačiu svarbiausiu uždaviniu. Iš jo iki šiai dienai tebekyla nauji pavojai ir naujos problemos, ypač, kai lietuvių tauta nuo 1945 metų netikėtai yra nustojusi per septynis amžius trukusios kaimynystės su vokiečiais.

Kol Lietuva vis oficialiai tebebuvo laikoma pagoniška, nuo pat jos valstybinio gyvenimo pradžios kilo jai didelis pavojus iš Vakarų, ir šitoji vokiečių ordino grėsmė buvo jai pakibusi iki pat XV amžiaus pradžios. Plačiai buvo kryžiuočių naudai užangažuotos beveik visos krikščioniškosios Vakarų Europos valstybės, kurių kilmingiesiems ir žymiems didikams « Litauerreisen » teikdavo daug įdomumo. Bet nuo Melno taikos (1422) iki pat paskutiniojo Lietuvos-Lenkijos padalinimo (1795) vakariniame Lietuvos šone buvo *ramu*, ir Vytautinės sienos su vokiečiais, išskyrus trumpą epizodą (1795-1815), formaliai išliko nepakeistos iki pat I-jo pasaulinio karo. Tad ir pats santykių vystymasis su vokiečiais šimtmečių bėgyje iki pat XX amžiaus neteikia lūtžvinių datų periodizacijai.

Gal jų daugiau yra Lietuvos ir *Lenkijos* santykių istorijoje? Buvo nusistovėjusi ilgametė tradicija senesniųjų Lietuvos istorijos veikalų ir jos vadovėlių, kurių apypilnį bibliografinį sąrašą čia priedui patiekiame, pagal Lietuvos ir Lenkijos « unijų » datas paskirstyti Lietuvos istoriją. Jos naujas laikotarpis buvo pradedamas nuo « personalinės unijos » (1385), o sekantis nuo Liublino unijos metų (1569). Pagrindan dėdamas tų dviejų valstybių tarpusavio santykius taip tebedarė nusipelnęs istorikas kan. A. Alekna (1923), iš dalies — St. Matulaitis (1923), nekalbant apie senesnius autorius.

Teodoras Narbutas užbaigė 1841 metais plačiausios iki šiol Lietuvos istorijos 9-jį tomą Liublino unija ir paskutiniojo Gediminaičio Žygimanto Augusto mirtimi (1572). Ant jo grabo « sulaužęs » savo plunksną, atskiros tolimesnės lietuvių tautos istorijos Narbutas neberašė. Ir S. Daukantas užbaigė savo Lietuvos istoriją Ž. Augusto gyvenimo pabaiga. Panašiai į ją žiūrėta ir vadovėlinio tipo Maironio, Pajautos (Konstancijos Skirmuntaitės), Prano (kun. Antano Šmulkščio) knygutėse, visą dėmesį sutelkiant lietuvių tautos žygiams iki Vytauto Didžiojo mirties.

1569 metais Liubline « abiejų tautų » galutinai nustatyti tarpusaviai valstybiniai santykiai, lygiai kaip ir įkandin prasidedąs periodas bendrų renkamųjų valdovų, kurių kiekvienas tapdavo ir didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu, nepaliko be neigiamų pasėkų atskiros Lietuvos valstybinės sąmonės lauke. Prisiimdami lenkų kultūrą ir kalbą, Lietuvos kilmingieji lenkėjo ir sąmonės atžvilgiu. Tai buvo ilgametis procesas nuo Vazų dinastijos laikų, be šuolių ir netikėtinumų.

Lietuvos valstybingumo vystymesi ir jo sunykime, ir ypač žlugime, patys reikšmingieji etapai kaip tik formavosi iš santykių su rytų slavais, su iš Maskvos kunigaikštijos išaugusia Rusijos valstybe. Juk ir pačios Liublino unijos pagrindine priežastimi pas lietuvius tebuvo vis labiau didėjantis Maskvos pavojus. Unija būtų buvusi *nereikalinga*, jeigu Lietuvos bajorija nebūtų įtikėjusi Lenkijoje rasti kovos sąjungininką prieš nuolat iš rytų einančią agresiją.

Lietuviai romantikai su pagrindu didžiavosi laikais, kai Lietuva plačiai išplėtė savo valstybingumą aname rytiniame šone iki anapus Dniepro ir taip sukūrė rytų Europoje žymiausią valstybę. Bet tie patys romantikai jau nebesidomėjo ir net kartais nebelaikė Lietuvos istorijos dalimi laikų, kada tuose pat rytuose ant Maskvos upės kranto išaugusi jėga, daugiausia yra parodžiusi aktyvumo Lietuvos ir Lenkijos unijinę valstybę « išbraukti » iš žemėlapio.

Galima sakyti jau nuo XIV amžiaus pirmos pusės į Gedimino sostinės Vilniaus ir į Jono Kalitos tvirtovės Kremliaus pamatus buvo įmūrytas tų dviejų valstybių ir jas valdančiųjų dinastijų (Gediminaičių-Riurikaičių) *antagonizmas* (H. Paszkiewicz), pastoviai lydėjęs jas per tolimesnius šimtmečius.

Kai 1492 metais, Bizantijos sosto palikuonę vedęs, Maskvos didysis kunigaikštis Jonas III *pirmasis kardu užatakavo* Lietuvą, iš Maskvos karų orbitos ji jau nebeišėjo iki paskutiniojo padalinimo (1795). Tos dvi reikšmingos datos patiekia ribas visam paskirstymui. Nuo XV amž. pabaigos iki XVIII amž. galo turi būti atskirai apžvelgti trys amžiai, ypač pilni karų su Maskva ir lydimi kitokių nelaimių. Lygiai taip pat trys pirmieji Lietuvos valstybingumo šimtmečiai (XIII, XIV, XV) turi talpinti ne tik karaliaus Mindaugo pirmatako, jo paties ir jo įpėdinių laikus. Bet dar reikia išsamiau apžvelgti visą laikotarpį plačios Gedimino giminės, jo sūnų ir ypač jo dviejų didžiųjų anūkų, būtent, Vytauto D. ir Jogailos. Čia natūraliai įjungiama taip pat vytautinių laikų tąsa iki pat Kazimiero Jogailaičio mirties (1492).

Anam laikotarpiui priklauso ir didžioji lietuvių *ekspansija* į rytų erdvę, tuo pat metu nuolat vykstant įtemptoms kovoms su

vokiečių ordinu. Kai nuo XIV amž. galo totorių valstybė (Aukso Orda) ėmė silpti, atrodė, kad Vytauto Didžiojo laikais sutelktoji jėga sudrebins pagaliau ir pačios Maskvos valstybę iš pamatų. Bet tos audros debesys pamažu išsiskirstė, nepadarydami Maskvai didesnių nuostolių. Vytautinė imperija nuėjo praeitin lyg šviesus meteoras. O laikais Kazimiero Jogailaičio, kuris vedė perdėm *dinastinę* politiką (Čekijoje ir Vengrijoje), Lietuvos valstybė Maskvai jau nebesukėlė tikro pavojaus, nors ji vis dar buvo politinės jėgos atžvilgiu pranašesnė už naują konkurentę rytų Europoje—Maskvą.

Mindaugo krikštas, tolimesni krikšto bandymai, Jogailos išėjimas karaliauti Lenkijon (Kriavo aktas), Vilniaus vyskupijos įkūrimas ir kultūrinis-ekonominis vystymasis priklauso į I-jo tomo turinį. Jis, kaip ir kiti du sekantieji, atskirai turi savo dažniau cituotų veikalų santrumpas, šaltinių apžvalgą, chronologines ir genealogines lenteles ir vardyną.

J. Pfitzneris 1930 m. Pragoje išleistame įdomiame veikale «Grossfürst Witold als Staatsmann» (lietuv. Jurgio Talmanto vertimas, Kaunas 1930) reikalavo į šį didį valdovą žiūrėti lietuvių požiūriu. Tik tokiu būdu tesąs galimas *vispusiškas* lietuvių-rusų valstybės praeities įvertinimas (p. 4; vertimo p. 5). Šitokį J. Pfitznerio reikalavimą galima pratęsti ir visai Lietuvos istorijai.

Nors ir neturėdamas dabar po kojomis savo gimtos Lietuvos (Žemaičių) žemės, autorius čia į visą lietuvių tautos istoriją bando žvelgti iš pačios Lietuvos ir vertinti faktus akimis palikuonių tos tautos, kuri buvo tos istorijos nešėja.

Baigdamas nuoširdžiai dėkoju Lietuvių Fondo Valdybos pirmininkams (pp. Dr. A. Razmai, Dr. K. Ambrozaičiui), kad jie pasiimdami Fondui finansinę naštą, įgalino mane realizuoti šią mano gyvenimo testamentinę svajonę — duoti savo tautai gimtąja kalba Lietuvos istoriją, kaip aš ją iš savo ilgamečių kitų tyrinėjimų studijų, atitinkamų šaltinių ir dėstymo aukštosiose mokyklose esu apčiuopęs.

Žinoma, kiekviena generacija vis nori sau naujai pasirašyti savos tautos istoriją. Tokios Lietuvos istorijos reikalingumo dabar čia plačiau neįrodinėsiu. Malonu konstatuoti, kad laisvojo pasaulio lietuviai savo tautos didžiąja praeitimi gyvai tebesidomi. Retai praeina minėjimai ir šventės be žvilgsnio praeitin. Periodikoje daug rašoma ir populiarizuojama; diskutuojama Lietuvos krikšto problemos, Lietuvos valdovų titulai (didieji kunigaikščiai ar karaliai?), unijos (Kriavo akto) klausimai, duodamos ilgos kritikos memuarinės literatūros ir tt.

Didele dalimi pasekdamas tą gausią publicistiką Lietuvos istorijos srityje, autorius tačiau savo dėstyme neperėjo į platesnes

diskusijas, nors ne vienu atveju jo nuomonė skyrėsi. Normaliai istorikas rašo ne vienai dienai, rašo atsiremdamas į šaltinius ir nepataikaudamas momento reikalavimams, nors kiekvienas istorijos autorius palieka naujai parašytoje istorijoje *savo laiko antspaudą* (Benedetto Croce).

Šioje vietoje noriu padėkoti mano žmonai Paulinai, sudariusiai mano darbui palankias sąlygas. Mano gili padėka tiems JAV gyvenantiems bičiuliams, kurie per p. inž. J. A. Sabalį suorganizavo man techninę pagalbą, kai 1970 m. rudenį atsiuntė pareigingą idealistą stud. Algirdą Stankų.

Lietuvos istorija vidurinių amžių galo, tiksliau, « vidurinių amžių rudens » Europoje (J. Huizinga) yra labai platus objektas. Išeidami iš savo požiūrių, jau visą paskutinį šimtmetį ja gana gausiai yra užsiėmę ir lenkų, ir rusų, ir vokiečių istorikai. Reikalingi tyrinėjimai ir žurnalų studijos yra taip plačiai išsimėčiusios po įvairius rinkinius, kad jokia viena biblioteka Vakarų Europoje nėra pilnai susirinkusi Lietuvos istorijai nė pačių reikalingiausių bibliografinių pozicijų.

Tad čia reikėtų dar suminėti daug pavardžių eilės bibliotekų ir archyvų pareigūnų, kurie autoriui yra patarnavę. Didelę dalį knygų teko vis pasiskolinti paštu (« Fernleihe ») per Rytų Europos istorijos seminarą Bonnos universitete, ir už tą paslaugą dėkoju šio seminaro bendradarbiams. Lygiai taip pat nuoširdi autoriaus padėka kolegoms ir artimiems prieteliams, kurie jam yra parūpinę mikrofilmų, reikalingų xeroxų ir šiaip jau talkinę.

Tegul šis n e m a r i a j a i Lietuvai statomas paminklas būna jiems padėkos išraiška.

Zenonas Ivinskis

Bonn, 1970 m. spalių mėn. 15 d.

Deja, Autorius per anksti iškeliavo į Amžinybę (1971.12.24) ir nebespėjo įvykdyti užsibrėžto didelio plano. Iš trijų numatytų Lietuvos istorijos tomų ir I-sis tomas tesiekia Vytauto Didžiojo laikus (o buvo numatytas iki 1492 m.). Liko nebaigtas ir *Įvadas*, rašytas 1970 m.

Šį tomą redagavo, spragas užpildydamas, Paulius Jatulis.

Roma, 1975 m. spalių mėn. 15 d.

SANTRUMPOS

Dažniau cituotų šaltinių, literatūros ir periodinių leidinių alfabetinis sąrašas.

ABaSl = Acta Baltico-Slavica, Balstogės (Białystoko) mokslo draugijos nuo 1964 m. leidžiamas žurn. (iki 1970 m. 7 t.).

Aidai = 1945-49 m. Vokietijoje, toliau JAV (dabar pranciškonų Brooklyne, N. Y.) leidžiamas žurn.

AF = Altpreußische Forschungen, t. 1-14 (1923-1942) Karaliaučius.

AkMD = Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Darbai, Serija A, t. 1-49 (1955-1974).

AlB = Altpreußische Biographie, t. I-II, išl. C. Krollmann, K. Forstreuter, Fr. Gause, Karaliaučius - Marburgas 1936-1970.

AlBL = Alekna, A.: Katalikų Bažnyčia Lietuvoje, Kaunas 1936 (spaudai paruošė kun. J. Stakauskas).

ALM = Akty Litovskoj Metriki, t. I, 1-2 dalys, išl. F. Leontovič, Varšuva 1896-97.

ALRG = Akty Litovsko - Russkogo gosudarstva, sąs. 1 (1390-1529), išl. M. F. Dovnar - Zapol'skij, Maskva 1899.

AM = Altpreußische Monatsschrift, t. 1-59, Karaliaučius 1864-1922.

AnM = Antonovič, V. B.: Monografii po istorii Zapadnoj i Jugozapadnoj Rossii, t. 1, Kijevas 1885.

AnOč = Antonovič, V. B.: Očerk istorii Velikago Knjažestva Litovskogo do poloviny XV stoletija, Kijevas 1878.

AnRŽ = Andziulytė - Ruginienė, M.: Žemaičių christianizacijos pradžia (didelė dalis spausdinta Athen 1937), dis. Freiburge (Šveic.), Kaunas 1937.

Athen = Athenaeum, Teologijos - Filosofijos fakulteto Filosofijos skyriaus žurn., t. 1-9, Kaunas 1930-39.

AUPL = Akta unii Polski z Litwą 1385-1791, išl. St. Kutrzeba ir Wł. Semkowicz, Krokuva 1932.

AvA = Avižonis, K.: Die Entstehung und Entwicklung des litauischen Adels bis zur litauisch - polnischen Union 1385. Berlynas 1932 (Historische Studien, išl. Dr. Emil Ebering, sąs. 223).

AW = Ateneum Wileńskie, t. 1-13 (1922-1938), Vilnius.

AZR = Akty otnosjaščiesja k istorii Zapadnoj Rossii, t. 1 (1340-1506), St. Petersburg 1846.

BaMM = Backus, O.: Motives for West Russian Nobles in Deserting Lithuania for Moscow 1377-1514, Lawrence, Kansas (U.S.A.) 1957.

BBK = Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai, t. 1-12, Vilnius 1961-1974.

BeGeDO = Die Berichte der Generalprokuratoren des Deutschen Ordens an der Kurie, t. 1 (iki 1403) išl. K. Forstreuter ; t. 2 (Peter von Wormditt 1403-1419), t. 3, dal. 1 (1419-1423), išl. H. Koeppen, Göttingen 1960-66.

BeOSch = Benninghoven, O. : Der Orden der Schwertbrüder. Fratres Milicie Christi in Livonia, Köln-Graz 1965.

BLl = Baltische Lande, I : Ostbaltische Frühzeit, išl. C. Engel ir A. Brackmann, Leipzig 1939.

BūRR = Būga, K. : Rinktiniai Raštai, sudarė V. Zinkevičius, 1-3, Vilnius 1958-61.

CB = Commentationes Balticae, Jahrbuch des Baltischen Forschungsinstituts, t. 1-13, Bonn 1954-67.

CDPr = Codex Diplomaticus Prussicus, išl. J. Voigt, t. 3-6 (1299-1404), Karaliaučius 1848-1861.

CDV = Codex Diplomaticus Ecclesiae Cathedralis necnon Dioeceseos Vilnensis, išl. J. Fijałek ir Wł. Semkowicz, t. 1 (1387-1507) (1 sąs.-1932 ; 2 sąs.-1939 ; 3 sąs.-1948), Krokuva 1948.

CeXV = Codex epistolaris saeculi decimi quinti, t. 1-3, išl. J. Sokołowski, J. Szujski ir A. Lewicki (rink. : MoMP, t. 2, 1876 ; t. 12, 1891 ; t. 14, 1894).

CeV = Codex epistolaris Vitoldi, magni ducis Lithuaniae (1376-1430), išł. A. Prochaska (rink. MoMP, t. 6) 1882.

CPHB = Conventus primus historicorum Balticorum. Pirma baltijas vėsturnieku konference, Riga 16-20.VIII.1937. Acta et relata. Runas et referati. Riga 1938.

CzPH = Czasopismo Prawno-Historyczne, Instytut Historii PAN, Zakład Historii Państwa i Prawa, Varšuva (iki 1970 m. išėjo 22 t.).

ČIObč = Čtenija v imperatorskom obščestve istoriji i drevnostej Rossii, žurn. 1859-1915, Maskva.

DgCD = Codex diplomaticus regni Poloniae et magni ducatus Lithuaniae, išl. M. Dogiel, t. 1 (1758), t. 4 (1764), t. 5 (1759), Vilnius.

DaSD = Skarbiec diplomatów do dziejów Litwy, Rusi litewskiej i ościennych im Krajów, t. 1-2, Vilnius 1860-62.

DlugO = Joannis Dlugosz, Opera Omnia, t. 11-14, Krokuva 1873-1878.

DoZGos = Dovnar-Zapol'skij, M. V. : Gosudarstvennoe chozjaistvo Velikogo Knjažestva Litovskogo pri Jagellonach, atsp. iš KUIz, Kijevas. 1901.

Dusb = Petri de Dusburg, Chronicon terrae Prussiae, išl. M. Toeppen, SRPl, 1861, p. 3-219.

DuVS = Dundulis, B. : Lietuvos kova dėl valstybinio savarankiškumo XV amž., Vilnius 1968.

DuŽU = Dundulis, B. : Lietuvių kova dėl Žemaitijos ir Užnemunės XV amžiuje, Vilnius 1960.

EnL = Encyclopedia Lituanica, I-III, Boston, Mass. (J. A. V.) 1970-73.

EnPAU = Encyklopedja Polska, t. 5, dal. 1, išl. PAU, 1920 : Sudėtinis

veikalas - Historja polityczna Polski, dal. 1. Autoriai : St. Zakrzewski, St. Zachorowski, O. Halecki, J. Dąbrowski, St. Smolka, Fr. Papée.

GePCa = Caro, J. : Geschichte Polens, t. 2-5 (1300-1506), Gotha 1863-1888.

GiB = Gimbutas, M. : The Balts, London 1963.

GrL = Gramoty Velikich Kniazej Litovskich 1390-1569, išl. V. Antonovič ir V. Kozlovskij, Kijevas 1868.

GrNP = Gramoty Velikogo Novgoroda i Pskova, Maskva-Leningradas 1949.

GrVUk = Duchovnyje i Dogovornyje Gramoty Velikich i udel'nych knjazej XIV-XVI vv. Maskva-Leningradas 1950.

HaU = Halecki, O. : Dzieje Unii Jagiellońskiej, t. 1-2, Krokuva 1919-1920.

HChL = Heinrici Chronicon Livoniae, išl. L. Arbusow ir Alb. Bauer (MGH SS) Hannover 1955.

HGbll = Hansische Geschichtsblätter, Hanzos draugijos (Hansischer Geschichtsverein) išl. žurn. t. 1-88, Leipcigas, vėliau Veimaras, Kölnas 1872-1970.

HPol = Historia Polski, t. 1 (iki 1764), 1-2 dalys, red. H. Lowmiański, Instytut Historii PAN, 2 1959.

HrIU = Hruševs'kyj, M. : Istorija Ukrajiny-Rusy, t. 4 (2-ras leid.), 1907 ; t. 5-6, Kijevas-Lvovas 1905-1907.

HUB = Hansisches Urkundenbuch, t. 4-11 (1361-1500), Lübeck 1890-1915.

ILKI = Iš Lietuvių Kultūros Istorijos, t. 1-4, Vilnius 1958-1964.

IpL = Ipat'evskaja letopis', PSRL, t. 2, 2-ras leid., St. Petersburg 1908.

IstSR = Istorija SSSR, žurn. nuo 1960 m. (Maskvoje).

IstV = Istorija, t. 1-13 (Lietuvos TSR Aukštųjų Mokyklų Mokslo Darbai), Vilnius 1958-1972.

IvB = Ivinskis, Z. : Geschichte des Bauernstandes in Litauen. Berlynas 1933 (Historische Studien, išl. Dr. Emil Ebering, sąs. 236). Nachdruck Lübeck 1965.

IZ = Istoričeskije Zapiski, žurn. Maskvoje.

JabLŽ = Jablonskis K.: Lietuviški Žodžiai Senosios Lietuvos Raštinių Kalboje, 1 dalis. Tekstai. Kaunas (Lietuvos Istorijos Draugijos leidinys) 1941.

JakG = Jakštas, J. : Vokiečių Ordinas ir Lietuva Vytenio ir Gedimino metu, Senovė 1, p. 124-155 ; Senovė 2, p. 3-59.

JaZPr = Jakubovskij, I. V. : Zemskie privilei Velikogo Knjažestva Litovskogo, ŽMNPr, 1903, sąs. 4, p. 239-276, sąs. 6, p. 245-303.

JaWM = Jablonowski, H. : Westrußland zwischen Wilna und Moskau. Fotomechanischer Nachdruck, 1955.

JbGO = Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, Breslavas ; nuo 1953 m. Münchenas.

JoŠ = Jogaila, strp. rinkinys (J. Jakštas, Z. Ivinskis, S. Sužiedėlis, A. Šapoka, P. Šležas), red. A. Šapoka, Kaunas 1935.

JučM = Jučas, M. : Lietuvos Metraščiai, Vilnius 1968.

JurB = Jurginis, J. : Baudžiavos įsigalėjimas Lietuvoje, Vilnius 1962.

JMTV = Jurginis, J., Merkys. V. ir Tautavičius, A. : Vilniaus miesto istorija nuo seniausių laikų iki Spalių revoliucijos, Vilnius 1968.

KamSL = Kamieniecki, W. : Społeczeństwo litewskie w XV w., Warszawa 1947.

KAr = Karo Archyvas, Vyriausiojo Kariuomenės Štabo Karo Mokslo skyriaus leidinys, red. plk. V. Steponaitis, t. 1-13, Kaunas 1925-1939.

KH = Kwartalnik Historyczny, žurn. nuo 1887 m. leidžiamas Lvove, nuo 1945 m. Krokuvoje, nuo 1952 m. Varšuvoje.

KKZ = Kurczewski, J. : Kościół zamkowy czyli Katedra Wileńska, t. 2 (šaltiniai), Vilnius 1910.

KoHL = Kojałowicz A. Wijuk : Historiae Lituanae, t. 1, Dancigas 1650 ; t. 2, Amsterdamas 1669.

KolLJ = Kolankowski, L. : Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego za Jagiellonów, t. 1 (1377-1499), Varšuva 1930.

KrpSA = Sobranie gosudarstvennych i častnych aktov kasajuščichsja istorii Litvy i soedinennych s neju vladenij, t. 1 (1387-1710), išl. M. Krupovič, Vilnius 1858.

KrSO = Krumbholtz, R. : Samaiten und der Deutsche Orden bis zum Frieden am Melno See 1422, Karaliaučius 1890 (atsp. iš AM 1889-90).

KučK = Kučinskas, A. : Kęstutis lietuvių tautos gynėjas, Kaunas 1938.

KUIz = Kievskija Universitetskie Izvestija, Kijevo univ. žurnalas.

KuWZ = Kuczyński, S. M. : Wielka wojna z Zakonem Krzyżackim w latach 1409-1411, 1-mas leid. 1955, 2-ras leid. 1966, Varšuva.

KvML = Kviklys, Br. : Mūsų Lietuva, t. 1-4, Boston, Mass. (J. A. V.), 1964-68.

LAM = Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos Metraštis, t. 1-5, red. A. Liuima, S. J., 1965-1971.

LASD = Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos Suvažiavimo Darbai, t. 1-3, red. J. Eretas, Kaunas 1933-39 ; t. 4-7, red. A. Liuima, S. J., Roma 1965-1971.

LbCan = Liber Cancellariae Stanisłai Ciołek. Ein Formelbuch der polnischen Königskanzlei aus der Zeit der hussitischen Bewegung, išl. J. Caro, t. 1, (atsp. iš : Archiv für österreichische Geschichte, t. 45, Viena 1871) ; t. 2, 1875 (t. p. t. 52, 1875).

LE = Lietuvių Enciklopedija, t. 1-36, Boston, Mass. (J. A. V.) 1953-1969.

LePS = Lewicki A. : Powstanie Świdrygiełły (atsp. iš RAU, Serie 2, t. 4). Krokuva 1892.

LieP = Lietuvos Pilys, red. J. Jurginis (9-nių autorių tyrinėjimų rinkinys apie mūrines Lietuvos pilis), Vilnius 1971.

LiR = Litwa i Ruś, žurn. 1910-14 m. Vilnius.

LIŠ = Lietuvos TSR Istorijos Šaltiniai, t. 1, Vilnius 1955.

Lites = Lites ac Res Gestae inter Polonos Ordinemque Cruciferorum (t. 1-3, išl. T. Dzialyński, Poznanė 1855-56). Čia naudojama 2 leid. : t. 1-2, išl. Z. Celichowski, Poznanė 1890-1892 ; t. 3, išl. J. Karwasińska, Varšuva 1935.

LKaKr = Lietuvių karas su kryžiuočiais (10 straipsnių rinkinys), sudarė J. Jurginis, Vilnius 1964.

LOD = Liubavskij, M. : Oblastnoe delenie i mestnoe upravlenie Litovsko-russkogo gosudarstva ko vremeni izdanija pervogo Litovskogo Statuta (atsp. iš ČIObč, t. 162-165), Maskva 1892.

LMS = Litovskaja Metrika. Knigi sudnich del, išl. P. A. Hil'tebrant (Russkaja Istoričeskaja Biblioteka, t. 20), Petrapilis 1903.

LMZ = Litovskaja Metrika. Knigi Zapisej, išl. I. I. Lappo (Russkaja Istoričeskaja Biblioteka, t. 27), Petrapilis 1910.

LowStud = Lowmiański, H. : Studja nad początkami spoleczeństwa i państwa litewskiego, t. 1-2, Vilnius 1931-32.

LP = Lietuvos Praeitis, t. 1 (sąs. 1-2), red. J. Stakauskas (Lietuvos Mokslų Akademija, Istorijos Institutas), Vilnius-Kaunas 1940-1941.

LReim = Livländische Reimchronik, išl. Leo Meyer, Paderborn 1876 (Nachdruck 1963, Hildesheim) (cituota pagal eilutes).

LTI = Lietuvos TSR Istorija, t. 1, nuo seniausių laikų iki 1861 m. Redakcinė kolegija : K. Jablonskis, J. Jurginis, J. Žiugžda (LTMA, Istorijos Institutas), Vilnius 1957.

LTMA = Lietuvos TSR Mokslų Akademija, Vilnius.

LUB = Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch, išl. Fr. v. Bunge ir kt., Abteilung I, t. 1-12 (1093-1472), Ryga 1857-1910. Nuo 1967 m. Scientia Verlag Aalen (Vak. Vokietija) pradėjo fotomechaniškai naujai perspausdinti visą rinkinį.

MaLG = Mannhardt, W. : Letto - Preußische Götterlehre. (Magazin der Lettisch - Literarischen Gesellschaft, XXI), Riga 1936.

MaPR = Malinovskij, I. : Sbornik materialov otnosjaščichsja k istorii Panov - Rady Velikogo Knjažestva Litovskogo (dalis 1), Tomskas 1901.

MaRL = Malinovskij, I. : Rada Velikogo Knjažestva Litovskogo v svjazi s bajorskoj dumoj drevnej Rossii, dalis 2, sąs. 1, Tomskas 1904 ; sąs. 2, Tomskas 1912.

MaŠ = Matusas, J., Švitrigaila, Lietuvos didysis kunigaikštis, Kaunas 1939.

MGH SS = Monumenta Germaniae Historica, Scriptores.

MieH = Miesięcznik Heraldyczny, žurn.

MiLG = Mitteilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Esth- und Kurlands (žurn. Rygoje nuo 1837) ; Mitteilungen aus der Livländischen Geschichte (nuo 1921 m.) ; Mitteilungen aus der baltischen Geschichte (nuo 1938 m.).

MLLG = Mitteilungen der Litauischen Literarischen Gesellschaft 1-31 sąs. (1880-1912), Tilžė-Heidelbergas.

MLTE = Mažoji Lietuviškoji Tarybinė Enciklopedija, t. 1 (A-J) 1966 ; t. 2 (K-P) 1968, Vilnius.

Moliano = Das Zeugenverhör des Franciscus de Moliano (1312), išl. Aug. v. Seraphim, Karaliaučius 1912.

MoMP = Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia, t. 1-19, Krokuva 1874-1927. (Johnson Reprint Corporation, pavedimu Lenkijos Państwowe Wydawnictwo Naukowe, yra 1965 m. fotomech. perspausdinusi visus pirmuosius 18-ką tomų).

MPH = Monumenta Poloniae Historica, išl. Aug. Bielowski ir kt., t. 1-6, Varšuva-Krokuva 1860-1893. (1960-61 m. Państwowe Wydawnictwo Naukowe perspausdino fotomech.).

MPH SII = Monumenta Poloniae Historica, Seria II, nuo 1946 m. PAN leidžiama.

MPV = Monumenta Poloniae Vaticana, t. 1-3, išl. J. Ptaśnik, PAU, Krokuva 1913-14.

MT = Das Marienburger Tresslerbuch der Jahre 1399-1409, išl. E. Joachim, Karaliaučius 1896.

MŽML = Mierzyński, A. : Zródła do mytologie litewskiej, t. 1-2, Varšuva 1892-96.

MŽ = Mūsų Žinynas, karo mokslo ir istorijos žurn., 1920-1940, Kaunas.

NaR = Naujoji Romuva, kultūros gyvenimo žurn., red. J. Keliuotis, Kaunas 1940-41.

NoPL = Novgorodskaja pervaja letopis' staršego i mladšego izvodov, išl. A. Nasonov, Maskva-Leningradas 1950.

OchHL = Ochmański, J. : Historia Litwy, Vroclavas-Varšuva-Krokuva 1967.

PaJM = Paszkiewicz, H. : Jagiellonowie a Moskwa, t. 1 : Litwa a Moskwa w XIII i XIV wieku. Varšuva 1933.

PamZH = Pamiętnik (IV, V, VI) Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich, 1925 (Poznanė), 1930 (Varšuva), 1935 (Vilnius).

PAN = Polska Akademia Nauk, Varšuvoje naujai perorganizuotos (Krokuvos) PAU tąsa.

PaOR = Paszkiewicz, H. : The Origin of Russia, London 1954 (Lietuvos istorija iki 14 amž. galo).

PaRL = Paszkiewicz, H. : Regesta Lithuaniae ab origine usque ad Magni Ducatus cum Regno Poloniae unionem, t. 1 (iki 1315), Varšuva 1930.

PAU = Polska Akademja Umiejętności, Krokuva (iki 1949 m.).

PfiW = Pfitzner, J. : Großfürst Witold von Litauen als Staatsmann (Schriften der Philosophischen Fakultät der Deutschen Universität in Prag, t. 6), Brünnas-Praga-Leipcigas-Viena 1930 (liet. vertimas J. Talmanto, Didysis Lietuvos Kunigaikštis Vytautas kaip politikas, Kaunas (Švietimo Ministerijos Knygų Leidimo Komisijos leidinys), 1930 - Vytauto Didžiojo metai).

PH = Przegląd Historyczny, Varšuvoje nuo 1910 m. leidžiamas žurn.

PHW = Przegląd Historyczno - Wojskowy.

PiL = Polska i Litwa w dziejowym stosunku, Krokuva 1914.

PoSB = Polski Słownik Biograficzny, pirma PAU dabar PAN, iki šiol išleista t. 1-10 (1935-1970).

Posilge = Posilge, J. : Chronik des Landes Preußen (1360-1405, su tąsomis iki 1419), SRP 3 (1866).

Praeitis = Praeitis, Lietuvos Istorijos draugijos žurn., red. Aug. Janulaitis, t. 1-2, 1930-33 (atskiri atspaudai iš t. 3) Kaunas.

ProJa = Prochaska, A. : Król Władysław Jagiełło, t. 1-2, Krokuva 1908.

ProW = Prochaska, A. : Dzieje Witolda, wielkiego księcia Litwy, Vilnius 1914.

PskL	=	Pskovskie Letopisi, išl. A. Nasonov, t. 1, Leningradas 1941.
PSRL	=	Polnoje Sobranije Russkich letopisej, t. 1-28, Petersburg-Maskva 1841-1963 (t. 2-2-a laida, 1908).
PUB	=	Preussisches Urkundenbuch, t. 1-4 ; t. 5, dal. 1 (iki 1356 m.), Karaliaučius-Marburgas 1889-1969. (Pirmieji 2 tomai Aalene - Scientia leidykloje 1961 m. fotomechan. perspausdinti).
PuPrT	=	Puzinas, J. : Naujausių Proistorinių Tyrinėjimų Duomens, Kaunas 1938 (atsp. iš Senovė, t. 4).
PVL	=	Povest' vremennych let, čast' pervaja. Tekst i perevod. Leningradas 1951.
RaCD	=	Codex Diplomaticus Lithuaniae ex Codicibus manuscriptis in archivo Regiomontano asservantiis (1253-1433), išl. E. Raczyński, Vroclavas 1845.
RAU	=	Rozprawy Akademji Umiejętności, Wydział filozoficzno-historyczny, leidžiamas PAU Krokuvoje.
RDzSG	=	Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych, Poznanė.
RegJH	=	Regesta historico — diplomatica Ordinis Mariae Theutonicorum (1198-1525), išl. E. Joachim — W. Hubatsch, Pars I (Regesten zum Ordensbriefarchiv) : 1. Halbband (1198-1432), 2. Halbband (1433-1454) ; 2. Bd. (1455-1510). Pars II (Regesta Privilegiorum Ordinis S. Mariae Theutonicorum. Regesten der Pergament-Urkunden aus der Zeit des Deutschen Ordens), Göttingen 1948. Register zu Pars I und zu Pars II, Göttingen 1965.
RiSch	=	Das Rigische Schuldbuch (1286-1352), išl. H. Hildebrand, Ryga 1872.
RKrD	=	Rozbiór krytyczny Annalium Poloniae Jana Długosza, t. 1 (1385-1444), t. 2 (1445-1480), kolektyv. darbas. red. J. Dąbrowski, Vroclavas-Varšuva-Krokuva (PAN) 1961, 1965.
RH	=	Roczniki Historyczne, Organ Towarzystwa Miłośników Historii w Poznaniu.
RhOP	=	Rhode, G. : Die Ostgrenze Polens, t. 1 (bis zum Jahre 1401), Köln-Graz 1955.
RoB	=	Rocznik Białostocki, leidžia Muzeum w Białymstoku, t. 1-9, Balstogė 1960-1969.
RoTH	=	Rocznik Towarzystwa Heraldycznego we Lwowe, Lvovas.
RTPNP	=	Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego.
SalŽ	=	Salys, A. : Die žemaitischen Mundarten. Teil 1 : Geschichte des žemaitischen Sprachgebiets, Kaunas 1930 (atsp. iš TiŽ t. 6).
SaPoM	=	Sacrum Poloniae Millennium, t. 1-12, Roma 1954-1966.
SAU	=	Sprawozdania Akademji Umiejętności, Krokuva.
SchOW	=	Schumacher, B., Geschichte Ost- und Westpreußens, 4-tas leid., Würzburg 1959.
SbRIO	=	Sbornik Russkogo Imperatorskogo Istoričeskogo Obščestva, St. Petersburgas. Iš 148 rinkinio tomų čia panaudota : t. 35 (1487-1570 m. diplomat. santykiai Lietuvos ir Lenkijos su Maskva, išl. G. F. Karpov, 1892) ir t. 41 (Maskvos santykiai su totoriais).
SBRiga	=	Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde zu Riga, Ryga 1834-1934.
SEER	=	The Slavonic and East European Review, žurn. Londone.

Senovė	=	Senovė, Humanitarinių Mokslų fakulteto Istorijos skyriaus darbai, red. L. Karsavinas, t. 1-4, Kaunas 1935-1938.
SloPI	=	Slovo o polku Igoreve, Maskva 1950. (lenk. vertimą išl. A. Obrębska-Jablońska, Słowo o wyprawie Igora, Varšuva 1954).
SoGR	=	Sobranie drevnych gramot i aktov gorodov : Vil'ny, Kovna, Trok pravoslavnych monastyrej, cerkvej i po raznym predmetam, t. 1-2, Vilnius 1843.
SoIEn	=	Sovetskaja Istoričeskaja Enciklopedija, t. 1-14 (toliau leidžiama), Maskva 1961-1970.
SpHL	=	Spekke, A. : History of Latvia, an outline. Stockholm 1951.
SRP	=	Scriptores rerum Prussicarum, t. 1-5, 1861-74. (1964-65 tie tomai Frankfurt a. M. naujai fotomechaniškai perspausdinti) ; t. 6, išl. W. Hubatsch ir U. Arnold, Frankfurt a. M. 1968.
StaL	=	Stakauskas, J. : Lietuva ir Vakarų Europa XIII amž., Kaunas 1934.
StrKr	=	Stryjkowski, M.: Kronika polska, litewska żmudzka i wszystkiej Rusi, t. 1-2, Vilnius 1846.
StVW	=	Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preussen im 15. Jahrhundert, išl. E. Weise, t. 1 (1398-1437), 2. verbesserte Auflage, 1970 ; t. 2 (1438-1466), 1955 ; Register zu Bd. 1 und 2, 1958 ; t. 3 (1467-1497), 1966. Register zu Bd. 3, 1969, Marburg.
StZr	=	Studia Zródłoznawcze, Commentationes. Instytut Historii PAN, t. 1-15, Varšuva-Poznanė 1957-70.
ŠaV	=	Šapoka, Ad., Senasis Vilnius, Brooklynas 1963.
ŠvD	=	Švietimo Darbas, Švietimo Ministerijos žurn., Kaunas 1920-1930.
TaPr	=	Tautos Praeitis, t. 1 (1-4 knygos), 1959-62 ; t. 2 (1-4 knygos), Chicago, Ill. - Roma 1964-67. Nuo 1971 : Lietuvių TaPr.
TiŽ	=	Tauta ir Žodis, I-VII, Kaunas 1923-31.
TK	=	Tiesos Kelias, žurn. red. kan. Pr. Kuraitis, Kaunas 1925-1940.
ToS	=	J. Totoraitis : Sūduvos-Suvalkijos istorija, t. 1, Kaunas 1938.
TrLR	=	Troickaja letopis'. Rekonstrukcija M. D. Priselkova, Maskva 1950.
TuDO	=	Tumler, M. : Der Deutsche Orden im Werden, Wachsen und Wirken bis 1400. Wien 1955.
UChB	=	Chronika Bychovca, išl. N. N. Ulaščik, Maskva 1966.
VAr	=	Vatikano Archyvas (jo įvairūs fondai iš XIV-XV amžių).
VaŽV	=	Wolonczewskis (Valančius), M., Žemajtiu Wiskupistė, dal. 1-2, Vilnius 1848 ; naujas leid. Vilnius 1972.
VDKMM	=	Vytauto D. Kultūros Muziejaus Metraštis, I Kaunas 1941.
VIst	=	Voprosy istorii, žurn. nuo 1949 m.
VoKL	=	Volkaitė-Kulikauskienė, R. : Lietuviai IX-XII amžiais, Vilnius 1970.
VMPL	=	Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae ex tabulis Vaticanis deprompta, išl. Aug. Theiner, t. 1 (1217-1409), t. 2 (1410-1572), Roma 1860-62.

VUMD = Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko vardo Universiteto Mokslo Darbai, nuo 1958 m. tokiu pavadinimu leidžiamos Serijos: Istorija (žr. IstV), Kalbotyra, Literatūra.
VUIz = Varšavskija Universitetskie Izvestija.
VPIMD = Vilniaus Valst. pedagogikos institutas, Mokslo Darbai.
Wart = Hermann de Wartberge, Chronicon Livoniae (1186-1380), SRP, t. 2, 1863.
Wegb = Die litauischen Wegeberichte, SRP t. 2.
WiBG = Wittram, R.: Baltische Geschichte 1180-1918. (Die Ostseelande. Livland, Estland, Kurland) Münchenas 1954.
Wig = Wigand von Marburg, Cronica nova Prutenica (1293-1394), SRP, t. 2 (kiti originalo fragmentai SRP, t. 5; t. 6).
ZbPL = Zbiór praw litewskich od roku 1389 (1387) do roku 1529 tudzież rozprawy sejmowe o tychże prawach od roku 1544 do roku 1563, išl. T. Działyński, Poznanė 1841.
ZfO = Zeitschrift für Ostforschung, Marburg.
Židinys = Židinys, kultūros žurn. 1924-1940 m., Kaunas.
ŽMNPr = Žurnal Ministerstva Narodnogo Prosveščenija, Petersburg 1868-1916.
ZNTŠ = Zapysky Naukovoho Tovarystva imeni Ševčenka, Lvovas.
ZoG = Zeitschrift für osteuropäische Geschichte, Berlin.
ZStZ = Zajączkowski, St.: Studia nad dziejami Żmudzi wieku XIII, Lvovas 1925.

Pastaba. Leidinių tomai šioje knygoje žymimi dvejopai: arba romėniškais ženklais, ypač jei tomų skaičius neperšoka dešimties (pvz., II, IV, VII), arba arabiškom skaitlinėm (pvz., t. 5, t. 18, t. 54).

BIBLIOGRAFINIAI RINKINIAI, LIEČIĄ LIETUVOS ISTORIJĄ

Pilna Lietuvos istorijos šaltinių ir jos tyrinėjimų bibliografija iki šiol dar nesudaryta. Nepriklausomoje Lietuvoje iš pradinių tos rūšies planų ir užsimojimų dar nebuvo spėta išeiti. Tad įvairiais Lietuvos istorijos bibliografijos klausimais reikia dairytis į kaimynų, ypač į lenkų, istorijos bibliografinius rinkinius. Kiek gausiau jie užgriebia Gediminaičių šimtmečius, mažiau - poliublininių laikų Lietuvą bendroje respublikoje. O jau visai mažai beatsižvelgiama į lietuvių *tautos istoriją* po padalinimų, labai atsitiktinai tepažymint tyrinėjimus lietuvių kalba.

Silvestro Baltramaičio veikalas, nors jame rūpestingai sužymėta daug Lietuvos istorijos bibliografijos, yra gerokai pasenęs:

Baltramaitis, S.: *Sbornik bibliografičeskich meterjalov dlja geografii, istorii prava, statistiki i etnografii Litvy. S priloženijem spisku litovskich i drevneprusskich knig 1533 do 1903* (Zapiski Imperat. Russkogo Geografičeskogo Obščestva), St. Petersburg 1904.

Tas pat pasakytina apie Livonijos istorijos bibliografiją:

Winkelmann, E.: *Bibliotheca Livoniae historica. Systematisches Verzeichnis der Quellen und Hülfsmittel zur Geschichte Estlands, Livlands und Kurlands*, Berlynas² 1878 (fotomechan. perspausdinta 1967 m.).

Nenustojusi savo vertės yra L. Finkelio sudarytoji Lenkijos istorijos bibliografija, kuri plačiai apžvelgė ir Lietuvos plotą, nors autorius lietuviškai nemokėjo:

FINKEL, L. : *Bibliografia historyi polskiej*, t. 1, Lvovas 1891 ; t. 2, Krokuva 1895-1901 ; t. 3 (Papildymai), Krokuva 1914 (fotostatiškai perspausd., Varšuva 1956).

Kolektyvinė PAN Istorijos Instituto 1965-67 m. Varšuvoje išleistoji *Bibliografia Historii Polski* kiek mažiau dėmesio beparodo Lietuvos istorijai. Dėl savo naujumo ir tiksliai pravestos sistemingos bibliografinės apžvalgos bendrų Lietuvos ir Lenkijos istorijos klausimų, šitas bibliografinis veikalas pasidaro gana svarbus Lietuvos istorijos tyrinėtojui.

Bibliografia Historii Polski, red. H. Madurowicz-Urbańska, t. 1 (iki 1795 m.) : dal. 1 (iki 1454), 1965 ; dal. 2 (1454-1795), 1965 ; dal. 3 (Indeksy), 1965. t. 2 (1795-1918) : dal. 1, 1967 ; dal. 2 (Indeksy), Varšuva 1967.

Bibliografia Regionu Białostockiego, red. U. Lewicka ir J. Pochodowicz, t. 1 (1944-1962), Balstogė 1964 ; t. 2 (1965-1967), Varšuva 1971 (kaip RoB priedai).

Santykių Lietuvos ir vokiečių (ypač su ordinu) bibliografija plačiai yra apžvelgta :

E. WERMKE : *Bibliographie der Geschichte von Ost- und Westpreußen (bis 1929)*. Neudruck der Ausgabe 1933 mit ergänzendem Nachtrag, Aalen (Scientia-Verlag) 1962.

Toliau iki šiol išleistose penkiose tąsose E. Wermke ėmė rūpestingiau apžvelgti ir lietuvių kalba rašytus darbus, nevengdamas sužymėti ir LE rašytų straipsnių :

1) *Bibliographie d. Geschichte von Ost- und Westpreußen für die Jahre 1930-1938*, Aalen 1964.

2) Kitos keturios tos bibliografijos tąsos, apimančios 1939-1966 metus, yra išleistos Marburge (Lahn) 1953-1969 m. serijoje : *Wissenschaftliche Beiträge zur Geschichte und Landeskunde Ost- und Mitteleuropas*, herausgegeb. vom Johann Gottfried Herder-Institut : a) *Nr.* 11 : *Bibliogr. d. Gesch. von Ost- und Westpreus. für die Jahre 1939-1931 nebst Nachträgen aus den früheren Jahren*, 1953 ; b) *Nr.* 37 : *Bibl. d. Gesch. von Ost- und Westpr. 1952-1956 und Nachträge*, 1958 ; c) *Nr.* 64 : *Bibl. d. Gesch. von Ost- und Westpr. 1957-1961 und Nachträge*, 1963 ; d) *Nr.* 83 : *Bibl. d. Gesch. von Ost- und Westpr. 1962-1966*, 1969. — LAMPE, K. H. : *Bibliographie des Deutschen Ordens bis 1959*. Bearbeitet von Kl. Wieser (Quellen u. Studien ... des D. O., Bd. 3), Bonn-Godesberg 1975.

Atskiras skyrius apie Lietuvą (istoriją, ūkį, vokiečius ir tt.) yra : H. JILEK, H. RISTER, H. Weiss : *Bücherkunde Ostdeutschlands und des Deutschtums in Ostmitteleuropa*, Köln-Graz 1963, p. 400-408 (159 bibliogr. pozicijos). — Plg. dar WEISS, H. : *Bibliographien und Arbeiten zur Bibliothekswissenschaft Ost-Mitteleuropas unter besonderer Berücksichtigung der baltischen Länder*, ZfO, t. 20, 1971, 729-732 p. —

Apie pačią naujausią Lietuvos istorijos srities bibliografiją galima informuotis iš metinių PAN leidžiamų sąs. *Bibliografia Historii Polski* (za rok 1966, 1967, 1968, 1969), iš nuolatinių bibliografinių apžvalgų ZfO ir TaPr.

Pokarinę Lietuvos istorijos bibliografiją reikia išsirinkti iš AL. RUŽANIEC-RUŽANCOVO 1948-1965 m. leisto Lietuvių Bibliografinės Tarnybos Biuletenio *Knygų Lentyna* (pradėtas Vokietijos Memmingene, nuo 1949 m. Danville, Ill., JAV). 1966 ir 1967 m. bibliogr. išleista kolektyvų dviem sąsiuv. kaip *Užsienio Lietuvių Spaudos Metraštis*, Čikaga 1967, 1968. Lietuvių Istorijos Draugija Čikagoje šiuo metu leidžia J. DAINAUSKO redaguojamą bibliogr. biuletenį *Lietuvos istoriografija*, sąs. 1-4, 1971-1974.

Dėmesingai Dr. J. Balys yra padaręs atranką Lietuvą liečiančios biblio-

grafijos, kuri randama įvairiose bibliotekose, drauge dažnai nurodant ir bibliogr. pozicijų signaturas :

J. BALYS : *Lithuania and Lithuanians. A selected bibliography.* (Studia Lituanica II), New York 1961 (Fr. A. Praeger, Publisher).

Iš bibliografinių darbų atskirais Lietuvos istorijos klausimais, paminėtina :

CH. WL. CHOJNACCY : *Materialy do bibliografii bitwy pod Grunwaldem*, Rocznik Olsztyński, t. 3 (1960), p. 324-349.

Z. IVINSKIS : Senovės lietuvių religijos bibliografija, Kaunas 1938 (atsp. iš Soter 1935-37).

Z. IVINSKIS : *Vytautas D. istorinėje literatūroje ir jo periodo bibliografija*, Athenaeum, t. 2, Nr. 1, Kaunas 1931, p. 89-141.

P. REKLAITIS : *Einführung in die Kunstgeschichtsforschung des Großfürstentums Litauen*, Marburg 1962 (gausiai įtraukta ir bendroji Lietuvos įstorijos bibliografija. Iš viso sužymėta 944 bibliogr. numeriai.

Atskirai paminėtina Klaipėdos krašto bibliografija :

M. SZAMEITAT : *Bibliographie des Memellandes* (Ostdeutsche Beiträge aus dem Göttinger Arbeitskreis, t. 7), Würzburg (Holzner-Verlag) 1957. Duodant keletą specialių priedų, sužymėta 2395 bibliogr. numeriai.

Akylai visų Lietuvą liečiančių lietuvių kalba bibliografinių rinkinių bibliografiją yra sudaręs :

J. BALYS : *Bibliography of Baltic Bibliographies*, Lituanistikos Darbai, t. 2, Čikaga, 1969, p. 141-186. J. Balys čia sužymėjo ir visus Vilniuje periodiškai leidžiamus Mokslų Akademijos darbuotojų spausdinių bibliografinius rinkinius (nuo 1954 m.) ir kitus Lietuvos bibliografinius leidinius.

Čia reikia tik pridėti 7 asmenų kolektyvo sudarytą : *Lietuvos TSR istorijos bibliografija 1940-1965* (LTMA Centrinės bibliotekos ir Istorijos instituto leidinys), Vilnius 1969 (5456 bibliogr. numeriai).

Šitoje bibliografijoje, deja, vienašališkai tesužymėta, nepamirštant net gana smulkių lietuvių tarybinės periodikos straipsnių, kas iš Lietuvos istorijos srities yra paskelbta Lietuvoje ir Sovietų Sąjungoje. Visai ignoruoti yra darbai iš Lietuvos istorijos srities, rašyti lietuvių ir svetimtaučių laisvajame pasaulyje. Tad šis, iš viso pirmasis, *Lietuvos istorijos* bibliografijos rinkinys yra palikęs didelę spragą. Tarp enciklopedijų, žinoma, nutylėta LE. Panašiai yra nutylėta taip pat MLTE prie ten tik nedaugelio įtrauktų biografijų dabar emigracijoje gyvenančių lietuvių, ką jie po 1944 m. iš Lietuvos istorijos, ar lietuvių kultūros istorijos yra po 1945 m. parašę.

Šitomis trumpomis nuorodomis plačią Lietuvos istorijos sritį liečiančių bibliografijų sąrašai nėra užbaigti. Įvairių kitų bendrai rytų Europą liečiančių bibliografinių rinkinių ir gausių specialių bibliografijų sąrašus davė : *Bibliografia Historii Polski*, t. 1, dal. 1, (1965), p. 3-37.

Patys lietuviai emigracijoje savos bibliografijos reikalu rodo įvairios iniciatyvos. J. A. V. Lietuvių Bendruomenė ir Lietuvių Profesorių Draugija Amerikoje (LPDA), Dr. V. Maciūnui parūpinus medžiagą, išleido : *Lituanistika* (= Lituanika) *Pensilvanijos universiteto bibliotekoje*, Čikaga 1964. Nors leidinyje yra techniškų trūkumų ir apstu korektūros klaidų, tačiau jis naudingai patiekia 3068 numerių lituanikos, kurios vertingą pagrindą sudarė Europoje Lietuvos atstovo (ministerio) Dr. Jurgio Šaulio sudarytoji biblioteka.

ĮVADAS

Nagrinėjant Lietuvos istoriją iš arčiau jos visumoje, reikia, kad ir gana suglaustai, paliesti bent tris įvadinius klausimus. Jie turi padėti giliau įžvelgti ir į pačią Lietuvos praeitį bei jos tyrinėjimą.

Pirmiausia reikia mesti bendrą akies žvilgsnį į aną, gausiomis upėmis tarp dviejų jūrų išraižytą, e r d v ę. Joje reikia suvokti ano geografinio ploto pagrindinius elementus, kurie įgijo savos specifiškos reikšmės, kai lietuvių tauta ten per eilę šimtmečių patvariai įkūnijo savąjį valstybingumą. Iki 16-tojo amž. pradžios ji gynė plotus beveik iki pat Dniepro ir Dono upynų takoskyros.

Čia bandysime taip pat paliesti ir antrą svarbų klausimą, būtent, Lietuvos istorijos p e r i o d i z a c i j ą. Tad reikia iš pat pradžių išsiaiškinti, kokiais pagrindiniais laikotarpiais reikia suskirstyti visą beveik ištisų aštuonių amžių lietuvių tautos ir jos valstybinio gyvenimo istoriją.

Tretysis į šitą skyrių priklausantis klausimas turi duoti atsakymą, kaip per šimtmečius yra vystęsis Lietuvos i s t o r i j o s m o k s l a s, kokiais metodais buvo vedami Lietuvos praeities tyrinėjimai ir pats jos rašymas (istoriografija).

Lietuvos valstybės išsiplėtimo geografinė erdvė, Lietuvos istorijos periodizacija ir Lietuvos istoriografija sudaro šio skyriaus turinį.

1. Geografinės erdvės rėmai ir tos aplinkos reikšmė

Didelei daliai rytų Europos geografinio paviršiaus, kurio į Vakarus nusitraukiančiuose ruožuose jau porą tūkstančių metų prieš Kristų aptinkami pirmieji baltų pėdsakai, galutiną formą yra davę keliskart iš šiaurės Europos (Skandinavijos) užslinkę ledynai. Jie dengė ne tik visą rytų Pabaltijį, bet ir šiaurės Lenkiją, ir vidurio Rusiją.

Kai prieš 20.000 metų pietinėje Lietuvoje ledynai ėmė pamažu tirpti ir šiaurėn trauktis, visame vėlesniame baltų tautų plote ir artimose srityse jie užfiksavo šiandieninį kraštovaizdį (reljefą). Jie išraižė anose lygumose gana tankų tinklą upių ir upelių, kurios,

palyginti, lėtai teka į Baltijos jūrą. O takoskyros tarp vieno upyno ir gretimo paprastai yra tokios siauros, kad jau Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos laikais buvo pradėta tarp upių baseinų kasti jungiantieji vandens perkasai (kanalai). Nors upių Lietuvoje tikrai daug, bet jos nėra didelės, nes ir pati didžiausioji Lietuvos upė Nemunas teužima Europoje 14-ją vietą (937 km)[1].

Tas pat pasakytina apie ledynų paliktus gausius ežerus, kurių Lietuvoje priskaitoma iki 3000. Tačiau ir pats didžiausias istorinės Lietuvos Naročius (Narutis) savo pločiu teužima Europos ežerų tarpe keliasdešimtą vietą. Ledynų tirpimo pasėkoje likusios kalvos, tipiškai pailgai nusitęsę slėniai, daubos, lygiai kaip ir ledynų traukimosi sąnašos-morenos (akmenų laukai ir tt.) suteikė rytinio Pabaltijo plotams įvairų ir gražų gamtovaizdį.

Bet jame neužsiliko kokių nepaprastų gamtos ženklų: neperеinamų kalnų, gilių slėnių, sraunių upių su įspūdingai šniokščiančiais kriokliais ir kitokių stebinančių gamtos «atrakcijų». Šitoji didžiulė rytų Europos lyguma, prasidėjusi nuo Karpatų šlaitų, kur lietuviai jau Algirdo laikais įkėlė koją Podolijon, iš viso nestato žmogui neįveikiamų kliūčių. Tad čia ir gamtos, ir jos aplinkos pavojai, palyginti, minimalūs. Čia nežinomi, pvz., nė tokio tipo plėšrūs gyvuliai kaip Afrikoje, ar daugybė rūšių nuodingų gyvačių, kaip Indijoje, ar ypač Pietų Amerikoje. Per visą istorijos laikotarpį Pabaltijyje ir jo kaimynystėje niekada nėra nutikęs ir kokis žemės drebėijmas, ar kokia žymesnė didelė gamtos katastrofa, išskyrus nebent dažnus marus, nederlių metus ir vietinius potvynius, ar audras. Šios lygumos, kuriose lietuvių protėviai taip seniai dar prieš Kristų įsikūrė, reliatyviai būtų buvusios tikrai nepavojingos gyventi, jeigu rytų ir vakarų didieji kaimynai, slavai ir germanai, nebūtų pastoviai bandę skverbtis į tą be gamtinių kliūčių erdvę: germanai (vokiečių ordinas) tai darė jau nuo pačios Lietuvos valstybinio gyvenimo pradžios, o (rytų) slavai vakarų agresijos vietą pastoviai užėmė nuo XV amž. galo.

Tad rytinis Pabaltijys, ypač Lietuvos plotai, kiekviename savo istorijos šimtmetyje turėjo pakelti daug karo metų. Kartais ir vėliau, jau seniai užmiršus karus su vokiečių ordinu, jų pasitaikydavo daugiau negu taikos metų.

Anos lygumos viliojo vakariečius į Rytus ir rytiečius į Vakarus. Bet ir patiems lietuviams nei upės, nei kalvos (kelios jų pačios didžiosios Lietuvoje nesiekia pilnų 300 m) nebuvo kliūtimi sulaikyti jų energijai. Jų karinius pasirodymus, nusidriekiančius

---

[1] Ji net trumpesnė už ispanų Tajo (1010 km), už Dauguvą (1020 km) ir už Elbę (1165 km.)

net į senosios Kijevo valstybės stepę, pirmieji ėmė garsinti rusų metraštininkai jau nuo XI amžiaus galo.

Žygius, ir tai gana tolimus, buvo galima iš lietuvių gyvenamų plotų be kliūčių daryti šiaurės, rytų ir pietų kryptimi. Savam ir priešui tik laikinas kliūtis tesudarydavo rudens liūtys ar rytų Europai charakteringas sniego tirpimas pavasarį, kai pabiurdavo visi keliai, kai staiga plačiai iš krantų išsiliedavo upės. Tad suprantama, kodėl, šiaip jau nesunkiai įveikdami pasitaikančias gamtines kliūtis, lietuviai per XII ir XIII šimtmečius kaimynų (rusų, lenkų, Livonijos ir Prūsų ordino) analuose taip gausiai įrašė savo vardą.

Rytų Europos lygumos, žinoma, nesudarė kliūčių ir taikingu būdu skverbtis, dažniausiai paupiais. Dar pokristiniais priešistoriniais laikais rytinių baltų sodybos žinomos anapus Smolensko, iki Okos aukštupių, iki buvusių Tverės (Kalinino), Kalūgos, Riazanės gubernijų plotų.

Rytų Europos žmogus kilnojosi, jis kraustėsi į geresnes, patogesnes, saugesnes žemes, jis kolonizavo naujas sritis. Rytiniai slavai šimtmečių bėgyje taip buvo pamėgę kraustytis bei kolonizuotis, kad V. O. Ključevskis viena iš charakteringiausių jų istorijos vystymosi žyme ir laiko platų « kolonizavimąsi ». Jis šitą faktą laiko ir svarbiausiu visos rusų istorijos periodizacijos rodikliu, pagal jį išskirstydamas rusų tautos istoriją į atskirus jos kolonizacijos periodus [2].

Ir Lietuvos istorijoje susitinkame su faktu, kad baltų, o ypač lietuvių gyvenamų ir jų kalbos plotų ribos istorinių laikų angoje keitėsi. Iš tolimų rytų sričių anapus Dniepro rytiniai baltai traukėsi į Vakarus, dalis jų asimiliavosi. Ir vėlybesniame lietuvių gyvenamame etnografiniame plote yra buvę vidaus kolonizacijos epizodų, be kitko, nesunkiai atsekamų iš bažnyčių statymo datų.

Lietuvai įžengiant į vėlybųjų vidurinių amžių Europą, didelė dalis jos ploto dar tebebuvo apdengta stambiais *miškų* masyvais, tarp kurių upės keleriopu atžvilgiu vaidino žymų vaidmenį.

Nuo seniausių laikų paupiais kūrėsi sodybos, apie kurias Lietuvoje pėdsakų yra iš mezolito laikų. Upės tada tarnavo patogiam susisiekimui. Pagrindinėmis Lietuvos upėmis per šimtmečius į Vakarus (Prūsus) buvo išgabenta ir daug miško (medžių) ir kitokios jų naudos (vaško, kailių, pelenų, deguto, dervos ir kt.). Dalis upių ir žiemos metu dar buvo iki vėlybų laikų lengvai panaudojama rogių keliui.

Upių krantai patarnaudavo ir gynybai, kai aukštuose skar-

---

[2] V. O. Ključevskij: *Kurs russkoj istorii*, I, Maskva 1956, 30-45 p.

džiuose, ar stačiuose šlaituose prie kokio prieupio žiočių būdavo įrengiamos pilys, ypač išgarsintos XIII ir XIV amžių vokiečių ordino kronikose iš anų įtemptų kovų Nemuno, Dubysos, Nevėžio, Neries ir Dauguvos bei jos kairiųjų prieupių srityse.

Upės, su jų krantų gerą nuotakumą turinčiais plotais, yra atlikusios ir Lietuvos tirštesnio apgyvendinimo eigoje, lygiai kaip ir kultūriniame tautų ir tarpusavio santykiavime žymų vaidmenį. Ir rytų Europoje iš dalies pasikartojo anas pirmųjų senųjų pasaulio kultūrų dėsnis, būtent, kad jos paprastai atsirado prie *upių*.

Žvelgiant į visą sistemą upių, kurios kitados įėjo į Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos plotą, krinta į akis įdomus kultūrinio gyvenimo reiškinys. Baltijos ir Juodosios jūros upynų takoskyra yra pasidariusi amžiams savotiška kultūrinė riba.

Visos šiaurės vakarų ar vakarų kryptimi Baltijos jūron įtekančios upės (Dauguva, Nemunas, Vysla su vakariniu Būgu, Oderis) labiau jungė tų plotų tautas su Europos Vakarų kultūra bei lotyniškąja krikščionybe. Čia reikia įskaičiuoti ne tik visus baltus, bet ir vakarų slavus, pirmoje eilėje lenkus, čekus. Tuo tarpu į Juodąją jūrą nukrypusių upynų sistemoje (Dniepras su Pripėte, pietinis Būgas, Dniestras) išryškėjo bizantiškai — graikiškosios kultūros elementai su rytų krikščionybe. Tai buvo gudų ir ukrainiečių gyvenamosios sritys. Pirmosios, palyginti, gana anksti, net dar prieš Mindaugą, viena po kitos ėmė patekti lietuvių valdžion, kai į plačius vėlesnių ukrainiečių plotus, į derlingąją stepę, lietuviai koją įkėlė Gedimino ir Algirdo laikais.

Jau normanų laikotarpyje (IX ir X amž.), šalia žinomojo « didžiojo vandens kelio » Dniepru, kuris buvo sudaręs jungiančią bazę senajai Kijevo valstybei, kito prekybinio normanų kelio sistemon buvo įjungtas ir Dniestras, kurio krantuose vėliau baigėsi Algirdinė valstybė.

Šitas trijų pagrindinių upių kelias (Dniestro-vakarinio Būgo-Vyslos) pačioje siauriausioje kontinento vietoje sujungė *abi jūras*. Ten buvo žymiai trumpesnis atstumas tarp tų jūrų negu didžiąja vandens sistema (Neva-Ladogos ežeras-Volchovo upė-Ilmenio ežeras-Lovatės upė-Dauguvos aukštupio prieupiai-Dniepras).

Kas liečia abi anas jūras, būtent, Baltijos ir Juodąją jūrą, santykis su jomis lietuvių tautoje nėra palikęs žymesnių pėdsakų. Jau nuo pat savo formavimosi pradžios Lietuvos valstybė ėmė vis labiau įgyti perdėm kontinentalinį charakterį.

Nuo XIII amžiaus antrosios pusės atsirado lietuviams labai didelė kliūtis aktyviau prasiskverbti ligi Baltijos jūros krantų, nes vokiečių ordinas užgulė Nemuno žiotis. Iš šito ruožo kryžiuočių jau niekada nebepasisekė išstumti. Melno sutartimi Lietuva tegavo

labai siaurą priėjimą prie Baltijos (Palangos), kurią čia pirmą kartą pamatė Jogaila, jau būdamas žilas senelis (1428)[3].

Vytauto pasirodymas Dniepro žemupio plotuose, užvaldymas anos klajoklių bei nomadų tautų (vengrų, pečeniegų, chazarų, polovcų-kumanų, pagaliau mongolų-totorių), viena po kitos šimtmečių bėgyje teriotos ar laikinai apgyventos stepės, turėjo atnešti čia pastovesnius santykius. Vytauto « arklių girdymas » Juodojoje jūroje ilgai pasiliko žmonių atminime. Gal būtų dar ir Kazimierui Jogailaičiui pasisekę pastoviau išlaikyti energingojo dėdės laimėjimus prie Juodosios jūros, jeigu didysis Maskvos kunigaikštis (Jonas III) nebūtų sudaręs prieš Lietuvą sąjungos su Krymo chanato piktais totoriais, kurie nuo 1478 m. dar pasidarė ir Turkijos vasalais.

Juodosios jūros kranto prisiminimas Lietuvai teliko optiškai gražiai užfiksuotas 1613 m. Amsterdame išleistame Mikalojaus Radvilo Našlaitėlio garsiajame žemėlapyje. Jame Radvilo kartografas T. Makovskis davė ir vieną stambią detalę šone, būtent Dniepro žiotis[4].

Šitaip abi tos jūros, nors jų nė viena nesudarė tiek kvadratinių km ploto[5], kiek Gediminaičių valstybė, pasiliko jos didžiosios istorijos paraštėje. Bet su pagrindu Lietuvos istorijos mylėtojai-romantikai ėmė garsinti skambų faktą, kad Lietuvos valstybė yra siekusi « nuo jūrų ligi jūrų ». Tie šoniniai vandens gražiai įrėmino didžiąją Lietuvos kunigaikštiją, visą laiką išlaikiusią kontinentalinės (sausumos) valstybės pobūdį. Iš visų aplinkui Baltijos jūrą susiformavusių žemių ir valstybių tik vienos Lietuvos sostinė iki pat naujausių laikų pasiliko keli šimtai km atstu nuo jūros. Tai buvo reikšminga išdava nuo pat Lietuvos istorijos pradžios susiklosčiusių reikšmingų santykių.

Sprendžiant iš giliai įrėžtų pėdsakų lietuvių mitologijoje (pagoniškuose tikėjimuose), jų tautosakoje, krašto vardyne (toponomastikoje), peršasi neginčijama išvada, jog Lietuvos vidaus vandens (ežerai, upės, upeliai) yra čia visoje žmogaus būtyje turėję didelę reikšmę. Ji buvo visokeriopa, net ekonominė. Pvz., dar didesnės ūkinės reikšmės įgijo priėjimas prie žuvingo vandens, kai, lietuvius pakrikštijus, buvo įvesti griežti pasninkai, juo labiau, kad hanzeatų (vokiečių pirklių) siunčiamos ir sunkios Gavėnios metui

---

[3] *CeV*, 781 p. ; Z. Ivinskis : *Melno taika*, LE, t. 18, 174 p.

[4] Plg. J. Andrius : *Kng. Radvilos Lietuvos žemėlapis*, Aidai 1952, 10 nr., 445-448 p. ; P. Reklaitis : *Lietuvos senoji kartografija*, Tautos Praeitis, II, 1, Roma 1964, 64-76 p.

[5] Baltijos jūra turi 386.000 km², o Juodoji jūra - 411.540 km² ploto.

taip reikalingos silkių statinės pirmoje eilėje tepasiekdavo tik Nemuno krantų miestus, daugiausia Kauną, Vilnių.

Senoji lietuvių religija, tautosaka ir žemės vardynas, kuris taip įdomiai parodo, kaip ilgai žmogaus rankos neliestas gamtovaizdis buvo sukultūrintas, kaip « naturlandšaftas » buvo verčiamas « kulturlandšaftu », paliudija taip pat ir didelę miško reikšmę. Iš vienos pusės žmogus miško baiminosi, jis vengė ir girion toli įžengti. Ilgai dar jo sąmonėje iš girios gilumos pamiškėn galėjo pasirodyti kenkiančios dvasios, laumės, ar piktos raganos. Bet žmogus savo gyvenimą pamiškėje ar girių tarpe drauge ir brangino. Jam miškas ilgai teikė nevaržomą medžiojamąją sritį (laukinių gyvulių mėsą ir prekyboje branginamus kailius). Ilgų šimtmečių laikais buvo išvystyta giliomis tradicijoms apipinta (miškinė) bitininkystė, kurią jau smulkmeniškai teisiškai tvarkė I-sis Lietuvos Statutas (1529).

Šitokia — trumpai charakterizuojant — buvo erdvė, kurioje iš visų baltų tik vienintelei lietuvių tautai tebuvo lemta įkurti savo valstybę. Bet jai beveik nuo pat pirmos « lopšio » dienos reikėjo įtemptai per kartų kartas kovoti už savo egzistenciją, grasomą iš šiaurės ir vakarų.

Toji valstybė tačiau link rytų lygumų nesutiko gamtos statomų kliūčių. Tad turėjo priklausyti nuo energijos ir sugebėjimo jos gyventojų, kokias ribas išsikovos jie savajam valstybingumui sueižėjusios Kijevo Riurikaičių valstybės žemėse.

Basalykas, A. (Red.) : *Lietuvos fizinė geografija*, t. 1-2, Vilnius 1958-1965. — Biržiška, M. : *Lietuvių tautos kelias*, t. 1-2, Los Angeles 1952-1953. — Dvornik, F. : *The Slavs. Their Early History and Civilization*, Washington, D. C. 1956 (žr. Hellmann, M. kritišką strp. : *Zur Problematik der slavischen Frühzeit*, JbGO, 7, 1959). — *GiB.* — *HPol*, t. 1, d. 1. — Ključevskij, V. O. : *Kurs russkoj istorii*, 1 (Sočinenija v vos'mi tomach), Maskva 1956 (1960 m. New Yorke yra išleistas anglišk. vert. *A History of Russia* 1-5 t.) - *KvML*, t. 1. - Lietuvos upės, Vilnius 1956. — Mortensen, H. : *Litauen. Grundzüge einer Landeskunde*, Leipzig 1924. - *OchHL.* — Pakštas, K. : *Baltijos valstybių politinė geografija* ; *Lietuvos ribų problema*, Kaunas-Marijampolė 1929 (vert. latv. ir lenk.) (") *Lietuvių tautos plotai ir gyventojai. Lietuvos valstybės plotai ir sienos*, LE, t. 15, 430-464 p. - *PaOR.-PfiW.* — Puzinas, J. : *The Origins of the Lithuanian Nation*, Alb. Geručio red. rink. : *Lithuania* 700 *Years*, New York 1969, 1-42, 433-438 p. (gausi bibliogr.). — Rutkis, J. (Red.) : *Latvia. Country and People*, Stockholm 1967. — Spekke, A. : *History of Latvia. An Outline*, Stockholm 1957. — Stählin, K. : *Geschichte Rußlands von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Berlin-Leipzig 1923. — Stöckl, G. : *Russische Geschichte*, Stuttgart ²1969 (Kröners Taschenausgabe, t. 244). — Šalkauskis, St. : *Sur les confins de deux mondes*. Essai synthétique sur

le problème de la Civilisation Nationale en Lituanie, Ženeva 1919. — THOMPSON, P. W. : *Übersicht über die nacheiszeitliche Entwicklung des ostbaltischen Gebiets mit besonderer Berücksichtigung des Nordwestens*, BL 1, 1-14 p. (svarbi speciali literatūra). — *WiBG.*

2. LIETUVOS ISTORIJOS PERIODIZACIJA IR JOS REIKŠMINGIEJI ETAPAI

Į klausimą, kokiais svarbiausiais etapais reikėtų išskirstyti visą Lietuvos istoriją, nėra dar galutinai nustatytų ribų. Į visą eilę svarbių Lietuvos praeities klausimų, ypač iš jos valstybinio gyvenimo pirmųjų šimtmečių, pažiūros ir pačiuose lietuviuose nėra nusistovėjusios.

Gana ilgai, iki pat nepriklausomybės dešimtmečių Lietuvoją ir jos kaimynuose, paprastai buvo laikomasi šių kertinių politiškai svarbių Lietuvos istorijos datų: 1) 1219-1236 (lietuvių gyvenamų plotų susivienijimas į valstybę), 2) 1385-1387 m. (Kriavo aktas, Lietuvos krikštas), 3) 1569-1572 m. (Liublino unija, Gediminaičių [Jogailaičių] dinastijos pabaiga), 4) 1795 m. (Lietuvos ir Lenkijos paskutinis padalinimas) ir 5) 1918 m. (nepriklausomybės pradžia). Šio pokario metais tačiau, iš laisvojo pasaulio vis uoliau dairantis į tolimos tėvynės praeitį patriotiniu žvilgsniu, lietuvių periodikoje buvo imta reikalauti revizijos keliais pagrindiniais klausimais, dėl kurių pirma Lietuvos istoriografijoje nebuvo nuomonių skirtumo, arba tie skirtumai buvo gana nežymūs.

Tie naujai iškeltieji klausimai teliečia senąją Lietuvą, būtent jos *valstybinio* gyvenimo pradžią, Lietuvos krikšto datą, Mindauginio karaliaus titulo *išlikimą* Gediminaičiuose. Ne kartą po 1945 m. dar buvo iškelta, jog Kriavo pilyje surašytasis dokumentas nesąs autentiškas. Ties visais tais klausimais yra sustota atitinkamuose paskyriuose. Čia tik kuo trumpiausios pastabos ryšium su periodizacija.

Istorijos mokslams darant pažangą, ir Lietuvos praeities tyrinėjimo lauke natūraliai gali būti ieškoma korektyvų. Tad pagrįstai gali būti reikalaujama ir iki šiol daug kartų tyrinėtais bei nustatytais klausimais kritiškų pataisų, jeigu tos pataisos yra atremtos į istorinę tikrovę, pagrįstą šaltiniais.

Šitaip galima teoretiškai pasakyti ir apie Lietuvos apjungimo datą. Jeigu jau daroma tokia esminė revizija ir norima Lietuvos valstybinio gyvenimo pradžią nukelti į IX amžių, ar net į daug žilesnius laikus [1], tai jau reikėtų imti kitais pagrindais ir naujais

---

[1] A. ŠAPOKA: *Lietuvos valstybės įsikūrimas ir Mindaugas*, Ateitis 1951, 3 nr., 102-103, 110 p.; V. LIULEVIČIUS: *Lietuvių tautos valstybinio gyvenimo pradžios beieškant*, Aidai 1970, 7 nr., 289-295 p.; VoKL.

etapais suskirstyti Lietuvos valstybės istoriją, bent iki Gedimino laikų. Tada sektų logiška išvada: reikėtų, atidžiai atsidėjus, bandyti išnarplioti M. Stryjkovskio ir Bychovco kronikų patiektą iki 13-jo amž. gausų valdovų vardyną, iki šiol tyrinėtojų vis didele dalimi legendariniu tebelaikomą. Kol nėra surastas tikrasis raktas iš sujauktos pelų krūvos išsijoti tikruosius istorijos grūdus, t. y. atrinkti autentiškus vardus, tebereikia skaitytis su tezėmis tyrinėtojų, kurie Lietuvos valstybės pradžios ieškojo nuo laikų Mindaugo tėvo iki XIII amž. vidurio [2]. Čia ji pradedama dviejų šimtmečių (XII-XIII) sąvartoje.

Ne mažiau reikšmingas yra kitas klausimas, būtent, ar Mindaugo ir jo šalininkų pasikrikštijimo datą (1251 m.) jau reikia skaityti oficialiuoju visos lietuvių tautos krikštu. Ir tuo klausimu nauji skambūs revizionistiniai reikalavimai lietuvių spaudoje pirmą kartą buvo iškelti po II-jo pasaulinio karo [3], kai dėmesingai, ypač J. A. V. lietuvių kolonijose, buvo švenčiama Mindaugo krikšto 700 m. sukaktis (1951 m.).

Atkeldami tikrojo Lietuvos krikšto datą į mindauginius laikus, t. y. 136 m. anksčiau, be kitko, tos tezės gynėjai nurodo ir į lietuvių kaimynų oficialiosios krikšto datos paraleles. Pvz., pirmojo ano meto šaltiniuose vos iš legendų miglų autentiškai pasirodančio hercogo Mieško (iš Piastų giminės) pasikrikštijimas (966) laikomas visos lenkų tautos krikštu [4], kurio millennium (tūkstantmetį) lenkai 1966 m. visur taip dėmesingai atšventė. O didžiojo Kijevo kunigaikščio Vladimiro (vėliau paskelbto šventuoju) ir jo pavaldinių krikštas (988) taip pat yra laikomas pagrindine data, reiškiančia, kad visi rytų slavai jau X amž. gale yra priėmę bizantiško pavidalo krikščionybę su liturgija senojoje slavų kalboje [5].

Panašiai ir Mindaugo krikštui norima skirti tokia pat sprendžiamoji reikšmė, Lietuvos pakrikštijimo pradžia laikant 1251 m. Iš to sektų nuosekli išvada, kad Dlugošo kronikoje smulkiai aprašytas lietuvių krikštas Aukštaičių žemėje (1387), lygiai kaip ir tuo pat metu Lenkijos karaliaus ir didžiojo Lietuvos kunigaikščio Jogailos pastoviai sostinėje įsteigtoji vyskupija ir parapijų kūrimas, nebebūtų galėję turėti lemiamo vaidmens Lietuvos krikštijimo istorijoje. Tai bebuvę lenkų pagalba įvykdytieji papildomi krikšto aktai [6].

---

[2] Pvz., H. Paszkiewicz, J. Latkowski, H. Lowmiański.

[3] Žr. žemiau skyrių « Lietuvos karalius Mindaugas ir jo palikimas ».

[4] K. Avižonis: *Mieškas*, LE, t. 18, 384 p.

[5] K. Avižonis: *Vladimiras*, LE, t. 34, 438 p.

[6] Pvz., A. Juška: *Mindaugo krikštas*, Lux Christi 1951, 1 nr., 3-8 p.; *Mindaugas ir Lietuvos krikštas*, Laiškai Lietuviams 1951, 2 nr., 18-20 p.

Bet tokio reikšmingo aniems laikams religiškai-politinio fakto, kaip lietuvių tautos krikšto datos atkėlimas eilę generacijų anksčiau, į XIII amžiaus vidurį, suponuoja reikalą motyvuotai atsakyti bent į tris klausimus. Pirmiausia reikia išaiškinti, kodėl taip nepatvari buvo mindauginė vyskupija, kurioje nebuvo spėta suorganizuoti parapijų. « Lietuvos diecezijai » buvo lemta greitai žlugti, ypač, kai jos vyskupas Kristijonas jau 1259 m. turėjo galutinai pasitraukti Vokietijon [7], iš kurios ir jo įpėdiniai kojos lietuvių žemėn nebeįkėlė.

Atsakymo reikalauja ir kitas faktas. Matomai Lietuvos valdovai, kurie iki 1385 m. dar buvo pagonys, ar buvo pagoniškais papročiais palaidojami (paskutinieji jų, Algirdas 1377 m. ir Kęstutis 1382 m.), ir savo valdomą lietuvių tautą patys tebelaikė dar pagoniška. Jie per aštuonis dešimtmečius (nuo Vytenio iki Jogailos) vis daug kartų yra vedę derybas Lietuvos krikšto reikalu. Čia reikėtų pagaliau trečio patenkinančio paaiškinimo, kodėl ir Romos Kurija iki pat dviejų žymiųjų pusbrolių (Jogailos ir Vytauto) valdymo metų, t. y. baigiant XIV amžių, laikė Lietuvą nekrikštų-pagonių žeme. Tad daug kartų Vakarų Europai ir Skandinavijai ji siuntinėjo kryžiaus karus skelbiančias bules. Šios turėjo palengvinti kartais ten pasunkėjusią kryžiuočių ordino kovą, ar skatinti krikščionis į kovą prieš paskutinius Europos pagonis.

Jeigu pasisektų iki šiol nusistovėjusią, tradicinę Lietuvos krikšto datą iš Jogailos laikų atkelti į mindauginius, tai reikštų žymią pataisą ir Lietuvos istorijos periodizacijos reikšminguose elementuose. Bet, ar gali ką faktinai išgelbėti tokis teoretinis svarbios istorijos datos pataisymas? Ypač tam kliudo aplinkybė, kad ne vien tik krikščioniškasis Europos pasaulis Lietuvą 14-jame amžiuje tebelaikė žeme, kuri dar turėjo būti pakrikštyta. Tai darė ir patys Mindaugo palikuoniai, kurie dėl šio karaliaus atkritimo nuo krikščionybės kaltindavo ordiną.

Lietuvos istorijos periodizacijoje galėtų turėti savo reikšmės ir kitas naujai iškeltas samprotavimas, jog kartą karaliaus karūną gavusio Mindaugo įpėdiniai tą titulą esą išlaikę ir žymiai vėliau, ir todėl jie turį būti vadinami karaliais [8]. Tad ir jų valstybei turėtų tekti Karalijos pavadinimas. Jeigu šios prielaidos rastų daugiau pripažinimo Lietuvos istorijos moksle, tektų naujai pataisyti eilę jos skyrių. Tada, be kitko, naujoje šviesoje atsistotų ir

---

[7] Z. Ivinskis : LE, t.18 500 p. ; t. p., *Kristijonas*, LE, t. 13, 145-146 p.

[8] P. V. Raulinaitis : *Lietuva - karalystė ar Didžioji kunigaikštija ?*, Lietuvių Dienos 1962, 1 nr., 16 p. ; žr. Z. Ivinskis : LAM, t. 1, 1965, 77 p. išn., ir žemiau skyrių apie Mindaugą.

pats Kriavo aktas, jeigu dėl žinomojo teksto tikrumo ir niekas daugiau nekeltų abejonių [9].

Kai ano meto valdovas, remiantis popiežiaus bule, būdavo ceremoningai, pagal nusistovėjusią tvarką, vad. « ordines », vainikuojamas karaliumi ir patepamas šventais aliejais [10], tai tokio naujo, kaip tada nuolat sakyta, « iš Dievo malonės », krikščioniško valdovo pareiga buvo prisidėti platinti Kristaus karalystę žemėje. Pačios karūnavimo apeigos skaitėsi sakramentu. Tad ir karališkoji diadema turėjo ypatingos sakralinės reikšmės : ji įpareigojo ne tik tikėjimą skleisti, bet dar ir pačią Bažnyčią ginti. Šitokiomis mintimis vadovavosi ir popiežius Inocentas IV-sis, kai jis tuo pačiu laiku karaliaus titulus suteikė Lietuvos Mindaugui ir Haličo-Valuinės kunigaikščiui Danieliui, Romano sūnui (1254). Greitai nutraukdamas savo ryšius su Roma, ir paskutinysis neišlaikė karaliaus titulo savo palikuoniuose.

Šitokia prasme, kaip vidurinių amžių vakarų Europos pasaulis suprato karaliaus sąvoką, sunkiai galima iškovoti karaliaus titulą kokiam energingam Lietuvos gynėjui Traideniui, ar krikščionių (Rygos miesto) sąjungininkui prieš ordiną pagoniui Vyteniui, ar net pačiam Gediminui su dviem didžiaisiais sūnumis (Algirdu ir Kęstučiu). Ar pasiseks kada nors tarptautiniame istorijos forume įpilietinti karaliaus titulą lietuviška, ano meto (pagonių) « kunigo » (Valdovo) prasme, palieka neišrištas klausimas. Tas pats pasakytina ir apie pastangas atkelti dvi svarbias datas, būtent, Lietuvos valstybės pradžios ir lietuvių tautos krikšto. Palyginti, gana aktyvūs tų klausimų svarstymai tik savoje spaudoje, dar nepadarė iki šiol jokios įtakos į svetimų istorikų Lietuvą liečiančius tyrinėjimus.

Prieš pradedant Lietuvos istoriją išskirstyti atskirais etapais, reikia ne tik susitarti, kokis kriterijus dedamas periodizacijos pagrindan, bet ir pažvelgti tuo atžvilgiu į artimuosius kaimynus. Kaip ir kokiais pagrindais skirstoma jų istorija?

Pirmas žvilgsnis nukrypsta į kitas dvi Pabaltijo tautas (latvius ir estus), nors jų praeitis per šimtmečius nerodo paralelių su lietuvių praeitimi. Tik nuo 1918 m. tų trijų tautų istorija ir jų iki 1940 m. išsilaikiusių respublikų vystymasis nuostabiai supanašėjo. Ankstyvesnėje praeityje tarp jų tačiau būta žymių skirtumų. Kai lietuvių tauta įtemptose kovose prie Nemuno apgynė savo gyvenamuosius plotus nuo vokiečių ordino agresijos ir nunešė savąjį valstybingumą toli į rytus iki Padnieprių, latvių ir estų plotuose ordi-

---

[9] Z. Ivinskis : *Kriavo aktas,* LE, t. 13, 90-96 p.

[10] Z. Ivinskis : *Mindaugas ir jo karūna,* Aidai 1954, 55-59 p. (tas pat vokiškai : Zeitschr. für Ostforschung 1954, 360-386 p.).

nas uždėjo savo valdžią, patvėrusią iki 1561 m. Visai skirtingais etapais nuo Lietuvos ir toliau dar porą šimtų metų ėjo tų žemių istorija. Pvz., latvių istorijoje prasidėjo neilgai tepatvėrę « Lietuvos ir Lenkijos laikai » (1561-1621 [1629]), kuriuos latviai paprastai savo tyrinėjimuose tevadina trumpai « polu laikmets ». Toliau sekė 9-nių dešimtmečių « švedų laikotarpis » Uždauguvio srityse, kai Kuršo hercogija iki pat trečiojo padalinimo išliko Lietuvos-Lenkijos respublikos vasalinė žemė, o Latgala sudarė atskirą vaivadiją. Nuo 1710 m. (Didžiojo Šiaurės karo) per du amžius (iki 1917) truko « rusų laikotarpis ».

Stambiųjų užsienio politikos įvykių ženkle pravesta Estijos ir Latvijos (resp. Livonijos) istorijos periodizacija, kada vienas po kito krašto šeimininkai (ordinas, Lietuva-Lenkija, švedai, rusai) pasikeitė, rodo žymių skirtumų ir chronologinių nukrypimų nuo Lietuvos istorijos didžiųjų įvykių. Bet taip tebuvo tik iki I-jo pasaulinio karo.

Mažiau tokių skirtumų yra rusų istorijoje. Joje yra ir įdomių sąlyčių su reikšmingais Lietuvos istorijos tarpsniais. Rusijos istoriją reikia pradėti senąja Kijevo valstybe, kurios žemių didžiosios dalies paveldėtojais tapo Lietuvos Gediminaičiai. Tipiškame rusų kolonizacijos ir dalinių valdančiosios Riuriko giminės kunigaikščių visiško susiskaldymo laikotarpyje didelį piūvį rusų politiniame ir kultūriniame gyvenime padarė mongolų (totorių) invazija (1237-1240). Jos pasėkoje plačiąja rusų erdve ėmė dalintis Aukso Orda ir jos priešai Lietuvos valdovai. Jie dar prieš Mindaugą pradėjo savąją rytų ekspansiją, Vytauto Didžiojo ir Kazimiero laikais pasiekusią savo kulminacinį punktą.

Tik Maskvos didžiajam Kunigaikščiui Jonui III, Sofijos Vytautaitės anūkui (1462-1505), jau nebebuvo baisi eižėjanti Aukso Orda. Jausdamasis žlugusios Bizantijos imperijos paveldėtoju (1453), pasisavinęs jos dvigalvį erelį ir jos imperatoriaus dvaro ceremonialą, Jonas III-sis jau savinosi ir caro titulą. O « antrajai Romai » (Konstantinopoliui) kritus, Maskva turėjo įkūnyti « trečiąją Romą », « o ketvirtosios Romos (iš viso) nebegalėjo būti » [11]. Jonas III-sis, rusų žemių rinkėjas (« sobiratel' russkich zemel' »), įsisąmonino savo politinėje programoje, jog reikia iš Lietuvos jėga atimti

---

[11] Taip rašė savo laiške Vosyliui III (1505-1533) Eleazaro vienuolyno (prie Pskovo) vienuolis Filotiejus. Žr. A. LAZAR: *Maskva - treci Rim*, žurnale Božym Šlacham, 1948, 9-10 nr., 5-8 p.; A. AMMANN: *Abriß der ostslawischen Kirchengeschichte*, Wien 1950, 165 p. (cit. iš V. MALININ: *Starec Eleazarova monastyrja Filofej*, Kiev 1901, Priloženija 45 p.). Plg. F. KÄMPFER: *Beobachtungen zu den Sendschreiben Filofejs*, JbGO, t. 18, 1970, 1-46 p.

jos valdomas rytų slavų žemes. Šituo atžvilgiu XV amž. gale Lietuvos ir Rusijos istorijos naujos epochos susiliečia.

Bet toliau nei Riurikaičių dinastijos išsibaigimas (1598), nei garsieji « sąmyšio metai » (1604-12), — nors lietuviai su lenkais per Dimitrą Prisimetėlį buvo ėmę šeimininkauti net pačioje Maskvoje,— pagaliau nei Romanovų dinastijos pradžia (1613) nebeturėjo reikšmingesnių atliepimų pamažu savo tarptautinio svorio netenkančioje « abiejų tautų » respublikoje. Tačiau epocha caro Petro Didžiojo, kuris iš naujos sostinės (Petersburgo) tvirtu žingsniu įvedė savo imperiją į Europos areną, reiškė bajorų respublikai patekimą Rusijos įtakon. Iš šios sferos Lietuva-Lenkija nebepajėgė išsilaisvinti iki pat padalinimų.

Ir Rusijai ir lietuvių-lenkų respublikai Petro Didžiojo epocha, kuri sutapo su pradžia « saksų laikų » (Augustas II), atvėrė naują laikotarpį. Pirmajai jis reiškė dideles reformas bei vidujinį stiprėjimą ir didesnio tarptautinio svorio įsigijimą, antrajai — visokeriopą silpnėjimą.

Tarp caro Petro ir prieš 200 metų to titulo siekusio didžiojo Maskvos kunigaikščio Jono III-jo yra daug panašumo jųdviejų užsienio politikoje. Tie panašumai, kiek jie lietė vakarų kaimyną Lietuvą, labiausiai krito į akis. Abu rusų valdovai stengėsi savo valstybę stiprinti vakarinio kaimyno sąskaiton. Nuo « nebylių seimo » (1717) į tolimą perspektyvą užmestos Petro politikos vaisius ir buvo carienės Kotrynos II-sios pravesti padalinimai respublikos, kurios trečdalį ji turėjo užleisti Prūsijai ir Austrijai. Tai sudarė visai naują epochą Lietuvos istorijoje.

Buvo aišku, kad jungtinės lietuvių ir lenkų respublikos patekimas į Rusijos orbitą turėjo vieną dieną sąmoningai pribrandinti jos galą. Jis įvyko kaip tik pačiame didžiųjų reformų laikotarpyje, kada respublika buvo ėmusi atsigauti ir stiprėti. Atsistatyti, ar per naujas generacijas kitoje formoje atgimti ji tegalėjo tik tada, kai šitoje erdvėje jėgos politikos atžvilgiu laikinai I-jo pasaulinio karo pasėkoje pasidarė tuštuma. Ja galėjo 1917-18 m. pasinaudoti ne tik rytinio Pabaltijo tautos, bet ir Lenkija. Šitaip rusų ir lietuvių tautų istorijoje prasidėjo visai naujos epochos.

Nuostabus istorijos intermezzo buvo įvykęs Europos karo frontuose (1917-18 m.). Padiktavę kietas taikos sąlygas Lietuvos Brastoje valdžią užgrobusiems bolševikams, vakaruose karą pralaimėję vokiečiai už metų su viršum (1919) turėjo patys prisiimti Versalio taikoje ne mažiau kietą « diktatą ». Tačiau šitokiame politiniame « vakume » naujosios ar atsistačiusios valstybės galėjo tarpti tik tol, kol politiškai vėl sustiprėję du didieji, I-jį pasaulinį karą pralaimėjusieji, kaimynai susitars, kaip pasidalinti artimąją

erdvę (1939). Bet užteko, kad nors vienas tų jėgos politikos įkūnytojų iš karo išeitų laimėtoju 1944 (1945), ir tada 1918 m. sąlygų nebebuvo savam valstybingumui išlaikyti.

Šitos datos, žinoma, tampa lūžtvinėmis naujų laikotarpių datomis ir Lietuvos istorijoje. Su I-jo pasaulinio karo pabaiga susidarė palankios sąlygos ir Pabaltijo tautoms išsikovoti laisvę. O II-jo pasaulinio karo pradžia jų valstybinės egzistencijos sąlygas atėmė.

Kuo trumpiausias žvilgsnis į svarbiausias rusų istorijos epochas ir žymesnių įvykių datas patvirtino teigimą, jog lietuvių tautai su rytiniais slavais (rusais) per šimtmečius teko gyventi nuolatiniame sąlytyje. Priešistoriniais laikais tas kontaktas reiškė rytinių baltų (lietuvių) pastovų traukimąsi iš plotų, į kuriuos jie vėl grįžo didžiosios ekspansijos laikais kaip nugalėtojai.

Valdymas iš Vilniaus ir etniniu ir religiniu atžvilgiu skirtingų plotų vis labiau nuo XV amž. pusės buvo pagrįstas jėgos santykiu. Įtampa stiprėjo, kilo atviri kariniai konfliktai, ir jėgų pusiausvyra vėliau taip pasikeitė nenaudai Lietuvos, kad ši turėjo visai paklusti ir pasiduoti rytų jėgai. Anas tolimų šimtmečių palikimas, gyvenimas su rusais nesiliaujančioje įtampoje, kuri yra perėjusi įvairias formas, davė reikšmingų etapų ir Lietuvos istorijos periodizacijoje.

Ne mažiau jų davė ir santykiai su Lenkija. Rytų Europos tolimesniam vystymuisi yra laikoma labai stambiu įvykiu [12], kad Lietuvos valdovas tapo karaliumi kaimyninėje lenkų žemėje. Tai reiškė pradžią visai naujos, beveik du amžiu (1386-1572) patvėrusios Jogailaičių epochos, sekusios keliolika metų po paskutiniojo Piasto Kazimiero Didžiojo mirties (1370).

Algirdaičio, jo sūnų ir anūkų karaliavimas Krokuvoje atnešė Lenkijai laikotarpį žymaus politinio sustiprėjimo ir kultūrinio suklestėjimo. Jo galinė riba, kai mirė paskutinis didysis Lietuvos kunigaikštis Gediminaitis, būtent, Žygimantas Augustas, gali būti laikoma ir Lietuvos istorijos svarbios epochos pabaiga.

Toliau «abiejų tautų respublikai», 1569 m. Liublino seime gavusiai savo dramatišką pradžią, buvo nustatytos aiškios periodizacijos ribos, kurios yra atremtos į pačius didžiuosius politinius įvykius. Tad bendrai renkamųjų valdovų (Lenkijai tas pats asmuo karalius, o Lietuvai — didysis kunigaikštis) laikotarpis turi būti užbaigtas padalinimais. Po jų ir lenkams ir lietuviams galioja beveik tas pats, prasideda visas šimtmetis didžiųjų bandymų (sukilimų, priespaudos), kurie lietuvių tautai buvo skaudesni ir sunkesni.

---

[12] Žr. Z. Ivinskis: *Jogaila*, LE, t. 9, 427 p.

Ir tolimesnė epocha turi abiejų tautų istorijoje paraleles. Kai vienu metu anos garsiosios trys dinastijos (Romanovai, Hohenzollernai, Habsburgai), kurių protėviai buvo dalinęsi Lietuvą-Lenkiją, buvo nutrenktos nuo sostų, atsirado sąlygos buvusiems unijos partneriams realizuoti savą tautinį idealą. Atsistatanti Lenkijos valstybė tačiau labiausiai kenkė atskiros, nepriklausomos Lietuvos minčiai, nes ji ieškojo vėl bristi į seniai praeitin « nutekėjusį » (upės) vandenį. Pilsudskio legionierių idėja reiškė Lenkijos, Lietuvos ir kitų buvusių žečpospolitos (respublikos) tautų federaciją. Tačiau nepriklausomo gyvenimo vystymosi ir tolimesnių sukrėtimų bei sutemų reikšmingesnės datos Lenkijoje ir Lietuvoje nedaug tesiskyrė.

Čia trumpai suminėtame Lietuvos kaimynų istorijos skirstyme į laikotarpius pagrindan buvo padėta žymios atmainos, ar kokius staigius sukrėtimus atnešą politiniai įvykiai. Jie paprastai yra apsprendę ir Lietuvos istorijos skirstymą į periodus.

Tos tradicinės periodizacijos tačiau buvo atsisakyta, kai tik Lietuva buvo komunistų okupuota (1940). Buvo charakteringa, kad spaudoje tuoj prasidėjo niekinimas ne tik prezidento Smetonos ir jo sistemos, bet ir didžiųjų Lietuvos kunigaikščių, labiausiai kritikuojant Vytautą Didįjį [13]. Antrojoje okupacijoje sistemingai naujai perrašant Lietuvos istoriją, ir jos vystymosi laikotarpiai buvo kitaip pertvarkyti. Į Lietuvos istoriją tad Lietuvoje reikėjo ir lietuviams istorikams privalomu būdu ateiti su marksistine samprata.

Tad Tarybinė istoriografija ir Lietuvoje griežtai atsiribojo ir net kovon išėjo « prieš antimokslines, buržuazinės-nacionalinės istoriografijos koncepcijas, prieš nacionalistines sroves ... » [14]. Žinoma, ji padėjo pagrindan istorinį materializmą, kaip jis pastoviai istorijos vyksme ieškomas, nuolat, klasių kovos fone, besikeičiant gamybos santykiams ir jų formoms. Marksistinės istorijos centre pastatomos liaudies masės, nes jos komunistiniame istorijos moksle yra laikomos svarbiausiu istorijos kūrėju. Nuolat vykstąs gamybinių santykių keitimo procesas, turįs neišvengimai keisti ir visuomenines bei ekonomines formacijas.

Ta pati vienoda anų santykių keitimosi teoretinė schema, iki detalių buvo pritaikyta ir istorijai trijų Pabaltijo tautų. Jų kiekviena, vietiniams istorikams gavus aiškias direktyvas iš Maskvos ir paruošus reikalingus « maketus » (pirmykščio marksistinio teksto

---

[13] K. Sideravičius : *Marksistinė Lietuvos TSR istorija*, Tiesa, 1959 birž. 12, 137 nr.

[14] Sideravičius, t. p. ; *Istorija*, MLTE, I t., 649-651 p.

redakcija), susilaukė sava kalba po tris tomus savos tautos istorijos (iki 1940 m.). Estų ir latvių istorijos tritomiai buvo išversti ir rusiškai[15], kai vertimas Lietuvos istorijos, kurios manuskripto teisėmis tik 1-sis tomas 1953 m. buvo išleistas, iki šiol neatliktas.

Lygiai taip pat, kaip Latvijos ir Estijos istorija yra tokiomis pat trimis chronologinėmis epochomis išskirstyta ir Lietuvos istorija, nors ji iki 1918 m. buvo ėjusi skirtingu keliu.

Tad penkių tarybinių istorikų kolektyvas turėjo ir visą Lietuvos praeitį (iki 1940 m.) taip pat suimti į trijų tomų darbą, gavusį pavadinimą « Lietuvos TSR istorija » (Vilnius 1957, 1963, 1965). Šitaip Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Istorijos Institutas parūpino lietuvių kalba iki šiol pirmą plačiausią Lietuvos istoriją. Su ta Lietuvos istorija, siekančia 1350 psl., savo puslapių skaičiumi nebent galėtų lygintis aušrininko Jono Šliūpo « Vienybės Lietuvininkų » išleisti du tomai (Plymouth, Pa., 1904, 1905): « Lietuvių tauta senovėje ir šiądien » (iki 1572 m.), kurių natūralią tąsą sudaro « Gadynė šlėktos viešpatavimo Lietuvoje 1569-1795 » (išsp. 1909).

Marksistinė Lietuvos istorijos periodizacija yra paprasta. Pagal ją, I-sis Lietuvos TSR istorijos tomas apima feodalizmo epochą (iki 1861 m.). Joje feodalinių santykių atsiradimo ir Lietuvos valstybės susidarymo laikotarpį (IX-XV amž.) pakeičia baudžiavinių santykių įsigalėjimo šimtmečiai (iki XVIII amž. pirmos pusės). O toliau seka naujas laikotarpis, tai šimtmetis baudžiavinio ūkio irimo ir kapitalistinių santykių atsiradimo (iki XIX amž. pusės).

Antrasis tomas, kuris gana neproporcingai teapima gero pusšimčio (56 m.) laikotarpį iki bolševikinės revoliucijos Rusijoje (1917), puslapių skaičiumi yra stambiausias (496 p.). Tuo tarpu visa ikitolinė Lietuvos istorija (1-me tome), su jos septynių šimtmečių valstybingumo vystymusi, turi sutilpti į 448 psl.

Pritaikydami ir Lietuvos istorijos laukui komunistinės istoriografijos nomenklatūrą, tarybiniai istorikai čia tematė du ryškius laikotarpius. Pirmąjį jų (iki XIX amž. galo) atbaigia kapitalizmo vystymasis po baudžiavos panaikinimo ir lietuvių nacijos susiformavimas, kai lietuvių liaudis išėjo į kovą prieš nacionalinę priespaudą. Antrasis laikotarpis pradedamas naujo šimtmečio (XX) pačia pradžia, kada imperializmo ir buržuazinių bei demokratinių revoliucijų metais iš viso pakyla revoliucinis judėjimas. Jis čia gana smulkiai apžvelgiamas, nepamirštant įvesti ir Klaipėdos krašto istorijos.

---

[15] Latvijos : *Istorija Latvijskoj SSR*, I, Riga 1952, II 1954, III 1958. Panašiai ir Estijos istorija.

Kiek mažesnis už abu pirmuosius yra trečiasis Lietuvos TSR istorijos tomas (408 p.). Jis teapžvelgia chronologiškai imant labai trumpą, tik 23-jų metų tarpą, t. y. pradžią naujos eros. Bet ji pasidaro pati reikšmingiausia lietuvių tautai. To tomo uždavinys yra parodyti, kaip « Didžiosios Spalio socialistinės revoliucijos » pasėkoje buvęs pradėtas visai naujas laikotarpis Lietuvoje, kai buvusi įkurta Lietuvos Tarybų socialistinė respublika. Neigdami tikrąją Vasario 16-tosios (1918) akto reikšmę čia tarybiniai istorikai pabrėžė, jog tikrasis Lietuvos valstybingumas tebuvęs atkurtas pasėkoje liaudies masių judėjimo ir proletarinės revoliucijos. Tada Vinco Mickevičiaus-Kapsuko vadovaujama Laikinoji revoliucinė darbininkų ir valstiečių Vyriausybė 1918 m. gruodžio 16 d. manifestu paskelbė įvedanti Tarybų valdžią Lietuvoje.

Lietuvos Tarybų respublikos suverenumas, « plačiųjų lietuvių tautos masių siekimas »[16], sukliudytas užsienio intervencijų ir buržuazinės-fašistinės diktatūros, vėl buvęs įvykdytas 1940 m.

Šitaip periodizuodami Lietuvos praeitį, tarybiniai istorikai savo marksistinėje teorijoje ir Lietuvos istorijos skirstymo atveju norėjo būti logiškai konsekventiški. Bet jų periodizacija yra svetima lietuvių tautos istorijos faktams. Ji net užtenkamai neatsižvelgia į pačios liaudies socialinius, kultūrinius bei ūkinius santykius.

Žinoma, komunistiniai istorikai turėjo atmesti periodizaciją, kurios pagrindan yra dedama lietuvių tautos valstybingumo idėja, t. y., Lietuvos valstybės išsivystymas (iki 1385), jos sustiprėjimas (iki 1492), silpnėjimas (nuo 1572 m.), žlugimas (1795) ir atstatymas tautinės valstybės (1918).

Galima sutikti, kad šitoji periodizacija yra vienašališkai politinė. Ji težiūri tik pačios valstybės politinės raidos, ji yra paremta dinastiniais ir politiniais pasikeitimais, o neatsižvelgia užtenkamai į pačios lietuvių tautos vystymąsi. Ji išryškina ir akcentuoja, ypač iki 1569 m. (1572), Lietuvos ir Lenkijos santykiavimą. O naujaisiais laikais jai terūpi valstybingumo idėja.

Jau nepriklausomoje Lietuvoje buvo su pagrindu keliamas klausimas, jog tokis formalus Lietuvos istorijos skirstymas didžiųjų Lietuvos kunigaikščių genealoginėmis bei jų valdymo datomis neatsižvelgia užtenkamai į pačios lietuvių tautos istorijos tolimesnę raidą. Tad perdėta turi būti laikoma, kai centre pastatant tik vieną valdovą, Lietuvos istorija iki Vazų dinastijos pradžios (1587) išdalinama, pvz., tokiomis trimis dalimis : 1) Priešvytautinė karalija, 2) Vytautinė era ir 3) Vytauto įpėdiniai (iki 1586 m.)[17].

---

16 *Lietuvos TSR istorija*, III, Vilnius 1965, 361 p.

17 C. R. JURGĖLA : *History of the Lithuanian Nation*, New York 1948.

Su pagrindu galima pažymėti, jog po Gedimino, Algirdo, ar net Vytauto mirties, lygiai kaip ir po Kriavo akto ir Liublino unijinio seimo nutarimų, pačios lietuvių tautos gyvenime tuojau neįvyko tokių pasikeitimų, dėl kurių reikėtų daryti naujas epochas. Apskritai ir po Liublino unijos, net 1569 m. lietuvių ir lenkų seime sukūrus tris bendrus organus (karalius, seimas, senatas), lietuvių bajorijos sluoksniuose artėjimas į lenkų politines institucijas tevyko pamažu. Pamažu ji sau Lietuvoje teišsikovojo ir tokių teisių, kokias turėjo lenkų šlėktos. Vazų dinastijos valdymo gale labiau pastebima lenkų kultūros įtaka Lietuvoje [18]. Tačiau didžioji tautos dalis, plačioji liaudis, kuri nepriklausė tikrajai to laiko visuomenei, negyveno visais minėtais politiniais ir visuomeniniais reikalais.

Bet dar didesnių priekaištų reikia padaryti tarybinių istorikų paskelbtai periodizacijai. Į lietuvių liaudies masių istoriją nusikreipusieji marksistiniai istorikai periodizaciją pravedė pagal žinomą, lietuvių tautai tolimą schemą. Pačioje tos ūkininkų ir baudžiauninkų visuomenės istorijoje kaip tik buvo reikšmingų momentų, kurie galėjo tarnauti kaip principas paskirstyti lietuvių tautos praeitį.

Tą principą čia iškeliame kaip visai naują galimybę paskirstyti lietuvių visuomenės istorijai, laikydami jį dar galimu patobulinti ir papildyti. Žvelgiant vienu akies plotu į pačios lietuvių tautos istoriją, galima surasti « vardiklį », kuris padeda charakterizuoti besikeičiančius tautos gyvenimo visuomeninius, kultūrinius bei ūkinius santykius.

Labai svarbus faktorius lietuvių-ūkininkų tautoje yra buvęs santykis su jo valdomąja žeme. Perdėm žemdirbių tautoje, kurios beveik visą buitį yra apsprendęs agrarinis elementas, išryškėja bent šeši momentai. Jie, žinoma, neturi nieko bendra nė su skambiais karo žygiais, nė su Lietuvos tarptautinio pobūdžio santykiais. Jie nesisieja taip pat su dinastijos ar valdovo gyvenimo svarbiais įvykiais. Bet jie vis tik turi platesnės visuomeninės reikšmės visai tautai.

Periodizuojant lietuvių tautos istoriją pagal vietinių gyventojų santykį su žeme, galima surasti tokias ryškesnes epochas : 1) nuo priešistorinių laikų pabaigos iki Kazimiero privilegijos bajorams — 1447 m. ; 2) nuo šitos valstiečių būklę pasunkinančios privilegijos iki Žygimanto Augusto « valakų » reformos įstatymo — 1557 m. ; 3) nuo « valakų » reformos iki didžiojo maro Lietuvoje — 1710 m. ;

---

[18] Žr. K. Avižonis : *Bajorai valstybiniame Lietuvos gyvenime Vazų laikais*, Kaunas 1940, naujai perspausdinta Romoje 1975.

4) nuo to maro iki baudžiavos panaikinimo — 1861 m.; 5) nuo valstiečių paliuosavimo iš baudžiavos iki nepriklausomos Lietuvos žemės reformos — 1919 m.; 6) nuo žemės reformos iki žemės nacionalizacijos — 1940 m.

Šitokis Lietuvos ūkininko santykių su žeme keitimasis per septynis su viršum amžius, leidžia sudaryti šešias įvairių laikų epochas. Kai šitoje periodizacijoje neatsižvelgiama į dinastinius bei tarpvalstybinius santykius, bet į vykstantį agrarinių santykių keitimąsi pačioje žemdirbių tautoje, paliečiami ir stambieji žemių valdytojai (bajorai, didikai, bažnyčios-vienuolynai).

Išsivysčius bajorijai į atskirą privilegijuotą luomą, specialiomis privilegijomis išaugintą (1387, 1413, 1434), 1447 m. privilegija bajorai gavo teisę valstiečius visai pririšti prie žemės. Ne tik jų teisimas perėjo paties pono (bajoro) valion, bet pono naudai jie buvo atleisti ir nuo visokių pareigų valstybei ir nuo piniginio mokesčio « sidabrinės ».

Kai 1447 m. didysis Lietuvos kunigaikštis Kazimieras *drauge* tapo ir Lenkijos karaliumi, prasidėjo Lietuvos bajorijos stiprėjimas valstiečių sąskaiton. Naująją epochą be šuolio galima atbaigti « valakų » įstatymu (*Ustava na valoki*). Tas įstatymas (1557 m.) Lietuvoje iš pagrindų pertvarkė žemės ūkio santykius. Jis įvedė iki XX amž. pradžios išlikusią trilaukio ūkio sistemą (žiemkenčiai, vasarojus, pūdymas), suvarant valstiečius į kaimus.

Tiesa, tas įstatymas reiškė didelę reformą ir žymią pažangą žemės ūkio srityje. Juk ir pati žemė buvo išrūšiuota. Valstiečio santykis su valdomąja žeme tačiau pasunkėjo. Tuo pačiu stiprėjo bajorijos padėtis ir ūkiniu atžvilgiu. Javų kainų pakilimas bajorus skatino didinti dirbamosios žemės arealą, steigti naujus dvarus (palivarkus). Pačių valstiečių prievolės dvarui, suskaldant jų « valakus », gausėjo. Vis daugiau darbo rankų iš valstiečio kiemo reikėjo siųsti į dvaro laukus. Šitą vystymąsi sukrėtė baisusis maras, ištikęs Lietuvą Didžiojo šiaurės karo metu (1710). Dvarų inventoriai ir miestų aprašymai pateikia siaubingus to maro padarinius. 1710 m. data pasidaro lietuvių tautos istorijoje gana reikšminga. Nors tada lietuvio santykis su žeme iš esmės nepasikeitė, bet vis tik po maro, dėl netikėto darbo rankų sumažėjimo, vyko baudžiavos pasunkėjimas ne tik ponų, bet ir valdovo (« karališkose ») žemėse.

Septynis dešimtmečius išgyvenus rusų valdžioje, baudžiavos panaikinimo « manifestas » (1861) pakeitė pagaliau ūkinius santykius ir Lietuvoje iki tol vis skriaudžiamo valstiečio naudai. Valstiečio tapimas savininku tos žemės, kurioje jo tėvai kaip baudžiauninkai buvo vargę, pozityviai atsiliepė į visą lietuvių tautos

kultūrinį gyvenimą. Jis turi betarpišką ryšį su tautiniu atgimimu.

1919 m., žinoma, tik dalies lietuvių, pirmoje eilėje savanorių, santykis su žeme pradėjo keistis. Čia buvo pradėtas reikšmingas laikotarpis, kai maždaug už vieną tūkstantį milijonų (milijardą) litų turto buvo grąžinta lietuviams.

Kaip 1795 m. žlugusios bendrosios respublikos tikrąją visuomenę sudarė kilmingieji (šlėktos, bajorai), taip iš bendrojo palikimo atsiskyrusi Lietuva buvo padaras ūkininkų, jų į mokslą išėjusių vaikų. Šita 1919 m. pradėtoji reforma reiškė, kad ūkininkas (valstietis) bei savanoris-kūrėjas išėjo prieš kilmingąjį dvarininką, tebegyvenantį unijiniais idealais.

Šitoji trumputė Lietuvos praeities epochomis dalinimo apžvalga teturėjo tikslą atkreipti dėmesį, kaip, dirstelėjus iš pačios Lietuvos *vidaus*, iš jos socialinių santykių, galima laimėti visai naujų sugestijų tos valstybės istorijos periodizacijai. Drauge buvo norėta parodyti, jog ir nenešant į Lietuvos istorijos vystymąsi jai svetimų schemų, drauge galima surasti to paties krašto istorijoje reikšmingų momentų, galinčių tarnauti dalinimui į epochas, ypač, jeigu ir tenorima kalbėti apie Lietuvos ūkininkų (liaudies) gyvenimą amžių bėgyje.

Pažvelgus į kaimynų istorijos periodizaciją, susipažinus su Lietuvos praeičiai pritaikyta marksistine padala ir paėmus vieną pavyzdį, kaip lietuvių tautos istoriją eventualiai galima būtų suskirstyti epochomis, reikia atsakyti į klausimą, kokiu mastu vadovaujantis tai čia yra padaryta.

Kaip pratarmėje buvo užsiminta, pagrindan periodizacijos Lietuvos istorijos, kuri čia išdėstoma atskiromis epochomis, yra padėtas politinis momentas. Galima sakyti šis padalinimas beveik nieko nauja neįneša. Jis yra pusiau tradicinis, pažįstamas iš nepriklausomybės laikų Lietuvos istorijos knygų ir vadovėlių. Kai jis padeda pagrindan principą, kaip lietuvių tautoje tarpo valstybingumo idėja, tai jis negali neatsižvelgti į tuos išorinius veiksnius, kurie tai valstybingumo idėjai labiausiai kliudė, ją silpnino, ar visai sužlugdė. Šituo požiūriu pravesta periodizacija labiau turi galvoje tarpvalstybinius santykius.

Istorijos bėgyje Lietuva jų turėjo su keliais kaimynais. Kruvinų santykių buvo su vokiečių ordinu. Bet šis veiksnys, kenkęs Lietuvos valstybingumui nuo pat XIII amž. antro ketvirčio, nuo 1422 m. pasidarė visai nebepavojingas ir, galima sakyti, ordinas ir jo žemių paveldėtojai per kelis šimtus metų išlaikė visai nelietę sienų, nustatytų Vytauto D. gyvenimo paskutiniame dešimtmetyje. Ir tik XVIII amž. gale Prūsų karaliui per tretįjį padalinimą (1795)

pavyko pakeisti anas nusistovėjusias sienas, nes jis gavo Sūduvos žemę. Bet ir tai tebuvo praeinantis epizodas.

Lietuvos kaimynai vakariniame Pabaltijyje — švedai tesudarė tik atskirą, dar mažesnį epizodą XVII amžiuje ir vėliau Didžiojo šiaurės karo metu. Istorijos didžiųjų įvykių paraštėje pasiliko ir vad. « unija » su švedais (1655). Tad šitame ryšyje švedų karai, nors jie ir paliko krašte materialių pėdsakų ir atsiminimų, nėra charakteringa padala Lietuvos istorijai. Su jūra (Baltija) Lietuva teturėjo, palyginti, pasyvų sąlytį, ir kovoje dėl Dominium maris Baltici nedalyvavo [19]. Tad ir švedų pasirodymas rytiniame Pabaltijyje nebuvo patvarus, net Livonijoje jis tetruko 90 metų.

Su kaimyne Lenkija Lietuva daug ilgesniam laikui suėjo į artimus santykius, net pagaliau surišo savo likimą. Nuo Kriavo užrašų drauge su ja ji yra išgyvenusi šviesių valandų, kai, pvz., visai nugalėjo ordiną. Bet buvo ir dideliai varganų bei sunkių bendrų momentų (karai su švedais, karai su Maskva, kazokų maištai). Nuo Gediminaičių dinastijos išmirimo (1572) « abiejų tautų » (« obojga narodów ») politinė istorija vystėsi bendroje respublikoje (« rzeczpospolita »).

Jos svarbiausias ir pavojingiausias kaimynas pasidarė didysis Maskvos kunigaikštis Jonas IV-sis, jau 1547 m. priėmęs caro titulą. Dar labiau tas pavojus Lietuvai ir Lenkijai išaugo XVIII amž. pradžioje Petro I-jo Didžiojo asmenyje, kuris 1721 Rusiją paskelbė imperija.

Žvelgiant į politinius santykius su šituo ketvirtuoju Lietuvos kaimynu, reikia pasakyti, jog ta kaimynystė daugiausia yra svėrusi Lietuvos istorijoje. Apie santykius su rusais jau galima daug kalbėti nuo pat Lietuvos istorinių laikų pradžios ir juos tęsti iki pat mūsų paskutinių dienų. Tie santykiai labiausiai padeda išskirstyti epochomis ir pačią istoriją Lietuvos, kurios valstybingumo priešu Maskva ėmė reikštis nuo XIV amž. pirmos pusės.

Atskirą didelę epochą sudarė Lietuvos istorijoje, kai lietuviai įsiviešpatavo anoje rytų erdvėje iki Okos aukštupių (anapus Dniepro). Lietuva tada buvo ofenzyvoje. Tad rivalizuojanti Maskva Algirdui dar nepajėgė aktyviai atsispirti. Bet Jono III-jo laikais pagaliau Maskva išdrįso pereiti ofenzyvon, ir ji nuo 1492 m. ėmė pastoviai ginklu iš Lietuvos atiminėti rytų slavų gyvenamas žemes.

1492-ieji metai sudaro tad piūvį tarp dviejų epochų. Nors 1492-94 m. karas baigėsi « amžinąja taika » didžiojo Lietuvos kunigaikščio Aleksandro Kazimieraičio moteryste su Jono III-jo dukra

---

[19] Z. Ivinskis : *Die baltische Frage im 17. Jahrhundert,* leidiny : *Der Ostseeraum im Blickfeld der deutschen Geschichte,* Köln-Wien 1970, 119-140 p.

Elena, tačiau naujas karas (1499-1503) ir lietuvių pralaimėtos kautynės prie Vedrošos, reiškė naują trupinimą rytiniame Lietuvos valstybės šone. Tik karas 1507-1508 m., surištas su Mykolo Glinskio maištu, baigėsi status quo. Bet rytų žaizda vėl atsivėrė, kai 1512-1522 m. vėl kariauta. Nors lietuviai turėjo didelį laimėjimą prie Oršos, bet to karo pasėkoje neteko žymiosios Dniepro tvirtovės Smolensko. Po 12-kos metų (1534) vėl buvo karas, o paskui sekė su Maskva karai dėl Livonijos, nekalbant apie sunkius XVII amžiaus karus. Jų pats svarbiausias buvo, kai rusai 1655 m. užėmė Vilnių, Kauną ir Gardiną. Andrusovo karo paliaubų sutartis (1667. I.30), kuri beveik sutampa su Vazų dinastijos pabaiga, gali sudaryti atskirą naują epochą, prasidėjusią su pirmuoju elekciniu (renkamuoju) karaliumi prancūzu Henriku Valois (1573).

Jau Žygimanto Senojo ir jo sūnaus laikais tolimoje periferijoje vedami karai su Maskva reikalavo labai daug lėšų. Valstybės gyvenimas, ypač ūkinėje srityje, buvo stipriai paveiktas nesibaigiančių konfliktų su rytų kaimynu. Šitame ryšyje reikia suprasti ir didžiojo kunigaikščio užsimojimą gerinti savo dvarų ūkį, valakų reformą ir eilę kitokių pastangų, turinčių tikslą karams su Maskva sutelkti daugiau lėšų. Pagaliau anas rytų pavojus turėjo savo pasėkų ir santykiuose lietuvių su lenkais. Dėl rytų pavojaus nuogąstaujantiems kaimynams lenkai turėjo atsakymą: jie tapsią sąjungininkai bendroje kovoje, bet tik kai Lietuva arčiau su Karūna (Lenkijos) susijungs. Šitokis buvo kelias į Liublino uniją.

Kitados, ypač XIV amž., nuolatiniai ordino žygiai Lietuvon vertė visą kraštą virsti lyg kokia nuolatinio karo stovykla. Tačiau karams su kryžiuočiais pasibaigus, baigėsi pavojai iš vakarų pusės. Galėjo ten prasidėti taikos gyvenimas. To nebuvo galima sakyti apie konfliktų pabaigą su Maskva. 1686 m. birželio 18 d. Maskvoje sudarytoji amžinoji taika patvirtino Andrusovo paliaubų sutarties sienas. Oficialiai toji taika išsilaikė per šimtą metų, iki pat pirmojo Lietuvos ir Lenkijos respublikos padalinimo. Bet praktikoje sustiprėjusios Rusijos įtaka respublikoje taip augo, kad, pvz., Petro Didžiojo atstovas Varšuvoje, generolas Gr. Dolgorukij vad. « nebyliam seimui » (1717 m.) padiktavo caro norimas bajorijos su karaliumi Augustu II-ju susitaikymo sąlygas. Dolgorukij ir toliau, prisidengęs dizunitų (stačiatikių) gynimu, įkyriai kišosi į respublikos reikalus. Nuo 1717 metų reikia pradėti naują poskyrį Lietuvos istorijoje. Respublika nuo tada jau nebepajėgė toliau pasitraukti iš rusiškosios jėgos magneto lauko.

Respublikos suverenumas vis labiau visokiais būdais būdavo pažeidžiamas. Tipiškai atsivėrė sustiprėjusi Rusijos įtaka per Augusto III-jo (1733 m.) ir ypač per Stanislovo Augusto Poniatovskio

(1764) elekciją. Septynerių metų karo (1756-1763) pradžioje carės Elzbietos (1741-1761) generolai traukė į Prūsus su savo pulkais per Aukštaičių, Žemaičių ir Sūduvos žemes lyg per Rusijos imperijos dalį. Reikalui esant, jie vakarinėje Žemaitijoje stovyklavo ir žiemavojo, prievarta imdami proviantą.

Paskutinis respublikos karalius Stanislovas Augustas Poniatovskis bebuvo perdėm carės Kotrynos II-sios nurodytas kandidatas, jos statytinis. Stanislovo trisdešimtmetis tačiau, praėjęs po ženklu reformuoti ir sustiprinti valstybę, sudaro kitą, jau paskutinį poskyrį antrojo Lietuvos istorijos tomo.

Ir tolimesnėje Lietuvos istorijos padaloje reikia labiausiai prieš akis turėti tuos pačius veiksnius, kurie žlugdė jėgas, siekiančias atstatyti respublikos valstybingumą. Šitaip naujiems laikotarpiams nustato rėmus du sukilimai (1830-1831 m. ir 1863 m.). Su padidinto rusinimo dešimtmečiais sutampa tautinio atgimimo stiprėjimas. Jo naujam šuoliui datą sudaro 1883 m. (« Aušros » pasirodymas).

Tą laikotarpį galima pratęsti gerą šimtmečio ketvirtį, kai lietuvių tauta, atgavusi spaudos laisvę, 1905 metų rusų revoliucijos metu pirmą kartą viešai suformulavo savo reikalavimus. Tiesa, 1905 metai Lietuvoje nesukėlė nė pusės tokių stiprių ir kruvinų revoliucinių bangų kaip Estijoje ir Latvijoje[20]. Bet nuo jų Lietuvoje prasidėjo naujas trumpas laikotarpis — nuostabus dešimtmetis intensyvaus tautinio subruzdimo visokiose galimose srityse.

I-jo pasaulinio karo metus, ypač vokiečių okupacijos gerą trimetį (vakarų Žemaitijoje trejus su puse metų), reikia laikyti *atskiru* svarbiu epizodu. Jį reikia įstatyti į bendrus to meto karo istorijos rėmus. Jeigu tik generolo E. Ludendorffo iš rytų fronto prieš prancūzus-anglus permestoms divizijoms būtų pasisekę išplėšti nors pusėtiną pergalę, Vasario 16-tosios akto nė iš tolo nebūtų buvę galima realizuoti.

Nuo 1918-jų metų pradėtą visai naują Lietuvos istorijos epochą reikia perskirsti į du nelygius laikotarpius, kurių antrasis pradedamas gruodžio 17-tosios (1926) perversmu. Šis staigus posūkis iš demokratinių laikų vėžių į naują, įstatymais nenumatytą kelią, išstatė Lietuvos gyvenimą autoritatyvinio režimo eksperimentui. Tą nuo seiminių metų skirtingą laikotarpį charakterizuoja buv. didžiųjų seimo partijų ir po 1930 m. voldemarininkų opozicija, pasireiškusi įvairiomis formomis iki pat 1940 m.

Vad. « puskarininkių perversmas » (Dr. J. Pajaujo iniciatyva), Tauragės pučas (1927.IX.), plečkaitininkų veikla, pulk. J. Petruičio

---

[20] K. A. Matulaitis : *Sukilimas Sūduvoje 1905-1906 m.*, Tautos Praeitis, II, 3-4, 1967, 257-270 p.

žygis (1928 m.), moksleivių ateitininkų organizacijos uždarymas (1930), Teologijos-Filosofijos fakulteto apkarpymas, savaip suprastas Konkordato aiškinimas ir ryšium su tuo Apaštalų Sosto nuncijaus R. Bartoloni išsiuntimas iš Lietuvos (1931.VI.5), taip pat bandymas grąžinti valdžion A. Voldemarą (1934.VI.6-7 d.), Klaipėdoje imtas leisti opozicijos laikraštis « Bendras Žygis » (1938-1939 m.), buvo tik dalis anam laikotarpiui charakteringų apraiškų. Jos visos rodė, jog Tautininkų sąjungos neštoji konsolidacijos mintis lietuvių visuomenėje nebuvo užtenkamai realizuota.

Metai pirmosios komunistų, lygiai kaip ir beveik vėl pilni treji metai antros vokiečių okupacijos, žinoma, buvo tiesioginė išdava II-jo pasaulinio karo. Vos tik rytinio Pabaltijo erdvėje pasikeitė politinių jėgų santykiai, galutinai žlugo Versalio taikos (1919) ir tada pagimdytos Tautų Sąjungos sistema. Lietuvai tie ketveri metai sudaro atskirą laikotarpį, pradžią gavusį Lietuvos ir Tarybų Sąjungos savitarpinės pagalbos paktu (1939.X.10).

Antroji bolševikų okupacija, iki šiol jau trunkanti daugiau kaip šimtmečio ketvirtį, pradėjo lietuvių tautos istorijoje *sunkiausią* epochą. Jos pradžioje reikia išskirti svarbų laikotarpį. Tai 8(9) metai dramatiškų kovų, kurias paskutinėmis viltimis vedė partizanai Lietuvoje iki savo jėgų išsekimo (1952). Naujo laikotarpio pradžia sutampa su pirmais « nustalinimo » (Stalino mirtis 1953 m.) bandymais.

Per Lietuvos istorijos šimtmečius čia probrėkšmiais padarytoji apžvalga, kuo trumpiausiai tesustojant ties atskiromis epochomis ir laikotarpiais, drauge pakankamai parodė, jog daugelio Lietuvos istorijos klausimų negalima tyrinėti izoliuotai. Juos reikia sieti ne tik su kaimynų, bet ir su bendrąja Europos istorija. Pvz., norint aiškiau suprasti tiek daug generacijų nusitęsusius kryžiuočių ordino žygius į Lietuvą, yra būtina sustoti ties kryžiaus karų ideologija, nes pats ordinas buvo tipiškas vidurinių amžių dvasios padaras.

Daugiausia tačiau teks žvalgytis į artimųjų kaimynų istoriją. Algirdaičiui tapus Lenkijos karaliumi (1386 m.), reikia nuolat sekti « Karūnos » politinį ir kultūrinį vystymąsi, darantį pastovios įtakos Lietuvai. O dviejų šimtmečių bendrajame palikime žečpospolitos (Lietuvos ir Lenkijos respublikos), kuri nuo Liublino seimo metų (1569) pamažu ėmė funkcijonuoti, kartais sunku pasidaro surasti lietuvius Lietuvos istorijoje [21].

Nuo didžiojo Lietuvos valstybės atnaujintojo Gedimino laikų varžybinis sąlytis su rytų slavais, kurių žemių žymi dalis pateko į Lietuvos sudėtį, darėsi vis reikšmingesnis. Maskvos karai su

[21] A. Šapoka: *Naujoji Romuva,* 1932, 482 p.

Lietuva, toliau sekanti Rusijos imperijos įtaka respublikai ir pagaliau bandymai numesti jos jungą, sudaro Lietuvos periodizacijai gana reikšmingus tarpsnius. Juos reikia sieti su datomis: 1492, 1667, 1717, 1795, 1830, 1863.

Lietuvos istorijos periodizacijos reikšmingieji etapai ryškėja tad pirmoje eilėje iš santykių su XIV amžiuje pradėjusia *stiprėti* Maskva. Tais Lietuvos valstybingumo istorijoje reikšmingais momentais čia ir bus vadovautasi per visus jos amžius.

Kaip patys lietuviai visą savo tautos vystymąsi per šimtmečius visumoje yra vaizdavę, kokiais metodais į savą praeitį yra žvelgę, yra paskutinis šio įvado klausimas. Žinoma, čia yra suminėti ir patys stambieji kaimynų (ypač lenkų ir rusų) darbai iš Lietuvos istorijos srities. Drauge čia paliečiame, kaip vystėsi *Lietuvos istorijos mokslas* jos aukštosiose mokyklose, ypač nepriklausomoje Lietuvoje ir paskutinius dešimtmečius (tėvynėje ir emigracijoje).

BAGDANAVIČIUS, V.: *Sovietinė Lietuvos istoriografija. Kritiškas LTSR Istorijos I tomo įvertinimas*, TaPr, I, 1, 1959, 3-24 p. — DUNDULIS, B.: *Lietuvos TSR istorijos pirmasis tomas*, Komunistas, 1958, nr. 5, 53-59 p. - HPol, t. 1, d. 2, p. 7-27. - *Istorija*, MTLE, I, 649-651 p. — IVINSKIS, Z. (Bražėnas): *Lietuvių tautos istorijos periodizacijos metmens*, Tremtinių Mokykla, 1946 (Weilheim-Teck, Vokietija), nr. 3-4, 55-65 p. — IVINSKIS, Z.: *Lietuvos ir kitų baltų praeitis sovietų aiškinime*, Į Laisvę, 1957, nr. 12, 13-19 p. (žr. plačiau Europos Lietuvis, 1957, nr. 14-16, 24-33). — SIDERAVIČIUS, K.: *Marksistinė Lietuvos TSR istorija*, Tiesa, 1959, nr. 137 (VI.12). — ŠARMAITIS, R.: *Iš marksistinių-lenininių pozicijų*, Komunistas, 1963, nr. 10, 42-47 p. — TRUMPA, V.: *Lietuvos istorikų darbai ir dienos*, Aidai, 1960, nr. 6, 258-263 p. — TRUMPA, V.: *Istoriniai laikai*, LE, t. 9, 124-125 p. — VARAKAUSKAS, R.: *Lietuvos valstybės susidarymo klausimu* (IstV, t. 10, 1969, 169-180 p.). — WITTRAM, R.: *Methodologische und geschichtstheoretische Überlegungen zu Problemen der baltischen Geschichtsforschung*, ZfO, t. 20, 1971, 601-640 p.

3. Lietuvos istoriografija

Ne retai kurios nors žemės ar tautos istoriografija pradedama, išskaičiuojant jos pirmuosius rašytinius šaltinius, būtent metraščių nuotrupas, ar analus. Aiškumo dėlei čia reikia pažymėti, jog šį tomą liečią šaltiniai (kronikos, metraščiai, dokumentų rinkiniai) čia yra atskirai apžvelgti, pradedant lietuvių tautos istorijos laikus.

Užteks čia tik kuo trumpiausiai pažymėti, jog tokių pasakomojo (naratyvinio) pobūdžio šaltinių (metraščių) pati lietuvių tauta, palyginti, labai mažai tepasigamino. Pagoniškoje epochoje, kai vyko žygiai į rytus, o ypač įtemptos kovos su kryžiuočiais, lietu-

viai nesuspėjo rūpintis užfiksuoti raštu savo didžių istorijos įvykių ateičiai. Tad matysime, jog apie lietuvių ekspansiją į rytus, lygiai kaip ir apie jų dramatiškas kovas su kryžiuočiais, pagrindines žinias XIII-XIV amžiams teks semtis iš tuometinių Lietuvos priešų (rusų ir ordino) metraščių.

Tik Vytauto kova su Jogaila dėl savo teisių Lietuvoje pagimdė pirmąsias « Lietuvos Metraščio » nuotrupas. Vytauto epochos pačioje Lietuvoje rašytieji šaltiniai ne tik kėlė didžiojo Kęstutaičio žygius, bet ir pačios Lietuvos garbę. « Lietuvos Metraščio » užuomazga toliau XV-XVI amžiais buvo įvairiomis progomis tęsiama. Paaštrėję Lietuvos ir Lenkijos santykiai po Vytauto mirties (1430), ypač dėl Podolės užgrobimo, davė akstinų toliau plėsti « Lietuvos Metraščio » pirmąją redakciją. Dar Kazimierui valdant, lietuvių-lenkų įtempimo dešimtmečiais (po 1450) jau turėjo būti populiari lietuvių iš romėnų kilimo teorija, plačiai atsispindinti « Lietuvos Metraščio » antrojoje redakcijoje, išlikusioje gausiuose nuorašuose [1]. Su trečiąja « Lietuvos Metraščio » redakcija, vad. Bychovco kronika, sudaryta ne anksčiau kaip po 1550 m.[2], baigiasi Lietuvoje kronikinis laikotarpis.

Tikroji Lietuvos istoriografija prasideda antroje 16-jo amžiaus pusėje ir apima ištisus keturis amžius. Joje reikia apžvelgti Lietuvos istorijos mokslo vystymąsi, kuris buvo surištas su *kitimu* pažiūrų į savo tautos praeitį. Jis darėsi neišvengiamas, kai atsirado nauji tyrinėjimo metodai. Lietuvos istoriografija, žinoma, yra surišta su visa eile vardų, kurių čia suminimi tik ryškesnieji.

Lietuvių tautos praeities faktų aprašymas ir Lietuvos valstybės ploto tyrinėjimas yra pergyvenęs įvairias fazes. Po pusiau kronikinių, referuojamojo pobūdžio pirmųjų veikalų, istorijos rašymą užvaldė pragmatinis metodas. Iš praeities faktų išdėstymo norėta turėti didaktinės naudos, jais ieškota pamokyti, parodyti iškilius didvyriškumo, tėvynės meilės pavyzdžius.

Istorijos mokslas ir praeities įvykių traktavimas nestovėjo vietoje. Kai buvo surandama daugiau šaltinių, ėmė rodytis ir naujas rašymo būdas. Istorijos rašytojas darėsi link praeities šaltinių vis labiau kritiškesnis. Ypač nuo 19-jo amž. galo pradėta stengtis visus visuomeninės reikšmės turinčius įvykius labiau vispusiškai vertinti jų psichofiziniame priežastingume. Šitaip ir Lietuvos istoriografijoje, jau nepriklausomoje Lietuvoje, buvo pasiektas gene-

---

[1] Plg. JučM ; Z. Ivinskis : *Metraščiai* (Liet. metraštis), LE, t. 18, 307-310 p. — K. Avižonis : *Chronicles*, EnL, I, 519-523 p.

[2] JučM, 102 ; R. Šalūga : *Bychovco kronika* (AkMD, t. 6, 1959, 149-154 p.) ; K. A. Matulaitis : *Bychovco kronika ir jos autentiškumas*, TaPr, I, 4, 1962, 565-574 p.

tinis istorijos tyrinėjimo laipsnis. Jį tepakeitė ten tik prievarta primestas marksistinis Lietuvos praeities supratimas, kai 1944 m. Lietuva vėl buvo rusų okupuota. Be jokių metodinių varžtų Lietuvos istorijos tyrinėjimai liko galimi tik laisvajame pasaulyje.

a. Lietuvos istoriografija iki 19-tojo amžiaus pradžios

Pirmuoju lotyniškai rašiusiu Lietuvos istoriku gali būti laikomas Vilniaus miesto vaitas Augustinas R o t u n d u s, kurio tikroji pavardė buvo Mielecki. Jis buvo greičiausiai kilęs nuo Krokuvos (Wieluń). Plačiai tyrinėdamas šaltinius, I. Lappo bandė įrodyti Rotundo ne lenkišką kilmę [3]. Tapęs Žygimanto Augusto sekretoriumi (1552) tada nuostabiai kultūriškai pradėjusiame stiprėti ir klestėti Vilniuje [4], Rotundus suvaidino ten per tris dešimtmečius, iki pat savo mirties (1582), žymų, kurį laiką net pirmaujantį, vaidmenį.

Kai politiškai poleminiame laikotarpyje prieš Liublino uniją St. Orzechowskis savo brošiūroje *Penkios uncijos* (Quincunx) lietuvius puolė ir niekino [5], atskira, 1564-65 m. išleista knygute « Lietuvio pasikalbėjimas su lenku » [6] buvo duotas tam lenkų publicistui kietas atsakymas. Kritiški tyrinėtojai autoriumi tos knygutės, kuri dialogo formoje taip energingai ir logiškai prieš lenkų išvedžiojimus pagrindžia Lietuvos valstybingumą [7], telaiko Rotundą [8].

Rotundus, kurį jo gyvenimo ir veiklos tyrinėtoja M. Baryczowa laiko pirmuoju Lietuvos istoriku ir jos apologetu [9], buvo parašęs iki Žygimanto Augusto mirties plačią Lietuvos istoriją lotynų kalba. Jos vienas rankraštinis egz. dar buvo žinomas XIX amž. pirmoje pusėje [10]. Kokioje dvasioje buvo parašyta ta istorija, autoriaus persiėmusio humanizmo dvasia ir labai pamėgusio lotynų kalbą, galima nujausti iš jo plunksnos santraukos « Lietuvos kunigaikščių

---

[3] I. Lappo: *1588 Lietuvos Statutas*, I t. 1 d., Kaunas 1934, 48-81 p.; jis kildino Rotundą iš Veliuonos; Z. Ivinskis, LE, t. 26, 15 p.; J. Jurginis: *Renesansas ir humanizmas Lietuvoje*, Vilnius 1965, 157-158 p.; JMTV, 118 p.; MLTE, III, 102-103 p.

[4] JMTV, 116-132 p.

[5] V. Maciūnas: *Orzechowski*, LE, t. 21, 216 p.

[6] *Rozmowa litwina z polakem*, išl. J. Korzeniowski, Krokuva 1890 (Lenkų Mokslo Akad. leidinys, serijoje: Biblioteka pisarzów polskich).

[7] Liet. išverstą ištrauką žr. *Lietuvių literatūros chrestomatijoj*, paruoštoj K. Korsako ir J. Lebedžio, Vilnius 1957, 31-35 p.

[8] Plg. I. Lappo, t. p., 70-76 p.

[9] M. Baryczowa: *Augustyn Rotundus Mieleski, wójt wileński, pierwszy historyk i apologeta*, AW, X, 1935, 71-96 p.; XI, 1936, 117-172 p.

[10] Z. Ivinskis, LE, t. 26, 16 p.

kronika »[11]. Toji kronika buvo pridėta įvade, kai Rotundus II-ją Lietuvos Statuto redakciją išvertė į lotynų kalbą[12]. Kildindamas lietuvius iš romėnų, Rotundus reikalavo sugrįžti prie nesugadintos lietuvių kalbos, t. y. lotynų. Tad ir visur rašte slaviškoji kalba turinti būti pakeista lotynų, kurią Lietuvoje reikią vartoti ir vietoje lenkų kalbos.

Rotundo plačiajai Lietuvos istorijai dingus (jos rankraščiai sudegė Vilniuje 1682), net apie jos parašymo faktą mažai vėliau bebuvo žinoma. Užtat daug labiau išpopuliarėjo jau 1582 Karaliaučiuje išspausdinta mozūro Motiejaus Stryjkovskio « Kronika ... »[13]. Laikydama pagrindu Lietuvos valstybės žemes, ji apžvelgė per keliolika šimtmečių didelį rytų Europos plotą. Ji buvo atremta į keliolika Lietuvos Metraščio rankraščių, panaudojant dar aštuonis rusų metraščius (Kijevo ir kitų žemių), kelias Prūsų ordino ir Livonijos kronikas. Iš lenkų kronikų jam buvo pažįstamas J. Dlugošas, o ypač XVI amž. išspausdintos Miechowitos, M.Bielskio ir M. Kromerio kronikos. Dokumentų leidinių tada dar iš viso nebuvo, o archyvų aktais Stryjkovskis nesinaudojo. Tad jo plataus Lietuvos istorijos veikalo bazę tesudaro jo uoliai rinktos kronikos ir analai. Kai kurie jo kronikoje naudoti ir išversti šaltiniai nėra išlikę iki mūsų dienų. Šitaip pagal Stryjkovskį buvo restauruoti Livonijos Ronneburgo analai ir necrologium[14]. Bet toji akyla lotyniška restauracija parodė, kad analų originalo tekstu skubotas Stryjkovskis nesinaudojo tiksliai. Tai buvo bendra jo istorijos žymė: panaudodamas kronikas jis sauvaliai padarydavo praleidimų, ar jas savo prierašais papildydavo.

Šio pokario metais Stryjkovskis ir jo kronika yra vėl sulaukę plataus susidomėjimo. Įvairūs lenkų autoriai į jį pažiūrėjo kaip į tipišką lenkų renesanso atstovą[15]. Bet ir rusai, kurie Kroniką ar jos dalis keliais atvejais XVII-XVIII amž. buvo išvertę į rusų kalbą (nuo jų neatsiliko ir ukrainiečiai), tebesidomi Stryjkovskiu. Dėda-

---

[11] *Epitome principum Lithuaniae.* Liet. vertimą žr. J. Jakubovskis: *Tautiniai santykiai,* Kaunas 1921.

[12] *Collectanea* (Lappo I 1, 77 p., 2 išn.).

[13] Gotinėmis raidėmis išspausdinto ilgo jos titulo pradžia buvo tokia: « Ktora przed tym nigdy swiatła nie widziała, *Kronika Polska litewska żmódzka* y wszystkiey Rusi Kijowskiey, Moskiewskiey, Siewierskiey, Wołhińskiey, Podolskiey, Podgorskiey, Podlaskiey etc. ... Przez Macieia Osostewiciusa Striykowskiego dostatecznie napisana, zlożona ... aż do dzisieyszego roku 1582 ... Drukowana w Krolewcu u Gerzego Osterbergera M.D.LXXXII. » Varšuvos laida 1846 turi du tomu: I - 392 p., II - 572 p.

[14] SRP, 2, 143-148 p.

[15] Bibliografiją žr. JučM, 138 p.

mas jo darbą pagrindan M. J. Tichomirovo mokinys A. Rogovas parašė plačią studiją apie rusų ir lenkų kultūrinius ryšius renesanso laikotarpyje [16]. Nors Stryjkovskio istorija « neatitiko visiems moksliniams bei literatūriniams humanistinės istoriografijos kriterijams » [17], ir Lietuvoje dabar jo veikale randama renesanso kultūros apraiškų.

Jau Livonijos (Ronneburgo) analai parodė, kad Stryjkovskis nebuvo tikslus šaltinių atžvilgiu. Jis neparodė ir žymesnio kritiškumo. Kildindamas lietuvius iš romėnų, legendarinėje dalyje jis padarė ypač daug papildinėjimų, pvz., surašė genealogiją atskirų Lietuvos žymių šeimų, vesdamas jų pradžią iš Romos patricijų. Mūsų istorikas painiojo chronologiją, net Lietuvos valdovų datas, savo nuožiūra vis taisydamas, ar papildinėdamas Lietuvos Metraščio žinias. Bet betaisydamas senesnius šaltinius Stryjkovskis ir pats suklysdavo. Skubiai rašytoje jo istorijoje iki pat 16-jo amž. antros pusės yra įvairių netikslumų [18]. Tad naudojant vad. pirmojo Lietuvos istoriko veikalą, faktus vis reikia patikrinti.

Plačiai panaudotos « Lietuvos istorijos » autorius, rašęs lenkiškai pirmais poliublininiais dešimtmečiais, buvo tačiau gyvai persiėmęs stipria valstybingumo sąmone Lietuvos didikų, kurie nenorėjo sutikti su tuo, kas buvo įvykę Liubline. Mozūras Stryjkovskis ryškino Lietuvos valstybinį patriotizmą [19], gynė atskirą jos valstybinę sąmonę, žinoma, apjungiančią ir lietuviškai nekalbančiuosius Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės gyventojus. Stryjkovskis negalėjo savo veikale nė iš tolo apreikšti tautinės sąmonės, kuri teišsivystė XIX amžiuje. Nuo 1578 metų gyvendamas Varniuose pas didelį patriotą, Medininkų vyskupą Merkelį Giedraitį, kuris Stryjkovskį padarė savo kapitulos kanauninku, šis « Lietuvos Herodotas » [20] nuoširdžiai persiėmė Lietuvos reikalais. Jis pramoko « žemaitiškai ». Apie tai liudija ir jo duotas dviejų žemaičių pokalbis lietuviškai apie krikščionių Dievą [21].

---

[16] A. J. Rogov : *Russko-pol'skije kul'turnyje svjazi v epochu vozroždenija (Stryjkovskyj i ego Chronika)*, Maskva 1966, 310 p.

[17] V. Zaborskaitė : *Renesanso kultūros apraiškos M. Stryjkovskio « Kronikoje »*, AkMD, t. 19, 1965, 73-90 p. Plg. J. Jurginis : *Renesansas ir humanizmas Lietuvoje*, 170-174 p.

[18] Jų didelę dalį yra nurodęs M. Jučas, su kuriuo bendru požiūriu į Stryjkovskio kroniką reikia pilnai sutikti (JučM, 135-162 ; apie Stryjkovskio netikslumus 148-155 p.). — R. Batūra : *Lietuvos metraščių legendinės dalies ir M. Stryjkovskio « Kronikos » istoriškumo klausimu* (AkMD, t. 21, 1966, 265-283 p.).

[19] Plg. J. Jurginis : *Renes. ir hum.*, 174 p.

[20] V. Zaborskaitė, t. p., 89 p.

[21] StrKr, 2, 149-150 p.

Valdovo Stepono Batoro laikais paskleista Stryjkovskio Kronika pačioje Lietuvoje, žinoma, tada rado daug pritarimo, pirmiausia dėl to, kad joje buvo plačiai išdėstytos lietuvių kilmingųjų pažiūros apie romėnišką kilmę. Be to, Kronika apskritai buvo parašyta valstybinėje dvasioje, ir lietuvių-lenkų nesutarimų, ar tuometinių lenkų tendencijų atvejais Stryjkovskis stoja ginti pirmųjų ir patiekia savo kritiškus argumentus. Taip yra, pvz., ir konflikte su lenkais dėl Podolės, dėl Volinijos. Bet pasitaiko, kad kartais kronistas perduoda ir lenkų tezes, pvz., iš Dlugošo kronikos atsispindi Žalgirio kautynių aprašymas, Vytauto D. karaliaus karūnos byla (1429-1430).

Stryjkovskis susilaukė dar dviejų lenkiško teksto leidimų, pirmojo leidimo egzemplioriams pasidarius didele retenybe. Mokslo reikalui dabar paprastai besinaudojama paskutiniuoju M. Malinowskio 1846 m. vėl Varšuvoje išleistu [22]. Plačiame įvade tas lenkų istorikas davė Stryjkovskio gyvenimo ir visų jo raštų apžvalgą. Iki XIX amž. Kronikos autorius turėjo žymių vertintojų [23]. O paskui atsirado ne mažiau kritikų (pvz., I. Danilavičius, Ign. Kraševskis). Jų tarpe buvo ir S. Daukantas. Iš lietuvių istorikų labiausiai Stryjkovskį kiek perdėtai vertino J. Matusas, laikydamas jį pirmutiniu ir iš esmės iki XIX amž. vieninteliu Lietuvos istoriku [24].

Stryjkovskio Kroniką aukštai vertino ir jėzuitas Albertas Vijukas K o j a l a v i č i u s. Šis iš Kauno kilęs gausių religinių-pastoracinių, asketinių, poleminių ir filosofinių raštų autorius, Lietuvos heraldikas, Vilniaus Akademijos profesorius, vėlesnėse kartose išryškėjo su savo dviejų tomų « Historiae Lituanae » kaip žymus Lietuvos istorikas.

Kai per Lietuvos jėzuitų kolegijas ir Vilniaus Akademiją lotynų kalba vis daugiau praplito Lietuvos kilmingųjų sluoksniuose, Kojalavičius parašė savo *Historiae Lituanae.* Pats autorius įvade sakėsi ne tik norįs duoti lotynų kalba vertą skaityti knygą, bet ir suteikti

---

[22] Antrąjį leidimą parūpino 1766 m. Fr. Bohomolecas Varšuvoje. Trečiasis (Malinowskio) 1846 m. leidimas turi du tomu : I - 392 p., II - 572 p. — Žr. V. MACIŪNAS : *Malinowski M.*, LE, t. 17, 187-188 p. Prie Malinowskio įvado buvo pridėta kritinė Danilavičiaus studija « Wiadomość o własciwych litewskich latopisach ».

[23] Jų tarpe buvo Alb. Vijukas Kojalavičius ir XVIII amž. A. Schlözeris.

[24] J. MATUSAS : *Albertas Vijukas-Kojalavičius kaip Lietuvos istorininkas*, Praeitis, 1, 1930, 323 ; J. MATUSAS : *Stryjkowski M.*, LE 29, 42-45 p. Plg. I. JONYNAS : *Istoriografija Litvy* (rinkiny : *Očerki istorii istoričeskoj nauki v SSSR*, t. I), Maskva 1955, 125-126 p.

Lietuvos jaunimui žinių apie savo tėvynės praeitį [25]. A. V. Kojalačiui ilgam atiteko garbė žymiojo Lietuvos istoriko, kurio veikalas, žinoma, ir Vak. Europoje tapo žinomas ir naudojamas.

Kai Stryjkovskis pats uoliai rinko metraščius ir daug keliavo, lankydamas istorines bei kautynių vietas, Kojalavičius rūpestingai ir plačiai tepasinaudojo jo Kronika, pats jokių šaltinių nepanaudodamas. Metodiškai ir logiškai įpratusiam dirbti aukšto išsilavinimo jėzuitui jau nebuvo sunku Lietuvos istorijos grūdus nuvalyti nuo balasto «pelų», t. y. M. Stryjkovskio Kroniką «sutvarkyti pagal literatūrinius reikalavimus» kaip pats Kojalavičius savo pratarmėje pažymėjo. Išleisdamas visą eilę skyrių, kur Stryjkovskis plačiai rašo apie Lietuvos kaimynus [26], Kojalavičius parodė ir savo kritiškumo. Jis, pvz., suabejojo apie romėno Palemono atvykimą Lietuvon, bet lietuvius kildino iš germanų padermės herulių [27]. Pirmąjį tomą (iki 1385 m.) skirdamas pagoniškai Lietuvai, Kojalavičius vis tik savo dėstyme parodė aniems lietuviams pagarbos. Tai matyti iš kovų su kryžiuočiais ir iš gražiai aprašytos Vilniaus įkūrimo (Gedimino) sapno legendos [28]. Palyginti, objektyviai išdėstė jis ir 2-jį tomą. Baigdamas jį Žygimanto Augusto mirtimi (1572), iki pat T. Narbuto laikų Kojalavičius paliko tradiciją poliublininiame laikotarpyje nebetęsti atskiros Lietuvos istorijos.

Savo istoriją Kojalavičius rašė Vazų dinastijos paskutiniais dešimtmečiais, kai Lietuvos bajorijos sluoksniuose jau ryškiau buvo pastebimas savos valstybingumo sąmonės apsilpimas [29]. Tad Kojalavičiui, kuris iš esmės terašė gražia, klasikine lotynų kalba pasiskaitymų knygą, Lietuvos ir Lenkijos politiniai skirtumai nebebuvo tokie ryškūs kaip Stryjkovskiui. Jis džiaugėsi ir Liublino unijoje «įvykusia santaika» [30]. Kojalavičiui, išleidusiam 1-jį tomą beveik 70 metų po Stryjkovskio, Lietuvos ir Lenkijos skirtumai gerokai buvo niveliavęsi [31].

Bet vis tik reikia pripažinti Kojalavičiaus dideliu nuopelnu, kad jis parašė Lietuvos istoriją, kai iki pat Akademijos galo toliau

---

[25] *Liet. literat. istor. chrestomatija*, 117-119 p.

[26] Plg. JučM, 140 p.; Z. Ivinskis: *Kojalowicz-Wijuk, A.*, EnL, III, 151-152 p.

[27] J. Jakštas: *Heruliai*, LE, t. 8, 224-225 p.

[28] *Liet. literat. istor. chrestomatija*, 119-122 p.

[29] K. Avižonis: *Bajorai valstybiniame Lietuvos gyvenime Vazų laikais*, Vardynas.

[30] *Hist. Lituan.* 2, 489 p.

[31] Plg. J. Matusas: *A. V. Kojalavičius*, t. p. 325-326 p.; I. Jonynas: *Istoriografija Litvy* (*Očerki istorii istoričeskoj nauki*, I t.), 127 p.; S. Tijūnėlytė: *A. V. Kojalavičius - XVII a. kronikininkas* (IstV, t. 9, 1968, 112-122 p., rus. k. su liet. santr.).

jau per visą šimtą metų ten nebebuvo specialesnio susidomėjimo Lietuvos praeitimi. Kojalavičius lieka tad šiuo atžvilgiu Akademijoje šviesus unikumas. Jo buvo tačiau dar ir tas nuopelnas, kad iš Stryjkovskio kronikos paimtą ir Vak. Europoje paskleistą medžiagą apie Lietuvą, patiekė susistemintą ir, palyginti, kritiškai. Jis, pvz., su pagrindu visą XII amž. chronologiją laiko « didžiuliu paklydimu », įtardamas net ir Mindaugo laikų datas.

Dar toliau kritiškumo keliu žengė vokiečių istorikas Augustas Ludvikas Schlözeris, 1785 m. išleisdamas Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės istoriją iki 1569 metų [32]. Autorius nuoširdžiai prisipažino, kad jis davęs ne originalų veikalą, o tik perdirbęs ir sutrumpinęs Kojalavičių, kurio vertę, kaip istoriko, aukštai kėlė. Laikydamas ir Stryjkovskį labai svarbia Lietuvos istoriografijos baze, Schlözeris tačiau pagrįstai kritikavo ir atmetė legendarinę dalį nuo Palemono iki XI amžiaus. Tuo būdu jis davė pradžią naujam Lietuvos istoriografijos posūkiui, kuris ėmė ryškėti, kai imta rinkti ir skelbti dokumentų rinkiniai.

Iš pijoro Motiejaus Dogelio (Dogiel) surinktos gausios archyvinės medžiagos Lietuvos ir Lenkijos istorijai, 1758 m. Vilniuje buvo pradėta spausdinti didžiulio formato (4°) « Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae » [33]. Iki 1764 metų šito svarbaus dokumentų rinkinio, kurio Dogelis buvo suplanavęs 8 storus tomus, buvo išspausdinti iš viso tik trys (1,4,5).

Pradėjus leisti originalius tekstus buvo galima sistemingiau tirti savo krašto praeitį. Plačiai užgriebdamas ir Lietuvos istoriją, vysk. Adomas Stanislovas Naruševičius (Naruszewicz) savo 6 tomų veikalu « Lenkų tautos istorija » [34] pradėjo kritiškas praeities studijas. Sudarydamas savo istorijos rašymo « mokyklą », Naruševičius visokių negerovių šaltiniu telaikė monarcho valdžios aprėžimą. Lenkijoje jis turėjo daug pasekėjų, Lietuvos istorijos mokslui tačiau didesnės įtakos nematyti. Daug reikšmingesni tuo atžvilgiu buvo Vilniaus universiteto istorijos dėstytojai.

b. Lietuvos istorija ir jos tyrinėjimai XIX amžiuje

Vilniaus universiteto atmosfera, palyginti, nebuvo palanki išsivystyti istorijos mokslui. Ten teveikė viena istorijos katedra su

---

[32] *Geschichte von Litauen als einem eigenen Grossfürstentume*, serijoje : *Aug. Ludw. Schlözer und Ludw. Albr. Gebhard*, Fortsetzung der Allgemeinen Welthistorie, Teil 50. Žr. J. Matusas : *Schlözer A. L.*, LE, t. 27, 91-92 p.

[33] Z. Ivinskis : *Dogelis Motiejus*, LE, t. 5, 95-96 p. Plg. I. Jonynas : *Istoriografija Litvy*, 252 p.

[34] Išleista 1780-1786 ; 1859 išl. II leidimas 8 tt. Žr. Z. Ivinskis : *Naruszewicz A. St.*, LE, t. 20, 12-13 p.

vienu istorijos profesoriumi. O vis tik Vilniaus universitete istorija aukštai iškilo ir suklestėjo. Per penkerius dėstymo metus (1815-18, 1822-24) didelio populiarumo įgijęs Jokimas L e l e v e l i s (Lelewel)[35] sudarė ir savą atskirą istorijos mokyklą. Jis nusigręžė nuo sausa deklamacija virtusios Naruševičiaus krypties. Lelevelis rūpestingai ėjo į pirmuosius šaltinius. Jis stengėsi giliau prasiskverbti ne tik į politinio, bet ir į visuomeninio gyvenimo paslaptis. Daug kritiškiau negu iki tol, bet perdėm demokrato akimis, Lelevelis vertino istorijos faktus ir labiau idealizavo žiląją praeitį. Jis suformavo savas pažiūras, savą istoriografiją, visą atsakomybę už valstybės nelaimes tepriskirdamas valdovui ir didikams.

Savo gausiuose veikaluose Lelevelis, kuris iki pat paskutinių savo gyvenimo metų (1861) emigracijoje nepaleido plunksnos iš rankos, yra nemaža palietęs ir Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės istoriją. Jis parašė 1839 m. « Lietuvos ir jai priklausiusios Rusios istoriją iki 1569 m. »[36]. Lelevelis buvo ne tik labai populiarus dėstytojas, bet jis yra daręs įtakos ir kitiems jaunesniems istorijos ir teisės istorijos dėstytojams Vilniaus universitete.

Čia reikia paminėti labai kritišką Igną D a n i l a v i č i ų (Danilowicz)[37], kuris pirmasis sudarė Lietuvos istorijai reikalingų dokumentų ar jų santraukų (regestų) rinkinį lenkų kalba, pradedant nuo Herodoto. 2-sis tomas siekia iki 1569 m.[38] Tik po Danilavičiaus mirties Vilniuje abu tomai buvo išspausdinti. Danilavičius buvo tiek išvystęs kritiškumą, kad jis eilę ir autentiškų dokumentų palaikė falsifikuotais. Kol nebuvo kaimynuose išleista ir Lietuvos praeitį liečiančių gausių dokumentų rinkinių, Danilavičiaus « Dokumentų Lobynas » skaitėsi gana svarbus šaltinių rinkinys.

Kitas Vilniaus universiteto teisės istorikas Juozapas J a r o š e v i č i u s (Jaroszewicz), be kitų raštų iš Lietuvos istorijos, išspausdino 1844-45 m. Vilniuje 3-jų tomų veikalą iš Lietuvos kultūros istorijos[39]. Ilgai Jaroševičiaus « Lietuvos vaizdas ... »

---

[35] V. TRUMPA : *Lelewel J.*, LE, t. 14, 370-371 p. ; A. ŠIDLAUSKAS : *Joachimas Lelevelis apie istorijos objektą savo paskaitose* (IstV, t. 13, sąs. 2, 1972, 41-53 p).

[36] *Historia Litwy i Rusi do roku 1569.*

[37] Plačiai apie jį parašė Aug. JANULAITIS : *Ignas Danilavičius*, Kaunas 1932.

[38] Pilnas jo titulas : *Skarbiec diplomatów papiezkich, cesarskich, krolewskich, książęcych, uchwal narodowych, postanowień różnych władz i urzędów posługujących do krytycznego wyjasnienia dziejów LITWY, RUSI LITEWSKIEJ i ościennych im krajow.* I t. 1860, II t. 1862, išl. Vilniuje. Žr. Z. IVINSKIS : *Skarbiec Diplomatów*, LE, t. 28, 11 p.

[39] *Obraz Litwy pod względem jej oświaty i cywilizacyi od czasów najdawniejszych do końcu XVIII wieku* ; žr. LE, t. 9, 317 p.

turėjo garsą paties geriausio tos rūšies tyrinėjimo, juo labiau, kad jis buvo atremtas į gausius šaltinius.

Tokių Vilniaus universiteto mokytojų įtakoje buvo atsiradę gerų ženklų. Kai tik prasidėjo lituanistinis sąjūdis, atrodė, jog ir Lietuvos praeitimi besidomį lietuviai studentai ims eiti kritišku keliu. Daug sveiko apdairumo yra, pvz., parodęs rašytojas Simonas Stanevičius savo tada neišspausdintu darbu iš lietuvių mitologijos srities. Stanevičius apreiškė sveiką ir kritišką nusistatymą link kai kurių abejotinos vertės šaltinių[40]. Pvz., Stanevičius su pagrindu kritikavo J. Lasickio knygutę « apie Žemaičių dievus », kurioje paprasti kalbos žodžiai esą padaryti dievų vardais[41]. Tik prieš 20 metų, metodiškai tyrinėjant[42], buvo akivaizdžiai matyti, kad Stanevičius buvo pradėjęs moksliniu atžvilgiu teisingai statyti klausimus.

Sveikas pažiūras ir gana kritišką nusistatymą link šaltinių parodė Motiejus Valančius savo 2-jų tomų veikale « Žemaičių Vyskupystėje »[43]. Joje yra tačiau daug smulkių klaidų ir apsirikimų. Šiandien galima, ypač atsirėmus į Vatikano archyvo šaltinius, tiksliau išlukštenti ir pirmųjų vyskupų eilę bei jų gyvenimo datas[44]. Be to, ir eilės bažnyčių įkūrimo metus, ypač remiantis jų steigimo ir žemių užrašymo dokumentais, galima pataisyti[45]. Bet visas tas prieš 125 metus rašyto veikalo klaidų atitaisinėjimas nėra tačiau tikras matas jam teisingai įvertinti.

Nors autorius ir nebuvo istorikas-specialistas ir parašė savo istoriją be aiškaus plano, jo darbe betgi, vis atsiremiant į šaltinius, buvo išvystytas moksliškai kritiškas metodas. Kartais reikia tiesiog stebėtis autoriaus blaiviais ir teisingais vertinimais. Jau prieš šimtą metų lenkų istorikas J. Bartoševičius (Bartoszewicz) apgailestavo, kad tas mokslinis Valančiaus veikalas terašytas lietuviškai ...[46]. O žymusis istorikas St. Smolka 1898 m. savo įvade į len-

---

[40] V. Maciūnas : *Stanevičius S. T.*, LE, t. 28, 430-434 p.

[41] Simonas Stanevičius, *Raštai*, paruošė J. Lebedys, Vilnius 1967, 292 p.

[42] V. K. Jaskiewicz : *A Study in Lithuanian Mythologie. Juan Lasicki's Samogitian Gods*, žr. Studi Baltici, (N. S. - I(IX)), Firenze 1952, 65-106 p.

[43] Išl. Vilniuje 1848 ; naujai išl. Vilniuje 1972 : Motiejus Valančius, *Raštai*, II, 402 p., su paaiškinimais gale ; tekstą paruošė B. Vanagienė, įvadą V. Merkys. Žr. Vcl. Biržiška : *Aleksandrynas*, III, Čikaga 1965, 96-97 p.

[44] Žr. *Relationes status dioecesium in Magno Ducatu Lituaniae* (Fontes Historiae Lituaniae, I t.), red. P. Rabikauskas, Roma 1971, 227-231, 466-473 p. — Žr. LE, t. 32, 523-531 p.

[45] Pvz., pagal Babinovskio kodeksą (rankr.), CDV ir kt. ; žr. AnRŽ.

[46] J. Bartoszewicz : *Wołonczewski M.*, Encyklopedja Powszechna Orgelbranda, t. 27, 777-779 p.

kišką vertimą Žemaičių Vyskupystės, be kitko, teisingai pastebėjo apie šį veikalą: « Pasveikinti jį reikia su dėkingumu, kaip brangią žinių kasyklą (kopałnię) ». Jos ypač įgijančios vertės, kai dalis šaltinių žymia dalimi esą žuvę [47]. Yra gana charakteringa, kad šis pirmasis mokslinis veikalas lietuvių kalba pasiliko iki šiol vienintelė ištisai į lenkų kalbą pačių lenkų iniciatyva išversta žymesnė Lietuvos istorijos knyga. Valančiaus istorijos meilę ir kritišką praeities branginimą parodė ir rūpestis, su kuriuo jis surašė savo vertingus atsiminimus [48].

Reikia apgailestauti, kad šitoji kritiškoji, kelių Vilniaus universiteto istorikų išpuoselėta srovė, lietuvių istoriografijoje nebespėjo pagauti daugiau istorija besidominčiųjų, ir su Valančiaus veikalu eilei dešimtmečių nutrūko. To priežasties iš dalies reikia ieškoti taip pat Vilniaus universitete. Ten lietuviams studentams daug įtakos turėjo Lietuvos praeitimi dideliai susižavėjęs ir jau mažiau kritiškumo parodęs Ignas O n a c e v i č i u s (Onacewicz)[49]. Jis nuo 1818 m. Vilniaus universitete dėstė istoriją, nuo 1821 m. — statistiką ir diplomatiką. Pagautas iš Vakarų ateinančios romantizmo bangos ir vis skatindamas meilę praeičiai, Onacevičius iki savo mirties (1845) Petersburge turėjo artimą kontaktą su savo dideliu gerbėju Simanu Daukantu [50].

Iš Karaliaučiaus ir kitų archyvų Onacevičius buvo prisirankiojęs daug šaltinių. Bet jo Lietuvos istorijos manuskriptas sulaukė Rotundo veikalo likimo, t. y. dingo, nors ir esąs buvęs testamentu užrašytas J. I. Kraševskiui. Onacevičiaus darbo tęsėjas ir buvo jo tikrasis mokinys D a u k a n t a s, kuris visą istorijos rašymą vėl nukreipė pragmatiškai-didaktine kryptimi. Palikdamas keturis veikalus iš Lietuvos istorijos [51], Daukantas tapo tačiau vėlesnėms lietuvių kartoms vadovaujančiu tautiniu istoriku. Nors jo didžioji, prieš 1838 m. parašyta « Historyje Žemaytyszka » tebuvo išspaus-

---

[47] St. Smolkos įvadas; vertimo titulinis lapas: *Biskupstwo Żmujdzkie.* Opisał Ks. Biskup Maciej Wołonczewski, ze żmujdzkiego na język polski przełożył i niektóre historyczne dodał M. Hryszkiewicz, z przedmową St. Smolki, Krokuva 1898 (Nakładem Księg. Gebethnera i Spółki).

[48] A. Alekna: *Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius,* Klaipėda (Šv. Kazimiero Dr-jos leid.) 1922, 269 p.; M. Valančius: *Pastabos pačiam sau,* paruošė J. Tumas, Klaipėda 1929.

[49] V. Maciūnas: *Lituanistinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje,* Kaunas 1939; F. Pohorecki: *Teki i zbiory Żegoty Onacewicza,* PamHZ VI. Plg. J. Jakštas ir V. Maciūnas: *Onacevičius I.,* LE, t. 21, 122-123 p.

[50] Daukantas rūpinosi Onacevičiumi ir paskutiniais jo gyvenimo metais ir jį nukaršino.

[51] M. Lukšienė: *S. Daukantas*; žr. Simonas Daukantas. *Rinktiniai raštai,* Vilnius 1955, 12-34 p. — *Lietuvių literatūros istorija,* red. K. Korsakas, I t., Vilnius 1957, 466-475 p.

dinta dviejuose tomuose praėjus trims dešimtmečiams po autoriaus mirties [52], tačiau jau daugelis lietuvių amžininkų, išskyrus tik, rodos, Valančių, vertino jo istorijos darbą. Pvz., M. Akelaitis priskyrė Daukantą prie Lietuvos žvaigždžių [53].

Platus Daukanto susirašinėjimas su Teodoru Narbutu ir kitais pažįstamais parodė žymiai didesnę jo orientaciją ano meto Lietuvos istorijos tyrinėjimo padėtyje negu apreiškė jo istorijos veikalų rašymo metodas [54]. Daug painių klausimų Daukantas paliko, kaip jis pats sakosi, « mokytiems vyrams išnagrinėti » [55]. Skirdamas savo knygas liaudžiai, jis terašė apie aiškius dalykus. Nors jis pažino daug svarbių Lietuvos istorijos šaltinių ir turėjo vertingų nuorašų iš Lietuvos Metrikos, tačiau jis savo Lietuvos istorijoje mieliau citavo iš tuometinės istorijos literatūros, pvz., iš J. Voigto Prūsų istorijos, ypač iš Augusto Kotzebues Senosios Prūsų istorijos, ar iš Karamzino Rusijos istorijos. Pasitaiko, kad jis pacituoja vokiečių ir ordino kronikas, bet tokių šaltinių nuorodų pas Daukantą labai nedaug [56]. Žinoma, patriotui Daukantui, kuris Lietuvos istorijoje iki XII amž. galo vėl įvedė seną legendarinį Stryjkovskio tipo valdovų vardyną, labiau terūpėjo praeitos Lietuvos didybė. Užtat jis tesidomėjo, ką gera kuri kronika apie lietuvius yra pasakiusi.

Daug aiškiau Daukanto vietą Lietuvos istoriografijoje tegalima būtų nustatyti, tik tiksliau atsekus visą jo naudotą istorinę literatūrą ir šaltinius. Tokio gilesnio tyrinėjimo iki šiol nė iš tolo nėra bandyta padaryti. Pasitenkinta paprastai bendrais teigimais, gautais iš skubotos veikalo lektūros. Tokis Daukanto veikalo šaltinių tyrinėjimas nėra lengvas uždavinys, juo labiau, kad per abu tomu ištisais puslapiais nėra jokių nuorodų.

Daukantas savo Lietuvos istorijos tekstą daugeliu atvejų dėsto pamečiui, lyg kokioje kronikoje. Jis nurodo dažnai pastraipos pradžioje metus, toliau vienus po kitų sekančiuosius. Tas dėstymas tačiau liudija, jog jis daug žinojo. Neieškodamas precizijos, jis atkūrė aną praeitį, ypač karo žygius, kautynių vaizdus, juos savais

---

[52] V. BIRŽIŠKA : *Aleksandrynas*, III, 13 p. (8).

[53] TiŽ 3, 1925, 296 p.

[54] A. JANULAITIS (leidėjas) : *Daukanto laiškai*, Mūsų Senovė, red. J. Tumas, 1922, 4-5 nr., Tilžė (Švietimo Minister. leid.), 690-795 p. ; Z. IVINSKIS : *S. Daukantas*, NaR, 1936, 11-12 nr. ; VCL. BIRŽIŠKA, J. GIRNIUS ir V. MACIŪNAS : *Daukantas S.*, LE, t. 4, 363-367 p. ; S. SUŽIEDĖLIS : *Daukantas, S.*, EnL, II, 34-36 p. — Plg. I. JONYNAS : *Istoriografija Litvy*, žr. *Očerki*, I t., 617-618 p.

[55] S. DAUKANTAS : *Lietuvos istorija*, I kn., Plymouth, Pa., 1893, 102 p.

[56] Krinta į akis, kad, pvz., 2-me Lietuvos istorijos tome (išsp. Plymouth, Pa., 1897) — per 530 p. tėra vos 41 išnaša.

žodžiais praskiesdamas. Besistengdamas sukelti vaizdingą įspūdį, neišvengė jis pasikartojimų.

Ir Daukanto lietuvių kultūros istorija, jo iki šiol keturių leidimų sulaukęs « Būdas », dar labiau parodo tą patį mūsų istoriko metodą. Tais pat metais, kai « Būdas » buvo išspausdintas (1845), J. Jaroševičius, pvz., savo Lietuvos kultūros istoriją, privestą iki XVIII amž. galo, plačiai atrėmė į tuo metu jau žinomus, ar spausdintus šaltinius. Per tris savo veikalo tomus Jaroševičius parodė, kaip Lietuvoje per šimtmečius vyko kultūros vystymasis. Daukantas savo « Būdą » daug kur pagrindė tautosaka (patarlėmis, priežodžiais). Istorijos šaltinių jis naudojo labai mažai [57], o atkėlė savo jaunystės laikų Žemaitijos kaimo kultūrinį paveikslą į senus laikus. Tas paveikslas yra statiškas, be laiko perspektyvos ir be evoliucijos.

Jokia Daukanto istorijos rašymo ir jo metodo kritika tačiau nepajėgs sumažinti jo didelės reikšmės tautinio atgimimo laikotarpyje. Daukantas lietuvių tautinės sąmonės išsivystymui yra davęs gana reikšmingų paskatų [58]. Jis pirmasis gana aiškiai rodė kelią, kad lietuviams reikia atsiskirti nuo « koroniarų » (lenkų). Ne tik dėl savo žemaitiškai kieto antilenkiško nusistatymo, bet ir dėl savo istorijos rašymo metodo Daukantas — tuo metu, kai Valančius už savo Žemaičių Vyskupystę buvo giriamas — susilaukė iš lenkų perdėtai karčios kritikos [59].

Pačių lietuvių tautinėje istoriografijoje yra tačiau Daukantas užėmęs pastovią vietą. Jis davė stiprių impulsų visam į senąją lietuvių praeitį romantiškai-patriotiškai nusikreipusiam požiūriui, kurį toliau vystė aušrininkai. Senosios lietuvių praeities kėlimas, jos garbinimas, ieškojimas joje žygdarbių ir jais gėrėjimasis tuo metu, kai gyvenimo tikrovė buvo tokia liūdna ir slegianti, uždėjo savo aiškų antspaudą visai istoriografijai iki pat XX amžiaus pradžios. Tos dvasios rėmuose reikia imti ir raštus iš Lietuvos istorijos srities dviejų didžiųjų aušrininkų gydytojų, būtent, Jono Basanavičiaus ir Jono Šliūpo.

Klasiškas pavyzdys B a s a n a v i č i a u s romantiško nusistatymo link savo krašto praeities yra jo, palyginti, platus rašinys

---

[57] Tai pažymi ir V. Jungferis, kuris kartu su prel. K. Jasėnu išvertė Daukanto Būdą į vokiečių k., antrašte *Altlitauen*, išl. 1926 m.

[58] Plačiau žr. J. Ambrazevičius : *S. Daukantas lietuvių tautinės sąmonės evoliucijoje*, Židinys, 1936, 2 nr., 129-139 p.

[59] A. Brückner : *Polacy i Litwini. Język i literatura*, žr. PiL, 344-392 p. ; apie Daukantą 368-370 p. ; toliau 371-392 p. negatyvūs samprotavimai apie lietuvių tautinį judėjimą.

« Apie senovės Lietuvos pilis » [60]. Remdamasis ordino kronikomis, jis pirmiausia aprašė dramatiškus epizodus, kaip lietuviai herojiškai nuo kryžiuočių gynė savo pilis. Drauge Basanavičius išskaičiavo, kartais su ilgokais paaiškinimais, 76 senovės lietuvių pilis. Jis baigė savo rašinį pamokomomis išvadomis savajai lietuvių kartai :

« Jei Lietuva iki šiai dienai gyva dar liko, tuomi mes kalti esame mūsų garbingų prosenių stiprybei bei pražilusiems mūsų piliakalniams ... Guodokime tad savo piliakalnius ! Atsimindami mūsų senelių veikalus, tą visą kraują, kursai už liuosybę mūsų tėviškės, mūsų brangios kalbos pralietas tapo, rūpinkimėsi ir mes, prabočių paveizdą sekdami, visuomet būti tikrais lietuviais, mylinčiais savo nuvargintą tautą, savo žemę ir tą mūsų puikią kalbą ! » [61].

Gėrėdamasis senovės lietuviais ir jų kultūra Basanavičius atskiroje studijoje įrodinėjo, jog įvedimas Lietuvoje krikščionybės esąs buvęs sustabdęs kultūrinį vystymąsi Lietuvoje. Mat lenkiškos krikščionybės atstovai viską, kas su pagonybe surišta, be atodairos naikinę. Mūsų krašto medžiaginė kultūra ir menas, « kurio tiek daug liekanų prieškrikščionybės laiko kapuose randame, ilgainiui taip baisiai sunyko » [62].

Dar labiau tokius teigimus savo gausiuose publicistiniuose raštuose ryškino J. Šliūpas. Kaip daugelis aušrininkų, ir jis laikė Lietuvos istoriją, ypač jos nuo T. Narbuto laikų plačiai išgarsintus XIII-XV amžių lietuvių pasisekimus, svarbiu veiksniu jų tautinei sąmonei sužadinti ir jai kelti. Tad pats Šliūpas stvėrėsi plunksnos ir parašė iki 1795 m. siekiančią trijų dalių Lietuvos istoriją, kurios du pirmieji tomai (iki 1519) pavadinti « Lietuvių tauta senovėje ir šiądien », o trečiasis — « Gadynė šlėktos viešpatavimo Lietuvoje 1569-1795 m. » [63].

Pats autorius savo trumpame žodyje skaitytojui (prie II t.) prisipažino, jog jam trūko « gilesnės pažinties dalykų », ir ten jis teisingai apgailestavo stoką « autentiškų dokumentų, bet ir šiaip prieinamesnės nesyk medegos ». Lietuvos istorijos rašymo darbas tačiau « pasaldino rašytojui (= Šliūpui) daugelį metų ». Jis pažymėjo, kad lietuvių pergyvenimai tame laikotarpyje esą pamokinantys. Šliūpas tikėjo,

---

[60] Jonas Basanavičius, *Rinktiniai Raštai*, paruošė D. Krištopaitė, Vilnius 1970, 55-101 p.

[61] J. Basanavičius, *Rinktiniai Raštai*, 101 p.

[62] J. Basanavičius, *Rinkt. Raštai*, 225 p.

[63] Visi trys tomai spausdinti « Vienybės Lietuvnikų », Plymouth, Pa., I - 1904, II - 1905, III - 1909.

« jog nors menkutę naudą, lietuvystė, rasi, ištraukti galės iš (jo) veikalo, iki neatsiras ir mūsų tarpe istorikai iš pašaukimo, kurie gabesni ir laimingesni būdami, arčiaus šaltinių tautos gyvens ir platesnes žinias įgyję apie tautos darbus, suteiks paskaitomesnę pažvalgą į Lietuvių tautos veikalus ... ».

Kovų su kryžiuočiais šimtmečiams ne mažai atsiremdamas į tada jau išspausdintas ordino kronikas (SRP, t. I-III), Šliūpas savo istorijoje plačiai naudojosi didžiąja Teodoro Narbuto lietuvių tautos istorija, Juozapo Kraševskio (Kraszewski) taip pat lenkiškai rašyta « Lietuva », moksliniu ukrainiečio Vladimiro Antonovičiaus tyrinėjimu apie senąją Lietuvos valstybę [64]. Išgarbindamas Vytautą, jis nuėjo jau anksčiau nurodytu Antano Boleslovo Hlebovičiaus [65], Daukanto ir J. Kraševskio keliu.

Kraševskis darė teigiamos įtakos atbundančiai Lietuvai savo Vilniuje 1847-1850 m. išleistu 2 tomų veikalu *Litwa* apie Lietuvą, kurio antrasis tomas skirtas Lietuvos istorijai (iki Vytauto) [66]. Tačiau nepalyginamai didesnės įtakos lietuvių susipratusiai šviesuomenei turėjo jis savo 1840-1846 m. trilogija « Anafielas » (Vitolo rauda, Mindaugas, Vytauto kovos) [67]. Ypač jos trečioji dalis (Vytauto kovos) su savo antilenkiška tendencija ilgai buvo lietuviuose populiari. Spaudos draudimo meto Maž. Lietuvoje spausdinamoje periodikoje (nuo Aušros laikų), šitokioje dvasioje būdavo duodama straipsnių, ypač iš XIV-XV amžiaus Lietuvos istorijos. Tokia lietuvių spaudos linkmė tada buvo suprantama ir naudinga. Ji atliko savo vaidmenį, nes tautinio atgimimo epochoje padėjo lietuviams labiau įsisąmoninti savitą, atskirą nuo lenkų kelią.

Anuose Lietuvos garsiosios praeities didelių mylėtojų ir populiarizatorių dešimtmečiuose iki pat XX amž. pradžios negalėjo būti sąlygų atsirasti jokiam žymesniam pačių lietuvių rašytam Lietuvos istorijos veikalui. Keldami savo tautos praeitį sau reikalingų istorinių argumentų lietuviai tebesisėmė iš tada Lietuvoje žymų garsą tebeturinčios T. Narbuto Lietuvių tautos istorijos, išleistos Vilniuje 9-se tomuose (1835-41 m.).

---

[64] AnOč (disertacija) ; iš AnM 1921 m. buvo padarytas liet. vertimas : *Vytenis ir Gediminas.*

[65] A. B. Hlebowicz : *Krótki rys życia Witolda,* Vilnius 1821. Remdamasis Stryjkovskio, Bychovco ir Dlugošo kronikomis, Hlebovičius pirmasis XIX amž. taip entuziastingai aukštino Vytautą ir jo visą politinį veikimą. Plg. Ig. Jonynas : *Istoriografija Litvy,* žr. *Očerki,* I, 614-615 p.

[66] Kraševskis atskirai 1850 m. išleido knygą « Litwa za Witolda ».

[67] J. Lebedys : *Kraševskio lietuviškoji trilogija šimto metų perspektyvoje,* žr. Židinys, 1940, 4 nr., 437-452 p. ; V. Maciūnas : *Kraszewski J. I.,* LE, t. 12, 542-544 p. ; *Lietuvių literatūros istorija,* red. K. Korsakas, I t., Vilnius 1957, 458 p.

Įtakoje Narbuto istorijos, kurios ypač trys pirmieji tomai (iki XIII amž.) tiek daug pripainiojo, istorijos mėgėjai ir rašytojai vis tebekartojo nekritiškus Narbuto išvedžiojimus apie senovės lietuvių raštą, apie senovės lietuvių mitologiją, išvystytą iki gausaus dievų Olimpo ir tt. Kad Narbuto veikalas jau ano meto apdairių istorikų (Jaroševičiaus, Danilavičiaus ir kt.) buvo kritikuojamas ir daugelis jo teigimų atmetama, dar ilgai nebuvo kreipiama dėmesio. Lietuvių šviesuolių patriotinėms nuotaikoms skatinti reikšmingas buvo Narbuto susižavėjimas Lietuvos praeitimi, visos istorijos (iki 1572) dėstymas lietuviams labai palankioje dvasioje.

Narbuto meilė Lietuvos praeičiai ėjo tiek toli, jog jis iš aniems laikams charakteringo pietizmo taisė šaltinius, arba savo fabrikatais užpildinėjo esamas spragas [68]. Šitaip atsirado ir Narbuto plunksnos šaltinis apie Vytauto D. laikais (1397 m.) tariamą grafo Kiburgo kelionę Lietuvon [69]. Tą aprašymą, kuris ilgai lietuvių istorijos raštuose (Šliūpas ir kt.) buvo naudojamas, J. Basanavičius išvertė ir lietuviškai (1900).

Ano meto lietuviams buvo labai reikalinga ne grynai moksliniai tyrinėjimai, bet šiltomis romantinėmis spalvomis nudažyti ir tautinį susipratimą žadinantys Lietuvos istorijos veikalai. Jie labiau stiprino ir sava praeitimi susidomėjimą, pastoviai išsilaikiusį iki mūsų dienų. Tokia pritaikomoji ar pamokomoji Lietuvos istorija nuo XIX amž. galo įleido savo šaknis tautiškai susipratusioje visuomenėje, palaikydama savos istoriografijos kryptį, jau Daukanto užbrėžtą.

c. Lietuvos istoriografijos posūkis moksline kryptimi iki nepriklausomybės sutemų (1940 m.)

Panaikinimas lietuvių spaudos draudimo (1904 m.) ir vis pamažu didėjantis lietuvių studentų skaičius Rusijos ir Vakarų Europos universitetuose sudarė palankesnes sąlygas kultūriniam bei moksliniam kilimui Lietuvoje. Šimtmečių sąvartoje jau atsirado lietuvių, kurie ėmė sistemingai ir specialiau studijuoti istoriją, o iš Lietuvos istorijos srities rašyti disertacijas. Tarp tokių pirmūnų, kurie ir nepriklausomoje Lietuvoje pasižymėjo Lietuvos istorijos moksle ir reiškėsi kaip universiteto dėstytojai Kaune, reikia pirmiausia minėti tris universitetą baigusius istorikus.

Jau 1899 m. kun. Jonas T o t o r a i t i s, zanavykas (iš Griškabūdžio), išvyko į Šveicarijos Friburgą istorijos studijuoti. Pas

---

[68] Z. Ivinskis: *Narbutas T.*, LE, t. 19, 532-535 p.

[69] Z. Ivinskis: *Kiburg Konrad*, LE, t. 11, 438-440 p.; MLTE, II, 135 p.

žinomą medievistą G. Schnürerį 1904 m. apie karalių Mindaugą jis parašė vokiškai disertaciją [70]. Prie tokių ankstybų istorijos studentų priklausė ir biržietis Jonas Y č a s, kuris Petrapilyje 1899 m. perėjo į istorijos-filologijos fakultetą ir jį baigė 1903 m., parašydamas diplominį darbą apie miestų atsiradimą Lietuvoje. 1919-ais jis dar spėjo Karaliaučiaus universitete parašyti disertaciją apie kronistą Simoną Grunau [71]. Trečiasis buvo nuo Simno kilęs Ignas J o n y n a s, kuris 1905 m. porai metų istorijos studijuoti išvyko į Prancūzijos Grenoblį. Istorijos studijas jis užbaigė 1911 m. Maskvos istorijos-filologijos fakultete, ten klausydamas paskaitų kritiškumu ir savo metodu pasižymėjusių istorikų (V. Ključevskio, M. Ljubavskio).

Šitoje pirmojoje lietuvių tautinio atgimimo istorikų generacijoje, kuri, žinoma, istorijos mokslus turėjo svetur studijuoti, negalima praleisti A. V o l d e m a r o. Petrapilio universitete 1909 m. jis baigė klasikinę filologiją ir istoriją ir I pasaulinio karo metu iki bolševikų revoliucijos buvo Permės universiteto profesoriumi. Kaune jis profesoriavo Aukštuosiuose Kursuose (1920-22) ir toliau Humanitarinių mokslų fakultete iki 1926 m., kur dėstė antikinę istoriją.

Voldemaro dėmesys nuo jo studentavimo metų krypo į Lietuvos istoriją. Tur būt, ne be sugestijų žinomo baltisto-etnografo Ed. Volterio, pas kurį Petrapilyje Voldemaras gyveno, išspausdino jis 1909 m. įsidėmėtiną studiją apie XV-XVI amžiuose vykusią tautinę kovą Didžiojoje Lietuvos Kunigaikštijoje [72]. Jau ši studija parodė Voldemarą turint duomenų užimti reikšmingą vietą Lietuvos istoriografijoje. Plati ir perdėm kritiška jo recenzija Aleknos Lietuvos istorijos vadovėlio [73], rodė jau tada jo savą sintetišką žvilgsnį į visą Lietuvos istoriją.

Bet jau 1918 m. Voldemaras aktyviai įsijungė Lietuvoje politikon ir tapo pirmuoju ministeriu pirmininku. Ką jis toliau berašė iš Lietuvos praeities, ar apie santykius su lenkais, ar su vokiečiais,

---

[70] J. TOTORAITIS: *Die Litauer unter dem König Mindowe bis zum Jahre 1263*, Freiburg (Schweiz) 1905. Paties autoriaus sulietuvinta: *Mindaugas, Lietuvos karalius*, Marijampolė 1932.

[71] J. YČAS: *Kronisto Simono Grunau reikalu*, Kaunas 1922 (atsp. iš Švietimo Darbo). Apie tą kronikininką ir jį liečiančią bibliografiją žr. LE, t. 7, 528 p.

[72] *Nacijonal'naja bor'ba v Velikom Knjažestve Litovskom v XV i XVI viekach* (leidiny: *Izvestija otdelenija Russkago jazyka i slovesnosti Imperatorskoj Akademii Nauk 1909 g.*, Sanktpeterburg 1910, 160-190 p.).

[73] Mūsų Senovė, 1921, I kn., 103-114, 121-123 p. (recenzuoja A. Aleknos Liet. istorijos praplatintą laidą, išl. 1919 m., 268 p.).

buvo jau polemizuojančio ir politikuojančio istoriko darbai [74], parašyti vien politiniam reikalui. Daug kritikos susilaukė jo 1933 m. prancūziškai išleista plati apžvalga apie Lietuvą ir jos problemas [75].

Čia dar reikia pridėti tada daug žadantį ir kritišką kun. Juozą Purickį, kuris nuo 1913 m. Friburge (Šveic.) studijavo istoriją. Ten jis parašė aukšto mokslinio laipsnio disertaciją apie « tikėjimo suskilimą Lietuvoje iki jėzuitų atvykimo 1569 m. » [76]. Purickis panaudojo daug šaltinių (net Lietuvos parapijų archyvus) ir gausią literatūrą. Nuėjęs nepriklausomos Lietuvos pradžioje ten, kur labiau trūko pasiruošusių žmonių, būtent aukštojon politikon, o vėliau žurnalistikon, Purickis, nežiūrint gero mokslinio pasiruošimo, nebeturėjo progos sugrįžti ir tyrinėti senosios Lietuvos istorijos.

Beveik tą patį galima pasakyti apie kritišką ir įžvalgų Petrą Klimą, jau studentavimo amžiuje davusį iki šiol nepasenusių studijų [77]. Nepriklausomą Lietuvą atstatant, gyvenimas tačiau pareikalavo iš Klimo imtis Valstybės Taryboje atsakomingų pareigų, vėliau diplomatinės tarnybos (Paryžiuje). Tad Klimo planas parašyti plačią Lietuvos istoriją, kuriai jis buvo surinkęs ir rūpestingai sutvarkęs daug gausios medžiagos, liko tik pradinėje stadijoje. Jis teparuošė dalelę mašinraščio iki XIII amžiaus, plačiai užgriebdamas ir analizuodamas senąją baltų epochą prieškristiniais laikais ir pokristiniais amžiais [78]. Tai buvo jau trečias iš eilės užsimojimas (po Rotundo ir Onacevičiaus) duoti ištisai atbaigtą Lietuvos istoriją. Klimo istorija būtų buvusi iš viso pirmoji mokslinė Lietuvos istorija lietuvių kalba.

Dar ir toliau Lietuvos istorijos mokslas turėjo kovoti su kliūtimis, kai jam pasiruošusieji buvo priversti būti daugiadarbiai (Totoraitis, Yčas, Jonynas), ar buvo beveik visai iš istorijos lauko išblokšti (Purickis), ar nesėkmingai dėjo pastangas jame pasilikti (Klimas). Lietuvos (Vytauto Didžiojo) Universitetas užaugino

---

[74] Plg. J. JAKŠTAS : *Voldemaras istorikas*, LE, t. 34, 506-507 p.

[75] A. VOLDEMARAS : *La Lithuanie et ses problèmes*, I t. : *Lithuanie et Allemagne*, Lille-Paris 1933. — J. Navakas atskirai išleido savo « antidotum », pavadintą « Originali knyga ».

[76] *Die Glaubensspaltung in Litauen im XVI Jahrhundert*, Freiburg 1919 ; žr. Z. IVINSKIS : *Purickis istorikas*, LE, t. 24, 252 p.

[77] P. Klimo veikalai : *Der Werdegang des litauischen Staates*, 1919 ; *Lietuvių senobės bruožai*, 1919 ; *Lietuvos žemės valdymo istorija*, 1919 ; *Muravjovo laikmetis Lietuvos žemės ir žemininkų istorijoje*, 1920 ; *Istorinė Lietuvos valstybės apžvalga*, 1922 ; *Mūsų kovos dėl Vilniaus*, 1923 ; *Le developpment de l'Etat Lithuanien*, 1915, ir kt. Žr. LE, t. 12, 120-121 p.

[78] Žr. LE, t. 12, 120-121 p. Savo atsiminimuose gal Klimas paaiškina plačiau.

naują generaciją istorikų, bet ir ji dar nebespėjo Lietuvoje iki okupacijos (1940), šalia mokymo darbo, plačiau atsidėti tyrinėjimui.

Ir pirmieji Lietuvos istorijos profesoriai universitete ir vėliau ten atėję dėstyti jų mokiniai [79], daugiausia laiko turėjo skirti paruošti dėstomiems kursams, kurių visa eilė istorijos studentų rūpesčiu buvo hektografuoti [80]. Visi anie dėstytojai pagrindiniu savo dėmesio centru laikė, su labai mažomis išimtimis, senąją Lietuvos valstybę. Eidami į pirminius šaltinius ir kritiškai vertindami faktus, tie istorikai nusigręžė nuo XIX amž. patriotų perdėm romantiško žvilgsnio ir daug blaiviau ėmė tyrinėti Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos laikus.

Teišvardinsime čia anų nepriklausomoje Lietuvoje pasireiškusių istorikų universitete ir šalia jo tik svarbiausius mokslinius darbus. Pradžioje vis reikia minėti marijoną J. Totoraitį, kuris iki 1938 m. Teologijos-Filosofijos fakulteto Filosofijos skyriuje dėstė naujųjų amžių istoriją ir kitus įvairius istorijos dalykus, neišskiriant ir Lietuvos istorijos (1930-32). Jis apskritai mokslinį Lietuvos istorijos tyrinėjimą pirmasis pradėjo savo Mindaugu. Daug originalaus Totoraitis pateikė savo stambiame veikale « Sūduvos Suvalkijos istorija » (1 t., 1938). Ten iš šaltinių jis nustatė ir plačiai aprašė didžiųjų Sūduvos girių apgyvendinimo eigą. Rankraščiuose liko 2-ji dalis Sūduvos Suvalkijos istorijos ir « Lietuvos Bažnyčios istorija » [81].

Kanauninkas Ant. Alekna buvo pirmasis (1922-1930) Lietuvos istorijos, jos šaltinių ir Lietuvos istorinės geografijos dėstytojas Teologijos-Filosofijos fakulteto Filosofijos skyriuje ir ten istorijos katedros vedėjas. Jau 1911 m. jis išleido « Lietuvos istoriją », jos platesniajam leidimui, ketvirtam iš eilės (1923), panaudodamas daugiau šaltinių ir mokslinių tyrinėjimų. A. Aleknos « Katalikų Bažnyčia Lietuvoje » (1936) parodė jo sugebėjimą šaltinius kritiškai ir objektyviai vertinti. Plačiai pasiremdamas Kauno vyskupijos kurijos archyvine medžiaga, jis išleido « Žemaičių vysk. M. Valančius » (1923) [81a].

Tik Humanitarinių mokslų fakulteto istorijos skyrius šalia

---

[79] Per abu fakultetu (Humanitarinių mokslų ir Teologijos-Filosofijos) 1922-1940 m. Lietuvos istorijos profesorių, docentų ir asistentų yra buvę per dešimtį.

[80] J. Yčo, Ign. Jonyno, Aug. Janulaičio studentai buvo paruošę rūpestingai hektografuotas skaitytų paskaitų plačias santraukas.

[81] St. Matulis : *Kun. prof. dr. Jonas Totoraitis*, LASD, 1961, IV t., 275-277 p.

[81a] Žr. P. Šležas : *Prof. kun. A. Alekna*, Athen, II, 1 nr., 37-88 p.

visuotinės istorijos katedros (P. Gronskis, L. Karsavinas) turėjo atskirą Lietuvos istorijos katedrą, nuo 1924 m. pradžios visą laiką vadovaujamą I. Jonyno, kuris 1932 m. tapo ekstraordinariniu profesoriumi. Jis gana mažai raštų tepaskelbė iš Lietuvos istorijos. Bet Jonyno reikšmė Lietuvos istoriografijoje yra žymėtina. Savo studijose, o labiausiai per savo universitete dėstomus Lietuvos istorijos kursus, kurie pirmoje eilėje lietė politinę XIII-XVI amž. Lietuvos valstybės praeitį, jis nuolat savo tvirta logika parodė, kaip reikia analizuoti šaltinius, ir kvėpė klausytojams visapusiško kritiškumo. « Gal šitas kritiškumas trukdė Jonynui paskelbti daugiau savo tyrinėjimų vaisių » [82].

Plataus dėmesio susilaukė jo studija « Vytauto šeimyna » (atsp. iš Praeities 2, 1933). Labai ilgi straipsniai iš Lietuvos istorijos (Aleksandras, Algirdas, Batoras Steponas, Bažnytinė unija, Gediminas, Jadvyga ir kt.) Lietuviškoje Enciklopedijoje (Kaune) rodė jo gilią erudiciją. Originali yra nebaigta studija : « Jogaila, didysis Lietuvos kunigaikštis ir Lenkijos karalius » (Židinys, 1935-1936).

Lietuvos istorijos srityje nepalyginamai savo raštais buvo vaisingesnis Aug. Janulaitis, nors dar labiau daugiadarbis. Jį reikia laikyti pirmuoju lietuvių teisės istoriku, nes, sekdamas St. Kutrzebą, jau 1920 m. davė « Lietuvos visuomenės ir teisės istoriją ». Visą laiką, būdamas katedros vedėju, Lietuvos teisės istoriją dėstė nepriklausomoje Lietuvoje Teisių fakultete, kurio dekanu jis buvo nuo 1935 m. Poliublininius Lietuvos istorijos kursus (XVII-XVIII amž.) skaitė Janulaitis ir Humanitarinių mokslų fakultete.

Tarp gausių jo raštų paminėtina : « Žydai Lietuvoje » (1923), « Vyriausias Lietuvos Tribunolas XVI-XVIII amž. » (1927), « Užnemunė po Prūsais 1795-1807 » (1928), « Napoleono teisynas » (1930). Surinkdamas daug archyvinės medžiagos, Janulaitis parašė išsamų veikalą « Lietuvos bajorai ir jų seimeliai 1795-1863 » (1936). Lietuvos Karininkų Ramovės iniciatyva Janulaitis parašė plačią monografiją apie Kęstutį, kurią išspausdinti sutrukdė 1940 m. įvykiai.

Savo pusiau istoriškai-materialistiniu metodu parašytuose veikaluose, Janulaitis labiau dėmesio kreipė į šaltinių medžiagos surinkimą, negu į jos kritišką įvertinimą. O paskui nuoseklų išdėstymą laikė jau atraeiliu dalyku, mažiau tesirūpindamas « platesniu žvilgsniu į visumą » [83].

Į Lietuvos istorijos dirvoną iš periferijos atėjo kunigas (prelatas) Pr. Penkauskas. Šalia bendros Bažnyčios ir Lietuvos

---

[82] V. Trumpa : *Jonynas I.*, LE 9 t., 478 p.
[83] A. Plateris : *Janulaitis mokslininkas*, LE 9 t., 293 p.

Bažnyčios istorijos, kurią jis skaitė Teologijos-Filosofijos fakulteto Teologijos skyriuje po Aleknos mirties (1930), visą laiką iki to fakulteto uždarymo (1940 m. liepos 17 d.) dėstė jis Filosofijos skyriuje vidurinių amžių istoriją. Nors perkrautas įvairiomis pareigomis dar Kurijoje ir ypač Kunigų Seminarijoje (nuo 1926 m. jos vice-rektorius, nuo 1932 m. rektorius), Penkauskas dar surado laiko (iki 1930 m.) duoti porą studijų iš lietuvių iki tol netyrinėtos Lietuvos istorijos srities [84]. Tai buvo, šaltiniais paremta studijėlė, « Bazelio susirinkimas ir Lietuvos sosto reikalas Vytautui mirus » (atsp. iš TK 1926) ir platesnis darbas « Vytautas Didysis ir jo Čekijos politika Venceliui mirus » (atsp. iš Židinio 1930).

Išskirtiną vietą Lietuvos istoriografijoje užima teisės ir kultūros istorikas Konstantinas Jablonskis. Būdamas didelis Lietuvos istorijos šaltinių žinovas, jis pats paskelbė, ar suorganizavo išleidimą svarbių šaltinių rinkinių. Savo tyrinėjimus paremdamas iki tol nežinomais archyviniais dokumentais, jis pateikė reikšmingų studijų apie Vytautą, M. Daukšą, Abr. Kulvietį, M. Mažvydą ir kt.[85].

Kruopščiai atrinkęs iš Centrinio Valstybės Archyvo (Kaune) ir eilės kitų Lietuvos archyvų reikalingus aktus, Jablonskis išleido « XVI amžiaus inventorius » (1934). Ten jis paskelbė beveik pusę iki tol nespausdintų XVI amž. dvarų, folvarkų, kaimų, miestelių ir bažnytinių inventorių, kurie yra visokeriopai svarbūs Lietuvos kultūros istorijai.

Su gausiomis originalių šaltinių ištraukomis jis išrinko gausius lietuviškus žodžius (299) iš senosios Lietuvos valstybės raštinių kalbos ir išleido vertingą šaltinių ištraukų rinkinį: « Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje, 1 d., tekstai » (1941). Antrasis to rinkinio tomas liko rankraštyje.

Kai iki tol vadovavusieji universiteto istorikai (I. Jonynas, A. Janulaitis) prie naujos sistemos vos buvo toleruojami, Jablonskis, kuris (nuo 1935) universitete tebuvo neetatiniu lektoriumi Lietuvos teisės istorijai, Kauno apygardos teisėju ir Valstybės Tarybos nariu (nuo 1938), tarybiniais metais šalia universitetinio darbo pasidarė pamažu Lietuvos TSR Akademijoje pilnateisiu nariu (akademiku). Jis tapo Lietuvos istorijos srityje ne tik tikruoju jaunos kartos istorikų auklėtoju Vilniaus universitete, bet dar

---

[84] Z. Ivinskis: *Prel. Pr. Penkauskas*, LASD, 1961, IV t., 264-267 p.

[85] K. Žukas: *Prof. K. Jablonskio bibliografija*, Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai, IV t., 1965, 155-206 p.; Z. Ivinskis: *Prof. K. Jablonskio atminimui (1892-1960). Jo įnašas Lietuvos istorijos mokslui*, Aidai, 1961, 1 nr., 18-22 p.; *K. Jablonskis*, MLTE, I, 659-660 p.

toliau pats leido šaltinius, sėkmingai skatino to darbo imtis kitus ir iki savo mirties (1960) tęsė tyrinėjamąjį darbą.

K. Jablonskis ištisai sudarė 1 t. iš XVI-XVII amžių dokumentų rinkinio « Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais » (1959). Rinkinio 2-sis tomas (XVIII amž.), surinktas ir spaudai parengtas R. Jaso ir J. Ordos, dar buvo spėtas Jablonskio suredaguoti (1961). Drauge su M. Juču jis sudarė rinkinį « Lietuvos inventoriai XVII amž. » (1962). Suredagavo jis taip pat « Prūsijos valdžios gromatos, pagraudenimai ir apsakymai lietuviams valstiečiams » (1960) ir ten parašė pratarmę. Jablonskis buvo ir vienas iš redaktorių « Lietuvos archeologijos bruožų » (1961). Jis buvo ypač akmens amžiaus (mezolito) specialistas, ir Lietuvoje buvo surinkęs gausių radinių, duodamas, be kitko, progos vyriausiai dukrai Rimutei Rimantienei šitoje srityje tapti žymia proistorike.

Buvo tikrai laimingas atvejis, kai Baltarusijos TSR Mokslų Akademija (Minskas) Jablonskiui pavedė suredaguoti ir išleisti 1-jį Lietuvos Statutą (« Statut Velikogo Knjažestva Litovskogo 1529 goda »). Tą darbą atliko objektyviai ir kritiškai su reikalingu moksliniu aparatu (1960).

Nežiūrint priverčiamųjų okupanto direktyvų, kurių ir Jablonskis, žinoma, ypač kolektyviniuose leidiniuose, negalėjo išvengti, jis sugebėjo ir tarybiniais metais duoti gerų darbų Lietuvos kultūros istorijos, jos teisės istorijos bei socialinių santykių vystymosi srityje. Jis niekada nekompiliavo, bet skelbė originaliais, dažniausiai iki tol nenaudotais šaltiniais paremtas studijas ir paruošė svarbių šaltinių rinkinių. Visą šitą Jablonskio darbą reikia per ištisą šimtmečio ketvirtį (1935-1960) pastatyti pačioje pirmoje vietoje, nes jo įnašas į Lietuvos istorijos mokslą šitame šimtmetyje yra pats stambiausias.

Nuo Vytauto D. jubiliejinių metų (1930) Lietuvos istorijos dirvonuose ėmė pasirodyti vad. « jaunųjų istorikų būrelis », pirmieji Kauno universiteto auklėtiniai, pirmiausia išdrįsę duoti kolektyvines monografijas apie Vytautą D. (red. P. Šležas, 1930), Jogailą (1935) ir stambią Lietuvos istoriją (red. A. Šapoka, 1936). Gera dalis tų istorikų išėjo į vieno, ar antro fakulteto dėstytojus (K. Avižonis, Z. Ivinskis, J. Jakštas, J. Matusas, S. Sužiedėlis, Ad. Šapoka). Kiti reiškėsi savo raštais ir periodikoje būdami istorijos mokytojais gimnazijose (V. Daugirdaitė-Sruogienė, A. Kučinskas, P. Pakarklis, P. Šležas, P. Štuopis; o dar kiti ruošė savo disertacijas, ar joms užsienio archyvuose rinko medžiagą (J. Deveikė-Navakienė, V. Trumpa). Lietuvos istorikų eiles papildė užsienyje iš Lietuvos istorijos savo disertacijas rašiusieji (M. Krasauskaitė,

kun. J. Stakauskas). Naujausia Lietuvos istorija užsiėmė M. Urbšienė-Mašiotaitė. Atskirą vietą Lietuvos istoriografijoje užima nuo 1933 iki 1944 m. Kaune gyvenęs žymus rusų istorikas I. I. Lappo. Žvelgiant vienu akies plotu visi čia minimieji istorikai, su labai atsitiktinomis išimtimis, savo studijų objektu laikė senosios Lietuvos valstybės gausiais įvykiais perkrautus šimtmečius, kurie jauniems tyrinėtojams atvėrė daug galimybių. Ant tautinio pagrindo atsistačiusioje Lietuvoje dar buvo gyvos XIX amžiaus antros pusės tradicijos ieškoti lietuvių tautos didybės XIII-XV amž. istorijoje. Istorikams tad, vystant savą istoriografiją, pirmiausia rūpėjo «surasti lietuvius Lietuvos istorijoje» [86]. Ypač jų reikėjo ieškoti bendroje respublikoje poliublininiais amžiais.

Labiausiai jie buvo apčiuopiami herojiškose kovose su vokiečių ordinu. Tad Gediminaičių Lietuva, kaip rodė reikšmingos istorinės sukaktys ir Vytauto D. jubiliejiniai metai (1930), vis dar traukė Lietuvos istorikų dėmesį. Ne tik Vytautas, bet ir jo pirmatakai Mindaugas, Vytenis, Gediminas ir Kęstutis susilaukė specialesnių monografijų.

Santykiai su lenkais buvo kita svarbi tema, su kuria, žinoma, rišosi Liublino unija, jos vertinimas ir tolimesnės Lietuvos pastangos ginti savo valstybingumą. Kai nepriklausoma Lietuva beveik abu pilnus nepriklausomybės dešimtmečius turėjo aštrų konfliktą su lenkais dėl Vilniaus pagrobimo, santykių su lenkais praeityje tyrinėjimas įgijo savotišką aspektą. Suprantama, dėmesingai buvo keliamos ir tyrinėjamos lietuvių-lenkų diferencijos, kurių netrūko ir po Liublino unijos. Po šitų bendrų pastabų reikia kuo trumpiausiai paminėti anų istorikų įnašą Lietuvos istoriografijoje.

Po studijų Lietuvos universitete, 1932 m. parašęs Berlyne disertaciją apie Lietuvos bajorų atsiradimą ir jų luomo susiformavimą iki 1385 (AvA), K. Avižonis atsidėjo poliublininiams laikams ir davė kruopščiai parašytą ir išsamų veikalą «Bajorai valstybiniame Lietuvos gyvenime Vazų laikais» (1940) [87] ir keletą kritiškų studijų istorijos žurnaluose. Jų tarpe pažymėtina «Švietimas Lietuvoje XVII-jo amžiaus pirmoje pusėje» (LP, t. 1, 1941). Tapęs Vilniaus universiteto docentu (1940-44), Avižonis nuo 1949 m. dėstė Europos istoriją J. A. V. Elono kolegijoje (N. C.) [88] ir parašė į LE daug gerų straipsnių iš Lietuvos ir rytų Europos (Rusijos) istorijos.

---

[86] AD. ŠAPOKA: *Suraskime lietuvius Lietuvos istorijoje*, NaR, 1932, 482 p.

[87] Naujai išsp. Romoje 1975 m. Čia leidžiami ir kiti, anksčiau nespausdinti, Avižonio raštai.

[88] *Avižonis K.*, LE, t. 1, 505 p.; LE, t. 36, 70 p.; Aidai, 1969, 5 nr.,

Z. Ivinskis, 1933 m. rudenį perėmęs po A. Aleknos mirties vakuojančią visuotinės istorijos katedrą Teologijos-Filosofijos fakulteto Filosofijos skyriuje, visą laiką dėstė Lietuvos istoriją, jos šaltinius ir jos istorinę geografiją. Jis tęsė tą darbą po pirmojo bolševikmečio pertraukos Filosofijos fakultete (Kaune) ir Ekonominių mokslų fakultete (Vilniuje) skaitė Lietuvos ūkio istoriją.

1933 m. išleidęs Berlyne disertaciją apie Lietuvos valstiečių luomo pradžią ir jo išsivystymą (IvB), jis paskelbė iš Lietuvos ūkio istorijos « Lietuvos prekyba su Prūsais » (1 d. iki XVI amž. pradžios, 1934). Parašė studijas apie Vytautą iki 1392 m. (1930), davė jo laikų bibliografiją (1931). Jis rašė apie Jogailą (1935), apie kovas su ordinu dėl Žemaitijos (1935). Atsidėjęs karams su kryžiuočiais XIII amž., Ivinskis tyrinėjo Saulės (1936) ir Durbės kautynes (1938). Kaip ir kiti šitame skyriuje toliau minėsimi istorikai, jis stengėsi tyrinėjamąjį Lietuvos praeities darbą tęsti tremtyje [89].

Lietuvos istorijos dirvone gana pozityviu būdu pasirodė J. Jakštas, 1929 m. išvykęs į Berlyną ir Vieną specializuotis visuotinoje istorijoje (viduriniuose amžiuose), kuriuos jis docento teisėmis dėstė 1940-1943[44] Vilniaus universitete.

Jakštas paskelbė originalią ir kritišką studiją apie vokiečių ordiną ir Lietuvą Vytenio ir Gedimino laikais (JakG). Ten jis, be kitko, davė naują aiškinimą Gedimino laiškų atsiradimo. Taip pat gana apdairiai ir išsamiai jis žvelgė į Jogailos ir Vytauto kovas su vokiečių ordinu (JoŠ).

Jakštas pirmasis iš lietuvių su pagrindu kildino Gedimino dinastiją iš Aukštaičių (LP, t. 1). Nors ir teturėdamas emigracijoje (nuo 1949 m. J. A. V. - Clevelande) tik fizinio darbo sąlygas, Jakštas produktyviai pasireiškė Lietuvos istorijos lauke.

Kun. J. Matuso įnašas Lietuvos istorijoje yra gausus ir įvairus. Jis susideda iš kelių knygų, eilės atspaudų ir gausių straipsnių žiurnaluose. Panaudodamas gausią archyvinę medžiagą, Matusas 1931 m. apgynė Teologijos-Filosofijos fakulteto Filosofijos skyriuje disertaciją « Lietuvių rusinimas per pradžios mokyklas » (išsp. 1937). Parašęs habilitaciją apie Švitrigailą (MaŠ), nuo 1936 m.

---

234 p. (apie jo mirtį) ; J. PUZINAS : *Metai be Konstantino Avižonio*, Darbininkas, 1970, 29, 30 ir 31 nr. ; S. SUŽIEDĖLIS : *Avižonis K.*, EnL, I, 227-228 p.

[89] R. KRASAUSKAS : *Istorikas Zenonas Ivinskis*, Aidai, 1968, 7 nr., 289-297 p. ; nekrologai (Z. Ivinskis mirė 1971.XII.24) : S. SUŽIEDĖLIS : *Zenonas Ivinskis istorijos moksle*, Aidai, 1972, baland. mėn., 121-125 p. ; ('') EnL, II, 486-488 p. ; A. MACEINA : *Tasai nepažįstamasis Ivinskis*, Aidai, 1972, 126-143 p.

dėstė privatdocento, nuo 1940 m. docento teisėmis Humanitarinių mokslų fakultete. Jis buvo specialiau susidomėjęs senovės prūsais ir jų nukariavimu (atsp. iš KAr, 1940).

Matusas pirmasis rašė Lietuvoje ir emigracijoje įvairiais lietuvių materialinės kultūros istorijos klausimais, dalį jų surinkdamas atskirai į knygutę : « Lietuvių kultūra senais laikais » (1939). Akylai įsiskaitęs į šaltinius, jis davė straipsnių iš medžioklės, sodų, daržovių, transporto priemonių, mūro ir medžio pastatų istorijos. Jis tyrinėjo A. Vijuką-Kojalavičių (Praeitis, t. 1) ir M. Valančių (Senovė, 1938) kaip istorikus. Šaulių Sąjungai jis parašė jos istoriją (1939).

Ilgai (iki 1940 m.) neturėdamas pastovaus atlyginimo, Matusas, kuris turėjo gerą pasiruošimą būti kritišku tyrinėtoju ir gerai mokėjo eilę svetimų kalbų, buvo priverstas tapti konjunktūriniu istoriku, istorijos žurnalistu. Jis rašinėjo daug smulkių straipsnių iš Lietuvos istorijos ir į dienos spaudą [90].

S. Sužiedėlio kelias į Lietuvos istorijos sritį ėjo per istorijos mokytojo darbą gimnazijose, būtent lietuvių gimnazijoje Rygoje (1927-1935) ir Kėdainiuose. Tik 1939 m. lektoriaus titulu jis ėmė dėstyti visuotinę istoriją Teologijos-Filosofijos fakulteto Filosofijos skyriuje, kurį 1928 buvo baigęs. Paskirtas Filosofijos fakulteto adjunktu Kaune (1941), Sužiedėlis visuotinę istoriją dėstė iki universiteto uždarymo (1943), tačiau jo mokslinis dėmesys jau nuo 1930 m. buvo skirtas Lietuvos istorijai. Tada P. Šležo redaguotame rinkinyje apie Vytautą D. jis paskelbė tris straipsnius.

Toliau Sužiedėlis davė ne tik šaltiniais paremtų, bet ir originalių straipsnių apie Vytauto D. laikų christianizaciją (TK, 1930, Nr. 7-8 ; Židinys, 1937, Nr. 4), apie Lietuvą pradedant Jogailai valdyti (JoŠ).

Naudodamas Rygos archyvų medžiagą, jis ėmė tyrinėti iki tol Lietuvos istorijoje beveik visai užmirštus klausimus ir davė Athenaeume tris pagrindines studijas : 1) « Livonijos prijungimas prie Lietuvos » (1933) ; 2) « Mykolo Radvilos pastangos prijungti Lietuvai Rygą » (1936) ; 3) « Lietuvos ir Livonijos konfliktas 1556-1557 » (1937). Žinomi politiniai įvykiai Pabaltijo valstybėse sutrukdė Sužiedėliui užbaigti šį svarbų tyrinėjimą, kuris turėjo tapti didesniu moksliniu veikalu.

Dar pažymėtinos jo studijos apie kautynes ties Šiauliais 1236 m. (Athenaeum 1936) ir apie reformacijos sąjūdį, jos nuoslūgį ir katalikų reakciją Lietuvoje (Židinys 1938, Nr. 8-9,11).

---

[90] Pr. Pauliukonis : *Jonas Matusas (1899.X.26-1962.VI.29)*, Lituanistikos Instituto Darbai, I t., Čikaga (Lituanistikos Institutas) 1966, 119-120 p.

Gili ir originali yra vaga, kurią Lietuvos istorijos srityje po Vytauto Didžiojo metų tvirtai yra išvedęs Ad. Šapoka. Pagrindinis jo mokytojas universitete I. Jonynas, kurio asistentu jis buvo šešerius metus (1932-1938), dar labiau sutvirtino Šapokos logišką galvojimą ir jo įžvalgiai kritišką ėjimą prie šaltinių. Tai parodė jis savo paskaitose (nuo 1941 m. docentas) ir, palyginti, gausiuose raštuose iš Lietuvos istorijos.

Atidavęs savo duoklę dviem straipsniais « jaunųjų istorikų būrelio » rinkinyje apie Vytautą D., labiausiai Šapoka tyrinėjo valstybinius Lietuvos ir Lenkijos santykius, pirmiausiai ta tema paskelbdamas studiją apie Jogailos aktus (JoŠ). Perėjęs pagrindinai į poliublininius laikus ir juose « ieškodamas lietuvių », jis davė eilę straipsnių periodikoje (NaR nuo 1931 ; Židinyje nuo 1933). Moksliniu rūpestingumu jis parašė plačią disertaciją « Lietuva ir Lenkija po 1569 metų Liublino unijos. Jų valstybinių santykių bruožai » (išsp. 1938). Joje naujai nušvietė Lietuvos savarankiškumo pastangas ir įvairius kitus klausimus, pačiam Liublino aktui teteikdamas dviejų valstybių federacijos sampratą. Tuo atžvilgiu Šapoka dar labiau šaltiniais pagrindė tezę I. Lappo, su kuriuo nuo savo studijų gilinimų Pragoje (1931) buvo suėjęs į artimesnį kontaktą.

Nespausdinta yra likusi Lietuvoje Šapokos habilitacija « 1655 metų Kėdainių sutartis, arba švedai Lietuvoje 1655-1656 m. »,kuri yra paremta svarbia archyvine medžiaga, labiausiai panaudojant švedų archyvus. Savo išvadas jis yra davęs straipsniuose apie Jonušą Radvilą ir Švediją (Židinys, 1939) ir Kėdainių sutartį (LE, t. 11).

Iš Ketverių metų seimo arba Didžiojo reformų seimo laikotarpio, 1933 m. vasarą prisirinkęs Vilniuje ir archyvinės medžiagos, Šapoka paskelbė keturias studijas (Senovė, 1936 ; LP, t. 1).

Šalia poliublininių laikų studijų, jis davė nesenstančių tyrinėjimų iš lietuvių ir čekų santykių XIII-XV amž. (atspaudai iš Praeities t. 1-3).

Ėmęs dėstyti Vilniaus universitete, Šapoka specialiau savo paskaitose susidomėjo sostinės istorija ir tremtyje paskelbė tyrinėjimų. Su jo kaip redaktoriaus vardu labiausiai lietuvių visuomenėje yra surišta populiari « Lietuvos istorija » (1936), kurią rašė penki autoriai. Paties redaktoriaus įnašas buvo stambiausias, juo labiau, kad jis kitų keturių bendradarbių rašytas dalis turėjo papildyti ir suvienodinti [91].

---

[91] Z. Ivinskis : *Ad. Šapokos darbai Lietuvos istorijos srityje*, Aidai, 1961, 6 nr., 241-244 p. ; V. Trumpa : *Ad. Šapoka exiit*, Metmenys, 1961, 4 nr. ; *A. Šapoka (1906.II.13-1961.III.9)*, Lituanistikos Instituto Darbai, 1 t., 1966, 112-118 p.

Reikšmingą bara nepriklausomoje Lietuvoje jos istorijos lauke buvo užėmę aukštesniųjų mokyklų istorijos mokytojai. Apskritai Lietuvos istorijai, kuri gimnazijose rūpestingai dviem koncentrais (vidurinę mokyklą baigiant ir paskutinėse gimnazijos klasėse) buvo dėstoma, tautinėje valstybėje buvo skiriama daug dėmesio.

Istorijos mokytojų dalis smulkiais straipsneliais spaudoje populiarino Lietuvos istoriją, ypač per sukaktis ir minėjimus. Bet buvo atsiradę iškilesnių istorikų, kurie davė mokslinių, ar pusiau mokslinių tyrinėjimų. Ir jų pagrindiniu dėmesio objektu, su keleta išimčių, buvo anie romantikų išgarbintieji Lietuvos galybės laikai.

Pirmiausia minėtina žymi veikėja ir istorijos mokytoja Kaune ir Vilniuje (iki 1944) V. Daugirdaitė-Sruogienė. Baigusi Humanitarinių mokslų fakultetą (1929), ji Lietuvos periodikoje rašė daug straipsnių iš Lietuvos praeities, išspausdino (Senovė 1938) «Žemaičių bajorų ūkis I pusėje XIX šimtmečio», 1935 m. išleido populiarų Lietuvos istorijos vadovėlį, duodama papildymui «Lietuvos istorijos vaizdai ir raštai» (1939). Toliau dar labiau ji pasižymėjo, populiariai pristatydama Lietuvos istoriją.

Tarp istorijos mokytojų reikia pažymėti M. Krasauskaitę, kuri 1927 m. Züricho universitetą užbaigė rūpestingai parašydama vokiškai disertaciją apie Lietuvos bajorijos privilegijas iki XV amž. galo [92]. Rinkinyje apie Vytautą D. (1930) jos duota šio valdovo charakteristika parodė, jog Krasauskaitė yra įžvalgi istorikė, tačiau atsidavimas pedagoginiam darbui (Marijampolė) jai nebeleido tėvynėje ir emigracijoje užsiimti tyrinėjimais.

A. Kučinskas, kuris 1927 m. buvo baigęs Teologijos-Filosofijos fakulteto Filosofijos skyrių, turėjo įvairaus vadovėlių ruošimo ir daug pedagoginio darbo Marijampolėje ir Šiauliuose (1939-1940 m. berniukų gimnazijos direktorius). Jis tačiau 1930 m. rašė Vytauto D. monografijoje apie Žalgirio mūšį ir apgynė 1938 m. minėtame fakultete disertaciją apie Kęstutį. Iki šiol ši studija apie populiarųjį «lietuvių tautos gynėją» lietuviškai vis dar yra vienintelė. Dar plačiau lietuvių ir jų emigrantų istorijos srityje Kučinskas (Kučas) pasireiškė J. A. V.

Mokytoju trumpą laiką (1927-1929) buvo ir istorikas P. Pakarklis, 1927 m. baigęs Teologijos-Filosofijos fakulteto Filosofijos skyrių, tačiau apie jo istorijos darbą bus kalba skiltyse apie tarybinius istorikus.

Be laiko palūžusio (36 m.) P. Šležo įnašas į Lietuvos istoriją yra, palyginti, ne mažas. Užbaigęs Teol.-Filosofijos fakulteto

---

[92] *Die litauischen Adelsprivilegien bis zum Ende des 15. Jhs.*, Leipzig 1927.

Filosofijos skyrių (1929) ir su kelių metų pertrauka Kauno aukštesnėse mokyklose nuo 1929 m. dėstęs istoriją, jis vis intensyviai rašinėjo į žurnalus ne tik iš senosios Lietuvos istorijos, bet ir iš vėlesnių šimtmečių.

Suredagavęs monografiją apie Vytautą D., jis pats ten rašė du straipsnius apie Vytauto santykius su Lenkija ir apie jo konfliktą dėl karūnacijos. Pažymėtini Šležo stambesni darbai (atspaudai): 1) « Klaipėdos miesto istorija 1252-1466 » (MŽ, 1933); 2) « Mindaugas-Lietuvos karalius » (t. p. 1934), ir 3) « Kęstučio šeima » (t. p. 1933). Iš Kęstučio laikotarpio jis rašė dar apie Kauno pilies išgriovimą 1362 m., Kęstučio sūnaus Būtauto pabėgimą (Židinys, 1932), apie bandymus pakrikštyti Lietuvą Algirdo ir Kęstučio laikais (TK, 1932, Nr. 12).

Kad ir neturėdamas gerų mokslinių sąlygų ir kartais, kaip Matusas, tik iš « plunksnos » (iš smulkių Lietuvos istorijos rašinių periodikoje) turėdamas gyventi, Šležas nebuvo kompiliatorius, bet įžvalgus istorikas. Ir jis, pvz., teisingai, nors gana atsargiai, kildino Gediminaičius iš Aukštaičių (Athenaeum, t. 6, 1935) ir nepalaikė St. Zajączkowskio tezės Gediminaičių kilimo iš Žemaičių, kaip tai dar buvo daręs Kučinskas (Gedimino dinastijos kilmė, MŽ, 1934).

Originalias ir polemikos sukėlusias pažiūras Šležas išdėstė savo apdairiai parašytoje studijoje apie Muravjovo veikimą Lietuvoje (Athenaeum, t. 4, 1933). Davęs tris darbus apie 1831 m. sukilimą (NR, 1931; Židinys, 1931), jis rašė ir Šapokos red. Lietuvos istorijoje mažai ištyrinėtą Lietuvos istorijos epochą — apie rusų valdymo laikus, susilaukdamas gera dalimi nepagrįstos kritikos[93]. Jeigu Šležas būtų turėjęs mokslines sąlygas ir dar ilgiau gyvenęs, jis būtų palikęs dar didesnį įnašą į Lietuvos istorijos mokslą.

Iš dalies prie patriotinių populiarizatorių, kokių tarp istorijos mokytojų Lietuvoje ne maža buvo, reikia priskirti 1937 m. Humanitarinių mokslų fakultetą baigusį ir mokytojo darbą dirbusį P. Š t u o p į. Lietuvių periodikoje jis perteikė H. Lowmiańskio tezes (LowStud, t. 1-2), rašė apie Romuvą lietuvių mitologijoje, Kęstučio mirtį (NR, 1931) ir bajorų pakilimą Vytauto gadynėje (Židinys, 1930, Nr. 11, 12).

Belieka čia trumpai pažymėti įnašą kun. J. S t a k a u s k o, kuris 1930 Vienos universitete parašė daug dėmesio sulaukusią disertaciją apie Mindaugą (StaL). Nors apie Lietuvos XIII amžių iki tol jau daug buvo rašyta, jis įnešė naujos mokslinės šviesos ir gana apdairiai-kritiškai analizavo šaltinius, drauge plačiu žvilgsniu patiekdamas savo išvadas. Eilė istorikų nesutinka su kai kuriomis

---

[93] Lietuvos Žinios, 1936.

autoriaus tezėmis, ypač su jo argumentais, kad Mindaugas išlikęs krikščionimi.

Trumpai pabuvęs gimnazijos mokytoju Marijampolėje, Kaune ir čia tapęs Centrinio valstybės archyvo vedėju (1934), Stakauskas savo mokslinį dėmesį nukreipė į tautinio atgimimo laikus. Jis plačiu mastu ėmė rinkti archyvinę medžiagą.

Remdamasis autentiškų šaltinių faktais, kurių didelė dauguma iki tol buvo nežinomi, jis nušvietė naujai Valančių ir jo laikus (« Valančiaus lietuvybės klausimu », Židinys, 1939, Nr. 1), tuo būdu koriguodamas eilę ikitolinių Vcl. Biržiškos teigimų.

Dokumentais remdamasis jis įvertino vysk. M. Paliulionį ir jo laikyseną lietuviškuoju klausimu (atsp. iš Židinio, t. p. Nr. 8-9). Energingai užsimojęs Stakauskas surinko daug vertingų vyresnių kunigų atsiminimų ir archyvalijų apie lietuvišką sąmonę ir lietuvių kalbos kelią į Žemaičių ir Seinų seminarijas. Jis dar spėjo paskelbti eilę straipsnių (TK, 1937, Nr. 6 - 1940, Nr. 6), iš kurių, su gausiais dokumentiniais priedais, liko Kaune baigiamas spausdinti originalus veikalas, kuris dėl bolševikų okupacijos 1940 m. vasarą nebegalėjo pasirodyti.

Daug svarbios ir nežinomos archyvinės medžiagos Stakauskas surinko apie spaudos draudimą ir jos atgavimą. Iš jos turėjo būti apipavidalintas naujas tyrinėjimas. Bet mokslinio darbo varžtai (po 1944 m.) šiam žymiausiam dabar Lietuvoje gyvenančiam istorikui neleido ten per 25-rius metus paskelbti jokio raštelio (jis mirė 1974).

Į Lietuvos istorikų eiles rikiuojasi ir kan. A. S t e p o n a i t i s, kuriam plačiai išvystytas lietuvių belaisvių šelpimo darbas per I Pasaul. karą Šveicarijoje sutrukdė Friburge užbaigti disertaciją. Jos medžiagą jis paskelbė Lietuvoje atskira knyga « Mindaugas ir Vakarai » (1937) ir davė plačius lietuvių (šalpos) veiklos 1914-1919 atsiminimus (1939).

Nepriklausomos Lietuvos istoriografijos apžvalgą, kuri negalėjo virsti vien inventorišku pavardžių išskaičiavimu, kas tik kiek užsiėmė Lietuvos istorija, reikia baigti M. U r b š i e n ė s (Mašiotaitės) įnašu į naujausią Lietuvos istoriją. Ji rašė periodikoje straipsnių lietuvių kultūros istorijos temomis ir sudarinėjo eilę naudingų specialių bibliografijų.

Svarbiausi yra trys knygomis išėję atspaudai. Gerą apžvalgą apie Klaipėdos klausimą ir plačią bibliografiją duoda « Klaipėdos istorijos paraštėje » (MŽ, 1933). Gana atsidėjusi Urbšienė tyrinėjo pirmosios vokiečių okupacijus metus ir 1939 m. davė, akylai panaudodama užsienio bibliotekas, dvi geras studijas : « Vokiečių karo metų spauda ir Lietuva » ir « Vokiečių okupacijos ūkis Lietuvoje »

(atsp. iš KAr, t. 9-11). Labai plati manuskripte likusi bibliografija apie Lietuvą (iš Vakarų Europos žurnalų ir eilės dienraščių iki 1933 m.) yra žuvusi per pirmąjį bolševikmetį.

Lietuviai išeivijoje, tiek senieji, gyveną ypač J. A. V., tiek naujieji, pasitraukę iš okupuotos Lietuvos II pasauliniam karui baigiantis, davė irgi nemenką įnašą Lietuvos istorijos baruose. Lietuvos istorijos knygas « The Story of Lithuania » pavadinimu yra išleidę Antanas Jusaitis, Philadelphia 1918, ir Tomas G. Chase, New York 1946. — Konstantinas R. Jurgėla parašė stambų 544 p. veikalą « History of the Lithuanian Nation », New York 1948. Pastarasis dar išsp. keletą studijų apie senuosius lietuvius išeivius J. A. V. : « Lietuviai Amerikoje prieš masinę imigraciją ir tautinį atgimimą », LASD, t. 5, 1961, 453-522 p. ; « Žinios apie pirmuosius lietuvius Amerikoje », Aidai, nr. 1, 1962, 21-28 p. ; žr. dar : Aidai, nr. 3, 1962, 120-123 p. ; atskirai išsp. « Tannenberg (Eglija-Grunwald) 15 July 1410 », New York 1961, ir parašė stambų veikalą apie 1863 m. sukilimą. — Lietuvių tremtinių šalpa uoliai rūpinęsis kan. Juozas B. Končius (Koncevičius), vadovėlių autorius, yra parašęs ir keletą istorinių knygų, pvz., « Russia's Attitude Towards Union with Rome (9th-16th Centuries) », Washington, D. C., ^{2}1927 ; « Vytautas the Great, Grand Duke of Lithuania », Miami 1964 ; « History of Lithuania », Chicago, be metų, apie 1970. — Kun. Kazys Gečys, Vilniaus univ. apgynęs archyvine medžiaga stipriai paremtą disertaciją apie vysk. Valančiauss blaivybės brolijas, ją išsp. Vilniuje 1935 (K. Gieczys : « Bractwa trzeźwości w djecezji Žmudzkiej w latach 1858-1864 » ; šis veikalas jau išverstas į lietuvių k.). Išeivijoje būdamas, išsp. knygą « Katalikiškoji Lietuva », Chicago 1946, ir eilę straipsnių žurnaluose. — J. A. V., Kansas univ. prof. Oswald P. Backus (miręs 1972) išryškino motyvus, kodėl ypač nuo Kazimiero valdymo paskutinių dešimtmečių (1377-1514) eilė Lietuvos kilmingųjų pasidavė Maskvai : BaMM ; vertinga ir jo studija « The Problem of Unity in the Polish-Lithuanian State », Slavic Review, t. 22, nr. 3, 1963, 411-455 ; plg. ten pat O. Haleckio ir J. Jakšto pasisakymus ; žr. Lietuvių TaPr, III, 2 (10), 1973, 167-168 p. — Jonė Deveikė (m. Paryžiuje 1965), teisės istorikė, dalyvavusi daugelyje tarptautinių mokslo kongresų, rašė Lietuvos istorijos temomis ir ypač studijavo Lietuvos Statutą, išsp. atskirai « The Lithuanian Diarchies », The Slavic and East European Review, t. 28, nr. 71, 1950, 392-450 p. ; žr. LE, t. 20, 99-100 p. (Navakas-Deveikė) ; t. 36, 183 p. — Proistorikė Marija Alseikaitė - Gimbutienė, mokslus baigusi Lietuvoje, dirbusi tyrimų darbą Harvarde, J.A.V.,

nuo 1963 dėstanti Kalifornijos univ. Los Angeles, to univ. muziejuje įsteigusi lietuvių liaudies meno skyrių, išspausdino daugybę svarbių veikalų, kurie nurodomi bibliografijų skyreliuose; pažymėtini: GiB; «The Prehistory of Eastern Europe, I, Cambridge, Mass., 1958; «Ancient Symbolism in Lithuanian Folk Art» (American Folklore Society, Memoir Series, t. 49), Philadelphia 1958; žr. LE, t. 36, 27 p. — Marburge, Vokietijoje, gyvenąs kruopštus meno istorikas Povilas R e k l a i t i s davė daug studijų iš savo specialybės LE skiltyse, atskirai išleisdamas «Einführung in die Kunstgeschichtsforschung des Grossfürstentums Litauen», Marburg 1962, pateikė daug straipsnių įvairiuose žurnaluose, pvz., «Šv. Kazimiero koplyčia Vilniuje», Aidai, 1958, 129-139, 162-171 p.; «Lietuvos senoji kartografija», TaPr, II. 1, 1964, 64-76 p.; «Du Vilniaus vaizdo tipai XVI-XIX amžių grafikoje, LASD, t. 7, 1972, 290-303 p. — Pedagogas Pranas P a u l i u k o n i s gyvai domėjosi ir Lietuvos istorija: parašė Lietuvos istorijos dėstymo metodiką «Tautos istorijos mokymas», kas išsp. Čikagoje 1963 rankraščio teisėmis; istorinė jo studija «Katalikų Bažnyčia ir lietuvybė» išsp. Draugo atkarpose 1967; tai sudarytų apie 200 p. knygą; žr. Tėvynės Sargas, nr. 1 (32), 1972, 211-212 p. — Kitas pedagogas, Vincentas L i u l e v i č i u s, be kitko, išsp. «Lietuvos laisvės idėjos raida 1795-1918 m.», Aidai, nr. 2, 1961, 49-58 p.; «Lietuvių tautos valstybinio gyvenimo pradžios beieškant», Aidai, nr. 7, 1970, 289-295 p.; «Lietuvos senosios valstybės oficialioji kalba», Lietuvių TaPr, III, 3 (11), 1975, 103-118 p. — Kun. Vytautas B a g d a n a v i č i u s, gausiai rašąs įvairiomis temomis, duoda straipsnių ir iš Lietuvos istorijos; jis kritiškai įvertina tarybinių istorikų darbus: «Sovietinės Lietuvos istoriografija», TaPr, I, 1, 1959, 3-24 p.; be to, išsp. «Lietuviška materialistinė raštija iki nepriklausomybės paskelbimo», LAM, t. 2, 1966, 145-206 p.

Lietuvių karinės istorijos temomi daug studijų yra davę žurnalo Kario bendradarbiai Oskaras U r b o n a s, gyvenąs Švedijoje, ir Zigmantas R a u l i n a i t i s, J. A. V. Pirmasis atskirai išsp. «1410 m. karas su kryžiuočiais ir Žalgirio mūšis», Brooklyn 1960; «Didžiojo Šiaurės karo frontas Lietuvoje», I, Brooklyn 1961; II, 1963; žr. LE, t. 32, 312-313 p. — Z. Raulinaitis, pirma spausdinęs Karyje, paskui atskirai išleido, be kitko: «Durbės mūšis», Brooklyn 1960; «Aisčiai karinės istorijos šviesoje», Brooklyn 1961; «Hunų žygis į Prūsus», Brooklyn 1961. — Straipsnį «Durbės kautynės» davė M. N a u b u r a s, TaPr, L, 2, 1960, 205-210 p. — Generolas Stasys D i r m a n t a s išsp. «Kazimieras Semėnavičius, žymus XVII a. vidurio mokslininkas, autorius-lietuvis, ir jo traktatas Ars Magna Artilleria», TaPr, II, 1, 1964, 77-107 p.; «Smalensko kori-

dorius ir kas jame įvyko prieš 450 metų ties Orša», TaPr, II, 2, 1965, 19-48 p. ; « Lietuvos kariuomenė po 1569 m. », TaPr, II, 3-4, 1967, 155-233 p.

Iš jaunesniųjų istorikų pažymėtini : Algirdas Budreckis; be kitų straipsnių, žymėtinos jo studijos : « Lietuvos didieji etmonai », Karys, nr. 1-4, 1971, 2-8, 51-54, 83-87, 123-126 p. ; « Napoleono administracinė tvarka Lietuvoje 1812 metais », Tėvynės Sargas, nr. 1 (33), 1974, 58-74 p. ; bendradarbiavo A. Geručiui redaguojant « Lithuania 700 Years », Brooklyn 1969, parašydamas ir išversdamas į anglų k. skyrių « Lietuvių resistencija 1940-52 », 313-392 p. ; žr. Pr. Pauliukonio rec. : Aidai, 1969, 427-431 p. — Jaunas Chicago State univ. prof. Jonas A. Račkauskas dėmesį kreipia į švietimą Lietuvoje ; be kitko, jis išsp. « The First National System of Education : The Educational Commission of the Kingdom of Poland and the Grand Duchy of Lithuania (1773-1794) », Lituanus, t. 14, nr. 4, 1968, 8-12 p. ; « Pradinis švietimas Lietuvoje iki trečiojo padalinimo (1795 m.) », Lietuvių TaPr, III, 1 (9), 1971, 63-134 p. (su dokumentais ir plačia bibliogr.) ; « Lietuvos ir Lenkijos edukacinė komisija ir jos įtaka kitų kraštų švietimo sistemoms », LASD, t. 8, 1974, 399-423 p. — Romas J. Misiūnas, be kitų studijų, išsp. « Algirdo tikėjimas », LASD, t. 8, 1974, 241-252 p. — Dr. Barbora Vileišytė, gyvenanti Varšuvoje, paruošė išsamią studiją « Kultūrinė Seinų spaustuvės veikla », LAM, t. 4, 1968, 51-160 p.

Reikia priminti kun. Kazimierą A. Matulaitį, M. I. C., vieną iš Lietuvių Istorijos Draugijos (Čikagoje) kūrėjų, kuris Draugijos leidžiamame žurnale TaPr davė daug straipsnių, pvz., « Kronikininkų Mindaugas », TaPr, II, 1, 1964, 19-31 p. ; « Senovės skalviai », TaPr, II, 2, 1965, 123-142 p. ; « Sukilimas Sūduvoje 1905-1906 m. », TaPr, II, 3-4, 1967, 257-270 p. — Čikagoje gyvenąs, buvęs TaPr redaktorius, Jonas Dainauskas, kruopštus « Lietuvos Istoriografijos » biuletenių paruošėjas (nuo 1971), yra parašęs nemažai straipsnių Lietuvos istorijos klausimais ; pvz., « Lietuvos D. K. įstatymai ir statutai iš 1457-1563 metų », TaPr, II, 2, 1965, 81-106 p. — Lietuviškos numizmatikos srityje stropiai dirbęs, Jonas K. Karys išsp. « Senovės lietuvių pinigai », Chicago 1959, ir « Nepriklausomos Lietuvos pinigai », Chicago 1953, dar papildomai rašė TaPr, I, 1, 1959, 25-41 p. ; II, 1, 1964, 108-121 p., ir kitur. TaPr skiltyse ir kiti istorikai yra išsp. straipsnių, pvz., žinomasis dr. Jonas Remeika : « Prekyba Nemunu iki 1430. Pirmųjų Gediminaičių laikų Lietuvos prekybiniai ryšiai su Vakarais », TaPr, I, 4, 1962, 521-564 p.

Lietuvos Bažnyčios istorijos, ypač jos XVI ir XVII amž. klausimams pokario metais daug dėmesio skyrė Romoje baigę specialias studijas kunigai: pranciškonas Tėvas Viktoras G i d ž i ū n a s (dabar Brooklyne), šalia pastovaus bendradarbiavimo LE, atskirai paskelbė daug studijų iš pranciškonų ir kitų vienuolijų istorijos Lietuvoje, pvz., « De fratribus minoribus in Lithuania », Roma 1950 (diss.); « Pirmieji bandymai krikštyti Žemaičius », Brooklyn 1967 (atsp. iš: Karys, nr. 8, 1967, 225-233 p.); « The Lithuanian Franciscans », Boston 1972 (atsp. iš EnL, t. 2); « Vienuolijos Lietuvoje, IX-XV amžiai », LASD, t. 6, 1969, 243-274 p.; « Vienuolijos Lietuvoje XIII-XX amž. », LAM, t. 5, 261-297 p. — Jėzuitų kolegijoms, jų veikėjams bei rašytojams Lietuvoje specialiai atsidėjo Tėvas Paulius R a b i k a u s k a s, S. J., Romos Gregoriano univ. prof. ir istorijos fakulteto dekanas; jis paskelbė LE svarių straipsnių, paremtų archyvine medžiaga, atskirai išspausdindamas istorinę medžiagą apie Pašiaušės jėzuitų kolegiją: « 18-jo amžiaus Lietuvos bruožai. Iš Pašiaušės jėzuitų kolegijos metraščių », TaPr I, 3, 1961, 345-391 p.; ir apie Vilniaus Akademiją: « Medžiaga senojo Vilniaus universiteto istorijai », LAM, t. 3, 1967, 221-266 p.; t. 4, 1968, 321-351 p.; t. 5, 1970, 301-338 p.; be to, « Mokslinė pažanga Vilniaus akademijoje (1579-1773) », LASD, t. 7, 1972, 203-233 p.; « The Vilnius Academy during its Period of Growth », Lituanus, t. 16, nr. 4, 1970, 5-20 p.; jis davė ir daug straipsnių Aiduose. — Kan. Jonas B i č i ū n a s, autorius dviejų disertacijų Romos universitetuose apie vysk. M. Valančių ir jo epochą, davė tris straipsnius apie Vilniaus jėzuitų kolegiją ir akademiją: « Apaštalų Sosto ir jėzuitų ordino pirmieji bandymai jėzuitus įkurdinti Lietuvoje (1555-1565) », TaPr, II, 1, 1964, 33-47 p.; (plg. P. RABIKAUSKAS: « Senoji Vilniaus akademija mūsų spaudoje », Draugo kultūr. priedas 1964.XI.7); « Pirmieji jėzuitai Vilniuje (1568) », TaPr, II, 2, 1965, 49-80 p.; « Pirmosios jėzuitų kolegijos įsteigimas Lietuvoje-Vilniuje (1570) », TaPr, II, 3-4, 1967, 3-93 p. — Ivairiais Lietuvos Bažnyčios istorijos klausimais rašęs dar Lietuvoje TK ir kituose žurnaluose, per LE skiltis davė įdomių straipsnių marijonas kun. Juozas V a i š n o r a; jis parašė stambų veikalą « Marijos garbinimas Lietuvoje », Roma 1958; atskirai išsp., pvz., « 1863 metų sukilimas Suvalkijoje », TaPr, II, 2, 1965, 107-122 p.; « Bandymas įvesti Nekaltai Pradėtosios ordiną Lietuvos Lenkijos valstybėje », LAM, t. 2, 1966, 265-296 p.; « Lietuviai misininkai Sibire », LASD, t. 7, 1972, 269-288 p. — Rapolas K r a s a u s k a s davė LE-je daugybę straipsnių iš Lietuvos Bažnyčios istorijos ir nenaudota archyvine medžiaga paremtų Lietuvos vyskupų biografijų; ypač atsidėjęs surinko archyvinę medžiagą apie vysk.

Jurgį Tiškevičių; jis nurašė ir daugumą Lietuvos vyskupų reliacijų, kurių I t. išsp. Romoje 1971, red. P. RABIKAUSKO, pavadintas « Relationes Status Dioecesium in Magno Ducatu Lituaniae » (Fontes Historiae Lituaniae, 1); atskirai išsp. « Katalikų Bažnyčia Lietuvoje XVI-XVII amžiuje. Nuosmukio priežastys ir atgimimo veiksniai », LASD, t. 6, 1969, 189-240 p.; kartu su K. Gulbinu išsp. « Die Lage der katholischen Kirche in Litauen », Acta Baltica, t. 12, 1973, 9-44 p. — Paulius Jatulis yra surinkęs daug archyvinės medžiagos Vatikano ir Italijos archyvuose apie veiklųjį kardinolą Jurgį Radvilą ir apie kitus praeities lietuvius, be straipsnių LE, atskirai išsp. « Kard. Jurgio Radvilo pirmoji kelionė Italijon 1575 », Aidai, nr. 4, 1961, 156-164 p.; « Kardinolo Jurgio Radvilo veikla lietuvių tarpe », LASD, t. 7, 1972, 235-267 p. — Marijonas kun. Steponas Matulis, šalia kruopščių darbų LE, domėjosi Lietuvos ir Vatikano santykiais ir parašė: « Lietuva ir Apaštalų Sostas 1795-1940 », LASD, t. 4, 1961, 151-174 p.; jis ypač atsidėjo Dievo Tarno arkiv. Jurgio Matulaičio studijoms, panaudodamas dar neskelbtą svarbią Marijonų archyvo Romoje medžiagą: « Archiepiscopus Georgius Matulaitis-Matulevičius, M. I. C., Visitator Apostolicus in Lituania 1925-1927 », Roma 1948 (disert.) — Antanas Juška, dabar gyvenąs J. A. V., Romos Gregoriano univ. apgynė disertaciją « Le relazioni del re Mindaugas con la Chiesa Cattolica », Roma 1948, mašinr.; išsp. « Karaliaus Mindaugo krikštas », Aidai, nr. 9, 1951, 385-388 p. — Specialų dėmesį Šiluvai ir joje esančiai Marijos šventovei parodė kun. Stasys Yla, surinkdamas gausios medžiagos; išsp. « Šiluva Žemaičių istorijoje, I d.: Reformacija ir restauracija », Boston 1970 (Krikščionis gyvenime, 4). — Dar daugelis kitų išeivių yra davę istorinių straipsnių, tačiau neįmanoma šioje vietoje visus juos išvardinti [93a].

Čia tenka paminėti bent iškilesnius tarybinius istorikus [94]. Apie jų darbų atranką ir metodą buvo rašyta aukščiau, periodizacijos skyrelyje. Lietuvos *proistorei* geriau pažinti padeda ten daromi gausūs archeologiniai kasinėjimai bei tyrinėjimai. Šioje srityje pirmiausiai minėtini archeologai: P. Kulikauskas, pateikęs duomenų apie seniausiai Lietuvoje augintus javus (AkMD, t. 1, 1955, 75-84 p.), apie įvairius tyrinėtus piliakalnius ir senka-

---

[93a] Žr. Z. IVINSKIS: *Lietuvos istorija naujų šaltinių ir pokarinių tyrinėjimų šviesoje*, LASD. t. 5, 1964, 572-599 p. — Apie išeivių istorikų darbus teko papildyti P. Jatuliui.

[94] Apie juos Autorius nebesuskubo parašyti. Tam tikslui čia įterpiama pora pastraipų.

pius [95]. R. Volkaitė - Kulikauskienė, parašiusi *Lietuviai IX-XII amžiais* (VoKL), *Klasinės visuomenės susidarymas Lietuvoje (Remiantis archeologinių kasinėjimų duomenimis)* (VUMD, t. 5, 1955) [96]. A. Tautavičius, tyrinėjęs pilkapius Rytų Lietuvoje (AkMD, t. 1, 1955, 87-97 p.), Kapitoniškiuose (AkMD, t. 2, 1957, 95-108 p.), Vilniaus žemutinės pilies teritoriją 1955-1960 m. (AkMD, t. 4, 1958, 91-110 p. ; t. 6, 1959, 115-133 p. ; t. 11, 1961, 103-123 p.), rašęs *Lietuvių ir jotvingių genčių gyventų plotų ribų klausimu* [97]. P. Kulikauskas, R. Kulikauskienė ir A. Tautavičius išleido knygą *Lietuvos archeologijos bruožai* (1961). Be jų, R. Jablonskytė - Rimantienė pateikė duomenų apie seniausias akmens amžiaus stovyklas Lietuvoje [98]. O Navickaitė - Kuncienė rašė apie įvairius kapinynus bei pilkapius [99]. V. Urbanavičius domėjosi degintiniais kapais ir laidosena Lietuvoje XIV a.[100]. I. Sadauskaitė rašė apie Kairėnų, Sei-

[95] Pvz., Paveisininkų (IstV, t. 11, 1970, 227-246 p.), Rasių apylinkės (IstV, t. 12, sąs. 2, 1972, 143-160 p.), Rudaminos (IstV, t. 13, sąs. 2, 1972, 83-108 p.), Raginėnų paminklus (AkMD, t. 4, 1958, 65-87 p.), Kurmaičių kapinyną (AkMD, t. 3, 1957, 141-151 p.), V-VI a. jotvingių senkapį Krikštonyse (AkMD, t. 6, 1959, 71-86 p.), žalvario amžiaus gyvenvietę Palangoje (AkMD, t. 7, 1959, 33-40 p.). — Žr. LE, t. 36, 325 p.

[96] Ji tyrinėjo ankstyvojo feodalizmo laikotarpio kovos kirvius (AkMD, t. 16, 1964, 101-112 p.), moterų galvos dangą (AkMD, t. 17, 1964, 71-86 p.), ankstyviausius šalmus (AkMD, t. 19, 1965, 59-70 p.). — Žr. LE, t. 36, 527 p.

[97] AkMD, t. 21, 1966, 161-180 p. ; žr. ir jam rašytą V. Sedovo laišką su atsakymu : AkMD, t. 26, 1968, 177-190 p. — Žr. LE, t. 36, 506 p. — Žr. ir R. Jasas : *Kas buvo jotvingiai* (Literatūra ir Menas, 11 (697) nr., 1960. III.12).

[98] Pvz., *Žemųjų Kaniukų IV-I tūkstantmečių pr. m. e. stovyklos* (AkMD, t. 14, 1963, 65-88 p.) ; *Vėlyvojo mezolito stovykla Lampėdžiuose* (AkMD, t. 15, 1963, 39-51 p.) ; *Kai kurie Lietuvos paleolito klausimai* (AkMD, t. 16, 1963, 35-50 p.) ; *Paleolitinės titnago dirbtuvės Ežerynų kaime* (AkMD, t. 21, 1966, 87-108 p.), ir apie ankstyvojo neolito stovyklą ten pat (AkMD, t. 30, 1969, 101-108 p.) ; *Radikių (Kauno raj.) akmens amžiaus stovyklos* (AkMD, t. 18, 1965, 33-44 p.) ; apie mezolito stovyklą Maksimonyse (AkMD, t. 22, 1966, 43-53 p.). — Apie Kašėtų k. akmens amžiaus stovyklą rašė ir A. Bernotaitė (AkMD, t. 8, 1960, 49-72 p.).

[99] Būtent : Veršvuose (AkMD, t. 3, 1957, 153-174 p.), Pryšmančiuose (AkMD, t. 7, 1959, 43-55 p.), Molėtų rajone (AkMD, t. 14, 1963, 99-113 p.), apie Guogų-Piliuonos piliakalnį (AkMD, t. 6, 1959, 89-100 p.), Pabarių pilkapį (AkMD, t. 29, 1969, 57-67 p.). Be to, parašė : *Senosios Rusios importas X-XIII a. Lietuvoje* (AkMD, t. 16, 1964, 115-133 p.) ; *Vakarų Europos importas Lietuvoje IX-XII amžiais* (AkMD, t. 22, 1966, 85-101 p.) ; *Seniausios (X-XIII a.) svorio matų sistemos Lietuvoje klausimu* (AkMD, t. 21, 1966, 143-158 p.). — Žr. LE, t. 36, 407 p. — Apie Pabarių pilkapius duomenų davė A. Jankevičienė (AkMD, t. 10, 1961, 37-47 p.).

[100] AkMD, t. 21 ir t. 22, 1966, 183-190 p. ir 105-119 p. ; rašė apie Šlapgirio senkapį (AkMD, t. 23, 1967, 51-66 p.), apie XIV-XVII a. monetas ir

liūnų ir Sargėnų kapinynus[101], ir apie *Lietuvos X-XV a. kapinynų keramiką* (AkMD, t. 19, 1965, 41-57 p.). Iš Rūdaičių ir Veliuonos kapinynų duomenų pateikė M. M i c h e l b e r t a s (AkMD, t. 15, 1963, 55-70 p. ; t. 24, 1967, 47-58 p.), taip pat rašė apie Romos monetų radinius Lietuvoje I-V a. (AkMD, t. 10, 1961, 19-35 p. ; t. 16, 1964, 53-61 p. ; t. 20, 1966, 49-56 p.) ir davė straipsnį *Romos imperijos įtakos baltų genčių kultūrai klausimu* (AkMD, t 18, 1965, 47-64 p)[102]. L. N a k a i t ė rašė apie sidabro naudojimą II-XIII a. Lietuvoje (AkMD, t. 16, 1964, 63-80 p.), apie sidabrą kaip vertės matą (AkMD, t. 20, 1966, 33-45 p.), apie sidabro dirbinius ir auksakalystę Lietuvoje iki XIII a. (AkMD, t. 22, 1966, 67-83 p. ; t. 27, 1968, 47-55 p.). E. D a n i l a i t ė domėjosi brūkšniuotąja keramika Lietuvoje (AkMD, t. 17, 1964, 23-38 p. ; t. 21, 1966, 111-124 p. ; t. 23, 1967, 35-48 p. ; t. 26, 1968, 41-56 p.)[103]. J. S t a n k u s rašė apie geležinių įrankių technologiją Lietuvoje V-VIII ir IX-XIII a.[104] E. R a d z v i l o v a i t ė pateikė žinių apie lietuvių genčių skydus II-VIII a. (AkMD, t. 21, 1966, 127-141 p.). LTSR Mokslų Akademijos Istorijos Institutas leidžia kas antri metai knygas: *Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje*; archeologijos skyrių red. A. Tautavičius.

Lietuvos *istorijos* klausimus gvildeno jau minėtas P. P a k a r k l i s, ypač rašęs apie teutonų ordinus[105]. Lietuvių kovas su kryžiuočiais ir kalavijuočiais aprašė ir visa eilė istorikų, kaip R. J a s a s: *Didysis prūsų sukilimas 1260-1274 m.* (1959), M. J u č a s: *Žalgirio mūšis* (1959)[106], R. V a r a k a u s k a s: *Pilėnų*

---

pasagines seges Lietuvoje (AkMD, t. 24, 1967, 61-72 p. ; t. 30, 1969, 111-119 p.), apie Graužių lobį (AkMD, t. 34, 1970, 77-83 p.). — Apie laidoseną Laivių kapinyne rašė ir E. BUTĖNIENĖ (AkMD, t. 16, 1964, 83-97 p.).

[101] AkMD, t. 6, 1959, 59-69 p. ; t. 7, 1959, 57-75 p. ; t. 14, 1963, 91-97 p.

[102] Be to, dar rašė apie emaliuotas juostas (AkMD, t. 27, 1968, 37-45 p.), apie V m. e. a. Daujėnų apgalvį (IstV, t. 13, sąs. 1, 1972, 121-130 p.). — Žr. LE, t. 36, 384-385 p.

[103] Tuo tarpu apie grublėtąją keramiką Lietuvoje rašė V. DAUGUDIS (AkMD, t. 22, 1966, 55-65 p.) ; be to, jis domėjosi ir Aukštadvario piliakalniu (AkMD, t. 12, 1962, 43-67 p.).

[104] AkMD, t. 32, 33 ir 34, 1970, 113-133 p., 113-129 p., 57-74 p.

[105] Parašė, be kitko: *Lietuvių kova prieš kalavijuočius* (1945), *Kryžiuočių valstybės santvarkos bruožai* (1948) ; vienašališkai poleminė yra jo knyga *Popiežiai lietuvių tautos priešai* (1948).

[106] Jis dar parašė: *Lietuvos Didžiųjų Kunigaikščių metraštis* (AkMD, t. 3, 1957, 111-120 p.) ; *Naujausi Lenkijos liaudies respublikos istorikų darbai apie Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę* (AkMD, t. 7, 1959, 77-87 p.), *Rusų istorikai apie Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę* (AkMD, t. 9, 1960, 67-77 p.), *Bandymai išlaisvinti valstiečius Lietuvoje XVIII a. pabaigoje - XIX a. pradžioje* (AkMD, t. 34, 1970, 85-96 p.) ; *Slaptos studentų draugijos Vilniaus Medicinos-Chirurgijos Akademijoje 1832-1841 m.* (AkMD, t. 4, 1958, 135-

gynimas [1960][107]. K. S i d e r a v i č i u s: *Nuo Durbės iki Žalgirio* (1944). Bendrą tų kovų istoriją paruošė istorikų kolektyvas: *Lietuvių karas su kryžiuočiais*, red. J. Jurginis (LKaKr). Lietuvių santykius ir kovas su kryžiuočiais XV-ame a. išsamiai tyrinėja B. D u n d u l i s[108]. R. B a t ū r a rašė: *XIII a. Lietuvos sostinės klausimu* (AkMD, t. 20, 1966, 141-163 p.) ir apie lietuvių kovas su totoriais[109]. J. J u r g i n i s labiau domisi Lietuvos valstiečių gyvenimu nuo XIII a. ir renesanso laikais[110]. Minėtini: I. V a l i k o-

147 p.); *Nuo Krėvos sutarties iki Liublino unijos* (1970); plg. J. Ochmańskio rec., KH, t. 79, 1972, 170-172 p.

[107] Kiti jo darbai: *Lietuvių kova su vokiškaisiais agresoriais Mindaugo valdymo laikotarpiu*, 1236-1263 (VPIMD, t. 4, 1958); *Ledo mūšis ties Karūzu* 1270 *m.* (IstV, t. 3, 1962, 147-155 p.); *Kautynės ties Ašerade* 1279 *m.* (IstV, t. 4, 1963, 123-133 p.); *Lietuvos valstybės pergalių prieš Livonijos ordiną XIII-XIV a. klausimu* (IstV, t. 7, 1965, 129-139 p.; t. 9, 1968, 145-158 p.); *Lietuvos valstybės susidarymo klausimu* (IstV, t. 10, 1969, 169-179 p.); *Lietuvos ir Livonijos santykiai Gedimino valdymo laikotarpiu*, 1316-1341 (IstV, t. 11, 1970, 179-196 p.); *Lietuvos ir Livonijos prekybiniai santykiai XIII-XIV a. pirmojoje pusėje* (IstV, t. 12, 1972, 127-141 p.); *Livonijos valstybės žlugimas* (IstV, t. 13, sąs 2, 1972, 55-69 p.).

[108] Jo studijos: *Žemaičių sukilimai prieš teutoniškuosius pavergėjus 1401 ir 1409 m.* (VUMD, t. 6, 1955); *Lietuvos konfliktas su ordinu dėl Žemaitijos sienų ir imperatoriaus atstovo B. Makros misija Lietuvoje 1413 m.* (IstV, t. 1, 1958, 127-149 p.); *Lietuvos kova prieš kryžiuočius Konstanco bažnytiniame susirinkime, 1414-1418* (VVU, Istorija-Filologija, t. 4, 1958, 5-23 p.); *Lietuvos sąjunga su husitais kovoje prieš vokiečių feodalų agresiją 1420-1422 m.* (VUMD, t. 13, 1957); *Kova dėl valdžios Lietuvoje ir Bazelio bažnytinis susirinkimas, 1431-1435 m.* (IstV, t. 6, 1964, 111-123 p.); *Lietuva ir koalicijos planas prieš Lenkiją 1438-1439 m.* (IstV, t. 7, 1965, 111-127 p.); *Politinis ir karinis Lietuvos konfliktas su Lenkija 1430-1432 m.* (IstV, t. 8, 1966, 96-119 p.); *Lietuva ir Trylikos metų karas tarp Lenkijos ir ordino 1454-1466 m.* (IstV, t. 9, 1968, 123-142 p.); *Lietuva ir ordino valstybės žlugimas, 1466-1525 m.* (IstV, t. 10, 1969, 159-168 p.); be to, *Lietuvių kova dėl Žemaitijos ir Užnemunės XV amž.*, 1960; *Lietuvos kova dėl valstybinio savarankiškumo XV amž.*, 1968; plg. J. Ochmańskio rec., KH, t. 76, 1969, 944-947 p.

[109] Pirma apie juos davė straipsnius (AkMD, t. 22, 1966, 185-198 p.; t. 26, 1968, 117-140 p.), paskui išl. knygą su plačiu šaltinių aprašymu ir gausia bibliografija: *Lietuva tautų kovoje prieš Aukso Ordą. Nuo Batu antplūdžio iki mūšio prie Mėlynųjų Vandenų*, Vilnius 1975.

[110] Jo studijos: *Valstiečių bendruomenė ir feodalinė tėvonija Lietuvoje XIII-XIV a.* (AkMD, t. 2, 1957, 51-66 p.); *Žemdirbystė ir žemės ūkio technika Lietuvoje XIII-XV a.* (rus. k. su liet. santr., AkMD, t. 1, 1955, 57-73 p.); *Valstiečiai « veldamai » Lietuvoje XV-XVI a.* (AkMD, t. 4, 1958, 113-126 p.); *Valstiečių « tarnyba » - feodalinių prievolių vienetas iki valakų įvedimo Lietuvoje* (AkMD, t. 3, 1957, 93-103 p.); *Lietuvos valstiečiai, vadinti bajorais, XVIII a.* (AkMD, t. 7, 1959, 91-103 p.); *Patriarchaliniai vergai Lietuvoje* (AkMD, t. 8, 1960, 75-91 p.); parašė knygą *Renesansas ir humanizmas Lietuvoje* (1965); *Istorija ir poezija* (1969); apie baudžiavą (JurB);

n y t ė: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ponų tarybos vaidmuo valstybiniame ir politiniame gyvenime XV a. antrojoje pusėje, iki 1492 m.* (IstV, t. 13, sąs. 2, 1972, 71-80 p.); D. B u t ė n a s: *Dvarų šeimynos Lietuvoje XVI a. pirmoje pusėje* (IstV, t. 1, 1958, 187-198 p.). I-jo Lietuvos Statuto šaltinių, terminų ir paleografijos klausimais rašė S. L a z u t k a ir E. G u d a v i č i u s[111]. Teisės istorijos klausimais rašė V. S t a š a i t i e n ė ir V. R a u d e l i ū n a s[112]. Žemdirbystės istorijos Lietuvoje ir ekonomikos klausimais rašė istorikai: P. D u n d u l i e n ė: *Žemdirbystė Lietuvoje (nuo seniausių laikų iki 1917 metų)* (1963)[113]; R. M a r č ė n a s: *Šiaulių ekonomijos valstiečių sukilimas 1769 m.* (1969)[114]; A. M a k a r e v i č i u s: *Ekonominės teorijos Vilniaus universitete 1783-1832 m.*[115] Ūkio ir vietovių istorijai svarbūs yra Mokslų Akademijos Centrinės bibliotekos Vilniuje išleisti inventorių bei rankraščių rinkinių katalogai: *Feodalinių žemės valdų Lietuvoje inventorių aprašymas* (1963) ir *Rankraščių rinkiniai Lietuvos T. S. R. Mokslų Akademijos Centrinės bibliotekos XI-XX amžių rankraščių fondų trumpa apžvalga* (1963). XIX-jį amžių liečia šios studijos: apie Napoleono žygį Lietuvon rašė B. D u n d u l i s[116] ir V. S a-

redagavo *Vilniaus miesto istoriją* (JMTV) ir veikalą apie *Lietuvos pilis* (LieP).

[111] IstV, t. 11, 1970, 149-175 p.; t. 12, sąs. 2, 1972, 119-125 p.; t. 13, 1972, 75-96 p.

[112] *Apie Lietuvos metrikos (teismo bylų knygų) teisminę terminologiją* (Teisė, t. 4, 1964, 137-155 p.); *Iš « Lietuvos metrikos » istorijos ir « Teismo bylų knygų » turinys* (Liet. Žemės Ūkio akademija, Darbai, t. 5, 1959, 41-50 p.). — V. RAUDELIŪNAS išsp., pvz., *Antrojo Lietuvos Statuto leidimai*, žr. LTSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai, 12, 1973, 1 sąs., 13-17 p.; *Ukrajyn'sky spisky Drugogo Litovs'kogo Statuta*, žr. Archyvy Ukrajyni, 1973, 4 sąs., 69-76 p.; *Čudovskyj spysok Vtorogo Litovskogo Statuta*, žr. AkMD, 45 sąs., 1973, 67-75 p.

[113] Ji rašė ir apie įvairiausius žemdirbystės įrankius (VUMD, t. 6, 1955; t. 13, 1957; IstV, t. 2, 1960, 167-175 p.; t. 8, 1966, 122-156 p.; t. 9, 1968, 161-180 p.), apie saulės sugrįžimo ir kitas šventes (IstV, t. 11, 1970, 199-225 p.; t. 13, 1972, 97-119 p.), apie namų židinio kultą (IstV, t. 6, 1964, 125-149 p.), apie senovės lietuvių religiją (IstV, t. 10, 1969, 181-207 p.), apie badą ir marą Lietuvoje (IstV, t. 4, 1963, 105-121 p.).

[114] *Šiaulių miesto istorinę-geografinę apžvalgą* davė V. LASTAS (IstV, t. 4, 1963, 5-34 p.).

[115] VUMD, t. 34, Ekonomika, t. 1, 1960. Kiti jo straipsniai: *Ekonominių disciplinų formavimasis Vilniaus universitete 1783-1832 m.* (Ekonomika, t. 4, sąs. 2, 1964); *Filomatų socialinių-ekonominių pažiūrų klausimu* (Ekonomika, t. 4, sąs. 1, 1963); *Žemės ūkio ekonomikos mokslo formavimasis Lietuvoje XIX a. pradžioje* (Lietuvos Žemės Ūkio akademija, Moksl. darbai, t. 8, 1961).

[116] *Napoleono armijos įsiveržimas į Kauną 1812 m. (amžininko aprašymas)* (IstV, t. 2, 1960, 249-260 p.); *Napoleono armijos kelias per Lietuvą*

vickis (IstV, t. 7, 1965, 161-165 p.). R. Strazdūnaitė: *Valstiečių kasos ir teismai Lietuvoje XIX a. pirmojoje pusėje* (AkMD, t. 6, 1959, 155-167 p. ; A. Žilėnas: *Lietuvos valstietijos diferenciacija ir klasinis jos apmokslinimo pobūdis XIX a. pabaigoje* (Ekonomika, t. 2, 1962). 1831 m. sukilimą liečia F. Sliesoriūno straipsniai[117]. Apie 1863 m. sukilimą Lietuvoje ir Baltarusijoje pasirodė keletas kolektyvinių veikalų 1964 ir 1965 m. ; apie jį rašė L. Bičkauskas-Gentvila (1958), kuris taip pat svarstė ir žemėvaldos teisių apribojimą bei išpirkos mokesčius Lietuvoje ir Baltarusijoje[118] ; V. Černeckis rašė apie kapitalistinės pramonės formavimąsi Kaune 1861-1913 m. (IstV, t. 9, 1968, 57-79 p. ; O. Maksimaitienė pateikė duomenų apie sukilėlių kovinius veiksmus 1863 m. Augustavo gubernijoje (AkMD, t. 19, 1965, 143-166 p.), apie sukilėlių antspaudus (AkMD, t. 22, 1966, 121-131 p.)[119] ; apie to laiko žemėvaldos klausimus rašė L. Mulevičius[120]. 1905 m. sukilimą lietė E. Griškūnaitė[121], P. Girdzijauskienė: *1905-1907 metų revoliucija Lietuvoje* (1955). A. Tyla taip pat svarstė tos revoliucijos klausimus[122] ; jis davė pastabų ir dėl lietuviškos knygos istorijos (BBK, t. 7, 1969, 191-199 p.) ir liet. spaudinių gotiškomis raidėmis uždraudimo (BBK, t. 6, 1967,

---

1812 m. (IstV, t. 4, 1963, 89-103 p.) ; *Projektas atkurti Lietuvos Did. Kunigaikštystę Rusijos imperijos sudėtyje 1811-1812 m.* (IstV, t. 13, sąs. 1, 1972, 57-72 p.).

[117] *Klasiniai prieštaravimai 1830-1831 m. sukilime* (AkMD, t. 18, 1965, 85-107 p.) ; *Caro valdžios priemonės 1830-1831 m. sukilimui Lietuvoje slopinti* (AkMD, t. 19, 1965, 119-139 p.) ; *1830-1831 m. sukilėlių valdžia Lietuvoje* (AkMD, t. 20, 1966, 59-85 p.).

[118] IstV, t. 10, 1969, 125-140 p. ; t. 11, 1970, 121-147 p. ; t. 12, 1972 ; t. 13, 1972, 19-38 p.

[119] Be to, *Lietuvos sukilėlių kovos 1863-1864 m.* (1969) ; ji rašė ir Panevėžio miesto istorijos klausimais (AkMD, t. 11, 1961, 125-131 p. ; t. 12, 1962) ir apie Zigmanto Sierakausko gyvenimą (AkMD, t. 16, 1964, 135-153 p.). — Žr. LE 36, 368 p.

[120] *Lietuvos bežemių valstiečių klausimas 1861 m. valstiečių reformos įgyvendinimo metu* (AkMD, t. 9, 1960, 79-102 p.) ; *Laisvųjų žmonių kova dėl žemės Lietuvoje 1864-1882 m.* (AkMD, t. 13, 1962, 59-81 p.) ; *Laisvųjų žmonių žemėvalda Lietuvoje XIX a. pabaigoje - XX a. pradžioje* (AkMD, t. 14, 1963, 135-163 p.). — Žr. LE 36, 400-401 p.

[121] *Lietuvos geležinkeliečiai 1905 m. revoliucijoje* (AkMD, t. 6, 1959, 193-204 p. ; *Kareivių neramumai Lietuvoje buvusiose kariuomenės įgulose 1905-1907 m.* (AkMD, t. 9, 1960, 119-132 p.) ; *Darbininkų kovos kasos Lietuvoje 1888-1897 m.* (AkMD, t. 10, 1961, 87-100 p.) ; *Darbininkų streikai Lietuvoje 1905 m. sausio mėn.* (AkMD, t. 11, 1961, 169-184 p.) ; apie socialdemokratus I ir II valstybės dumose (AkMD, t. 14, 1963, 165-181 p.) ; jos straipsniai yra rus. k. su liet. santr. — Žr. LE 36, 236 p.

[122] *Revoliucinės valdžios kūrimasis Lietuvos valsčiuose 1905-1907 m. revoliucijoje* (AkMD, t. 15, 1963, 73-104 p.) ; *Lietuvos valstiečių kova dėl ginčy-*

171-174 p.). Lietuviškos spaudos draudimo XIX a. klausimais nemažai rašė R. Vėbra[123]. Apie bibliotekas Lietuvoje XIX a. pradžioje rašė M. Lukšienė (BBK, t. 5, 1966, 109-136 p.), ji rašė ir apie to laiko pradines mokyklas[124]. A. Šidlauskas atkreipė dėmesį į mokyklų reformą Lietuvoje XVIII a. pabaigoje (AkMD, t. 13, 1962, 37-56 p.), į kovą dėl gamtos mokslų įvedimo (AkMD, t. 11, 1961, 133-142 p.); apie to laiko istorijos vadovėlius (AkMD, t. 12, sąs. 2, 1972). S. Matulaitytė rašo apie astronomijos mokslo įvedimą Vilniaus universitete XVIII a. (AkMD, t. 29, 1969, 69-83 p.) ir astronomijos observatorijos įsteigimą (AkMD, t. 30, 1969, 121-129 p.). Apie Vilniaus amatų pramonę, darbininkų padėtį, amatininkų cechus XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje apsčiai duomenų duoda V. Merkys[125], S. Samalavičius (IstV, t. 9, 1968, 97-111 p.) ir V. Milius (AkMD, t. 19, 1965, 169-183 p.). Pažymėtinos ir šios studijos: L. Truska: *Emigracija iš Lietuvos 1868-1914 m.* (AkMD, t. 10, 1961, 71-84 p. ; P. Žostautaitė: *Prūsijos lietuvių vokietinimas ir pasipriešinimas jam 1848-1914 m.* (AkMD, t. 26, 1968, 59-72 p.).

Iš daugelio periodinių leidinių žymėtini: AkMD, BBK, IstV,

---

tinų žemių ir miško 1905-1907 m. (AkMD, t. 16, 1964, 155-179 p.); *Lietuvos valdymo 1900-1914 metais ypatumai* (AkMD, t. 27, 1968, 75-93 p.); jis lietė ir pramonę bei žemės ūkio darbininkų padėtį XIX a. antroje pusėje (AkMD, t. 9, 1960, 105-117 p. ; t. 13, 1962, 85-101 p.).

[123] *Pravoslavų dvasininkija ir nacionalinė priespauda Lietuvoje XIX a. antrojoje pusėje* (IstV, t. 8, 1966, 76-93 p.); *Lietuviškos spaudos draudimas XIX a. antrojoje pusėje* (IstV, t. 9, 1968, 83-94 p.); *Prie lietuviškų spaudinių uždraudimo istorijos* (BBK, t. 7, 1969, 223-235 p.); *Vileišio laiškai lietuviškų knygų spausdinimo klausimu* (BBK, t. 7, 1969, 201-214 p.); kiti jo straipsniai: *Lietuvių nacionalinio judėjimo periodizavimo klausimu* (Problemos, t. 2, 1968, 86-97 p.); *Nacionalinės buržuazijos formavimasis Lietuvoje XIX a. pabaigoje* (IstV, t. 6, 1964, 65-93 p.); *Nacionalinės inteligentijos formavimasis Lietuvoje XIX a. antroje pusėje* (IstV, t. 7, 1965, 85-108 p.); *Slaptosios mokyklos Lietuvoje XIX a. antrojoje pusėje* (Pedagogika ir psichologija, t. 9, sąs. 2, 1969).

[124] Žurnale: Pedagogika ir psichologija, t. 8, 1966. Apie pirmąją katedrinę mokyklą rašė A. Raulinaitis (Pedag. ir psichol., t. 6, 1964, 111-114 p.). — Pažymėtini čia ir L. Vladimirovo straipsniai: *Caro vyriausybės politika kultūros-švietimo srityje Lietuvoje 1871-1904 m. laikotarpiu* (BBK, t. 3, 1964, 159-190 p.); *Iš bibliotekų Lietuvoje istorijos. Motiejaus Valančiaus pastabos, parašytos Kražių gimnazijos bibliotekos knygose* (BBK, t. 4, 1965, 217-224 p.); *Lietuvių kultūros-švietimo draugijos 1905-1907 metų revoliucijos ir Stolypino reakcijos metais* (BBK, t. 2, 1962, 113-145 p.).

[125] AkMD, t. 2, 1957, 3-16 p. ; t. 3, 1957, 37-52 p. ; t. 4, 1958, 149-170 p. ; t. 6, 1959, 169-190 p. ; t. 8, 1960, 93-120 p. ; t. 10, 1961, 49-69 p. ; t. 11, 1961, 145-167 p. ; t. 12, 1961, 115-130 p. ; t. 14, 1963, 115-132 p. Be to, jis rašė: *Lietuvių knygnešiai ir RSDDP literatūra (ligi 1904 m.)* (Liet. istorijos metraštis 1972 m. (1973), 41-55 p.).

ILKI, « Lietuvos Istorijos Metraštis », be to, kas antri metai leidžiami « Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje ».

Nepriklausomos Lietuvos istorikų vyresnė ir jaunesnė generacija, daugiausia užsiimdama senosios Lietuvos valstybės garsiųjų šimtmečių praeitimi, vis ieškojo tikresnio ir objektyvesnio jos istorijos faktų įvertinimo, kurį galėtų pristatyti tautinei Lietuvai, laikančiai save betarpiška palikuone anos valstybės. Lietuvos istorikai tad su pagrindu nevengė nurodyti tendencijas lenkų, rusų ir vokiečių istorikų, kurie Lietuvos istoriją tyrinėjo savu požiūriu, iš savos Lietuvai kaimyninės žemės.

Tad eilė žinomų istorikų lenkiškai, rusiškai ir vokiškai, ypač iki Liublino unijos metų, yra prirašę stambių tyrinėjimų. Jie Lietuvos istoriografijoje negalėjo būti aplenkti, juo labiau, kad nepriklausomos Lietuvos istorikai tokiais veikalais savo darbuose vis turėjo pasiremti, juos papildyti, taisyti, ar kartais kritikuoti.

d. Kaimynų įnašas į Lietuvos istorijos mokslą

L e n k ų istorikus reikia, žinoma, pirmuosius čia paminėti, nes jie, dėl suprantamų priežasčių, daugiausia dėmesio parodė Lietuvai, savo bendro politinio likimo partneriui. Per visą XIX amžių ir toliau iki II pasaulinio karo lenkai pastoviai rodė aktyvaus dėmesio Lietuvos praeičiai. Iš lietuvių jėga atimtoje jų sostinėje nuo 1922 iki 1939 metų buvo leidžiamas specialus žurnalas (AW), skirtas « tyrinėti Didžiajai Lietuvos Kunigaikštijai ». Bet ir kiti pirmaujantieji lenkų istorijos žurnalai (KH, PH) nuolat duodavo — ir dar kartais dabar spausdina — studijų iš Lietuvos istorijos. Lenkų bibliografija įvairiais Lietuvos istorijos klausimais yra tokia gausi, jog čia reikia pasitenkinti tik pačiais svarbiausiais tyrinėtojais, ir tai labiausiai iš Gediminaičių epochos.

J. L a t k o w s k i s buvo pirmasis, kuris bandė nustatyti Lietuvos valstybės pradžios datą ir moksliniai tyrinėti karaliaus Mindaugo laikus[126]. W. K ę t r z y ń s k i s atsidėjo Mindaugo donacinių dokumentų klausimui[127]. H. L o w m i a ń s k i s, kuris iki šiol nepaliauja rašęs ir iš Lietuvos istorijos srities, prieš 4 dešimtmečius išgarsėjo savo 2-jų tomų veikalu apie Lietuvos visuomenės ir valstybės pradžią (LowStud).

Ieškodamas ryšio tarp Traidenio, jo įpėdinių su Gedimino

---

[126] J. Latkowski : *Mendog, król litewski*, RAU, 28, 1892, 300-453 p.

[127] W. Kętrzyński : *O dokumentach Mendoga, króla litewskiego*, RAU, 25, 1907, 180-222 p. ; *Najdawniejsza stolica litewska*, KH, 21, 1907, 604-611 p. (su žemėl.).

dinastija, nuo Gardino kilęs J. Puzyna, autorius disertacijos apie Švitrigailą, davė eilę studijų genealoginiais klausimais. Jis įnešė žymių pataisų į K. Stadnickio ir J. Wolffo veikalus apie Gedimino giminę, nors eilės jo hipotezių kritiška šaltinių analize negalima pagrįsti [128].

Lietuvos istorijai daug palankaus dėmesio skyrė lenkų Vilniaus universiteto Lietuvos istorijos katedros prof. St. Zajączkowskis, kuris žemaičių, jotvingių ir kitais Lietuvos XIII-XV amžių klausimais parašė reikšmingų studijų ir lenkų istorijos kongresuose ir periodikoje akylai sekė Lietuvos istorikų darbus [129].

Gana plačius pėdsakus Lietuvos istorijos srityje savo gausiais raštais yra palikęs O. Haleckis, kuris ir emigracijoje vis daug dėmesio skyrė Lietuvai, nors į ją vis žvelgė savu lenkiškuoju požiūriu. Tai jaučiama labiausiai veikale apie uniją (HaU). Šitoje srityje esminių pataisų vėliau įnešė lenkų teisės istorikas J. Adamus. Kaip labiausiai tarptautiniame istorijos mokslo forume išgarsėjęs lenkų istorikas, savo įžvalgiai-sintetiškais formulavimais Haleckis yra daugybėje savo paskaitų ir raštų ir apie senąją Lietuvos valstybę naujų formulavimų patiekęs. Kad kartais jis parodė nelaukto subjektyvumo, dar sykį parodė vietomis « Lenkijos istorija » [130].

---

[128] J. PUZYNA : *Kim był i jak się naprawdę nazywał Pukuwer, ojciec Gedymina*, AW, 10, 1935, 1-43 p. (žr. St. Zajączkowskio kritiką : KH, 50, 1936, 304-313 p.) ; *Sukcesorowie Trojdena*, AW, 13, 1938, 1-30 p. (atsako kritikams ir duoda pataisų) ; *W sprawie pierwszych walk Litwinów z Tatarami o Ruś w latach 1238-1243*, Przegląd Historyczno-Wojskowy, IX, 3 nr., 1937, 345-400 p. (žr. St. Zajączkowskio kritiką : AW, 13, 1938, 303 p.) ; *Korjat i Korjatowicze*, AW, 7, 1930, 425-455 p. ; *Korjat i Korjatowicze oraz sprawa podolska. Uzupełnienia i poprawki*, AW, 11, 1936, 61-97 (žr. H. Paszkiewicziaus kritiką : AW, 13, 1938, 334-347 p.).

[129] ST. ZAJĄCZKOWSKI : *Studia nad dziejami Żmudzi wieku XIII*, Lwów 1925 ; *Dzieje Litwy pogańskiej do 1386 r.*, Lwów 1930 ; *Wołyń pod panowaniem Litwy*, Rocznik Wolyński, 3, 1931, 1-24 p.

[130] J. ADAMUS : *Zastaw w prawie litewskiem XV i XVI wieku*, Pamiętnik Historyczno-Prawny, I t., 7 zesz., 1925 ; *Państwo litewskie w latach 1386-1398*, žr. Księga pamiątkowa ku uczczeniu 400-setnej rocznicy Statutu Litewskiego, Vilnius 1932. — O. HALECKI : *Ostatnie lata Świdrigiełły i sprawa wołyńska za Kazimierza Jagiellończyka*, Krokuva 1915 ; *Litwa, Ruś i Żmudź jako części składowe Wielkiego Księstwa Litewskiego*, RAU, 34, 1916, 214-254 p. ; *Dzieje unii jagiellońskiej*, I-II, Krokuva 1919 ; *Przyczynki genealogiczne do dziejów układu krewskiego*, MieH, 1939 ; *Die Beziehungen der Habsburger zum litauischen Hochadel*, Mitteilungen des Instituts für österr. Geschichtsforschung, 1915 ; *La Pologne de 963 à 1914. Essai de synthèse historique*, Paris 1933 ; *Histoire de Pologne*, New York 1945 ; *From the Union with Hungary to the Union with Lithuania (Jadwiga)*, The Cambridge History of Poland, 1950 ; *From Florence to Brest* (1439-1596), žr. Sacrum Poloniae Millennium, V, Roma 1958.

Savo raštų gausumu apie XIV-XV amžiaus Lietuvą visus lenkų istorikus yra pralenkęs A. Prochaska. Jis išleido ne tik taip svarbų Vytauto D. aktų kodeksą (CeV), naujai perspausdintą 1965, ne tik parašė plačias Jogailos ir Vytauto monografijas (ProJa, ProW), bet dar davė daug atskirų tyrinėjimų[131]. Tik gaila, kad šis lenkų patriotas, garbindamas uniją ir visur keldamas lenkų idealizmą link rytų « barbarų » lietuvių, įnešė savo raštuose daug vienašališkumo. Jis ir gabų-energingą Vytautą telaikė Jogailos valios ir jo iniciatyvos vykdytoju[132]. Už nuopelnus Lietuvos istorijai Lietuvių Mokslo Draugija Vilniuje Prochaską buvo išrinkusi savo garbės nariu.

Prie žymėtinų Lietuvos istorijos tyrinėtojų priklauso svarbių jos istorijos šaltinių leidėjas Wł. Semkowiczius, kuris su lenkų Bažnyčios istoriku J. Fijałeku išleido Vilniaus vyskupijos šaltinių 1 tomą (CDV) ir su jų teisės istoriku St. Kutrzeba — Lenkijos ir Lietuvos unijos aktus (AUPL). Juos tyrinėjo teisės istorikas ir taip pat svarbių šaltinių (Corpus iuris polonici ir kt.) leidėjas O. Balzeris.

Daug dėmesio atskiriems Gediminaičių laikų klausimams ir Lietuvos seniesiems šaltiniams skyrė K. Chodynickis ir J. Jakubowskis. Šio objektyvi studija « Tautybių santykiai Lietuvoje prieš Liublino uniją » Kaune Švietimo Ministerijos buvo išleista lietuviškai (1921). Vertingas yra taip pat jo XVI amž. pirmos pusės Lietuvos žemėlapis (1928). Čia reikia paminėti ir W. Kamieniecki, kuris parašė iš Lietuvos XIV-XV amž. visuomeninių-socialinių santykių eilę studijų, kurių paskutinė yra iš 1947 m. Taip pat vertingą įnašą davė A. Lewickis, kuris ne tik išleido du tomus svarbių XV amž. šaltinių (CeXV), bet ir davė gana įžvalgią ir šaltiniais paremtą monografiją apie Švitrigailą (LePS).

Pažymėtinas yra, žinoma, Lenkijos istoriko požiūriu, L. Kolankowskio užsimojimas duoti dviejų tomų Lietuvos valstybės istoriją Jogailaičių laikais (1377-1572). Jos tepasirodė tik pirmasis (KolLJ), ir jame autorius daug dėmesio skyrė iki šiol beveik netyrinėtiems Kazimiero laikams, panaudodamas ir archyvinę medžiagą (OBA). Taip pat tik I tomas tebuvo išspausdintas vertingo veikalo apie Jogailaičius ir Maskvą. Jo autorius H. Paszkiewiczius, geras senosios Lietuvos istorijos šaltinių žinovas,

---

[131] A. Prochaska : *Stosunki krzyżaków z Gedyminem i Łokietkiem* (atsp. iš KH), Lwów 1896 ; *Od Mendoga do Jagiełły*, Litwa i Ruś, IV, 1, 1912.

[132] A. Prochaska : *Zjazd monarchów w Łucku*, Przewodnik Nauk. i Literacki, I, Lwów 1874, 58 p. ; *Ostatnie lata Witolda. Studyum z dziejów intrygi dyplomatycznej*, Varšuva 1882, 346 p.

daug nauja apie Lietuvos valstybės pradžią pasako ir savo angliškoje studijoje apie Rusiją (PaOR).

Lenkams rūpėjo pažinti ir pačią lietuvių tautą, iš kurios Krokuvon atėjo naujoji dinastija (Jogailaičiai). Tad buvo daromi tyrinėjimai apie lietuvių religiją (A. Mierzyńskis - MZML), bendrai jų kultūrą (A. Brückneris, Fr. Papée ir kt.). Abu paskutinieji tyrinėtojai išėjo su savo perdėm negatyviai-kritišku nusistatymu link lietuvių. Brückneris, kurio nuopelnai lenkų kultūros istorijai tokie dideli, lietuviams yra parodęs, ypač eidamas į tautinio atgimimo laikus, daug šališkumo. Jo nebematyti St. Zajączkowskio, o ypač H. Paszkiewicz'iaus tyrinėjimuose. Beveik tą patį galima pasakyti ir apie reformacijos tyrinėtoją St. Kotą. Po II pasaulinio karo dar labiau jaunoji lenkų istorikų generacija ėmė darytis įžvalgesnė ir objektyvesnė link Lietuvos praeities, kaip rodo gausūs J. Ochmańskio raštai, P. Lossowskio ir kitų darbai.

Poliublininiai laikai lenkams skaitosi neginčijamas sujungtos žečpospolitos palikimas. Tad atskirų tyrinėjimų ir studijų apie Lietuvą vis mažiau, nes paprastai ji imta bendruose respublikos istorijos rėmuose, ar tai, pvz., tyrinėjant Edukacinę Komisiją (T. Wierzbowski), ar Didįjį Reformų (Ketverių metų) seimą (W. Kalinka), ar rašant monografijas apie valdovus.

Bet vis dar unijinė Kunigaikštija susilaukdavo iš lenkų ir atskirų tyrinėjimų. Apskritai lenkų istorikų įnašas Lietuvos istorijos lauke, kur patys lietuviai iki pat XX amžiaus pradžios vis dar silpnai reiškėsi, yra labai didelis. Atskiras klausimas būtų, kurio čia tačiau neliesime, kiek tas lenkų įnašas, vertinant Lietuvos istoriją iš tos pačios žemės, gali ar turi būti taisomas, papildomas ar kritikuojamas. Iki pat Pilsudskinės Lenkijos žlugimo (1939) lenkų istorikai vis mielai užmesdavo tyrinėtojo akį į senąją Lietuvą, tebelaikydami ateičiai išlaikytiną federacinę ar unijinę formą, aną svarbų « Jogailaičių palikimą » (O. Halecki).

Keturios-penkios lenkų istorikų generacijos uoliai užsiėmė Lietuvos istorija. Po II pasaulinio karo, įvykus tokiems reikšmingiems politiniams bei teritorijaliniams pasikeitimams, didelė dauguma Lenkijos istorikų beužsiėmė savo žemės, ir tai daugiausia naująja istorija. Išimtis čia reikėtų padaryti Ochmańskiui, Lossowskiui ir kaikuriems jų istorikams emigracijoje.

Baigiant apie lenkų istorikų įnašą Lietuvos istorijos tyrinėjimų lauke, reikia dar paminėti čia šaltinių leidimą. Šalia ankstybų privačių užsimojimų (Edv. Raczyńskis, Al. Przezdzieckis ir kt.) Lenkų Mokslo Akademija Krokuvoje (PAU) plačiu mastu išleido daug Lenkijos ir Lietuvos istorijos šaltinių, daugiausia iš XIII-XV

amžių (MoMP). Pasiliko didelė spraga po Vytauto mirties. Neišleista liko Kazimiero laikų archyvinė medžiaga, kurios tiek daug yra vokiečių ordino archyve (OBA). Bet ir šaltinių edicijos, apimančios XVI amžių, kuris lenkų daugiausia tyrinėtas, pasilieka su didelimis spragomis. Kai Lenkų Liaudies respublikoje istorijos mokslas buvo perorganizuotas, nutrūko (1950), žinoma, Monumenta Poloniae Vaticana (viso yra išėję 7 tomai) leidimas. Su pirmuoju dokumentų tomu, kuris apima iki 1507 m. taip svarbią Vilniaus vyskupijos istoriją (CDV), 1948 m. sustojo taip pat ir tolimesnis to kodekso leidimas.

Rusai yra palikę taip pat stiprius pėdsakus Lietuvos istoriografijoje. Pirmiausia jie atėjo į Lietuvos istoriją su savo aiškiu nusistatymu. Politinių įvykių pasėkoje jie norėjo įrodyti, jog ir visos tos žemės, kurias per 3-jį padalinimą Rusija užvaldė, t. y. Lietuva, nuo seno esančios rusiškos, didelėje daugumoje stačiatikių rusų gyvenamos, ar bent rusų kultūros stipriai paliestos. Tai rodė ir rusų šaltinių leidiniai dar iš XIX amžiaus pirmos pusės, nekalbant apie daugumą šaltinių leidinių išleistų 1864 m. Vilniuje įkurtusios Archeografinės komisijos. Jeigu patys šaltiniai, daugumoje paimti iš Vilniaus centrinio archyvo, buvo naudingi Lietuvos istorijai, tai daugelis plačių įvadų 39-nių tomų rinkinio aktų buvo diletantiški [133].

XIX amžiui einant į galą rusų universitetų istorikams vis daugiau ėmė parūpti išsiaiškinti, kas buvo anoji Lietuvos valstybė, kuri nuo XIII amž. per du šimtus metų nepaliovė užimti plačius rytų slavų plotus. Odesos universiteto istorikas V. V. Antonovičius iš šaltinių bandė tirti ir duoti senosios Lietuvos valstybės istoriją iki Gedimino mirties (AnM, AnOč). Jo veikalo skyriai apie Vytenį ir Gediminą buvo išversti ir lietuviškai [134]. Aiškindamas tačiau mindauginės valstybės atsiradimą ir jos tolimesnį vystymąsi, Antonovičius neišvengė tendencijų ir trūkumų, kuriuos naujai yra nurodęs V. T. Pašuto [135]. Savo pastabas yra tuo pat metu įdomiai išdėstęs Kijevo istorikas — Antonovičiaus oponentas, N. I. Daškevičius [136].

---

[133] Lietuvos Metrika yra šiuose tomuose: 20 t., 1903; 27 t., 1910; 30 t., 1914; 33 t., 1915; žr. Z. Ivinskis: *Lietuvos Metrika*, LE 16, 135-137 p.

[134] V. V. Antonovič: *Monografii po istorii Zapadnoj i Jugo-Zapadnoj Rossii*, Kijevas 1885; iš čia liet. vertimas: *Vytenis ir Gediminas*, 1921; žr. LE t. 1, 209 p.

[135] V. T. Pašuto: *Obrazovanie litovskogo gosudarstva* (išl. Akad. Nauk), Maskva 1959, 532 p., su 2 žemėl.; liet. vertimas: *Lietuvos valstybės susidarymas*, Vilnius 1971, 424 p.; Pašuto su I. Štal parengė knygą *Gedimino laiškai*, Vilnius 1966; žr. P. Rabikauskas: *Gedimino laiškai*, Aidai, 1968, 69-71 p.

[136] N. I. Daškevič: *Političeskije zamysli Vitovta*, Kiivskije Universitets-

Eilė rusų istorikų susidomėjo specialiau socialine santvarka ir valstybinėmis institucijomis anos Lietuvos, tikėdami joje, be kitko, rasti senosios Kijevo valstybės, ar apskritai rusiškų elementų. Užtat rusų istorikai davė ir Lietuvai pavadinimą « Litovsko — russkoje gosudarstvo » (Lietuvių ir rusų valstybė). Jiems rūpėjo išsiaiškinti, kokis buvo tos valstybės charakteris, kokie buvo joje teisiniai santykiai.

Čia reikia pirmiausia paminėti du žymius teisės istorikus, kuriedu yra palikę daug studijų ir straipsnių iš Lietuvos valstybės teisinių santykių ir institucijų: F. I. Leontovičių ir M. F. Vladimirskį-Budanovą[137]. Pirmasis rašė apie baudžiavą Lietuvoje ir valstiečių tarnybą dvaruose, svarstydamas ir apskritai įvairius teisės klausimus[138], antrasis daugiau nagrinėjo Lietuvos Statuto ir kitas teisės istorijos problemas[139]. Gausiai panaudolamas Lietuvos metriką ir kitus senus dokumentus, didelį įnašą Lietuvos istorijai davė M. K. Liubavskis. Ypač reikšmingi jo veikalai apie Lietuvos valstybės administracinį padalinimą ir apie seimą[140]. Savo paskaitas Lietuvos istorijos temomis išleido jis atskira knyga[140a], kurios žymią dalį J. Sondeckis išvertė lietuviškai[141]. Lietuvos valstybės ekonomikos klausimus nagrinėdamas, daug istorinių duomenų surinko M. Dovnar-Zapolskis; ypač svarbūs jo veikalai « Valstybinis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ūkis Jogailaičių laikais » (DoZGos) ir dokumentų rinkinys (ALRG)[142].

---

kije Izvestije, 1883, oktjabr (Prochaskos studijos *Ostatnie lata Witolda* pasirodymo proga).

[137] Šioje vietoje nutrūksta Prof. Z. Ivinskio paruošto *Įvado* mašinraštis. Žemiau šiek tiek užpildoma likusi spraga.

[138] F. I. Leontovič: *Krestjanskij dvor v Litovsko-russkom gosudarstve* (ŽMNPr, I, IV, X, XII, 1896; IV, V, 1897); *Bojare i služilye ljudi v Litovsko-russkom gosudarstve* (ŽMNPr, IX, 1905; V, 1907); *Očerki po istorii Litovsko-russkogo prava*, St. Petersburg 1894); be to, jis paruošė ALM. — Žr.LE t. 14, 465-466 p.

[139] M. F. Vladimirskij-Budanov: *Očerki iz istorii Litovsko-russkago prava*, 3 tt., Kiev 1889-1893; *Uloženie i Litovskij Statut* (Sbornik gosudarstvennych Znanii, VI, 1881); *Formy krestjanskago zemlevladenija v Litovsko-russkom gosudarstve XVI v.* (Kiev 1892, 1911); *Glavnyj Litovskij Tribunal* (Kievskaja Univ. Izvestija, IX, 1901); *Litovskie evreii* (ŽMNPr, I, 1885), ir kt. — Žr. LE, t. 34, 439 p.

[140] M. K. Liubavskij: *Oblastnoe delenie* (LOD); *Litovsko-russkij sejm* (ČIObč, t. 195, 197, 199, 1900-1901).

[140a] *Očerk istorii Litovsko-russkago gosudarstva do Liublinskoj unii vklju-čitel'no*, Maskva 1910, ²1915.

[141] *Lietuvos istorija ligi Liublino unijos* (1920, 1922). — Apie Liubavskį žr. Z. Ivinskis: Židinys, IX, 1935, 164-171 p.; LE, t. 16, 321-322 p.

[142] Apie kitus Dovnar-Zapolskio darbus žr. LE, t 5, 147 p. — Jo darbą tęsė V. Pičeta: *Agrarnaja reforma Sigizmunda Avgusta v Litovsko-russkom gosudarstve* (1917; Maskva 1958 tarybinis leidimas).

Atskirai žymėtinas yra I. I. L a p p o. Keliasdešimt metų dir ęs įvairiuose archyvuose ir bibliotekose, vėliau buvęs V. D. universiteto Kaune prof. (miręs 1944 m. Dresdene), jis paliko visą eilę veikalų D. L. Kunigaikštijos istorijai (ypač po 1569 m.) tyrinėti. Jis paruošė III Lietuvos Statuto kritinę laidą su plačiais paaiškinimais[143]. Kiti jo veikalai rašyti rusiškai: « D. Liet. Kunigaikštystė nuo Liublino unijos ligi Stepono Batoro mirties » (1901), « Lietuvos-Rusijos pavietas ir jo seimelis » (1911); be to, jis parengė tris tomus Lietuvos metrikos, kurių du išsp. LMZ. Nemažai studijų Lappo išleido ir lietuvių kalba[144]. Lietuvos istorijos klausimus nuo XIII a. vidurio iki Liublino unijos savo paskaitose Peterburgo universitete 1908-1910 m. lietė ir A. E. P r e s n i a k o v a s[145]. Rusų ir ukrainiečių kalbomis rašė ir žinomas ukrainiečių istorikas M. H r u š e v s k i s. Jis tyrinėjo senovės Kijevo žemės istoriją iki mongolų laikų ir toliau kaip tą žemę užvaldė Lietuvos kunigaikščiai[146]. Kitas ukrainietis istorikas V. Z a i k i n a s rašė iš teisės filosofijos ir religijos istorijos srities, liesdamas D. Lietuvos Kunigaikštystę[147]. Pačioje Ukrainoje šiuo metu reiškiasi D. P o c h i l e v y č, Lvovo univ. prof. Jis davė naujų tyrinėjimų apie Lietuvos, Gudijos ir Ukrainos (t. y. D. Liet. Kunigaikštystės ploto) kaimo ūkinius santykius[148]. Ten leidžiami žurnalai KUIz ir ZNTŠ. Pažymėtini ukrainiečių rytų apeigų kata-

---

[143] I. I. LAPPO: *Litovskij Statut 1588 goda,* I t. I dalis išsp. Kaune 1934; I t. II dalis 1936; II t. - 1938; pirmosios yra įvado knygos, o toliau tekstas.

[144] Pvz., *Bandymas pavesti lenkui Vilniaus vyskupo katedrą XVI a. pabaigoje* (Praeitis, I, 1930, 94-138 p.); *Iš vyriausiųjų Lietuvos suvažiavimų istorijos XVI a. 1577 metų suvažiavimas Rytų Vilkaviškyje* (1932); *Lietuva ir Lenkija po 1569 m. Liublino unijos* (1932); *Iš Vyriausiojo Lietuvos Tribunolo istorijos XVI a.* (1932); *Istorinė Vytauto reikšmė* (Praeitis, II, 1933, 1-71 p.); visi jo veikalai išsp. Kaune. — Žr. LE, t. 14, 173 p.

[145] A. E. PRESNIAKOV: *Lekcii po russkoj istorii,* išsp. Maskvoje 1939. — Žr. LE, 23, 537 p.

[146] M. GRUŠEVSKIJ: *Očerki istorii Kievskoj zemli* (Kijevas 1891); *Istorija Ukraini-Rusi* (HrIU). — Žr. LE, t. 8, 318-319 p.

[147] V. ZAIKIN: *Učastie svetskago elementa v cerkovnom upravlenii, vybornoe načalo i « sobornost' » v Kievskoj mitropolitij v XVI i XVII vekach,* Varšuva 1930; *Ustrój wewnętrzny Kościoła ruskiego w W. Ks. Litewskiem w XV-XVI w.* (1931); *K voprosu o položenii pravosl. Cerkvi v polskom gosudarstve v 14-17 vekach* (1935). — Žr. LE, t. 35, 17 p.

[148] D. POCHILEVYČ: *Dviženie feodalnoj zemel'noj renty v Velikom Kniažestve Litovskom v XV-XVI vv.* (IZ, t. 31, 1950); *Perevod gosudarstvennych krestjan Vel. Kniaž. Litovskogo s otrabotočnoj renty na dienežnuja* (IZ, t. 37, 1951); *Zemleustrojstvo i zemel'nyj kadastr v Belorusi i Litve v XVI-XVII vv.* (Materijaly po istorii zemledelija v SSSR, t. I, 1952), ir kt. Apie jo veikalus žr. KH, t. 65, nr. 1, 1958, 331 p.; Z. IVINSKIS: LASD, t. 5, 567 p.

likų Romoje išleisti šaltinių rinkiniai: A. Welykyj parūpino per 40 tomų tėvų bazilijonų leidžiamų knygų[149] o kardinolas J. Slipyj išleido savo pirmtako metropolito A. Šeptyckio surinktų dokumentų rinkinį *Monumenta Ucrainae Historica*[150]; šiuose leidiniuose apstu medžiagos apie istorinę Lietuvą ir lietuvius.

Mūsų kaimynams Vokiečiams aišku labiausiai rūpėjo vokiečių ordino karo žygiai į Lietuvą ir nuo XVI a. Prūsų Kunigaikštystės santykiai su ja. Jie išleido žinomąsias ordino kronikas ir visą eilę senų dokumentų rinkinių (Dusb, HChL, LUB, MT, Posilge, PUB, RegJH, SRP, Wart, Wegb, Wig); K. Forstreuteris ir H. Koeppenas leidžia svarbius vokiečių ordino generalinių prokuratorių pranešimus (BeGeDO). Iš senesniųjų istorikų. dar prieš minėtą A. L. Schlözerį, D. Lietuvos Kunigaikštystės istoriją 1647 m. išleido M. Zeilleris[151]; ta istorija anuomet buvo labai vertinama ir susilaukė keletos laidų. Buvęs Karaliaučiaus univ. prof. J. Voigt 9 tomų veikale *Geschichte Preussens* (1827-1838) nagrinėja kryžiuočių santykius su Lietuva iki vokiečių ordino žlugimo (1525); atskirai išleido dar *Geschichte des deutschen Ritterordens* (1857-1859) ir CDPr. Anksčiau buvęs Tartu archyvo direktorius, vėliau Berlyno univ. prof. Th. Schiemann, be kitko, išsp. *Historische Darstellungen und archivalische Studien. Beiträge zur Baltischen Geschichte* (1886); *Russland, Polen und Livland bis XVII. Jahrh.* (1880), redagavęs Zeitschr. für osteuropäische Geschichte (1911-1914), kuriame liečiami ir Lietuvos klausimai. Kiti svarbūs mūsų istorijai vokiečių anksčiau leisti žurnalai: AF, AM, HGbll, MiLG, kartu su lietuviais leistas MLLG. Pokarinių laikų vokiečių istorikai yra: W. Ziesemer, Karaliaučiaus ir Dancigo archyvų žinovas, ypač atsidėjęs vokiečių ordino istorijos šaltiniams tirti[152]. Buvęs Karaliaučiaus archyvo (dabar

---

[149] Bendroje Bazilijonų ordino « Analecta » II serijos 3 sekcijoje šaltiniai padalinami dar į tokias serijas: *Documenta Pontificum Romanorum*; *Acta S. Congr. de Propaganda Fide*; *Litterae S. Congr. de Prop. Fide*; *Litterae Nuntiorum Apostolicorum*; *Epistolae Metropolitarum et Episcoporum*; *Monumenta Bio-Hagiographica* (S. Iosaphat Kuncevyč), *Audientiae Sanctissimi*, ir kt.

[150] A. Šeptyckyj: *Monumenta Ucrainae Historica*, t. I-XII, Roma 1964-1975, red. P. Jatulis.

[151] M. Zeiller: *Neue Beschreibung des Königreiches Polen und Grossherzogthums Lithauen*, Ulm 1647. — Žr. LE, t. 35, 71 p.

[152] W. Ziesemer: *Die Literatur des Deutschen Ordens in Preussen* (1928); drauge su K. Helmu išsp. *Die Literatur des Deutschen Ritterordens* (1951); jis pradėjo leisti *Preussisches Wörterbuch*, kurio išsp. 2 tt., o buvo planuota išleisti 8 tt. — Plačiau LE, t. 35, 87 p.

Göttingene) direktorius Kurt Forstreuteris pateikė to archyvo aprašymą[153], išspausdino gausiai archyvine medžiaga paremtą veikalą apie Prūsų ir Rusijos santykius[154], ir « Vokietija ir Lietuva viduramžiais »[155]. Göttingeno istorikų ratelis (Göttinger Arbeitskreis) nuo 1951 m. leidžia « Jahrbuch der Albertus-Universität zu Königsberg-Pr. », kurio red. yra prof. Götz von Selle; tiek jis, tiek kiti istorikai šiame metraštyje yra davę straipsnių Lietuvos istorijos klausimais[156], paruošę bibliografijas ir išleidę eilę knygų[157]. Be kitų veikalų, išsamią monografiją apie Prūsų hercogą Albrechtą davė Bonnos univ. prof. W. Hubatsch[158]. Serijoje « Ostmitteleuropa in Vergangenheit und Gegenwart » pasirodė Lietuvos istorijai svarbus G. Rhode veikalas apie lenkų rytinę sieną (RhOP)[159], Fr. Benninghoven davė studiją apie kalavijuočių ordiną (BeOSch); Lietuvos žilai senovei tyrinėti įdomus yra Fr. Mager veikalas[160], o apie I pasaulinį karą W. Conze[161], ir paskutiniu metu išsp. F. Gause 3 tomų veikalas *Die Geschichte Königsbergs*. Herderio instituto Marburge leidžiama istorinių veikalų serija (Wis-

---

[153] K. FORSTREUTER : *Das Preussische Staatsarchiv in Königsberg. Ein geschichtlicher Überblick mit einer Übersicht über seine Bestände*, Göttingen 1955.

[154] K. FORSTREUTER : *Preussen und Russland von den Anfängen des deutschen Ordens bis zu Peter dem Grossen* (1938 ; antroji laida 1955, serijoje « Göttinger Bausteine zur Geschichtswissenschaft », t. 23) ; *Von Ordensstaat zum Fürstentum ... unter den Hochmeistern Friedrich und Albrecht, 1498-1525* (1953).

[155] K. FORSTREUTER : *Deutschland und Litauen im Mittelalter*, Köln-Graz 1962. Šią knygą recenzuoja J. Jurginis (Liet. ist. metraštis 1972 m., 1973, 213-216 p.), manydamas, kad Forstreuteris jau miręs ; tačiau jis pats dar skaitė tą recenziją. — Apie Forstreuterį žr. LE, t. 6, 345 p.

[156] Pvz., VI-me tome (1956) : K. FORSTREUTER : *Die Bekehrung des Litauerkönigs Gedimin. Eine Streitfrage* ; Ed. ANDERSON : *Deutschland, Litauen und das Memelland.*

[157] Serijoje « Ostdeutsche Beiträge aus dem Göttinger Arbeitskreis » : E. THOMSON : *Baltische Bibliographie* (t. 5) ; M. SZAMEITAT : *Bibliographie des Memellandes* (t. 7) ; B. SCHUMACHER : *Geschichte Ost- und Westpreussens* (SchOW.)

[158] W. HUBATSCH : *Albrecht von Brandenburg-Ansbach. Deutschordens Hochmeister und Herzog von Preussen 1490-1568* (serijoje « Studien zur Geschichte Preussens », t. 8, 1960) ; toje pat serijoje, t. 14, 1967, dar yra : St. DOLEZEL : *Das preussisch-polnische Lehnverhältnis unter Herzog Albrecht von Preussen (1525-1568)* (1967).

[159] Tos knygos santrauką pateikė Z. R(AULINAITIS) : *Lenkijos rytinė siena ir Lietuva*, Karys, 1958, nr. 2, 4 ir 5.

[160] Fr. MAGER : *Der Wald in Altpreussen als Wirtschaftsraum, historisch-geographisch betrachtet* (t. I-II, 1960).

[161] W. CONZE : *Polnische Nation und deutsche Politik im Ersten Weltkrieg* (1958).

senschaftliche Beiträge, per 90 leidinių) pateikia nemažai ir Lietuvą liečiančių studijų[162]. Kitoje Herderio instituto serijoje (Marburger Ostforschungen, I-XXX) išsp., be kitų, G. Ranko studija apie pabaltiečių namų formas[163] ir A. Pliego disertacija apie Klaipėdos kraštą[164]. Iš naujesniųjų vokiečių istorikų, kurie lietė Lietuvos klausimus, dar minėtini: J. Pfitzner, parašęs knygą apie Vytautą Didįjį (1930), kuri išversta ir į liet. kalbą (PfiW), M. Hellmann[165], H. Jablonowski[166], G. von Rauch, R. Wittram[167]. Pažymėtina Vokiečių Ordino Did. Magistro M. Tumlerio leidžiama knygų serija « Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens »[168]. Šiuo metu vakarų Vokietijoje veikia visa eilė rytų Europos istorijos institutų bei universitetinių seminarų, kuriuose nagrinėjami ir Lietuvos istorijos klausimai[169]. Iš leidžiamų dabar Vokietijoje žurnalų ypač žymėtini:

---

[162] Pvz., K. D. STAMMLER: *Preussen und Livland in ihrem Verhältnis zur Krone Polens 1561-1586* (1953); H. GERSDORF: *Der Deutsche Orden im Zeitalter der polnisch-litauischen Union. Die Amtszeit des Hochmeisters Konrad Zöllner von Rotenstein, 1382-1390* (1958); čia tęsiama E. WERMKE: *Bibliographie der Geschichte von Ost- und Westpreussen.* — Žymėtinas veikalas: J. JACOBY: *Boguslaus Radziwill, der Statthalter des Grossen Kurfürsten in Ostpreussen* (1959). — Toje pat serijoje išsp. ir mūsų meno istoriko P. Reklaičio studija iš meno istorijos su gausia bibliografija: P. REKLAITIS: *Einführung in die Kunstgeschichtsforschung des Grossfürstentums Litauen* (1962). Čia yra ir P. ZUNDĖ: *Die Landwirtschaft Sowjetlitauens* (1962).

[163] G. RANK: *Die Bauernhausformen im baltischen Raum* (1962); žr. rec. J. GIMBUTAS: Aidai, 1964, 2 nr., 89-91 p.

[164] E. A. PLIEG: *Das Memelland, 1920-1939: Deutsche Autonomiebestrebungen im litauischen Gesamtstaat* (1962).

[165] M. HELLMANN: *Das Lettenland im Mittelalter. Studien zur ostbaltischen Frühzeit und lettischen Stammesgeschichte, insbesondere Lettgallens,* Münster-Köln 1954; *Die preussische Herrschaft Tauroggen in Litauen 1690-1793* (1940); *Grundzüge der Geschichte Litauens und des litauischen Volkes,* Darmstadt 1966; jo įžanginė paskaita (1956 m.) Münsterio universitete: *Die geschichtliche Bedeutung des Grossfürstentums Litauen,* išsp. žurnale Saeculum, IX, 1958, 1 sąs., 87-112 p.

[166] H. JABLONOWSKI: *Westrussland zwischen Wilna und Moskau. Die politische Stellung und die politischen Tendenzen der russischen Bevölkerung des Grossfürstentums Litauen im 15. Jh.,* Leiden 1955; *Die deutsche Ostgrenze im 1937,* Köln-Graz 1967.

[167] E. WEISE: *Das Widerstandsrecht im Ordenslande Preussen und das mittelalterliche Europa* (1955); jis išleido StVW. — G. von RAUCH: *Geschichte der baltischen Staaten* (1970). — R. WITTRAM: *Baltische Geschichte 1180-1918* (WiBG).

[168] Pvz., joje t. 5, 1969, yra W. NÖBEL: *Michael Küchmeister. Hochmeister des Deutschen Ordens 1414-1422*; t. 15, 1969, yra C. A. LÜCKERATH: *Paul von Rusdorf. Hochmeister des Deutschen Ordens 1422-1441.*

[169] Juos išskaičiuoja Z. IVINSKIS: LASD, t. 5, 530-533 p.

nuo 1952 m. Marburge leidžiamas ZfO[170] ir Münchene - JbGO. Nuo 1953 iki 1967 m. Bonnoje Baltų Tyrimo Institutas išleido 13 tt. « Commentationes Balticae » (CB)[171]. Kiti leidiniai žemiau atžymėti atitinkamose vietose.

ADOMONIENĖ, O., IVAŠKEVIČIUS ir kt. : *Lietuvos TSR istorijos bibliografija, 1940-1965* (1969). — ADOMONIENĖ, O. : *Istorijos instituto leidinių 1971 m. bibliografija*, Lietuvos istorijos metraštis 1972 m., 1973, 221-222 p. — BAGDANAVIČIUS, V. : *Sovietinė Lietuvos istoriografija*, TaPr, I, 1, 1959, 3-24 p. — BAUMGART, W. : *Bücherverzeichnis zur deutschen Geschichte*, 1970. — DAINAUSKAS, J. : *Lietuvos istoriografija*, sąs. 1-4, 1971-1974 (Lietuvių Istorijos Draugijos Čikagoje leidžiama). — DUNDULIS, B. : *Istorijos klausimais leidinių bibliografija*, IstV, t. 11, 1970, 264-267 p. — HELLMANN, M. : *Über einige neuere polnische Arbeiten zur Geschichte Litauens*, JbGO, t. 21, 1973, 584-606 p. — *Historiography*, EnL, II, 423-431 p. — *Istoriografija*, MLTE, II, 426-427 p. — IVINSKIS, Z. : *Lietuvos istorija naujų šaltinių ir pokarinių tyrinėjimų šviesoje*, LASD, t. 5, 523-599 p. — JUČAS, M. : *Naujausi Lenkijos liaudies respublikos istorikų darbai apie Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę*, AkMD, t. 7, 1959, 77-90 p. — (") *Rusų istorikai apie Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę*, AkMD, t. 9, 1960, 67-78 p. — JURGINIS, J. : *Lietuvos istorijos feodalinio laikotarpio tyrinėjimai*, Lietuvos ist. metr. 1973 m., 1974, 151-158 p. — MORKŪNAS, V. : *Istorijos instituto veikla etnografijos srityje*, Liet. ist. metr. 1973 m., 185-193 p. — PAGIRIENĖ, L. : *Lietuvos TSR archeologija 1940-1967. Bibliografinė rodyklė*, 1970. — TAUTAVIČIUS, A. : *Istorijos instituto veikla archeologijos srityje*, Liet. ist. metr. 1973, 1974, 177-184 p. — TRUMPA, V. : *Lietuvos istorikų darbai ir dienos*, Aidai, nr. 6, 1960, 258-263 p. — VENCLOVA, A. (red.) : *Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba*, t. I : *1547-1861* (1969). — ZUTIS, J. : *Die Grundrichtungen in der Historiographie der Völker des Ostbaltikums* (*XIX-XX Jh.*), vok. ir rus. k., Maskva 1955.

[170] Zeitschrift für Ostforschung, III-me t., 1954, tilpsta net trys straipsniai apie Mindaugą : Z. IVINSKIS : *Mindaugas und seine Krone*, 360-386 p. ; M. HELLMANN : *Der deutsche Orden und die Königskrönung des Mindaugas*, 387-396 p. ; M. HOCIJ : *Die Krone des Mindaugas*, 397-415 p.

[171] Šiame žurnale iš lietuvių bendradarbiavo A. Maceina, Z. Ivinskis, P. Reklaitis, K. Čeginskas ir kiti.

PIRMAS SKYRIUS

LIETUVOS PROIST0RĖ IR PIRMOSIOS ŽINIOS APIE LIETUVIUS

I. RYTŲ PABALTIJO GYVENTOJŲ PRIEŠISTORINĖ KULTŪRA

1. Akmens amžiaus laikai iki indoeuropiečių pasirodymo [1]

Pasiremiant plačiausia « Lietuvos Metraščio » redakcija ir Motiejaus Stryjkovskio kronika (1582), XVI amž. antroje pusėje Lietuvos istorija buvo pradedama nuo Romos imperatoriaus Nerono laikų, kai, nuo jo persekiojimų ištrūkę, pabėgėliai po ilgos kelionės esą atsidūrę Nemuno krantuose. Kildindami savo protėvius iš romėnų, Lietuvos bajorai tada gėrėjosi visa ta gausia, bet istoriškos atramos neturinčia, vardų geneologija, kuria buvo užpildoma lietuvių tautos praeitis iki pat pirmojo Lietuvos karaliaus Mindaugo pasirodymo istorijoje.

Jau XIX amž. pradžioje Vilniaus istorikai kritiškiau pažiūrėjo į aną žiląją senovę. Iš anų vardų iki XIII amž. pradžios nieko nebeliko. Bet klaidinga buvo manyti, kad apie lietuvių tautos praeitį tegalima pradėti kalbėti tik nuo tada, kai prasideda patikimesni rašyti šaltiniai.

Rausiantis kastuvu rytų Pabaltijo žemėje, kuri ir čia yra užkonservavusi daug senosios kultūros paminklų, galima pažvelgti nepalyginamai giliau į seniausią praeitį lietuvių protėvių ir jų artimiausių giminių latvių, prūsų ir sūduvių-jotvingių. Labai tolimai pirmųjų žmogaus pėdsakų epochai pažinti reikia dar griebtis geologijos, paleontologijos ir antropologijos. Vėliau baltų proistorei — santykiams su kaimynais nustatyti — sėkmingai pagalbon ateina kalbinė ir iš dalies etnografinė medžiaga. Nepasotinamas tyrinėtojo smalsumas, kuris yra vienas iš svarbiausių akstinų mokslo pažangai, yra davęs reikšmingų duomenų ir apie rytų Pabaltijo

[1] Skyrių apie Lietuvos proistorę 1960 m. Autorius buvo nusiuntęs peržiūrėti prof. dr. Marijai Gimbutienei. Ji kai ką pataisė ir pridėjo savo pastabų, kurios toliau išnašose yra pateikiamos taip, kaip paliktos, nes prof. Ivinskis savo rašinio pagal jas nebeištaisė.

priešistorinius laikus. Skaičiuojant nuo pirmųjų žmogaus pėdsakų ir baigiant istoriniais laikais, kada žilųjų laikų priešistorinius paminklus pakeičia rašytieji šaltiniai, priešistoriniai laikai Pabaltijyje apima bent 15-8 tūkstančius metų.

Šiaurės Europą dengęs ledynas, kuris buvo apėmęs Pabaltijį, šiaurės Lenkiją, vidurio Rusiją, ėmė trauktis iš Baltijos plotų. Jis Pabaltijyje ir artimose srityse paliko dabartinį žemės reljefą (upes ir ežerus, kalvas ir žemumas) su charakteringomis morenomis.

Kai apie Juodąją jūrą žmonės jau gyveno nuo ankstybų paleolito laikų, klimatas Pabaltijyje dar buvo šaltas. Ilgai čia žmonės negalėjo gerai įsikurti, ir gyvenimo sąlygos nebuvo daug geresnės, kaip dabartinių eskimų.

Ankstyviausieji žmogaus kultūros pėdsakai pietų Pabaltijyje yra datuojami 15.000-10.000 m. pr. Kr. Palei Lietuvos sieną Rytprūsiuose rasti kauliniai dirbiniai (elnio ragai, kauliniai ietgaliai) yra priskiriami baltų plote iki šiol beveik visai neaptiktai ir todėl čia, galima sakyti, nežinomai paleolito kultūrai. Juo toliau į rytų Pabaltijo kranto šiaurę, juo archeologiniai radiniai yra vėlyvesni. Rytų Europos plotuose tada žmonės gyveno nedideliais būriais, kurie buvo klajokliai, gamtos teikiamų gėrybių rankiotojai (« Sammler »). Medžiodami jie « rankiojo » mėsą, svarbiausiu įrankiu teturėdami lanką ir strėlę.

Kai (po)borealiniame arba poledyniniame periode (6800-5600 m. pr. Kr.) klimatas smarkiai atšilo, keitėsi augalų ir gyvulių pasaulis. Žmogui gyventi pasidarė įmanomesnės sąlygos. Iš pietų atslinko vis didesni žmonių būriai ir įsikūrė laikinose būveinėse, stovyklaudami palei upes ir miškus bei ežerus. Didelė dalis tų ežerų, prie kurių žmonės pasidarydavo savo stovyklas, užaugo ir pavirto durpynais. Todėl durpynai, kurie užkonservavo net organines medžiagas (kaulą, medžio dirbinius), suteikia vertingų radinių ir apie Lietuvos teritorijos vidurinio akmens (mezolito) amžiaus (7000-5000-4000) žmogaus gyvenimą. Tada Baltijos ir Rusijos srityse, žmonėms apsigyvenant vis šiauriau, suklestėjo medžiotojų ir žvejų kultūra. Šalia medžioklės, ir augalinio maisto rinkimo, žmogus ėmė verstis ir žvejyba. Jo kaulo ir titnago dirbiniai Lietuvos plote yra nepalyginamai geriau pažįstami už paleolito laikotarpio palikimą.

Rytų Pabaltijyje ir šiaurės-rytų Rusijoje medžiotojų ir žvejų kultūra panašiame laipsnyje tęsėsi porą tūkstančių metų. Yra duomenų spręsti, kad tose srityse laikėsi vis tos pačios kilmės, stambūs ir plačiaveidžiai vietiniai gyventojai, Crô-Magnon rasės seni europiečiai. Čia yra atsekamas tolydus kultūros vystymasis

iki 2000 m. pr. Kr., kol vidurio Rusijoje ir Pabaltijyje išsiplėtė žemdirbiai ir gyvulių augintojai (indoeuropiečiai).

Mezolito žmogaus stovyklavietėse Lietuvoje buvo rasta daug titnaginių ir kaulinių įrankių (strėlių, ylų, peiliukų, kailiams gramdyti gremžtukų, rėžtukų, durklų, ietgalių, žeberklų, kirvių). Lietuvoje tos medžiotojų — žvejų kultūros, kuri visada vadinama svidrinės kultūros vardu (Swidry — prie Vyslos Lenkijoje), židinių yra ne maža [2]. Mezolito įrankių gausiai aptikta palei upes Nemuną, Nerį, Merkį, Ulą, Katrą, paežerėse nuo Lydos iki Alytaus ir Užnemunės durpynuose.

Į mezolito laikotarpio galą jau buvo pažįstamas ir pirmas prijaukintas gyvulys, būtent šuo, kuris tada vartotas ir mėsai (gyvos mėsos « konservavimas ») [3]. Ar raginiai kirviai (« kapliai ») jau gali čia paliudyti kad ir primityvaus žemės ūkio užuomazgą, reikia labai abejoti. Neaišku, ar mezolito laikotarpio gale buvo pradėtos sėti sėklos. Rodos, jau buvo bandoma lipdyti molinius puodus. Apie 4000 m. pr. Kr. pietvakarių Pabaltijyje (Rytprūsiuose) jau buvo pažįstama keramika [4]. Apie etninius santykius mezolito laikais dar negalima kalbėti, kadangi, būdami klajokliais, žmonės vis dar gyveno neorganizuotais būriais, to žmogaus kilmė ir jo rasinė priklausomybė neaiški (kažin ar kada nors bus aiški). Jo dvasinis gyvenimas buvo persunktas magija.

Panašiai žmonės gyveno ir naujojo akmens (neolito) amžiaus pradžioje (iki maždaug 2000 m. pr. Kr.). Jis Lietuvos plote ryškiau pažįstamas. Neolito amžiuje, kuris rytų Pabaltijyje apima 5000-4000-1500 m. pr. Kr., žmogus savo įrankius dar labiau apdirbo, nudailino, labiau pritaikė darbo reikalui.

Pradedant 4000 m. pr. Kr. pietiniame Pabaltijyje, tarp Danijos ir Lietuvos plotų, išryškėjo gana savita kultūra. Jai charakteringi primityvūs moliniai puodai, kurie turėjo piltuvėlio formos dugną. Tad ir toji kultūra yra vadinama « piltuvėlinė ». Puodų paviršius

---

[2] Dr. M. GIMBUTIENĖ: Svidrinė kultūra dar paleolitinė, tai nėra būdinga žvejų kultūra, kokia buvo borealio laikotarpyje. Ji yra prieš-borealio kultūra (dar neatšilusio klimato) ir skirtina maždaug tarp 10.000 ir 6.800 pr. Kr. Žr. mano knygos (*The Prehistory*) p. 10 chronologinę tabelę. Jos nereikėtų minėti kartu su mezolitine kultūra arba Maglemose-Kunda. Maglemose-Kunda laikotarpyje kultūra gana staigiai pakilo.

[3] M. GIMBUTIENĖ: Kad šuns mėsa buvo valgoma, tur būt neįrodyta. Bent aš to nežinau.

[4] M. GIMBUTIENĖ: « Neolitas » prasideda tada, kada pasirodo keramika, gludinto akmens įrankiai bei žemdirbystės pėdsakai. Jeigu nors vienas iš tų elementų yra, tai jau neolitas (tikrasis neolitas, jei tie visi elementai egzistuoja; jei tik keramika ir gludintas akmens įrankis, aš vadinu subneolitas). Reikėtų aiškiau išskirti mezolitą ir neolitą.

buvo puošiamas lyg šukomis pabrauktais trumpais brūkšniais. Ši kultūra, dėl tų šukinių keramikos ornamentų, todėl dar vadinama « šukinė » (« Kammkeramik »)[5]. Jos palikimui priklauso taip pat gana daug Lietuvos pajūryje rastų gintarinių žmonių ir gyvulių figūrėlių. Jos buvo nešiojamos magijos tikslais, apsisaugoti nuo piktų dvasių.

Tos kultūros atstovai greičiausiai buvo iš šiaurės ir šiaurės-rytų į pietvakarius, arčiau Baltijos krantų, atklydę ugro-finiškos kilmės tautų protėviai. Jie jau traukėsi iš klajoklinio gyvenimo [6].

Bendroji proistorė (įvairūs amžiai) : ENGEL, C., LA BAUME, W. : *Kulturen und Völker der Frühzeit im Preussenlande*, Königsberg 1937. — GIMBUTIENĖ (GIMBUTAS), Marija : *Lietuvos proistorė*, LE, t. 15, 269-291 p. — (") GiB ; šios knygos ital. vertimas : *I Baltici*, Milano 1967. — JABLONSKYTĖ-RIMANTIENĖ, R. : *O drevnejšich kul'turnych oblastjach na territorii Litvy*, Sovetskaja Etnografija, t. 3, 1955, 3-19 p. — JAKIMOV, V. P. : *Načal'nye etapy naselenija vostočnoj Pribaltiki*, Baltijskij Etnografičeskij Sbornik, Maskva 1956, 245-272 p. — KULIKAUSKAS, P. : *Issledovanie archeologičeskich pamiatnikov Litvy*, Kratkie soobščenija o dokladach i polevych issledovanijach Instituta Istorii Materijal'noj kultury, t. 42, 1952, 92-107 p. — (") *Seniausieji Kuršių Neringos gyventojai*, ILKI, t. 2, 1959, 72-85 p. — (") *Badania archeologiczne na Litwie w latach 1955-1961*, ABaSl, II, 1965, 203-259 p. — KULIKAUSKAS, P., KULIKAUSKIENĖ, R., TAUTAVIČIUS, A. : *Lietuvos archeologijos bruožai*, Vilnius 1961. — *Lietuvos TSR archeologijos atlasas*, I : *Akmens ir žalvario amžiaus paminklai*, red. R. Rimantienė, Vilnius 1974. — MOORA, H. : *O drevnej territorii rasselenija baltijskich plemen*, Sovetskaja Archeologija,

---

[5] M. GIMBUTIENĖ : Vienas dalykas yra tikras : « piltuvėlinės » keramikos kultūra išplitusi dideliame šiaurės-vakarų Europos plote, apėmusi beveik visą *pietinį* Pabaltijį iki Lietuvos. Kiek ji Lietuvos apėmė, neaišku. Nemunas tur būt buvo riba, todėl Užnemunė galėjo priklausyti « piltuvėlinės keramikos kultūrai ». Tai tikra neolito kultūra, kuriai buvo pažįstama ir žemdirbystė ir gyvulininkystė. Jos keramika pasiekė gan aukšto lygio ; buvo net gražesnė, negu kad vėliau atėjusiųjų indoeuropiečių. Tuo tarpu « šukinės keramikos kultūra » yra žvejų ir medžiotojų kultūra su keramika, išplitusi šiauriniame rytų Pabaltijyje (Latvijoje, Estijoje, Suomijoje bei šiaurės-vakarų Rusijoje). Būtinai šitas dvi, labai skirtingas, kultūras reikia išskirti.

[6] M. GIMBUTIENĖ : Kad šukinės keramikos kultūros žmonės buvo ugrofinų protėviai, tai sena pasaka. Archeologiškai būtų beveik nesuprantama. Nebent ją galima būtų laikyti vienu iš komponentų ar substratų, ant kurio užėjo vėliau ateiviai iš centralinės Rusijos (« duobelinės keramikos kultūra »). Kiek žinoma, šukinės keramikos kultūros žmonės buvo senieji europiečiai, mezolitinės borealio kultūros tiesioginiai įpėdiniai. Tuo tarpu finougrai rodo ryšius su rytais. Dėl aiškumo prašom žvilgterėti į mano knygos (*The Prehistory*) p. 208, fig. 125, žemėlapį. Ten parodyta, kaip duobelinės keramikos kultūra iš centralinės Rusijos slinko į šiaurės-vakarus (« Pitmarked pottery »). Ir ji rodo ryšius su Uralo sritimi.

t. 2, 1958, 9-33 p. — NAKAITĖ, L. : *Juodonių gyvenvietės (Rokiško raj.) archeologinių tyrinėjimų duomenys*, ILKI, t. 1, 1958, 138-150 p. — NAVICKAITĖ, O. : *Plokštinių kapinynų tyrinėjimai Lietuvoje*, ILKI, t. 3, 1961, 66-100 p. — PUZINAS, J. : PuPrT. — (") EnL, I, 116-140 p. — ŠTURMS, Ed. : *Die Vor- und Frühgeschichte des Ostbaltikums*, I, Bonn 1959. — TAUTAVIČIUS, A. : *Archeologičeskie issledovanija v Litve v 1962-1966 gg.*, ABaSl, VII, 1970, 207-241 p. — THOMPSON, P. W. : *Übersicht über die nacheiszeitliche Entwicklung des ostbaltischen Gebiets mit besonderer Berücksichtigung des Nord-Westens*, Baltische Lande, I : Ostbaltische Frühzeit, Leipzig 1939, 1-14 p. (svarbi speciali literatūra). — VOLKAITĖ-KULIKAUSKIENĖ, R. : *Lietuvos archeologiniai paminklai ir jų tyrinėjimai*, Vilnius 1958. — WAHLE, E. : *Die baltische Vorgeschichtsforschung von den Anfängen bis zum 2. Weltkrieg, mit umfassenden kritischen Nachweisen. Studien zur Geschichte der prähistorischen Forschung*, Abhandlungen der Heidelberger Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Klasse, Jg. I, 1950.

Akmens amžius: BERNOTAITĖ, A. : *Versminio upelio I (Varėnos raj.) akmens amžiaus stovykla*, ILKI, t. 1, 1958, 5-19 p. — (") *Rudnios (Varėnos raj.) akmens amžiaus stovyklos*, ILKI, t. 2, 1959, 86-102 p. — (") *Kašėtų k. (Varėnos raj.) akmens amžiaus stovyklos*, AkMD, t. 8, 1960, 49-73 p. — CLARK, J. G. D. : *A Mesolithic Settlement of Northern Europe*, Cambridge 1936. — GIMBUTIENĖ (GIMBUTAS), M. : *The Prehistory of Eastern Europe*. Part I : *Mesolithic, Neolithic and Copper Age Cultures in Russia and the Baltic Area*, Cambridge, Mass., 1956. — (") *The Stone Age of Northeastern Europe*, Journal of World History, vol. III, Nr. 2, Neuchatel 1956, 409-435 p. — GROSS, H. : *Auf den ältesten Spuren des Menschen in Altpreussen*, Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia, Königsberg 1938, t. 32, 84-139 p. — (") *Die Renntierjäger-Kultur Ostpreussens*, Prähistorische Zeitschrift, Berlin 1940, t. 30-31, 39-67 p. — GUDELIS, V. K., PAVILIONIS, S. V. : *Paleoantropologičeskie nachodki v Litve*, Biulleten Kommissii po izučeniju Četvertičnogo Perioda, 1955, t. 20, 34-44 p. — INDREKO, R. : *Die mittlere Steinzeit in Estland*, Handl. Kungl. Vitterhets Hist. och Antik Akad., Del. 66, Stockholm. — JABLONSKYTĖ-RIMANTIENĖ, R. : *Mezolit Litvy*, Kratkie soobščenija... instituta istorii material'noj kultury, t. 42, 1952, 40-53 p. — (") *Akmens amžiaus stovykla Skaruliuose (Jonavos vls., Kauno aps.)*, Vytauto Did. Kultūros Muziejaus Metraštis, Kaunas t. 1, 1941, 1-18 p. — (") *Mezolitinė stovykla Puvočiuose I, Alytaus aps., Merkinės vls.*, LP, t. 1, sąs. 2, 1941, 361-385 p. — (") *Ankstyvojo neolito stovykla Ežerynų kaime (Alytaus raj., Raitininkų apyl.)*, AkMD, t. 30, 1969, 101-109 p. — (") *Žemųjų Kaniūkų IV-I tūkstantmečių pr. m. e. stovyklos*, AkMD, t. 14, 1963, 65-90 p. — (") *Vėlyvojo mezolito stovykla Lampėdžiuose*, AkMD, t. 15, 1963, 39-53 p. — (") *Kai kurie Lietuvos paleolito klausimai*, AkMD, t. 16, 1964, 35-51 p. — (") *Radikių (Kauno raj.) akmens amžiaus stovyklos*, AkMD, t. 18, 1965, 33-45 p. — (") *Paleolitinės titnago dirbtuvės Ežerynų kaime (Alytaus raj. Raitininkų apyl.)*, AkMD, t. 21, 1966, 87-109 p. — (") *Maglemozinė ankstyvojo mezolito stovykla Maksimonys IV*

(*Varėnos raj.*, *Merkinės apyl.*), AkMD, t. 22, 1966, 43-54 p. — (") *Lietuvos akmens amžiaus šukinė puodų ornamentika ir finugrų klausimas*, Lietuvos istorijos metraštis 1972 m. (1973), 5-26 p. — ŽILINSKAS, J. : *Akmens periodo (mesolithicum-neolithicum) žmogus Žemaitijoje ir Suvalkijoje*, 1931.

2. VIRVELINĖS KERAMIKOS KULTŪRA IR BALTŲ PROTAUTĖS PĖDSAKAI

Ankstyvąją šiaurės Europos neolito « piltuvėlinės » keramikos kultūrą ir šukinės keramikos kultūrą Rytų Pabaltijyje apie 2000 m. pr. Kr. pakeitė nauja kultūra. Tada Pabaltijo priešistorinėje kultūroje įvyko stambių atmainų. Atėjo nauja žmonių banga iš rytų ir maišėsi su vietiniais gyventojais. Nors iš pradžių senosios kultūros dirbiniai rodė ne maža įtakos medžiaginei kultūrai, bet palaipsniui vis daugiau pradėjo dominuoti ateivių kultūros elementas. Pasidarę sėslūs, susijungę į kaimus ir gyvendami šeimomis keturkampiuose mediniuose trobesiuose, ateiviai ne tik augino gyvulius (kiaules, avis, ožkas), bet jie išvystė žemės darbą. Savo sklypams dar nenaudodami gyvulių traukiamosios jėgos, jie dirvą pureno lysvėmis, kaip daržų kultūrose, savo « rankos tąsa », būtent, akmeniniais kapliais, ir sėjo kviečius, miežius, sorą ; o malė akmeninėmis girnomis. Iš avių vilnos jie mokėjo išsiausti ir drabužį.

Visi tų gyventojų įrankiai buvo stipriai gludinti ir žymiai geresnės išvaizdos, negu šukinės keramikos nešėjų. Paminėtini — su skyle kotui įstatyti — laivo pavidalo akmens kirviai. Labiausiai šiai kultūrai tačiau yra būdingos — pagal naują keramikos tipą — vad. « rutulinės amforos » (Kugelamphoren). Todėl ir ši kultūra, kurios kilmės anksčiau buvo ieškoma šiaurėje, yra vadinama rutulinių amforų kultūra [7]. Kita svarbi šios kultūros žymė buvo gražios formos ir meniškai virvučių įspaudomis papuošti puodai. Anksčiau ir visa ši kultūra buvo vadinama « virvelinės keramikos » (Schnur-

---

[7] M. GIMBUTIENĖ : « Rutulinių amforų kultūra » yra hibridas — piltuvėlinės kultūros tęsinys, kurios metu pasirodo naujos, ateivių, kultūros elementai (kas tie nauji elementai, mano knygoje (*The Prehistory*) p. 168 Conclusions, yra išvardinta). Tų naujų elementų tarpe buvo būdingas keramikos dekoravimas virvutės įspaudimu. Iš to ir « virvelinė keramika », kuri pakeitė palaipsniui « rutulinių amforų » keramiką. Mano prašymas liečia tik pabrėžimą fakto, kad archeologiškai yra atsekamas dviejų kultūrų mišinys. Tas mišinys (« rutulinių amforų kultūra ») paplitęs tame pačiame plote kaip ir piltuvėlinės keramikos kultūra, pietiniame Pabaltijyje. Tuo tarpu ten, kur nebuvo tos aukštesnio laipsnio kultūros, šiauriniame rytų Pabaltijyje, randame kitokį mišinį — virvelinės ir šukinės keramikos kultūrą.

keramik) vardu, nes virvelinės keramikos kultūra buvo beveik tas pat, kas ir rutulinių amforų kultūra, t. y. jos sekantis laipsnis, kada naujos ateivių kultūros žymės vis labiau ryškėjo.

Proistorikai neabejoja, kad šitą kultūrą reikia sieti su *indoeuropiečių* atėjimu. Tas kultūros keitimasis Pabaltijyje vyko drauge su ryškiu kultūros pasikeitimu Juodosios jūros srityje, Balkanuose, vidurio Europoje.

Neolitinių laikų virvelinės keramikos medžiaga Lietuvos plote yra gana gausi ir, palyginti, gerai ištyrinėta. Nuosekliai tą medžiagą stebint ir ją lyginant su kaimyninių sričių tais pačiais įrankiais, prieinama įdomių išvadų. Su tam tikru pagrindu virvelinės keramikos kultūros šaknų yra ieškoma pietų Rusijoje. Jos nešėjai indoeuropiečiai nebuvo Europoje autochtonai, nes jie buvo atkeliavę iš pietryčių, greičiausiai per pietų Rusijos stepes ir Kaukazą. Kaukaze, Pietryčių Europoje, Mažojoje Azijoje ir Ukrainoje jie pasirodė apie trečio tūkstantmečio pr. Kr. pabaigą.

Apie 2000-1800 m. pr. Kr. indoeuropiečiai plačiai išsiskleidė ir kituose Europos plotuose, pasiekdami Nemuno baseiną. Palei Baltijos jūrą šie ekspansyvūs ir akmeniniais kovos kirviais ginkluoti ateiviai nuklydo į šiaurę net iki Suomijos, o per Dniepro baseiną į miškingas Rusijos sritis. Kur jie pasirodė, nešdamiesi savo pažangesnės kultūros elementus, jie asimiliavo arba stūmė medžiotojus-žvejus. Ir į šiaurės Pabaltijo sritį jie atnešė išvystytą žemdirbystę ir gyvulininkystę.

Iš antro tūkstantmečio pr. Kr. Rytprūsiuose, palei žemutinę Vyslą, jau yra žinomi upių krantų aukštumose įkurti kuopiniai kaimai (Haufendoerfer). Jie susidėdavo iš 10-12 nedidelių namų. Kuopiniai kaimai tada buvo būdingi didelės dalies Europai, kur tik indoeuropiečiai įsikūrė. Iš jų kapų ir laidosenos jau galima atsekti socialinę nelygybę ir patrijarchatinę sistemą. Ir savo religijos elementais ateivių kultūra skyrėsi nuo ankstyvesnės kultūros. Jai buvo charakteringas saulės, žalčio (gyvatės), arklio, ožio arba avino kultas. Laidodami mirusiuosius, indoeuropiečiai aukojo gyvulius. Buvo žinomos ir žmonių aukos.

Indoeuropiečiai nuosekliai išvystė žemdirbystę. Įvairiems žemės darbo veiksmams ir ūkio įrankiams iš bendrosios protautės laikų germanų, baltų ir slavų tautose yra palikę bendrų žodžių. Proistorikams sudarė atskirą įdomų klausimą tai, kad tarp Vyslos ir Dauguvos gyventojų vartojamieji žemei dirbti akmeniniai kapliai (kirvukai), kuriais buvo pradrėskiama, daužoma, ar purenama žemė, savo išvaizda skyrėsi nuo kitų sričių kaplių. Pirmųjų kaplių pentis (arba galva), kurioje pragręžiama skylė kotui, turėjo gyvatės

galvos išvaizdą [8]. Iki šiol tebesilaikoma išvados, kad šitoks « gyvatgalvis » kaplys, anksčiau kartais « lietuvišku kapliu » (Litauische Hacke) pavadintas, kitur nėra aptinkamas. Kadangi gyvatgalvio kaplio paplitimas rodo aprėžtą plotą, todėl tie kapliai ne vieno yra laikomi pirmaisiais baltų protėviams būdingais įrankiais. Jie gausiai rasti pietų Latvijoje (vienas kitas radinys yra žinomas ir dešiniajame Dauguvos krante), Lietuvoje, Rytų ir Vakarų Prūsuose net iki Pamario (Persantės upės). Toliausiai vakaruose toks kaplys buvo rastas prie Oderio, Greifenhageno apylinkėse. Į pietus jie siekė šiaurės Lenkijos sritis. Rytuose ribos tiksliai nenustatomos, nes nėra žinoma radinių, kadangi šituo atžvilgiu Gudijos erdvė neištirta.

Gali kilti abejonių, kad tie kapliai dar pakankamai neišskyrė baltų protautės iš visos indoeuropiečių šeimos. Tačiau ir iš kitų radinių nenutrūkstamo vientisumo ir iš fakto, kad čia nėra pastebėtas antropologinio gyventojo tipo pasikeitimas, reikia daryti išvadą, jog lietuvių — latvių — prūsų protėviai buvo gyvenę prieš tai jau apie 3000 metų bent dalyje tų pačių plotų, kokiuose jie yra užtinkami istorinių laikų pradžioje — XIII amž. Vėliau metalų amžiuje, per visus priešistorinius laikus baltų protautės kul-

---

[8] M. GIMBUTIENĖ : Dėl gyvatgalvių kaplių. Viskas, kas apie juos parašyta, tvarkoj. Tačiau visas vargas yra su tų kaplių chronologija. Ilgai jau aš apie juos galvoju (1940 m. rašiau seminarinį darbą ...). Beveik 100 kaplių rasta, ir visi pavieniui, atsitiktinai, ir dėl to jų amžiaus beveik negalima įrodyti. Reikia dar laukti. Prieš porą metų, kai ruošiau savo Rytprūsių proistorės apžvalgą, ieškojau bent kokių kabliukų, kad galėčiau tiksliau jų amžių nustatyti. Suradau vieną fragmentą tokio kaplio (bent man jis atrodė panašus į gyvatgalvį) V-tojo amž. sodyboje piet. Rytprūsiuose. Ėmiau, toje savo studijoje ir priskyriau tuos kaplius prie ankstyvojo geležies amžiaus. Bet tuo mano ieškojimas nepasibaigė. Susirašinėjau su lenkais ir su Rimute (Rimantiene). Ir kaip tik prieš savaitę Rima man rašo, kad jos tyrinėtose dviejose sodybvietėse, Radikiuose ir Petrašiūnuose prie Kauno, ji surado nuolaužas kaplių penčių, kurios lyg ir turėtų priklausyti gyvatgalviams. Dabar, jeigu tai tikrai gyvatgalviai kapliai, tai jų data tokia, kokia Radikių ir Petrošiūnų sodybų. Jose, deja, tik nebūdingi akmeniniai ir titnaginiai dirbiniai. Pagal strėlių formas, atrodo, kad galėtų priklausyti ankstyvajam žalvario amžiui, t. y. maždaug XVI-XV amž. pr. Kr. — Mano nuomone, visai tikras dalykas, kad tie kapliai nepriklauso II tūkstantmečio pradžiai, kaip buvo ligi šiol manoma. Dar XVI-XV amž. Lietuvoje žalvario buvo tiek maža, kad visi įrankiai buvo dar akmeniniai. Tik Pomeranijoje, Vyslos žemupyje bei Sembos pusiasalyje pasimaišė vienas kitas importuotas dirbinys. Veliuonoje surastas kotinis durklas iš žalvario skirtinas apie 1400 m. pr. Kr. Vėliau metalo dirbinių vis gausėjo. Kaplių paplitimas labai gerai sutampa su kitų žalvario amžiaus dirbinių paplitimu. Nėra abejonės, kad laikotarpyje tarp 1500 ir 1000 pr. Kr. baltai buvo išplitę tarp žemutinio Oderio ir Dauguvos. Tik apie 1000 m. lužičėnai vis labiau spraudėsi į Pomeraniją ir žemutinį Pavyslį.

tūra reiškėsi nenutrūkstamai charakteringomis medžiaginės kultūros formomis maždaug tuose pačiuose Baltijos pajūrio plotuose.

Apskritai, amžių bėgyje Baltijos jūros rytiniame krante, kur nuo Oderio iki Nevos gyveno įvairių tautų, yra įvykę daug atmainų ir pasikeitimų. Ugro-finų plotus užėmė rusai, vakarinių slavų žemes kolonizavo vokiečiai. O iš baltų tautų žymiai susiaurėjusio ploto išsilaikė tik lietuviai ir latviai.

Ceramics (Lietuvoje), EnL, I, 487-489 p. — GIERE, W. : *Raum und Besiedlung im frühgeschichtlichen Alt-Livland*, Baltische Lande, I, 1939, 15-41 p. (gausi bibliogr.). — GIMBUTIENĖ (GIMBUTAS), M. : *The Prehistory of Eastern Europe*, I, 1956. — (") *Lietuvos proistorė*, LE, t. 15, 271-273 p. — *Keramika*, MLTE, II, 122-124 p. — KILIAN, L. : *Haffküstenkultur und Ursprung der Balten*, Bonn 1955. — KULIKAUSKAS, P. : *Paveisininkų, Lazdijų raj., piliakalnis ir jo tyrinėjimai*, IstV, t. 11, 1970, 227-246 p. — (") *Kai kurie archeologiniai duomenys apie seniausiai Lietuvos TSR teritorijoje augintus javus*, AkMD, t. 1, 1955, 75-85 p. — PUZINAS, J. : PuPrT. — ŠTURMS, Ed. : *Die Vor- und Frühgeschichte des Ostbaltikums*, I, Bonn 1959.

3. METALŲ KULTŪROS PRADŽIA, JOS VYSTYMASIS RYTŲ PABALTIJYJE IKI 400 M. PO KR. IR PIRMOSIOS UŽUOMINOS APIE BALTUS SENOVĖS RAŠTUOSE

Prieš įsistiprinant Pabaltijyje bronzos amžiui (1600-500 m. pr. Kr.)[9], kai neolito šimtmečiais vario dirbiniai jau mažais kiekiais buvo iš pietinių sričių importuojami, kalbama apie « chalkolito » laikus. Pasirodžius metalui, Pabaltijo medžiaginė kultūra, nors joje lūžio nematyti, darėsi įvairesnė. Ir Lietuvos plote iš žalvario buvo dirbami gražūs kirviai, durklai, iečių galai, piautuvai, skustuvai ir skoningi papuošalai (smeigtukai, įvijinės apyrankės, galvos papuošalai ir kt.). Bronzos amžiuje jau pilami gražūs pilkapiai (« milžinkapiai »).

Pagal importuotus dirbinius yra susekami aiškūs prekybiniai ryšiai su Didžiąja Lenkija, Pamariu, Skandinavija, ypač su Gotlandu ir Švedija[10]. Yra žinoma keletas žalvario dirbinių ir iš toli-

---

[9] M. GIMBUTIENĖ : Bronzos amžius Pabaltijyje prasideda tikrai ne anksčiau kaip 1600 (seniau vartojama data 1800 jau išėjo iš apyvartos). Lietuvoje, kaip anksčiau minėjau, aš nežinau nė vieno žalvarinio daikto, kurį galima būtų datuoti anksčiau kaip 1400 m. pr. Kr.

[10] M. GIMBUTIENĖ : Ryšiai su vidurio Europoje išplitusia Unetice kultūra vak. Lenkijoje, rytų Vokietijoje bei Čekoslovakijoje — tai patys svarbiausi komerciniai, gintaro prekybos ryšiai. Per vidurio Europą Baltijos

mesnių kraštų (Pietų Rusija, Kaukazas, Maž. Azija). Jau buvo pažįstama ir gintaro prekyba. Eksportine preke galėjo būti dar vaškas ir kailiai. Patį žalvarį reikėjo importuoti iš tų vietų, kur buvo jo žaliavos (vario ir alavo), daugiausia iš Austrijos (Salzburgo srities)[11]. Dauguma žalvario amžiaus dirbinių Lietuvoje yra tačiau vietinės gamybos. Čia yra aptinkami ir amatininkų lobiai (dirbtuvių liekanos).

Nors jau rytų Pabaltijį ir pasiekė geležies dirbiniai, tačiau nuo ca. 500 m. pr. Kr. iki pirmojo amžiaus po Kr. kultūra žymiai susilpo[12]. To priežastimi yra buvęs nutrūkimas prekybos kelių su pietinėmis sritimis, kai vidurio Europoje tarp ekspansyvių keltų, germanų, ilyrų ir romėnų vyko karai. Baltų žemė eilę šimtmečių išgyveno atsiribojusi, be kaimyninių kultūrinių paskatų. Tad ir ankstybajame geležies amžiuje (500 — 0 m. pr. Kr.). metaliniai dirbiniai sumenko, ir jų pačių maža. Iš šitos epochos yra žinomos gyvenvietės piliakalniuose. Piliakalniai — gyvenvietės jau pažįstama bronzos amžiaus pabaigoje ir gausiai išsiplečia ankstybajame geležies amžiuje. Jie yra seniausieji Lietuvos ploto piliakalniai. Kai labiau vystėsi žemės ūkis (gyvulininkystė, žemdirbystė) ir atskirose giminėse kaupėsi daugiau turto, saugumo sumetimais gyvenvietės buvo parenkamos sunkiau prieinamose vietose ant kalvų, ant stačių upės krantų, ten padarant įtvirtinimų ir kliūčių.

Šalia po žeme randamų pėdsakų apie baltų gyvenimą, ėmė pamažu atsirasti atsitiktinių rašytų, kad ir ginčijamų užuominų. Bet jos tik daug sukėlė kontroversijų, nes iki pat vidurinių amžių

---

gintaras pasiekė Graikiją ir Italiją (žr. į mano Rytpr. proistorės apžv.: žalvario amž.). Gintaro prekyba labai intensyvi buvo tarp 1600 ir 1300 pr. Kr. (ypač apie 1400 m.). Po to Europoje vyko didelės permainos. Iškilo Transilvanijos kultūra Vengrijoje, Slovakijoje, Rumunijoje. Turėjo milžinišką įtaką visai Europai, sugriovė Mikėnų kultūrą. Su ta Transilvanijos kultūra baltai irgi santykiavo, pradedant 1300 pr. Kr. Daug importo iš ten. Su Kaukazu — ne anksčiau kaip 8 amž. pr. Kr. Su Anatolija tiesioginių prekybinių ryšių nebuvo. Hititinė statulėlė greičiausiai atkeliavo per Graikiją gintaro prekybos keliais ir, tur būt, apie 1400 m. pr. Kr.

[11] M. Gimbutienė: Vario žaliavos Pabaltijys gavo ne iš Austrijos, o iš centralinės Vokietijos (Saksonijos), Bohemijos ir, tur būt, iš Karpatų.

[12] M. Gimbutienė: Kad ankstyvajame geležies amžiuje kultūra žymiai susilpo ir kad nutrūko prekybiniai keliai, taip buvo manoma prieš 20 metų. Prekybiniai keliai nenutrūko; gal tik nebuvo tokie intensyvūs kaip kai kuriais laikotarpiais žalvario amžiuje. V-VI amž. pr. Kr. gintaro prekyba vystėsi pilnu tempu. Gintaro prekyba iš viso niekad nebuvo nutrūkusi. Kiek išmanau, kultūros sumenkimo klausimas labai reliatyvus. Iš to laikotarpio Rytprūsiuose turime pačią gražiausią keramiką, kokią tik baltai sukūrė (žalvario amžiaus keramika nepasižymėjo meniškumu). O kad žalvarinius įrankius pakeitė geležiniai, tai ne kultūros nuosmukis.

pradžios (rytų Pabaltijyje senasis geležies amžius O — 400 m. po Kr.) klasikinės senovės rašytojų, graikų ir romėnų autorių, žinios apie rytų Europos tautas slepia neišaiškintų klausimų. Aprašinėdamas Skytiją, pav., Herodotas (a. 480-425 pr. Kr.) savo 4-oje knygoje penkis kartus paminėjo kaimyninius « Neuroi ». Buvo keliamas klausimas, kad tie dažnai prie slavų skiriami « neurai » gali būti identifikuoti baltais. Jie esą gyvenę į šiaurę nuo Pripetės balų. Iki šiol tačiau lieka neišrištas klausimas, ar neurus galima sieti su Nestoro kronikos minima « Neroma » ir Neries upe. Ir romėnų autorių žinios apie Europos rytus dar buvo miglotos. Enciklopedinis rašytojas, Romos imperijos karininkas Plinijus Senesnysis (23-79 m. po Kr.) savo « Gamtos istorijoje » (Naturalis historiae libri XXXVII) 77 m. po Kr. plačiai rašė apie prekybą gintaru, jo kilmę ir fizines savybes. Panonijoje (vakarų Vengrija ir dalis Austrijos) tada gintaro prekybai reikšmę įgijo Carnuntum (Austrijoje prie Hainburgo), kuris jau Plinijui buvo žinomas. Jis du kartu paminėjo ir « neurus, pas kuriuos Dniepras (Borysthenes) prasideda ».

Nuo rytų Pabaltijo krantų į Romos imperiją didėjanti prekyba gintaro, kuris ten buvo aukštai vertinamas, atnešė vieną kitą prošvaistę. Per tolimas imperijos provincijas, ypač Dunojaus srities Panoniją, užsimezgė su Pabaltiju ryšiai, apie kuriuos liudija ir Lietuvoje, palyginti, gausus Romos importas (pinigai, papuošalai). Tai, berods, 98 m. po Kr. patvirtina ir romėnų istorikas Cornelius Tacitas (52-117 m. po Kr.) savo Germanijoje (45 skyr.).

Visu tikrumu tačiau dar nėra baigta įrodyti, kad jo minimieji « Aestii » — « Aestiorum gentes », apie kuriuos tiek daug rašyta, galima tapatinti su baltais. Lietuviai prieš I pasaulinį karą visai baltų tautų grupei buvo davę aisčių vardą (K. Būga). Anot Tacito, Svebų (Baltijos) jūros dešiniajame krante gyveną Aestii garbiną dievų motiną, nešioją šernų amuletus, javus ir kitus žemės vaisius rūpestingiau auginą, negu germanai : jūros pakraščiais ir krante jie renką gintarą, kurį vadiną « glesum ». Jie « papročiais ir savo išore yra kaip svebai ». Jų kalba betgi esanti artimesnė britų kalbai. Šitame posakyje eilė tyrinėtojų yra įžiūrėję svarų argumentą Aestii baltiškumui įrodyti. Čia Tacitas galėjęs minėti prūsus. Tik graikų matematikas-geografas Klaudios Ptolemaios (a. 100 - a. 178 po Kr.) buvo pirmasis, kuris patiekė du neabejotinus baltų kilčių vardus. Savo Geografijoje jis paminėjo, kad už venetų gyveną « galindai ir sudinai ir stavanai ligi alanų ; už jų igilionai ... ». Du Ptolemaios užrašyti vardai (« Galindai kai Soudinoi »), kurie gali tarnauti įrodymu, jog jau senajame geležies amžiuje buvo žinoma prūsų diferenciacija kiltimis, yra atsekami tik po tūkstantmečio (XIII amž.)

teminimuose prūsų giminių pavadinimuose: galindai (« Galindite ») ir sūduviai (« Sudowite »). Vėliau (iki IX amž.) kelis kartus yra dar minimas aisčių vardas.

Ostgotų karaliaus Teodoriko aukštas valdininkas Kassiodoras (Cassiodorus, a. 490-585) savo raštuose (Variae, V, 12, parašytuose 535-526 po Kr.) padavė tekstą Teodoriko padėkos laiško aisčiams (« Hestis ») už gintaro dovanas. Ar tokie aisčių pasiuntiniai pas Teodoriką Ravenoje yra lankęsi, pagaliau, ar toks laiškas aisčiams buvo rašytas, lieka paslaptis. Įdomu tai, kad aisčių vardas VI amž. buvo žinomas. Padarydamas santrauką vėliau dingusios Kassiodoro rašytos gotų istorijos, rašytojas Jordanes (« De origine actibusque Getharum ») 551 m. minėjo Aesti kaip visiškai taikingą tautą (« pacatum hominum genus omnino »), užėmusią labai ilgą pajūrio krantą į rytus nuo prie Vyslos gyvenusių Vidivarii. Jordanes mini, kad gotų karalius Hermanarikas (Hermanaricus, miręs 375 m.) buvęs savo valstybei pajungęs ir aisčius. Apie 830 m. Karoliaus Didžiojo biografas Einhardas (Vita Caroli Magni) minėjo pietiniame Baltijos krante « slavus ir aisčius » (« at litus australe Slavi et Aisti et aliae diversae incolunt nationes »). Pagaliau Anglijos karaliaus Alfredo Didžiojo jūrininkas Wulfstanas buvo paskutinis (880-890 m.), kuris savo pranešime minėjo aisčių vardui artimus žodžius (Eastlande, Estum, Estmere).

Kadangi anie tolimi nuo rytų Europos autoriai beveik visai nieko nepasako apie baltų gyvenimą, reikia griebtis « kastuvo mokslo », juo labiau, kad jau iš senojo geležies amžiaus (0-400 m. po Kr.) yra turtingų kapinynų. Iš žymiai pigesnės geležies tada buvo galima pasigaminti ginklų (iečių, kirvių) bei įrankių (dalgių, piautuvų, peilių, ylų ir kt.). O iš žalvario, aukso, sidabro, stiklo ir gintaro buvo dirbami papuošalai. Gražiai ornamentuoti papuošalai stebina visus savo formų įvairumu, puošnumu ir skoningumu. Jie buvo puošiami aukso, sidabro plokštelėmis, mėlyno stiklo akutėmis, įvairiaspalviu emaliu. Kai kurių papuošalų prototipai yra randami dar prieškristiniais laikais keltų plotuose. Dalis papuošalų buvo importuota iš Romos imperijos, arba iš ten gauti paskatai. Tačiau dauguma jų yra vietinės gamybos su baltams būdingomis formomis. Ypač vakarų Lietuva, kuri daugiau turėjo kaimyninių ryšių, buvo ryškesnė medžiaginės kultūros skatintoja.

BŪGA, K. : *Lietuvių kalbos žodynas*, I-II, Kaunas 1924 (svarbus įvadas). — BŪTĖNAS, P. : *Gintaro šneka*, Karys, 1973, 110-115, 159-164 p. — DANILAITĖ, E. : *Brūkšniuotosios keramikos gyvenvietė vakarų Lietuvoje*, AkMD, t. 17, 1964, 23-39 p. — (") *Ankstyvosios brūkšniuotosios keramikos kilmės klausimu*, AkMD, t. 21, 1966, 111-125 p. — (") *Lietuvos brūkšniuotosios keramikos ornamentas*, AkMD, t. 26, 1968, 41-57 p. — (")

Brūkšniuotosios keramikos išnykimo Lietuvoje klausimu, AkMD, t. 23, 1967, 35-50 p. — DAUGUDIS, V. : *Kai kurie duomenys apie grublėtosios keramikos Lietuvoje kilmę ir chronologiją*, AkMD, t. 22, 1966, 55-66 p. (rus. k., su liet. santr.). — (") *Seniausieji mediniai pastatai ir įrengimai Lietuvoje* (1. *I tūkstantmečio pr. m. e. įtvirtinimai bei pastatai*), AkMD, t. 49, 1974, 59-69 p. — ENDZELINS, J. : *Ievads baltu filologija*, Riga 1945. — ENGEL, C. : *Die Vorgeschichte der altpreussischen Stämme*, I, Königsberg i. Pr. 1935. — GAERTE, W. : *Die steinzeitliche Keramik in Ostpreussen*, Königsberg 1927. — GIMBUTIENĖ (GIMBUTAS), M. : *A Survey of the Bronze Age Culture in the South-eastern Baltic Area*, Światowit, t. 23, 1960, atsp. 45 p. — (") *The Bronze Age Cultures of Central and Eastern Europe*, 1965. — (") *The Prehistory* ... 1956. — (") *Žalvario amžius* ir *Ankstyvasis geležies amžius*, LE, t. 15, 274-282 p. — JABLONSKYTĖ-RIMANTIENĖ, R. : *Ankstyvojo geležies amžiaus Lapainios puodžiai*, ILKI, t. 3, 1961, 3-15 p. — KIPARSKI, V. : *Baltische Völker und Sprachen*, Baltische Lande, I, 1939, 48-59 p. — KULIKAUSKAS, P. : *Kurmaičių (Kretingos raj.) plokštinio kapinyno tyrinėjimai*, Lietuvos Istorijos Instituto Darbai, 1951, 315-365p. — (") *Nauji radiniai Kurmaičių kapinyne*, AkMD, t. 3, 1957, 141-151 p. — (") *Raginėnų (Šeduvos raj.) archeologinių paminklų tyrinėjimai ir « Raginėnų kultūros » klausimas*, AkMD, t. 4, 1958, 65-89 p. — (") *Naujas archeologinis paminklas Užnemunėje (V-VI amžių jotvingių senkapis Krikštonyse, Lazdijų raj.)*, AkMD, t. 6, 1959, 71-88 p. — (") *Naujai aptikta akmens-žalvario amžių gyvenvietė Palangoje*, AkMD, t. 7, 1959, 33-41 p. — KULIKAUSKIENĖ, R., RIMANTIENĖ, R. : *Senovės lietuvių papuošalai*, Lietuvių Liaudies Menas, Vilnius 1958. — MERKEVIČIUS, A. : *Jurgaičių kapinyno II-IX amžių žalvario dirbinių metalo sudėtis*, AkMD, t. 42, 1973, 67-76 p. — (") *Seniausiųjų Lietuvos metalo dirbinių cheminė sudėtis*, AkMD, t. 43, 1973, 87-101 p. — MICHELBERTAS, M. : *Romos monetų radiniai Lietuvos TSR teritorijoje*, AkMD, t. 10, 1961, 19-36 p. — (") *I a. pr. m. e. - IV m. e. a. Rūdaičių kapinyno (Kretingos raj.) tyrinėjimai*, AkMD, t. 15, 1963, 55-72 p. — (") *Saulažolių km. (Klaipėdos raj.) I-III amžių Romos monetų lobis*, AkMD, t. 16, 1964, 53-62 p. — (") *Romos imperijos įtakos baltų genčių kultūrai klausimu*, AkMD, t. 18, 1965, 47-66 p. — (") *Kauno m. III-V amžių Romos monetų lobis*, AkMD, t. 20, 1966, 49-57 p. — (") *III-V m. e. amžių Veliuonos kapinynas*, AkMD, t. 24, 1967, 47-60 p. — (") *Emaliuotos juostos Lietuvoje*, AkMD, t. 27, 1968, 37-46 p. — (") *V m. e. a. Daujėnų apgalvis*, IstV, t. 13, sąs. 1, 1972, 121-130 p. — MOORA, H. : *Die Eisenzeit in Lettland*, Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft, I, Tartu 1929 ; II, 1938. — MULEVIČIENĖ, I. : *Žiedžiamojo rato pasirodymo Lietuvos teritorijoje klausimu*, AkMD, t. 36, 1971, 111-122 p.; *Dėl termino « žiedžiamasis ratas »*, t. p. 123-129 p. — NAKAITĖ, L. : *Sidabras kaip vertės matas I m. e. tūkstantmečio Lietuvoje*, AkMD, t. 20, 1966, 33-47 p. — NAVICKAITĖ, O. : *Bačkininkėlių piliakalnis*, ILKI, t. 1, 1958, 103-118 p. — (") *Pryšmančių, Kretingos raj., II-IV amžių plokštinio kapinyno tyrinėjimai*, AkMD, t. 7, 1959, 43-56 p. — PETRAUSKAITĖ, D. : *Žiegždrių piliakalnis*, ILKI, t. 1, 1958, 119-124 p. — PUZINAS, J. : *Aisčiai istorinių šaltinių šviesoje*, Aidai, nr. 12, 1948, 97-103 p. — (")

Ankstyvojo geležies amžiaus kapas, surastas Kurmaičiuose, Kretingos vls., Vytauto D. Kultūros Muziejaus Metraštis, I, 1941, 19-27 p. — (") *Dvigubas IV a. kapas Veršvuose*, (ten pat, 28-42 p.). — (") *Die Flügelfibeln in Litauen und ihre Bedeutung für die Handelsgeschichte*, Festschrift Wahle, 1950, 189-199 p. — Radzvilovaitė, E. : *Lietuvių genčių skydai II-VIII amžiais*, AkMD, t. 21, 1966, 127-142 p. — Sadauskaitė, I. : *Kairėnų ir Seiliūnų kapinynų radiniai*, AkMD, t. 6, 1959, 59-69 p. — Schmittlein, R.: *Etudes sur la nationalité des Aestii*, I, Toponymie Lithuanienne, Baden 1948. — Senn, A. : *A Contribution to Lithuanian Historiography*, Studi Baltici, IX, 1957, 107-120 p. — Saldukienė, B. : *Amber*, EnL, I, 84-87 p. — Skardžius, Pr. : *Aesti* (*Aisčiai*), EnL, I, 24-25 p. — Spekke, A. : *Senie dzintara celi un austrum*, Baltijas geografiskā atklašanā, Stockholm 1956. — (") *The Ancient Amber Routes and the Geographical Discovery of Eastern Baltic*, Stockholm 1957. — Stankus, J. : *Geležies dirbinių gamybos Lietuvoje II-IV amžiais technologija*, AkMD, t. 41, 1972, 85-100 p. — Šmits, P. : *Hērodoto zinas par senajiem baltiem*, Rakstu Krajums, XXI, Riga 1933. (Plg. J. Endzelino negatyvią kritiką : Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, I, 1934, 81-84 p.). — Šturms, E. : *Die ältere Bronzezeit im Ostbaltikum*, Vorgeschichtliche Forschungen, t. 10, 1936. — (") *Der ostbaltische Bernsteinhandel in der vorchristlichen Zeit*, CB, I, 1954, 167-205 p. — Ziemlińska-Odojowa, W. : *Badania wykopaliskowe w 1959 r. na cmentarzysku kurhanowym w miejsc. Żywa Woda, pow. Suwalki*, RoB, t. 1, 1961, 193-221 p.

4. Vidurinis geležies amžius (400-800 m.) baltuose ir jų santykiai su kaimynais

Įsikūrę vietose, kur pati gamta iš dalies teikė kliūčių judėjimui (pvz., iš pietų pusės ilgus amžius baltus saugojo nepereinamos Pripetės pelkės), baltai nepadarė didelių šuolių, ir, kai Europoje vyko germanų tautų kraustymasis, jie ir toliau pasiliko gyventi Nemuno-Dauguvos-Dniepro plote, nedaug tepajudėdami. Nuosekliai, be jokių lūžių vystydami savo kultūrą viduriniame geležies amžiuje, baltai išlaikė ją aukštame laipsnyje. Gausūs to laikotarpio kapinynai, su degintiniais ir griautiniais kapais, rodo naujas formas papuošalų. Šie yra masyvūs ir gražiai ornamentuoti, mušti sidabro plokštelėmis, ar net gryno sidabro. Ano laiko apyrankių ir kitų papuošalų ornamentai yra tiesioginiai gimingi lietuvių kaimo audinių ir juostų raštams. Iš to meto yra išlikusių juostų gabalų. Kaip ir ankstyvesniais laikais, buvo mėgiami gintaro, stiklo karoliai.

Šalia gausių archeologinių radinių, kalbinė medžiaga paryškina baltų santykius su kaimynais. Pvz., baltų žodžių skoliniai *suomių-ugrų* kalbose liudija apie stiprią baltų įtaką įvairiose kultūros srityse ir ilgą bendradarbiavimą. Santykiavimas su suomių-ugrų protė-

viais prasidėjo dar tada, kai į medžiotojų-žvejų plotus atsikėlę baltų protėviai atnešė čia gyvulių auginimą, žemės darbą. Tai patvirtina ir kalbos skoliniai. Pvz., lietuvių kalboje šienas - estiškai sein, avinas - oinas, piemenauti - paimendama, ratas - rata, tvora (žemaičių tarmėje tora) - tora, kirvis - kirves, laivas - laiva, ir kt.

Užsimezgė vakarinių baltų (prūsų) santykiai ir su germanais, nes paskutiniajame amžiuje pr. Kr. ir pirmajame po Kr. Vyslos žemupio gotai buvo pasistūmėję toliau į rytus, įsikurdami Rytprūsių plote iki Alnos upės. Lietuvos teritorijos jie nepalietė ir didesnės įtakos baltams neturėjo. Pavyslyje ir prie Aismarių santykiaudami su prūsais, gotai jiems tame laikotarpyje yra davę devynius skolinius. Dauguma gotiškosios kilmės žodžių (asilas, katilas, istuba, stiklas, šalmas, lūkas, piela, muitas, tuinas) K. Būgos nuomone esą patekę į baltų kalbas ne tiesioginiu keliu, bet per slavus. Gotams pradėjus II-III amž. po Kr. kraustytis iš baltų kaimynystės į pietų-rytų Europą, ištuštėjusiuose plotuose iki Vyslos baltai vėl atsikūrė.

Dėl germanų tautų judėjimo ryšiai su vidurio Europa suiro, tačiau apie 500 m. užsimezgė santykiai su skandinavais. Archeologiniai duomens parodo apie 650 m. prasidedančią didelę švedų ekspansiją iš Gotlando ir vidurio Švedijos. VII amž. gale jie įsikūrė Grobine, kur turėjo savo svarbią karinę bazę Seeburgą, užėmė Apuolės pilį (prie Skuodo). VIII amž. pusėje jie randami Sauslauke (prie Durbės). Apie skandinavų karo žygius į Lietuvą yra ir rašytų duomenų, pvz., VII amž. Hervararsaga, IX amž. vyskupo Rimberto aprašymas. Karo stovis su skandinavais nusitęsė beveik iki pat istorinių laikų pradžios.

Su slavais baltų protėviai, ypač iki geležies amžiaus pradžios, yra turėję artimų santykių. Todėl iš visų indoeuropiečių kalbų slavų kalbos yra artimiausios baltų kalboms; tačiau baltų-slavų bendra protautė yra nežinoma, nes ir slavų ir baltų prokalbės yra išriedėjusios iš dviejų artimų indoeuropiečių prokalbės tarmių (A. Salys). Begyvendamos kaimynystėje, abi protautės įgijo bendrų žodžių ir kalbos ypatybių, kurios jas atskyrė nuo kitų indoeuropiečių kalbų. Abi prokalbės vėliau nutolo, ir tik istorinių laikų angoje teprasidėjo kaimyniniai ryšiai.

Kai apie VI amž. po Kr. iš Dniepro žemupio išjudėjo slavai, siekdami įsikurti pratuštėjusiuose germanų plotuose (buvusioje « Hermanariko valstybėje »), jie užėmė ir pamažu asimiliavo, nors ir būdami žemesnio kultūros laipsnio, dalį rytinių baltų žemių. Su slavais išryškėjo karo ir prekybiniai santykiai. Apie VIII-IX amž. jie jau buvo prie Polocko - Minsko, net pasiekė iš pietų Gardino sritį. Tada jie įsikūrė ir Pamaryje.

Kaimyninėms tautoms judant ir spaudžiant iš vakarų ir rytų, baltai šiek tiek pasistūmė į šiaurę, į suomių-ugrų žemes (šiaur. Latviją). Iškilo dar didesnė kilčių diferenciacija.

Apie kiltinį susiskirstymą pas vakarinius baltus (prūsus) jau galima kalbėti žymiai anksčiau, ir ten žinomi Lietuvos Užnemunėje sūduviai, Rytprūsiuose sembai, galindai, bartai, nadruviai, skalviai ir kt.

Lietuvos ir Latvijos teritorijoje rytiniai baltai ilgiau sudarė vieną kamieną, bet ir čia nuo V-VI amž. po Kr. ryškiau vienos nuo kitų atsiskiria tokios kiltys : lietuviai, žiemgaliai, kurie vėliau (XIII amž.) randami kairiajame Dauguvos deltos krante, pietuose nusitęsę iki Šiaulių - Upytės. Prie jų šliejosi siauru Dauguvos ruožu iki Daugpilio sieliai, istorinių laikų angoje siekę net Utenos apskrities. O dešiniajame Dauguvos krante (rytų Latvijoje) buvo lietgaliai. Dar iš anksčiau buvo žinoma atskira savarankiška baltų kiltis kuršiai (vakarų Lietuvos ir Latvijos pajūryje), kurių kalba yra laikoma pereinamoji tarp lietuvių, latvių ir prūsų kalbų.

ANTONIEWICZ, J. : *Badania kurhanów z okresu rzymskiego dokonane w 1957 r. w miejscowości Szwajcaria pow. Suwałki*, Wiadomości Archeologiczne, t. 1, sąs. 1, 1961. — *Apuolė*, MLTE, I, 85-86 p. — *Baltic Languages*, EnL, I, 259-261 p. — BŪGA, K. : *Die Vorgeschichte der aistischen (baltischen) Stämme im Lichte der Ortsnamenforschung*, Streitberg-Festgabe, Leipzig 1924, 22-35 p. — (") *Visųsenieji lietuvių santykiai su germanais*, Kalba ir Senovė, I, Kaunas 1922, 60-75 p. — ENDZELIN, J. : *Slavjano-baltijskie etjudy*, Charkov 1911. — CEHAK-HOLUBOWICZOWA, T. : *Cmentarzysko kurhanowe z VI i VII w., w miejsc. Karmazyny koło miasta Troki w Litewskiej SSR*, Wiadomości Archeologiczne, t. 22, 3-4, 1955. — FRAENKEL, E. : *Die baltischen Sprachen, ihre Beziehungen zu einander und zu den indogermanischen Schwesteridiomen*, Heidelberg 1950. — GIMBUTIENĖ, M. : *Vidurinis geležies amžius*, LE, t. 15, 282-285 p. — JANKEVIČIENĖ, A. : *Počkaluvkos pilkapiai*, AkMD, t. 5, 1958, 37-50 p. — (") *Pabarių pilkapiai*, AkMD, t. 10, 1961, 37-48 p. — JASKANIS, J. : *Sprawozdanie z badań w 1956 r. na cmentarzysku kurhanowym w miejscowości Osowa, pow. Suwałki*, Wiadomości Archeologiczne, t. 25, 1-2, 1958, 75-98 p. ; vėlesni tyrinėjimai, t. p. t. 27, 1, 1961, 27-49 p. ; RoB, t. 1, 1961, 131-191 p. ; RoB, t. 3, 1962, 233-297 p. — (") *Cmentarzysko kurhanowe w miejsc. Krzywołka, pow. Suwałki*, RoB, t. 4, 1963, 279-308 p. — KULIKAUSKAS, P. : *Emaliuotieji dirbiniai Lietuvoje*, Vytauto D. Kultūros Muziejaus Metraštis, I, 1941, 43 p. ir tol. — (") *Iš metalų panaudojimo Lietuvoje istorijos*, ILKI, t. 2, 1959, 3-20 p. — KUNCIENĖ, O. : *Sausių (Trakų raj.) pilkapiai*, AkMD, t. 35, 1971, 73-85 p. — (") *Pamusio (Varėnos raj.) pilkapiai* (1. *Laidosena*), AkMD, t. 40, 1972, 91-99 p. ; (2. *Radiniai*), AkMD, t. 43, 1973, 103-122 p. — *Die Letten*, Riga 1950 (specialių straipsnių rinkinys). — NAKAITĖ, L. : *Sidabro naudojimas II-XIII amžiais Lietuvoje dirbiniams puošti*, AkMD, t. 16,

1964, 63-82 p. — (") *Šilutės raj., Vilkų Kampo kaimo « Kapų kalno » tyrinėjimai*, AkMD, t. 34, 1970, 43-56 p. — (") *Jurgaičių kapinyno VII-VIII a. kapai*, AkMD, t. 41, 1972, 101-120 p. — NERMAN, B. : *Die Verbindungen zwischen Skandinavien und dem Ostbaltikum in der jüngeren Eisenzeit*, Stockholm 1929. — (") *Grobin-Seeburg. Ausgrabungen und Funde*, Stockholm 1958. — RAULINAITIS, Z. : *Apuolės užpuolimas*, atsp. iš Kario 1968-71, Brooklyn, N. Y. 1972. — SALYS, A. : *Baltic Languages*, Encyclopedia Britannica, t. 3, 1955. — SENN, A. : *On the Kinship between Slavic and Baltic*, Slavonic and East European Revue, XX, 1941. — (") *Die Beziehungen des Baltischen zum Slavischen und Germanischen*, Zeitschr. für vergleichende Sprachforschung, t. 70, 1954. — STANKUS, J. : *Geležies dirbinių gamyklos Lietuvoje V-VIII amžiais technologija*, AkMD, t. 34, 1970, 57-74 p. — SUŽIEDĖLIS, S. : *Apuolė*, EnL, I, 112-113 p.

5. NAUJASIS GELEŽIES AMŽIUS (800-1200 M.) LIETUVOJE IR WULFSTANO PRANEŠIMAS APIE VAKARINIUS BALTUS

Apie naujojo geležies amžiaus keturis šimtmečius baltų žemėje yra išlikę nepalyginamai daugiau radinių, negu per ankstyvesnius metalo du tūkstantmečius su viršum. Archeologines iškasenas papildžius, kad ir išmėtytomis, rašytų šaltinių nuotrupomis, galima daryti ryškesnių išvadų apie kultūrinius ir net apie socialinius santykius. Medžiaginė baltų kultūra Lietuvos, Latvijos ir Rytprūsių plote ėmė reikštis didesniu turtingumu ir įvairumu.

Gausūs įvairaus tipo kapinynai parodo ne tik išryškėjusią diferenciaciją turto atžvilgiu. Jie teikia įdomios medžiagos kultūros istorijai su savo įvairia įkapių ornamentika, kuri iki pat šių dienų lietuvių ir latvių namų apyvokos daiktuose stipriai ir gausiai išsilaikė. Anų laikų taisyklingi ir įvairių geometrinių figūrų bei kompozicijų ornamentai, kurie, geležiniams įrankiams (pvz., peiliui) labiau išplitus, gausėjo ir mediniuose daiktuose, yra turėję savitą ir su religija surištą prasmę.

Materialinės kultūros šuolis yra įvykęs iš dalies dėl pagausėjusios importo medžiagos. Vis labiau ryškėjo militarinis kultūros pobūdis. Tai patvirtina ne tik kapinynų inventoriai, kuriuose vis dažniau, šalia papuošalų, randami ginklai, bet ir naujo tipo piliakalniai-tvirtovės. Patobulėjo ginklų, įrankių ir papuošalų formos. Mirusiųjų kapai ėmė darytis žymiai turtingesni. Išpuošiami net drauge pakasami žirgai.

Atskirais laikotarpiais įvairiose Lietuvos dalyse nevienodai laidota. Pvz., pokristiniais laikais iki pat vidurinio geležies amžiaus galo daugiausia plokštiniuose vakarų, vidurio ir šiaurės Lietuvos kapinynuose randami griautiniai (griaučių) kapai, kai tuo pat laiku

rytų Lietuvos pilkapiai rodo perdėm lavonų deginimą. Nuo IX amž. tačiau lavonų deginimo paprotys iš rytų Lietuvos palaipsniui ėmė plėstis vidurio Lietuvoje, pasiekdamas ir vakarinę dalį. Šalia su įkapėmis sudegintų žmonių lavonų žirgai visada laidojami nedeginti. Toks žirgo užkasimas drauge su savo šeimininku yra davęs pagrindo atsirasti terminui « žirgų kapai ». Penkiose Lietuvos vietose (Kėdainių, Panevėžio ir Kauno apskr.) sistemingai ištirtuose « žirgų kapinynuose » rasta apie 500 žirgų kapų. Arklys tada lietuviui darėsi svarbiausias namų gyvulys, kuris tarnavo ir jojimui, ypač karo žygiuose.

To reikšmingo pereinamojo laikotarpio į istoriškuosius laikus svarbus paminklas yra piliakalniai. Pradedant bronzos amžiaus galu ir ankstyvesniais geležies šimtmečiais buvo žinomi piliakalniai kaip gyvenvietės. Apsaugoti iš savo žemės darbo ir gyvulių auginimo besikaupiančiam turtui, patriarchalinės šeimos (visa giminė) įsirengdavo savo gyvenvietes sunkiai prieinamose vietose. Būdavo parenkami statūs upių skardžiai, kalvos, kurios paaukštinamos stačiais pylimais ir sutvirtinimais. Lietuvoje yra atsekama, palyginti, daug tokių piliakalnių-gyvenviečių, išsilaikiusių iki VII-VIII amž. po Kr. Žymi dalis tokių piliakalnių-gyvenviečių vėliau buvo paversta pilimis apsiginti nuo priešų. Kaip parodė sistemingi kasinėjimai (1930-32), taip yra atsitikę su žinomąja Apuole, prie Skuodo (Luobos ir Brukio santakoje), su garsiąja Vilniaus Gedimino kalno pilimi (Neries ir Vilnelės santakoje) ir su eile kitų pilių. Iki 1940 m. nuosekliai atlikti tyrinėjimai Gedimino kalne leidžia daryti išvadą, jog viduriniame geležies amžiuje (V-VIII amž.) jis jau buvo sutvirtinta gyvenvietė, kurioje 10-12 amž. turėjo stovėti medinė pilis, tada jau tarnaujanti kaip tvirtovė - apsigynimui.

Šeimoms gausėjant ir — žemės ūkio plėtimo pasėkoje — vis daugiau ieškant geresnių dirvų ir pievų, atskirų giminių apgyventi piliakalniai tapo palikti. Vienos giminės nariai išsiskirstė po įvairius plotus aplink. Tada krašte ėmė atsirasti piliakalniai-tvirtovės. Naujajame geležies amžiuje jie išplito visoje Lietuvoje. Daug tokių piliakalnių buvo įrengta santakose dviejų upių, ar jų krantuose. Pasitaiko tokie piliakalniai prie ežerų ir kitose vietose, kurios anais laikais buvo laikomos tinkamos gintis nuo užpuolikų.

Daugelio piliakalnių kasinėjimai yra parodę, jog tokių pačios gamtos duotų kalvų šlaitai būdavo stačiau nukasami ir sutvirtinami, kad būtų sunkiau įkopiami. Panaudojant daug darbo rankų, viršūkalnėje būdavo padaroma iki kelių tūkstančių m² platumo aikštė, iš šonų apsaugota žemės pylimu ir aplinkui aukštomis stačių ar gulsčių rąstų sienomis, su sekimo ir gynimosi bokštais. Vienintelis siauras, vingiuotas ir status kelias vedė į pačią pilį. Anksčiau vienos

giminės apgyventa ir sutvirtinta kalva, vėliau virto tikra pilimi. Tokio tipo pilys, dažnai atskirų sričių vyresniųjų-kilmingųjų, ar « kunigų » (mūsiškai kunigaikščių) įsirengtos gynimuisi tarpusavio vaiduose ir nesantaikoje, XII-XIII amž. ėmė tarnauti gintis nuo išorinių priešų. Ir anglo-saksų jūrininkas Wulfstanas savo pranešime (870-890 m.), kuris iki istorinių laikų apie vakarinius baltus palieka svarbiausias rašytas šaltinis, kalbėjo apie daugelį ten buvusių pilių, kurių kiekvienoje yra « kunigas » (« cynigc »).

Anglų karalius Alfredas Didysis (871-901) šį reikšmingą pranešimą apie atliktą kelionę prijungė kaip priedą prie savo išverstos Orosijaus istorijos. Dažnai miglotos ankstyvesnių autorių žinios apie rytų Pabaltijį buvo atėjusios netikrais ir vingiuotais keliais. Wulfstanas buvo pirmasis, kuris pats matė aprašomą kraštą. Iš Haithabu (Schleswige) keliautojas buriniu laivu atvyko iki Truso (Drausensee). Jis paminėjo Eistmere (Aismares), kurios esančios mažiausia 15 mylių pločio. Į jas iš rytų pusės tekanti Ilfingo (= Elbingo) upė. Kad Wulfstano aprašomoji žemė (Eastland) tikrai buvo prūsų, yra matyti, be kitko, iš jo minimų arklių lenktynių, mirusio palikimą dalinantis. Jų metu žymioji dalis turto, kuris į 5-6 dalis 5-6 mylių atstume išskirstomas, tekdavusi tam, kuris su savo žirgu pirmasis pasiekdavęs toliausiai padėtą didžiąją dalį. Panašios lenktynės Prūsuose yra paliudytos dar XVI-XVII amž.

Apie « aisčių » žemę Wulfstanas pasakoja, kad ji esanti labai didelė, o joje esą daug medaus ir žuvies. Tarp savęs aisčiai daug kariaują. Keliautojas pažymėjo ir socialinius skirtumus tarp valdančiųjų ir paprastų žmonių, nes « kunigai » ir turtingieji geria kumelių pieną. (Matomai arklius teturėdavę turtingieji). Neturtingieji ir vergai geria midų, kurio esą iki soties. Tad alaus « aisčiai » nedarą.

Įdomiai Wulfstanas pasakojo apie prūsų laidojimo papročius. « Aisčiai » moką išlaikyti užšaldytus lavonus net vasaros karščių metu. Nesudegintą lavoną laikydami du mėnesius ir daugiau (o turtingųjų ir « kunigų » net iki pusės metų), per tą laiką iš mirusiojo turto keldavę puotas. Jeigu kas likdavo, buvo išbaigiama dalybomis per arklių lenktynes (SRP, I, 735-5).

Po Wulfstano « aisčių » pavadinimas ikitoline prasme greitai išnyko iš versmių, ir nuo XII amž. galo vokiečių ir kiti šaltiniai « Estones » vardu jau suprato nebe visus « rytų žmones » Pabaltijyje (šitaip kartais bandoma aiškinti Tacito « Aestiorum gentes »), ir ne baltų tautas, o tik ugro-finų kilmės estus.

BŪTĖNAS, P. : *Sembos kraštovardis*, Karys, 1974, 328-332, 366-371 p. — (") *Kulmo - Kalno sritis*, Karys, 1974, 121-125, 168-171 p. — BŪTĖNIENĖ, E. : *Siraičių X-XII a. senkapis*, ILKI, t. 1, 1958, 159-176 p. — *Congressus secundus archaeologorum Balticorum, Riga, 19-23.VIII.1930*, Acta univ. Latviensis, Philol.-philos. Reihe, Suppl. Bd. I, Riga 1931 (referatų rinkinys). — DANILAITĖ, E. : *Archeologiniai tyrinėjimai Kiauleikiuose*, ILKI, t. 3, 1961, 101-124 p. — DAUGUDIS, V. : *Mažulonių piliakalnis*, ILKI, t. 3, 1961, 16-40 p. — GIMBUTIENĖ, M. : *Rytprūsių ir Vakarų Lietuvos priešistorinės kultūros apžvalga*, Mažoji Lietuva - Studia Lituanica, I, 1958, 9-121 p. — (") *Vėlyvasis geležies amžius*, LE, t. 15, 285-291 p. — HOFFMANN, J. : *Die spätheidnische Kultur des Memellandes*, 1941. — JONYNAS, Ig. : *Les peuplades Lithuaniennes jusqu'au XIV siècle*, Primus Congressus Historicorum Balticorum, 16-20.VIII.1937, Riga 1938, 46-61 p. — DAUGUDIS, V. : *Aukštadvario piliakalnio įtvirtinimai ir pastatai*, AkMD, t. 12, 1962, 43-59 p. — HOLUBOVIČIAI, E. ir V. : *Gedimino kalno Vilniuje 1940 metų kasinėjimų pranešimas*, LP, I, sąs. 1, 1941, 649-691 p. — KUCZYŃSKI, S. M. : *Studia z dziejów Europy wschodniej X-XVII w.*, Warszawa 1965. — KULIKAUSKAS, P. : *Nemenčinės piliakalnis*, ILKI, t. i, 1958, 20-43 p. — (") *Rudaminos (Lazdijų raj.) piliakalnio 1965 m. tyrinėjimų duomenys*, IstV, t. 13, sąs. 2, 1972, 83-108 p. — (") *Piliakalnio kaimo Rasių apylinkės Vilkaviškio rajono piliakalnis ir jo tyrinėjimai 1961 metais*, IstV, t. 12, sąs. 2, 1972, 143-160 p. — KULIKAUSKIENĖ (VOLKAITĖ), R. : *Lietuvos archeologiniai paminklai ir jų tyrinėjimai*, Vilnius 1958 (straipsnių rinkinys). — (") *Kovos kirviai Lietuvoje ankstyvojo feodalizmo laikotarpiu*, AkMD, t. 16, 1964, 101-114 p. — (") *Ankstyviausių šalmų Lietuvoje klausimu*, AkMD, t. 19, 1965, 59-72 p. — (") *Miniatiūrinių piliakalnių Lietuvoje klausimu*, ILKI, t. 1, 1958, 125-137 p. — (") *Migonių (Jiezno raj.) archeologiniai paminklai*, ILKI, t. 1, 1958, 44-64 p. — (") *IX-XII amžių kalavijai Lietuvoje*, ILKI, t. 4, 1964, 197-226 p. — MATEKŪNAS, P. : *Piliakalniai, pilkapiai ir priešistorinės sodybos Zarasų apskrities ribose*, Karys, 1972, 109-116 p. — NAGEVIČIUS, V. : *Mūsų pajūrio medžiaginė kultūra VIII-XIII amž.*, Senovė, I, Kaunas 1935, 3-124 p. — NAKAITĖ, L. : *Miniatiūrinės IX-XIII amžių įkapės Lietuvoje*, AkMD, t. 17, 1964, 53-73 p. — (") *Senovės lietuvių sidabriniai papuošalai*, ILKI, t. 2, 1959, 54-71 p. — (") *Auksakalystės Lietuvoje iki XIII a. klausimu*, AkMD, t. 22, 1966, 67-84 p. ; t. 27, 1968, 47-56 p. — NAVICKAITĖ, O. : *Diržių kapinynas*, ILKI, t. 1, 1958, 151-158 p. — (") *Piliuonos piliakalnis*, AkMD, t. 6, 1959, 89-101 p. — NAVICKAITĖ-KUNCIENĖ, O. : *Senosios Rusios importas X-XIII amžių Lietuvoje*, AkMD, t. 16, 1964, 115-134 p. — (") *Seniausios (X-XIII amž.) svorio matų sistemos Lietuvoje klausimu*, AkMD, t. 21, *1966*, 143-159 p. — (") *Vakarų Europos importas Lietuvoje IX-XII amžiais*, AkMD, t. 22, 1966, 85-103 p. — (") *Pabarių (Eišiškių raj.) pilkapių 1966 m. tyrinėjimai*, AkMD, t. 29, 1969, 57-68 p. — (") *Katkuškių pilkapiai*, AkMD, t. 45, 1973, 91-105 p. — RAULINAITIS, Z. : *Apuolės užpuolimas*, Karys, 1970, 45-50, 65-71 p. — (") *Karinė veikla Pabaltijy IX amžiaus pabaigoje*, Karys, 1971, 117-120 p. — (") *Žygis į Kuršą*, Karys, 1972, 42-47, 89-91 p. — (")

Prūsų kovos su lenkais X amžiaus bėgyje, Karys, 1973, 78-84 p. — (") *Jotvingiai pietiniame fronte prieš slavus*, Karys, 1974, 241-246, 289-291 p. — (") *XI amžius lietuvių karinėje istorijoje. Įvadas*, Karys, 1975, 83-87 p. — SADAUSKAITĖ, I. : *XII-XIII amžių pirklio kapas Sargėnuose*, AkMD, t. 7, 1959, 57-76 p. — (") *Dėl Sargėnuose rasto kalavijo ornamentuota geležte kilmės ir datavimo*, AkMD, t. 14, 1963, 91-98 p. — SADAUSKAITĖ-MULEVIČIENĖ, I. : *Lietuvos X-XVI amžių kapinynų keramika*, AkMD, t. 19, 1965, 41-58 p. — STANKUS, J. : *Geležinių įrankių gamybos technologija Lietuvoje IX-XIII amžiais*, AkMD, t. 32, sąs. 1, 1970, 113-133 p. — (") *Kalavijų ir ietigalių gamybos technologija Lietuvoje IX-XIII amžiais*, AkMD, t. 33, sąs. 2, 1970, 113-130 p. — (") *Geležies dirbinių gamybos raida Lietuvoje*, Lietuvos istorijos metraštis 1973 m. (1974), 5-20 p. — ŠVOBA, J. : *Aisčiai ir Baltijos pajūrys*, Karys, 1970, 193-200 p. — TARASENKA, P. : *Lietuvos archeologijos medžiaga*, Kaunas 1929. — (") *Lietuvos piliakalniai*, Vilnius 1956. — TAUTAVIČIUS, A. : *Kapitoniškių pilkapiai*, AkMD, t. 2, 1957, 95-109 p. — (") *Šalčininkų rajono pilkapynų tyrinėjimai*, ILKI, t. 1, 1958, 65-82 p. — URBANAVIČIUS, V. : *Graužių lobis*, AkMD, t. 34, 1970, 77-83 p.

II. LIETUVIAI IKI LIETUVOS VALSTYBĖS PRADŽIOS

1. Lietuvių ir kitų baltų tautų santykiai su kaimynais įvairiuose šaltiniuose

Įvairūs krikščioniškosios Europos šaltiniai jau IX-X amžiuje, kartais iš netyčių, yra paminėję baltų tautų ir jų kilčių vardus, pvz., kuršius, prūsus, sembus, jotvingius. Lietuvių arba Lietuvos vardas tesutinkamas nuo XI amž. pradžios. Su kaimynais, ypač su skandinavais ir rytų slavais, labiau išryškėjo prekybiniai ir kariniai santykiai.

Su skandinavais jie labiau vystėsi nuo vikingų (normanų) laikų pradžios, tačiau ryškiau nustatyti pačią normanų įtaką Lietuvos plotui iki šiol dar nėra pasisekę. Nors nėra apčiuopiamų duomenų, vis tik yra bandoma nurodinėti į stiprią normanų įtaką Lietuvos kilmingųjų luomui. Normanų įtakos pėdsakų reikią ieškoti Lietuvos bajorkaimiuose — okolicose (Essen), net vietovardžiuose ir asmenvardžiuose. Visam tam tačiau dar reikalinga gilesnio moksliško pagrindimo.

Lietuvių ir normanų santykius šiek tiek pailiustruoja archeologiniai radiniai, Skandinavijos Sagos ir autentiškų šaltinių žinutės. Kaip Romos imperijos epochoje (I-IV amž. po Kr.), šalia įvairaus romėniško importo (segių, karolių, stiklinių papuošalų, lempučių ir kt.), Lietuvos plote buvo rasta ir pavieniui ir lobiais sidabrinių denarų ir varinių sestercijų, — taip VIII-X amžiaus radiniai rodo, kad, išplitus prekybai tarp Europos šiaurės ir Bizantijos, Lietuva, kaip ir visas rytų Pabaltijys, buvo tos prekybos paliestas. Pirmieji, tai patvirtiną, ženklai yra Lietuvoje aptinkami arabų sidabriniai pinigai, vad. « dirhemai ». Pats didžiausias jų lobis buvo rastas Kurmaičiuose (prie Kretingos).

Šalia žinomojo Nevos-Ladogos-Volchovo-Ilmenio-Lovatės-Dniepro kelio, pradžioje (VIII amž.) svarbų vaidmenį buvo įgijusi Dauguva, o vėliau, kai normanų prekyba pagyvėjo (X amž.), šiek tiek reikšmės įgijo ir Nemuno - Neries kelias. Vikingai naudojo visas didžiąsias upes rytų Pabaltijo, kuris kartą yra pavadintas senuoju terminu « Eistr » (« Saga Olafs konungs Tryggvasonar »). Šiaip jau, kaip rusų kalbos skoliniai iš IX amž. parodo, lietuvių prekyba su normanais ėjo per rusus (K. Būga).

Anksčiau kultūriniai paskatai į Lietuvos plotą ateidavo iš vakarų ir pietų. Vikingų epochoje ryškėjo jie ir iš šiaurės. Pvz., vakarų Lietuvoje yra randama Gotlando tipo segių, normanų kardų. Net rašytų šaltinių nuotrupos patvirtina, jog su švedais ir danais buvo nemaža kariauta. Kai « barzdoti vyrai » iš užjūrio puldinėjo Baltijos pajūrį, į tuos karinius santykius įdomią prošvaistę duoda apie 875 m. Rimberto parašytas gyvenimas šiaurės apaštalo šv. Ansgaro, kuris misijų reikalu buvo sustojęs ir Kurše.

Kuršiai (Cori), kurių vardą Rimbertas pirmasis pamini, esą anksčiau priklausę švedų valdžiai. Tai patvirtina ir Hervararsaga (apie 675 m.), teigianti, jog Kuršą buvo užvaldęs švedų karalius Ivaras. Rimbertas pažymėjo, jog kuršiai sukilo ir ilgai stengėsi savo penkiose srityse būti nepriklausomi. Susijungę ir stoję į kovą 853 m. prieš vėl pavergti ir pasiplėšti atvykusius danus, kuršiai juos sumušę (« pusę danų » išžudę), užgrobę « pusę laivų », juos apiplėšę ir paėmę daug aukso, sidabro ir kitokio turto.

Apie danų nesėkmę išgirdęs, švedų karalius Olafas panorėjo iš naujo švedams užvaldyti Kuršą. Jis nusiaubė ir sudegino Kuršių Seeburgą ir, po aštuonių dienų Apuolės apgulimo, privertė Kuršius jam atiduoti danų grobį, padaryti taiką, mokėti ankstyvesnę duoklę, be to, išreikalavo 30 įkaitų. Pagal vidurinių amžių kronikininkų didelių skaičių « ligą », yra perdėti skaičiai kuršių kovotojų Seeburgo (7000) ir Apuolės (15.000) pilyse. Nė sausakimšoje Apuolės piliakalnio aikštėje (ploto 3640 $m.^2$) jokiu būdu negalėjo tilpti tiek karių, kurie esą turėję nuo galvos išsipirkti, mokėdami po pusę svaro sidabro. Iš XI-XII amž. danų šaltinių (Genealogia regum Danorum ; Saxo Grammaticus) yra matoma, jog kuršiai ir sembai protarpiais esą mokėję duoklę ir danams. Istorinių laikų angoje kuršiai dar buvo užėmę platų Žemaičių šiaurės vakarų kampą ir Klaipėdos apylinkę. Vadinamoji Ceklio sritis, kuri priskiriama Kuršiams, siekė ir dešinįjį Ventos krantą (A. Salys).

Nors vakariniai baltai — būsimieji prūsai iš bendrosios baltų protautės ėmė diferencijuotis dar prieškristiniame geležies amžiuje, tačiau « prūso » vardas į praeitį tesiekia tik iki IX-X amž. po Kr., nes, jeigu lenkai su savo kaimyno vardu būtų susipažinę jau VI-VII amž., tai prūsai lenkų kalboje vadintųsi ne « Pr*u*sy », bet « Pr*y*sy » (K. Būga).

Apie 850 m. « Bavarijos Geografui » prūsai buvo žinomi « Bruci » vardu. Keliautojas ir pirklys iš arabiškos Ispanijos, žydas Ibrahim ibn Jakūb, per vakarų Europą atvykęs iki Baltijos jūros (Wismar), 973 m. savo kelionių aprašyme prūsus vadino « Burūs ». Ibrahim rašė, jog prūsai pasižymį dideliu narsumu, turį savo atskirą kalbą,

o juos iš vakarų puldinėją « Rus », t. y. vikingai. Nuo to laiko prūsų vardas jau nebeišnyko iš istorijos. Net žinomoje prancūzų epo Rolando giesmėje (Chanson de Roland) tarp saracenų talkininkų yra minimi « Bruise » ir, gal būt, kitos baltų tautos.

Tikrąjį prūsų vardą pirmasis paminėjo 999 m. prūsų apaštalo-kankinio šv. Adalberto (Vaitiekaus) biografas Canaparius, kuris kalbėjo apie « Pruzzorum fines ». O « Europos šiaurės Tacitas », arkivyskupas Adomas Bremenietis 1072-76 m. savo veikalo « Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum » 4-oje knygoje, duodamas Skandinavijos ir Baltijos pietų ir rytų žemių geografiją, suteikė daugiau žinių apie prūsus ir ypač iškėlė jų prekybinius santykius su švedais. Adomas, tiesa, kalbėjo apie « sembus arba prūsus » (« Sembi vel Pruzzi »), kurie esą « homines humanissimi » ir vykstą gelbėti pavojaus ištiktųjų jūroje, ar piratų užpultųjų. Apie sembus esą būtų galima daug girtina pasakyti, jeigu tik jie būtų krikščionys, kurių skelbėjus labai persekioją. Sembai turį draudžiamų gojų ir šaltinių, kuriuos suteršiąs krikščionių atsilankymas. Auksą ir sidabrą mažai vertindami, sembai turį daug kailių. Su Švedijos uostu Birka (= Bjaerko ») jie palaiką santykius, patys savo laivais ten nuplaukdami. Adomas pirmasis paminėjo ir « Mare Balticum », gal būt, tą vardą paimdamas iš Plinijaus Senesniojo, kuris rašė apie kažkokią didelę salą « Balcia » (Baltia). Adomas težinojo tik vieną prūsų giminę — sembus. Kryžiuočių ordino kronikininkas Dusburgas 1326 m. prie prūsų priskaitė 10 kilčių : pamedėnus (Pomesani). pagudėnus (Pogesani), varmius (Warmienses), natangus (Nattangi), sembus (Sambite), nadruvius (Nadrowite), skalvius (Scalowite), sūduvius (Sudowite), galindus (Galindite), bartus (Barthi vel Bartenses).

Su jau Ptolemėjaus minimais galindais yra tapatinama Ipatijaus kronikoje du kartu (1058 ir 1147 m.) minimi « ljudi Goliad' ». Yra įrodyta, jog « Goliad' » buvo toliausiai į rytus įsiterpusi baltiškos kilties atplaiša, kuri, pasėkoje rytinių slavų ekspansijos į vakarus, paliko prie Protvos upės atkirsta asimiliacijai (M. Vasmer).

Ilgai painiavas kėlė Nemuno vidurupio kairėje gyvenančių sūduvių priklausomybės klausimas. Jų kalbos liekanų, kaip ir kai kurių kitų baltų giminių (pvz., sėlių, žiemgalių), išskyrus nedaug asmenvardžių ir vietovardžių, nėra išlikę. Dabar vis labiau sutariama, kad sūduvius, kaip jau 1921 m. įrodinėjo J. Gerullis, reikia skirti prie prūsų, nes jų tarmė buvo labai artima prūsų kalbai, nors savo sodybų tipu jie buvo gana giminingi Nemuno dešinėje gyvenantiems Aukštaičiams (H. und G. Mortensen).

Painiavos įnešė šaltiniuose sutinkami įvairūs sūduvių pavadinimai, nes pietinė Sūduvos dalis, kuri istorinių laikų pradžioje bai-

gėsi Narevo upės dešinėje, rusų, lenkų kronikose ir Romos kurijos raštuose buvo gavusi vardą Jatviazi, Jaczevingi, Jatuerzani, Jazvudite, Iacuizite, Getwezitae, terra Getuesia, Polesiani, Pollexiani ir kt.

Jotvingiai yra minimi pirmą kartą seniausiame rusų metraštyje « Povest' vremennych let », kuris 1113 m., panaudojant neišlikusius XI amž. metraščius, vienuolio Nestoro buvo surašytas Kijevo-Pečoros vienuolyne. Metraštis mini Kijevo Vladimirą (978-1015), kuris pasiekęs Būgo upę, už poros metų (983) daręs žygį « na Ja*vt*jahi », juos nugalėdamas. Kai Vladimiro sūnus Jaroslavas (1019-54) vėl priartėjo prie Būgo (1030-31), ir jis, kaip ir jo tėvas, per sunkiai pereinamas girias 1038 m. žiemą žygiavo « na Ja*t*vjahy ».

Apie Kijevo kunigaikščių žygius prieš jotvingius vėl yra žinių 1112-13 m. Suzdalėje redaguotame Lavrentijaus metraštyje. O nuo XIII amž. pradžios, kai jotvingiai turėjo nuolatinių karinių santykių su Valuinės-Haličo kunigaikščiais, kurie labiausiai teriodavo jotvingių žemę, tuo būdu « keršydami » nenuoramoms ir piktiems priešams, — jotvingių vardas yra dažnas Ipatijaus metraštyje. Neaišku tik lieka, ar 944 m. tarp Kijevo Rusės (vikingų) pasiuntinių, kurie darė sutartį su Bizantija, šalia normanų ir slavų vardų minimas « Ja*vt*yag » (tas žodis paprastai pertaisomas į « Ja*tv*yag ») gali reikšti Kijevo kunigaikščių tarnyboje esantį jotvingį. Tas pat pasakytina apie Igorio pasiuntinių tarpe 945 m. randamą « Jat'vjah Hunarev ».

Įvairiai slavų kronikose užrašytus jotvingius reikia tapatinti su ordino šaltiniuose minimais sūduviais. Tai įsakmiai tvirtino imperatorius Zigmantas 1421 m., rašydamas ordino didžiajam magistrui (« terram Sudorum et Iacuitarum, quod idem est », CEV, nr. 1045). Kaip patys sūduviai-jotvingiai save vadino, nežinoma. Dviejuose Mindaugo donaciniuose dokumentuose (1253, 1259), dėl kurių pirmojo autentiškumo nėra keliama abejonių, yra minima Dainava (Denowe, Deynowe, Dainowe). Ją kai kas, esą. vadinąs Jotvingiais (« Denowe tota, quam etiam quidam Jetwesen vocant », PUB, I, 2 nr. 79). Ar XIII amž. Dainava ir « dainuviai » tačiau turėjo reikšti visus jotvingius, lieka paslaptis. Palyginti, vėlybas Jotvingijos, Sūduvos ir Dainavos vietovardžių tapatinimas dar nėra įrodymas, kad tie pavadinimai savo pirmykštėje formoje yra apėmę visą sūduvių gyventą plotą. Nuo J. Lelevelio laikų įsipilietino tradicinis skirstymas, kad sūduviais, kurie su jotvingiais sudarę « vieną tautą », buvo vadinama tik šiaurinė gyventojų dalis, o pietinė vadinosi jotvingiais.

Šalia sukilimų metais ir priespaudoje išnykusių arba suvokietintų prūsų (iki 1700 m.) ir jau iki XIV amž. pradžios karuose išnaikintų sūduvių-jotvingių (paskutinį kartą jotvingiai paminėti

1282-83), reikia paminėti žiemgalius. Jų vardas yra jau iškaltas Skandinavijos rūnų įrašuose, kurių tačiau tiksliai chronologiškai negalima nustatyti. Viename jų randama « simkala » (fonetiškai - « soeimgala »). Nestoro kronikai, šalia kitų baltų kilčių, kurios kiekviena turinti savo kalbą, yra žinoma « Zimigola ». O XIII amž. ordino šaltiniai (dokumentai ir kronikos) dažnai mini Mūšos — Lielupės baseine gyvenančius žiemgalius, kurių sodybų pietinė riba tada siekė iki Švėtės upės (į pietus nuo Žagarės) ir ėjo dešiniojo Mūšos aukštupio kranto siauru ruožu iki Pasvalio, kur toliau į šiaurės rytus kairiuoju Dauguvos krantu tęsėsi sėlių gyvenamieji plotai (XIII amž. šaltiniai juos vadina « Selones », « Selen »). Pietuose jie siekė iki Šventosios upės (prie Užpalių) ir aukštupio Lėvens, kuris toliau savo staigia tėkme į šiaurę atidalino žiemgalių ir sėlių sodybas.

Kaip kuršiai sulatvėjo iki XVII amž. pradžios, taip prasidėjo nuo XIII amž. galo Livonijos ordino valdžion patekusių žiemgalių ir sėlių plotų latvėjimas, užtrukęs pusantro šimtmečio. Kai kurie tyrinėtojai, išeidami iš amžių bėgyje susidariusio vienalytiško latvių kalbos ploto, išnykusias kuršių, žiemgalių ir sėlių kiltis tenorėjo laikyti geografinėmis sąvokomis. Latvių ten atliktas asimiliacijos faktas yra aiškus, kaip aišku ir tai, kad pietines žiemgalių ir sėlių sritis yra asimiliavę lietuviai.

Tikrieji latviai, tik naujojo geležies amžiaus pradžioje kalbiškai ryškiau nuo lietuvių pradėję išsiskirti, Nestoro kronikai buvo žinomi kaip Liet'gola. Latvijos Henrikas juos vadino « Lethi vel Let*th*igalli », kartą paaiškindamas « qui proprie dicuntur Lethigalli » (X, 3). XII-XIII amž. sąvartoje latviai buvo vieninteliai baltai, kurie jau nuo seniau buvo įsikūrę dešiniajame Dauguvos krante, apimdami dabartinę Latgaliją ir rytinę Vidžemės dalį nuo Aizkrauklės prie Dauguvos iki Burtnieko ežero. Toliau į vakarus gyveno suomių-ugrų kiltis lybiai, apimdami abiem pusėm Dauguvos žemupį (apie Rygą), Kuršo šiaurinį galą ir visą Latvijos Baltijos kranto ruožą.

Lietuvių ir Lietuvos vardo kaimynų šaltiniuose ilgai nerandama. Bet, gal būt, aisčių ar « rytų gyventojų » (Aesti, hesti, aisti, este) tarpe reikia ieškoti ir lietuvių-latvių giminės, kuri dar viduriniame geležies amžiuje sudarė vieną kalbinį kamieną. Su kokiais vardais per visą mūsosios eros tūkstantį metų reikia lietuvius-latvius sieti, lieka nežinoma.

Drąsus ir pakankamai istorinės atramos dar neįgijęs yra bandymas duoti rytiniams baltams (lietuviams-latviams) aiškiau nelokalizuoto « amazonių krašto » vardą. Ibrahim ibn Jakūb kalbėjo apie į vakarus nuo prūsų esantį « moterų kraštą », kur jos jodinė-

jančios, pačios dalyvaujančios kare, pasižyminčios jėga ir drąsa. Apie tokią moterų « karalystę » kalbėjo ir Adomas Bremenietis, kuris šiaip jau rytinių baltų vardų visai nepaminėjo. Įdomu, kad apie jodinėjančias ir narsias moteris lietgalių žemėje kalba dar Eilėtoji Livonijos kronika (eil. 346-8, 9230-31). Ar Ibrahimo ir Adomo minimoji amazonių šalis reiškė rytinius baltus, neaišku. Ne mažesnis yra klausimas, ar jau Karolio Didžiojo žvalgas, kaip kartais yra teigiama, yra užrašęs lietuvių vardą, nes lieka paslaptis, ar iš viso VIII-IX amžiuje buvo išskirtas lietuvių vardas.

Tikra yra, kad Lietuvos vardą (« Litua ») pirmieji paminėjo Annales Quedlinburgenses, pažymėdami, kad 1009 m. prie Lietuvos ir Rusijos sienos (« in confinio Rusciae et Lituae ») buvo nužudytas misininkas šv. Bruno su savo aštuoniolika palydovų. Pažymėjimas, kad nužudymas įvykęs Lietuvos — Rusijos pasienyje (greičiausiai prie Gardino — Nemuno, jotvingių žemėje), leidžia daryti išvadą, jog jau XI amž. pradžioje ir Vakaruose buvo žinoma, kur prasideda Lietuvos ribos. Tada Lietuvos vardas jau turėjo būti gerai žinomas ir rytiniams slavams. Štai, XII amž. pradžioje surašyta « Povest vremennych let » mini, jog Kijevo Jaroslavas 1040 m. darė į Lietuvą (« na Litvu ») žygį ; tik apie jo eigą nieko nepasakyta. 1044 m. Jaroslavas vėl ėjęs « na Litvu » ir pavasarį įkūręs Naugarduką. Lietuvos vardas vėl minimas po 87 metų, kai esą dveji metai iš eilės (1131-32) Kijevo Mstislavas daręs žygius į Lietuvą (« na Litvu »). 1131 m. jis esąs grįžęs su daug belaisvių, o 1132 m. padarytas jo žygis baigėsi nelaimingai : jis išsiruošęs su didele kariuomene, kraštą gaisrais naikinęs, bet pats buvęs lietuvių sumuštas. Nėra negalima tačiau, kad čia metraščiai, kurie skaičiavo metus nuo pasaulio sutvėrimo (1132 m. žygis užrašytas prie 6640 metų), kalba apie vieną tą patį žygį. Gal būt, vienų ar poros metų skirtumu dviem atvejais kronikose minimi žygiai, pvz., prieš jotvingius (1112 ir 1113 m.), prieš lietuvius (1203 ir 1205 m.), yra buvęs tik vienas darytas žygis. Ar ne per arti vienas prie kito buvo paminėti ir Jaroslavo žygiai į Lietuvą (1040 ir 1044 m.)? Nuo XII amž. antros pusės, kai lietuviai išvystė gausius puolimus į rusų žemes, atsirado vis daugiau žinių, kurios kartojamos įvairiuose rusų metraščiuose, ypač Laurentijaus ir Ipatijaus sąvaduose.

Lenkų pirmuosiuose metraščiuose tačiau žinių apie lietuvius nėra. XII amž. pradžioje surašytai seniausiai Anonimo, vad. Martyno Gallo, kronikai iš baltų tepažįstamas prūsų vardas. Ir pirmasis žymus lenkų kronikininkas, magistras Vincentas Kadlubek'as (miręs 1223 m.), apie Lietuvą faktų neužrašė. Jis tik penkis kartus paminėjo jotvingių vardą (« Pollexiani », « Gethae ») ir davė apie juos žinių, nes nuo XII amž. galo su jais lenkų kunigaikščiai turėjo

daug aštrių susikirtimų. Tik nuo XIII amž. pradžios, kai nesiliaujantieji lietuvių žygiai net į tolimas Mažosios Lenkijos žemes ėmė gausėti, lenkų kronikos ėmė juos minėti.

Paties lietuvio ir Lietuvos vardo etimologija nėra aiški. Nelaimingai « lietuvis » buvo bandoma sieti su lietuvišku žodžiu « lėtas » (L. Poblocki). Lietuvos vardas buvo kildinamas iš šiaurės-rytų Aukštaičiuose ieškomų « Lietuvos » upės pėdsakų (Edv. Volteris). Kad kiltys savo vardus gaudavo nuo upių, patvirtina eilė pavyzdžių, tačiau lietuvių atveju nieko aiškaus negalima pasakyti.

Dviejuose Mindaugo dokumentuose Livonijos ordinui (1253, 1260), dėl kurių pirmojo tikrumo, kaip jau minėta, nekeliama abejonių, « Lietuva » gali būti nurodoma kaip vietovė. 1253 m. užrašyta « Datum in Le*tt*owia in curia nostra », panašiai ir 1260 m. : « Datum Le*tt*owie in curia nostra ». Čia tačiau iškyla neaiškumas, ar « Lettowia » čia tereiškia kokią sritį, kur buvo Mindaugo pilis, ar vieną iš jo pilių Lietuvos valstybėje.

Neaiškumų teikia ir Ispanijos arabų geografas-keliautojas Al'-Idrisi (1100-66 m.), kuris, gyvendamas Sicilijos Rogero II dvare, susirankiojęs žinių iš pirklių, keliautojų ir piligrimų, esąs savo veikale (« Rogero knygoje »), skyriuje apie rytų Pabaltijį, jau paminėjęs Kauną. Iš arabų kalbos verčiant tekstą, jis yra įvairiai transkribuojamas: Qanya (Kaniya), Qaynu (Kaynu), ar net Kabnu. Nors vietovardžių lokalizavimas yra sunkus, tačiau tekste ir žemėlapyje minima žemė « Magus », t. y. ugnies garbintojų, yra laikoma lietuvių-latvių plotais.

Naujajame geležies amžiuje, ypač į jo pabaigą, atsiranda jau daugiau duomenų apie lietuvių santykius su rytiniais slavais. Tai liudija kalbos skoliniai ir metraščių žinutės. Kai Dniepro baseine prasidėjo variagų (normanų) laikotarpis, — atvykus iš Skandinavijos kariautojams-pirkliams, — lietuviai rytų link išvystė prekybinius santykius. Šitaip per Gudijos plotus Lietuvon dar IX amž. pirmoje pusėje yra atėję eilė žodžių. Minėtinas svorio matas birkavas (latviškai — birkavs), kilęs iš vikingų uosto Birkos. Jis buvo matas dešimčiai « pūdų » (1 pūdas = 16,3 kg.). Pats pūdas (žemaitiškai « pundus ») yra taip pat atėjęs per gudus, kaip ir eilė kitų su prekyba surištų žodžių, pvz., turgus, bliūdas, muilas, stiklas, čerpė, pipiras, šilkas (K. Būga nurodo dar ir kitų rusiškų skolinių). Rusų kalbos ir jų kultūros įtaka Lietuvoje aniems seniesiems priešistoriniams amžiams buvo tačiau pervertinta (E. Karskij), o šiuo metu tarybinių istorikų Maskvoje ir Lietuvoje ji yra — palikus istorinės tikrovės duomenis — visiškai perdedama. Pvz., gyvenant kaimynystėje, lietuviai davė dešimtimis žodžių ne tik slaviškai Didžiosios Lietuvos kunigaikštystės raštų kalbai (diaklo, doilida,

mezleva, roitinik, sviren, veldomy ir daug kitų), bet ir šnekamajai gudų kalbai. Artimiausieji rytų kaimynai dregovičiai (Beržūnės baseine) ir krivičiai (Dniepro ir Dauguvos aukštupiuose), nors Kijevo Rusia 988 m. priėmė Bizantijos krikštą, gyveno dar gana žemame kultūros laipsnyje. Tuo tarpu pagonys lietuviai, kaip patvirtina rašytieji šaltiniai (XIII-XIV amž.) ir nepaliaujamų karų eiga su Vakarų Europos civilizacijos atstovais — ordino riteriais, buvo pasiekę, palyginti, aukštą kultūros laipsnį.

XI amž. rusų metraščiai vos du kartu tepaminėjo lietuvių ir Kijevo rusų karinius konfliktus, jeigu 1040 ir 1044 m. minimi Jaroslavo žygiai nereiškia tik vienos karinės ekspedicijos. Nepaduodama tikslios chronologijos, Nestoro « Povest » paminėjo kaimynines tautas, kurios mokėjusios rusams duoklę. Tarp kitų duoklininkių tautų yra minimos — vis savo atskiras kalbas turinčios — « Lietuva, Žiemgala, Kuršas, Neroma, Lybiai ». Dauguva normanams buvo svarbus vandens kelias į rytus. Tad jie galėjo ten pakraščių gyventojams užmesti savo valdžią. Su pagrindu tačiau yra kelta abejonių, ar iš viso rusai galėjo lietuvius įveikti, nebent iš kurios nors srities būtų išreikalavę kokią vienkartinę duoklę (H. Paszkiewicz). 1040 m. Jaroslavo karo žygis į Lietuvą yra kaip tik įrodymas, kad tuo metu lietuviai nepripažino Kijevo viršenybės. Bet šitame žygyje, kaip ir dveji metai anksčiau prieš jotvingius (1038), Jaroslavas, matyti, neturėjo pergalės, nes kitaip kronikininkas nebūtų nutylėjęs žygio išdavų, pridėdamas bent vieną žodį « nugalėjo » ar « nukariavo ».

Yra bandyta aiškinti, jog rusų kunigaikščiai esą XI-XII amž. tolimus ir sunkius karo žygius į Lietuvą darę ekonominiais sumetimais. Rusai esą norėję plėšti lietuvius, stengdamies pasipelnyti iš trijų vertingų dalykų, kuriais tada pastoviai buvo prekiaujama su Bizantija, būtent, kailių, vaško ir medaus (M. Liubavskij). Tačiau dideli karo žygių sunkumai vargu ar pakankamai galėjo būti atlyginami tokiais miškų turtais, kurių daug buvo ir Kijevo Rusijoje. Anie rusų kunigaikščių žygiai buvo keršto ir apsigynimo žygiai, nes jais buvo norima sutramdyti lietuvius ir jotvingius, kad nepuldinėtų Kijevui paklusnių žemių. Jau XII amž. gale metraščių duomens paliudija, kad Kijevo ir kitos Riurikaičių priklausomybėje esančios žemės iš lietuvių patirdavo skaudžių nuostolių.

XIII amž. šaltiniuose tiek daug paliudytas lietuvių vitališkumas, jau reiškėsi ir XII amžiuje. Ėjo žygiai po žygių, ir jų didelę daugumą persvėrė puolimai į rytus, nes tada dar Livonijoje nebuvo priešo — ordino. Tie žygiai parodė ne tik lietuvių energiją ir jėgą, bet drauge apreiškė jų pastangas įsigyti gėrybių ir turtų iš tų žemių, kurios vedė su kitais kraštais prekybą. Todėl suprantama,

kodėl lietuvių kunigaikščiai nuvesdavo savo karinius būrius gana toli, kur buvo daugiau ko grobti. Jie pasiekdavo plotus turtingųjų Didžiojo Naugardo ir Pskovo respublikų. Rytuose jie atsitrenkdavo į tolimus Dniepro plotus. Pietuose XIII amž. pradžioje jie ėmė veržtis už Pripetės, net iki Mažosios Lenkijos gyvenviečių ir pilių.

Ilgai buvo sunku suprasti, kaip iš viso lietuviai galėjo atlikti tokius tolimus žygius per priešų žemes. XII amž. antroje pusėje visos Lietuvai artimos rytinių slavų žemės, išskyrus ant Dauguvos Polocką, buvo *politiškai silpni junginiai.* Senajai Kijevo valstybei skaldantis, silpnėjo ir jos klausančios žemės. Jos buvo priverstos ieškoti išeities prieš iš Lietuvos einančius puolimus. Todėl pasirinko *bendradarbiavimo* kelią. Tuo keliu nuėjo ne tik Dauguvos pilys, kaip Gercike, Kukenois, bet ir pats Polockas, kuriam Lietuva buvo natūralus gynėjas ir sąjungininkas. Ano laiko šaltiniai patiekia atsitiktinių užuominų, kaip tokios lietuvių įtakos sferon pakliuvusios artimos žemės lietuvių kariuomenes aprūpindavo maistu, suteikdavo reikalingų žinių, padėdavo persikelti per upes, ar pervesdavo per brastas. Tokių nuo Lietuvos pusiau priklausančių žemių, kurios sudarė plačią zoną, lietuviai nebeliesdavo. Per jas lietuviai atlikdavo į rytus gana tolimus karo žygius, apie kuriuos ir «lietopisiai» nepagailėjo žinių XIII amž.

ANTONIEWICZ, J.: *The Mysterious Sudovian People*, Archaeology, II, nr. 3, New York 1958, 158-161 p. — (") TaPr, I, 1, 1959, 63-64 p. — (") *O kilku importach prowincialno-rzymskich i kultury «wenedzkiej», znalezionych na obszarach plemiennych Jaćwieży*, RoB, III, 1962, 183-204 p. — (") *Odkrycie grobu rolnika Jaćwieskiego z narzędziani produkcji z okresu Rzymskiego*, RoB, III, 1962, 205-223 p. (Žr. T. Dzierzykray-Rogalski padarytą to kapo analizę: RoB, III, 1962, 225-252 p.). — (") *Niektore sporne aspekty kontaktów Balto-Słowiańskich w świetle źródeł archeologicznych, onomastycznych i pisanych*, ABaSl, VI, 1969, 105-116 p. — DZIERZYKRAY-ROGALSKI, T.: *Z badań nad niektórymi zagadnieniami typologicznymi Jaćwingów*, ABaSl, I, 1964, 65-75 p. — BOISSONADE, P.: *Du nouveau sur la Chanson de Roland*, Paris 1923, 171-174 p. — BŪGA, K.: *Die litauisch-weissrussischen Beziehungen und ihr Alter*, Zeitschr. für slavische Philologie, hgg. von M. Vasmer, I, 1925, 26-55 p. — ENDZELIN, J.: *Altpreussische Grammatik*, Riga 1944. — ESSEN, V.: *Die ländlichen Siedlungen in Litauen*, SBRiga, 1934. — GERULLIS, J.: *Zur Sprache der Sudauer-Jatwinger*, Festschrift für Ad. Bezzenberger, Göttingen 1921, 44-51p. — GIMBUTIENĖ (GIMBUTAS), M.: *Rytprūsių ir Vakarų Lietuvos priešistorinės kultūros apžvalga. Vakarų baltų kraštas - baltų kultūros centras*, rinkinyje: Studia Lituanica, I: Mažoji Lietuva, New York, N.Y. 1958, 9-121p. — (") *Ancient Baltic Lands*, International Journal of Slavic Linguistics and Poetics, t. 6, 1963. — KAMIŃSKI, A.: *Jaćwież - terytorium, ludność, stosunki gospodarcze i społeczne*, Lódź 1953; žr. ir jo straips-

nius šia tema : RoB, I, 1961, 9-61 p. ; IV, 1963, 7-41 p. ; Wiadomości Archeologiczne, t. 23, sąs. 2, 1956, 131-168 p. — KARSKIJ, E. : *Kul'turnye zavoevanija russkogo jazyka v starinu na zapadnoj okrajne ego oblasti*, Izvestija otdelenija russkogo jazyka i slovesnosti Rossijskoj Akademii Nauk, t. 19, 1925, 3-15 p. — KIPARSKY, V.: *Baltische Sprachen und Völker*, Baltische Lande, I, 1939, 48-59 p. — KLIMAS, P.: *Lietuvių senobės bruožai*, Vilnius 1919 (gausi medžiaga, ir išvados dar gera dalimi nėra pasenusios). — KLIMAS, P. keliuose egz. mašinraštyje 1939 m. paruošė savo numatytos daugiatomės Lietuvių tautos istorijos I tomą (iki 1200 m.), kurio, deja, neteko panaudoti. — KUDZINOWSKI, Cz. : *Jaćwingowie w języku*, ABaSl, I, 1964, 217-225 p. — KURASZKIEWICZ, W. : *Domniemany ślad Jaćwingów na Podlasiu*, Studia z filologii polskiej i słowiańskiej, Warszawa 1955, 334-348 p. — LEHR-SPLAWIŃSKI, T. : *Język polski. Pochodzenie, powstanie, rozwój*. Warszawa 1947 (įdomūs žemėlapiai). — LIUBAVSKIJ, M. : *Litva i slavjane u ich uzaemaadnosiniach u XI-XII st.*, Zapiski addzelu gumanitarnych navuk. Belaruskaja Akademija Navuk, VIII, 1929, 1-20 p. — LOWMIAŃSKI, H. : *Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego*, I-II, Vilnius 1931-1932. — MODRZEWSKA, K. : *Na ziemiach Jadzwingów*, Problemy, VIII, nr. 9, Warszawa 1952, 108-113 p. — MOORA, H. : *O drevnej territorii naselenija baltijskich plemen*, Sovetskaja Archeologija, t. 2, 1958, 9-33 p. — MORKŪNAS, K. : *Die Onomastik in Litauen*, ABaSl, VII, 1970, 197-206 p. — NALEPA, J. : *Polekszanie (Pollexiani) - plemię jaćwięskie u północno-wschodnich granic Polski*, RoB, VII, 1968, 7-34 p. — OTRĘBSKI, Jan : *Udział Jaćwingów w ukształtowaniu języka polskiego*, ABaSl, I, 1964, 207-216 p. — PASZKIEWICZ, H. : *Regesta Lithuaniae*, I (*ab origine usque ad annum 1315 complectens*), Varsaviae 1930 (visi senieji tekstai ir nurodyti jų šaltiniai). — POBLOCKI, L. : *Kritische Beiträge zur ältesten Geschichte Litauens*, atsp. iš AM, XVII, 1870. — SZYMAŃSKI, W. : *Kontakty handlowe Wielkopolski w IX-XI w.* Poznań 1958. — ŚLASKI, K. : *Stosunki Prusów z innymi ludami nadbaltyckimi w VII-XII wieku*, Rocznik Olsztyński, V, 1963, 9-27 p. — ŠVĀBE, A. : *Senās Latvijas vestures avoti*, I, Riga 1937 (senųjų tekstų ištraukos). — TAUTAVIČIUS, A. : *Lietuvių ir jotvingių genčių gyventų plotų ribų klausimu*, AkMD, t. 21, 1966, 161-182 p. (žr. ir V. Sedovo jam rašytą laišką ir jo atsakymą : AkMD, t. 26, 1968, 177-190 p.). — TYSZKIEWICZ, J. : *Przemiany kulturowe i etniczne na pograniczu bałto-słowiańskim w I-VII w. n. e.*, PH, t. 63, 1972, 201-217 p. — (") *Proces slawizacji ziem dorzecza Niemna w VI-XI w.*, PH, t. 64, 1973, 1-23 p —, TRETJAKOV, P. N. : *Fino-ugry, Balty i Slaviane na Dniepre i Volge.* Maskva 1966. — (") *O Baltach i Slavianach v oblasti verchnego podneprovja*, ABaSl, VI, 1969, 117-127 p. — VARAKAUSKAS, R.: *Lietuvos valstybės susidarymo klausimu*, IstV, t. 10, 1969, 169-180 p. — WIŚNIEWSKI, J. : *Jeszcze raz o domniemanych śladach osad Jaćwieskich*, RoB, III, 1962, 397-400 p. — WŁODARSKI, B. : *Problem jaćwiński w stosunkach polsko-ruskich*, Zapiski Historyczne, t. 24, sąs. 2-3, Toruń 1959. — (") *Jatviežskaja problema v polsko-russkich svjazach X-XIII v.*, Meždunarodnye svjazi Rossii do XVII v., Maskva 1961, 116-130 p. (straipsnių rinkinys).

— ZAJĄCZKOWSKI, St. : *O nazwach ludu Jadźwingów*, Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu, t. 18, 1952. — (") *Problem Jaćwieży w historiografii*, ten pat, t. 19, 1953 (abu tiedu darbai yra praplėstos studijos, kurios išsp. LP I tome, 1 ir 2 sąs., 1940-1941). — (") *Problematyka dziejów Jaćwieży w historiografii*, Sprawozdania Lodzkiego Towarz. Naukowego, t. IX-XI, Lódź 1951-1954, 47-55 p.

2. Lietuvių etnografinės sienos iki XIII amžiaus

Archeologiniai radiniai, kalbiniai duomens (ypač žemės vardynas) ir šykščios metraščių užuominos padeda šiek tiek apibrėžti lietuvių, kaip ir kitų baltų, gyventą plotą, kuris iki istorinių laikų pradžios rytiniame šone yra žymiai susiaurėjęs. Jau prieš I pasaulinį karą buvo teigiama (Sobolevskij, A. Kočubinskij), jog priešistoriniais laikais baltai yra gyvenę žymiai toliau į rytus. Remdamasis ilgus šimtmečius išsilaikiusia baltiška toponomastine medžiaga, ypač upių ir ežerų vardų studijomis, K. Būga sukūrė teoriją, jog rytiniai baltai dar pokristiniais amžiais yra gyvenę Dniepro aukštupio ir jo intakų Beržūnės ir Sožies plotuose. Ten buvo aptikta daug baltiškų vietovardžių, kurie pasikartojo šiandieninėje Lietuvoje ir dalyje Latvijos, pvz., Lučesa-Laukesa, Jatra-Aitra ir kt.

Dabartinės Lietuvos ir Latvijos vietovardžių lyginamosios studijos K. Būgą privedė prie išvados, jog dabartiniame lietuvių kalbos plote iki VI amž. po Kr. yra gyvenę sėliai, žiemgaliai, kuršiai, prūsai ir « somai ». Baltų protėvynė ilgai esanti buvusi į šiaurę nuo Pripetės, apimdama Dniepro, Beržūnės, Nemuno ir Neries aukštupius. Į šiandieninę Lietuvą lietuviai tepradėję traukti VI amž. po Kr., kada juos ėmė spausti slavai. Tik prūsai Kristaus gimimo laikais tebuvę pasiekę Baltijos jūrą.

Reikšmingus K. Būgos teigimus yra pataisę proistorės duomens, ypač tai, kas liečia amžių lietuvių ir latvių įsikūrimo dabartiniuose plotuose. Jis buvo žymiai ankstyvesnis. O rytų baltų gyventas plotas rytuose yra buvęs žymiai platesnis. Kalbiškai išgliaudydamas rusų metraščiuose randamą toponomastinę medžiagą, M. Vasmeris baltiškos kilmės žemės vardų rado žymiai toliau už Smolensko. Senajame geležies amžiuje rytiniai baltai, dar nespėję išsidiferencijuoti į atskiras kiltis, apėmė ne tik visą Dniepro aukštupio baseiną, siekdami ištisai dešinįjį Desnos krantą. Jie buvo išsiplėtę Žisdros ir Okos aukštupio abiem pusėmis. Šiauriau baltai apėmė dešinįjį Volgos aukštupio krantą, pereidami ir į kairiąją upės pusę. Tuo būdu tolimiausieji baltų gyvenviečių punktai buvo

miškingos Tverės (Kalinino), Možaisko, Tulos ir Černigovo sritys. Sodybos buvo išsimėčiusios salomis, tarp girių masyvų. Plačių Pripetės balų neperžengdami, vakariniai baltai per Bieloviežo girias siekė dešiniojo Būgo kranto, o Vyslos žemupyje išsiskleidė ir kairėje pusėje, kai Nemuno ir Dauguvos baseiną apėmė rytiniai baltai, kuriems priklausė ne tik lietuviai su latviais, bet ir sėliai su žiemgaliais.

Baltų ploto siaurėjimas, t. y. traukimasis į vakarus, prasidėjo gana anksti, kada rytų slavai pasislinko į Dniepro prieupių plotus. Šie pasižymėjo dideliu judrumu. Greitai plėsdamiesi, keldamiesi tarp miškų masyvų į patogesnes gyvenvietes, kolonizuodami žemės darbui tinkamesnes vietas, rytų slavai lietuvių-latvių protėvius nesulaikomai spaudė į vakarus. Šitas baltų traukimasis tačiau nereiškė, jog jie visur iš savo sodybų pasitraukė. Jų vis likdavo salomis (plg. « goliad' ») tarp naujai atsikeliančių slavų. Tarp rytinių baltų ir juos spaudžiančių slavų buvo įsiterpę kaimynai gotai, Hermanariko ostgotams (IV amž.) pajungus didelius plotus. Jiems toliau pajudėjus į pietus, į tuščias vietas nepastebimai atslinko rytiniai slavai. Pirmiesiems kaimynams pavadinti vartotą žodį lietuviai ir latviai perkėlė naujiesiems ateiviams: šitaip jų kalbose atsirado « gudas ». Slavų skverbimasis į vakarus nenutrūko iki pat istorinių laikų, nepaliaudamas ir vėliau.

Todėl XII-XIII amž. sąvartoje nėra galima tiksliai pravesti lietuvių tautos rytinės ribos. Ir vėlesniais laikais nepaliaujamas lietuvių — gudų pakraščio gudėjimas nėra nuosekliai ištyrinėtas. Anksti slavų salos pasirodė Nemuno aukštupio kairėje nusitiesdamos link Gardino kunigaikštijos, kur Kolože — Gardino priemiestyje — yra atkastos įdomios cerkvės (Boriso ir Glebo) liekanos. Jau XI amžiuje Nemuno kairėje turėjo būti rytinių slavų pilys su valsčiais, ar smulkiomis kunigaikštijomis V*a*lk*a*visku (Wolkowysk), Slanimu (Slonim), Nesvyžiu (Nieswież), Zdzitovu ir kt. Jos priklausė Naugardukui (Nowogródek), kuris 1044 m. Jaroslavo buvo įkurtas, tur būt, dar lietuvių gyvenamoje žemėje. Minėti valsčiai anksčiau buvo įėję į Polocko žemės sąstatą, bet XII amž. gale politiškai jau atsipalaidavo. Išskyrus Gardiną, tos sritys buvo imta vadinti Juodoji Rusia (« Černaja Rus' »), ir jos jau XII amžiaus pradžioje patcko Lietuvos valdžion. Toliau į pietvakarius ėjo jotvingių žemė. Nors šios sienos yra įvairavusios, tačiau iš XIII amž. duomenų galima spręsti, kad Jotvingija tęsėsi į šiaurę nuo per balas tekančio Bebro (Narevo prieupio) aukštupio ir Nemuno prie Gardino.

Kairėje Nemuno aukštupio pusėje lietuvių sodybos dar priešistoriniais laikais buvo susidūrusios su rytinių slavų sodybomis.

Lietuvių ten gyventą plotą akivaizdžiai parodo į pietvakarius nuo Naugarduko Zieteloje (Zdzięcioł) iki šių dienų išsilaikiusi lietuvių kalbos sala. Ar XIV amž. gale kryžiuočių ordino surašytuose Lietuvos kelių aprašymuose (« die litauischen Wegeberichte ») įvairiose Aukštaičių žemės vietose minimi didžiojo kunigaikščio dvarai (jų iš viso sužymėta 18), gali tarnauti lietuvių plotui apibrėžti, palieka atviras klausimas. Savo dvarus didysis kunigaikštis paprastai turėjo jam betarpiškai priklausančiose lietuviškose tėviškės valdose. Kairiajame Nemuno krante, priešais Beržūnos žiotis, Deliatyčiai (Delatycze) yra minimi kaip « des koniges hofe » (Wgb., 91, 97).

Dešinysis Nemuno aukštupio krantas, kurio plote nuo Gardino link Merkinės tęsėsi miškų masyvas, buvo ištisai lietuvių gyvenamas. Tai parodo, be kitko, iki pat dabar gudiškai kalbančiųjų plote, arti Nemuno, išlikusi lietuvių kalbos sala — Lazūnai (į rytus nuo Lydos). Yra bandoma seniausias lietuvių sienas nukelti iki linijos Merkinė-Eišiškės-Šalčininkai (H. Łowmiański, H. Paszkiewicz). Jeigu lietuviai tas sritis vėliau būtų kolonizavę, lietuviški vietovardžiai, ypač upių pavadinimai, čia nebūtų sutinkami. Į aną plačią skiriamąją miško juostą matomai lietuviai anksti įkėlė koją, pradžioje išsimėtydami salomis tarp negyvenamų girių. XIV amž. čia randamas, palyginti, ne retas sodybų plotas su eile didžiojo kunigaikščio dvarų.

Etnografinė lietuvių siena rytuose šiauriau Nemuno yra dar sunkiau nustatoma, nes šis pakraštys nėra tiksliai ištyrinėtas. Paskutinės rytinių slavų pilys čia buvo Lohajskas, Gorodecas, Minskas, Zaslavlis. 1387 metų Jogailos rašte Skirgailai minimi prie Molodečnos Lebedžiai (Lebedev) « na russkoj storone », rodo, jog ten baigėsi lietuvių plotai. Ar Svierius, Kriavą, Geranainius jau reikia laikyti pasienio juostomis, reikia dar aiškesnių įrodymų. Galima tačiau daryti išvadas, kad prieš įsikūriant Lietuvos valstybei, dregovičiai (būsimieji gudai) buvo pasiekę ne tik aukštutinį Nemuną ir jo šaltinius, bet ir dešinių prieupių Neries ir Beržūnės aukštupius. Šiaip jau platus Nemuno aukštupio-vidurupio dešinės kraštas ir beveik ištisai Neries baseinas su Šventąja sudarė Aukštaičių žemės pagrindą, nuo XI amž. rusų metraščiuose vadinamą « Litva ». Kronistui Dusburgui pažįstami Aukštaičiai (« Austechia »), 1322 m. minimi Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino taikos sutartyje su Livonija (« Eystoythen »), buvo grynai geografinis žemės pavadinimas.

Platus miškų ruožas skyrė lietuvių gyvenvietes nuo Polocko žemės. Breslaujos srityje taip pat buvo didelės girios, bet čia besibaigiančios lietuvių sodybos, kaip rodo dar žinios iš XVII amžiaus, nusitęsė iki Dauguvos (Dysnos apskr.). Kaip žinoma, šiaurėje

Aukštaičių žemė siekėsi su sėliais ir žiemgaliais, toli įsiterpusiais į Lietuvos plotą. Užėmę Padauguvio Sėlą (tarp Dauguvos intakų Dysnos ir Egluonos), lietuviai nesustojo kairiajame Dauguvos krante, bet, įkandin sekdami sėlius, persikėlė ir į dešinįjį Dauguvos šoną — Latgalon, ir gyveno Daugpilio apylinkėje (K. Būga).

Šiandien į kelias pagrindines tarmes suskilęs lietuvių gyvenamas plotas, istorinių laikų angoje buvo vienalytiškas. Lietuvių kalbos diferencijavimasis į du pagrindinius Aukštaičių ir Žemaičių dialektus yra prasidėjęs tik XV amžiuje (A. Salys). Todėl pats Vytautas 1420 m. imperatoriui Zigmantui įrodinėjo, jog Žemaičiai ir Aukštaičiai yra « unum idioma et uni homines » (CEV, 468). Nuo XIII amž. pabaigos ordino kronikininkai jau laikė Nevėžį Žemaičių ir « Lietuvos » (Aukštaičių) skiriamąja siena, kuris vėliau tapo ilgiems laikams administracine upe tarp Trakų vaivadijos ir Žemaičių seniūnijos, ilgai išsaugojusios savo politines privilegijas. Nors Žemaičių kunigaikščiai — dėl savo ypatingos geografinės padėties — jau Mindaugo laikais politiškai rodė savarankiškumo, tačiau ir XIII amž. buvo Lietuvos dalis. Beveik trečdalį savo kronikos paskyręs Livonijos ordino santykiams su Lietuva, Eiliuotinės Livonijos kronikos autorius Žemaičius tapatino su lietuviais (« den Lettowen, die Sameiten sin genannt », eil. 4466).

Lietuva Žemaičiuose apėmė plotą į vakarus nuo Nevėžio, t. y. Šušvės ir Dubysos baseinus, Ventos ir Minijos aukštupius. Nustatant, kiek toli Žemaičiai istorinių laikų pradžioje ėjo į vakarus, remiamasi senajam Kuršui priklausančio Ceklio dalybų dokumentais iš 1252-1253 m. Iš jų matyti, kad kuršiai XIII amž. pradžioje yra apėmę visą šiaurės vakarų Žemaičių kampą, pradedant nuo Ventos krantų. Dešinysis Nemuno krantas buvo Žemaičių sodybų riba, kai kairioji pusė priklausė sūduviams. Sūduvoje lietuviai ėmė kurtis didžiųjų kunigaikščių laikais, karams su vokiečių ordinu aptilstant. Panašiai jie apsigyveno Skalvoje (Tilžės ir Ragainės sritis) ir Nadruvoje (Pilkalnio-Schlossbergo ir Gumbinės sritis).

Būga, K. : *Die Vorgeschichte der aistischen (baltischen) Stämme im Lichte der Ortsnamenforschung*, Streitberg-Festgabe, Leipzig 1924, 22-35 p. — (") *Aisčių praeitis vietų vardų šviesoje*, Kaunas 1924. — (") *Upių vardų studijos ir aisčių bei slavėnų senovė*, Tauta ir Žodis, I, Kaunas 1923. — (") *Lietuvių įsikūrimas šių dienų Lietuvoje*, ten pat, II, 1924, 1-27 p. — *Šis tas iš lietuvių ir indoeuropiečių senovės*, ten pat, II, 98-110 p. — (") *Lietuvių tauta, kalba bei jos artimieji giminaičiai*, Lietuvių kalbos žodynas, II, 1925. — Eckert, W. : *Die kurische Landschaft Ceclis. Untersuchungen des Kampfes um Südkurland zwischen dem Deutschen Orden und Litauen*, AF, t. 20, 1943, 6-84 p. — Gerullis, J. : *Baltische Völker*, M. Eberts Reallexikon der Vorgeschichte, I, Berlynas 1924, 335-

342 p.; plg. *Südostbaltikum*, ten pat, XIII, 1929. — JAKUBOWSKI, J.: *Opis księstwa trockiego w 1387 r.*, PH, t. 5, 1907, 22-47 p. — (") *Studia nad stosunkami narodowościowymi na Litwie przed unią lubelską*, Varšuva 1912; liet. vertimas, Kaunas 1921. — JODKOWSKI, J.: *Grodno i okolice w zaraniu dziejów Litwy i Rusi nad Niemnem*, 1928. — JOHANSEN, P.: *Kurlands Bewohner zu Anfang der historischen Zeit*, Baltische Lande, I. Ostbaltische Frühzeit, 1939, 263-306 p. — JONYNAS, Ig.: *Lietuvių gentys iki XIX a.*, Naujoji Romuva, nr. 17, 1939, 361-368 p. — KANTRIMAS, J. (= JONIKAS, P.): *Baltų kalbos ir tautos*, Aidai, nr. 6, 1947, 263-267 p. — KIPARSKY, V.: *Kurenfrage*, 1939. — KLIMAS, P.: *Lietuva, jos gyventojai ir sienos*, Kaunas 1917. — (") *Lietuvos sienos rytuose. Memorialas Lietuvos taikos derybose su rusais 1920. V. 21.*, Švietimo Darbas, nr. 1-2, 3-4, 7-8, 1921. — (") *Mūsų kovos dėl Vilniaus*, I, Vilnius 1923. — KULIKAUSKIENĖ (VOLKAITĖ), R.: *Lietuviai IX-XII amžiais*, Vilnius 1970. — MOORA, H.: *O drevnej territorii naselenija baltijskich plemen*, Sovetskaja Archeologija, t. 2, 1958, 9-33 p. — OCHMAŃSKI, J.: *Pogranicze litewsko-krywickie w epoce plemiennej*, PH, t. 61, 1970, 183-191 p. (su žemėl.). — PAKŠTAS, K.: *Keletas samprotavimų apie Lietuvos ribas*, Aidai, nr. 1-4, 1950, 8-14, 51-56, 123-129, 174-182 p. — (") *Lietuvių tautos ir valstybės sienos*, Aidai, nr. 10, 1951, 436-444 p. — (") *Gudijos santykis su Lietuva*, Aidai, nr. 3, 4, 1956, 114-124, 174-182 p. — PAPÉE, Fr.: *Początki Litwy*, KH, t. 47, 1947, 465-476 p. — PASZKIEWICZ, H.: *Jagiellonowie a Moskwa*, I, *Litwa a Moskwa w XIII i XIV wieku*. Warszawa 1933. — SALYS, A.: *Die žemaitischen Mundarten*, I. *Geschichte des žemaitischen Sprachgebiets*, Tauta ir Žodis, VI, atsp., Kaunas 1930 (Diss. Leipzig). — (") *Baltų kalbos ir baltų tautos*, LE, t. 2, 132-138, 140-144 p. — (") *Kuršiai*, LE, t. 13, 418-426 p. — TARULIS, A.: *Kur aisčiai gyveno?* Naujoji Romuva, nr. 23-24, 1936, 489-495 p. — VASMER, M.: *Die Ostgrenze der baltischen Stämme. Beiträge zur historischen Völkerkunde Osteuropas*, I, Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Klasse, 1932. — (") *Die alten Bevölkerungsverhältnisse Russlands im Lichte der Sprachforschung*, ten pat, 1940.

3. SENOSIOS LIETUVIŲ KULTŪROS PRADAI

Rašytų ir gana išblaškytų žinių apie lietuvius, jų religiją, papročius ir gyvenimo būdą ėmė šiek tiek pateikti XII-XIII amž. kaimynai. Skurdžios užuominos aptinkamos rusų « lietopisiuose », vėliau lenkų metraščiuose. Kiek plačiau ordino priešą minėjo pirmosios Pabaltijyje vokiečių kronikos, būtent, Latvijos Henriko (surašyta 1225-27 m.) ir Eiliuotinė Livonijos kronika (po 1290 m.). Iš tų žinučių, užrašytų vidurinių amžių krikščionių apie užkietėjusius ir nekenčiamus pagonis, galima retrospektyviu būdu padaryti šiek tiek išvadų.

Nors trūksta šaltinių, ir archeologiniai radiniai nėra pakankami

išsiaiškinti lietuvių kultūros pagrindams seniausiais laikais, tačiau tautos dvasia, jos papročiai bei gyvenimo būdas, kaip ir meno nuotaikos iš dalies padeda įžvelgti kai kuriuos pradmenis. Liaudies kūryba (tautosaka ir tautodailė) labiausiai apreiškia tautos charakterį. Iš visų tų elementų galima daryti pagrįstų išvadų, jog vienu kuriuo etnologiniu tipu lietuviškos kultūros negalima išaiškinti. Gyvendami drauge bendroje indoeuropiečių protėvynėje, ir vėliau baltų protėviai yra turėję įvairių sąlyčių su kitomis tautomis, kol jie atslinko į rytų Pabaltijį ir jame įsikūrė.

Lietuvių kultūroje yra apčiuopiamas nomadinės ir matriarchatinės kultūros susikryžiavimas. Iš vienos pusės lietuvių kultūros praduose ryškėja nomadiniai arba klajokliniai pėdsakai, kuriuos parodo eilė duomenų. Nomadų tikėjimas yra be stabų, abstraktus. Tėvo persvara yra ryški šeimoje, kurioje vedusieji sūnūs pasilieka ligi tėvo mirties, o mergaičių nekaltybė griežtai saugojama. Nomadų pagrindinis maistas yra pienas ir mėsa, nes jų ūkyje aiškiai persveria ne žemės darbas, o gyvulių auginimas, kur arklys nomadinės stepių kultūros tarpsnyje turėjo ypatingos reikšmės, įeidamas į nomadų papročius, mitus ir dainas. Lietuvoje daug buvo auginama arklių. Kronikininkas Henrikas giria lietuvių raitelius; kryžiuočių XIV a. šaltiniuose minimi žirgynai. Kaip patvirtina ir priešistoriniai baltų kapinynai, žirgas buvo didelėje pagarboje. Gausus lietuvių ir latvių dainų « žirgo ir bernelio » ciklas ir žymiai vėliau akivaizdžiai atspindi arklio pamėgimą. Wulfstano ir Dusburgo paliudytas kumelės pieno gėrimas Prūsuose (SRP, I, 54, 734) yra grynai nomadiškas bruožas. Šiaip Lietuvoje karvės, avys, kiaulės ir ožkos sudarė gyvulių inventorių.

Nors nomadai yra užpuolikai ir pasižymi karingumu, tačiau su nukariautaisiais jie elgiasi garbingai, lengvai su jais susitardami, net prisiimdami jų papročius ir gyvenimo būdą. Be paliovos ėję lietuvių karo žygiai (XII-XIII amž.) net į gana tolimas sritis, lygiai kaip ir tolerancija užimtose žemėse (Gediminas-Algirdas), apreiškė kariautojų nomadišką judrumą, bet ir jų pakantrumą naujai įgytose valdose.

Nomadai turi didelių užsimojimų ir gabumų didelėms valstybėms kurti (pvz., totoriai). Iš nomadinių tautų yra išaugusios visuomeninės ir teisinės institucijos. Nomadai yra buvę kodeksų, luomų, parlamentų kūrėjai. Ryšium su tuo minėtinas ir Lietuvos Statutas. Visa eilė nomadams charakteringų bruožų gali būti atsekama lietuvių tautoje, kai ji pasirodė rytų Pabaltijo istorijoje, savo kultūroje parodydama sintezę tarp nomadinio ir matriarchatinio prado.

Matriarchatinėse tautose visame gyvenime moters persvara yra gana žymi, kai vyrui belieka tik vaikų tėvo rolė. Tad ir monogamija yra vienintelė šeimyninio gyvenimo forma. Nors pati moteris gyvenimui tiesiogiai nevadovauja, pavesdama tai savo broliui, tačiau visur jos dvasia yra jaučiama. Ir vėlybesnės lietuvių liaudies dainos rodo, kad žmonos brolio vaidmuo yra buvęs žymus.

Toliau pažengusiai matriarchatinei kultūrai priklauso taip pat pirktinės vedybos, kai vyras nuotaką iš jos tėvų atsiperka. Pirmasis kryžiuočių kronikininkas Dusburgas įsakmiai pabrėžė, jog prūsai žmonas pirkdavosi už pinigus (SRP, I, 54). Apie tai rašė ir Mykolas Lietuvis (Lituanus) savo 1615 m. išspausdintoje knygutėje (« De moribus Tartarorum, Lituanorum et Moschorum fragmina »), teigdamas, jog kitados už nuotakas Lietuvoje buvo mokamas mokestis, kuris Žemaičiuose « Krienu » vadinamas. Kaip gana gausūs XVI amž. dokumentai rodo, žodis « Kriena » (« chreno », « hren », « kryna » ir t. t.) tada jau buvo įgijęs kitokią prasmę, nes jis bereiškė rinkliavą, kurią Žemaičių ir Upytės srities ūkininkai sumokėdavo savo ponams, kai ištekančios dukterys pasitraukdavo iš šių baudžiavinės priklausomybės.

Matriarchatinė religija yra perdėm gamtinė religija, ir jos įtakoje į visą pasaulį žiūrima kaip į nuolat atsinaujinantį reiškinį, kur dominuoja vaisingumo kultas. Matriarchatinę kultūrą reikia sieti su užuomazgomis žemdirbystės, kurią moteris pradėjo ir išvystė, ligi pastarųjų laikų Lietuvoje sau pasilaikydama ne mažą darbo dalį. Ne tik daržų kultūros, bet ir linų rovimas, dar ne seniai ir rugių kirtimas piautuvu, buvo savaime suprantamas moters užsiėmimas. Atrodo, kad ir derliaus nuėmimo papročiai (rugiapiūtė, pabaigtuvės), kurių pėdsakus jau galima atsekti XIII amž. šaltiniuose, ėjo iš to paties matriarchatinio prado, kai žemės ūkis lietuvių protėviuose įgijo persvaros.

Šios kultūros žmonės nemėgsta kitų puldinėti ir yra lengvai užkariaujami, tačiau jie yra neišnaikinami dėl didelio prisirišimo prie savo žemės ir savų papročių. Nėra įmanoma tiksliai atspėti ir nuosekliai išdėstyti, kaip ir kur šiandieninių lietuvių pirmatakai, prieš užimdami Lietuvos plotą, yra gavę matriarchatinės kultūros žymių. Aišku yra, kad pirmykštės lietuvių kultūros pagrinduose reikia ieškoti matriarchatinės ir nomadinės kultūros mišinio.

Kaip matriarchatinį pobūdį parodo eilė lietuvių religijos apraiškų, taip šeimos santykiuose matyti ne vienas nomadinis bruožas. Pvz., paveldėjimas tenka vyriausiam sūnui. Sūnaus didesnis vertinimas negu dukters ir savotiška negarbė motinai, kuri gimdo tik mergaites, atskleidžia lietuviuose vėl nomadinę žymę.

Bet motinos įvykdomas nuotakos perdavimas jaunajam — yra jau matriarchatinis bruožas.

Istorinių laikų pradžioje, kai lietuviai rodė kietų vyriškų (nomadiškų) bruožų, išryškėjo jų valstybingumas, sugebėjimas tinkamai tvarkyti užkariautus plotus ir tuo pat laiku atsispirti beveik du šimtmečius trukusiems kryžiuočių puolimams. Čia priklauso ir išvystymas Vytauto laikais Lietuvos valstybės galybės. Taip pat krinta į akis teisinės sąmonės išsiskleidimas, kurį parodo žymiojo kodekso — Lietuvos Statuto — sukūrimas. Visa tai liudija lietuvių politinį ir visuomeninį sugebėjimą, kuriame prasiveržė nomadinė dvasia.

Iš kitos pusės tačiau lietuvių liaudies menas yra išsilaikęs beveik grynai matriarchatinis, nes nomadinės tautos neturi skonio, ypač vaizduojamajam menui. Lietuvių liaudies menas yra susijęs su žemdirbyste ir gamta, kuri yra traktuojama simboliškai, panaudojant geometrinius ar sugeometrintus augalinius ir gyvulinius motyvus. Tas menas beveik visiškai nėra patyręs nomadiškos įtakos. Yra įdomu, kad dėl vienašališkai matriarchatinės dvasios savo mene lietuviai neišugdė nei didelės dramos (individualių kūrėjų pastangos), nei žymaus karžyginio, heroinio epo (liaudies kūryba), nes pati tauta-liaudis iš esmės nebuvo suaugusi su kariniais žygiais. Lietuviai pasiliko perdėm lyrikai su tautosakoje vyraujančia daina ir pasaka. Dainose, kad ir kalbant apie kasdieninius dalykus, yra sutinkamas simbolizmas ir drovumas. Jis parodo, jog lietuvių dainos yra kilusios moteriškosios dvasios įtakoje. Apskritai tautosakoje keliamas sumanumas, gera širdis, kai vyriškieji elementai (pvz., narsumas) beveik nepasireiškia. Žmoniškumas išryškėjo kaip pagrindinis lietuvio dvasios bruožas. Tai patvirtino apie pagonis prūsus Adomas Bremenietis ir net Dusburgas (SPR, I, 54).

BALDŽIUS (BALDAUSKAS), J. : *Pirktinės vestuvės* (atsp. iš Mūsų Tautosaka, Kaunas 1936). — (") *Vogtinės vestuvės*, Kaunas 1940. — BALODIS, F. : *Latviešu kultūra senatnē*, Riga 1937. — BASANAVIČIUS, J. : *Lapelis iš senovės lietuvių kultūros istorijos*, Lietuvių Tauta, kn. 2, Vilnius 1919, 598-601 p. — GIMBUTIENĖ, M. : *Rytprūsių ir vakarų Lietuvos priešistorinės kultūros apžvalga*, Studia Lituanica, I. Mažoji Lietuva, 1958, 11-121 p. — GIRNIUS, J. : *Lietuviškojo charakterio problema*, atsp. iš Žiburių, Augsburg 1947. — IVINSKIS, Z. : *Lietuvių kultūros problemos*, Aidai, nr. 22, 1949, 16-23 p. — (") *Lietuvių kultūros tarpsniai*, Aidai, nr. 23, 1949, 58-64 p. — (") *Ikišioliniai lietuvių kultūros istorijos tyrinėjimai*, Aidai, 1960, nr. 1, 22-30 p. — KUNCIENĖ, O. : *XIII-XV amžių rytų Lietuvos moterų galvos papuošalai*, AkMD, t. 48, 1974, 67-75 p. — MACEINA, A. : *Kultūros sintezė ir lietuviškoji kultūra*, Židinys, nr. 4-11, 1939. — *Mykolas Lietuvis*, MLTE, II, 590-591 p. — NAGEVIČIUS, V. : *Mūsų*

pajūrio medžiaginė kultūra VIII-XIII amž., Senovė, I, Kaunas 1935, 3-124 p. — NAKAITĖ, L. : *Senovės lietuvių sidabriniai papuošalai*, ILKI, t. 2, 1959, 54-71 p. — (") *Auksakalystės Lietuvoje iki XIII a. klausimu*, AkMD, t. 22, 1966, 67-84 p. ; t. 27, 1968, 47-56 p. — SKARDŽIUS, Pr. : *Lietuvių kalba ir jų senovinė kultūra*, Aidai, nr. 8, 1947, 345-348 p. — S. SUŽIEDĖLIS : *Michalo Lituanus*, EnL, III, 516-517 p. — ŠALKAUSKIS, St. : *Geopolitinė Lietuvos padėtis ir lietuvių kultūros problema*, Židinys, t. 27, 1938, 587-605 p. — ŠMIDT, E. A. : *Baltijskaja kultura v verchovjach Dniepra vo vtoroj polovine I-go tysiačeletija n. e.*, ABaSl, VI, 1969, 129-144 p. — VOLKAITĖ-KULIKAUSKIENĖ, R. : VoKL. — (") *Senovės lietuvių moterų galvos danga ir jos papuošalai*, ILKI, t. 2, 1959, 30-53 p. — (") *Nauji duomenys apie vakarų Lietuvos moterų galvos dangą ankstyvojo feodalizmo laikotarpiu*, AkMD, t. 17, 1964, 41-52 p. — KULIKAUSKIENĖ, R., RIMANTIENĖ, R. : *Senovės lietuvių papuošalai*, Lietuvių Liaudies Menas, Vilnius 1958.

4. SOCIALINIAI IR EKONOMINIAI SANTYKIAI

IX amž. galo Wulfstano žinia apie prūsus, jog « kunigai » (« cyninge ») sėdį gausiose krašto pilyse ir su turtingaisiais geria kumelės pieną, o neturtingieji ir vergai pasitenkiną midumi, trumpai išreiškia vieną socialinės santvarkos pobūdį ir jau iš seniau einančią visuomeninę diferenciaciją, kuri iš dalies buvo patvirtinta ir archeologinių duomenų. Kitados ir baltų šeimos, kilusios iš vieno kamieno, gyveno drauge, sudarydamos atskirą didžiąją šeimą, apimdamos tuo būdu visą giminę, kurioje valdžią turėjo vyriausias amžiumi. Taip gavo pradžią kunigai arba rikiai (prūsuose), kurių karinis pajėgumas ir turtas tapo vėliau svarbiausias skirstymosi pagrindas.

Buvimas kunigų, kuriuos vėlesniais šimtmečiais patys lietuviai kunigaikščiais ėmė vadinti, daug kartų yra paliudytas pirmųjų Lietuvos istorijos šaltinių, kurie vyriausiam vienos srities valdytojui, ar gal plačios giminės vyriausiam galvai, duodavo vardą : « rex », « princeps », « konige », « kniaz' ». Dažnai toks lietuvių kunigas buvo vadinamas ir « dux », nes kaimynų kronikose tarp pagonių žygių vadų ir savo pilyse sėdinčiųjų atskirų sričių valdytojų nebuvo daroma skirtumo. Lietuvių žygiuose kartais dalyvaudavo net keliolika atskiras plačias gimines atstovaujančių kunigų, kurie iš savo tarpo išsirinkdavo vadą. Nuo XII amž. antros pusės yra žinomi tokių būrių ginkluoti plėšiamieji puolimai iki pat turtingųjų prekybos respublikų (Pskovo, Novgorodo) šiaurėje.

Šalia karinių ir administracinių (teisinių) funkcijų savo valdose, lyg mažytėse valstybėlėse, tokie kunigai reikšmingais karo žygių bei visuomeninio gyvenimo momentais virsdavo « kunigais » dabar-

tine prasme, nes jie, prisiėmę vyriausiųjų savo srities dvasininkų pareigas, atlikdavo aukojimus. Tokių atskirų sričių kunigų istorijos priešaušryje lietuvių, kuršių, žiemgalių, lietgalių ir prūsų (imant drauge ir jotvingius) žemėse turėjo būti gana daug. XIII amž. dalis jų yra žinoma ir vardais. Bet pačioje Lietuvoje, išskyrus Mindaugo dovanojimus Livonijos ordinui, per visą šimtmetį nebuvo surašyta jokių šaltinių. O tuometinės Lietuvos priešai kunigų vardus į savo kronikas kartais įtraukdavo tik ryšium su lietuvių karo žygiais, ar taikos sutarčių progomis. Vistik vien Lietuvos (Aukštaičių ir Žemaičių) plote tada atsitiktinai yra užrašyta bent keliasdešimt kunigų vardų. Pvz., kai visa grupė Lietuvos kunigų 1219 m. darė sutartį su Volinijos kunigaikščio Romano našle, Ipatijaus metraštyje buvo paminėtas 21 jų vardas (PSRL, II, 735). Šalia eilės vyresniųjų (« starešej ») Lietuvos kunigų, kurių tarpe, be kitko, yra minimas Živinbudas, Daujotas, Dausprungas ir šio brolis Mindaugas, yra išskaičiuoti keturi vėliau niekur nebesutinkami Deltuvos kunigai. Mindaugui ėmus išvarinėti ir žudyti savo priešus, visa eilė smulkių ir silpnų kunigų žlugo. O kai pats Mindaugas buvo nužudytas, žymi dalis karaliaus šalininkų kunigų taip pat žuvo keršto kovose su jo žudikais. Tad sritinių kunigų skaičius istorinių laikų pradžioje stipriai sumažėjo. Aukštaičiuose sunyko Deltuvos, Nalšėnų ir kt. kunigaikštijos. Bet dar išsilaikė eilė kunigų, kurie išsivysčiusioje feodalinėje santvarkoje, sėdėdami po kraštą išmėtytose pilyse, vėliau yra žinomi kaip Alšėnų, Svyrių, Giedraičių ir kt. vietų kunigaikščiai.

Šalia « kunigų » pirmuosiuose Lietuvos istorijos šaltiniuose taip pat nenusistovėjusiais vardais yra minimi kilmingieji : nobiles, meliores, maiores, potentiores, besten ir kt. Šito sluoksnio šaknys siekė dar giminінės santvarkos laikus. Iš jo XIV amž. ėmė išsivystyti uždaras bajorų luomas, kuris, tapęs didžiojo kunigaikščio ramsčiu ir jo pastoviai privilegijuojamas, vis daugiau įgijo socialinės ir ekonominės persvaros.

Apskritai dar iš bendrojo protėvynės laikų palikimo ėjo lietuviuose, kaip ir kitose indoeuropiečių tautose, iki pat apačios luominio skirstymosi pradai. Šalia laisvųjų ūkininkų, stambiųjų savininkų žemėse buvo žinomi pusiau laisvieji ir vergai. Į šių padėtį paprastai patekdavo iš kaimynų atvedamieji karo belaisvių būriai. Bet tikro vergų luomo Lietuvoje nesusiformuota. Patriarchaliniuose Lietuvos santykiuose iš buvusiųjų vergų būklėje žmonių XV-XVI amž. didžiojo kunigaikščio ir kilmingųjų ūkiuose buvo žinomi dvarų bernai (« parobki »), nelaisvoji šeimyna (« čeliad' nievol'naja »).

Nuo kilmingųjų ir jų dvarų nepriklausantieji laisvieji turėjo nuosavas dirvas ir ūkius. Priešistorinių laikų gale skaičius laisvųjų ūkininkų buvo nepalyginamai gausesnis negu didžiųjų kunigaikščių gadynėje. Vėliau sutinkama gausi valstiečių grupė, vad. « judrioji » (« pochožije »), kuriems buvo palikta teisė išsikelti kito pono priklausomybėn ; jie anksčiau buvo buvę laisvi ūkininkai.

Gyvendami savo medinėse šiaudais dengtose dvišlaičiais stogais triobose, lietuviai, kaip ir kiti baltai, būrėsi į kuopinius kaimus. Apie prūsus ir įsakmiai apie jotvingius yra žinoma, jog, norėdami apsisaugoti nuo priešų, jie turėjo susimesti į sustiprintus kaimus. Galėjo tas pat būti ir Lietuvoje, kai gyventojai iš sunkiau apginamų vietų ordino karų laikais vis labiau traukėsi į uždarų sodybų plotus. Kuršiai ir žiemgaliai yra taip pat gyvenę kaimais. Net ir pas vienkiemius pamėgusius lietgalius yra atrasta kuopinių kaimų. Istorinių laikų sąvartoje, šalia įprastinių kuopinių kaimų, pasitaikkydavo lietuvių gyvenamų viensėdžių sodybų, tačiau kaiminės sodybos dominavo.

Pagrindinis baltų užsiėmimas buvo žemės darbas, o šalia jo ėjo gyvulininkystė. Jeigu Tacito žinią apie « Aestiorum gentes » priskirti baltams — jie buvo uolūs žemdirbiai. Pagalbinės ūkio šakos buvo bitininkystė, medžioklė ir žvejyba. Žemdirbystė turėjo labai gilias tradicijas, kai tolimoje akmens amžiaus epochoje, arti savo sodybų, lyg daržų lysvėmis, paprastai moterys kapliais apdirbdavo nedidelius žemės sklypelius. Metalų amžiuje žemės darbas plėtėsi, juo labiau kad geležinis kirvis padėjo net apaugusius plotus paversti dirva. Šitaip atsirado ir « lydimoji žemdirbystė » (vokiškai vadinama Brandwirtschaft, Rodungswirtschaft, Feldgraswirtschaft), kada, žemei įdirbti ėmus naudotis ugnimi, išskintame ir nudegintame miško sklype buvo daromas dirbamas laukas.

Kaip ir kitur Europoje priešistoriniais laikais, miško gabalo lydimas ruošiant jį dirvai, Lietuvoje buvo plačiai vartojamas iki pat XVI amž. vidurio, kol dar daug buvo girių, į kurias niekas nedraudė įkelti kojos. Girios pakraštyje, ar krūmais apaugusiame plote, kur buvo numatyta būsimoji dirva, pavasario sėjos darbus pabaigus, buvo išskinami medžiai ir paliekami vietoje džiūti iki kito pavasario. Skynime maždaug lygiai paskirsčius nukirstus medžius ir krūmus su virbais, išskintas plotas buvo nulydomas (nudeginamas). Ugnies paliestą lauką nuvalius, nuodėgulius nurinkus ir pelenus lygiai pasklaidžius, laukas buvo purenamas (žagre), kad pelenai patektų į žemę. Apie tikrą dirvos išplėšimą ir išarimą priešistoriniais laikais dar nebuvo kalbos, nes žagrė galėjo pradrėksti žemę tik tarp pasilikusių medžio kelmų ir šaknynų. Bet šitaip patręštoje vietoje medžių pelenais, kurie neturėjo derliui

reikalingo azoto, o žemei tedavė fosforo rūgštį, kalį ir kalkių, tebuvo galima sėti kelerius metus, nes vienašališkai patręštas laukas greitai nusialindavo, ir po 3-4 metų žemę vėl reikėdavo palikti dirvonauti 15-20 metų. Lydimas apaugdavo žole ganyklai ir krūmais, o naujas lydimas buvo daromas kitoje miško ar pamiškės vietoje. Šitaip atsirado dvilaukė sistema. Kadangi nulaisintas lydimas ilgai turėjo pūdymauti, vienai šeimai prasimaitinti reikėjo bent 5-6 lydimų gabalų. Tokia ekstensyvi žemdirbystė buvo galima tol, kol nebuvo pradėta tvarkyti miškų ūkis ir kol stambieji žemvaldžiai nesuvaržė laisvės naudotis mišku ir daryti išdagas. Pradėjus Lietuvoje « valakų reformą » (1557), kuri atnešė visuotinę trilaukio ūkio sistemą su vieneriems metams paliktu pūdymu, lydimoji žemdirbystė ėmė nykti, nors XVI-XVII amžiaus aktuose vis dar dažnai užtinkamas žodis « lydimas » (« lidim », « lidem », « lidima », « lidyma », « lydym » ir kt.). Kai žmogus kėlė koją į didžiuosius girių masyvus ir šitaip naturlandšaftą vertė kulturlandšaftu, daug vietovardžių Didžiojoje ir Mažojoje Lietuvoje yra surišta su lydimais. Juos primena : Degučiai, Išdagai, Išlaužai, Kelmynės, Kirtimai, Lydimai, Skynimai, Tarpumiškiai ir kt.

Iš piliakalniuose rastų suanglėjusių grūdų liekanų yra žinoma, jog jau II-III amž. po Kr., šalia kviečių, soros, miežių, buvo dar auginami rugiai, avižos. Pažįstami linai ir kanapės. Ankštiniai augalai (žirniai, pupos, vikiai) yra žymiai vėlybesni, ir jų kultūros bus išplitusios tik priešistorinių laikų pabaigoje. Apie daržoves yra teigiama, jog lietuviai jas pradėję auginti, kada jau buvo arčiau susipažinę su slavų tautomis (J. Jaroszewicz). Kas liečia kopūstus, Dusburgo kronikoje yra pažymėta, jog jie prūsams buvę nežinomi, ir todėl prūsai, matydami ordino brolius valgant žoles (kopūstus), lyginę juos su arkliais ir mulais (SRP, I, 90).

Jau viduriniame geležies amžiuje žemės darbui buvo imta naudoti gyvulio traukiamoji jėga, pirmoje eilėje jaučių jungas. Bet į arklą buvo kinkomas ir arklys, tuo būdu nuo traukiamo žemės darbo įrankio, šalia « žirgo » ir « ašvienio », gavęs trečią pavadinimą. Į priešistorinių laikų galą buvo pradėta vartoti arklai ir su geležiniu noragu. XVI amž. žinios (Herberstein, Guagnini, Lasicius), jog Žemaičiuose tebuvę vartojami mediniai arklų noragai, nėra tikslios. Dar priešistorinių laikų epochoje ėmus vartoti ir kitus geležinius darbo įrankius (piautuvus, dalges, plačiaašmenius kirvius), buvo imta sėkmingiau ūkininkauti. Jau buvo išmokta XII-XIII amž. atskirus žemės gabalus bepalikti porą metų pūdymauti. Šitaip žemės ūkis artėjo į trilaukę sistemą, kurios užuomazgos jau istorinių laikų pradžioje surandamos.

Eilė indoeuropiečių prokalbei bendrų žodžių liudija, jog baltų protėviai yra buvę taip pat uolūs gyvulių augintojai. Pagrindinis senovės lietuvių maistas buvo duona ir mėsa. Karvės (jaučius panaudojant orei), kiaulės, arkliai, avys ir ožkos buvo pagrindinis gyvulių inventorius. Daug buvo auginama arklių. Vokiečių ordino XIV amž. kronikose (Wartberge, Wigand) yra minimi ištisi žirgynai (« Equireae »). Kronikos nuolat mini per karus didelius skaičius iš lietuvių sodybų pagrobiamų arklių ir raguočių ; ypač daug būdavę išvaroma arklių. Iš lietuvių auginamų paukščių yra žinomos vištos, žąsys ir antys.

Atskirus papročius ir žmonių santykiavimo formas, vadinamą « bičiulystę » (iš čia ir « bičiulis ») sukūrė užsiėmimas bitininkyste. Seniausia miškinės bitininkystės forma Lietuvoje yra paliudyta ir mitologijoje bei tautosakoje. Kad bitininkystė dar ir vėliau buvo svarbi ūkio šaka, rodo randami nuostatai apie bites ir bitininkų teises Lietuvos Statute (1529). Nuo seno šaltiniuose yra paliudytos taip pat medaus duoklės. O vaškas buvo viena iš seniausių Lietuvos eksporto prekių. Senas tradicijas Lietuvoje turėjo ir medžioklė. Kailiai buvo taip pat branginamas prekybos objektas. Lietuvoje tada būta ir brangių kailiukų, ypač bebrų, kiaunių, lapių, voveraičių, rečiau šermuonėlių. Bet buvo medžiojama ir mėsai. Dar didžiųjų kunigaikščių laikais, ruošiant karo žygį, kartais būdavo prisimedžiojama ir prisisūdoma mėsos.

Žuvininkystė taip pat buvo užsiėmimas iš senų senovės, ir prie vandenų (ežerų ir upių) buvo pastoviai žvejyba užsiimančių ūkininkų, kurie nuo XIV amž. šaltiniuose minimi kaip « piscatores », « rybolovcy ».

Dideli girių masyvai teikė jų pakraščių gyventojams visokio užsiėmimo, ir iš miško, kaip vaizdingai nupiešė XIX amž. pirmos pusės lietuvių istorikas S. Daukantas, buvo traukiama visokeriopa nauda. Iš liepos lunkų, pvz., žmonės gaminosi apavą, vijosi virves. Iš tošių, žievių, šaknų ir vyčių pynėsi ir siuvo namų rakandus, rėčius, sėtuves, pintines, krepšius, kretilus. Iš beržų ir klevų sulą varvino ; sakus, iš medžių gaunamą dervą ir degutą sunaudodavo žiburiui, o medžių anglį — kalvio darbui ir t. t. Miško buvo iki valiai, nes gyventojų tada keliolika kartų rečiau gyveno, negu dabar. Apytikriu skaičiavimu apie 1000 m. po Kr. baltų plotas turėjęs apimti 255.000 km². Lietuvių gyvenamasis plotas tada turėjęs būti — 85.000 km² (K. Pakštas).

Nors nėra aiškių įrodymų, tačiau pasigaunant kaimynų šaltinių ir vėlesnių Lietuvos ploto duomenų, prieš pat valstybės susidarymą yra bandoma daryti išvadas (H. Łowmiański), jog 58.000 km² latvių gyvenamame plote tebuvę apie 145.000 gyventojų, t. y. po pustrečio

gyventojo 1 km². Prūsų teritorija (42.000 km²) buvusi tirščiau gyvenama — 4 gyventojai 1 km² — apie 170.000 gyventojų. 58.000 km² plote lietuvių taip pat gyvenę apie 170.000, t. y. 3 gyventojai 1 km². Tačiau atrodo, kad tie skaičiai yra per maži, nes kitaip tada būtu sunku paaiškinti, kaip po intensyvių ir per eilę generacijų daug aukų reikalavusių karų su ordinu, tuo pat laiku vykstant stipriai ekspansijai į rytus, būtų galėjusi tuojau prasidėti vidaus kolonizacija. Priimant dėmesin ir šitas istorines aplinkybes, negalima tačiau samprotauti, kad lietuvių gyvenamame plote tada būtų buvę daugiau kaip 5 gyventojai 1 km². Jeigu lietuvių skaičius nebūtų siekęs nė poros šimtų tūkstančių, badmečiai, marai ir žiaurūs to laiko karai būtų galėję tautą privesti prie sunykimo, kaip yra atsitikę su jotvingiais.

Kai IX-XII amž. ariamoji žemdirbystė visame Pabaltijyje padarė pažangą, tuo pačiu galėjo didėti ir gyventojų skaičius. Išardamas naujus žemės plotus, dirbdamas savo plačiaašmeniu kirviu, žmogus galėjo labiau įkelti koją į mišką. Jeigu nepajėgdavo išrauti didžiųjų kelmų, jis juos aplinkui apardavo. Taip dar buvo daroma Lietuvoje kai kur ir XIX amž. Šitaip buvo dauginamos dirvos ir kuriamos naujos sodybos.

Piliakalnių tyrinėjimo duomens rodo, jog tada gausėjo ir auginamų javų rūšys. Ėmė plisti ankštiniai augalai. Bet gyventojų prieauglio didėjimą reikia atsargiai vertinti, ne tik dėl karų ir vis pasitaikančio maro, bet ir dėl žemės ūkio derliaus priklausomybės nuo gamtinių sąlygų. Dar neturint masinio šakniavaisių pakaitalo, kokiu tik labai vėlai (XIX amž.) tapo bulvė, sausros ar didelės liūtys privesdavo prie žiaurių badmečių, kurie trukdė gyventojų daugėjimą.

Kaip žemės ūkis buvo greit pažeidžiamas, rodo jotvingių pavyzdys. Iš vienos pusės buvo minima, kad priešai (lenkai) ten rado klėtis su javais (MPH, II, 422), ir Volinijos Danieliaus kariuomenė, su arkliais, iš dviejų sodybų ne tik prisisotino, bet dar javų likučius sudegino (PSRL, II, 834). Tuo tarpu per didelį badmetį Lietuvoje ir Jotvingijoje (1279), anksčiau javais pertekę, jotvingiai prašė kunigaikštį Vladimirą parduoti rugių, siūlydami « vaško, ar voverių, ar bebrų, ar juodųjų kiaunių, ar sidabro » (PSRL II, 879).

Šalia pagrindinių lietuvių verslų (žemdirbystės ir gyvulininkystės) ir kitų pridedamųjų užsiėmimų (bitininkystės, medžioklės, žvejybos), buvo puoselėjamas amatas. Jo pėdsakų reikia ieškoti geležies amžiaus pradžioje. Archeologinės iškasenos rodo, jog Lietuvoje būta ir vietinių liejyklų, kur atgabentas iš svetur metalas būdavo perdirbamas. Kai žemės darbui reikalingi įrankiai ir ginklai

vis daugiau buvo gaminami iš geležies, išsiplėtė kalvio amatas. Gal būt, jau ir priešistorinių laikų gale geležis buvo bandoma gaminti iš vietinės balų rūdos.

Aukšta papuošalų apdirbimo technika parodo, jog Lietuvoje būta nagingų amatninkų. Amato išsivystymą pas lietuvius patvirtina ir rašytieji XIII amž. kaimynų šaltiniai (Livonijoje Henrikas Latvis, Eiliuotinė kronika; Volinijoje Ipatijaus kronika), iškeldami gerą pagonių apsiginklavimą. Nors Eiliuotinės Livonijos kronikos autorius nevengia pasikartojančių stilistinių formulių ir poetinių pagražinimų, tačiau, pvz., verti dėmesio lieka jo palyginimai, kad lietuvių ginklai buvę sidabro spalvos, žibėję kaip veidrodis; jie turėję paauksuotų šalmų. Žemaičių šarvai spindėję sidabru (eil. 5450, 7179), buvę išpuošti, o krūtinės šarvai žibėję kaip stiklas (eil. 8345). Spindinčius metalo ginklus kronikininkai randa ir pas kuršius bei žiemgalius.

Puikų lietuvių apginklavimą paliudija ir faktas, kad po pergalės Livonijoje vokiečių kariuomenė dalinosi lietuvių ginklais. Volinijos kunigaikštis Vasilkas Danieliui Romanaičiui pasiuntė grobį iš lietuvių žygio, būtent, arklių su balnais, skydų, šalmų. Vartojo lietuviai dar ietis ir kardus.

Pasitelkdami amate įgudusių žmonių, lietuviai atlikdavo ir savo karo žygius, nes, čia pat miške prisikirtę medžių, jie dirbdavosi pilims imti mašinas, kurias stumdavo prie aukštų bokštų ir sienų. Prie apgultos pilies jie pasidarydavo ir įtaisų (lyg katapultų) akmenims į pilį svaidyti (LReim. 2505, 10.025, 10.050). Per naktį jie sugebėdavo nusitiesti ir tiltą Dauguvai pereiti. Patyrimo reikėjo taip pat statant pilis ant aukštų upių skardžių ir išvystant visą gynimosi sistemą, kurioje svarbią rolę vaidino pelkėse po vandeniu išgrįsti vingiuoti keliai, vadinamos « kulgrindos ». Jų likučiai aptinkami keliose vietose Žemaičiuose.

Greta kalvių, liejikų, dailidžių, buvo puodžių, kailiadirbių ir kitokių amatninkų, apie kurių įvairias gaminių rūšis vėliau daug kalba dvarų inventoriai. Turėjo tada išsiplėsti ir daugeriopa sodžiaus pramonė. Tad jau, pvz., viduriniame geležies amžiuje kapuose randami lininiai audiniai patvirtina vėliau plačiau išsivysčiusį audimą.

XIII amž. pradžioje lietuviai nebuvo tokie vargšai ir skurdžiai, kokiais juos prieš pusę šimtmečio yra pristačiusi dalis senosios istorikų kartos (Al. Brückner, Fr. Papée). Pagal Ipatijaus, M. Stryjkovskio ir Dlugošo (XII, 474) anekdotiškai skambantį užrašą, lietuviai esą rusams duokles mokėję liepos lunku (karna), ąžuolinėmis mauknomis ir beržų šluotomis (« lykom, košnicami i venikami do bani », PSRL, II, 000). Atidžiau įsiskaičius į XIII amž.

šaltinius, yra paaiškėję, jog anuos skubotus teigimus apie lietuvių neturtingumą stipriai reikia pataisyti (H. Lowmiański, H. Paszkiewicz). Pagoniškoji Lietuva istorinių laikų pradžioje turėjo, palyginti, daug metalo; buvo joje aukso ir ypač sidabro. Apie tai tuose pat šaltiniuose yra įsakmiai užsiminta. Yra pažymėta, pvz., kaip kunigaikštis Vykintas « sidabru ir gausiomis dovanomis » ieškojo jotvingių ir žemaičių pagalbos prieš Mindaugą (PSRL, II, 816), kai šis vėliau jotvingius savo pusėn patraukė « gausiu sidabru » (« serebrom mnohim », PSRL, 820). O Livonijos magistrui būsimasis karalius siuntė « daug aukso ir sidabro, gražių sidabro ir aukso indų ir daug arklių » (PSRL, 816). Mindaugo šalininką, jo seserėną Lengvenį lietuviai iš vokiečių nelaisvės taip pat sidabru išpirko (LReim. 3071-73). Dalis brangiųjų metalų Lietuvon buvo patekę kaip karo grobis per gausius žygius į turtingesnes kaimynų žemes. Lietuvoje tada buvo turtingų kunigaikščių pilių ir kilmingųjų ūkių, pajėgiančių įsigyti gerų metalinių ginklų ir sidabro.

ANTONEVIČIUS, J. (Varšuva) : *Senovės baltų žemdirbystės technikos klausimu*, ILKI, t. 4, 1964, 164-170 p. — AVIŽONIS, K. : *Entstehung und Entwicklung des litauischen Adels bis zur litauisch-polnischen Union 1385*, Historische Studien, Heft 223, Berlin 1932. — BRÜCKNER, A. : *Dzieje kultury polskiej*, I, Kraków 1931. — BŪTĖNAS, P. : *Karalius-kuningas*, Karys, 1971, 193-197, 227-230, 263-265, 306-311 p. — DAUKANTAS, S. : *Būdas senovės lietuvių Kalnėnų ir Žemaičių*, red. J. Talmantas, Kaunas 1935 (vokišką santrauką gerai paruošė V. JUNGFER : *Alt-Litauen*, 1926). — DUNDULIENĖ, P. : *Arimo įrankiai Lietuvoje feodalizmo laikotarpyje*, VUMD, t. 2, 1955, 148-168 p. — (") *Zemledelie v Litve v epochu feodalizma*, Baltijskij Etnografičeskij Sbornik, Trudy Inst. Etnogr., Maskva 1956, 3-47 p. — (") *Žemdirbystė Lietuvoje (nuo seniausių laikų iki 1917 metų)*, Vilnius 1963. — (") *Arklo atsiradimas ir raida Lietuvoje*, IstV, t. 8, 1966, 122-158 p. — (") *Lietuviškoji žagrė*, IstV, t. 9, 1968, 161-181 p. — (") *Trilaukės žemdirbystės sistemos atsiradimo ir įsigalėjimo Lietuvoje klausimu*, VUMD, t. 3, 1957, 85-98 p. — GIMBUTAS, J. : *Lietuvių sodžiaus architektūra Mažojoje Lietuvoje*, Studia Lituanica, I : Mažoji Lietuva, New York, N. Y. 1958, 151-320 p. (gausi bibliogr.). — IVINSKIS, Z. : *Geschichte des Bauernstandes in Litauen*, Historische Studien, Heft 236, Berlin 1933 (nurodyti senieji šaltiniai apie social. ir ekon. santykius). — JAROSZEWICZ, J. : *Obraz Litwy pod względem jej cywilizacji*, I, Vilnius 1846. — JURGINIS, J. : *Zemledelie i technika sel'skogo choziajstva Litvy v XIII-XV vekach*, AkMD, t. 1, 1955, 57-74 p. — (") *Valstiečių bendruomenė ir feodalinė tėvonija Lietuvoje XIII-XIV amžiais*, AkMD, t. 2, 1957, 51-67 p. — (") *Arimo įrankių reikšmė žemdirbystės sistemoms*, ILKI, IV, 1964, 156-163 p. — KARYS, J. K. : *Seniausieji lietuvių « pinigai ». Gintaras ir kailiai kaip mainų priemonė*, TaPr, I, 1, 1959, 25-41 p. — KULIKAUSKAS, P. : *Emaliuotieji dirbiniai Lietuvoje*, Vytauto D. Kul-

tūros Muziejaus Metraštis, I, 1941, 43 ir tol. — (") *Kai kurie archeologiniai duomenys apie seniausiai Lietuvos TSR teritorijoje augintus javus*, AkMD, t. 1, 1955, 75-85p. — (") *Iš metalų panaudojimo Lietuvoje istorijos*, ILKI, t. 2, 1959, 3-20 p. — KULIKAUSKAS, P., KULIKAUSKIENĖ, R., TAUTAVIČIUS, A. : *Lietuvos archeologijos bruožai*, Vilnius 1961. — KRZYWICKI, L. : *Žmudź starożytna*, Warszawa 1906 (liet. vertimas S. Sužiedėlio, Kaunas 1928). — LINGIS, J. : *Arklas baltų srityse*, Studia Lituanica, I, 1958, 123-149 (nurodyta svarbi bibliogr.). — MATUSAS, J. : *Odų ir kailių gamyba senovės Lietuvoje iki XVI amžiaus pabaigos*, Aidai, 1959, nr. 3-4, 126-132, 161-168 p. — (") *Stiklas Lietuvos senovėje*, TaPr, I, 4, 1962, 595-604 p. — MERKEVIČIUS, A. : *Seniausiųjų Lietuvos metalo dirbinių cheminė sudėtis*, AkMD, t. 43, 1973, 87-101 p. — MICHELBERTAS, M., red. : *Lietuvos gyventojų prekybiniai ryšiai I-XIII a.*, Vilnius 1972. — NAKAITĖ, L. : *Sidabro naudojimas II-XIII amžiais Lietuvoje dirbiniams puošti*, AkMD, t. 16, 1964, 63-82 p. — (") *Sidabras kaip vertės matas I m. e. tūkstantmečio Lietuvoje*, AkMD, t. 20, 1966, 33-47 p. — (") *Auksakalystės Lietuvoje iki XIII a. klausimu*, AkMD, t. 22, 1966, 67-84 p. ; t. 27, 1968, 47-56 p. — NAVICKAITĖ-KUNCIENĖ, O. : *Seniausios (X-XIII) amž. svorio matų sistemos Lietuvoje klausimu*, AkMD, t. 21, 1966, 143-159 p. — NAVICKAS, K. : *Vilniaus gyventojų apavas XIII-XIV a.*, ILKI, IV, 1964, 188-196 p. — PAKŠTAS, K. : *Lietuvių tautos plotai ir gyventojai*, Aidai, nr. 3, 1957, 97-107 p. — PAPÉE, Fr. : *Polska i Litwa na przelomie wieków średnich*, I, Krokuva 1904. — PAŠUTO, V. : *Choziajstvo i technika srednevekovoj Litvy*, VIst, nr. 8, 1947, 74 sqq. — RADZVILOVAITĖ, E. : *Lietuvių genčių skydai II-VIII amžiais*, AkMD, t. 21, 1966, 127-142 p. — STANKUS, J. : *Geležinių įrankių gamybos technologija Lietuvoje IX-XIII amžiais*, AkMD, t. 32, sąs. 1, 1970, 113-133 p. — (") *Kalavijų ir ietigalių gamybos technologija Lietuvoje IX-XIII amžiais*, AkMD, t. 33, sąs. 2, 1970, 113-130 p. — (") *Geležies dirbinių gamyklos Lietuvoje V-VIII amžiais technologija*, AkMD, t. 34, 1970, 57-74 p. — (") *Geležies dirbinių gamybos Lietuvoje II-IV amžiais technologija*, AkMD, t. 41, 1972, 85-100 p. — (") *Geležies dirbinių gamybos raida Lietuvoje*, Liet. istorijos metraštis 1973 m. (1974), 5-20 p. — VOLKAITĖ-KULIKAUSKIENĖ, R. : *IX-XII amžių kalavijai Lietuvoje*, ILKI, t. 4, 1964, 197-226 p. — (") *Kovos kirviai Lietuvoje ankstyvojo feodalizmo laikotarpiu*, AkMD, t. 16, 1964, 101-114 p. — (") *Ankstyviausių šalmų Lietuvoje klausimu*, AkMD, t. 19, 1965, 59-72 p. — (") VoKL. — (") *Nauji duomenys apie žemdirbystę ir gyvulininkystę Lietuvoje XIII-XV amžiais*, AkMD, t. 48, 1974, 51-65 p. — *Žemdirbystė*, MLTE, III, 888-890 p.

5. PAGONIŠKASIS LIETUVIŲ TIKĖJIMAS

Visos baltų tautos iš senų senovės buvo pagoniškos. Senoji lietuvių religija pasižymėjo stipriai archaiškais bruožais. Tad indoeuropiečių senovės tyrinėtojai lietuvių religijai, kaip ir jų kalbai, kuri savo formomis yra artima senųjų Indijos arijų kalbai (sanskri-

tui), skiria didelę reikšmę, nes tiek ilgai tarp krikščioniškų tautų išlikusioje lietuvių pagonybėje yra bandoma atsekti pačių seniausių indoeuropiečių tikėjimų pagrindą. Lietuviuose, kaip ir kituose indoeuropiečiuose, buvo išsivystęs ryškus animizmas. Lietuviai įdvasino gamtos jėgas ir jos reiškinius, dar jiems nesuteikdami antropomorfiško pavidalo. Lietuvių liaudies menas ir jo simbolika, tautos folkloras ir jos papročiai duoda galimybės šiek tiek pažinti lietuvių religiją, kurios kai kuriuos bruožus yra pažymėję rašyti istoriniai šaltiniai.

Kadangi žmoguje viešpatavo gilus pajautimas, jog jis yra žemės pagimdyta kosmo dalelė, jis buvo stipriai, tiesiog vergiškai, suaugęs su visa gamta, kurioje nebuvo daroma griežtos ribos tarp žmogaus, gyvūnijos, augmenijos ir judančių dangaus kūnų. Visur žmogus buvo įsisąmoninęs, jog jis apčiuopia paslaptingai alsuojančią gyvybės jėgą. Jam atrodė, kad nuo jos priklausė dangaus kūnų sukimasis, visokis augimas (žmogaus, gyvulio, augalo) bei keitimasis (gimimas, mirimas, atgimimas).

Paslaptingoji gyvybės jėga žmogaus aplinkos pasaulyje ne visur vienodai glūdėjo sutelkta, kondensuota. Dėl to tam tikri daiktai (gyvūnai, augalai ir kt.) turėjo ypatingą galią. Lietuvių pagonybei buvo būdinga, kad buvo įdvasinami ne tik atskiri gumbuotai, kreivai, neįprastai išsišakoję, ar iš dviejų kelmų kamienų krūvon suaugę medžiai, bet dvasių buveine laikyta ištisi miškeliai, upeliai, ežerai, akmens.

Lietuvoje yra išlikę per trys šimtai vietovardžių, kurie turi šaknį « alk » (Alkakalnis, Alkmiškis, Alkupis ir t. t.). Bet « alkos » kartais reiškė dar ir pievas, laukus, akmens, salas, ežero iškyšulius. Tai buvo šventos, neliečiamos vietos, kur « sėdėdavo » gerosios dvasios. Joms ten per įvairias šventes būdavo atnešama maisto ir gėrimo aukų. Atskiros sritys yra turėjusios savo alkakalnius ar alkvietes su atskiroms šeimoms priklausančiomis aukų duobėmis. Alkai dar galėjo turėti ir kitą paskirtį. Kronikininko Dlugošo žodžiais tariant, lietuviai yra turėję židinių (ugniaviečių), kurie buvo paskirstyti kaimais bei šeimomis. Ten buvę mirusieji deginami. Paskui tose vietose mirusiųjų vėlėms ant medžio mauknos ir žievės padėklų buvęs padedamas valgis, o gėrimas supilamas į patį židinį. Atskirose Lietuvos vietose iki pat XVI amž. žmonės vis dar neatsisakė papročio į tam tikras vietas savo mirusiesiems šeimos nariams nunešti valgio ir gėrimo, tikėdami, kad ten ateisiančios pasisotinti mirusiųjų vėlės. Per gausias pagoniškąsias pavasario ir rudens šventes, prie ceremoningų šokių ir žaidimų, ten būdavo atliekami aukojimai. Kaip patvirtina ir ordino kronikos, šalia raguočių, gaidžių, XIII-XIV amž. yra buvę atsitikimų, kad

po pergalių padėkos aukojime kartais ugnyje buvo sudeginamas kuris nors iš žymesnių belaisvių. Reikia labai abejoti, ar tokios žmonių aukos šiaip jau senojoje lietuvių religijoje buvo daromos. To dar negali įrodyti atskiri priešo karių paaukojimai žiaurių kovų metu. Iki XVI amž. šaltiniuose aptinkami pėdsakai tik gyvulių aukų, deginamų įvairių švenčių metu grynai vėlių pagerbimui, nes patriarchalinėse lietuvių šeimose bus buvęs iš seno išlikęs labai stiprus mirusiųjų sentėvių kultas.

Kadangi lietuviai stipriai tikėjo į tolimesnį pomirtinį gyvenimą, net į metempsichozę, t. y. perėjimą gyventi į kitus gyvūnus (senųjų arijų religijos bruožas), tai su mirusiaisiais laidodavo ar degindavo jiems priklausiusius ir tariamai aname pasaulyje būtinai reikalingus daiktus. Ordino kronikos yra užrašiusios, kaip, pvz., su didžiaisiais kunigaikščiais Algirdu (1377) ir Kęstučiu (1382) buvo sudeginti drauge jų žirgai (su Algirdu net 18), medžiokliniai šunes, sakalai, rūbai, ginklai (SRP, II, 113, 620). IX-XII a. po Kr. lavonų deginimas jau buvo praktikuojamas beveik visoje Lietuvoje (LIŠ, I, 28). Iš Aukštaičių pamažu jis perėjo ir į vakarų ir šiaurės Lietuvą, t. y. kuršių ir žiemgalių plotą, kur ilgai buvo išsilaikęs laidojimas plokštiniuose nedegintuose kapuose.

Atskiros medžių rūšys, kaip ąžuolas, liepa, šermukšnis, eglė, jovaras, turėjo ypatingą galią. Iš gyvūnų labiausiai išryškėjo ožys, jautis, arklys, gaidys. Iki pat XVII amž. šaltiniuose yra kalbama apie didelėje pagarboje žalčių laikymą ir pienu maitinimą gryčių kertėse, įsakmiai pabrėžiant jų kultą. Jie galėjo būti laikomi žmogaus laimės simboliais, jo gyvybės jėgų reiškėjais ir skatintojais.

Būdamas gamtos stipriai pavergtas, žmogus jos labai privengė, nes tikėjo, kad jo visas gyvenimas yra blogų ar gerų dvasių apsuptas. Ligos, gyvulių maras, sausros, liūtys, gaisrai ir įvairios kitos nelaimės būdavo aiškinamasi, kaip blogųjų dvasių siautimas. Tad žmogus stengėsi savo pusėn palenkti gerąsias dvasias, kad jos įveiktų gyvybės jėgą naikinantį blogį, kuris lyg koks kirminas nenutrūkstamai kėsinosi ir grasė mirtimi. Visur buvo jaučiamas bendras bruožas — pastangos palaikyti, skatinti ir kovoti už gyvybės jėgą. Buvo manoma, jog visur pilna mirtį ir blogį nešančių jėgų, besireiškiančių net parazituose ar piktose žmogaus akyse. Apie ligas ar kitą nelaimę iššaukiantį « nužiūrėjimą » lietuviuose buvo žinoma iki naujausių laikų. Daug buvo papročių, kurių tikslas tebuvo nubaidyti piktąsias dvasias. Pvz., prieš jas padėdavo šermukšnio lazdelė, skambaliukas, jaučio ar ožio subliovimas, gaidžio pragydimas. Prieš blogį kovoti padėjo vanduo, taip pat judesys (dinamika), ypač sukimasis ratu, kaip ir pats ratas. Iš čia žino-

mos liaudies mene svastikos, kaip ir kitoki simboliai, laikyti svarbia priemone gyvybės klestėjimui. Yra bandoma aiškinti, jog ir ant namų stogų įvairūs išpiaustyti ornamentikos ženklai, kaip saulės, mėnuliai, ratai, paukšteliai, tarnavę kovai prieš blogį ar skatinę gyvybę (M. Gimbutienė).

Ypatingai svarbi priemonė prieš blogį turėjo būti ugnis. Bizantijos rašytojas Nikeforas Gregoras (1360), iš rusų gavęs žinių apie lietuvius, juos pavadino « ugnies garbintojais ». Ugnis viską valė, naikino, teikė skausmą. Ji gaisru priiminėjo aukas, paslaptingai apsireikšdama žaibu. Ugnies įdvasinimo reminiscencijų deformuotoje formoje išliko ir krikščionybę įvedus. Gabija, kaip ugnies dievybė, į kurią žmonės šaukdavosi gaisro metu, yra aiškiai pažįstama iš tautosakos.

Apie vėlybų rašytojų įsakmiai teigtą amžinai kūrenamą ugnį trūksta duomenų. Atrodo, jog šeimos židiniuose buvo nuolat — bent pelenuose — palaikoma rusenanti ugnis. Tad gražūs, su trimis dievų stabais, « Romuvos » (Nadruvoje) aprašymai yra tik vėlybų rašytojų samprotavimai, primeną krikščionybės centrą Romą. Taip pat ir buvimas vaidilučių, kurios primena romėnų vestales, lietuvių religijoje nėra įrodytas. Apie jas tekalba humanistiniai ir vėlybesni autoriai. Pirmą pradžią vėlesniems vaizdingiems, bet klaidingiems aiškinimams yra davę Dusburgas ir Dlugošas. Apie Rambyną, kaip ir apie kitas vad. garsias šventvietes galima pasakyti, jog jos buvo vietinės reikšmės aukų vietos ar alkvietės.

Lietuviai nuo seno yra turėję vyriausiąją Būtybę, kuri buvo gavusi « Dievo Tėvo » vardą. Baltuose « dievas » (latviškai « deevs ») yra žinomas nuo senų senovės. Pagonybėje lietuvių « Dievas Tėvas », gal vėliau « Dievų rikiu », t. y. dievų karaliumi ar « Dievo rykšte » vadinamas (« Diveriks », PSRL, II, 839), reiškė dieną (= šviesą) nešančią dangaus skliausto dievybę, dar nieko bendra su krikščioniškąja Dievo reikšme neturinčią. To vyriausiojo « Dievo Tėvo » priklausomybėje (gal jo sūnus?) išryškėjo vėliau Perkūnas, ir tik istorinės epochos pradžioje jis buvo padarytas vyriausiuoju dievu, kuris ėmė atstovauti vyriškąją dievybę. Perkūnas dar kartais vadinamas Aukštasis, ar derlių nešąs Varpulis. Be to, jis buvo įsivaizduojamas griaustiniu, o kartais ir seneliu, kuris važiuoja per dangų ugniniais ratais, laikydamas rankose ožį ir kirvį. Jį sekė daug vyriškų palydovų iš gyvūnijos pasaulio, būtent, jautis, ožys, arklys, gaidys, žaltys.

Gyvybės jėga vėl atsinaujindavo dėl dviejų polių sąveikos, kai vyriškąjį polių ėmė atstovauti Perkūnas, kuris skatino ir vaisino žemės polių. Žemė-Motina gimdė žemėje matomą gyvybę, ir dėl galios gimdyti ji buvo laikoma šventa. Todėl labai stipriai ir ilgai,

dar krikščionybę priėmus, reiškėsi pusiau suasmeninta žemės dievybė — Žemyna. Perkūno ir Žemynos polių kultas galėjo labiau išryškėti, kai lygias teises įsigijo patriarchatas ir matriarchatas (plg. Wilh. Schmidt).

Žemynos garbei buvo skiriamos rudeninės šventės, su įvairiomis jų apeigomis ir prietarais, plačiai sutinkamais Lietuvos jėzuitų aprašymuose ir popiežiaus nuncijų reliacijose iki XVII amžiaus vidurio. Bet ir Žemyna dar nebuvo įgijusi antropomorfinio pavidalo. Tad senovės lietuvių religijoje reikia paneigti stabų buvimą. Archeologiniai duomens, lygiai kaip ir autentiški pirmųjų dviejų šimtmečių šaltiniai, stabmeldybės negali įrodyti.

Apskritai dievų ir jų pavadinimų problema sunkiai tėra išsprendžiama. XIX amž. istorikai romantikai, nekreipdami dėmesio į jau krikščionybės poveikyje stipriai deformuotą ir suskilusią pagonybę, į senuosius laikus nukėlė nekritiškus XVI-XVII amž. aprašymus — ypač J. Lasickio ir M. Stryjkovskio — laikydami juos pirmykščia pagonybe.

Savo išgarsėjusioje knygutėje (« De diis Samagitarum ») kalvinistas J. Lasickis, rūpindamasis ne tiek parodyti, kiek maža katalikų kunigai tebuvo pasiekę, ypač norėjo išjuokti katalikų šventuosius, lygindamas juos su Žemaičių « dievais ». Bet toji tendencija nuvedė autorių, nieko lietuviškai nesuprantantį, klaidingais keliais. Lasickis prigamino net 70 dievų vardų. Remiantis kitais šaltiniais (kronikos, folkloras) ir ypač tuos vardus nuosekliai etimologizuojant, paaiškėja, jog daugelis tariamų dievų vardų yra atsiradę iš *vietovardžių*. Lietuvių liaudis turėjo daug pasakojimų apie šmėklas, dvasias, baidykles, kurios « vaidendavosi », pasirodydavo tam tikrose žmonių pasakojimais apipintose vietose, kur nors miškeliuose, prie šaltinių, ant kalnelių ir kt. Iš gausaus Lasickio vardyno neabejotinai yra pasilikę tik keletas dievybių, būtent, Perkūnas, žemės dievybė — Žemyna. Taip pat ryški buvo miško ir, rodos, viso to, kas miške gyveno, dievybė — Medeinė, kurią jau mini Ipatijaus kronika — « Miejdieinu » (PSRL, II, 839). O didelė dauguma įvairių kitų tariamų lietuvių dievų vardų yra užrašyti lietuvių kalbos nesuprantančių rašytojų.

Krikščionybės poveikyje yra įvykęs pagoniškųjų motyvų keitimasis. Vienur, šalia naujai įgytų krikščioniškų elementų, ilgai dar laikėsi atskiros pagoniškosios apraiškos, Evangelijai plisti nekliūdydamos. Kai viešajame gyvenime Bažnyčia užėmė sau skirtą vietą, liaudis savo namuose išlaikė nemaža senųjų tikėjimų. Sėkmingai buvo prieš juos kovojama, seniau su dvasiomis surištas vietas pašvenčiant naujai tikybai. Tuo būdu prie seniau gerbtų šventviečių, ar garbintų medžių, buvo prikalamos koplytėlės, sta-

tomi kryžiai. Žmonėms pripratinti prie bažnyčių, jos dažnai buvo statomos alkvietėse, kur seniau žmonės savo pagoniškoms šventėms rinkdavosi. Tokia pagoniška šventvietė — alkvietė kitados turėjo būti ir Vilniuje, kur buvo pastatyta šv. Stanislovo katedra (1387). Krikščioniškieji motyvai pamažu perkeitė žmogaus sąmonės turinį.

Žmogų supančios geros ir visokios piktos dvasios pamažu išvirto neaiškiomis šmėklomis. Jų pasirodymas buvo lokalizuojamas įvairiose vietose. Aitvaras ir Kaukas, kurių prigimtis nebėra aiški (iki XVI amž. šaltiniuose jie neminimi), pvz., yra išlikę iki mūsų dienų, kaip laimę ar pikta nešančios antgamtiškos dvasios, bet jos niekur nepasirodo kaip « dievai ». Folkloras apie jas visaip kalba, bet nevadina dievybėmis.

Ligi kurio organizacijos ir hierarchijos laipsnio lietuvių kulte buvo išsivysčiusi atskirų tarnų grupė, dar nėra galutinai paaiškėję. Aišku yra, jog reikia atmesti tai, ką buvo plačiai paskleidę XIX amž. istorijos mėgėjai ir žymieji lietuvių patrijotai (T. Narbutas, J. Basanavičius, J. Šliūpas), remdamiesi gana vėlybais ir nekritiškais šaltiniais (S. Grunau, M. Stryjkovskis, M. Praetorius ir kt.). Šalia imponuojančio dievų « Olimpo » buvo sudaryta ir atitinkama kunigų (dvasininkų) hierarchija, su vyriausiuoju « Krivių-Krivaičiu » viršūnėje. Tą pavadinimą « Criwe-Kirwaito » pirmasis įvedė labai nepatikimas XVI amžiaus kompiliatorius Simonas Grunau. Dusburgas jau buvo minėjęs dvasininką « Criwe », kuris tegalėjo reikšti pasižymėjusio žynio, ar burtininko tikrinį vardą (A. Mierzyński).

Lietuvių religija reiškėsi ne antropomorfiškų stabų garbinimu, bet įdvasinimu nuo pačios gamtos neatitrūkusių įvairių jos objektų ir slėpiningų reiškinių. Griežtai nusistovėjusi hierarchija turėjo būti svetima lietuvių religijos prigimčiai. Svarbiais atvejais sričių kunigai — kunigaikščiai pasireikšdavo kaip aukotojai, tuo būdu atlikdami vyriausiųjų dvasininkų pareigas. Pvz., kronikose su detalėmis yra užrašyta, kaip Kęstutis, tam tikromis apeigomis aukodamas jautį, patvirtino 1351 m. savo taikos sutartį su vengrais. Panašiai jis, kovoje su Jogaila 1381 m. užėmęs Vilnių, pagal savo paprotį pareikalavęs ištikimybės priesaikos, krauju pašlakstant užmuštąjį aukos gyvulį.

Kai religiniuose papročiuose daug reikšmės turėjo aukos, žinoma, iš pačių žmonių atsirasdavo aukotojų, žynių, burtininkų. Tardamiesi turį pranašavimo ar kitos kurios galios, paprastam žmogeliui jie virsdavo aukotojais-tarpininkais, galinčiais nuo jo atbaidyti piktas dvasias, užkalbėti ligas ir gydyti ne vien žolių pagalba. Apsuptas įvairių sudvasinamų reiškinių, gąsdinamas visokių Slogučių, Kaukų, Aitvarų, Laumių ir kt., gamtoje žmogus jautėsi labai

silpnas. Tad jam reikėjo, kad kas pagelbėtų reikale. Vieno bendro pavadinimo tokiems dvasininkams nežinome. Atrodo, jog pagal tai, kokią ypatingą dovaną ar jėgą vienoje ar kitoje srityje kuris jų jautėsi turįs, galėdamas ką nors išaiškinti, užkalbėti, pagydyti ar šiaip padėti, buvo vadinamas žyniu, burtininku, kerėtoju, užkalbėtoju, raganium (ragana). Į juos buvo žiūrima, kaip į turinčius antgamtiškos galios piktoms dvasioms nuvaryti, ar joms atkviesti. Iš visų tų pavadinimų ryškesnę formą įgijo žynys, Dlugošo kronikoje « Znicz » vadinamas. Pas Pretorijų XVII amž. « Szynys » jau neskiriamas nuo burtininko. Per šventes, ypač pagerbiant vėles, jis ėjo aukotojo pareigas.

Prigimtis lietuvių religijos, kuri buvo žemdirbio tikėjimas, gali būti plačiau atskleista giliau tyrinėjant gausią lietuvių tautosaką. Dievybė buvo įžvelgiama visuose tuose žmogui kitaip neišaiškinamuose reiškiniuose, nuo kurių parėjo žmogaus likimas (dievybė Laima) ir jo derliaus pasisekimas. Lyginant senąjį lietuvių respektyviai baltų tikėjimą su kitų indoeuropiečių tautų religijomis (slavų, germanų, indų ir kt.), randama daug bendrų bruožų. Dar reikia giliau ištirti, kiek įtakos indoeuropiečių religijai yra turėjusios Mažosios Azijos ir Egėjaus jūros salų religijos. Lietuvių religijos negalima izoliuotai gliaudyti, ir joje taip pat yra ieškotini du etnologiniai pradai (nomadinis, matriarchatinis). Jos šaknys veda į pradžią žemės darbo ir gyvulių auginimo.

ADAMOVIČS, L. : *Senlatviešu religija*, rink. Vēstures atzinas un telejumi, Riga 1937. — BALYS, J. : *Perkūnas lietuvių liaudies tikėjimuose*, Tautosakos Darbai, III. — (") *Baum und Mensch im litauischen Volksglauben*, Deutsche Volkskunde, Jg. 4, Heft 4, 1942. — (") *Ugnis ir jos gerbimas*, Kūryba, nr. 1, 2, Kaunas 1943. — (") *Lietuvių tautosakos skaitymai*, I-II, Tübingen 1948 (svarbus II t., apimąs liaudies tikėjimus su gausia bibliogr.). — (") *Tautosaka apie dangų*, Sodus, Mich. 1951. — BERTULEIT, A. : *Das Religionswesen der alten Preussen mit lettisch-litauischen Parallelen*, Sitzungsberichte d. Altertumsgesellschaft Prussia, t. 25, 1924. — BIEZAIS, H. : *Die Religionsquellen der baltischen Völker und die Ergebnisse der bisherigen Forschungen*, Sonderdr. aus Zeitschrift Arv, 1953, Uppsala 1954, 61-128 p. (šaltinių ir literat. bibliogr.). — BRÜCKNER, A. : *Starożytna Litwa, Ludy i bogi*, Warszawa 1904. — (") *Osteuropäische Götternamen*, Zeitschr. f. vergleichende Sprachforschung, t. 50, 1922, 161-197 p. — (") *Die Slaven und Litauer*, Lehrbuch der Religionsgeschichte, hgg. v. Alfr. Bertholeit u. Edv. Lehmann, II, Tübingen 1926. — (") *Die Slaven*, Religionsgeschichtliches Lesebuch, III, Tübingen 1926 (vokiškai duoti šaltinių vertimai). — BUTĖNIENĖ, E. : *Laivių kapinyno laidosena*, AkMD, t. 16, 1964, 83-99 p. — CALAND, W. : *Die vorgeschichtlichen baltischen Totengebräuche*, ARW, t. 17, 1914. — DUNDULIENĖ, P. : *Namų židinio kultas Lietuvoje*, IstV, t. 6, 1964, 125-151 p. — (") *Senovės lietu-*

vių religijos klausimu, IstV, t. 10, 1969, 181-207 p. — (") *Lietuvių saulės sugrįžimo švenčių apeigos*, IstV, t. 11, 1970, 199-225 p. — (") *Lietuvių žiemos išlydėjimo šventės*, IstV, t. 13, sąs. 1, 1972, 97-119 p. — GIMBUTIENĖ (GIMBUTAS, ALSEIKAITĖ), M. : *Die Bestattung in Litauen in der vorgeschichtlichen Zeit*, Tübingen 1946. — (") *Mūsų protėvių pažiūros į mirtį ir sielą*, rink. Tremties Metai, Tübingen 1947, 516-534 p. — (") *Liaudies meno šaknys*, Aidai, nr. 14, 1948, 210-215 p. — (") *Senoji lietuvių religija*, Aidai, nr. 1, 1955, 4-12 p. — (") *Ancient Symbolism in Lithuanian Folk Art*, Memoirs of the American Folklore Society, vol. 49, Philadelphia 1958 (gausi bibliogr.). — GRINIUS, J. : *Die Herkunft der litauischen Kreuze*, CB, III, 2, Bonn 1957, 49-93 p. — IVINSKIS, Z. : *Senovės lietuvių religijos bibliografija*, atsp. iš Soter 1935-1937, t. 12-14, Kaunas 1938 (istorinių šaltinių papildymai ir smulki bibliogr. — apie 1400 numerių). — (") *Medžių kultas lietuvių religijoje*, Soter, t. 15-16, 1938-1939. — (") *Lituania. Religione antica*, Enciclopedia Cattolica, VII, 1951, 1428-1430 skiltys. — (") *Senasis lietuvių tikėjimas*, Kūryba, nr. 3, 1944, 169-181 p. — JASKIEWICZ, W. C. : *Study in Lithuanian Mythology. Juan Lasicki's Samogitian Gods*, Studi Baltici, IX, 1952, 65-106 p. (kritiškas išaiškinimas « dievais » laikytų žodžių). — KOPPERS. P. W. : *Indoeuropiečių religijos kultūriniai istoriniai santykiai*, Soter, t. 6, 1929, 113-117 p. ; t. 7, 1930, 19-29 p. — KROLLMANN, Chr. : *Das Religionswesen der alten Preussen*, AF, IV, Heft 2, 1927. — KULIKAUSKIENĖ, R. : *Pogrebenija s koniami u drevnich litovcev*, Sovetskaja Archeologija, t. 17, 1953, 211-222 p. — MANHARDT, W. : *Letto-Preussische Götterlehre*, Riga 1936 (surinkti beveik visi šaltiniai ; plg. papild. Z. IVINSKIS, rec. LP, I, 1, 1940, 319-322 p.). — MANSIKKA, V. J. : *Die Religion der Ostslaven*, I. *Quellen*, Helsinki, 1922. — MAŽIULIS, A. : *Lietuviškasis kryžius ir jo kilmė*, Aidai, nr. 2, 1951, 60-70 p. — (") *Senovės lietuvių tikėjimas*, Ateitis, nr. 7-9, Brooklyn, N. Y., 1951, ir nr. 1, 1952. — *Diveriks*, EnL, II, 84-85 p. — MEYER, K. H. : *Fontes historiae religionis slavicae*, Berlin 1931. — MEULEN, R. : *Naturvergleiche in den Liedern und Totenklagen der Litauer*, Leiden 1907 (liet. vertimas Vilniuje 1919). — (") *Über die litauischen Vėlės*, ARW, 1914. — MIERZYŃSKI, A. : *Źródla do mytologii litewskiej*, I-II, Warszawa 1892, 1896 (nuo Tacito iki 15-jo amž. šaltinių tekstai su kritiškais komentarais). — (") *O nadravskom žrece ognia Criwe*, Trudy IX archeologičeskogo sjazda, I, 1895. — (") *Romove*, ten pat, X sjazda, 1899. — (") *Der Eid des Keistutis im Jahre 1351*, Sitzungsber. d. Altertumsgesell. Prussia, t. 16, 1893, 104-112 p. — NAVICKAITĖ, O. : *Veršvų kapinyno laidojimo papročiai*, AkMD, t. 3, 1957, 153-175 p. — (") *Plokštinių kapinynų tyrinėjimai Lietuvoje 1948-1958 m.*, ILKI, t. 3, 1961, 66-100 p. — PISANI, V. : *Il paganesimo balto-slavo*, Storia delle religioni, red. G. Castellani, vol. II, Torino 1965, 807-857 p. — SADAUSKAITĖ, I. : *Dėl mirusiųjų deginimo papročio*, ILKI, t. 3, 1961, 125-131 p. — *Saulė (jos kultas)*, MLTE, III, 164-165 p. — SCHMIDT, W. : *Ursprung und Werden der Religion*, 1930. — (") *Der Ursprung der Gottesidee, I : Historisch-kritischer Teil*, Münster i. W. 1912. — SCHRÖDER, v. L. : *Ari-*

sche Religion, I-II, Leipzig 1914-1916. — SIECKE, E. : *Götterattribute und sogenannte Symbole*, Jena 1909. — STRAUBERGS, K. : *Latvju sakrālā pasaule*, Latvju kultura, 1948. — ŠMITS, P. : *Latviešu mitologija*, Riga ^{2}1926. — ŠTURMS, Ed. : *Die Alkstätten in Litauen*, Contributions of Baltic University, nr. 3, Hamburg 1946 (žr. A. MAŽIULIS, rec. Aidai, nr. 10, 1948, 34-36 p., kur jis duoda vertingų papildymų). — TAUTAVIČIUS, A. : *Rytų Lietuvos pilkapiai*, AkMD, t. 1, 1955, 87-98 p. (IV-V a. laidojami nedeginti, V a. pradėti deginti). — URBANAVIČIUS, V. F. : *Dėl XIV a. degintinių kapų Lietuvoje*, AkMD, t. 21, 1966, 183-190 p. (rus. k., su liet. santr.). — (") *Senųjų tikėjimų reliktai Lietuvoje XV-XVII amžiais* (1. *Pagoniškųjų laidojimo papročių nykimas rytų Lietuvoje*), AkMD, t. 48, 1974, 77-90 p. ; (2. *Pagonybės liekanos Pakalniškiuose XVI-XVII amžiais*), AkMD, t. 49, 1974, 71-89 p. — (") *Laidosena Lietuvoje XIV-XVII amžiais*, AkMD, t. 22, 1966, 105-119 p. — USENER, H. : *Götternamen*, (cap. 7 : SOLMSEN, F. : *Litauische Götternamen*, Bonn 1896). — VYŠNIAUSKAITĖ, A. : *Laidotuvų papročiai Lietuvoje XIX a. - XX a. pirmaisiais dešimtmečiais*, ILKI, t. 3, 1961, 132-157 p. — Daug bibliografinių nurodymų ir tautosakinės medžiagos, reikalingos senajai lietuvių religijai tirti, žr. Lietuvoje leistus žurnalus : 1) Gimtasis Kraštas, Šiauliai 1934-1944 ; 2) Mūsų Tautosaka, I-X, Kaunas 1930-1935 ; 3) Tauta ir Žodis, I-VII, Kaunas 1923-1932 ; 4) Tautosakos Darbai, I-VII, Kaunas 1935-1940.

ANTRAS SKYRIUS

VALSTYBĖS IŠKILIMAS IR JOS SUSTIPRĖJIMAS

(1200-1400)

TRUMPA EPOCHOS CHARAKTERISTIKA

Politiniu atžvilgiu didelę dalį tos epochos užėmė energingas pagonių lietuvių gynimasis prieš krikščioniškųjų Vakarų agresiją iš Prūsų ir Livonijos. Kai eilė didžiųjų susikirtimų su ordinu virto žymiais lietuvių laimėjimais (pvz., 1236 m. Saulė, 1260 m. Durbė, 1270 m. šiaur. Lietuvoje, 1410 m. Žalgiris), sėkmingai buvo atsilaikyta ant Nemuno linijos, ir etnografinis lietuvių plotas buvo išsaugotas. Herojiškais Gedimino ir Kęstučio pagoniškojo patriotizmo laikais vyko pats didžiausias kryžiuočių spaudimas, kuris teikė lietuviams ir skaudžių nuostolių (1336 m. Pilėnai, 1348 m. Strėva, 1362 m. Kauno išgriovimas, 1370 m. Rudava, 1391 m. Vilniaus apgulimas). Visas viešasis gyvenimas buvo perdėm nukreiptas į militarizmą, kai vyko didelis tautos jėgų įtempimas tikslu apsiginti, naudojant reikšmingą Nemuno ir kitų paupių pilių sistemą. Šitame laikotarpyje buvo pastatyta ir eilė mūro pilių, jų tarpe Trakų (Galvės) ežero salos didelė pilis, tapusi Vytauto Didžiojo pasididžiavimu. Gausiai žemėmis ir joms priklausančiais valstiečiais Vytauto aprūpinamas bajorų luomas buvo įpareigojamas griežton karinėn tarnybon. Bet ir pačių didžiųjų kovų su ordinu dešimtmečiais sėkmingai buvo tvarkoma rytų erdvė, tuo būdu žymią dalį rusų žemių išsaugojant nuo totorių jungo. Kulminacinė Lietuvos ekspansija į rytus vyko Vytauto ir Kazimiero laikais (1449 m. amžinoji taika su Maskva). Algirdaičiui išvykstant karaliauti Lenkijon, 1385 m. Kriavo pažadų aktas davė pradžią tolimesniems, kad ir su didele dalimi teoretiškų įsipareigojimų, aktams (1392 m. Astravas, 1401 m. Vilnius, 1413 m. Horodlė, 1432 m. Gardinas), paruošusiems kelią artimesniems santykiams ir būsimai realinei unijai. Lietuvai, ypač jos santykiams su Maskva, neigiamos reikšmės turėjo faktas, kad didysis Lietuvos kunigaikštis Kazimieras

(nuo 1440), tapęs Lenkijos karaliumi, 1447 m. iš Lietuvos išvyko gyventi Krokuvon, Lietuvai jokio savo vietininko nepaskirdamas.

Socialiniu atžvilgiu ši epocha yra charakterizuojama išryškėjusia luomine diferenciacija. Šalia stambiųjų didikų bei kunigaikščių, bajorija ėmė išsivystyti į atskirą galingą visuomenės sluoksnį, valdovo privilegijomis (1387, 1413, 1434, 1447) vis palaikomą ir stiprinamą. Uždrausdamas bajoro valstiečiams išsikelti, perduodamas juos ir teismo atžvilgiu pono valdžion ir šio labui juos paliuosuodamas nuo piniginės prievolės valstybei, Kazimieras savo privilegija (1447) padėjo pagrindą baudžiavinei epochai.

Kultūriniu atžvilgiu vyko reikšmingas persilaužimas, nes lietuvių tauta, nors ir valdydama daug rusų žemių ir turėdama pastovių sąlyčių su rytais, aiškiai pasuko Vakarų link. Svarbioji jungtis su Vakarų Europa buvo pradėta lotyniškuoju krikštu. Lietuvos ateičiai buvo reikšmingas faktas, kad Lietuva iš didžiosios Algirdo laikų kryžkelės pasuko jau Mindaugo bandytu Romos keliu. Į kaii myninę Lenkiją užkuriom nueinant Lietuvos valdovui, vėl valstybinėje plotmėje buvo atnaujintas lotyniškasis krikštas, nuošaliapaliekant oficialųjį krikštytoją kryžiuočių ordiną, atstovavusį ginkluotai « misijų teorijai ». Pagaliau pasibaigus karams su kryžiuočiais (1422 m. — su Prūsų, 1435 m. — su Livonijos), prasidėjo vidaus kolonizacija, ypač Sūduvos giriose, vystėsi prekyba su Prūsais (Dancigu ir Karaliaučiumi), nuo Vytauto laikų buvo kalamos monetos, liejami pabūklai, varpai.

ANTONOVIČ, V. B. : *Očerk istorii velikogo kniažestva Litovskogo*, Monografii zapadnoj i jugozapadnoj Rossii, I, Kiev 1885. — BATŪRA, R. : *Lietuva tautų kovoje prieš Aukso Ordą*, Vilnius 1975. — CARO, J. : *Geschichte Polens*, II-III, Gotha 1863, 1869. — GRODECKI, J., ZACHOROWSKI, St., DĄBROWSKI, J. : *Dzieje Polski średniowiecznej*, I-II, Kraków 1926. — HELLMANN, M. : *Das Lettenland im Mittelalter*, Münster-Köln 1954 (gausi bibliogr.). — HRUŠEVSKIJ, M. : *Istorija Ukrajiny-Rusy*, I-IV, Lviv 1904-1905. — JABLONSKIS, K. : *Kai kurie Lietuvos feodalinės visuomenės ir valstybės bruožai* (Iš prof. K. Jablonskio palikimo), BBK, t. 4, 1965, 202-206 p. — JURGINIS, J. : *Valstiečių bendruomenė ir feodalinė tėvonija Lietuvoje XIII-XIV a.*, AkMD, t. 2, 1957, 51-68 p. — KOLANKOWSKI, L. : *Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego za Jagiellonów, I. (1377-1499)*, Warszawa 1930. — KROLLMANN, Chr. : *Politische Geschichte des Deutschen Ordens in Preussen*, Königsberg i. Pr. 1932. - KrSO. — KUCZYŃSKI, St. M. : *Studia z dziejów Europy wschodniej X-XVII w.*, Warszawa 1965, 135-180 p. — LOHMEYER, K. : *Geschichte von Ost- und Westpreussen*, I, Königsberg i. Pr. 1908. — ŁOWMIAŃSKI, H. : *Agresja zakonu krzyżackiego na Litwie w wiekach XIII-XV*, PH, t. 45, zesz. 2-3,

1954, 338-371 p. — LIUBAVSKIJ, M. K. : *Očerk istorii Litovsko-Russkago gosudarstva do Liublinskoj unii vkljutčitel'no*, Maskva ²1915. — MIŠKINIS, A. : *Privilegijuotosios Lietuvos gyvenvietės ir jų tinklo vystymasis XIII-XVIII a.*, Statyba ir Architektūra (Vilnius), t. 3, sąs. 3, 1963, 123-146 p. — MULEVIČIENĖ, I. : *Puodų ženklai Lietuvos teritorijoje XIII-XVI amžiais*, AkMD, t. 32, sąs. 1, 1970, 135-144 p. — NAVICKAITĖ-KUNCIENĖ, O. : *XIII-XIV m. e. amžių plokštinis kapinynas Pušaloto kaime, Molėtų raj.*, AkMD, t. 14, 1963, 99-114 p. — PaOR. - RhOP. - TuDO. — VARAKAUSKAS, R. : *Lietuvos valstybės susidarymo klausimu*, IstV, t. 10, 1969, 169-180 p. — VOIGT, J. : *Geschichte Preussens*, I-IX, Königsberg i. Pr. 1827-1839. — VOLKAITĖ-KULIKAUSKIENĖ, R. : *Klasinės visuomenės susidarymas Lietuvoje (Remiantis archeologinių kasinėjimų duomenimis)*, VUMD, t. 5, 1955, 120-138 p. — ('') *Punios piliakalnio (Jiezno raj.) 1958-1959 m. tyrinėjimų rezultatai* (iš XIII-XIV a.), ILKI, III, 1961, 41-65 p.

I. KARALIUS MINDAUGAS IR JO PALIKIMAS

1. ŠEŠIOS GALUTINAI NEIŠTIRTOS MINDAUGO LAIKŲ PROBLEMOS

Lietuvos istorijoje per eilę šimtmečių yra pasireiškę ištisa galerija didžių valdovų, pasižymėjusių kunigaikščių, gabių karo vadų, iškilių politikų. Patys lietuviai savo dėmesį daugiausia yra sutelkę prie kelių pačių stambiųjų vyrų, Lietuvos valstybės statytojų, savo veikimo pėdsakus stipriai įrėžusių tautos praeityje. Du jų kai kuriais atžvilgiais turi panašumo. Tai pirmasis lietuvių tautos valdovas, paprastai laikomas Lietuvos valstybės įkūrėju, *formaliai vainikuotas* jos karalius. Dar labiau lietuvio dėmesį nuo seno traukia garsas ir darbai kito valdovo. Visu savo veikimu jis reiškėsi kaip didis karalius, bet mirtis sutrukdė jam užsidėti karališką karūną. Abu tuos du valdovus jungia vienas bendras bruožas: judviejų politikos ir veikimo klausimais istorikai, nors apie abu yra gana daug rašę, iki šiol dar tebesiginčija, nepajėgdami suderinti kai kurių prieštaravimų, negalėdami pasakyti galutino žodžio dėl kai kurių problemų. Suprantama, tiedu vyrai tai Mindaugas ir Vytautas. Apie žymųjį Kęstutaitį yra tikrai bent keliasdešimt kartų daugiau medžiagos negu apie pirmąjį Lietuvos karalių, apie kurį šį kartą tekalbėsime. Bet ir apie jį daug rašyta!

Apie Mindaugą, palyginti, daug tyrinėjimų yra davę svetimtaučiai, ypač lenkai ir vokiečiai [1]. Šiek tiek prisidėjo ir rusai. Ir pačių lietuvių studijų bei straipsnių apie Mindaugą ir jo laikų Lietuvą yra nepalyginamai daugiau negu apie tokius žymius XIV amž. valdovus, kaip Gediminas, Algirdas, Kęstutis. Vien universitetinių disertacijų apie Mindaugą yra trys. Pirmasis lietuvis buvo kun. dr. J. Totoraitis, kuris beveik prieš 60 metų Šveicarijos Friburge pas prof. G. Schnürerį parašė plačiai žinomą disertaciją (išspausdinta 1905 m.). Už poros dešimtmečių sekė irgi vokiška kun. dr. J. Stakausko disertacija, kuri buvo 1934 m. Kaune sulietuvinta ir papildyta. 1948 m. Romoje Gregorianos universitete trečią disertaciją apie Mindaugą parašė itališkai kun. dr. A. Juška. Kad ir ne formali disertacija apie Mindaugą reikia laikyti kan. A. Steponaičio studiją (Kaunas 1937) [2].

Nors įvairiais mindauginės epochos klausimais yra įvairių specialių studijų, tačiau šaltinių trūkumai neleidžia atsakyti į eilę svarbių klausimų. Neskaitant popiežiaus Inocento IV laiškų (bulių) Mindaugui ir jo vardu išduotų Livonijos ordinui dovanojinių dokumentų, iš tiesų teturime Mindaugo laikams tik dvi pagrindines kronikas. Svarbiausia jų — Livonijos ordino žemėje rašytoji, Eiliuotinė Livonijos kronika [3]. Iš 12.017 eilučių Mindaugo laikams apdairus poetas yra paskyręs daugiau negu trečdalį kronikos.

Kita svarbi kronika — vėl *priešo* žemės šaltinis — yra Mindaugui gana nepalankus Ipatijaus metraštis [4]. Iš Lietuvos XIII amž. istorijos jis duoda visą eilę svarbių faktų, nežinomų Eiliuotinės kronikos autoriui. Apie Lietuvos vidaus įvykius Ipatijaus kronistas buvo neblogai informuotas. Tad dabar samprotaujama, jog XIII amž. antrojoje pusėje Vaišvilko dvaro vienuolis buvo parašęs dingusį Lietuvos metraštį. Sprendžiant iš Ipatijaus kronikoje panaudotų ištraukų, jis turėjęs apimti Mindaugo, Vaišvilko ir Traidenio laikus [5].

---

[1] Žiūr. gale bibliografinį sąrašą.

[2] Pilnus titulus žiūr. bibliogr. sąraše. Kan. A. Steponaitis savo disertacijos Friburge pas prof. G. Schnürerį I pasaulinio karo metu nebegalėjo užbaigti, nes — dėl intensyvaus šalpos darbo, ypač lietuvių karo belaisvių šelpimo Vokietijoje — studijas turėjo pertraukti (žiūr. KAN. A. STEPONAITIS, *Tėvynėje ir pasauly. Prisiminimai ir apybraižos*, Brooklyn, N.Y. 1962, 94-95). Iš surinktos Mindaugo laikotarpio medžiagos A. Steponaitis paskelbė savo darbą lietuviškai.

[3] Plačiau žiūr. Z. IVINSKIS, *Eilėtoji Livonijos kronika ir jos autentiškumas*, Židinys, 1936, XXIV, 10 nr., 289-302. Z. I[VINSKIS], *Eiliuotinė Livonijos kronika*, LE V, 1955, 396-397.

[4] K. Avž. [AVIŽONIS], *Ipatijaus kronika*, LE IX, 1956, 44-45.

[5] V. T. PAŠUTO, *Obrazovanije Litovskogo gosudarstva*. Akademija Nauk

Kitose įvairiose svetimųjų kronikose Mindaugas labai atsitiktinai teužsimenamas.

Patys lietuviai apie Mindaugą jokių kronikinių užrašų vėlesnėms kartoms neišlaikė. Žinia, pirmoji iki mūsų dienų išlikusi lietuvių istoriografija teprasideda nuo Vytauto laikų. Net platesnioji (antroji) Lietuvos metraščio redakcija (iš XVI amž. pirmosios pusės), kildindama lietuvius iš romėnų, tepripildė Lietuvos istorijos pradžią įvairiausiais neistoriškais vardais [6]. Jie nerandami jokiose XII-XIII amžių versmėse. O paties Mindaugo vardo metraštyje *visai nėra*. Taip atsitiko todėl, kad į Lietuvos metraščio užuomazgą buvo įjungta žinomoji XIV a. nuotrupa *Origo regis Jagyelo et Witholdi ducum Lithuaniae* [7]. Šitoji didžiųjų Lietuvos kunigaikščių « Kilmė » teprasideda Gedimino giminės išskaičiavimu ir baigiasi pirmuoju Vytauto pabėgimu į Ordiną. Tik trečioje Lietuvos metraščio redakcijoje (vad. Bychovco kronikoje), surašytoje XVI amž. antroje pusėje, tepaminimas Mindaugas [8]. Bet ten randamos visos žinios apie Mindaugą yra tik *nurašytos* iš Ipatijaus kronikos. Kadangi priešo stovykloje surašytoji Ipatijaus kronikos dalis Mindaugui neturėjo gero žodžio, tai ir Lietuvos Metraščio trečioje redakcijoje paduotos apie jį žinios yra gana nepalankios [9].

Žymios šaltinių spragos yra palikusios bent šešias Mindaugo laikų problemas neišspręstas, ar iš viso neišsprendžiamas. Pati didžioji problema yra, ar iš tiesų Mindaugas buvo tikrasis Lietuvos valstybės suvienytojas. H. Paszkiewicz [10] pirmasis yra atkreipęs

---

SSSR. Institut Istorii, Maskva 1959, 38-42. H. Łowmiański, *Uwagi o genezie państwa Litewskiego*, Przegląd Historyczny, 1961, 1 nr., 127-146.

[6] PSRL XVII, 234-235, 250-251, 304, 365-366, 430-431.

[7] PSRL XVII, 219-226.

[8] PSRL XVII, 481-482. Plačiau apie Lietuvos metraščius: Z. I[vinskis], *Metraščiai*, LE XVIII, 1959, 307-310 (ten nurodyta reikalinga bibliografija). Mindaugą liečiantį Bychovco kronikos tekstą žiūr. ir lietuviškame vertime: K. A. Matulaitis, *III Lietuvos Metraštis. Bychovco kronika ir jos autentiškumas*, Tautos Praeitis, I, 4 knyga, 1962, 572-573.

[9] Esą Mindaugas buvęs žiaurus, šalinęs (žudęs) arba išvijęs kitus kunigus, nepakentęs sau nieko priešingo (lygiai tas pat PSRL II, 858-860). Jo krikštas buvęs apgaulingas, jis slapta garbinęs savo dievus ir tt. (tas pat PSRL II, 839). Tas pat ir apie Mindaugo pasiuntinių siuntimą Rygon pas Ordino magistrą, ten dovanų teikimą ir kt. Tik pačių žinių mažiau. Iš dalies nepalankiai apie Mindaugą kalbėjo 1582 m. savo garsioje kronikoje M. Stryjkowski (*Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi*, Varšuva 1846, I, 288), nors kronistas iš viso patiekė daugiau kitų žinių, kurios Bychovco kronikai nežinomos.

[10] H. Paszkiewicz, *Litwa przed Mendogiem*, Pamiętnik V Zjazdu historyków Polskich we Lwowie, 1930, I, 246-258; Diskusijos: II, 1931, 76-80.

dėmesį, jog Lietuvos valstybė esanti jau buvusi įkurta prieš Mindaugą. Tad, J. Latkowskio nurodyta Mindaugo valdžioje lietuvių susivienijimo data (1226-36), kurios dauguma iki šiol laikėsi, buvo gerokai *paankstinta*. H. Lowmiański metėsi į kitą kraštutinumą. Sugretindamas eilę kronikinių faktų, jis darė išvadą, jog tik 1254-1258 m. Mindaugas teužėmęs visą Aukštaičių plotą [11].

Antras likęs miglotas klausimas yra paties Mindaugo *genealogija*. Dar reikia įrodyti, ar Lietuvos metraštyje ir M. Stryjkovskio kronikoje [12] minimasis Mindaugo tėvas Ringaudas iš tikrųjų tokiu vardu vadinosi. Eiliuotinė Livonijos kronika tepasako, jog Mindaugo tėvas buvo « didis kunigas » [13]. Nėra duomenų teigti, kad Mindaugo tėvas nesivadino Ringaudu, bet iki šiol tai neįrodyta. Iš kitos Mindaugo giminės vardu težinomas tik vienas Mindaugo brolis Dausprungas. Kitų jo brolių ir seserų vardai niekur neminimi. Ir paties Mindaugo vaikų klausimas nėra tiksliai išaiškintas. Jis turėjo ne tik tris sūnus (Vaišvilką, Ruklį ir Rupeikį), bet dar daugiau šeimos. Neaišku, ar sūnų Ruklį galima identifikuoti su Girstučiu, minimu Mindaugo vardu duotuose dokumentuose [14]. Taip pat neaišku, ar Mindaugas teturėjo tik dvi dukteris, kurių viena tapo antrąja žmona Haličo Danieliaus, o antra ištekėjo už šio sūnaus Švarno [15].

Ne mažesnės svarbos turi trečias klausimas, būtent, kur buvo Mindaugo sostinė. Jo « sostapilio » ieškota net keliose Žemaičių vietose. Specialiai tuo klausimu užsiėmė atskiruose straipsniuose eilė istorijos tyrinėtojų ir jos mėgėjų [16]. Yra paaiškėję, kad pradinė Mindaugo « Lietuva » ir jo valdomos tėviškės pilys tebus apėmusios plotą tarp Nemuno, Neries ir Merkio, t.y. pietvakarių Aukštaičių sritį. H. Paszkiewicz tad Mindaugo sostine laikė, jeigu jis iš viso pastovią sostinę bus turėjęs, Kernavę (dešiniajame Neries krante) [17].

H. PASZKIEWICZ, *Jagiellonowie a Moskwa*, I (Litwa a Moskwa w XIII i XIV wieku), Varšuva 1933, 40-41.

[11] LowStud. II, 346.

[12] PSRL XVII, 234, 250, 304, 365, 430. M. STRYJKOWSKI, *Kronika*, o. c. I, 251 (Ringolt Algimuntowic), 284 (Mindoph, Mendolph, Mendog albo Mindagos Ringoltowic). Plg. Z. IVINSKIS, *Ringaudas*, LE XXV, 1961, 308-309.

[13] Treniota 1261 m. sakė Mindaugui : « din vater was ein kunic grôz... » (LReim 6383-6385).

[14] LUB I, 345, 464 (« consentibus filiis Replen et Gherstutten »). Plg. Z. IVINSKIS, *Girstutis*, Lietuviškoji Enciklopedija (Kaunas), IX, 1940, 67.

[15] Plg. V. SRUOGIENĖ, *Ruklys ir Rupeikis*, LE XXVI, 1961, 102.

[16] K. Būga, P. Būtėnas, W. Kętrzyński, L. Krzywicki, kun. Maculevyčia, K. Skirmuntaitė, S. Stakelė, Ed. Volteris, kun. J. Žebrys ir kt. Žiūr. bibliogr. sąrašą.

[17] H. PASZKIEWICZ, *Jagiellonowie*, o. c. 86.

Taip jau prieš 100 metų buvo teigęs M. Toeppen[18]. Bet iki pat šių dienų yra dar rimtai manančių, kad Mindaugo sostinė turėjo būti baltarusių krašte Naugardukas[19].

Donacinių Mindaugo dokumentų tikrumo klausimas Livonijos ordinui sudaro dar kitą neišbaigtą svarstyti ir tyrinėti sritį. Vieniems (pvz., W. Kętrzyński, J. Stakauskas) beveik visi jie yra Livonijos ordino falsifikatai, kitiems (A. Seraphim, St. Zajączkowski, Ph. Klymenko, H. Lowmiański ir kt.)[20] didelė dauguma, o gal ir visi Mindaugo vardu išduoti dovanojimai reikią laikyti autentiškais dokumentais.

Didelės svarbos yra penktoji problema, dėl kurios daug kas sau yra laužęs galvą, būtent, ar Mindaugas iš tiesų iki mirties išliko krikščionimi, tapdamas pagonių reakcijos kankiniu (tokiu jį laiko J. Latkowski), ar jis po didžiojo Žemaičių laimėjimo prie Durbės atsimetė nuo krikščionybės. Nors daug Mindaugo apostazijos klausimu rašyta, bet čia galima tarti kun. J. Stakausko (Mindaugo krikščioniu išlikimo šalininko) žodžiais, kad « turi tam tikro pagrindo ir priešingoji nuomonė »[21]. Pagrindinės kronikos (Eiliuotinė, Ipatijaus) įsakmiai pažymi Mindaugo apostaziją, tuo tarpu popiežius Klemensas IV, penkeriems metams praėjus po Mindaugo nužudymo (1268) kalbėjo apie jo šviesų atminimą[22].

Pagaliau šeštoji problema yra pati reikšmingiausia. Į Mindaugą ir visą jo politinį veikimą gana įvairiopai tebežiūrima. Jau J. Šliūpas prasmingai skundėsi : « Iš tikro sunku yra nupiešti pobudį Mindaugo, nes juodos apšmeižos pasipylė ant jo ypatos, teip iškilmingos reikaluose tautos »[23]. Ir Maironis savo Lietuvos istorijoje, pirmajam Lietuvos karaliui duodamas vardą Mandagus[24], jį aukštino sakydamas, jog Mindaugas buvo « vienas iš didžiausių kunigaikščių XIII amž., kursai mokėjo išgelbėti ir išaukštinti Lietuvą, taip nepritelių apsiaustą »[25].

---

[18] Išleisdamas P. Dusburgiečio kroniką, M. Toeppen įžvalgiai teigė : « Er (Mindowe) beherrschte namentlich Oberlitthauen oder Auxtote, Kernow an der Wilia war seine Residenz » (SRP I, 95, 5 pstb.). Ilgą laiką į šią pastabą niekas nekreipė dėmesio.

[19] Naujai tai teigė prof. K. Jablonskis ; žiūr. išnašą 27.

[20] Žiūr. bibliogr. sąrašą.

[21] J. STAKAUSKAS, *Lietuva ir Vakarų Europa XIII-me amžiuje*, 1934, 240.

[22] « presidente illi clare memorie Mindota » (TMPL I, 79).

[23] J. ŠLIŪPAS, *Lietuvių Tauta senovėje ir šiądien*, II, Plymouth, Pa., 1905, 104. Šliūpui Mindaugas buvo didis valdovas (t.p. 105-106).

[24] Gal būt, Maironiui mintį Mindaugui duoti vardą *Mandagus* (tas pavadinimas Lietuvos istorijoje neišsilaikė) davė M. STRYJKOWSKI, *Kronika*, o. c. I, 284. Ten Mindaugas pavadintas ketveriopai (žiūr. išnašą 12).

[25] MAIRONIS, *Lietuvos istorija*, [3] 1906, 51.

O vis tik iki šiol dar nėra pasisekę XIII amžiaus Lietuvos istorijos tyrinėtojams prieiti vienos, visiems priimtinos pažiūros į Mindaugą ir jo politinį veikimą. Net patys lietuviai vis dar nesutaria. Didelė dauguma lietuvių istorikų jį aukština, iškelia didelius jo politinius sugebėjimus[26], nes Mindaugui reikėjo nugalėti didelius pavojus. Bet atsiranda istorikų tarpe ir tokių, kurie Mindaugą tiesiog žemina[27].

Prieš pereidami prie paties Mindaugo laikų, turime mesti trumpą žvilgsnį į lietuvių tautos istoriją XII-XIII amžių sąvartoje.

2. Lietuvių karo žygiai į kaimynus ir valstybės pradžia

Livonijos kronisto Henriko žodžiais, lietuviai savo žygiais XII amž. pradžioje gąsdino visas kaimynines tautas, « o rusai bėgdavo per miškus ir kaimus, kai tik išvysdavo kad ir nedaugelį lietuvių, kaip bėga kiškiai pamatę medžiotoją... »[28]. Ir kiti XIII amž. šaltiniai, kaip Eiliuotinė Livonijos kronika, Ipatijaus metraštis ir eilė rusų *letopisių*, kaip ir lenkų metraščiai, įvairiais faktais paremia anuos išgarsėjusius žodžius tokio svarbaus XIII amžiaus pradžios

---

[26] Plg. V. Daugirdaitė-Sruogienė, *Lietuvos istorija*, Chicago 1956, 89.

[27] Prof. K. Jablonskis, paskaitęs Z. Ivinskio, *Mindaugas und seine Krone* (Zeitschrift für Ostforschung, 1954, Heft 3, 360-386) laiške iš Vilniaus (1959.II.10) rašė autoriui: « Visų pirma Mindaugas, jo krikščionybė, jo karaliavimas. Jo tikroji sostinė tur būt iš tikrųjų buvo Naugardėlis baltarusių krašte, jam tenai patogiau buvo laikyti pabėgusius nuo totorių jo priimtus į tarnybą rusų karius, ir jiems ten patogiau buvo pravoslaviškame krašte, čia pat Lavrušovo vienuolyne gyveno jo sūnus Vaišelga, jį nužudžius lengvai galėjo užimti šitą sostą, o ne kur lietuviškose žemėse, surusėję ar rusiški kunigaikščiai, Mindaugo sūnus ir žentas (Švarnas), kurie rėmėsi ne lietuvių bajorų karine jėga. Tenai buvo prie Mindaugo ar pora katalikų vienuolių, ar tik vienas jo kapelionas, o daugiau katalikų dvasininkijos visoje Lietuvoje tur būt ir nebuvo, Europoje buvo « Lietuvos » vyskupų, bet jie tebuvo tituliniai. Taigi, jokios katalikiškos krikščionybės Mindaugo laikais Lietuvoje nebuvo. Iš viso Mindaugas tebuvo Ordino statytinis, rėmęsis savo krašte nelietuviška karine jėga, neitralus kryžiaus žygiuose prieš Lietuvos žemes, jis visai nebuvo joks tikras Lietuvos valdovas, bet savanaudiškais tikslais daug prisidėjęs prie Lietuvos valstybinės organizacijos griovimo, bet nesugebėjęs jos sugriauti. Aš jį visai niekinu, tai ginčijamas dalykas, ir aš tos pažiūros nenoriu primesti, bet jo garbinti nėra pagrindo ». Plg. Z. Ivinskis, *Prof. K. Jablonskio atminimui (1892-1960). Jo įnašas Lietuvos istorijos mokslui*, Aidai 1961, 1 nr., 18-22.

[28] « Erant eciam tunc Lethones [= lietuviai] in tantum omnibus gentibus in terris existentibus dominantes, tam christianis quam paganis, ut vix aliqui in villulis suis habitare auderent, et maxime Lethi... Et fugerunt Rutheni per silvas et villas a facie Lethonum licet paucorum, sicut fugiunt lepores ante faciem venatorum, et erant Lyvones et Lethi cibus et esca Lethonum et quasi oves in fauce luporum, cum sint sine pastore » (HChL 69).

šaltinio, Livonijos Henriko. Iš tiesų, iš XIII amž. versmių susidaro neginčijamai stiprus įspūdis, jog lietuviai buvo tapę tikra *karių* tauta[29]. Savo žygiais jie kontroliavo Dauguvą iki pat jos tolimųjų aukštupio sričių. Pačiais Dauguvos pakraščiais, ant savo lengvų ir eiklių žirgų, jie pasiekdavo ir Smolensko žemes. Kai Polockas turėjo nesutikimų su Didžiuoju Naugardu, savaime šis turtingas prekybos centras tapo lietuvių ir polockiečių bendras priešas. O kada Livonijos ordinas ėmė įsigalėti ir didinti savo valdas, ne tik Polockas, bet ir kiti Dauguvos krantų miestai ir pilys, kaip Gercikė ir Kukenois, žiūrėjo į lietuvius kaip į savo natūralius gynėjus ir sąjungininkus[30]. Smulkieji Padauguvio kunigaikščiai galingiems lietuviams visaip stengdavosi įtikti ir jų klausyti. Jie aprūpindavo lietuvius maistu jų tolimesniems žygiams gilyn į Livoniją ir į rusų žemes. Jie parengdavo ir duodavo savo laivus, kai tik reikėdavo lietuviams persikelti per upes. Lietuviai sugebėdavo persikelti ir per patvinusią Dauguvą, ar vienos nakties būvyje sau pasistatydavo tiltą. Padauguvio kunigaikščiai noriai prie lietuvių būrių priskirdavo ir savo kelių vadovus. Tokių « sąjungininkų » žemių lietuviai neplėšdavo[31]. Turėdami savo karo žygiams saugią bazę Polocko ir Dauguvos srityse, lietuviai daug kartų XII amž. gale ir XIII pradžioje nusitrenkdavo iki upių Velikaja, Lovatė, siekdavo Ilmenio ežero. Pačiuose tolimiausiuose savo žygiuose lietuviai yra siekę prekybos kelių nuo D. Naugardo iki Volgos aukštupių, iki upių Polos, Msta ir Tvercos[32].

Pripėtė buvo kitas vandens kelias, kuris traukė lietuvių dėmesį. Kraštas čia buvo skurdesnis negu Dauguvos. Lovatės ir Dniepro žemės. Prekyba iš Kijevo į Lenkiją patogumo ir kelio trumpinimo dėliai daugiau vyko sausumos keliais. Kai Pinsko ir Drogičino žemės pakliuvo į pusiau priklausomybę nuo Lietuvos, lietuviai pasirodydavo Pripėtės ir Būgo krantuose. Tai buvo vėl pakeliui į turtingesnes Volinijos sritis, per kurias ėjo prekybos keliai iš Kijevo, būtent, į Vladimirą, Chelmą, Belzą ir kitur.

---

[29] HChL 25-26, 50-51. Kitas kronikos vietas apie lietuvių žygius žiūr. registeryje, 230 psl. (« Lethones ») ; LReim 326-330 (apie lietuvius : « ir macht ist breit »). Savo karo žygiuose į kaimynines žemes lietuviai pasirodą gausiais būriais, kurie siekia tūkstančių (LReim 1426, 2517, 2627, 4677, 7777 ir kt.). Prie 1283 m. Prūsų kronistas Petras Dusburgietis pažymėjo, kad kryžiuočiai pradėjo kovas prieš lietuvius : « contra gentem illam potentem et durissime cervicis exercitatamque in bello » (SRP I, 146). Kitus šaltinius žiūr. Z. Ivinskis, *Saulės-Šiaulių kautynės* 1236 *m. ir jų reikšmė*, Kaunas 1936, 6-11.

[30] Plg. H. Paszkiewicz, *The Origin of Russia*, Londonas 1954, 194.

[31] Plačiau žiūr. M. Taube, *Russische und litauische Fürsten an der Düna zur Zeit der deutschen Eroberung Livlands* (*12. und 13. Jh.*), Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven, XI, 1935, 367-602.

[32] H. Paszkiewicz, *Jagiellonowie*, o. c. 29-36.

Trečias lietuvių žygių kelias siekė Černigovo kraštą, rytinių slavų — severėnų kilties žemę. Svisločio ir Beržūnos (gud. Biarezyna) krantais lietuviai pasirodydavo anapus Dniepro prie Desnos, kur kitados buvo nusidriekusios rytinių baltų sodybos, net iki pat Tverės, Maskvos, Kalugos, Tulos ir Riazanės sričių. Papildydamas reikšmingus mūsų didžiojo kalbininko K. Būgos įdomius duomenis, tai yra neabejotinai įrodęs žinomasis slavistas M. Vasmer. Jis daugiausia rėmėsi upių-upelių ir ežerų vardynu[33]. M. Vasmerio ir K. Būgos teigimus papildo gausi baltiškos kilmės archeologinė medžiaga[34].

Tad tie tolimi lietuvių žygiai į rytus buvo lyg savotiškas savo protėvių gyvenviečių ir jų etninių likučių ieškojimas. Nuostabiu būdu ne tik iki XIII amž., bet ir žymiai vėliau ten dar buvo išlikusios rytinių baltų, tiksliau, lietuvių salos, nes stipri rytinių slavų ekspansija į vakarus dar nereiškė, kad visi Dniepro ir Okos aukštupių baltų kilmės gyventojai būtų skubiai pasitraukę į vakarus, ar tuojau asimiliavęsi. Tad ne tik VII-VIII amž. po Kristaus aptinkami įvairiose Smolensko, Tverės, Maskvos, Tulos, Orelio, Briansko, Černigovo srityse baltiško charakterio piliakalniai, pilkapiai, randami įvairūs įrankiai,[35] kurie panašūs į rytinės Lietuvos archeologinę medžiagą[36]. Baltiškų gyvenviečių, jų sodybų ženklai kai kur išsilaikė dar žymiai ilgiau. Iki XII amž. yra išsilaikiusi į vakarus nuo Maskvos slavų apsupta garsioji galindų (*goliad*) sala. Įdomu, kad ištisa sritis arti Možaisko iki pat I pasaulinio karo buvo dar vadinama *Litva*[37]. Kitos uždarų rytinių baltų sodybų salos prie Smolensko, Vitebsko, Polocko, Minsko buvo išsilaikiusios iki XIX amž.[38].

Lietuvių veržimasis ir jų žygiai į rytus XII-XIII amž. yra dokumentuoti ne tik vaizdingais Livonijos Henriko posakiais. Jie žinomi iš rusų metraščių gausių užrašymų ir iš kitų šaltinių. Pvz., 1246 m. iš Volinijos į Kijevą keliavęs pranciškonas Jonas de Plano Carpinis pastebėjo, jog jam buvę baugu važiuoti per tą kraštą, nes lietuviai dažnai už-

---

[33] M. VASMER, *Ueber die Ostgrenze der baltischen Stämme*, Sitzungsberichte der Preuss. Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Klasse, 1932. K. BŪGOS studijas žiūr. jo *Rinktiniai Raštai*, III, 1961, 493, 551, 728.

[34] Plačiau žiūr. M. GIMBUTAS, *Ancient Baltic Lands* (*A résumé of linguistic and archeological data*). Naudota iš multiplikuoto manuskripto, kuris turi būti išspausdintas *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics*. Šis manuskriptas (59 psl.) buvo paruoštas : *Center for Advanced Study in the Behavioral Sciences*, Stanford, California, October 1961.

[35] M. GIMBUTAS, *Ancient Baltic Lands*, o. c., 43.

[36] Duomens proistorikų : Buličovo, Spycino, Tret'jakovo, Iziumovos.

[37] M. GIMBUTAS, *Ancient*, o.c. 45.

[38] M. GIMBUTAS, *Ancient*, o.c. 45.

puldinėję pietų Rusiją[39]. Klaidinga būtų tačiau manyti, kad lietuviai su savo kaimynais tik karo santykius tepažino. Būta ir draugiškų ryšių. Pvz., kronistas Henrikas tarp kitko pasakoja apie žymų lietuvių kunigaikštį Daugerutį (Daugeruthe), kurio dukterį buvo vedęs Gercikės (Jersiko) Visevaldas (Vsevolodas), kaip jis su didelėmis dovanomis vyko « pas didįjį Naugardo karalių, padarydamas su juo taikos sutartį »[40]. Yra žinoma ir daugiau faktų iš tų ankstybųjų istorinių laikų, rodančių lietuvių kilmingųjų, jų kunigų vedybinius ryšius su slavų kunigaikščiais. Tik kartą Ipatijaus kronikoje tepaminėto Mindaugo brolio Dausprungo duktė buvo, pvz., ištekėjusi už Volinijos-Haličo Danieliaus Romanaičio ; Gaudemundą Traidenytę paėmė Plocko (prie Vislos) kunigaikštis Boleslovas II ; kita Traidenytė nuėjo į žmonas už Mozūrijos Ziemovito ir tt. Net vardais nebeatsekamos lietuvaitės, vyriausių kilmingųjų — kunigų dukros, būdavo ištekinamos į kaimynus, nes jos ten skaitydavosi pageidaujamos žmonos. O vis tik kariniai žygiai labiausiai charakterizuoja to meto lietuvių žemę.

Gausūs lietuvių žygiai į kaimynus tačiau, kurių vien tarp 1200-1263 m. yra priskaičiuota 75 [41], nereiškė kokio neplaningo daužymosi į šonus. Tie žygiai buvo apdairiai organizuoti, o pasirodymai net gana toli už Lietuvos sienų byloja apie to laiko lietuvių didelę energiją. Pasėkoje tokių žygių, kurie parodė vadų stipria valdžią, drausmę ir susiklausymą, buvo prasidėjęs Lietuvos viduje procesas, kuris paruošė lietuvių susijungimą į vieną valstybę.

Pačią Lietuvos valstybės pradžią tiksliai nustatyti yra sunku. Iš vidaus įvykių ir karo žygių į kaimynus, užsibaigusių žymiuoju Saulės laimėjimu (1236), Lietuvos suvienijimas ilgai buvo nustatomas dešimtmečio laikotarpyje 1226-36. Prieš 70 metų (1892) tyrinėtojas J. Latkowskis, kuris iš viso pirmasis davė išsamią studiją apie Mindaugą [42], kronikų žinomis bandė prieiti išvados, jog nuo 1236 m. suvienytosios Lietuvos valdovu jau pasirodo Mindaugas. Jį Latkowskis laikė tikruoju Lietuvos vienytoju. Yra tačiau duomenų samprotauti, jog dar prieš Mindaugą. kada lietuvių tautai dar negrasė *joks* išorinis priešas, kai iš viso kaiminystėje dar nebuvo nei Livoni-

---

[39] « Nichilominus tamen ibamus semper sub periculo capitis propter Lithuanos, qui saepe insultum faciebant occulte quantum poterant super terram Rusciae et maxime in locis illis, per quos debebamus transire » (D'AVEZAC, M. : *Relations des Mongols ou Tartares par le frère Jean du Plan de Carpin,* 1838, 344 psl.). Plg. LowStud II, 277.

[40] HChL 113.

[41] H. PASZKIEWICZ, *Origin.*, o.c. 197.

[42] J. LATKOWSKI, *Mendog król litewski,* atsp. iš Rozprawy Akadem. Umiejętn., Krokuva 1892.

joje, nei Prūsuose vokiečių ordino, lietuvių tautos apjungimui jau buvo padaryta *gera pradžia*. Dabar jau vis labiau norima tikėti, kad greičiausiai Mindaugo taip vadinamas « Lietuvos vienijimo » darbas yra turėjęs pirmataką [43].

Eiliuotinė Livonijos kronika, neminėdama vardo, kalba apie Mindaugo tėvą, kaip apie labai galingą vadą, kuriam nebuvę lygaus [44]. Jau žymiai vėlesni lietuvių šaltiniai (vad. *Lietuvos Metraščio* įvairūs sąvodai) yra užrašę jį Ringaudu [45]. O Stryjkovskis Ringaudą vadina tiesiog « didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu » [46]. Eilė smulkių teritorijų, kokių daug buvo etnografinėje Lietuvoje (Aukštaičiuose ir Žemaičiuose), turėjo būti dar XII amž. gale apjungta į stambesnę valdą vieno kunigo rankose.

Iš tarpo kunigų, kurie paprastai skaitėsi visais atžvilgiais vyriausieji, nes reikšmingais atvejais dar atlikdavo vyriausiųjų dvasininkų bei aukotojų pareigas, išsiskyrė pasižymėję karo vadai. Pasėkoje sėkmingų karo žygių, kurie tokiems kunigams nešė daugiau turto ir, žinoma, didino jų kariaunos — palydos karių (*družinos*) būrį, įgijo jie dar daugiau jėgos ir persvaros. Tada jie ėmė užiminėti kitų kunigų pilis, dar labiau didinti savo valdžią, pastoviai plėsti savo žemes. Iš silpnesnių kunigų jie ėmė reikalauti paklusnumo. Tokie stipresnieji kunigai Ipatijaus kronikoje yra pavadinti « vyresniaisiais kunigais » — *starejšej kniazi* ; Eiliuotinė Livonijos kronika kalba apie *konic groz*, *hochste konig*, *eldeste*, o lotyniški šaltiniai užrašė *potens princeps*, *maior inter duces*, *rex* [47].

1219 m. sudarant taikos sutartį su Volinijos-Haličo našle Romanoviene, tarp dalyvavusių dviejų dešimčių Aukštaičių ir Žemaičių kunikaikščių yra minimi penki vyresnieji. Pirmoje vietoje yra užrašytas Živinbudas, kuris galėjo būti įpėdinis jau didelį Lietuvos plotą apjungusiojo kunigaikščio. Apie Živinbudą nebėra toliau jokių žinių. Gal po jo mirties vyriausią valdžią perėmė irgi tik tada vieną kartą teminimas vyresnis Mindaugo brolis Dausprungas, kurio sūnus Tautvilas paskui nenorėjo savo dėdei Mindaugui užleisti pirmosios vietos valstybėje. Ar Mindaugas savo teisę į vyriausią valdžią vedė iš savo tėvo, nežinoma. Nežinoma aiškiau nė jo kilmė, nė amžius. Jis buvo, be abejonės, susirinkęs sau stiprią kariauną ir valdė į vakarus nuo Nalšėnų srities pilimis apstatytą plotą, « Lietuva » vadinamą.

---

[43] Žiūr. išnašą 10 ir H. PASZKIEWICZ, *Origin*, o.c. 195-196.

[44] LReim 6383-85.

[45] PSRL XVII, 234, 250, 304, 365, 430, 481 (Rongol't, Ryngold, Rinkolt, Ringvilt). Jokie kiti šaltiniai Ringaudo nežino.

[46] M. STRYJKOWSKI, *Kronika*, o.c. I, 251.

[47] K. AVIŽONIS, *Die Entstehung und Entwicklung des litauischen Adels bis zur litauisch-polnischen Union*, Berlynas (Historische Studien) 1932, 29.

Pradžioje Lietuva tėra buvusi tik dalis Aukštaičių žemės, kurios vakarinė siena bus ėjusi žemiau Merkio žiočių, paties Nemuno vidurupiu iki pat Kauno. Kaip šiaurinę ribą, už kurios toliau driekėsi Deltuvos žemė, sudarė Neris, taip pietuose toji senoji Lietuva baigėsi dešiniajame Merkio krante. Rytinės ribos tolimieji punktai buvo: arti Vilniaus Paneriai ir Rūdninkai (prie Merkio) [48]. Ilgai yra sukėlę daug galvosūkio Mindaugo vardu išduotų dovanojimo dokumentų (1253, 1260 m.) datos *Datum in Lettowia in curia nostra* [49]. Tai negalėjo reikšti, kad dokumentai buvo surašyti Mindaugo pilyje *Lettowia*, bet jie galėjo būti duoti *Lettowia* žemėje Mindaugo pilyje [50]. Jau Mindaugo laikais Lietuvos ribos buvo stipriai išplėstos. Ji apėmė ne tik Aukštaitiją, bet ir žemes kairiajame Nemuno krante.

Iš šaltinių kaimynų, kurie paprastai įkyrius savo priešus lietuvius, žinomus pagonis, dažnai pravardžiavo ir pykčio valandomis rašydami koliojo (ypač rusų *letopisiai*), nėra galima laukti nuoseklių pasakojimų apie XIII amž. Lietuvos vidaus gyvenimą. Tad iš tų versmių nė apytikriai negalima nustatyti *laiko*, kada Mindaugas tarp anų vyresniųjų kunigaikščių, kurių vardai (Živinbudas, Daujotas, Vilikaila, Dausprungas) toliau niekur daugiau nebeminimi, yra įgijęs žymiausią vaidmenį. Vyriausios valdžios užgrobimas ir jos išlaikymas buvo klausimas stipresnės *jėgos*. O ji priklausė nuo to, kokio didumo sritis ir kiek daug pilių Mindaugas į savo rankas suėmė.

Ilgi Eiliuotinės kronikos posmai, o dar labiau kelios aiškios žinutės Ipatijaus metraštyje, leidžia spręsti, kokiu būdu Mindaugas yra įveikęs sau priešingus kunigus. Tiesa, reikia atsiminti, kad anas rusų metraštis Mindaugui yra labai nepalankus, nes jį paprastai tamsiai piešia. Bet vistik nuo tikrovės nebus nutolta teigiant, jog

---

[48] « Lietuvos » ribas žiūr. žemėlapiuose: LowStud II (gale); V. PAŠUTO, *Obrazovanije*, o.c. (gale); Lietuvos istorija, I, Vilnius 1957, 64-65 (pagal H. Lowmiański).

[49] K. MALECZYŃSKI, *W sprawie autentyczności dokumentów Mendoga z lat 1253-1261*, Ateneum Wileńskie XI, 1936, 56 (žiūr. visų dokumentų tekstus priede).

[50] Paties žodžio *Lietuva* etimologizavimas yra sukėlęs daug sunkenybių: St. TARVYDAS, *Lietuvos vietovardžiai*, Vilnius 1958, 20-22; ST. TARVYDAS, *Lietuvos vietovardžiai* (kolekt. darbe: *Lietuvos fizinė geografija*, I, Vilnius 1958, 34). Dabartinėje Lietuvos toponomastikoje žodis *Lietuva*, rodos, iš viso nebesurandamas, jeigu neminėti *Leitės*, Nemuno deltoje Rusnės prieupio (LE XIV, 1958, 355). Originalią ir labiau įtikimesnę *Lietuvos* etimologiją duoda J. OTRĘBSKI, *Gramatyka języka litewskiego*, I, Varšuva 1958, 2-8 (O nazwach: Litwa, Litwini i język litewski). Jis įrodinėja, jog Nemuno vidurupis kitados yra vadinęsis *Leite* ar *Lieta*. Todėl, pvz., vietovardis *Alytus* (rusiškai *Olita*) esanti tik ankstyba prie Gardino įsikūrusių rusų transpozicija lietuviško vietovardžio *Leita*. *O-lita* turėję reikšti *Prie Litos*, ar *Ant Litos* (plačiau ten 5 psl.).

Mindaugas savo įsigalėjimui yra panaudojęs merovinginius metodus. Savo gudrumu, klasta ir jėga jam pasisekė pašalinti, išvaryti, nužudyti ar priversti savo valdžiai paklusti kitus vyresniuosius ir smulkesnius Aukštaičių kunigus. Smulkiai išskaičiuodamas iš lietuvių pusės 1219 m. sutarties su Haličo-Volinijos kunigaikščiais (Danielium ir Vasilku) dalyvius, Ipatijaus kronistas prie vienos giminės sako: « o štai Bulevičiai: Vismantas (Višimunt), jį nužudė Mindaugas ir pagrobė jo žmoną, ir jo brolius Edivilą ir Sprudeiką užmušė » [51]. Kitoje vietoje kronistas bendrai išsitarė, jog Mindaugas « pradėjo žudyti savo brolius ir brolėnus, o kitus išvijo iš krašto ir pradėjo kunigaikščiauti (kunigauti) vienas visoje Lietuvos žemėje. Jis labai išpuiko ir reikalavo būti šlovinamas ir garbinamas, ir jis nepakentė nieko sau priešingo » [52]. Dalis sritinių kunigų žuvo kovose su daug galingesniu Mindaugu. Ištisus poezijos puslapius yra davusi Eiliuotinė Livonijos kronika, kaip trys iš Aukštaičių žemės išvaryti kunigai sau prieglaudos ieškojo Livonijoje [53]. Tiesa, Mindaugas dėl tokių savo užsimojimų užsitraukė daug neapykantos, bet jis apjungė didelę dalį lietuvių žemių. O kartą jau persvaros įgijęs, jis vis pastoviai didino savo valdas. Esą Nalšėnų kunigaikštis Daumantas tykojęs Mindaugą pašalinti, bet neįstengęs, nes — anot Ipatijaus metraščio — « Daumanto jėga buvo silpna, o Mindaugo didelė » [54]. Iš Žemaičių kunigaikščių, be didelio pasipriešinimo, Mindaugui nusilenkė rytinės krašto dalies kunigas Erdvilas, kuris tik 1219 m. sutartyje tėra paminėtas. Jo vardas ten užrašytas šalia kito galingo ir Mindaugui nepaklusnaus Žemaičių kunigo Vykinto, kurio seserį buvo vedęs Mindaugo brolis Dausprungas [55].

Apie 1240 m. Mindaugas, įveikęs savo priešus, tapo vieninteliu tikrosios Lietuvos ir rytinės dalies Žemaičių valdytoju, tų žemių vyriausiuoju kunigu. Kalbant rytų kaimynų kronikų terminu, jis tapo *didžiuoju* Lietuvos kunigaikščiu, kaip jį yra pavadinusios Nau-

---

[51] PSRL II, 735-736. Plg. V. Pašuto, *Obrazovanije*, o.c. 338-341.

[52] « Nača [Mindaugas] izbivati brat'ju svoju i synovce svoj, a drugija vygna iz zemle, i nača kniažiti odin vo vsej zemle Litovskoj... » (PSRL II, 858-859).

[53] Tie trys lietuvių kunigai (broliai) čia vadinami vardais: *Milgerin*, *Tucze* (Dutze), *Gingeike* (LReim 2741-2885). Apie jų kovą su Mindaugo šalininku Lengveniu žiūr. plačiau Z. Ivinskis, *Lengvenis*, LE XIV, 386. Plg. V. Pašuto, *Obrazovanije*, o.c. 137, 152, 295.

[54] PSRL II, 860.

[55] Plačiau apie Mindaugo santykius su Žemaičių kunigais žiūr. St. Zajączkowski, *Studia nad dziejami Żmudzi wieku XIII*, Lvovas 1925, 46-49. J. Stakauskas, *Lietuva ir Vakarų Europa XIII-me amžiuje*, Kaunas 1934, 131-134 (Mindaugo teisiniai santykiai su Žemaičiais).

gardo ir M. Stryjkovskio kronikos [56]. Reikia atsiminti, kad šitas titulas Europos rytuose nebuvo mažavertis. Tik vakarų Europoje galingi ir nepriklausomi kunigaikščiai gaudavo karaliaus titulą [57]. Akivaizdžia Mindaugo karinės jėgos demonstracija yra laikoma tai, kad jis 1244 m. savo žygyje į Kuršą prie Ambotės buvo atvedęs didelę kariuomenę [58]. Poezijos rimams suderinti vis didelius skaičius vartodamas, Eiliuotinės kronikos autorius rašė, kad Mindaugas ten atvedęs 30.000 karių [59]. Savo valdžią Mindaugas stengėsi išplėsti ir į kairįjį Nemuno krantą, lenkdamas « išdidžius » jotvingių kunigus, kurie, palaikydami žymųjį Žemaičių kunigaikštį Vykintą, su Mindaugu turėjo « daug vaidų » (*mnogije brani*). Bet Mindaugas pagaliau « įtikino juos gausiu sidabru » [60]. Šitaip Mindaugo valdžią ar priklausomybę nuo jo turėjo pripažinti Aukštaičiuose ne tik Nalšėnų, Deltuvos ir kitos žemės, bet dalis Žemaičių ir jotvingių.

Lietuvos ekspansija į rytus jau buvo prasidėjusi dar prieš Mindaugą [61]. Naudodamiesi artimųjų Rusios žemių susilpnėjimu, dar keliasdešimt metų prieš totorių pasirodymą, lietuviai buvo pradėję pastoviai veržtis rytų link. Gardino žemė su artimiausiomis pilimis buvo pradinis laimikis. Užimdamas Nemuno kairėje porą Lietuvai artimiausių krivičių sričių, šituo keliu ėjo ir Mindaugas. Savo palikuoniams jis nurodė ekspansijos kryptį, kuri pastoviai buvo palaikoma du šimtmečius. Iš Juodojoje Rusijoje užimtųjų sričių Mindaugas pasilaikė Slanimą ir Valkaviską, o sūnui Vaišvilkui [62] atidavė Naugarduką. Esą dėl pralieto kraujo sąžinės kamuojamas, Vaišvilkas priėmė graikišką krikštą, prie Nemuno « tarp Lietuvos ir Naugarduko » pasistatė vienuolyną ir ten atgailavo [63].

---

[56] M. STRYJKOWSKI, *Kronika*, o.c. I, 285.

[57] Plg. K. FORSTREUTER, *Deutschland und Litauen im Mittelalter* (Studien zum Deutschtum im Osten, I) Köln-Graz 1962, 19.

[58] Eiliuotinės kronikos autorius du kartu įsakmiai pabrėžia, kad Mindaugas atvyko « mit grozer macht » (LReim 2465, 2499). Apie visą žygį žiūr. LReim 2450-2588. Apie Ambotę LE I, 1953, 141.

[59] « da was vil michel [= didelė] heidenschaft,
Myndowe drizic tûsent man
hatte . . . » (LReim 2516-18).

[60] « ubedi ja serebrom mnogim » (PSRL II, 820).

[61] H. PASZKIEWICZ, *Litwa przed Mendogiem*, o.c. 246. Plg. H. PASZKIEWICZ, *Origin*, o.c. 188-194.

[62] Kai kas Vaišvilką vadina Vaišelga (PSRL II, 858-859, 863 : *Voišelk*). K. BŪGOS (*Rinktiniai Raštai*, I, Vilnius 1958, 235-237) nuomone šis Mindaugaitis galėjo vadintis Vaiš(a)vilkas.

[63] PSRL II, 858-859. Šito vyriausiojo Mindaugaičio stačiatikių tikėjimo priėmimas gali būti netiesioginiu įrodymu, jog jo tėvas bus ilgai gyvenęs Lietuvos prijungtose rytinių slavų žemėse.

Nuolatos stiprėdamas, Mindaugas kaip savo priešus ėmė persekioti ir artimus giminaičius. Saugumo sumetimais atimdamas žemes, jis iš tikrosios Lietuvos išvarė sūnėnus, savo brolio Dausprungo vaikus, būtent, Tautvilą ir Edivydą. Drauge su iš Žemaičių išvarytu Vykintu, jis juos pasiuntė į rytus, žadėdamas leisti įsikurti Smolenske ir kitose jų užimsimose žemėse [64]. Stryjkovskio kronikos žinias, kad Vykintas užvaldęs Vitebską, Tautvilas — Polocką, o Edivydas — Smolenską [65], paremia ir kiti šaltiniai [66]. Bet Mindaugo grasinimų pabūgę, brolio sūnūs vėliau pabėgo pas Volinijos Danielių ir Vasilką.[67]

Beveik tuo pat laiku, kai Lietuvoje brendo didėjanti mindauginė valstybė, gimė jai pats pavojingiausias priešas. Netoli už Lietuvos ribų (prie Dauguvos ir Vislos krantų) buvo įkurdintos dvi svarbios karinės vokiečių riterių organizacijos. Jos greitai susijungė krūvon, ir galinga vokiečių ordino valstybė per du šimtmečius labiausiai svėrė Lietuvos gyvenime, darydama daug įtakos ir jos svarbiems politiniams apsisprendimams [68].

Pirmiausia prie Dauguvos krantų ėmė stiprintis kalavijuočių ordinas [69]. Visby salos ir Liubeko pirkliams ėmus lankyti Dauguvos sritį, nuo 1180 m. Padauguviu pradėjo domėtis ir misininkai, ir 1186 m. Bremeno arkivyskupas Hartvigas II Ikškilės (Uexkuel) vyskupu įšventino vienuolį Meinhardą, kurio įpėdinis Bertoldas 1198 m. žuvo kovoje su lybiais. Tada Hartvigas nauju Livonijos vyskupu įšventino (1199 m.) savo sūnėną Albertą, kuris pasirodė gabus organizatorius ir kolonizatorius. 1201 m. jis įkūrė Rygą ir ją padarė vyskupo sostine. Bet jam neužteko kasmet atsikviečiamų kryžininkų būrių pastoviai kovoti su priešiškais vietos pagonimis. Pagal Palestinoje su turkais kovojančių templininkų statutą, vyskupo priklausomybėje 1202-1203 m. žiemą buvo įkurtas kalavijuočių ordinas (*Fratres Militiae Christi*). Jojo nariai (*Schwertbrueder*) ant savo balto apsiausto, be raudono kryžiaus, nešiojo dar išsiuvinėtą kalaviją. Popiežiaus privilegijų skatinami, iš Vokietijos atvykstantieji kryžininkai didino naujo ordino prieauglių.

Sėkmingai užiminėjo kalavijuočiai pagonių lybių ir latgalių

---

[64] PSRL II, 815-816. J. STAKAUSKAS, *Lietuva*, o.c. 64-66. V. PAŠUTO, *Obrazovanije*, o.c. 377.

[65] M. STRYJKOWSKI, *Kronika*, o.c. 285-286.

[66] H. PASZKIEWICZ, *Origin*, o.c. 203.

[67] PSRL II, 815.

[68] Ryškiausias pavyzdys čia yra Kriavo aktas.

[69] Gana stambus ir pagrindinis naujas darbas: Fr. BENNINGHOVEN, *Der Orden der Schwertbrüder. Fratres Milicie Christi de Livonia*, Köln-Graz (Böhlau-Verlag) 1964 (ca. 550 psl., su 16 žemėl., iliustr.). Ankstyvesnę bibliogr. žiūr. Z. IVINSKIS, *Kalavijuočiai*, LE IX, 1956, 276-279.

žemes, iš vyskupo Alberto sau išreikalaudami *trečdalį* užimtų ir dar užkariausimų plotų (1207 m.). Nuo Dauguvos krantų riteriai nusikreipė ir į pietus. Jie užiminėjo sėlių gyvenamus plotus (1208 m.), tuo būdu norėdami padaryti užtvarą vis nesiliaujantiems lietuvių puldinėjimams. Daug sunkiau kalavijuočiams sekėsi įkelti koją į žiemgalių ir kuršių plotus, nes tos kiltys rado veiklią paramą pavojingiausiame ordino prieše, būtent, lietuviuose. Įdomu, kad iš 42 lietuvių karo žygių 1200-1236 m. laikotarpyje, 23 žygiai buvo nukreipti šiaurėn, t.y. prieš kalavijuočius ir latvių gimines, ir tik 15 jų — prieš rytinius slavus [70].

Su lietuviais ordinas težinojo tik karo santykius, nors antrasis kalavijuočių magistras Volkevinas (1209-1236) ilgai Lietuvon nekėlė kojos. Karo laimei besikeičiant, kaip įdomiai aprašinėja kronistas Henrikas, į kautynes su lietuviais riteriai stodavo tik tuomet, kai šie įsiverždavo Livonijon, ir taip tęsėsi porą dešimtmečių. Bet vysk. Alberto mirties metais (1229), pritraukę vietinių (estų, lybių ir latgalių) būrius, kalavijuočiai padarė pirmą žygį Lietuvon, nužygiuodami link Nalšėnų žemės [71]. Iš didelės lietuvių kariuomenės esą žuvę 2000, o karo grobio buvę 2500 arklių [72]. Kad tos kautynės (jų skaičiai, kaip paprastai pas Eiliuotinės kronikos autorių, yra perdėti) ir ordinui brangiai atsiėjo, yra aišku iš to, jog per 7 metus kalavijuočiai nebekėlė kojos į Lietuvą. Turėjo jie ir vidaus sunkumų. Kai popiežiaus Honorijaus III atsiųstasis legatas Vilhelmas de Modena sėkmingai neišnarpliojo susipainiojusių ordino, vyskupo ir augančio Rygos miesto reikalų (1225 m.), vicelegatas Balduinas de Alna (1231-1234 m.) jau nebepajėgė Livonijoje įkurti bažnytinės valstybės, nes kalavijuočiai, nors formaliai ir priklausė Rygos vyskupui, ginklu priešinosi.

Kaip tik tuo metu atsirado kitas svarbus ginkluotų misijų kraštas, būtent, Prūsų žemė, kuris Livonijos riterių ir kryžininkų prieaugliui tapo rimtas varžovas. Ten nuo 1216 metų, gavęs « Prūsų vyskupo» titulą ir Romos palaikomas, veikė cistersų vienuolis Kristijonas [73]. Jis paskutinis taikiu būdu bandė krikštyti prūsus. Bet jam nesisekė, ir jo įkurtoji Dobryniaus riterių brolija neturėjo jėgos. Nepalyginamai sėkmingiau veikė, į Prūsus koją įkėlęs, *vokiečių*

---

[70] H. PASZKIEWICZ, *Origin*, o.c. 205, 2 išnaša. Tuos skaičius tačiau negalima absoliučiai tikrais laikyti, nes jie yra paimti iš šaltinių, kurie nesužymėjo visų lietuvių karo žygių.

[71] Nalšėnų sritis apėmė plotą į pietus ir į rytus nuo Vilniaus iki Eisiškių, Surviliškio, Alšėnų. Šiaurėje ji toli perėjo dešinį Neries krantą.

[72] LReim 1833-1843 (apie tą kalavijuočių žygį posmai nuo 1800 eil.).

[73] Plačiau ir bibliografiją žiūr. Z. IVINSKIS, *Kristijonas, Prūsų vyskupas*, LE XIII, 1958, 145.

ordinas, kuris savo pradžią buvo gavęs 1190 m. Palestinoje prie Akonos apgulimo [74].

Ketvirtasis vokiečių ordino magistras Hermanas Salza, gavęs Mozūrijos kunigaikščio Konrado kvietimą atsiųsti riterių gintis nuo įkyrių prūsų puldinėjimų, iš imperatoriaus Fridricho II (Hohenštaufeno) išsirūpino ordino ateičiai rytuose reikšmingą privilegiją, duotą Rimini, Italijoje, 1226 m. kovo mėnesį. Jos dėka ordinui, su Reicho kunigaikščio titulu, buvo suteiktos visos teisės būti pilnu krašto savininku užkariausimoje prūsų žemėje. Tada Salza priėmė kvietimą Konrado, kuris 1230 m. kryžiuočiams užrašė Kulmiją. Krikščionims ginti ir naujakrikštams apsaugoti nuo fanatiškų pagonių puolimų, 1231 m. pavasarį atvyko prie Vislos Hermano Balke's vadovaujamas būrelis riterių. Jiems pirmąją bazę sudarė Tornas (1232 m.) ir Kulmas (1235 m.). Čia įsikūrę, kryžiuočiai iš gynimosi pozicijos perėjo į daug sėkmingesnę ofenzyvą. Jiems Fridrichas II vadinamoje *auksinėje bulėje*, duotoje Veronoje 1245 m., amžinai padovanojo Kuršą, Lietuvą ir Žiemgalius.

Dar nuo savo dešimtmečių veiklos Palestinoje kryžiuočių ordinas naudojosi dideliu vokiečių kunigaikščių palankumu ir ypatinga Romos kūrijos globa. Vykstantieji iš Vokietijos į daug artimesnius Prūsus galėjo laimėti tuos pačius atlaidus, kaip sunkiuose žygiuose į Palestiną. Ordinui ateitis buvo užtikrinta, nes ir popiežius Grigalius IX jam leido kurti savo valstybę (1234 m.). O iš nelaimingos prūsų nelaisvės sugrįžęs Kristijonas (1239 m.), kurio valdas jau buvo kryžiuočiai užėmę, tapo užmirštas ; nieko nepadėjo ir skundas Romoje.

Vos tik kryžiuočiai įsikūrė Prūsuose, Livonijos kardininkai pamatė, kad bus sunku dalintis Vakarų parama. Taigi jau 1230-1231 m. Livonijos magistras ėmė derėtis su vokiečių ordinu, siūlydamas prisijungti. Atsargiai ir šaltai priimdamas pasiūlymą, tik 1235 m. Salza tepasiuntė Livonijon du savo įgaliotinius, kad ištirtų kalavijuočių gyvenimą ir paruoštų planą jiems priimti. Sužinojusi apie kalavijuočių tarpe esantį nedrausmingą ir nusikaltėlių elementą, kryžiuočių kapitula atidėjo jų priėmimą į Marijos riterius. Tačiau netikėti įvykiai — didelis kalavijuočių pralaimėjimas Lietuvoje, pagreitino jų įjungimą.

Vilhelmo Modeniečio paveiktas, popiežius Grigalius IX leido visoje šiaurės Vokietijoje paskelbti (1236.II.19) *pirmąjį* kryžiaus žygį prieš lietuvius. Kalavijuočiai jau buvo pastebėję, jog jų pašo-

[74] M. TUMLER, *Der deutsche Orden im Werden, Wachsen und Wirken bis 1400*, Viena 1955 (gausi bibliografija). Lietuvišku požiūriu ir lietuvių ir kitą bibliogr. žiūr. Z. IVINSKIS, *Kryžiuočių ordinas*, LE XIII, 177-184.

nėje atsirado stipri jėga, kuri galėjo būti pavojinga ordinui pačioje Livonijoje. Vėl pasitelkę jungtinę vietinių tautų kariuomenę ir gavę Vokietijos kryžininkų talkos, riteriai suruošė didelį žygį į šiaurinę Lietuvą. Grįždami prie Saulės (« kein Soule sie karten wider »), t.y. Šiaulių srityje, pelkėtoje vietoje, jie Žemaičių kunigaikščio Vykinto [75] vadovaujamų būrių buvo sumušti (šv. Mauricijaus dieną, 1236.IX.22). Daugybės žuvusiųjų tarpe buvo pats Volkevinas ir 48 riteriai [76], o kitus bėglius pakelyje žudė žiemgaliai [77].

Šitas ankstyvas lietuvių laimėjimas savame krašte parodė jų organizaciją ir susiklausymą. Skaudus smūgis paskubino kalavijuo-

---

[75] Kad Vykintas yra buvęs prie Saulės kautynių vadas teturime netiesioginį įrodymą, randamą Ipatijaus kronikoje. Kada buvo bandoma į sąjungą (koaliciją) prieš Mindaugą ir Vykintą įtraukti (1248 m.), Rygos vyskupas rašė Volinijos-Haličo Danieliui Romanaičiui : « Tik tavo labui darome mes taikos sutartį su Vykintu, nes jis pražudė daug iš mūsų brolių » — « jako tebe delia mir stvorim so Vykyntom, zane brat'ju našu mnogu pogubi » (PSRL II, 816) ; St. ZAJĄCZKOWSKI (*Studia*, o.c. 54-56) pirmasis nurodė į šitą Ipatijaus kronikos vietą, darydamas išvadą, kad stipriausias to laiko Žemaičių kunigas yra buvęs vadu Saulės-Šiaulių kautynėse. Panašių išvadų priėjo : S. SUŽIEDĖLIS, *Kautynės ties Šiauliais 1236 m.*, Athenaeum VI, 1935, 45 ; Z. IVINSKIS, *Saulės-Šiaulių kautynės 1236 m. ir jų reikšmė*, Kaunas 1936, 32 ; naujai prie tokių išvadų prisidėjo V. PAŠUTO, *Obrazovanije*, o.c. 371.

[76] LReim 1906-1907. Visas Saulės kautynių aprašymas LReim 1859-1966. Kiti šaltiniai ir gausi bibliografija S. SUŽIEDĖLIS, *Kautynės*, o.c. 13-53 ; Z. IVINSKIS, *Saulės-Šiaulių kautynės*, o.c. 1-50. Plg. naujai gana plačiai su žemėlapiu ir planu Fr. BENNINGHOVEN, *Der Orden der Schwertbrüder*, 1964. Kas liečia kautynių vietą, negalima identifikuoti *Saulės* su *Vec-Saule* prie Bauskės, nors Aug. BIELENSTEIN (*Die Grenzen des lettischen Volksstammes*, 1892, 122) tikėjosi tai tezei suradęs ir archeologinių duomenų. Gal paskutinis Br. SCHUMACHER (*Geschichte Ost- und Westpreussens*, Würzburg [4] 1959, 36) laikė Bauskės Saulę vieta kautynių, jas paankstindamas (1235 m.). Užtat R. WITTRAM (*Baltische Geschichte 1180-1918*, München 1954, 22) yra arčiau tiesos, teigdamas : « Es war auf dem Rückweg von einem Zuge gegen die Litauer, am 22. September 1236. Bei Saule — wohl Schaulen in Litauen — wurde das Ordensheer von den Litauern, denen die Semgaller sich anschlossen, überfallen und vernichtet ».

[77] Popiežius Grigalius IX savo bulėje (LUB I, 191) minėjo 50 kritusių riterių. Tokius pat skaičius užrašė Chronicon Olivense ir Chronicon Hermanni de Wartberge (SRP I, 681 ; II, 33-34). Tos kronikos pamini taip pat mirtį « daugybės kryžininkų » (pilgrimų). Didž. Naugardo ir Tverės metraščiai pamini, kad *užjūrio* vokiečiai su didele jėga buvo atvykę Rygon (« priidoša Nemce v sile velice iz zamorija v Rigu »). Tie šaltiniai taip pat patvirtina Eiliuotinės kronikos žinią, kad Saulės kautynėse dalyvavo ir *Ruzen* (LReim 1889-1890). Iš Pskovo buvo atvykę Livonijon 200 karių kaip kalavijuočių ordino sąjungininkai kariauti prieš « bedievišką Lietuvą ». Bet tik kas dešimtasis iš jų tesugrįžęs namon... 1237 m. rašė pirmasis D. Naugardo metraštis : « idoša na bezbožnuju Litvu ; i tako... bezbožnymi poganymi pobeženi bysa, priodoša koždo desiatyj v domy svoja » (*Novgorodskaja pervaja letopis' staršego i mladšego izvodov*, red. A. NASONOV, 1950, 74 ; plg. PSRL III, 50 ; IV, 1, 214 ; IV, 2, 208 ; XV, 364).

čių į vokiečių ordiną įjungimą, kuris buvo įvykdytas 8 mėn. po Saulės kautynių (1237.V.13). Šitas susijungimas, t. y. kryžiuočių atsiradimas ir prie Dauguvos krantų, ateityje bus pastovus akstinas, kad abi ordino dalys (Prūsuose ir Livonijoje) susijungtų ir *teritoriniu* ryšiu. Kaip nemalonus pašinas ordino kūne, Žemaičiai atsirado tarp dviejų ugnių, ir juos laimėti pasidarys ordinui aukščiausias užsienio politikos tikslas, ypač Kęstučio ir Vytauto laikais. Livoniją ir Prūsus jungiančiam tiltui nutiesti daug pastangų bus padėta iki pat Melno taikos (1422 m.), net dar vėliau [78].

3. Sąjunga prieš Mindaugą. Jo krikštas ir karūnacija

Mindaugo kaimynai ir giminaičiai su nepasitikėjimu ir baime žiūrėjo į jo pasisekimus ir galios stiprėjimą. Volinijos — Vladimiro Romanaičių norą priešiškai veikti skatino Dausprungaičiai. Rimčiausias priešas dėdei Mindaugui buvo nepaliaujamas sosto varžovas Tautvilas, kurio viena sesuo buvo ištekėjusi už Naugardo kunigaikščio Aleksandro Neviečio (Nevskio) [79], o kita už — Volinijos Danieliaus. Savo pretenzijų atžvilgiu Tautvilas buvo ryškus Vytauto ir šio pusbrolio Švitrigailos pirmatakas. Atsiremdamas į priešus Lietuvoje viešpataujančio valdovo, drauge kovojo prieš jį už savo teises.

Danielius taip pat pasirodė veiklus. Kovon prieš Mindaugą jis kvietė lenkus, sąjungon įtraukdamas net puslaukinius polovcus. Danieliaus palaikomas ir Livonijos vokiečių užtariamas, narsus Žemaičių kunigaikštis Vykintas prikalbėjo Rygos miestą ir patį vyskupą Mikalojų sudaryti su Romanaičiais sutartį. Prieš Mindaugą dar buvo užraginti jotvingiai ir nenurimusi dalis Žemaičių. Be to, Eiliuotinė kronika pamini (apie 1250 m.), kaip Livonijos magistras Andrius, nuteriojęs Nalšėnų sritį, atėjo iki pat Mindaugo pilies Lietuvoje (*Littowen*). Tais pat metais magistras išsiruošė žygiui ir į Žemaičius [80].

Jauna Lietuvos valstybė pateko į didelį pavojų. Tačiau Mindaugas savo įgimtu gudrumu įveikė kliūtis ir neleido jai žlugti. Pirmiausia jis ieškojo taikos pas Volinijos Danielių, prašydamas nepalaikyti brolvaikio Dausprungaičio. Dovanomis ir pinigais Mindaugas

---

[78] Plačiau Z. Ivinskis, *Kovos bruožai dėl Žemaičių ir jų sienų*, Athenaeum V, 1935, 54-117 ; M. Tumler, *Der deutsche Orden.*, o.c. 130 ir sek. B. Schumacher, *Geschichte*, o.c. 34 ir sek.

[79] M. Taube, *Russische und litauische Fürsten*, o.c. 407.

[80] LReim 3287-3350 (« der konic in siner burge lac », 3329 eil.). Iš Eiliuotinės kronikos matyti, kad riteriai su kryžininkais tuojau gana sėkmingai įpuolė Žemaitijon (LReim 3351-3398 ; « der Sameiten blût man gôz und sie mochten sich nicht weren » 3372-3373 eil.).

norėjęs nužudydinti savo varžovą[81], pavartodamas ankstesnius kovos metodus[82]. Mindaugą neramino žinios, kad Tautvilas buvo parodęs palankumo vokiečiams ir krikščionims[83]. Sūnėnas galėjo pasidaryti dar pavojingesnis, kai jis kreipėsi į Rygos arkivyskupą krikšto reikalu. Kiek žinios siekia, Tautvilas yra buvęs pirmasis Rygoje lotyniškai pakrikštytas lietuvių kunigaikštis Yra manoma, kad Tautvilui jau turėjo būti skirtas ir popiežiaus Inocento IV raštas, iš kurio aiškėja, kad neofitas Polocko kunigaikštis pareiškęs norą « įkurti lotynų katedros bažnyčią »[84].

Tautvilo teises prieš Mindaugą palaikė tad ne tik Volinijos kunigaikščiai, bet taip pat Rygos arkivyskupas ir jo miestas. Bet padėtis nepasidarė tokia, kaip 1382 ir 1390 m., kai iš Prūsų ordino Vytautas terorizavo pusbrolį Jogailą, priversdamas jį nusileisti[85].

Mindaugui buvo savotiška laimė, kad Tautvilas krikštijosi pas Rygos arkivyskupą, kuriam nebenorėjo paklusti Livonijos ordinas. Naudodamasis tokia savo priešų nesantaika, Mindaugas pirmasis iš lietuvių kunigaikščių gelbėjosi iš savo sunkios padėties, kreipdamasis į Livonijos ordino magistrą ir siųsdamas jam įvairių brangių dovanų[86]. Mindaugui pavyko su Andrium von Stirland užmegzti kalbą, nes ir magistrui Danieliaus ir Tautvilo sąjunga su Rygos vokiečiais nebuvo pakeliui. Įtikinęs Mindaugą, žadėjusį užrašyti žemių, jog būtinai jam reikia krikštytis[87], magistras su juo padarė taiką.

1250 m. gale ar 1251 pradžioje Mindaugas priėmė krikštą. Jis nebuvo pirmasis lietuvių kunigas, kuris ieškojo Livonijos ordino pagalbos ir krikštijosi. Kai uolus Mindaugo šalininkas ir jo sesers vyras (ar sūnus) Lengvenis smarkiai persekiojo tris brolius kunigus[88], šie gelbėjosi iš savo sunkios būklės, pabėgdami Rygon. Ordino globoje pasikrikštiję, kaip jo vasalai jie gavo teoretišką teisę valdyti savo žemes ir žmones[89]. Panašiai elgėsi po Mindaugo mirties Nal-

---

[81] PSRL II, 816.

[82] PSRL II, 858.

[83] M. TAUBE, *Russische*, o.c. 406, 462.

[84] LUB III, 1226 nr.

[85] Plačiau Z. IVINSKIS, *Jogailos santykiai su Kęstučiu ir Vytautu*, rink. *Jogaila*, red. A. ŠAPOKA, Kaunas 1935, 45-79.

[86] Tam reikalui esą Mindaugas pasiuntęs daug aukso ir sidabro, sidabrinių ir gražių auksinių indų ir daug arklių : « poslal . . . zlata mnoho srebra i sosud serebrenyi i zlatyi i krasnyi i kone mnohy » (PSRL II, 816-817).

[87] LReim 3451-3576 (plačiai ir įdomiai išdėstyta, kokiu būdu Mindaugas su Livonijos ordino magistru užmezgė kontaktą ir susitaikė). Livonijos magistras, atvykęs į Lietuvą, pažadėjęs Mindaugui, jeigu tik tas pasikrikštys, išrūpinti karališką vainiką (LReim 3493-3496).

[88] Plačiau žiūr. Z. IVINSKIS, *Lengvenis*, LE XIV, 1958, 386.

[89] Plg. K. AVIŽONIS, *Die Entstehung*, o.c. 28.

šėnų *Suxe*, pasiūlydamas savo turtą Rygos arkivyskupui [90]. Ir Prūsų ordinas mielai priglausdavo tokius perbėgėlius, juos pakrikštydamas. Jų žemes ordinas priiminėjo vasaliniais feodais, vis rūpestingai aktuose pažymėdamas, jog buvę savininkai gaus savo žemes valdyti, kai Lietuva bus nukariauta [91].

Apie tokį svarbų dalyką, kaip Mindaugo krikštas, smulkesnių žinių nerandama, nes Eiliuotinės kronikos, Ipatijaus metraščio ir popiežiaus Inocento IV bulių užuominos yra per bendros. Ar Mindaugą krikštui ruošė tas pats Livonijos ordino kunigas Kristijonas, kuris už poros metų tapo paskirtas Lietuvos vyskupu, yra neaišku, nes krikšto laikotarpyje jis buvo Vokietijoje. Mindaugas krikštijosi ne tik su sūnumis ir žmona, kuri gavo Mortos vardą, bet ir su būriu jam priklausančių žemių gyventojų. Tad Inocentas IV, apie tai iš Mindaugo pasiuntinių sužinojęs, galėjo rašyti, jog Lietuvos valdovas krikštijosi « su didele daugybe pagonių » [92]; o kitoje bulėje popiežius dar aiškiau pažymėjo, kad krikštą priėmė « didelė daugybė pagonių, kurie buvo jam (Mindaugui) pasidavę » [93]. Aplinkui turėjo likti Mindaugui priešiškų kunigaikščių, kurie nepritarė jo krikštui. Gal būt, dar prieš pat krikštą susimokėliai ėmė veikti, nes to laikotarpio chronologiją yra sunku nustatyti.

Mindaugo priešų tarpe buvo Vykintas, pas kurį į Žemaičius apie 1250-1251 m. atbėgo ir Tautvilas. Ipatijaus kronikos duomenimis, susijungę su jotvingiais, žemaičiais ir jau iš seniau gavę Volinijos Danieliaus pagalbos, jie žygiavo prieš Mindaugą. Užsidaręs savo pilyje [94] ir atsilaikęs, jis ėmė priešus skaldyti. Jotvingius jam pasisekė papirkti sidabru. Paskui « surinkęs didelę jėgą, Mindaugas atvyko prie Vykinto pilies, vadinamos Tviremet », kurią, berods, reikia tapatinti su Žemaičių Tverais (į rytus nuo Varnių, prie Jūros prieupio Aitros). Čia jis, be aiškios pergalės, karo lauke susitiko su giminaičiais ir jų sąjungininkais žemaičiais, Danieliaus rusais ir polovcais, kurių vienas pašovęs Mindaugą į šlaunį [95].

---

[90] M. PERLBACH, *Urkunden des Rigischen Capitel-Archivs in der Fürstlich Czartoryski'schen Bibliothek zu Krakau*, Mitteilungen aus der Livländischen Geschichte, XIII, 1886, 17-18.

[91] PUB I, 2, 488-489.

[92] « cum numerosa multitudine paganorum » (TMPL I, 50).

[93] « numerosa paganorum multitudine sibi [= Mindaugui] subdita » (TMPL I, 101 nr.).

[94] Ji yra pavadinta Ipatijaus kronikoje *Voruta* (PSRL II, 817-818). Pagal K. Būgą, *Voruta* nebuvo vietovardis, o bendrinis žodis, kuris galėjo reikšti *arx*, *castellum*, *krepost'*, *twierdza* (K. BŪGA, *Rinktiniai Raštai*, I, Vilnius 1958, 131-137).

[95] PSRL II, 818. V. PAŠUTO, *Obrazovanije*, o.c. 379.

Sūnui Vaišvilkui tarpininkaujant, Mindaugas pabaigė kovas ir su Volinijos kunigaikščiais. Vienas iš Romanaičių, Danieliaus sūnus Romanas gavo iš Mindaugo vieną kunigaikštiją su keliomis pilimis Juodojoje Rusijoje, kitas Danieliaus sūnus — Švarnas vedė Mindaugo dukterį, kurios vardas tačiau nežinomas [96]. O Vaišvilkas, savo noru atsisakęs valdžios Juodojoje Rusijoje, užsidėjęs vienuolio abitą, išvyko į Atoso kalną Balkanuose. Nebetekę pagalbos, susitaikė su Mindaugu ir kiti maištaujantieji kunigaikščiai. Edivydo vardas dingo be žinios, o Tautvilas, perėjęs dėdės Mindaugo pusėn, jam liko ištikimas iki pat jo nužudymo. Įveikęs savo priešus ir Livonijos ordino magistro skatinamas, Mindaugas po savo krikšto 1251 m. išsiuntė pas popiežių pasiuntinius. Tai delegacijai vadovavęs lietuvis Parnus [97]. O Inocentas IV pačiam Mindaugui apie ją užsiminė, sakydamas: « Kadangi nusižeminęs Mus prašei per oficialius ir nepaprastus pasiuntinius ... » [98]. Jie pataikė atvykti pas popiežių, buvusį Milane, į pilną rūpesčių ir sukrėtimų metą. Tiesa, žymiausias Hohenštaufenų imperatorius Fridrichas II ką tik (1250 m.) buvo miręs Palerme, jau kelintu kartu dar sykį Lijono koncilijuje ekskomunikuotas (1245 m.), bet jo įpėdinis su savo nerimstančiais šalininkais bandė tvirtintis. Šito įtempimo metu popiežius nuo tolimų Baltijos plotų valdovo atvykusiems pasiuntiniams parodė rimto dėmesio. Jį liudija šeši popiežiaus raštai Mindaugui, ar jo reikalu siųsti kitiems, išėję iš kurijos 1251 m. vidurvasaryje. Kad Nemuno žemių valdovo delegacija susilaukė didelio palankumo, paaiškina, be kitko, bendros politinės bei religinės priežastys, dėl kurių nuo Lijono koncilijo rytų Europa buvo Romos kurijoje labiau susidomėta.

Pasėkoje įsibėgėjusios Hohenštaufenų ir popiežių kovos suskilusiai Vakarų Europai kaip tik tuo metu grasė didelis totorių invazijos pavojus. Nesimatė jėgos, kuri galėtų suorganizuoti sėkmingą atsispyrimą. Mindaugo pasiuntinių pasirodymas pas popiežių jam buvo gera proga dar labiau atkreipti dėmesį į du šalia totorių nuteriotų rytų Europos plotų įsistiprinusius valdovus. Tai buvo, žinoma, Lietuvos Mindaugas, kuris atstovavo iki tol buvusiai grynai pagoniškai žemei. Antrasis buvo Volinijos-Haličo Danielius, kurio valdos

---

[96] V. PAŠUTO, *Obrazovanije*, o.c. 380.

[97] LReim 3505-3515. Pirmiausia jis nuvyko Livonijon pas ordino magistrą (3510-3511 eil.) ir, iš Romos grįžęs, vėl sustojo Rygoje (3534-3542 eil.) su popiežiaus bulėmis, iš kurių buvę išskaityta, kad Livonijos magistrui priklausanti teisė Mindaugą karūnuoti (« ... daz gegeben was dem meistere der crône gewalt », 3541-3542 eil.). Plg. M. HELLMANN, *Der Deutsche Orden und die Königskronung des Mindaugas*, Zeitschrift für Ostforschung, III, 1954, 3 nr., 387.

[98] « Quia vero per solemnes ac speciales nuntios nobis humiliter supplicasti » (TMPL I, 49).

išpažino jau krikščionišką (graikų) tikėjimą. 1246 m. metais prasidėjusios derybos su Danielium dėl bažnytinės unijos buvo sėkmingai užbaigtos 1253 m., kai buvusioje jotvingių žemėje Drogičine popiežiaus legatas Opizo Danielių vainikavo karalium [99].

Į anų dviejų valdovų santykio su Roma panašumą, abiejose valstybėse besivystančių naujų įvykių paralelizmą, jau yra nuo seniau atkreipta dėmesio [100]. Abiem valdovam popiežius Inocentas IV suteikė karališkas karūnas, turėdamas vilties, kad jiedu pastatys jėgą prieš totorius. Bet viltys Volinijoje-Haliče nepasiteisino. Opizo skelbiamasis kryžiaus karas prieš totorius nedavė rezultatų, o pats Danielius tuojau *atsimetė* nuo Romos ir atsisakė įgyvendinti savo žemėse bažnytinę uniją.

Bet jau nuo 1251 metų galingas Danieliaus kaimynas, kuris jam neleido įsigalėti Nemuno aukštupio valdose, taip pat buvo patyręs popiežiaus Inocento IV ypatingo palankumo. Ar Romos kurija žinojo apie pagonių lietuvių ankstyvesnius susikirtimus su totoriais, nėra duomenų [101]. Bet kiekvienu atveju iš naujakrikštų buvo laukiama Europai sąjungininko kovoje prieš mongolus.

Įkurdamas atskirą Lietuvos vyskupiją (*dioecesis Lethoviensis*), Inocentas IV jai suteikė (1251.VII.17) Apaštalų Sosto globą ir apsaugą, o Mindaugas tapo «ypatingasis Romos Bažnyčios sūnus» (*filius specialis sanctae Romanae Ecclesiae*) [102]. Šis savo 1253 m. dokumentuose kalbėjo apie popiežių, kaip apie «mūsų tėvą» (*pater noster*). Toks dvasinis *tėvo ir sūnaus* santykis viduriniais amžiais buvo žinomas ne tik vakarų Europoje, bet ir schizmatikų tautų istorijoje Balkanuose [103]. Teisiniu ir politiniu atžvilgiu tokia adoptacija dažnai reiškė leninę priklausomybę, žinomą iš popiežių santykių su Karolingais. Tokiame sūnaus ir tėvo santykyje, kaip rodo Livonijos Henriko kronika, skaitėsi Padauguvio kunigaikščiukai Rygos vyskupo Alberto atžvilgiu [104]. Kaip daugelis Europos karalijų nuo popiežiaus Inocento III laikų, ir Mindaugo valstybė buvo subordinuota Apaštalų Sostui. Mindaugo karališkos karūnos klausimas nebesutiko

---

[99] V. T. PAŠUTO, *Očerki po istorii Galicko-Volynskoj Rusi*, 1950, 259. O. HALECKI, *From Florence to Brest* (atsp. iš *Sacrum Poloniae Millenium*, V) 1958, 18-20. A. M. AMMANN, *Ostslavische Kirchengeschichte*, Viena 1950, 54.

[100] A. PROCHASKA, *Dwie koronacye*, Przegląd Historyczny, I, 1905, 184-208, 372-393.

[101] Apie tai žiūr. psl. 73-74.

[102] TMPL I, 50.

[103] Apie *sūnaus-tėvo* santykį plačiau žiūr. Z. IVINSKIS, *Mindaugas und seine Krone*, Zeitschr. für Ostforschung, III, 1954, 377-378 (tas pat *Aidai*, 1954, 2 nr., 55-59).

[104] L. ARBUSOW, *Deutsches Archiv*, VIII, 1950, 46.

kliūčių. Buvo statoma tik viena sąlyga, kad ypatingasis Bažnyčios sūnus, kaip ir jo įpėdiniai, Lietuvos valstybę skaitytų šv. Petro nuosavybe[105]. Tokiomis *patrimonia S. Petri* buvo tapę tada eilė Europos kraštų.

Laimingai užmezgusi santykius su Apaštalų Sostu, Lietuva oficialiai turėjo įsijungti į krikščioniškų Europos tautų bendruomenę. Atrodė, kad pagonybės išnykimas beturėjo būti laiko klausimas, nors ir nebuvo arti stipraus religinio centro, kuris būtų davęs apaštalautojų ir parėmęs jau prasidėjusį kristijanizacijos darbą. Tokio veiklaus religinio centro trūkumas, jaučiamas nuo prūsų apaštalo Vaitiekaus mirties (997 m.), nuostabiai ilgai išlaikė baltus, ypač lietuvius, pagonybėje. Viduje susiskaldžiusi ir silpna Lenkija nuo XI amž. galo negalėjo parodyti misijinės ekspansijos. Trumpą epizodą sudarė Gniezno arkivyskupo Pelkos žygis, kurį, gal būt, reikia sieti su Livonijos ordino pradėtu Lietuvos krikštijimu. 1253 m. Mozūrijos Kozlove buvo įšventintas Lietuvos vyskupu domininkonas Vitas[106]. Jis tačiau savo diecezijos nepasiekė, ir apie jos vienerių metų gyvavimą beveik nieko nežinoma. 1255 m. popiežius Aleksandras IV formaliai leido atsisakyti Vitui nuo savo vyskupijos, palikdamas jam tik vyskupo titulą[107].

Vakarykščių priešų nurodytas kelias į krikščionybę Mindaugui ruošė įvairių sunkumų. Pagonių žemės valdovas pateko į jau susikomplikavusį rytų Pabaltijo krikščioniškų autoritetų tinklą. Norint iš jo išsipainioti, reikėjo apdairiai veikti ir nugalėti eilę kliūčių. Tiesa, popiežius palankiai sutiko Mindaugo žygį ir suteikė jam karaliaus vainiką. Bet siekdami savų tikslų, Livonijos ordinas ir Rygos arkivyskupas kliudė jam tapti nepriklausomu.

Popiežius sąmoningai aplenkė Rygos arkivyskupą Albertą. Kulmo vyskupas Henrikas Heidenreichas[108] gavo iš Romos bulę įšventinti « Lietuvos vyskupą ». Pasidavęs Livonijos vyskupų įtakai ir gindamas interesus ypač Rygos arkivyskupo ir Kuršo vyskupo (šis 1253 m. per vakarinių Žemaičių — Ceklio — dalybas buvo pasidaręs artimas Mindaugo valdų kaimynas), Heidenreichas vis atidėliojo naujo vyskupo konsekraciją. Mindaugas vėl kreipėsi į Inocentą IV, kuris, « karaliaus karštų troškimų sužadintas », 1254.VI.24 d. pavedė arkivyskupui Albertui išrinkti ir konsekruoti tokį tinkamą vyskupui kandidatą[109], kuris būtų pageidaujamas paties Mindaugo.

---

[105] TMPL I, 49; tas pat geresnėje edicijoje MPV III, 36-37 (67 nr.).
[106] MPH II, 572; III, 22.
[107] MPV III, 39 (73 nr.).
[108] Įdomiai jo vaidmenį paliečia K. Górski, *Heidenreich*, Polski Słownik Biograficzny; plg. Z. Ivinskis, *Henrikas Heidenreich*, LE VIII, 1956, 200.
[109] TMPL I, 53.

Tačiau Albertas taip pat delsė. Tada Mindaugas vėl rašė popiežiui, savo kandidatu paminėdamas Livonijos ordino kunigą Kristijoną[110], kuris greičiausiai bus apsilankęs Lietuvoje dar tuo metu, kai, Mindaugo prašomas, Livonijos magistras atvyko Lietuvon į Mindaugo pilį taikos ir krikšto reikalais.

Tur būt, dar nespėjęs gauti naujo Inocento IV rašto (1254. VIII.25), liepiančio patenkinti Mindaugo prašymą[111], Rygos arkivyskupas pagaliau Kristijoną įšventino Lietuvos vyskupu[112]. Peržengdamas tačiau aiškius Romos įgaliojimus, Albertas iš naujojo Lietuvos vyskupo priesaiką paėmė Rygos arkivyskupo vardu, naująją Lietuvos diecezija subordinuodamas Livonijos ir Prūsų arkivyskupijai. Pagunda savo arkivyskupijos jurisdikcijai užsitikrinti naujus plotus buvo per stipri, ir Albertas jai neatsilaikė. Nuo koalicijos metų prieš Mindaugą (Tautvilo krikštas), kaip rodė eilė faktų[113], Rygos arkivyskupas bandė iš savo rankų neišleisti Lietuvos krikštijimo iniciatyvos. Įdomiu sutapimu, 1251 m. buvo panaikinta Žiemgalos vyskupija. Jai anksčiau buvo priskirti Nemuno ir Neries plotai, t. y. dar nenukariautos Lietuvos valstybės žemės. Buvusioji Žiemgalos diecezijos teritorija buvo prijungta Rygos hierarchui, naujai gavusiam *arkivyskupo* titulą. Iš čia suprantamas šio nenoras vykdyti iš Romos einančius nurodymus atskiros Lietuvos vyskupijos reikalu.

Specialiu raštu panaikindamas Rygos arkivyskupo jurisdikciją Lietuvai, Inocentas IV Mindaugui pranešė apie Lietuvos vyskupijos išskyrimą iš kaimyninės metropolito jurisdikcijos. Matyti, popiežius jau nebepasitikėjo Mindaugo valstybės kaimyniniais vyskupais, nes įgaliojo (1254.IX.3) Saksonijos (Neuenburgo) vyskupą iš Kristijono paimti priesaiką popiežiaus ir Romos vyskupo vardu[114]. Aplenkdamas Livonijos ordiną, Mindaugas buvo ėmęs savarankiškai veikti, ir trečiu atveju buvo kreipęsis į Romos kuriją. Per trejus metus Mindaugui pagaliau buvo pasisekę nugalėti kliūtis ir Livonijos hierarchų savanaudiškas užmačias[115]. Kadangi to laikotarpio popiežių nusistatymas buvo vyskupus laikyti nuo savęs betarpiškai priklausomus, Lietuvos vyskupijai buvo gauta egzempcijos teisė. Todėl nuo 1254 m. galima kalbėti apie užuomazgą tik Romai tepriklausančios bažnytinės Lietuvos provincijos.

---

[110] LUB I, 337-338.
[111] LUB I, 254.
[112] Plačiau žiūr. Z. IVINSKIS, *Kristijonas, pirmasis Lietuvos vyskupas*, LE XIII, 1958, 145-146.
[113] J. STAKAUSKAS, *Lietuva*, o.c. 67-68, 74-81.
[114] LUB I, 355.
[115] TMPL I, 53.

Livonijos ordino pagalba išrūpintąją karūną užsidėti Mindaugui sekėsi šiek tiek lengviau, bet ir tai užtruko dvejus metus (1253). Mindaugo vainikavimasis karaliumi buvo nepaprastas atsitikimas Lietuvoje, vienintelį kartą formaliai teįvykęs pusaštunto šimtmečio lietuvių tautos istorijoje, nes vėliau Lietuvos valdovui vis kokios nors kliūtys pastodavo kelią į siūlomą, ar labai artimą karūnos garbę (1398, 1409 1429-1430 m.; plg. Urachas-Mindaugas II — 1918 m.). Nors Lietuvos didieji kunigaikščiai garsėjo savo žygiais ir XIV amž. paprastai buvo vadinami karaliais, tačiau Mindaugas pasiliko pirmas ir paskutinis formaliai vainikuotas Lietuvos karalius[116].

Mindaugo karūnavimas buvo atliktas pagal nusistovėjusią vidurinių amžių karalių vainikavimo liturgiją, vadinamą *ordines*, įvykdytą popiežiaus vardu[117]. Pats Mindaugas savo dokumente rašė:

---

[116] Dabar yra gyvai keliamas klausimas, kad visus didžiuosius Lietuvos kunigaikščius reikią vadinti karaliais, o pačią Lietuvą — karalyste. XIII amž. vokiškuose šaltiniuose lietuviškas žodis *Kunigas* natūraliai buvo verčiamas *konic* (*kunic*) (plg. Z. Ivinskis, *Kunigaikštis*, LE XIII, 1958, 355-356; A. Salys, *Kunigas*, ten pat 356-358), o lotyniškuose kartais *rex*, nes vakarietiškai galvojantieji ordino kronistai, ypač XIV amž., neturėjo kito tikro pavadinimo Lietuvos valdovams, ir juos kronikose pavadindavo titulu *rex*. Tokį titulą popiežius Jonas XXII davė Gediminui, nes ir rygiečių įtakoje surašytuose garsiuosiuose Gedimino laiškuose buvo pavartotas tas titulas. Iš išlikusiųjų didelio skaičiaus paties Vytauto ir jo įpėdinių, kurie nebuvo Krokuvoje karūnuoti Lenkijos karaliais, kanceliarijoje surašytų dokumentų, niekur tačiau nerandame, kad tie valdovai patys save būtų titulavę karaliais (plg. A. Salys, *Karalius*, LE X, 1957, 510-511). Po Gedimino *didžiojo* kunigaikščio titulas pamažu formaliai nusistovėjo Vilniuje sėdinčiam vyriausiam kunigaikščiui. Kas buvo iš Vilniaus išvarytas (Jaunutis 1341, Jogaila 1381), tas savaime neteko didžiojo kunigaikščio titulo. Norintieji *dabar* mūsų garsiuosius didžiuosius kunigaikščius pakelti į karalių laipsnį, turėtų ne tik reikšti savus šios dienos asmeniškus patriotinius nusistatymus, o labiau eiti *tiesiai į šaltinius* ir susipažinti su pačių valdovų vartotais titulais, juo labiau, kad tie šaltiniai yra spausdinti ir ne sunkiai prieinami. Akivaizdoje autentiškų šaltinių, kurių dvasios ir jų formų perdirbti jokia teisinė logika po šešių amžių nebepadės, turėtų būti stipriai koriguoti naujieji išvedžiojimai (P. V. Raulinaitis, *Lietuva — karalystė ar Didžioji Kunigaikštija?* Lietuvių Dienos, 1962, 1 nr., 16; P. V. Raulinaitis, *Lietuva — karalystė*, Draugas, 1962 m. birželio 23 d. šeštad. priedas; V. Alantas, *Lietuva — Karalystė ar Didžioji Kunigaikštija*, ten pat 1962 m. rugpiūčio 4 d. šeštad. priedas). Jau J. Rugis (*Lietuvos karalystės klausimu*, Draugas, 1962 m. liepos 7 d. šeštad. priedas) taikliai pastebėjo, kad « kiekvienas praeities laikotarpis turi būti matuojamas tik tų pačių laikų matu », o prof. dr. J. Jakštas (Draugas, 1963 m. kovo 2 d. šeštad. priedas) teisingai įspėjo, jog didžiojo kunigaikščio titulas turi savo nusistovėjusias tradicijas, kurių negalima kaitalioti. Kita proga, tur būt, teks dar žymiai išsamiau prie šito klausimo sugrįžti, atsiremiant į pačius dokumentus ir kronikas.

[117] Apie Mindaugo vainikavimo *ceremonijalą* plačiau žiūr. Z. Ivinskis,

« Patepti šventu aliejumi į Lietuvos karalius, gavome karalystės diademą »[118]. Jo patepimo apeigas atliko Kulmo vyskupas H. Heidenreichas, o Livonijos magistras Andrius uždėjo karūną, kurią jis buvo pažadėjęs iš popiežiaus išrūpinti[119]. Karūnos išrūpinimas reiškė ir teisę ją uždėti. Taigi magistras Andrius, paskirtas popiežiaus legatu, paėmė iš Mindaugo ir atitinkamą priesaiką. Iš Eiliuotinės kronikos yra galima išvesti, jog popiežius suteikė Livonijos magistrui teisę vainikuoti naujakrikštą valdovą, duodamas jam « der krône gewalt »[120]. Tad Mindaugui, su kuriuo drauge buvo vainikuota ir jo žmona Morta, buvo pritaikintas įprastas karalių vainikavimo ceremonijalas, kai konsekruotojas (patepėjas) ir vainikuotojas yra ne tas pats asmuo.

Kur Mindaugas buvo vainikuotas, nėra duomenų. Ar tai įvyko jo sostinėje? Gal būt, Mindaugas, kaip ir daugelis vidurinių amžių valdovų, *neturėjo* pastovios sostinės. Tad nėra tikslu bandyti į Vorutą[121] žiūrėti, kaip į sostinę dabartine prasme. Gausūs bandymai įvairiausiose Lietuvos vietose ieškoti vadinamos Mindaugo sostinės[122] gali būti pateisinti, jeigu XIII amžiaus valdovo « sostinės » klausimas yra sprendžiamas naujoviškai. Su pagrindu galima teigti, kad tik Aukštaičiuose buvo Mindaugo tėviškės žemės. Jo svarbiausios pilys buvo jo valdoje, kuri vadinosi Lietuva, pradžioje teapimdama tik dalį Mindaugo valstybės. Toje žemėje Kernavė (prie Neries) yra buvusi viena iš svarbių Mindaugo pilių, kurioje jis galėjo ilgiau turėti vieną savo pagrindinių buveinių. Bet Mindaugo valdymą reikia taip pat rišti ir su stačiatikių plotų centrais, eventualiai ir su Naugarduku.

Ješkant Mindaugo karūnavimosi vietos, reikia jį palyginti su Volinijos-Haličo Danielium, kuris taip pat buvo užmezgęs santykius su Inocentu IV. Kaip sakyta, dar 1246 m., norėdamas nusikratyti totorių jungą, Danielius prašė popiežiaus pagalbos, žadėdamas prisijungti prie Romos Bažnyčios. Kaip tik Mindaugo vainikavimosi

---

Mindaugas ir jo karūna, Aidai, 1954, 55-59 (tas pat vokiškai Zeitschr. für Ostforschung, 1954, 360-386).

[118] « In regem Lettowie oleo sacrato peruncti, regni suscepimus diadematem » (LUB I, 243).

[119] LReim 3493-96. Plg. M. Hellmann, *Der Deutsche Orden*, o.c. 387-390.

[120] LReim 3541. Apie pačią karūną žiūr. M. Hocij, *Die Krone des Mindaugas*, Zeitschr. für Ostforschung, III, 1954, 3 nr., 397-415.

[121] *Voruta* K. Būgai tereiškė bendrinį žodį (žiūr. išnašą 94).

[122] Eilė istorikų piršo vis kitą vietovę į Mindaugo « sostines » : 1. Varnėnai (Vilniaus krašte) — J. Latkowski, 2. Ūturiai (prie Betygalos) — W. Kętrzyński, 3. Liškiava — J. Totoraitis, 4. Latuvos (*Lietuvos*) upės (Šventosios prieupis) pilis — E. Volteris, 5. Varniai — A. Steponaitis, ir kt.

metais (1253) Inocentas IV suteikė karališką karūną ir šio priešui Danieliui, popiežiaus legatas Opizo vainikavo Danielių ir jo žmoną Salomėją ne jo sostinėje Haliče, o karo žygio metu jotvingių žemėje Drogičine[123]. Savo karūna Mindaugas, aišku, taip pat turėjo siekti labiau užsitikrinti valdomų žemių priklausomybę. Karūnuotasis Danielius nuo seno Mindaugui buvo rimtas varžovas į Juodąją Rusiją. Galimas dalykas, jog Mindaugas, norėdamas labiau pabrėžti užimtųjų rusų žemių priklausomybę, vainikavosi Naugarduke. Pirmosiose popiežiaus bulėse Mindaugui figūravo pripažinimas žemių, kurias jis atims iš *pagonių*. Apsivainikavęs, jis dar išprašė patvirtinimą savo valdžioje esančių rusiškų žemių, gaudamas teisę savo sūnų karūnuoti Lietuvos valdovu[124].

Už pagalbą bėdoje ir karališkos karūnos išrūpinimą Mindaugas turėjo ordinui *atsilyginti*. Karūnavimo metais jis užrašė Žemaičiuose po pusę žemių Raseinių, Betygalos, Ariogalos ir Laukuvos. Kita tų žemių pusė buvo užrašyta vyskupui Kristijonui (1254.III.8 ir 12 d.),[125] kuris galėjo ten tikėtis apsaugos nuo priešų puolimų ir įsistiprinti, kryžiuočiams padedant. Jis todėl tuojau pat atidavė ordinui dešimtinę « visų tų žemių, kurias gavo nuosavybėn iš... Lietuvos karaliaus Mindaugo »[126].

Ar kiti penki Mindaugo vardu surašyti dokumentai yra autentiški[127], trūksta įtikinančių įrodymų. 1255 metų dovanojimu esą Mindaugas Livonijos ordinui užrašęs sėlių žemę — Sėlą (*Selonia*)[128]. Po dviejų metų esą Mindaugas toliau Livonijos ordinui užrašęs Karšuvą, Nadruvą[129] ir kai kurias Žemaitijos sritis[130]. Dar po dvejų metų (1259) Mindaugo vardu ordinui buvo surašytas naujas dovanojimų dokumentas. Juo buvo užrašytos įvairios Sūduvos sritys, visa Žemaitija, į kurią ordinas jau pora dešimtmečių taikstėsi, ir Skalva[131]. Pagaliau Mindaugas esą Livonijos riteriams užrašęs visą Lietuvą, jeigu jis mirtų bevaikis. Apie 1260 metus tačiau dar buvo gyvi trys Min-

---

123 PSRL II, 827.

124 TMPL I, 60.

125 LUB I, 345; plg. J. STAKAUSKAS, *Lietuva*, o.c. 113-116.

126 LUB I, 266 nr.

127 Paskutinis išsamus K. MALECZYŃSKIO darbas (*W sprawie autentyczności*, o.c. 1-56) to klausimo galutinai neišsprendžia.

128 LUB I, 371. 1261 m. rugpiūčio 7 d. pakartotiname sėlių žemės dovanojime yra išskaičiuota eilė Lietuvos šiaurės vietovardžių (LUB I, 461-464); plg. A. SALYS, *Sėliai*, LE XXVII, 1962, 221-223.

129 Žiūr. A. SALYS, *Karšuva*, LE XI, 1957, 97-99; A. SALYS, *Nadruva*, LE XIX, 1959, 469-470.

130 PUB I, 2, 33-35.

131 PUB I, 2, 69-70. A. SALYS, *Skalva*, LE XXVII, 1962, 536-541.

daugo sūnūs (Vaišvilkas, Ruklys ir Rupeikis) ir už Švarno, Danieliaus sūnaus, ištekėjusi duktė.

Paprastai svarbesni to laiko dokumentai būdavo aprūpinami antspaudais ne vien tik susitariančiųjų pusių, bet ir liudytojų, juos teksto gale išskaičiuojant. Liudininkų nebuvimas kelia stiprų įtarimą. Mindaugas buvo parodęs daug sumanumo ir kietumo, kai reikalas ėjo apie savos valstybės interesus. Sunku sutikti, kad jis paskui būtų galėjęs vis daugiau savo žemių užrašinėti ordinui, su kuriuo bendrauti buvo pradėjęs tik sunkios padėties verčiamas.

Vidurinių amžių falsifikatų bendras bruožas buvo perdėtas gyrimasis nuopelnais. Visai neminėdami Rygos arkivyskupo, ir anie dokumentai perdėm kelia tik Livonijos ordino ir šiek tiek Kristijono nuopelnus. Daugumas tyrinėtojų juos laiko netikrais. Nesutariama tik dėl jų atsiradimo laiko. Jeigu jie nebuvo suklastoti pačioje Mindaugo kanceliarijoje, jie galėjo būti ordino sufabrikuoti (1264 m.) tuoj po Mindaugo mirties. Juos yra bandoma sieti su tada popiežiaus duotomis didelėmis teisėmis Prūsuose ir Lietuvoje Čekijos karaliui Otokarui (Przemyslui) II. Šitais dokumentais ordinas galėjo siekti apsaugoti savo teritorijalines pretenzijas į Lietuvą[132]. Įrodymui, kad Lietuvos žemės yra buvusios jau Mindaugo užrašytos kryžiuočiams, tie dokumentai galėjo būti kryžiuočių padirbti ir XIV amž. gale.

Jeigu 1257 ir 1259 metų Mindaugo vardu surašytieji dokumentai ir būtų sufabrikuoti vokiečių ordino kanceliarijoje, ten tačiau minimos sritys (pietvakarių Žemaičių dalyje, Sūduvoje), kurias Mindaugas esą užrašęs ordinui, berods, galėtų tarnauti argumentu, kad jas Mindaugas yra savinęsis, arba jos jam tiesiog yra priklausiusios. Kiekvienu atveju tačiau, jeigu tie visi dokumentai ir būtų galutinai įrodyti kaip Livonijos kryžiuočių falsifikatai, jie yra reikšmingas šaltinis ano meto Lietuvos teritorialinio suskirstymo. Jie išvardina keliolika XIII amž. Lietuvos vietovardžių[133]. Bet iki šiol vis dar nėra galutinai išaiškintas klausimas, ar tie dokumentai yra tikri. Jeigu jie visi būtų autentiški, tai reikštų, kad « vokiečių ordinas savo draugystę su Mindaugu yra be saiko išnaudojęs »[134].

Santykiaudamas su naujakrikštu Mindaugu, Livonijos ordinas pradėjo reikšmingą laikotarpį. Jam ėmė sektis ir teritoriją plečiant,

---

[132] J. STAKAUSKAS, *Lietuva*, o.c. 139, 142; plačiau žiūr. A. ŠAPOKA, *Čekų karaliaus Przemyslo II (Otokaro II) žygiai į Prūsus ir planas nukariauti sau Galindiją, Jotvingius ir Lietuvą*, atsp. iš *Praeities* III, Kaunas 1934.

[133] Su šitokiu nusistatymu tuos vietovardžius kalbiškai analizavo K. BŪGA (*Rinktiniai Raštai*, III, 1961, 70, 270-272).

[134] K. FORSTREUTER, *Deutschland und Litauen*, o.c. 7.

ir kariniu atžvilgiu. Pavaduodamas susirgusį Livonijos magistrą, Eberhard von Seyne[135] (Deutschmeister) pastatė strategiškai svarbią Klaipėdos pilį 1253-1254 m.[136]. Ji ne tik gynė svarbų kelią tarp Prūsų ir Livonijos per patogią Kuršių Neringą, bet dar turėjo būti apsauga artėjančioms iš Kuršo į pietus ir nuo kairiojo Nemuno kranto į šiaurę ordino riterių jėgoms, turinčioms sudaryti bendrą tiltą vakarų Žemaičiuose (Baltijos pakraštyje). Nors Klaipėdai nė iš tolo neteko suvaidinti tokios rolės, kuri buvo tekusi prieš lybius ir latvius Rygai ar prie Priegliaus — Karaliaučiui (1254 m.), tačiau Klaipėda beveik aklinai uždarė Lietuvai išėjimą į jūrą, juo labiau, kad Prūsų ordinas XIII amž. gale užvaldė Nemuno deltą.

Nors Žemaičiai, savo įtakoje laikydami pajūrio plotą, tuojau pat ėmė puldinėti Klaipėdą[137], tačiau jai, bent teoretiškai, Livonijos ordinas tuoj gavo (1253 m.) platų užnugarį. Dar legatas Vilhelmas Modenietis buvo nustatęs, jog Kuršas esąs Prūsų žemės tąsa. Gi Mindaugo karūnavimosi metais per Ceklio dalybas daug žemių, esančių Žemaičių plote, atiteko Livonijos ordinui. Dalybų dokumentuose yra paminėtos vakarinės sritys — Duvzarė, Mėguva, Pilsotas, kurios sudarė Klaipėdos krašto plotą (nuo Minijos įtakos aukštyn Palangos pajūriu net iki Bartuvos). Dar platesnėje Ceklio srityje, kurioje paminėti 44 vietovardžiai, ordinas savo valdžion paėmė plotą nuo Ventos aukštupio per Minijos ir Jūros upių takoskyrą iki Veiviržo upės, gaudamas du trečdaliu Kretingos, Telšių, Mažeikių ir vakarinėje dalyje Šiaulių apskrities. Tos sritys figūravo kaip nukariautos[138]. Ordinas buvo dar gavęs žemių iš Žiemgalos vyskupijos dalybų (1254 m.)[139]. Mindaugo užrašymai Žemaičiuose reiškė tolimesnius ordino laimėjimus.

---

[135] Z. Ivinskis, *Eberhard von Sayn*, LE V, 1955, 323-324.

[136] Apie Klaipėdos įkūrimą žiūr.: LUB I, 295-300, 305-306, 313-314, 315-319. *Codex diplomaticus Prussicus*, išl. J. Voigt, I, 1836, 91-93, 98 nr. SRP I, 629. LReim 3625-3654. J. Voigt, *Geschichte Preussens*, III, 67-69. St. Zajączkowski, *Studia*, o.c. 79-87. J. Sembritzki, *Geschichte der See- und Handelsstadt Memel*, ²1926, 13 ir sek. F. Zurkalowski, *Studien zur Geschichte der Stadt Memel und der Politik des Deutschen Ordens*. Dissertation. Karaliaučius 1906 (atsp. iš *Altpreussische Monatschrift*). P. Šležas, *Klaipėdos miesto istorijos bruožai*, Mūsų Žinynas XXVI, 1933, 187.

[137] LReim 3723-3908.

[138] Apie Ceklį žiūr. A. Salys, *Die žemaitischen Mundarten*, I, Tauta ir Žodis VI, 1930, 177-183. Plg. W. Eckert, *Die kurische Landschaft Ceclis. Untersuchungen des Kampfes um Südkurland zwischen dem Deutschen Orden und Litauen*, Altpreussische Forschungen, XX, 1943, 6-84.

[139] LUB I, 345.

4. Tolimesni Mindaugo santykiai su kaimynais ir jo politikos charakteristika

Krikštu ir žemių užrašais Lietuvos karalius apsisaugojo nuo netikėtų Livonijos ordino invazijų ir sau užsitikrino ramybę, su kryžiuočiais visą dešimtmetį (1251-1261) būdamas oficialiai taikoje. Tad jis galėjo atnaujinti savo žygius į *rytus*. Mindaugo būriai puldinėjo Lenkiją. Iš viso Mindaugo laikotarpyje po Saulės kautynių (1237-1263 m.) iš 33 lietuvių karo žygių į kaimynus tik 5 tėra buvę į ordino valdas, 8 — į Lenkiją ir 20 — į rusų žemes[140]. Apie 1255 m. Mindaugas vėl atgavo valdžią Polocke, užėmė naujų žemių prie Dniepro — Černigovo ir Briansko kunigaikštijose.

Įvykiai tačiau ėmė vystytis Mindaugo nenaudai. Lietuvoje jo priešai, ypač Treniota Vykintaitis, nerimo. Mindaugas vėl susivaidijo su Romanaičiais. Drauge su totoriais Danielius ėmė pulti Lietuvos karaliaus valdas. Tačiau apie Mindaugo konfliktus su iš Azijos rytų Europon įsiveržusiais totoriais gana maža tėra užsilikę autentiškų to pat laiko žinių. Vėlybi XVI amž. šaltiniai (Stryjkovskis ir Lietuvos Metraštis) mini daug lietuvių *susikirtimų su totoriais* dar 1238-1243 m. Kritiškai vertindami *Latopisiec Litewski* ir Stryjkovskį, tyrinėtojai, pradedant J. Leleveliu, apskritai yra atmetę tų šaltinių taip spalvingai ir plačiai aprašytą Lietuvos valstybės pradžią ir jos XIII amž. istoriją. Kai dauguma jų, nekreipdami dėmesio į ten išskaičiuotas Mindaugo kovas su totoriais, į anų dviejų versmių aprašymus numojo ranka, juos specialiau išnagrinėjo J. Puzyna, bandydamas, aniems lietuvių šaltiniams grąžinti patikimumą[141].

Ką galima pasakyti apie jaunos Lietuvos valstybės vaidmenį sulaikant totorių slinkimą prie Baltijos jūros? Ir iš menkų šaltinių nuotrupų yra įmanoma šiek tiek įžvelgti, jog Mindaugas tuo pat laiku, kai vokiečių ir Silezijos kunigaikščiai prie Liegnitzo (Silezijoje) 1241 m. sulaikė ten totorių tolimesnį veržimąsi Europon, yra atlikęs jai *didelę paslaugą*. Jis sustabdė Čingis-chano hordų slinkimą į vakarus per jo valdomas žemes.

Nors Metraščio žinios apie totorių puolimus yra sujauktai užrašytos, į kai kurias užuominas tačiau reikia atkreipti dėmesį. Gal pasiseks kada nors tiesos sėklą apvalyti nuo nereikalingos « pelų »

---

[140] H. Paszkiewicz, *Jagiellonowie*, o.c., 95. PaRL. 180-421 nr.

[141] J. Puzyna, *W sprawie Litwinów z Tartarami o Ruś w latach 1238-1243*, Przegląd Historyczno-Wojskowy, IX, 3 nr., 1937, 345-400 (žiūr. St. Zajączkowskio recenziją *Ateneum Wileńskie*, XIII, 1938, 303). Plg. J. Chabanier, *Les Tatars Lithuaniens*, Revue Historique de l'Armée, 1960, 3 nr., 16.

krūvos. Antroji to Metraščio redakcija aprašo, kaip Mindaugo tėvas (Bychovco kronikoje jis čia pavadintas Ringaudu) 1234 m. kovojo prieš totorius « nuo saulės patekėjimo iki jos nusileidimo » prie Mohilnos (Nemuno aukštupio dabartinėje Gudijoje). Lietuvos valdovas, pagal Lietuvos metraštį, totorius ir jų sąjungininkus rusų kunigaikščius galutinai sutriuškinęs (« na golovu porazil ») [142]. Nors kiti šaltiniai tos žinios nepamini, tačiau vis tik ji yra verta dėmesio. Lietuviai ir toliau su totoriais turėjo karinių konfliktų. Tiesa, neįžengiamos lietuvių miškų zonos prie stepių pripratusiems totorių raitelių būriams sudarė kliūčių, tačiau jie nepaliovė veržtis į vakarus. Dar apie 1253 m. totorių invazijos pavojus baimino vokiečių ordiną Prūsuose. 1254 m. pradžioje buvo skelbiamas ordinui apginti prieš totorius kryžiaus karas [143]. Tolimesni smūgiai totorių tačiau iš krivičių plotų, t. y. būsimų gudų sričių buvo taikyti Lietuvai. Ipatijaus kronika yra užrašiusi, jog apie 1259 m. totorių chanas Burundajus, drauge su Volinijos-Haličo Danielium nusiaubė Aukštaitiją. Jie buvo pasiekę Nalšėnų žemę [144]. Tur būt, tą totorių žygį turėjo galvoje popiežius Aleksandras IV, kai jis 1260 m. rugsėjo mėn. Čekijos karalių [145] ir Brandenburgo markgrafą ragino į kryžiaus žygį prieš totorius. Paskutiniajam popiežius rašė, jog totoriai esą nuterioję didesnę Lietuvos dalį [146].

Kaip tik pradžioje tų lemtingų 1260 metų, kada rudenį — po Durbės kautynių — visas Pabaltijys sukils prieš vokiečių ordiną, popiežius ragino Prūsų riterių magistrą imtis vadovauti kryžiaus karo žygiui prieš totorius [147]. Pagonys lietuviai tačiau kovojo prieš totorius savo ruožtu be jokių raginimų ir be jokios pagalbos iš šono, net tuo metu, kai iš vakarų prieš juos buvo organizuojami kryžiaus karo žygiai [148]. Lietuviai ne tik apgynė savo sodybines sritis, išmėtytas tarp didžiųjų miškų masyvų, bet dar išvystė aktyvią ekspansiją į rytus, atnešdami savo valstybingumą į eilę rytų slavų žemių,

---

[142] PSRL XVII, 234, 250, 304, 365, 430, 481 (Bychovco kronika). Lietuviškai: K. MATULAITIS, *III Lietuvos Metraštis* (*Bychovco kronika*), Tautos Praeitis I, 4, 1962, 572.

[143] PUB I, 1, 216-217.

[144] PSRL II, 846. *Novgorodskaja perv. letopis'*, o.c. 1950, 79. Plg. V. PAŠUTO, *Obrazovanije*, o.c., 381.

[145] PUB I, 2, 101 f. (111 nr.).

[146] « Lettoviam iam pro maiore parte destruxisse noscuntur », LUB I, 453. Apie Mindaugo Lietuvos vaidmenį kovoje su totoriais žiūr. K. A. STEPONAITIS, *Mindaugas ir Vakarai*, Kaunas 1937.

[147] PUB II, 1, 87-88 ir 98-99 nr. (bulės iš 1259.XII.17, 1260.I.25, 1260.III.21).

[148] J. STAKAUSKAS, Lietuva, o.c. 151-183.

kurios mieliau rinkosi gyvenimą pagonių lietuvių valdžioje, negu kietą totorių jungą[149].

Daugiau ir tikslesnių žinių yra apie Mindaugo santykius su vokiečių ordinu. Prūsuose ordinas sėkmingai tvirtinosi Semboje, kai iš Čekijos atvykusio žygin Otokaro II garbei 1255 m. buvo pastatytas Karaliaučius, kuris vėliau kovose prieš lietuvius tapo svarbus atramos taškas. Ordinui toliau rūpėjo per nadruvių, sūduvių ir skalvių plotus rasti kelią į šiaurę, t. y. į pietų Žemaičius. Livonijos ir Prūsų kryžiuočiai Pabaltijo žemių okupacijos eigoje pirmą kartą 1259 m. prie Mituvos ir Imsrės žiočių į Nemuną (Karšuvos srityje) statėsi *bendrą* pilį Georgenburgą — Jurbarką. Vis labiau artėdamos viena prie kitos, abi ordino šakos sudėjo lėšas ir drauge atliko Georgenburgo statymo darbus[150]. Tolimesnėse kovose prieš pagonis jos ėmė megzti dar artimesnius sąlyčius, tikėdamos pagaliau visai susijungti neperskiriama teritorija.

Per trumpą laiką (nuo 1253 m.) kryžiuočiai Žemaičiuose ir jų pasienyje beveik kasmet turėjo naujų teritorinių laimėjimų ir aplink statėsi svarbias pilis. Betarpiškame ryšyje su Georgenburgo įkūrimu reikia sieti 1259-1260 m. žiemą Žiemgaloje pastatymą stiprios pilies Dobės (Doblen)[151], kurios sukilę žiemgaliai negalėjo įveikti.

Mindaugo pergamentai kryžiuočiams teteikė formalią teisę į jiems užrašytas sritis, bet praktiškai jiems iš Žemaičių žemės tik tiek tegalėjo priklausyti, kiek jie patys savo jėga įstengs užvaldyti. Žemaičiai tačiau nesidavė nulenkiami. Eiliuotinė Livonijos kronika nepagailėjo rimų parodyti, kaip žemaičiai nuo 1256 m. jau buvo pra-

---

[149] Dar XIII amž. antroje pusėje buvo aštrių susikirtimų tarp lietuvių ir totorių. 1275 metų totorių žygį į Lietuvą mini *Novgorodskaja pervaja letopis'*, o.c. 17, 63-64. Kitus du puolimus (1282, 1289 m.) žino PSRL X, 161, 168. Plg. V. Pašuto, *Obrazovanije*, o.c. 396. Sambijos kanauninko *Epitome* 1315 m. kalba, kad totoriai lietuviams esą padarę *magna dampna* (SRP I, 286). Yra žinoma, kad Gediminas turėjo su Volgos totorių chanu Uzbeku rimtai skaitytis. 1324 m. jis derėjosi su totoriais savo naujoje sostinėje Vilniuje. O jau kitais metais Uzbeko kunigaikščiai savo karo žygyje esą Gediminui pridarę daug pikta (*mnogo zla*) ir su daug belaisvių grįžę atgal (PSRL X, 189). Nors ir toliau lietuviai patirdavo iš totorių nuostolių (pvz., Vorslka 1399 m.), tačiau jie iš totorių atkovojo net didelius stepės plotus. Plačiau žiūr. Z. Ivinskis, *Lietuvos valstybingumo išplėtimas slavų erdvėje*, Tautos Praeitis, I, 4, 1962, 501-520 (gausi bibliogr.).

[150] LReim 5511-5537, 5557, 5813-5815. Plg. SRP I, 95 (Dusburgiečio kronika); II, 40 (Wartbergės kronika). Iš chronologiškai nenuosekliai suminėtų faktų kronikose vistik galima pasidaryti išvadą, kad pirma buvo pastatyta Dobės pilis. Plg. Z. Ivinskis, *Dobė*, LE V, 1955, 87.

[151] A. Bauer, *Semgallen und Upmale*, *Baltische Lande*, I, hgg. von Ad. Brackmann und Carl Engel, 1939, 313 ir 7 pastaba.

dėję *intensyvius karo žygius* prieš vokiečius[152]. Žemaičiams vadovavo Alemanas (Aliminas)[153]. Ar jis buvo kokis artimas giminaitis nuo Tverės kautynių nebeminimo Vykinto, galima tik spėlioti.

Žemaičių ir ordino to laiko kovoms pagrindinis šaltinis yra Eiliuotinė kronika. Pagal ją 1257 žemaičiai prie Klaipėdos sumušė Livonijos riterius, kurių kritę 12, neskaitant jų sąjungininkų kuršių. Tose kautynėse buvo sunkiai sužeistas naujas ir veiklus Livonijos magistras Burchardas von Hornhausen (buvęs Karaliaučiaus komtūras). Su likučiais prasiveržęs į Klaipėdos pilį, jis ten gydė savo žaizdas[154].

Pasveikęs magistras ėmė organizuoti didelę jėgą prieš Žemaičius. Iš to laikotarpio yra užsilikusios popiežiaus Aleksandro IV, didelio ordino geradario, kelios bulės. Jomis įsakoma dar intensyviau skelbti kryžiaus karus prieš pagonis. Vienoje bulėje sakoma, jog netikėliai esą nužudę beveik 500 kryžiuočių[155]. Iš naujo skelbdami kryžiaus karą Vokietijoje, Čekijoje, Danijoje, Švedijoje, Norvegijoje, Gotlande, domininkonai turėjo atvesti naujus pilgrimų būrius. Tuo tarpu žemaičiai, prašydami taikos, siuntė Rygon savo pasiuntinius, kurie ten šaltai buvo priimti. Neįprasta juk buvo su pagonimis laikyti taiką. Todėl magistras tarėsi su komtūrais, arkivyskupu ir Rygos miestu[156]. Buvo nutarta žemaičiams duoti dviejų metų (1257-1259) paliaubas, nes, tur būt, manyta, kad tokio laikotarpio užteks įsitvirtinti 1253 m. Mindaugo užrašytose žemėse. Be to, nuolatinių kovų ir pavojų išvargintam Livonijos ordinui buvo reikalingas poilsis.

Eiliuotinė kronika įdomiai pažymi, kaip Žemaičių krašto atstovai, pagal savo paprotį, taiką patvirtino su ordino magistru sudaužėdami delnus[157]. Jeigu kas jų esąs sutartį tokiu būdu patvirtinęs, jos mirtinai laikosi[158]. Iš tiesų, žemaičiai laikėsi savo žodžio. Dar daugiau, 1257 m. taiką padarius, Rygos miesto pirkliai Žemaičių plotą įtraukė į savo prekybinius interesus. Be pavojaus žemaičiai ir

---

[152] LReim 4085-4158.

[153] LReim 4086, 4101, 4107. Šitas vardas (Aliminas, Alminas) Žemaičiuose ir dabar sutinkamas. Du Kaziai Alminai yra, pvz., profesoriai (vienas — veterinarijos — nuo Platelių, kitas — kalbininkas — nuo Švėkšnos).

[154] LReim 4505-4515. Kryžininkų žygyje esą buvę 500 (LReim 4501).

[155] LUB I, 402.

[156] LReim 4545-4570.

[157] LReim 4614-4615.

[158] « des landes site stêt also :
wer dem anderen tût die hant,
wer er uber daz dritte lant,
der hette getrûwelîchen vride
bie dem halse und der wide » (LReim 4616-4620).

rygiečiai esą galėję vieni pas kitus keliauti ir prekiauti[159]. Rygai rūpėjo Lietuvoje neišsenkami kiekiai žaliavos, ypač vaško ir kailių. Taigi vos tik Mindaugas susitaikė su Livonijos ordinu, rygiečiai išsirūpino sau (1253 m.) prekybos teisę Lietuvoje[160].

Dviejų metų paliaubos buvo pasirengimas tolimesnei kovai. Su 1259 m. data yra siejama ordinui nauja Mindaugo donacija, kuria kryžiuočiai esą gavę iš karaliaus atskiras sūduvių (jotvingių) sritis, skalvių žemę ir *visus Žemaičius*, išskyrus vyskupui dovanotus plotus[161]. Kaip ten bebuvę, kiekvienu atveju žemaičiai nesidavė geruoju nulenkiami. Paliauboms pasibaigus, jie puolė Kuršą. Kai narsus Kuldingos (Goldingen) komtūras Bernhardas von Haren su gausiu grobiu grįžtantiems žemaičiams Skuodo laukuose pastojo kelią, šie persekiotojus sumušė. Žuvo 33 riteriai[162]. Pradėjus kuršiams trauktis iš kautynių lauko, pagonių laimėjimas buvo didelis, ir jie, dar labiau padrąsinti, greit antru kartu įsiveržė Kuršan. Nors ordinas buvo surinkęs didelę kariuomenę, tačiau rimtai pagonių nepuolė ir leido jiems pasitraukti. Eiliuotinės kronikos autorius aprašinėja, kaip riteriai savo taryboje stengėsi tą neveiklumą išsiaiškinti[163].

Tų žygių įtakoje jau 1259 m. sukilo žiemgaliai, išvarydami ordino ir Rygos arkivyskupo pastatytus viršininkus. Kai kryžiuočiams nepasisekė paimti žiemgalių pilies Tervetės (į šiaurę nuo Žagarės)[164], jie pasistatė minėtą Dobę, kurią tuoj, sukilėliams talkininkaudami, puolė žemaičiai[165]. Nepasisekus pilies paimti, jie persimetė į pietus prie Georgenburgo ir, pasistatę sau pilį kaimynystėje, iš jos puldinėjo nykstančią ir maisto trūkstančią vokiečių įgulą.

Siekdamas savo padėtį pataisyti nors vienu žymesniu laimėjimu, ordinas suruošė žygį, pasitelkdamas Prūsų ordiną. Maršalas Henrikas Botelis atvedė ne tik riterių, bet ir sąjungininkų kariuomenės iš prūsų kilčių (pamedėnų, sembų, notangų ir varmėnų). Livonijos ordino jėgos buvo dar didesnės. Dalyvavo iš Talino danai, estai, kuršiai ; iš Hanzos miestų laivais buvo atvykę pilgrimų. Tai kelių tūk-

---

[159] LReim 4629-4644.

[160] LUB I, 312. Apie Lietuvos XIII amž. prekybinius santykius su Ryga : Fr. Benninghoven, *Rigas Entstehung und der frühhansische Kaufmann*, 1961, 35. Z. Ivinskis, *Die Handelsbeziehungen Litauens mit Riga im* 14. *Jahrhundert*, Conventus Primus Historicorum Balticorum, Ryga 1938, 276-285.

[161] PUB I, 1, 69-70.

[162] LReim 4829-4831, 4845-4859. Plg. Z. Ivinskis, *Skuodo kautynės*, LE XXVIII (1963), 112-113.

[163] LReim 5190-5238.

[164] LReim 5408-5436.

[165] LReim 5445-5464.

stančių kariuomenei vadovavo 200 ordino riterių. Kai nuo Klaipėdos vokiečių kariuomenė traukė link Georgenburgo, ji patyrė, jog lietuviai su didele jėga (Dusburgas mini 4000)[166] jau siaubė Kuršą. Šv. Margaritos dieną (1260.VII.13) pietiniame Durbės ežero krante įvykęs susirėmimas baigėsi pagonių pergale. Nuo kryžiuočių atsimetę kuršiai juos puolė iš užpakalio, paskui į savo pilis priimdami žemaičių įgulas[167].

Neskaitant didelių aukų ordino talkininkų, Durbės kautynėse žuvo Burchardas von Hornhausen, maršalas Botelis ir 150 ordino riterių. Nors nėra tiesioginių duomenų, tačiau iš lietuvių pusės Durbės kautynių vadu yra laikomas Vykinto sūnus Treniota. Pats Mindaugas, žinoma, jose nedalyvavo. Jis laikėsi taikos su ordinu iki pat 1261 m. galo. Jeigu Mindaugo vardu žinomas pergamentas iš 1260 m. būtų neabejotinai tikras, išeitų, jog Lietuvos valdovas dar 1260 m. birželio viduryje yra Livonijos ordinui užrašęs visą Lietuvą, jeigu tik jis mirtų be įpėdinių[168]. Dar 1261 m. rugpiūčio 7 d. esą Mindaugas užrašęs ordinui, sutinkant dviem jo sūnum, visą sėlių žemę[169].

Yra duomenų tačiau spręsti, jog karalius, oficialiai būdamas su ordinu taikoje, jau nuo 1256-1257 m. *slapta* yra rėmęs nenorinčius Livonijos ordinui pasiduoti Žemaičius[170]. Iš Mindaugo taikingų santykių su Treniota po Skuodo ir Durbės kautynių peršasi natūrali išvada, jog jis dar gerokai anksčiau prieš didžiuosius karinius Vykintaičio pasisekimus jau turėjo su Žemaičiais slaptų susitarimų[171]. Sunkioje padėtyje vikriai besisukinėjantį Mindaugą, berods, galima

---

[166] SRP I, 97-98, 425 (N. Jeroschino kronika). Kryžininkus iš Vokietijos įsakmiai mini LReim 5658-5660.

[167] LReim 5601-5614, 5630-5635, 5735-5812, 5912-5985. Plg. V. BILKINS, *Kuršu brīvības cinas*, Ryga 1936, 44-47. Apie tas kautynes visus žinomus šaltinius ir gausią bibliogr. žiūr. Z. IVINSKIS, *Durbės kautynės 1260 m. ir jų politinis vaidmuo*, Kaunas 1938 (atsp. iš *Karo Archyvo* VII ir IX t., 114 psl.). Tas pat santraukoje *Aidai* 1960, 6 nr., 233-240. R. VARAKAUSKAS, *Lietuvių kova su vokiškaisiais agresoriais Mindaugo valdymo laikotarpiu (1236-1263)*, Vilniaus Valstybinio Pedagoginio Instituto Mokslo Darbai, IV, 1958, 111-141. Septynių amžių Durbės kautynių sukakties proga dar rašė: M. E. NAUBURAS, *Durbės kautynės*, Tautos Praeitis, I, 2, 1960, 205-210; 1960 m. *Karyje* (Brooklyn, N.Y.) buvo spausdinta Z. RAULINAIČIO *Durbės mūšis* (atspaudas 96 psl.).

[168] PUB I, 1, 91-93 (106 nr.).

[169] LUB I, 461-464. Mindaugo sūnūs čia vadinami *Replen* ir *Gherstutten*.

[170] Plačiau Z. IVINSKIS, *Mindaugas und die Žemaiten*, Õpetatud Eesti Seltsi Toimetustet, III. — Liber saecularis, Tartu 1938, 930-957 (ypač 951-952). Šitą galimybę pirmasis iškėlė H. PASZKIEWICZ, *Jagiellonowie*, o.c. 99.

[171] H. PASZKIEWICZ, *Jagiellonowie*, o.c. 99.

laikyti šituo atžvilgiu *Vytauto* pirmataku, sugebėjusiu slapta žemaičius sukurstyti prieš ordiną.

Iš visų ordino kovų Pabaltijyje iki XV amž. Durbės kautynės, kurios buvo žymiausias lietuvių laimėjimas XIII amž., savo pasėkomis jam buvo pats skaudžiausias smūgis. Amžininkai jas laikė didžiausia ordino katastrofa, nes betarpiškai tuojau prasidėjo didysis prūsų sukilimas (1260-1274 m.)[172], atitraukęs kryžiuočių jėgas nuo Lietuvos.

Kada beveik visos rytų Pabaltijo tautos sukilo, iš pagrindų sudrebėjo ant bedugnės krašto stovinčio ordino galybė. Prūsuose ordinas šiaip taip atsilaikė, dėka vis naujų kryžininkų-pilgrimų būrių, kuriuos sukėlė Romos kurijos skelbiami kryžiaus karai prieš pagonis. Vietinėse gi tautose sporadiškai pabudo solidarumas prieš ateivių jungą. Atskirai kovodami, sukilėlių prūsų vadai (Herkus Mantas, Divanas, Glapas, Linka) tačiau neturėjo pakankamai priemonių įveikti stipriųjų vokiečių ordino tvirtovių, kurių penkios pasiliko Prūsuose nepaimtos.

Lietuvių tautos ateičiai Durbės kautynės turėjo reikšmingų pasėkų. Kadangi Prūsų kryžiuočiai porai dešimtmečių buvo užimti krašto viduje (sukilimas galutinai buvo numalšintas 1274 m.), Traidenio ir jo įpėdinių valdžioje spėjusi sutvirtėti, vėliau per eilę generacijų Lietuva pajėgė sėkmingai vesti įtemptas kovas prieš riterius. Tuo metu, kai prūsai iš paskutiniųjų kovojo savo didžiąją kovą prieš kryžiuočius, vidaus nesutikimai Lietuvoje (1263-1270 m.) nesudarė šaliai išorinio pavojaus, juo labiau, kad ir Livonijoje buvo sukilusios tautos: estai, kuršiai, žiemgaliai. Kuršas buvo pajungtas tik po 7 metų kovos (1267 m.), o kol žiemgaliai buvo nugalėti, praėjo 30 metų (1290). Į pasidalintą Ceklį ir į Mindaugo užrašytas žemes Žemaičiuose ordinas jau nebegalėjo įkelti kojos.

Tuoj po Durbės pergalės, naudodamiesi kryžiuočių silpna padėtimi, lietuviai tęsė savo žygius Livonijon. Bendradarbiaudami su kuršiais, šiems jie padėjo užimti pilis į vakarus nuo Ventos, kur atsilaikė tik Kuldirga ir Klaipėda. Surinkę savo ir Rygon atvykusių pilgrimų jėgas, Livonijos kryžiuočiai ant Dauguvos kranto prie Liel-

---

[172] Plačiau ir bibliogr. žiūr. Z. IVINSKIS, *Prūsų sukilimai*, LE XXIV, 1961, 164-169. Svarbu A. L. EWALD, *Die Eroberung Preussens durch die Preussen*, III, Halle 1886, 142 in sek. G. KOEHLER, *Der 2. grosse Aufstand der Preussen gegen den Deutschen Orden 1260-1274*, veikale: *Die Entwicklung des Kriegswesens in der Ritterzeit*, II, 1886, 1-91. St. ZAJĄCZKOWSKI, *Podbój Prus i ich kolonizacja przez krzyżaków*. Torunė 1955. Iš lietuvių pusės: R. JASAS, *Didysis prūsų sukilimas (1260-1274)*, Vilnius 1959. Z. IVINSKIS, *Durbės kautynės*, o.c. 88-91.

[173] LReim 5932-6098.

vardės (Lennewarden) šv. Blažiejaus dieną (1261.II.3) pastojo kelią su gausiu grobiu grįžtantiems lietuviams, bet nesėkmingai. Turėdami Durbės patyrimą, riteriai šį kartą nebesidavė apsupami, ir jų tekrito 10, kai pilgrimų esą žuvę daug. Keliose kronikose Lielvardės kautynės[173] yra atvaizduotos kaip skaudus ordino pralaimėjimas. 1261 m. balandžio 27 d. Livonijos ordino vicemagistras maldavo pagalbos iš Liubeko miesto, skųsdamasis, jog ordinas turėjęs daug nuostolių arkliais, ginklais ir kitokiomis gėrybėmis[174]. Krinta į akį tai, kad Eiliuotinė Livonijos kronika, palyginti, plačiai aprašydama tą pagonių žygį, jau visai atskirai nemini žemaičių, apie kuriuos paprastai viską dešimtimis kartų vis tiksliai pažymėdavo. 1261 m. pradžios (Lielvardės) žygyje ta kronika bendrai terašo apie Lietuvą ir lietuvius (*Lettowen*), juos įsakmiai paminėdama šešis kartus[175]. Gal tai jau gali būti ženklu, jog kokia nors karinė akcija iš Lietuvos buvo prasidėjusi dar prieš oficialų Mindaugo santykių nutraukimą su Livonijos ordinu.

Pagal Eiliuotinę Livonijos kroniką, Žemaičiai po šito laimėjimo esą siuntę savo pasiuntinius pas Mindaugą ir esą prašę žymųjį karo vadą, kunigą Treniotą, kad tas jų vardu įtikintų Mindaugą vėl grįžti pagonybėn.[176]. Yra pagrindo samprotauti, kad Treniota jau anksčiau gyveno Mindaugo dvare[177]. Mindaugo tolimesnei laikysenai Žemaičių ir Livonijos ordino atžvilgiu buvo charakteringa, ką ilguose pokalbiuose[178], po visos grandinės reikšmingų Žemaičių pergalių prieš Livonijos kryžiuočius, yra « išmintingajam Mindaugui » pasakęs Treniota[179]. Savo pagrindinę kalbą Treniota užbaigė tvirtindamas, jog Livonijos tautos norinčios *sugrįžti* pagonybėn ir *pasiduoti* Mindaugo valdžiai[180]. Matomai sukilusių žiemgalių, kuršių ir ypač

---

[174] LUB I, 460-461 (« ... quantum dampnum... in perditis equis et armis et aliis bonis... »). Plg. P. SCHWARTZ, *Kurland im 13. Jahrhundert*, Leipzigas 1875, 111.

[175] LReim 5933, 5945, 5956, 5985, 6001, 6031.

[176] LReim 6339-6356 (Žemaičiai apsidžiaugtų, jeigu Mindaugas « ... wurde wider heiden », 6353).

[177] Plg. St. ZAJĄCZKOWSKI, *Studia*, o.c. 100-102.

[178] LReim 6371-6425.

[179] Išdėstęs eilę įvykių, Treniota Mindaugui sakęs:
« wie bistu sô rechte blint!
du bist ein wîser kunic genannt,
daz ist dir doch unbekannt » (LReim 6396-6398).

[180] « wir hân verwâr daz vernomen,
daz erste daz wir mit dir komen
zû Letten und zû Nieflant,
sô komen sân in dîne hant
die lant von in beiden
sie wollen werden heiden » (LReim 6421-6426).

prūsų pirmieji didieji pasisekimai [181] darė įspūdžio Lietuvos kunigams. O Treniota savo sėkmingomis pergalėmis prieš ordiną buvo įgijęs jau gana didelės įtakos. Jis sugebėjo pagaliau priversti Mindaugą, kurio su Livonijos magistru dovanomis keitimosi laikotarpis jau buvo pasibaigęs [182], viešai nutraukti santykius su kryžiuočiais ir įsijungti prieš juos į kovą. Padaręs sąjungą su Aleksandru Nevskiu (Didž. Naugarde) [183], drauge su Treniota, Mindaugas išžygiavo Livonijon ir nesėkmingai puolė Cesio (Wendeno) pilį. Prie žygio nepasisekimo prisidėjo tai, kad iš Naugardo neatėjo laiku prieš kryžiuočius žadėtoji kariuomenė. Livonijos kronistas šaiposi, jog rusai (*Ruzen*) Mindaugui « žadėjo didelę pagalbą » [184], ir « jie labai skubėjo » [185], bet kai jie prie Dorpato (Estijoje) pasirodė, lietuviai jau buvo pakeliui į namus.

Karaliui Mindaugui nepasisekė sukelti už Lietuvos ribų simpatijų ir ten įsitvirtinti. Jis neprijungė savo valstybei nė žiemgalių, nė kuršių [186], nors ir vieni ir kiti mielai nuo 1260 m. priimdinėdavo žemaičių ir lietuvių įgulas ir dažnai veikė išvien [187]. Iš Livonijos sugrįžęs Mindaugas, pagal Eiliuotinę kroniką [188], esąs daręs karčių priekaištų Treniotai, kam jį rusai apgavę, kam turėjęs nutraukti santykius su Livonijos magistru. Mindaugas rūsčiai išmetinėjo, jog latviai, lybiai ir kitos Treniotos jam žadėtos žemės « visai nesijungia » prie jo. Lygiai tas pat matyti iš Mindaugo pokalbio su jo žmona Morta [189], kuri pareiškė savo didelį nepasitenkinimą Treniota. Dar kartą 1262 m. vidurvasaryje Mindaugo ir Treniotos būriai darė ben-

---

[181] B. Schumacher, *Geschichte*, o.c. 42.

[182] LReim 4437-4460 (ypač 4453-4455). Plg. 6553-6559, 6587-6593 eil.

[183] LReim 6461-6470.

[184] « gelobeten im helfe grôz » (LReim 6469).

[185] « die îlten ser » (LReim 6616).

[186] Plg. V. Pašuto, *Obrazovanije*, o.c. 409.

[187] LReim 6787-6793, 6823-6883, 6951-7049, 7059-7090 Plg. V. Bilkins, *Kuršu brīvības*, o.c. 40. A. Bauer, *Semgallen*, o.c. 314.

[188] « er [Mindaugas] sprach : " Traniâte, sage
du boser man und rechter zage (tikras baily !)
nû hân die Rûzen mîr gelogen,
den meister hâstu mir gezogen
zû einem unvrûnde zû ;
waz râtes gibestu mir nû ?
Letten, Liven und die lant
die du gelobtes in mîne hant
die kêren sich an mich nicht ein hâr " » (LReim 6499-6507).

[189] LReim 6527-6562. Mindaugienė pastebėjo :
« nû volgestu einem affen,
ich meine Traniâten,
der dich hat verrâten » (6560-6562 eil.).

drą žygį. Jis buvo nukreiptas į prūsų žemę. Ar tai reiškė solidarumą ir pagalbą sukilusiems prūsams, tiksliau negalima išaiškinti. Težinoma, kad lietuviai grįždami Jazdove paėmė nelaisvėn ir nužudė Danieliaus žentą Mozūrijos Ziemovitą, o jo sūnų Konradą išsivedė Lietuvon[190].

Ar 1261 m. nutraukdamas sąjungą su Livonijos ordinu, tuo pačiu Mindaugas atkrito ir nuo krikščionybės, nėra tiksliai išaiškinta. Šalia Mindaugo « sostinės » vietos, penkių jo dokumentų tikrumo mįslės ir kitų neišaiškintų problemų, tai yra pats svarbiausias kontroversiškas klausimas, apie kurį tiek daug rašyta. Išskyrus pirmąjį Mindaugo tyrinėtoją J. Latkowskį, kuriuo pasekė keli XIII amž. Lietuvą labiau studijavę lietuviai-kunigai[191], lenkų ir vokiečių mokslinėje literatūroje iki šiol perdėm vyrauja nuomonė, jog Mindaugas yra atkritęs nuo krikščionybės. Paskutinis argumentuotai už Mindaugo apostaziją yra plačiai pasisakęs kritiškas lenkas H. Paszkiewicz[192], kuris apskritai Lietuvos istorijoje stengiasi būti lietuviams gana objektyvus[193].

Mindaugo apostazijos šalininkai labiau akcentuoja ir pasitiki prieš Mindaugą nusistačiusio Ipatijaus metraštininko žodžiais ir Eiliuotinės Livonijos kronikos posmais. Volinijos kronistas tarėsi žinąs ir teigė: nors Mindaugas « nusiuntė [pasiuntinius] pas popiežių ir apsikrikštijo, bet jo krikštas buvo apgaulingas; jis juk slapta aukodavo savo dievams, pirmajam Nonadevi, ir Teliaveli, ir Diverikzu, Zuikių dievui ir Miejdieinu. Kai jam išjojus į laukus, kiškis atbėgdavo į lauką, jis neidavo į miško tankumyną ir nedrįsdavo net šakelės nulaužti; ir jis aukojo savo dievams, ir degino mirusiųjų kūnus, ir viešai išpažino pagonybę »[194]. Apie Mindaugo virtimą krikš-

---

[190] MPH II, 807. Visus kitus šaltinius žiūr. PaRL 393 nr.

[191] J. Stakauskas, A. Steponaitis, A. Juška.

[192] H. Paszkiewicz, *Jagiellonowie*, o.c. 92-100.

[193] Savo naujausiame veikale (*The Origin of Russia*, 1954) jis lietuvių kunigaikščių vardus, net ir Jogailos, rašo lietuviškai. Anot prof. O. Haleckio, kai H. Paszkiewicz ir Vilnių rašąs ten lietuviškai, o ne *Wilno*, tai rodą autoriaus didžiausias pastangas lietuvių atžvilgiu būti labai korektišku.

[194] PSRL II, 817. Tekstą ir plačius komentarus lietuvių religijos istorijai žiūr. A. Mierzyński, *Źródła do mytologii litewskiej*, I, Varšuva 1892, 137-152; W. Manhardt, *Letto-Preussische Götterlehre*, Ryga 1936, 56-59. Plg. A. Brückner, *Mythologische Studien* (*Beiträge zur litauischen Mythologie aus der Hypatiuschronik*), Archiv für slawische Philologie, IX, 1886, 216-223. E. Volter, *Zapadnorusskoje svidetel'stvo o litovskich bogach*, leidinyje: *Litovskij Katichizis N. Daukši* (*1595*), 1886, 173-179. Minimų dievų vardų analizę žiūr.: Z. Ivinskis, *Medžių kultas lietuvių religijoje* (atsp. iš *Soter* 1938-1939, XV-XVI), Kaunas 1939, 33-34. Kitą bibliogr. žiūr. Z. Ivinskis, *Senovės lietuvių religijos bibliografija* (atsp. iš *Soter* 1935-1937, XII-XIV), Kaunas 1938 (156 psl.).

čionių priešu gerai žino Eiliuotinė Livonijos kronika, kurios faktų autentiškumą apskritai reikia gana teigiamai vertinti[195]. Iš Lietuvoje tada gyvenusių vokiečių kunigų ir riterių kronikos autorius, rašęs po 30 metų, galėjo būti gerai informuotas. Pagal kronistą, Mindaugas liepęs krikščionis iš Lietuvos išvaryti, o dalį jų nužudyti[196]. Matomai Livonijoje išsilaikė žinia, kad Mindaugas nuo krikščionybės atkrito, nes ir XIV amž. galo Hermanno de Wartbergės kronikoje įsakmiai pažymėta, jog « Lietuvos karalius atkrito nuo tikėjimo ... išvarė iš savo karalystės brolius (t. y. ordino riterius) ir visus krikščionis »[197].

Viduriniais amžiais daugelio žymių valstybės kūrėjų kelias į krikščionybę buvo apsprendžiamas įvairių politinių aplinkybių. Taip buvo, pvz., su Konstantinu Didžiuoju, germanų tautų vadais, frankų — Klodvigu, lenkų — Mieško, lietuvių — Jogaila. Ir Mindaugas naująjį tikėjimą priėmė politinių aplinkybių *verčiamas*[198]. Bet jis, lyg koks sąmoningas krikščionybės priešas, tikrai iš anksto nesvarstė su Bažnyčia nutraukti ryšius. Pasilieka atviras ir galutinai neišrištas klausimas, ar Mindaugo atsimetimas nuo ordino ir susijungimas su Žemaičiais, kuriuos jis, berods, slapta nuo 1257 m. rėmė, jau galėjo reikšti nutraukimą santykių su Roma. Ar Mindaugas galėjo sekti keliu Volinijos Danieliaus, kuris po karūnavimosi greitai nuo Romos atkrito? Mindaugui karališkas vainikas teikė politinės naudos. 1257 m. jis gavo iš popiežiaus leidimą vieną iš savo sūnų karūnuoti karaliumi.

Šitokių duomenų akivaizdoje reikšmingi yra 1268 m. popiežiaus Klemenso IV bulės žodžiai Čekijos karaliui Otokarui II : « ... viešpataujant šviesaus atminimo Mindaugui (*clare memorie Mindota*), kuris, jam priėmus krikšto sakramentą, buvo Apaštalų Sosto vardu vainikuotas karaliumi, tačiau nuožmiai nužudytas piktos valios sūnų »[198]. J. Latkowskis ir kiti juo pasekusieji, kurie įrodinėja, kad Mindaugas neatkrito nuo krikščionybės, labiausiai remiasi šituo popiežiaus posakiu apie Mindaugą. Yra daroma tokia išvada ; jeigu neofitas karalius būtų nuo krikščionybės atkritęs, popiežius jo tikrai nebūtų pavadinęs *šviesaus* atminimo valdovu. Per penkerius metus nuo Mindaugo mirties Romoje jau turėjo būti žinoma apie likimą Pabaltijo naujakrikšto karaliaus, į kurį Roma buvo dėjusi daug savo vilčių, ypač

---

[195] Plačiau Z. IVINSKIS, *Eilėtoji Livonijos kronika ir jos autentiškumas*, Židinys, 1936, XXIV, 10 nr., 289-302 ; panašiai LE V, 1955, 396-397 (gausi bibliogr. apie autentiškumą).

[196] LReim 6457-6460 (« und ouch ein teil erslahen »).

[197] SRP II, 42.

[198] TMPL I, 79.

kovoje su totorių pavojumi. Iš tiesų, liktų nesuprantama, kokiu būdu Apaštalų Sostas būtų galėjęs kalbėti apie apostatą [199], kaip apie šviesaus atminimo vyrą. Kokio intereso būtų galėjęs turėti kryžiuočių ordinas klaidingai painformuoti Romą — iš turimų versmių yra neišrišamas klausimas.

Popiežiaus Klemenso IV teigiamas atsiliepimas apie Mindaugą Romos kurijoje tačiau pasiliko unikumas. Po 60 metų (1324 m.) popiežius Jonas XXII iš Avignono jau rašė priešingai, būtent, jog « Mindaugas su savo visa karalyste buvo atvirtęs į Kristaus tikėjimą, bet pasėkoje žiaurių ir nedraugiškų skriaudų, kurias padarė mylimi vokiečių ordino sūnūs, nuo tikėjimo atsimetė ir grįžo į pirmutinę klaidą » [200]. O Vilniaus dvare visą XIV amž. išsilaikė taip pat tradicija, jog Mindaugas dėl kryžiuočių ordino kaltės negalėjęs išsilaikyti krikščioniu. Vykstant deryboms dėl krikšto, Mindaugo santykiai su ordinu buvo statomi pavyzdžiu. Psichologiškai gali būti visai suprantamas sugrįžimas pagonybėn karaliaus, kuris krikščionybę buvo priėmęs iš vakarykščių priešų, po dešimtmečio vėl tapusių jo neprieteliais. Tokios apostazijos pas naujakrikštus valdovus, kurių nuovoka apie naująjį tikėjimą dar būdavo grubi, buvo žinomos ir kitose tautose. Iš vieno atsitiktinio Romos kurijos teigiamo pomirtinio atsiliepimo apie Mindaugą, kada visi kiti XIII amž. ir vėlesni šaltiniai priešingai kalba, darosi tikrai sunku įsitikinti, kad Mindaugas būtų pasilikęs toliau (po 1261 m.) krikščioniu.

Kaip ten su paties Mindaugo išlikimu krikščionimi bebuvo, kiekvienu atveju Lietuvoje to pirmojo karaliaus įžiebtoji krikščionybės liepsna jau visai *nebeužslopo*, nes ja labiau buvo rūpinamasi *iš apačios*. Kelias dešimtis metų dar buvo pastangų išlaikyti ir pačią « Lietuvos vyskupiją ». Bet Mindaugo įpėdiniai per ištisą šimtą su viršum metų — tiesa, atvejų atvejais vesdami derybas dėl krikšto — delsė oficialiai jį priimti. Nors kaimynų šaltiniai apie Lietuvos vidaus XIII amž. gyvenimą, maža ką teturėdami pasakyti, palieka daug spragų, vis tik iš kai kurių užuominų galima prieiti išvadų, jog pagonių plotuose tada krikščionybę palaikė domininkonai ir pranciškonai [201]. Žymesnėse gyvenvietėse ir prie pilių, kur vėliau kūrėsi pirmieji miestai, atsirasdavo sąlygų apaštalauti [202]. Nuolatinių karo

---

[199] Plg. R. VARAKAUSKAS, *Lietuvių kova*, o.c. 138-139.

[200] TMPL I, 293 nr.

[201] V. GIDŽIŪNAS, *De fratribus minoribus in Lithuania*, Roma 1950, 12. V. GIDŽIŪNAS, *The introduction of Christianity into Lithuania*, atsp. iš *Lituanus* 1957, 4 (13) nr., 4. Plg. Z. IVINSKIS, *A Contribution to the history of the Conversion of Lithuania*, Baltic and Scandinavian Countries, V, 1939, 1 nr., 11-21.

[202] K. CHODYNICKI, *Próby zaprowadzenia chrześcijaństwa na Litwie przed*

žygių metu Lietuvon būdavo sugabenama iš lotyniškos krikščionybės kraštų (Livonijos, Lenkijos, Prūsų) daug karo belaisvių. Jų tarpe būdavo ir kunigų, kurie, kad ir aprėžtose sąlygose, galėjo skleisti liaudyje krikščionybę.

Pagoniškosios reakcijos poveikyje pirmoji Lietuvos vyskupija negalėjo išsilaikyti. Apie vyskupą Kristijoną yra žinoma, kad jis iš savo vyskupijos turėjo pasitraukti. Jau 1255.III.7 d. popiežius Aleksandras IV iš Mindaugo reikalavo, kad šis saugotų ir gintų iš visų pusių puolamas vyskupo Kristijono valdas[203]. Apie patį Kristijoną smulkesnių žinių nėra. Taip pat pasilieka mįslė, ar su Kristijono pagalba kryžiuočiai galėjo organizuoti Mindaugo kanceliariją ir pravesti surašymą šio vardu sudarytų lotyniškų dokumentų, kai pats Kristijonas nefigūravo liudininku jokiame Mindaugo donaciniame rašte. Padėčiai pablogėjus, Kristijonas pasitraukė Vokietijon, kur jis jau žinomas pusantrų metų prieš Mindaugo atsimetimą nuo ordino (1259.IX.7 d.)[204]. Kai Kristijonas mirė (1271 m.), prieš porą metų Lenkijoje buvo miręs ir kitas Lietuvos vyskupo vardą turėjęs vienuolis, būtent, domininkonas Vitas[205]. 1261 m. yra minimas jotvingių misijoms skirtas vyskupas nominatas Henrikas. Tada pranciškonai turėjo organizuoti kryžiaus karą prieš jotvingius ir lietuvius[206].

Romos kurija siekė ir po pirmojo Lietuvos vyskupo Kristijono mirties išlaikyti tą titulą. Livonijos ordino iniciatyva nauju vyskupu Lietuvai buvo įšventintas taip pat kryžiuočių ordino kunigas Jonas, kuris, būdamas toli nuo sau skirtos diecezijos, tačiau vis vartojo titulą *episcopus Lettoviensis*. 1271-1291 m. įvairiose Vokietijos imperijos vietose jis yra pašventinęs daug bažnyčių ir atlikęs kitokių vyskupiškų aktų[207]. Rodos, kad į Lietuvą iki XIV amž. galo jokis vyskupas kojos nebeįkėlė, ir nė vienas daugiau iki 1387 m. nebebuvo įšventintas, nes nuo tos minties atsisakė ir Livonijos ordinas, laikęs Lietuvą savo misijų žeme.

---

r. 1386, Przegląd Historyczny, XVIII, 1914, zesz. 2, 215-255 ; zesz. 3, 257-319. Plg. PaRL 427 nr.

[203] LUB III, 279a nr.

[204] SRP II, 43. Apie Kristijono veiklą *Lietuvos vyskupo* titulu žiūr. PaRL 363, 364-365, 370, 391-392, 443a, 457a, 478a (179 psl.), 488 (mirtis) nr.

[205] Apie Vitą žinių žiūr. PaRL 379, 394, 404, 481, 482 (mirtis apie 1269 m.) nr.

[206] MPV III, 75-77, 84, 512 nr. PaRL 387 nr. Plg. R. Grodecki, *Bartłomej z Pragi*, Polski Słownik Biograficzny I, 1935, 316 (to pranciškono veikla ryšium su kryžiaus karu).

[207] PaRL 489, 498, 509a (180 psl.), 518-519, 535, 550, 585, 590-591, 596, 601, 606-610, 619, 622-623, 625-627, 629, 638, 641, 642, 656, 662, 663-666, 669-670, 677-678, 701 (1291 m. geg. mėn.) nr. Visur čia vysk. Jonas figūruoja kaip *Lethoviensis* ar dažniau *Lettoviensis episcopus*.

Po Durbės kautynių prasidėjusi sukilimo audra rytiniame Pabaltijyje greitai privedė Lietuvos karalių prie sunkios krizės, kuri jį pražudė. Nuo 1260 m. Prūsuose ir Lietuvoje pagoniškoji reakcija pradėjo imti viršų. Sukilimas prūsams pradžioje sekėsi. Pagal Dusburgą, jiems talkos siuntę ir lietuviai, ir iki Mindaugo nužudymo yra minimi (1262-63 m.) du jų žygiai į Prūsus[208]. Vienam jų vadovavo « Lietuvos karaliaus sūnus Treniota » (*Trinota*). Kitame žygyje, talkininkaudami prūsams, lietuviai drauge su sūduviais vokiečius puolė Semboje. Vienoje Didžiosios Lenkijos kronikoje Mindaugas tada ir buvo pavadintas « prūsų, lietuvių ir kitų netikinčiųjų tautų » karaliumi[209]. Bet žemaičių kovų su Livonijos ordinu laikotarpyje, iš kurio tiek daug smulkių epizodų pateikia Eiliuotinė Livonijos kronika, jau buvo išaugęs Žemaičių kunigaikščio Treniotos vaidmuo. Greičiausiai prieš savo norą, jam turėjo nusilenkti ir Mindaugas. Jau nuo seniau susitelkusi Treniotos neapykanta Mindaugui užaštrėjo dar labiau, kai nenusisekė į Livoniją (Cesį) jų bendras žygis, kurio metu Treniota buvo užtikrinęs Mindaugui dar lybių ir latgalių sukilimą. Kai Mindaugas apgailestavo tą savo persimetimą ir smarkiai priekaištavo Treniotai, šis jau buvo tiek sustiprėjęs, jog ryžosi pašalinti Mindaugą ir pats paimti valdžią.

Neminėdama vardo, Eiliuotinė Livonijos kronika apie Mindaugo nužudytoją sako, jog jis buvęs tiek pat turtingas, kaip ir Mindaugas, ir tiek pat turėjęs palydos[210]. Savo tikslui Treniota rado sąjungininką Nalšėnų kunigaikštį Daumantą, Mindaugo švogerį, norėjusį atkeršyti asmenišką skriaudą. Mortai mirus, Mindaugas buvo prašęs Daumantienę atvykti apraudoti savo sesers. Bevaikę Daumantienę Mindaugas užlaikė savo sūnums auginti.

Sąmokslininkai surado patogią progą Mindaugą užpulti. O toji pasirinktoji proga reiškė, kad Mindaugas būtų likęs be stiprios karinės jėgos. Norėdamas sutrukdyti dviejų savo priešų vedybas, būtent, Briansko kunigaikščio Romano dukters su Volinijos Vasilko sūnumi, 1263 m. Mindaugas išsiuntė didelę kariuomenę į Brianską. Apsimetęs ligoniu, Daumantas iš to žygio (jis baigėsi lietuviams nelaimingai) grįžo atgal. Tuo tarpu namuose likęs, Treniota jau buvo pasirengęs smurto žygiui. Susimokėlių staiga užpultas, Mindaugas buvo nužudytas drauge su dviem sūnumis — Rukliu ir Rupeikiu, kurių vienas turėjo užimti Mindaugo vietą ir gauti karūną.

---

208 SRP I, 112, 125-126.
209 MPH II, 586.
210 LReim 7121-7132.

Matomai ilgai buvo išlikusi tradicija, kad Mindaugas buvęs nužudytas arti Lietuvos-Latvijos sienos Aglonoje (į šiaurės rytus nuo Daugpilio). Ten dar XVII amž. turėjusi būti marmurinė lenta su Mindaugo antkapiu. Bet nuo XIX amž. Mindaugo kapas buvo « surastas » Naugarduke.

Lietuvos valstybės istorija būtų pasukusi visai kitu keliu, jeigu nebūtų buvęs nužudytas karūnuotas valdovas. Eidami Mindaugo pėdomis ir viešai palaikydami krikščionybę, jo įpėdiniai būtų galėję Lietuvai išsaugoti karališką karūną visam laikui. Tokiu atveju būtų buvę liautasi prieš lietuvius skelbti kryžiaus karus. Santykiai su ordinu, o vėliau ir kaimynine karalyste Lenkija, būtų kitaip susidėstę. Šalia šios, Lietuva būtų stovėjusi kaip lygus, o politiškai kaip žymiai stipresnis partneris. Nėra duomenų įžvelgti, kiek būtų laimėjęs Lietuvos valstybingumas. Bet yra tikra, jog krikščioniškosios Vakarų kultūros vaisiai būtų Lietuvą žymiai anksčiau pasiekę. Tad ir tautinė lietuvių kultūra būtų buvusi labiau išsaugota.

Mindaugas lietuvių tautoje yra atlikęs svarbių uždavinių. Nuo XIII amž. pradžios iš bendros pirmatako valdžios atsipalaidavusias ir savarankiškomis tapusias smulkias Lietuvos, ypač Aukštaitijos, kunigaikštijas jis apjungė vienoje valdžioje. Savo valstybės plotą jis ne tik apsaugojo nuo kaimynų užuomačių (Livonijos ordinas, Volinijos kunigaikščiai), bet dar įgijo rytuose naujų žemių. Nors politinės aplinkybės buvo gana nepalankios (visų kaimynų sąjunga prieš Mindaugą), jis pramatė tolimesnių įvykių eigą ir surado išeitį iš keblios padėties.

Laimėjęs Livonijos kryžiuočių palankumą, Mindaugas pajėgė iš tos jo valstybei pavojingos bičiulystės ištraukti jai naudos. Savo vakarykščio priešo apkrikštytas ir įgijęs karališką karūną. Mindaugas *pirmasis* Lietuvai nurodė kelią į Vakarų Europos kultūrą ir į lotyniškąją krikščionybę. Tai paliko gairė ateičiai. Keli Mindaugo įpėdiniai XIV amž. vedė derybas dėl krikšto priėmimo, ir nė vienas neturėjo galvoje rytų krikščionybės. Kad būtų galima apsisaugoti nuo pastovios ordino agresijos, Lietuvai tebuvo vienas kelias — priimti tokią pat lotynišką krikščionybę, kuri buvo ordino žemėse.

Daugelis Europos tautų valdovų (pvz., frankų Pipinas, vengrų Steponas, Volinijos Danielius) vainikavosi karaliais jau būdami krikščionys ir valdydami *jau seniau* krikštytas tautas. Mindaugo atvejas buvo tuo įdomus, kad, jam karūnuojantis, tautos didžioji dauguma dar tebeskendėjo pagonybėje. Panaši padėtis dar buvo ir 135 metus vėliau, kai krikštijosi didysis Lietuvos kunigaikštis Jogaila. Lietuva vėl oficijaliai *atnaujino* savo lotynišką krikštą. Abiem atvejais pagonių tautos istorijoje po *krikšto sekė karališka karūna.* Tik 1386 me-

tais tokį karališką vainiką valdovas jau užsidėjo ne pačioje Lietuvoje, o kaimyninėje valstybėje.

Kadangi politinių aplinkybių verčiamas Mindaugas ieškojo taikos su savo priešu, turėjo jam atlyginti žemėmis Žemaičiuose. Nors politiškai rodė savarankiškumo, «Žemaičiai» tada buvo dar geografinė sąvoka, ir jų gyventojai tarmiškai nesiskyrė nuo kitų lietuvių[211]. Žemių dovanojimų kaina perkamoji taika iš kryžiuočių vedė Mindaugą į naujus konfliktus su Lietuvoje sustiprėjusiais jo priešais ir į jo paties žlugimą. Bet nelaimingą galą priėję Mindaugo kontaktai su Livonijos ordinu XIV amž. lietuvių kunigaikščiams buvo *įspėjantis* ir į atsargumą skatinantis pavyzdys, nes 1257-1261 m. Mindaugo vardu surašytus Lietuvos žemių dovanojimų dokumentus ordinas vėliau panaudojo savo pretenzijoms į Lietuvą paremti.

Nors pats Mindaugas žuvo, kaip auka savo asmeniškų priešų, tačiau nežlugo jo valstybė. Ji turėjo dar išgyventi stiprių sukrėtimų ir vidaus kovose susilpo. Tačiau ji ne tik atgavo savo reikšmę ir galybę, bet, Gedimino atnaujinta, dar labiau sutvirtėjo.

5. Du pirmieji dešimtmečiai Mindaugui žuvus: septynmetis vidaus neramumų (1263-1270) ir Traidenis (1270-1282).

Mindaugo nužudymas Lietuvą sukrėtė ir užnuodijo jos vidaus santykius. Sujudimas buvo toks stiprus, jog vedė dar prie didesnio kraujo praliejimo. Per septynerius metus vienas po kito Lietuvoje buvo nužudyti *keturi* kunigaikščiai, kurie turėjo vyriausią valdžią, arba jos siekė.

Lietuvos karaliui žuvus, atsipalaidavo jo kietoje drausmėje laikyti sritiniai kunigai ir ėmė kelti galvas. Iki pat Traidenio tarpusavyje smarkiai kovojo Mindaugininkai ir jų priešai, o su jais drauge reiškėsi dvi srovės, būtent, krikščionybės išpažinėjai ir pagonybės fanatikai. Krikščioniškoji srovė, žinoma, buvo dar gana silpna. Prie jos Mindaugo laikais dar priklausė ne tik lotynišką krikštą priėmusieji, bet ir Lietuvos valstybės Bizantijos tikėjimo stačiatikiai. Stipresnė Lietuvoje buvo pagoniškoji srovė, kurios uolus palaikytojas buvo energingasis Žemaičių kunigas Treniota. Tad Mindaugą nužudžius, pirmiausia įsigalėjo Lietuvoje jo priešai pagonybės šalininkai. Treniota esąs buvęs toks užkietėjęs pagonis, jog persekiojęs krikščionis. Tad Vaišvilkas mindaugaitis, kuris dar

---

[211] K. Būga, *Rinktiniai Raštai*, III, 86-95. Plg. A. Salys, *Baltų kalbos*, LE II, 1954, 132-138.

prie savo tėvo iš Atoso kalno vienuolyno buvo sugrįžęs į savąją pilį ant Nemuno kranto, bijodamas savo tėvo likimo, pabėgo į Pinską[212]. *Treniota*, kaip Ipatijaus kronika įsakmiai pažymėjo, paėmė « Lietuvos ir Žemaičių žemėje » vyriausią valdžią [213]. Mindaugo palikimu dalintis jis kvietė iš Polocko aną veržlųjį Mindaugo sūnėną Tautvilą. Šis, taip pat siekdamas vyriausios valdžios, dar prieš keliolika metų buvo sukurstęs plačią sąjungą prieš savo dėdę. Bet žudymo sąmokslą prieš Mindaugą organizuojant, Tautvilas buvo *aplenktas*. Gal tai tebuvo padaryta vien todėl, kad gyveno tolėliau nuo tikrosios Lietuvos. Mindaugui kritus, Tautvilas tarėsi tebeturįs senąją teisę į valdžią ir siekė pašalinti savo konkurentą. Jis norėjo užvaldyti Lietuvą su savo Polocko kariais. Tačiau Treniota pasirodė vikresnis. Jis buvo įspėtas vieno Polocko bajoro apie jam gresiantį pavojų [214]. Treniota pirmasis spėjo nužudyti (apie 1263-1264 m.) sosto varžovą Tautvilą. Tik šio sūnui pavyko išsigelbėti ir pabėgti į Did. Naugardą.

Bet ir *Treniotos* valdymas tebuvo trumpas (1263-1264 m.). Jo elgesys su krikščionimis buvo iššaukęs šių nepasitenkinimą. Tur būt, su Vaišvilko žinia ir pritarimu, buvę Mindaugo dvariškiai-arklininkai (*koniuši*) Treniotą 1264 m. nužudė. Apie šio mirtį sužinojęs, Vaišvilkas ėmė telkti būrius Pinske, Juodojoje Rusijoje surinko savo tėvo šalininkus krikščionis ir užsitikrino Volinijos Romanaičių pagalbą. Mindaugaitis Lietuvoje ėmė šeimininkauti, persekiodamas ir išvarinėdamas savo tėvo priešus, kurių skaičius yra buvęs didelis.

Pavojus atėjo ir pačiam Mindaugo užmušėjui Daumantui. kurio tačiau Vaišvilkas vienas pats negalėjo įveikti. Jam pagalbon su savo kariuomene atėjo švogeris Švarnas, kurio tėvas Danielius buvo ką tik miręs (1264 m.). Tada Vaišvilkas traukė prieš pagrindinius priešus. Ipatijaus metraštis mini [215], jog buvę du Mindaugo priešų opozicijos centrai, būtent, Deltuva (prie Ukmergės) [216] ir Nalšėnai. Pradėjus Vaišvilkui ten vieną po kitos imti pilis, Nalšėnų Daumantas, pabūgęs pakliūti Vaišvilkui į rankas, išbėgo į Pskovą su savo šeima, bajorais ir palydovais (družina). Įkandin ar drauge su juo (1265 m.) į Pskovą pasitraukė su šeimomis 300 lietuvių, kurie ten visi pasikrikštijo [217].

Per krikštą priėmęs Timofėjaus vardą, Daumantas, kaip veiklus

---

[212] PSRL II, 860.
[213] PSRL II, 860-861.
[214] PSRL II, 861.
[215] PSRL II, 863.
[216] Plg. Z. Ivinskis, *Deltuvos kunigaikščiai*, LE IV, 1954, 431.
[217] PaRL 442, 446-447 nr. Plg. Z. Ivinskis, LE IV, 1954, 371-373.

karo žmogus, Pskovui pasirodė labai naudingas. Jis buvo išrinktas Pskovo kunigaikščiu ir, vesdamas Aleksandro Nevskio sūnaus Dimitro dukterį, susigiminiavo su Riurikaičiais. Per 35 metus rūpestingai tarnaudamas naujai tėvynei (Daumantas mirė 1299 m.), jis sulaikė Livonijos ordino puldinėjimus. Pačią Pskovo pilį jis apjuosė akmens mūrais, kurie ligi šiol tebevadinami « Daumanto sienomis ». Stačiatikių cerkvė jį yra įrašiusi į šventųjų skaičių.

Įsikūręs naujoje žemėje, jau 1266 m. su pskoviečiais Daumantas puolė Nalšėnus. Ten jis nelaisvėn paėmė Mindaugo šalininko Gerdenio du sūnus ir jo žmoną, savo tetą. Gerdenis, kuris po Tautvilo nužudymo buvo tapęs Polocko kunigaikščiu, matomai buvo užėmęs Daumanto tėviškę Lietuvoje. Tarp judviejų iki Gerdenio žuvimo (1267 m.) užsiliepsnojo karas. Radęs pilį išplėštą ir pagrobtą šeimą, Gerdenis [218], padedamas kunigaikščių Gatarto, Liumbkio ir Liugailos (Hotort, Lumbej, Luhailo), su 700 vyrų prie Dauguvos susitiko Pskovan grįžtantį Daumantą (1266. VI). Gerdenis pralaimėjo ir tik su likučiais išsigelbėjo, o kitame Daumanto žygyje į Nalšėnus (1267 m. žiemą) ir pats žuvo [219]. Apie jo sūnus yra žinoma, kad jie išaugo stačiatikiais. Jų vienas (Andrius) buvo tapęs įžymiu Tverės vyskupu [220].

Vaišvilkui persekiojant tėvo nužudymo sąmokslininkus ir jo suvienytos Lietuvos priešus, Livonijon pabėgo kitas žymus Nalšėnų kunigas Suksė (*Suxe*). Rygoje pasikrikštijęs Mikalojaus vardu ir prisiglaudęs pas Rygos arkivyskupą, Suksė tapo jo vasalu. Įdomus 1268 m. leninis dokumentas parodė, jog N. Suksė arkivyskupui užrašė « visą savo tėviškę, susidedančią iš žemių ... dirbamų ir nedirbamų plotų, kuriuos jis Nalšėnų srityje iš savo tėvų buvo paveldėjęs »[220a]. Matomai Rygoje buvo įsitikinimas, kad kryžiuočiai Lietuvą greitai įveiks. Eiliuotinė Livonijos kronika, vadindama Suksę « pamaldžiu karžygiu » [220b], pamini, kaip jis jau vėliau (Traidenio laikais) da-

---

[218] IG. JONYNAS, *Gerdenis*, LE VII, 1956, 168-169.

[219] PaRL 453, 454 nr. (nurodyti šaltiniai).

[220] PaRL 682, 692 nr. ; plg. *Andrius*, LE I, 1953, 167 (žymiai plačiau yra Kaune leistoje Lietuviškoje Enciklopedijoje).

[220a] M. PERLBACH, *Urkunden des Rigischen Capitel-Archives in der Fürstlich Czartoryski'schen Bibliothek zu Krakau*, Mitteilungen aus Livländischen Geschichte, XIII, 1881, 17-18. LUB I, 111 (reg. 463 nr.).

[220b] [ein vromer helt wart ouch geslagen,
den noch die cristen mûzen clagen :
Suxe was er genannt.
er quam in der brûdere lant,
dô entpfienc er den cristentûm ...
er hâtte maniche herevart
geriten kegen Lettowen wart.

lyvavo keliuose žygiuose į Lietuvą. Kovodamas Livonijos ordino pusėje prieš savo tautiečius (pagonis), neofitas Suksė viename žygyje Aukštaičių žemėje žuvo. Eiliuotinės kronikos autorius jam paskyrė keliolika šiltų eilučių, tardamas, « krikščionys turi raudoti dėl jo mirties » [220c]. Buvo ir daugiau tokių pabėgėlių iš Lietuvos, tačiau tos rūšies suskilimą jauna valstybė atlaikė.

Tuo metu kitų pavojų Lietuva neturėjo. Būdami užimti vietinių tautų sukilimais, Livonijos kryžiuočiai Lietuvos atžvilgiu laikėsi pasyviai. Jie esą tik džiaugęsi — kaip rodo Eiliuotinė kronika — tėvo atsimetėlio mirtimi ir norėję padėti įsiviešpatauti sūnui krikščioniui [221]. Šis tuoj visiems suimtiems krikščionims davęs laisvę, grąžindamas taip pat Livonijos magistrui vokiečių krikščionis [222].

Vaišvilkas tačiau Lietuvoje tevaldė trimetį (1264-1267). Uoliai remdamas rytų krikščionybės vystymąsi Lietuvoje, savo valstybės politikoje jis visai pasidavė Romanaičiams. Šių įtaka ėjo tiek toli, jog Vaišvilkas pagaliau apie 1268 m. vyriausią valdžią Lietuvoje perleido ištikimam savo švogeriui Švarnui (1268-1269 m.), vedusiam Vaišvilko seserį. Vėl į savo vienuolišką gyvenimą sugrįžusį Vaišvilką greitai ištiko jo tėvo likimas. Keršydamas už valdžios Lietuvoje atidavimą Švarnui, kitas Volinijos-Haličo kunigaikštis, Levas (Danieliaus sūnus), pasikvietęs į svečius, Vaišvilką nužudė.

Švarno valdymas (1267/68 - 1269) Lietuvoje, užtrukęs ne « keletą metų », bet gal tik metus su viršum — nes jis mirė apie 1269 [223] — praėjo be žymėtinų pėdsakų. Tai buvo keistas ir iki Zigmanto Augusto mirties daugiau nepasikartojęs atvejas, kad Lietuvoje valdžią turėjo jai svetimas kunigaikštis. Tas Vaišvilko bandymas sujungti jauną Lietuvos valstybę su jo pamėgta Volinijos-Haličo kunigaikštija tebuvo labai trumpas. Berods, galima spręsti, kad Švarnas iš Lietuvos jėga buvo išvarytas Traidenio [224], kuris jau 1269 m. turėjo įsiviešpatauti.

Traideniui tapus Lietuvos valdovu (1269/70-1281/82), vėl visam šimtmečiui Lietuvoje buvo užtikrinta *pagonybės* persvara. Nors apie

---

er was von Lettowen geborn,
ein helt kûne und ûz erkorn » (LReim 8107-8115).

[220c] LReim 8108. Plg. P. JOHANSEN, *Eine Riga-Wisby-Urkunde des 13. Jahrhunderts*, Zeitschr. des Vereins für Lübekische Geschichte und Altertumskunde 38, 1958, 99-107. Žiūr. Z. IVINSKIS, *Nalšia*, LE XIX, 1959, 490-491 ; Z. IVINKIS, *Suksė*, LE XXIX, 1963, 179.

[221] LReim 7148-7158.

[222] SRP II, 45 (H. de Wartberge). Apie Vaišvilko ir Livonijos magistro gerus santykius LReim 7159-7208.

[223] PSRL II, 868-869 (« let nemnoho »).

[224] H. PASZKIEWICZ, *Jagiellonowie*, o.c. 125.

Traidenį šiek tiek žinių davė beveik jo amžininkai, Ipatijaus ir Eiliuotinės kronikos autoriai, tačiau Traidenio laikotarpyje yra daug neaiškumų, nes jis mažai ištyrinėtas[225]. Bet ir iš to, kas apie Traidenį yra žinoma, galima apčiuopti, jog, šalia Mindaugo, jis yra buvęs XIII amž. *žymiausias* Lietuvos valdovas. Jis ne tik kad vėl įtvirtino Lietuvos valdžią artimose rusų žemėse, bet buvo stiprus baltų žemių jungėjas. Traidenis praplatino vakaruose Lietuvos valstybės plotą, prijungdamas dalį sūduvių-jotvingių. Šiaurėje jis paėmė dalį žiemgalių žemės, sėkmingai palaikydamas jų sukilimą prieš vokiečius. Jo žygius pajuto ir Prūsų kryžiuočiai, o ypač Lenkija.

Traidenio kilmė lieka neišaiškinta. Kas buvo jo tėvas (Vidas, Vilkas ar Gedvilas), pasilieka spėliojimų srityje. Tiek tikra, kad Traidenis buvo kilęs iš Aukštaičių. Tai patvirtina faktas, kad jis buvo Kernavės (prie Neries) kunigaikštis. Traidenio ne žemaitišką kilmę parodo ir jo brolių pasikrikštijimas rytų krikščionimis. Žemaičiuose tokia ortodoksų krikščionių įtaka tada nebuvo galima. Pagal Ipatijų, keturi Traidenio broliai (Borza, Sirputis, Lesis, Svilkenis) esą buvę krikščionys, kilnūs ir geri vyrai[226]. Bet toji kronika nepagailėjo piktų žodžių pačiam Traideniui. Prie 1270 m. ji pradžioje pažymi: « Lietuvoje pradėjo valdyti pašėlęs (*okajanyj*), nedorovingas, prakeiktas ir negailestingas Traidenis ». Jis ten lyginamas su žiauruoliais: « Sirijos Antiochu, Jeruzalės Erodu, Romos Neronu »[227].

Nuo Mindaugo laikų iki XV amž. buvo išlikusi bendra rusų metraščių žymė: jei kuris *lietopisis* kurį nors Lietuvos valdovą labiau pravardžiavo, buvo aišku, kad šis lietuvių tautoje buvo labiau pasižymėjęs (pvz., Algirdas). Taip buvo ir su Traideniu. Kronisto nusistatymas yra suprantamas. Savarankiškas ir energingas Traidenis Volinijos Romanaičių atžvilgiu elgėsi kitaip, negu jo pirmatakai (Vaišvilkas, Švarnas). Nors jis ypatingos antirusiškos neapykantos nerodė — o su Danieliaus sūnumi Levu net buvęs didelėje draugystėje[228] — tačiau su Volinija Traidenis turėjo ginčų ir karų.

Ipatijaus metraštis užrašė, jog Vladimiro Vasilkas Romanaitis esąs nužudęs tris Traidenio brolius[229]. Gal tai įvyko dar pradinėse kovose, kai Traidenis siekė užvaldyti Lietuvą. Jam valdant, kelis kartus beminimas tik jo brolis Sirputis. Bet niekur nėra pažymėta, kad Traidenis būtų ėjęs Mindaugo keliais link Smolensko, į Briansko-

---

[225] Iki šiol daugiausia apie Traidenį yra pasakęs H. Paszkiewicz.

[226] PSRL II, 869. Plg. J. Jakštas, *Vokiečių ordinas ir Lietuva*, Senovė, I, 1935, 143. Z. Ivinskis, *Sirputis*, LE XXVII, 1962, 503-504.

[227] PSRL II, 869.

[228] PSRL II, 871. Plg. H. Paszkiewicz, *Jagiellonowie*, o.c. 126.

[229] PSRL II, 871.

Černigovo žemes. Su savo jėgomis rytuose nesiblaškydamas, Traidenis savo dėmesį tekreipė Volinijon.

Totorių palaikomi, Romanaičiai stengėsi užimti Juodojoje Rusijoje Naugarduką ir kaimyninį Gardiną. Levo ir jo sąjungininkų totorių veržimasis 1275 ir 1277 m. buvo atmuštas. Dažnais žygiais Traidenis išlaisvino Lietuvą iš ikitolinės Romanaičių įtakos ir savo valdžią įtvirtino Kopyliuje, Naugarduke, Tureiske, Slanime, Gardine ir kitose pilyse. Laikinai jis buvo užvaldęs Drogičiną ir daug kartų plėšė Vladimirą.

Ne vien tik Romanaičiai pajuto energingo Lietuvos valdovo ranką. Lietuviai vėl stipriai pradėjo pulti Livonijos kryžiuočius ir ėmė ruošti, kaip niekada iki tol, į *Lenkiją* intensyvius karo žygius. Nepertraukiami lietuvių žygiai Lenkijon nusitęsė iki 1306 m. Lietuvių būriai nusiaubdavo pietinės Lenkijos, o ypač Liublino ir Lęšicos (Łęczyca) žemes. Jie tačiau neliesdavo Mozūrijos. Pats Traidenis buvo vedęs Mozūrijos ir Kujavijos kunigaikščio Konrado I dukterį Liudmilą[230]. Tokios pagonių kunigaikščių vedybos tada tarnaudavo ir politiniams tikslams. Tad vienas iš Mozūrų kunigaikščių, būtent, Plocko Boleslovas II, norėdamas dar labiau apsisaugoti nuo lietuvių puolimų, 1279 m. vedė Traidenio dukrą Gaudimantę (Gaudemundą), kuri per krikštą gavo Sofijos vardą. Žentas Boleslovas, apie kurio žmoną Traidenytę ir Dlugošas šiltai atsiliepia, iš pagarbos narsiajam uošviui, pakrikštijo savo sūnų jo vardu (*Trojden I*)[231]. Iki pat Kęstučio laikų buvo palaikoma giminystė su Mozūrija, per kurią Lietuva bandė turėti kelią į Vakarų Europą.

Vaišvilko ir Švarno laikais Livonijos kryžiuočiai neparodė agresijos į lietuvių žemes. Po Durbės kautynių Livonijos ordinas, nors dar ilgai savinosi Ceklio kraštą, nepajėgė ten tvirčiau įkelti kojos ir pasistatyti pilių. Tad Klaipėda pasiliko vienintelė kryžiuočių apsauga žemaičių puldinėjamame pajūryje. O Ceklis, tas reikalingas tiltas tarp abiejų ordino šakų, buvo skaudžiai pralaimėtas, ir jį atgauti viltys atgijo tik XIV amž. gale, kai Gedimino anūkai, tarp savęs vaidydamiesi, ėmė Žemaičius užrašinėti ordinui.

Nuo Mindaugo krikšto Livonijos ordinas buvo įsigijęs įtakos į Lietuvos vidaus santykius. Traidenio laikais Lietuva vėl grįžo prie pagoniškų laikų politikos ir vykdė energingus žygius į kryžiuočių valdas. Iš žymesnių kovų paminėtini 1270 m. žygiai. Metų pradžioje

---

230 Klaidingai tas vedybas O. BALZER (*Genealogia Piastów*, 1895, 304-307) ir G. RHODE (*Die Ostgrenze Polens*, I, 1955, 143) yra priskyrę Treniotai. Į šitą klaidą pirmasis atkreipė dėmesį H. PASZKIEWICZ (*Jagiellonowie*, o.c.).

231 O. BALZER, *Genealogia Piastów*, 437.

lietuviai plėšė Dauguvos paupius ir trukdė prekybą[232]. Traidenis tada užšalusia jūra padarė žygį į Oeselio (Saaremos) salą. Grįžtantiems su grobiu lietuviams ordino kariuomenė vasario 16 (šv. Julijonos) dieną ant ledo pastojo kelią. Nepradėdami kautynių atviroje vietoje su raiteliais, lietuviai susimetė krūvon ir savo roges taip sustatė, kad puolančių kryžiuočių arkliai buvo subadyti. Nupėstinti riteriai kautynėse su lietuviais pralaimėjo, ir jų krito net 52, drauge su magistru Otto von Lutterberg[233]. Netrukus kitame susirėmime su įpuolusiais į Livoniją lietuviais žuvo vicemagistras Andrius iš Vestfalijos ir 20 riterių[234].

Traidenis varžėsi su Livonijos ordinu dėl *žiemgalių* žemės, kurią buvo pasidalinę kryžiuočiai ir Rygos arkivyskupas. Kaip reikalingą bazę savo žygiams ordinas 1265 m. pastatė Mintaujos (Jelgavos) pilį. O 1272 m. jis iš žiemgalių atsiėmė porą per sukilimą kritusių pilių, būtent, Tervetę ir Mežotnę, ir pajungtuosius privertė mokėti duoklę. 1274 m. pačiame Lietuvos pasienyje pastatytasis Daugpilis turėjo palengvinti ordino žygius į lietuvių žemes. Po nepasisekusio Daugpilio apgulimo, nors panaudojo ir akmenims svaidyti mašinas (jų buvo pastatytos keturios), Traidenis pasitraukė (1278 m.)[235]. Vaizdingais Eiliuotinės kronikos žodžiais, jis esą skundęsis: « Toji tvirtovė yra pastatyta mano širdyje, ir aš kentėsiu dėl jos skausmą, kol gyvas būsiu »[236].

Keršydamas už Traidenio puolimus, 1279 m. pavasariop Livonijos magistras Ernest von Rassburg suruošė didelį žygį Lietuvon. Nesutikdami pasipriešinimo, žudydami ir degindami kaimus, Livonijos kryžiuočiai atėjo iki pat Traidenio sostinės Kernavės[237]. Su

---

[232] LUB I, 531.

[233] LReim 7774-7961. SRP I, 283 (Canonicus Sambiensis); II, 47 (Herm. de Wartberge), 144 (Annales Ronnenburgenses). Plačiau žiūr. R. VARAKAUSKAS, *Ledo mūšis ties Karūzu 1270 m.* (*Iš lietuvių kovų prieš Livonijos ordiną XIII a.*), Lietuvos Aukštųjų Mokyklų Mokslo Darbai, Istorija, III, 1962, 147-156.

[234] LReim 7962-7992 (Andriaus ir riterių mirtis: 7986-7987 eil.).

[235] LReim 8177-8252. Nors dieną ir naktį akmenims svaidyti mašinos (« blîden ») pilin svaidė didelius akmenis, Daugpilis nepasidavė.

[236] « er [kunic Thoreiden] sprach " nû mûz ich smertzen
tragen an mînem hertzen.
ir heiden mir getrûwet,
diz hûs ist gebûwet
mitten aff das hertze min.
nû mûz ich immer lîden pîn [= skausmą]
die wîle ich lebe, sunder wanc;
min vreude die ist wurden cranc " » (LReim 8253-8260).

[237] LReim 8333-8368 (« Kernowen... dô wart kuniges Thoreiden lant », 8347, 8349 eil.).

grobiu grįžtančius ėmė vytis, spėję laiku susirinkti, lietuvių būriai. Prie Aizkrauklės (Ascheraden, ant Dauguvos kranto), jie užpuolė ordino kariuomenę. Kruvinose kautynėse (III. 5 d.), iš kurių kryžiuočių nelaimei pasitraukė žiemgaliai [238], žuvo pats magistras ir 71 ordino riteris [239]. Skaudžiam Aizkrauklės pralaimėjimui Eiliuotinės kronikos autorius tepaskyrė, palyginti, nedaug posmelių. Iš to, ką kronistas pasakė, matyti, jog tos kautynės Livonijoje buvo pergyventos, kaip « didelis smūgis krikščionybei », ypač kai « krito » ir pagonims atiteko riterių vėliava [240]. O jos netekimas kovoje, prie viduriniais amžiais perdėtai vertinamos įvairių ženklų simbolikos, skaitėsi didelė nelaimė. Įskaitant ir Aizkrauklės mūšį, iš 20 Livonijos ordino magistrų XIII amžiuj šeši jų buvo žuvę *kovose su lietuviais* [241]. Po 1279 m. smūgio visuotinėje vokiečių ordino kapituloje buvo pripažinta, jog abiem ordino šakom reikia dar vieningiau veikti kovose prieš pagonis. Viena Livonija sunkiai galėjo atsilaikyti prieš lietuvius.

Tuomet žiemgaliai vėl sukilo, nepakęsdami kryžiuočių kietos valdžios. Panašiai kaip prūsų sukilimo vadas Herkus Mantas, žiemgalių sukilėlių vadas Nameisė taip pat iki tol buvo tarnavęs ordinui [242]. Pagal Eiliuotinės kronikos duomenis, pasidaręs nuo Traidenio priklausomas, Nameisė atsiėmė Tervetę, sėkmingai kariavo ir lietuviams išdavinėjo vokiečius belaisvius [243]. Lietuviai talkininkavo sukilėliams. Vokiečiai turėjo nutraukti Dobelės (Doblen) apgulimą, kadangi tos pilies ginti artinosi lietuviai [244], o 1281 m. Nameisė visai pasidavė Traideniui ir jo valdžioje padarė žygį į Prūsus [245]. Ir Traideniui mirus, lietuviai puldinėjo Žiemgalon. 1286 m. reikėjo ginti nuo žemaičių ką tik prie Tervetės pastatytą ordino pilį Heiligenbergą [246]. 1289 m. lietuvių žygyje į Rygos sritį žiemgaliai buvo priversti lietuvių sąjungininkai [247]. Lietuviai prievarta imdavo galinčius ginklą vartoti [248]. Žiemgalos atsparumas prieš vokiečius tačiau ėmė

---

238 LReim 8440-8444.

239 LReim 8449-8452.

240 « der brûdere vanc dar nider lac,
daz was der cristenheit ein slac » (LReim 8447-8448).

241 R. Wittram, *Baltische Geschichte*, o.c. 26. L. Arbusow, *Grundriss der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands*, Ryga [4]1918, 319-320.

242 LReim 8658-8663.

243 LReim 9395-9400.

244 LReim 9464-9480.

245 LReim 9667-9674.

246 LReim 9965-10114.

247 LReim 11089-11342.

248 LReim 11103-11108.

silpnėti, ir XIII amž. gale (1290 m.) dalis žiemgalių išsikėlė Lietuvon [249].

Traidenio valdžią ėmė pripažinti ir dalis *jotvingių* [250]. Traidenio brolis Sirputis su lietuvių ir jotvingių būriais 1278 m. stipriai nuteriojo Liublino sritis. Tačiau jotvingių padėtis darėsi beviltiška. Jų sodybas dažnai teriojo Danielius. Kentėjo jie taip pat ir nuo lenkų siaubimų. Pasak Dlugošo, lenkų Boleslovas Drovusis 1264 m. esąs išnaikinęs beveik visą jotvingių kiltį. Bet ir po šito skaudaus pralaimėjimo jotvingiai dar laikėsi ir 1282 m., sąjungoje su lietuviais, puolė Lenkiją. Pagal laikų šaltinius (Krokuvos kapitulos, Sędzivojaus, Trasko ir Maž. Lenkijos analus) [251], Leškas Juodasis kautynėse už Narevo tada jotvingiams davęs mirtiną smūgį. Nuo 1282 m. Ipatijaus ir lenkų kronikose daugiau karo veiksmų su jotvingiais nebeminima.

Kai pietinę Jotvingos dalį sunaikino lenkai ir Volinijos kunigaikščiai, šiaurinę jos dalį, vadinamą Sūduvą, įveikė vokiečių ordinas. 1274 m. užbaigęs slopinti didįjį prūsų sukilimą, ordinas ėmė pulti sūduvius, kurių sodybos rubežiavosi su Galindos ir Nadruvos plotais. Iš 1277-1283 m. kronistas Dusburgas yra pateikęs detalių apie tą kovą [252], užsibaigusią nesėkme, kaip ir pietinėje sūduvių dalyje, t. y. Jotvingoje. Visa Sūduva buvo nukariauta. Beveik kiekvienas Sūduvos kunigas su savo žmonėmis skyrium kovėsi prieš žymiai galingesnius kryžiuočius ir žuvo. Tik dalis sūduvių kunigų su savo pavaldiniais buvo paimti nelaisvėn, arba patys pasidavė. Ten pateko, gaudami įvairiose vietose žemių, ir jų vadai (*capitanei*), kaip Skomantas

---

[249] LReim 11405, 11501.

[250] PSRL II, 871 ; plg. II, 878. MPH III, 76, 308.

[251] Jotvingių arba sūduvių klausimas, kuriuo paskutiniame dešimtmetyje, ypač ryšium su archeologiniais kasinėjimais, atsirado daug naujos literatūros (žiūr. *Sūduviai*, LE), čia plačiau nekalbama. Pirmai orientacijai žiūr. A. KAMIŃSKI, *Jaćwież, terytorium, ludność, stosunki gospodarcze i społeczne*, Łódź 1953. St. ZAJĄCZKOWSKI, *Problem Jaćwieży w historiografii*, Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu, XIX, 1953: St. ZAJĄCZKOWSKI, *O nazwach ludu Jadźwingów*, ten pat XVIII, 1952. Abu tiedu darbai prieš tai buvo išspausdinti lietuviškai žurnale *Lietuvos Praeitis* I, 1940-1941, 57-76 (*Kaip jotvingiai buvo vadinami viduriniais amžiais*), 386-468 (*Jotvingių problema istoriografijoje*). Keletą svarbių proistorinių darbų, kurie reikšmingi sūduvių kultūrai pažinti, yra naujai paskelbęs J. ANTONIEWICZ. Žiūr. jo: *Paslaptingieji sūduviai*, Tautos Praeitis, I, 1, 1959, 63-64 (sutrauktai išvertė M. Gimbutienė). Naujausią bibliogr. ir kitus duomens žr. J. ANTONIEWICZ, *The Sudowians*, Baltstogė 1962. Nepasenusios yra išvados K. BŪGOS, *Lietuvių kalbos žodynas*, I, 1924, LXXVI psl. ir sek. Tas pats K. BŪGOS, *Rinktiniai Rastai*, III, 1961, 126-155.

[252] SRP I, 51, 73, 137-146.

(Skomandas), Kantigirdas. Apie į Sembą patekusius sūduvių likučius dar žinojo vėlesni kronistai XVI-XVII amž. (nuo Gruenau iki Hartknocho).

Per žiaurias keleriu metų kovas nenukariauti buvo likę du kunigai, būtent, Gedetas (Jedetas) ir Skurdas (Skurdo) [253]. Gedetas su 1500 žmonių pasidavė kryžiuočiams ir įsikūrė Semboje, o Skurdas su savo pavaldiniais — persikėlęs per Nemuną — prisiglaudė Lietuvoje. M. Stryjkovskis minėjo sūduvių išeivius apie Naugarduką ir prie aukštutinio Nemuno. Sūduvos žemė, anot Dusburgo, « šitaip iki šiai dienai pasilieka apleista » [254]. Iš tiesų, beveik visai nebegyvenamas sūduvių-jotvingių kraštas XIV amž. virto ištisais tyrais, liūliuojančiomis giriomis, kurios nusitęsė iki Nemuno vidurupio ir žemupio krantų.

Traideniui tepasisekė priglausti savo valstybėje tik *likučius* pralaimėjusių baltų kilčių (žiemgalių, prūsų). Šalia sūduvių, ieškančių apsaugos uždarame lietuvių sodybų plote, Traidenis priėmė dar prūsų sukilimo metu nuo kryžiuočių bausmės bėgančius senprūsių (bartų ir kitų kilčių) sukilėlius. Įkurdinti Gardino ir Slanimo pilyse [255], ar jų plote, tremtiniai prūsai turėjo Lietuvą iš pietų pusės saugoti nuo Romanaičių ir totorių puolimų.

Pasėkoje savo reikšmingų karinių laimėjimų ir sugebėjimo naudotis Romanaičių nesutikimais, Traidenis pačią Lietuvą ne tik *išlaisvino* iš svetimųjų įtakų, bet drauge sutvirtino krašto viduje pagonybę. Ir pakrikštyti Traidenio broliai palaikė jo politiką. Pačiam Traideniui veikiant kituose frontuose, daugiausia prieš Livonijos ordiną, o kitiems trims broliams žuvus kovose, ketvirtasis brolis — Sirputis turėjo uždavinį ginti Lietuvą nuo Volinijos.

Kaip ir Mindaugui, Traideniui rūpesčių sudarė totoriai. Iš turimų šaltinių nėra tiksliai atsekama, kiek jam teko su jais susikauti. Įsakmiai tačiau žinoma, kad totoriai, sąjungoje su Volinijos Levu, 1279 m. apiplėšė Lietuvą [256].

Traidenio laikais Lietuva vėl atgavo savo ankstybesnį svorį, kuris buvo sumažėjęs tuoj po Mindaugo mirties. Pats Traidenis, kaip ir Mindaugas, Eiliuotinėje Livonijos kronikoje yra vadinamas *kunic* [257].

---

[253] Apie visus tuos sūduvių kilminguosius žiūr. LE.

[254] SRP I, 146.

[255] PSRL II, 874; SRP I, 145-146.

[256] PSRL II, 876-878; X, 157.

[257] LReim 8190, 8209, 8249, 9397, 9671; « kunige » (8218), « kuniges » (8349). Plg. *Hansisches Urkundenbuch*, I, 1879, 350-351. Įdomu, kad *kunic* titulą (11964 eil.) turėjo kartą po Traidenio mirties tepaminėtas *Maseke* (gal Mažeika ?).

Nėra žinoma tačiau tiksliau nei laikas nei aplinkybės, kuriomis Traidenis yra miręs[258]. Bet jis buvo pirmasis Lietuvos XIII amž. valdovas, kuris mirė savo mirtimi. Po jo jau neberandama pėdsakų apie sukrėtimus ar maištus, kurie buvo lydėję Mindaugo nužudymą. Valstybiniame gyvenime nebeįvyko atmainų. To įrodymu gali būti dažni lietuvių žygiai (1282-1291 m.) į kaimynų kraštus[259], jų kariniai pasisekimai prieš Livonijos ordiną.

Mindaugo apjungtoji valstybė ne tik atlaikė visus sukrėtimus, bet dar labiau sutvirtėjo. Tad su pagrindu po Traidenio mirties prie 1283 metų Petras Dusburgietis savo kronikoje, kai jau prūsų žemė buvo nukariauta, galėjo rašyti žinomus žodžius: « Prasidėjo karas su lietuviais... su galinga, kiečiausio sprando ir kariauti pratusia tauta » (I 146). Didžiojo Gedimino ir jo sūnų valstybei jau teko atlaikyti iki tol lietuvių tautos istorijoje negirdėtą žūtbūtinę kovą[260]. Bet Mindaugo suręstieji valstybės pamatai, nors juose Gediminas ir įvykdė daug pakeitimų, nebesidavė išverčiami. Lietuvių tauta ne tik apgynė savo žemę ir išlaikė valstybę, bet dar ėmė toli į rytus[261] skleisti savo valstybingumą[262].

---

[258] PSRL II, 869.

[259] Visi žygiai ir reikalingi šaltiniai nurodyti PaRL 592-594, 597, 635-636, 643, 645-649, 657-660, 681, 684-685, 691 nr. Plg. H. Paszkiewicz, *Jagiellonowie*, o.c. 146-150.

[260] Plačiau Z. Ivinskis, *Lietuvos valstybės galybės kūrėjas didysis Gediminas (1316-1341)*, Aidai 1959, 9 nr., 376-383 ; 10 nr., 422-427.

[261] Z. Ivinskis, *Lietuvos valstybingumo išplėtimas slavų erdvėje. Gediminaičių šešių dešimtmečių pastangos (iki 1408 m.)*, Tautos Praeitis, I, 4, 1962, 501-520.

[262] Šis skyrius apie Mindaugą (*Pirmasis Lietuvos karalius Mindaugas ir jo palikimas*) išsp. knygoje LAM, I, 1965, 53-114 p., pridedant anglų k. santrauką.

Iš Vatikano archyvų bibliografijoje nenurodoma nieko dėl to, kad Mindaugo laikotarpiui ir apskritai senajai Lietuvos istorijai iki XV šimtmečio visi Vatikano archyvuose esantieji dokumentai jau yra išspausdinti įvairiuose čia paminėtuose rinkiniuose. Kas liestų Mindaugo laikotarpį ir nebūtų dar paskelbta Vatikano archyvuose nebėra nieko. Mindaugo popiežiui siųstieji dokumentai yra žuvę. Tėra išlikę tiktai nuorašai visų popiežiaus bulių, kurias jis yra siuntęs Mindaugo krikšto, jo karūnacijos ir Lietuvos vyskupijos įkūrimo reikalu. Visi šitie dokumentai yra randami A. Theinerio ar kituose rinkiniuose.

Į šitą sąrašą nepateko dalis šaltinių ir pagalbinės literatūros, kuri yra čia nurodyta išnašose. Atranka padaryta labiau kreipiant dėmesį į naują ir lietuvišką bibliografiją. XIII amž. liečiančius senesnius dalykus žiūr. St. BALTRAMAIČIO, Ed. WINKELMANN'O ir E. WERMKE's bibliografiniuose veikaluose.

ACUKAS, J. : *Medžiaga kariškai Lietuvos istorijai nuo seniausių laikų.* (« Kardo » redakcijos leidinys Lietuvos nepriklausomybės 10 metų sukaktuvėms paminėti 1918-1928), Kaunas 1928, p. 43-89 p. (istoriški lietuvių kariavimo faktai XI-XIII a.). — ALEKSANDROVIČ, D. : *Litovskije tatary. Kratkij istoriko-etnografičeskij očerk,* Baku 1926. — ARBUSOW, L. : *Römischer Arbeitsbericht,* III. Latvijas Universitātes Raksti, filologijas un filosofijas fakultātes serija, I, 3, Rīga 1929, 65-160 p. - AvA — A. Ž. : *Atrasta Mindaugo laikų Vorutos pilis* , Lietuvos Aidas, 1936.VIII.3, nr. 176. — BASANAVIČIUS, J., *Karaliaus Mindaugo žymėspaudis,* Lietuvių Tauta, I, 1907. — BATŪRA, R. : *XIII a. Lietuvos sostinės klausimu,* AkMD, t. 20, 1966, 141-165 p. — BAUER, A. : *Semgallen und Upmale in frühgeschichtlicher Zeit,* rink. Baltische Lande, I, Leipzig 1939, 306-329 p. — BAUMGARTEN, N. DE : *Généalogies des branches regnantes de Rurikides du XIIIe au XVIe siècle,* Orientalia Christiana, t. 35, Nr. 1, Roma 1934. — (") *Polotzk et la Lithuanie,* Orientalia Christiana Periodica, II, Nr. 1-2, Roma 1936, 223-253 p. — BeOSch. — BILKINS, V., *Zemgaliešu cinas biskapiem un Ordeni,* Rīga 1936. — (") *Kuršu brīvības cinas,* Rīga 1936 (plg. L. Arbusow, Jomsburg, I, 1937, 526-529 p.). — (") *Nameikis un vina laikmets,* Rīga 1935. — BŪGA, K. : *Voruta, Ariogala, Veredava.* (K. Būgos) Rinktiniai Raštai, I, Vilnius 1958, 131-137 p. — BŪTĖNAS, P. : *Mindaugo sostinės pėdsakų ieškojimas,* Židinys XXI, nr. 2, 1935, 207-209 p. ; tas pat : Gimtasai Kraštas, 1935, nr. 3-4, 329 p. — CASPAR, E. : *Hermann von Salza und die Gründung des Deutschordens im 13. Jh.* Diss. Leipzig 1917. — DANILEVIČ, V. : *Očerk istorii Polockoj zemli do konca XIV stol.,* Kiev 1896 (atsp. iš KUIz, 1896). — *Durbės mūšis,* MLTE, I, 446 p. — EREMIN, I. P. : *Volynskaja letopis' 1289-1290 gg.* Trudy Otdela Drevne-Russkoj Literatury, Akademija Nauk SSSR,

XIII, Moskva-Leningrad 1957, 102-117 p. — EWALD, A. L. : *Die Eroberung Preussens durch die Deutschen*, II-IV, Halle 1875-1886. — GENS'IORS'KIJ, A. I. : *Redakcii galicko-volins'kogo litopisu*. Naukovi Zapiski Institutu Suspil'nich Nauk Akad. Nauk Ukrains'koj RSP, t. IV, Nr. 2, Kiiv 1957, 68-82 p. — GIDŽIŪNAS, V. : *The introduction of Christianity into Lithuania*, Lituanus, 1957, Nr. 4 (13) (atsp. 7 p.). — GOLUBINSKIJ, E. : *Istorija russkoj cerkvi*, II, kn. 1, Moskva 1901. — HrIU, III (do roku 1340), Lviv 1905. — HELLMANN, M. : *Das Lettenland im Mittelalter*, Münster-Köln 1954. — (") *Der deutsche Orden und die Königskrönung des Mindaugas*, ZfO, III, Nr. 3, 1954, 387-396 p. — (") *Zu den Anfängen des litauischen Reiches*, JbGO, IV, Heft 2, München 1959, 159-165 p. (V. Pašuto pažiūrų kritika). — (") *Die geschichtliche Bedeutung des Grossfürstentums Litauen*, Saeculum, IX, Heft 1, 1958, 87-112 p. — HOCIJ, M. : *Die Krone des Mindaugas*, ZfO, III, Heft 3, 1954, 398-415 p. — IVINSKIS, Z. : *Saulės-Šiaulių kautynės 1236 ir jų reikšmė*, Kaunas 1936 (atsp. KAr, VII, 1-51 p. ; gausi bibliogr.). — (") *Durbės kautynės* 1260 *m. ir jų politinis vaidmuo*, Kaunas 1938 (atsp. iš KAr, VIII ir IX t., 1-114 ; plati bibl.). — (") *Didysis lietuvių tautos laimėjimas prie Durbės 1260 m.*, Aidai, nr. 6, 1960, 233-240 p. — (") *Mindaugas und die Žemaiten. Das politische Verhältnis des ersten Litauerkönigs zu seinen Westgebieten*. Öpetatud Eesti Seltsi Toimetused. Commentationes Litterarum Societatis Esthonicae, XXX. Liber saecularis, II, Tartu 1938, 930-958 p. — (") *A Contribution to the History of the Conversion of Lithuania*, Baltic and Scandinavian Countries, V, Nr. 1, 1939, 11-21 p. — (") *Mindaugas primo re cristiano di Lituania*, L'Osservatore Romano, an. XCI, nr. 268, 18.XI.1951. — (") *King Mindaugas of Lithuania*, East and West, London 1955, nr. 4, 51-56 p. — (") *Mindaugas und seine Krone*, ZfO, III, Heft 3, 1954, 360-386 p. (tas pat : Aidai 1954, Nr. 1, 1-8p. ; Nr. 2, 55-59 p.). — (") *Mindaugas*, LE, t. 18, 495-502 p. (plati bibl.). Kiti strp. nuo Dausprungo iki Sprudeikos žr. atitinkamuose LE tomuose. — JONYNAS, IG. : *Klaipėda (1923-1933)*, Kaunas 1933 (Šaulių Sąjungos leidinys) (Medžiaga paskaitoms). — JUČAS, M. : *Lietuvos didžiųjų kunigaikščių metraštis*, AkMD, t. 3, 1957, 111-121 p. — JUŠKA, A. : *Le relazioni del re Mindaugas con la Chiesa Cattolica*. (Diss. ad Lauream in Facultate Historiae Eccl. Pontificia Universitas Gregoriana). Roma 1948 (mašinr.). — (") *Karaliaus Mindaugo krikštas*, Aidai, 1951, nr. 9, 385-388 p. — KAMIENIECKI, W. : *Geneza państwa Litewskiego*, PH, t. 19, 1915, 1-52 p. (atsp.). — KAMIŃSKI, A. : *Jaćwież. Terytorium, ludność, stosunki gospodarcze i społeczne*. Łódź 1953. — KĘTRZYŃSKI, W. : *O dokumentach Mendoga, króla litewskiego*. Rozprawy Akad. Umiejętn., Seria II, t. 25 (ogólnego zbioru t. 50) 1907, 180-222 p. (atsp.). — (") *Najdawniejsza stolica litewska*, KH, 21, 1907, 604-611 (su žemėlapiu). — KEUSSLER, F. : *Das livische und das lettische Dünagebiet und die Fürsten von Polozk, Gercike und Kokenhusen am Ausgang des 12. und zu Beginn des 13. Jhs.*, MiLG, t. 15, 1892. Plg. Taube, M. — KLYMENKO, F. : *Die Urkunden Mindowes für den livländischen Orden*, AF, VI, 1929, 201-255 p. — KOSMAN, M. : *Forma umów międzynarodowych Litwy w pierwszej*

ćwierci XIII wieku, PH, t. 57, 1966, 213-234 p. — KRZYWICKI, L. : *O poszukiwaniu grodu Mendoga*, PH, VIII, 1909, 20-48 p. (9 iliustr.). — LATKOWSKI, J. : *Mendog, król litewski*, Rozpr. Akad. Umiejętn., Serya II, t. III (ogólnego zbioru t. 28) 1892, 300-453 p. (atsp.). — LIUBAVSKIJ, M. : *Litva i slaviane u ich uzaemaadnosinach u XI-XIII stalec'ci*. Zapiski addzelu gumanitarnych navuk Belar. Akad. Navuk, kn. 8, Pracy kliasy gistoryi, t. III, Mensk 1929, 1-20 p. — MACULEVYČIA, J. : *Apie Mindaugo sostapilį*, Draugija, t. 4, nr. 13, 1908, 18-19 p. — MALECZYŃSKI, K. : *Sprawa chrztu i apostazji Mendoga w świetle krytyki dokumentów*, Pamiętnik VI powszechnego Zjazdu Historyków Polskich, I, Lwów 1935, 559-561 p. (gera apžvalga). — (") *W sprawie autentyczności dokumentów Mendoga z lat 1253-1261*, AW, t. 11, 1936, 1-56 p. (dvi synoptinės Mindaugo dokumentų tabelės). — MYKOLAITIS : *Mindaugis, did. Lietuvos kunigaikštis ir karalius*, 1899 (J. Latkowskio medžiaga). — *Mindaugas*, MLTE, II, 600-601 p. — NAUBURAS, M. : *Durbės kautynės*, TaPr, I, 2, 1960, 205-210 p. — PAKARKLIS P. : *Lietuvių kova prieš kalavijuočius*, Panevėžys 1945. — (") *Kryžiuočių valstybės santvarkos bruožai*, Kaunas 1948 (kryžiaus karus prieš prūsus ir lietuvius liečiančių bulių lietuv. vertimai 203-237 p.). — PASZKIEWICZ, H. : *Z zagadnień ustrojowych Litwy przedchrześcijańskiej*, KH, t. 44, zesz. 1, 1930, 301-312 p. — (") *Litwa przed Mendogiem*, Pamiętnik V powszechnego Zjazdu Historyków Polskich, I, Lwów 1930, 246-258 p. ; II, 76-80 p. (diskusijų nuomonės : J. Adamus, J. Jakubowski, St. Zajączkowski). — (") PaJM. — (") PaOR. — (") PaRL. — PAŠUTO, V. T. : *Očerki po istorii Galicko-Volynskoj Rusi*, Moskva 1950. — (") *O vozniknovenii Litovskogo gosudarstva*, Izvestija Akad. Nauk SSSR, serija istor. i filosof. 1952, IX, Nr. 1, 29-49 p. (žr. Hellmanno kritiką : JbGO, 1956). — (") *Obrazovanije litovskogo gosudarstva*, Moskva 1959 (plati bibliogr.). — PISANU, L. : *L'attività politica d'Innocenzo IV e i Francescani* (*1243-1254*), Napoli 1957, 64 p. ; atsp. iš Annali dell'Istituto Superiore di Scienze e Lettere « S. Chiara » di Napoli, 1957, Nr. 7 (gausi bibliogr.). — POWIERSKI, Jan : *Przyczyny i początek sojuszu Pomorsko-Pruskiego w XIII wieku*, ABaSl, t. 6, 1969, 197-211 p. — PROCHASKA, A. : *Dwie koronacye*, PH, I, 1905, 184-208, 372-393 p. (Mindaugo ir Danieliaus karūnacijų panašumas). — (") *Dwa objaśnienia do dziejów Litwy* (*O apostazyi Mendoga. O autentyczności darowizn Mendoga*), KH, t. 20, 1906, 58-73 p. — (") *Od Mendoga do Jagiełły*, Litwa i Ruś, I, zesz. 1, 18-32 p. ; II, zesz. 2, 34-46 p., Vilnius 1912. — PUZYNA, J. : *W sprawie pierwszych walk litwinów z tatarami o Ruś w latach 1238-1243*, Przegląd Historyczno-Wojskowy, IX, 1937, 345-400 p. — RAULINAITIS, Z. : *Durbės mūšis*, Brooklyn, N.Y., 1960 (atsp. iš 1960 m. Kario, 96 p.). — RHODE, G. : RhOP. — SALYS, A. : *Mindaugas* (vardas), LE, t. 18, 493-495 p. — SCHWARTZ, Ph. : *Kurland im 13. Jahrhundert*, Leipzig 1875. — SEMBRITZKI, J. : *Geschichte der Stadt Memel*, Memel [2]1926. — SKIRMUNT, K., *Mindog król Litwy* (Nad Niemnem i nad Baltykiem, zesz. III), Warszawa 1909 (yra lietuv. vertimas). — STAKAUSKAS, J. : Lietuva ir Vakarų Europa XIII-me amž., Kaunas 1934 (iki šiol Mindaugo laikų tyrinėtojų per maža pastebėtas

darbas). — STEPONAITIS, A.: *Ar rasta Voruta?*, Lietuvos Aidas, 1935, Nr. 212. — (") *Iš Mindaugo santykių su totoriais ir Roma*, Židinys, 1936, Nr. 7, 48-55 p. — (") *Mindaugas ir Vakarai. Vokiečių militarinių ordinų veikla ir Mindaugo santykiai su Roma*, Kaunas 1937. — SUŽIEDĖLIS, S., *Kautynės ties Šiauliais 1236 m.*, Athenaeum, VI, 1935, 13-53 p. — (") *Durbe, battle of*, EnL, II, 117-119 p. — (") *Daumantas*, EnL, II, 39-40 p. — (") *Mindaugas*, EnL, III, 538-543 p. — ŠAPOKA, AD.: *Čekų karaliaus Przemyslo II (Otokaro II) žygiai į Prūsus ir planas nukariauti sau Galindiją, Jotvingius ir Lietuvą*, atsp. iš Praeities III, Kaunas 1934. — (") *Lietuvos valstybės įsikūrimas ir Mindaugas*, Ateitis, 1951, nr. 3, 102-103, 110 p. — ŠLEŽAS, P.: *Klaipėdos miesto istorijos bruožai*, Mūsų Žinynas, t. 26, 1933, 187-191 p. — (") *Mindaugas - Lietuvos karalius*, Mūsų Žinynas, t. 27, 1934, 340-358, 530-544 p. — TAUBE, M.: *Russische und litauische Fürsten an der Düna zur Zeit der deutschen Eroberung Livlands (12.-13. Jahrhundert)*, Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven, Neue Folge, XI, Heft 3-4, Breslau 1935, 367-502 p. — TOTORAITIS, J.: *Die Litauer unter dem Könige Mindowe bis zum Jahre 1263.* Diss. Freiburg (Schweiz) 1905 (lietuv. santrauka: *Mindaugas, Lietuvos karalius*, Marijampolė 1932). — TUMLER, M.: TuDO. — URBANAVIČIUS, V.: *Piktagalio senkapis (nuo XIII-XVII a.)*, AkMD, t. 38, 1972, 89-102 p. — VARAKAUSKAS, R.: *Vokiečių feodalų agresija į rytinį Pabaltijį ir lietuvių kova su ja XIII a. 1-me ketvirtyje*, VPIMD, t. 3 (istorija-filologija), 1957, 5-31 p. — (") *Lietuvių kova su vokiškaisiais agresoriais Mindaugo valdymo laikotarpiu (1236-1263)*, VPIMD, t. 4, 1958, 111-144 p. — (") *Ledo mūšis ties Karūzu 1270 m.*, IstV, t. 3, 1962, 147-156 p. — (") *Kautynės ties Ašerade (1279 m.) (Iš lietuvių kovų prieš Livonijos ordiną XIII a.)*, IstV, t. 4, 1963, 123-134 p. — (") *Lietuvos valstybės susidarymo klausimu*, IstV, t. 10, 1969, 169-180 p. — (") *Lietuvos ir Livonijos prekybiniai santykiai XIII-XIV a. pirmojoje pusėje*, IstV, t. 12, sąs. 2, 1972, 127-141 p. — VOLTERIS, E.: *Kur reikėtų ieškoti Mindaugo sostinės?*, Židinys, t. 22, nr. 11, 1935, 413-416 p. — VOL'TER, E.: *Gorod Mendoga ili gde iskat' Letoviju 13 veka*, Izvestija Russkogo Jazyka i Slovesnosti Imper. Akad. Nauk 1909 god, St. Peterburg 1910, 95-102 p. — ZAJĄCZKOWSKI, St.: *Studya nad dziejami Żmudzi wieku XIII*, Lwów 1925. — ŽEBRYS, J.: *Kame buvo Mindaugo sostapilis?* Draugija, t. 9, nr. 35, 1909, 269-271 p.

II. LIETUVOS VALSTYBINGUMO IŠSIVYSTYMAS (1283-1387)

1. Pirmosios lietuvių kovos prie Nemuno su Prūsų ordinu ir naujos dinastijos kilmė

« Baigėsi karas su prūsais. Prasidėjo karas su lietuviais ». Tais, didelėmis raidėmis užrašytais, žodžiais 1283 Dusburgas savo kronikoje pradėjo aprašinėti kryžiuočių kovas « su galinga, kiečiausio sprando ir kariauti pratusia tauta »[1]. Jau 1283 žiemą Prūsų ordino magistras Meinhard von Querfurt su daug riterių ir gausia kariuomene, perėję ledu Nemuną, stipriu puolimu paėmė ir « pelenais pavertė » Lietuvos panemunio pilį Biseną (netoli Skirsnemunės). Daugelis gynėjų buvo nukauta, ar sužeista. Pilį sudeginus, dauguma žmonių buvo išžudyta. « Likusioji kariuomenės dalis įsibrovė į minimos pilies apylinkę ir, viską išdeginusi, su didžiausiu grobiu grįžo atgal »[2]. Šitokios rūšies pirmasis žygis, kokių kasmet vis sekė bent pora, nustatė kryžiuočių ir pagonių lietuvių santykių pobūdį per eilę generacijų, beveik iki pat Melno taikos (1422), su labai mažomis pertraukomis. Vieni bekovodami su lietuviais, Livonijos kryžiuočiai XIII amž. buvo padėję daug aukų. Tad senprūsių sukilimą numalšinusio ordino pasirodymas Nemuno krantuose jiems teikė naujų vilčių, jog, iš dviejų šonų suspausta ir virtusi *nuolatinio* karo stovykla, Lietuva bus įveikta.

Kovą su Lietuva Prūsų ordinas pradėjo sau palankiu momentu. Pirmasis smūgis buvo skirtas Žemaičiams. Neramiame pomindauginiame laikotarpyje smulkios Žemaičių sritinės kunigaikštijos, kurių ten buvo ne mažas skaičius, buvo atsipalaidavusios viena nuo kitos. Kiek jas vėl spėjo apjungti Traidenis, nėra duomenų. Bet didieji Lietuvos kunigaikščiai, nors nedaug teturėjo įtakos į Žemaičių krašto vidaus reikalus, tačiau jį laikydami didžiosios Lietuvos kunigaikštijos sudedamąja dalimi, pavojaus metu teikė pagalbą. Tenka pastebėti, jog Žemaičiai iš dalies vedė savitą

---

[1] « ... contra gentem illam potentem et durissime cervicis exercitatamque in bello » (SRP, I, 146).

[2] SRP, I, 147 p.

politinį gyvenimą. Ir socialiniu atžvilgiu jie skyrėsi nuo kitų lietuvių žemių. Žemaičiai į Lietuvos valstybę labiau buvo įjungti Vytauto laikais, nors savo skirtingas privilegijas išlaikė iki pat XVI amž.

Žemaičius įveikti kryžiuočiams buvo sunku. Gindami savo laisvę ir žemę, pagonys parodė retai sutinkamo atsparumo, pasiaukojimo ir karžygiškumo, kurį paliudija ir *priešų* kronikos. Palyginti, tirštai gyvenamoje Žemaičių aukštumoje, supamoje baluotų slėnių ir gausių upių-upelių, išaugo ištisos ginamųjų pilių grandinės.

Nuo Nemuno krantų pradėję puolimus, kryžiuočių daliniai kasmet iš Prūsų puldavo Žemaičių pasienį. Jie atakuodavo pilis prie Nemuno ir Jūros, arba pasklisdavo į aplinkines sritis, degindami ir plėšdami. Kadangi Nemunas strateginiu atžvilgiu buvo svarbus tolimesnei kovai, ordinas, pasistatęs savo pilis Ragainėje (1289), Schalauenburge (1293) ir vėliau įsikūręs Tilžėje, stengėsi upės krantus apvalyti nuo pagonių pilių. Vykstant kovoms prie Nemuno krantų, 1290 pats magistras su daugeliu riterių ir didele kariuomene vėl puolė, ir būtent, už Bisenos esančią Kolainių (Colayne) pilį. Ją gynė Surminas « su 120 rinktinių karo vyrų, kurie narsiai pasipriešino broliams ». Pasak Dusburgo, « nuo pilies sienų kraujas tekėjo, tarsi patvinęs vanduo », ir tik 12 gynėjų likę nesužeisti. Bet pilis liko nepaimta [3].

Prūsų ordinui be atvangos puolant Žemaičius, Livonijos kryžiuočiai tuo tarpu negalėjo aktyviai dalyvauti kovose iš Lietuvos šiaurės. Pradžioje jie buvo užimti žiemgalių malšinimu, o paskui prasidėjo vidaus konfliktas, kuris stipriai apsilpnino ordiną. Nesutikimai tarp Rygos miesto ir arkivyskupo su ordinu pagaliau XIII amž. gale išvirto į atvirą vidaus karą.

Nepaliaujamose kryžiuočių kovose prieš Lietuvą per visą šimtmetį iki Kęstučio mirties (1382) Žemaičiams teko pakęsti daugiausia. Nėra aiškių duomenų, kas organizavo žemaičių atsparumą XIII amž. gale. Ne kiek geriau yra su žiniomis iš to laiko ir apskritai apie Lietuvą, nes 13-kos metų laikotarpis (1282-95) iki Vytenio, o labiausiai tarpas 1289-91 lieka neaiškus. Šiek tiek galima padaryti prielaidų, kai nuo 1289 yra minima keletas kunigaikščių vardų: Budikidas, Budivydas, Butumeras, Butegeidis (Butegeyde), Pukuveras.

Miglotas yra palikęs klausimas, kaip Lietuva pateko naujos Gedimino dinastijos valdžion, kuri jai XIV amž. davė vieną po kito kelis gana žymius valdovus. Savo palikuonims garantuodamas sostą per 186 metus, iš tos giminės didysis Lietuvos kuni-

[3] SRP, I, 152 p.

gaikštis Jogaila tapo Lenkijos karaliumi. Vienas jo anūkų (Kazimieras) pasiekė altorių garbės ir tapo Lietuvos Globėju, kuris, kaip žymus lietuvių tautos šventasis, yra lietuvių plačiai garbinamas. « Jogailaičių epocha » Lenkijos istorijoje yra laikoma pati šviesiausioji. Kilmė tos rytų Europos istorijoje reikšmingos dinastijos pradingsta tamsoje.

Du XIII amž. Lietuvos istorijai svarbūs šaltiniai pasibaigia (Eiliuotinė kronika — 1290, Ipatijaus metraštis — 1292), ir iš čia nutrūksta, kad ir menkos, žinios apie lietuvius. Po mirties Traidenio, kuris pirmasis iš Lietuvos XIII amž. valdovų mirė savo mirtimi, neberandama pėdsakų apie sukrėtimus, ar maištus, kurie buvo lydėję Mindaugo nužudymą. Valstybiniame gyvenime taip pat *neįvyko atmainų*. Naujo valdovo padėtis krašte buvo stipri iš pat pradžios. To įrodymu gali būti dažni žygiai į kaimynų kraštus. 1282 drauge su jotvingiais lietuviai teriojo Liublino ir Sandomieriaus žemes; kitais metais, atjoję per Kuršių Neringą, lietuviai puolė Sembą. 1284 jie vėl žygiavo Lenkijon; 1285 pavasarį plėšė Tverės sritį. Ir toliau jie pastoviai puldinėjo ordino žemes Livonijoje. 1287 kovo mėn. kautynėse su lietuviais, kurie veikė sąjungoje su žiemgaliais, žuvo Livonijos 35 riteriai ir magistras Burchardas von Haren. Puldinėjo lietuviai ir į Naugardo bei į kitas rusų žemes. Kronikos yra ir daugiau sužymėjusios tokių žygių [4], rodančių Lietuvos politikos tęstinumą. Tad ir kronikose minimieji įvairūs kunigaikščių vardai neleidžia daryti išvados, kad tuomet būtų vykę greiti pasikeitimai.

Tarp naujosios, vad. Gedimino, dinastijos ir Traidenio galėjo būti kokis nors ryšys. Su pagrindu yra iškelta, jog Traidenis galėjo būti Gedimino *senelis* [5]. Tuo atveju po 1289-1291 minimieji Lietuvos kunigaikščiai galėjo būti Traidenaičiai ar jo giminės, turėję tėvo paskirtas valdas valstybėje. Su pagrindu galima teigti, jog Dusburgo apie 1291 užrašytas Pukuveras (Butumer), Volinijos metraščio (1289) — Budividas (su broliu Budikidu) ir Livonijos magistro minimas (1290) Butegeidis [6] — yra *tas pats asmuo*, ir tie pavadinimai yra to paties vieno kunigaikščio vardo varijantai [7].

Kokį ryšį Pukuveras turėjo su Traideniu, tiksliai istoriškai neįrodoma. Šaltinių spragos neleidžia pilnai išvystyti logiško tei-

[4] Visi žygiai Lenkijon (1282-91) ir šaltiniai nurodyti PaRL, nr. 592-594, 597, 635-636, 643, 645-649, 657-660, 681, 684-685, 691. Plg. PaJM, 146-150 p.

[5] Šitą hipotezę yra iškėlę H. Paszkiewicz ir J. Puzyna.

[6] PSRL, II, 933; LUB, I, nr. 538.

[7] Pirmasis tą galimybę yra iškėlęs K. Chodynicki 1926, sulaukdamas kitų tyrinėtojų pritarimo.

gimo: kadangi po Traidenio mirties nebuvo jokių vidaus konfliktų, natūraliai Pukuveras, tur būt, būdamas su Traideniu artimiausioj — sūnaus — giminystėje, *paveldėjo* sostą. Iki tėvo mirties jis su savo broliu galėjo būti daliniai kunigaikščiai. Ar jų būta daugiau brolių, ir kokiame giminystės ryšyje eventualiai galėjo būti Eiliuotinės kronikos minimas « lietuvių karalius » « Maseke » (Mažeika) ir « Schoriat » (Karijotas?) [8], lieka paslaptis. Yra tikra, kad Pukuvero sūnūs buvo Vytenis [9] ir Gediminas. Dar buvo žinomi Gedimino laikais du jo broliai, t. y. Pukuveraičiai, Voina (1326 Polocko kunigaikštis) ir Feodoras (1331 Kijeve?) [10].

Nuo Gedimino vardą gavusioji dinastija, kurios įkūrėjas tačiau buvo ne Gediminas, o, tur būt, jo senelis, galėtų būti vadinama šio vardu. Bet ar tas senelis buvo Traidenis, dar negalima visu tikrumu teigti. Atrodo, kad šitokia prielaida istoriškai gali būti priimta. Iš užsilikusių šaltinių nuotrupų apie Traidenį žinoma, kad jis buvo gana žymus valdovas. Jo žentas Mozūrijos Boleslovas, apie kurio žmoną Traidenaitę Dlugošas šiltai atsiliepė, savo sūnų iš pagarbos narsiajam uošviui pakrikštijo šio vardu [11]. Traidenis bus sugebėjęs ir savo palikimą be barnių rūpestingai perduoti savo įpėdiniams. Kai nebuvo Lietuvoje vidaus karų, kaimynų kronikos praslydo pro Traidenio palikuonis, tik atsitiktinai paminėdamos vėliau atskirus Traidenaičių vardus.

Aiškiau galima kalbėti apie kilmę naujosios dinastijos. Ilgai buvo bandoma ją kildinti iš Žemaičių, paaiškinant, kodėl Lietuvos valdovai taip energingai kovojo prieš kryžiuočius, nuo 1283 į Žemaičius besiveržiančius. Tam įrodyti tarnavo Dusburgo minimoji Žemaičiuose « Castrum Gedimini », XIV amž. gale randamas « Wythes hof » [12] ir antrosios Lietuvos metraščio redakcijos dėstymas, jog Traidenis Vytenį dar vaiką suradęs Žemaičių Ariogaloje, užauginęs savo dvare ir padaręs maršalu. Iš Lietuvos metraščio vienos ankstybesnės nuotrupos piršosi dar išvada, kad Traidenis galįs būti Vytenio tėvas [13]. Lietuvos metraštyje tačiau visa ankstyboji geneologija, lygiai kaip ir « Koliumnų » (Gedimino) dinastijos kilmė, yra neistoriškai supainiota.

Vis daugiau duomenų atsiranda teigti, jog Gedimino dinastijos kilmės reikia ieškoti Aukštaičiuose. Iš Aukštaičių kilo Lietuvos valstybės pradžia. Aukštaičiuose buvo pagrindinės Mindaugo val-

---

[8] LReim, 11964, 9884.
[9] SRP, I, 155 p.
[10] PSRL III, 73-74, 75-76. Plg. PaOR, 208 p.
[11] O. Balzer: *Geneal. Piastów*, 437 p.
[12] SRP, II, 709 p.
[13] PSRL, XVII, 205, 413, 473 p. (« Litovskomu rodu počinok »).

dos. Aukštaičiuose (Kernavėje) buvo ir Traidenio tėviškės žemės (« kuniges Thoreiden lant ») [14]. Lietuvos kelių aprašymai (« die litauischen Wegeberichte ») įsakmiai parodo [15], jog XIV amž. didžiojo kunigaikščio dvarai težinomi tik Aukštaičiuose [16], t. y. ten, kur didieji kunigaikščiai nuo seno turėjo savo tėviškės žemes. Kryžiuočiai Gediminą yra pavadinę Aukštaičių karaliumi (« rex de Owsteiten ») [17]. Daugelis žymiai vėlesnių padavimų apie Gedimino giminės pradžią yra surašyti tarpusavyje kovojančių ir savo žygiams pateisinti ordino paramos ieškančių kunigaikščių. Vėlesni rusų šaltiniai (XVI-XVII amž.) Lietuvos metraščių sukurtas žinias, pagal Maskvai reikalingą tendenciją prisitaikė savo reikalui. Tuo būdu ir atsirado iš trijų šaltinių (ordino, lietuvių ir rusų) padavimai apie Gedimino dinastijos pradžią. Juos kritiškai išgliaudžius, yra galima išvada, jog tą dinastiją reikia kildinti iš Aukštaičių [18].

Naujosios dinastijos pirmasis kunigaikštis Pukuveras (Pukuwer), kuris vėlesnių Lietuvos metraščių buvo pavadintas Liutaveru ar Liutauru, yra minimas 1291, t. y. praėjus beveik dešimtmečiui po Traidenio mirties, bet jis galėjo valdyti jau nuo 1289 m. Apie jį žinių yra nedaug. Pukuveras bus palaikęs draugiškus santykius su Romanaičiais. Haličo — Volinijos kunigaikščiai plėtėsi į šiaurę, paimdami senas Mindaugines valdas, Slanimo ir kitas pilis. Taikai palaikyti, « Budikidas » ir jo brolis « Budivydas » jiems 1289 perleido Valkaviską [19]. Vargu tos nuolaidos turėjo kokį ryšį su Prūsų ordino agresija, nes tuo pat laiku lietuviai puldinėjo kitų kaimynų žemes, ypač Lenkiją. Ten lietuviai prisiplėšdavo grobio ir parsivesdavo belaisvių. Tad lenkai lietuvių žygių iš tolo bijodavę. Esą 1288 Liubline, kaip pabrėžia Ipatijaus kronika, kilęs didelis susijaudinimas, nes besiartinanti rusų kariuomenė buvusi palaikyta lietuviais [20]. 1291 lietuviai nuteriojo Kujaviją, o kitais metais Pukuveras savo sūnų Vytenį Lenkijon išsiuntė su didele kariuomene [21]. Besikaudamas su įsiveržusiais lietuviais 1294 Sochaczewo apylinkėse žuvo Lęčycos kunigaikštis Kazimieras [22].

---

[14] LReim, 8346-50.

[15] SRP, II, 664-708 p.

[16] Z. Ivinskis : IvB, 88 p. — (") *Didžiųjų Lietuvos kunigaikščių ekonominė politika savo dvaruose iki XVI amžiaus pusės*, LP, I, 1, 1940, 17-28 p.

[17] Aiškiai pasisakydamas už aukštaitišką Gedimino dinastijos kilmę, pirmasis į tą faktą atkreipė dėmesį Paszkiewicz : PaJM, 283 p.

[18] J. Jakštas pirmasis iš lietuvių ėmė įrodinėti, jog Gedimino dinastiją reikia kildinti iš Aukštaičių (žr. bibliogr.).

[19] PSRL, II, 933 p. — Z. Ivinskis : *Pukuveras*, LE, t. 24, 225-226 p.

[20] PSRL, II, 910 p.

[21] SRP, I, 155-156 p.

[22] MPH, II, 852. — Paszkiewicz : PaRL, nr. 717-718.

Paskutinieji keleri Pukuvero valdymo metai buvo taip pat užimti nepertraukiamais lietuvių karais su kryžiuočiais. Šie savo žygius vykdė, labiausiai puldami Nemuno žemupio dešiniojo kranto pilis. Nors pradiniai jų smūgiai atrodė energingi, bet per dešimtmetį apčiuopiamų laimėjimų nebuvo pasiekta. 1291 buvo pulta, Dusburgo kronikoje pirmą kartą paminėta, Junigėda (nuo 1315 ten stovėjo Veliuona), bet, jos nepaėmus, netoliese buvo sunaikinta pilis « Mederaba »[23]. Grįždami nuo Junigėdos 1292, kryžiuočiai teriojo sritį pernykščiai sudegintos Aukaimio (« Oukaym ») pilies[24]. 1293 pats ordino magistras dviem atvejais puolė Junigėdą, sudegindamas du jos priešpilius (suburbia), vieną slėnyje, kitą pilies kalne[25]. Kryžiuočiams tada pasisekė sudeginti priešpilį ir Peštvės (Seredžiuje — prie Dubysos žiočių), kuri du kartu pamečiui buvo apgulta, tuo pat metu Žemaičių pietvakariuose nuteriojant « Pograudą »[26]. Taip pat du kartu (1292, 1294) ordino kariuomenė pasiekė Nemuno dešiniojo kranto sritis tarp Dubysos ir Nevėžio, nusiaubdama Gaižuvos (« Gesovie ») ir prie Vilkijos Pačtuvos (« Pastovie ») sritis[27]. O 1295 kryžiuočiai sunaikino prie Nemuno stiprią pilį « Kymel »[28].

Šitas kelerių metų ordino žygių Lietuvon inventoriškas išskaičiavimas yra maža išpiova apie pradedančius išsivystyti ordino ir lietuvių santykius. Nuo Pukuvero sūnaus Vytenio valdymo pradžios (1295-96) kryžiuočių puolimai dar labiau suintensyvėjo.

Bauer, H. : *Peter von Dusburg und die Geschichtsschreibung des Deutschen Ordens im 14. Jh. in Preussen*, Historische Studien, Heft 272, Berlin 1935. — Chodynicki, K. : *Geneza dynastji Giedymina*, KH, t. 40, 1926, 541-566 p. — *Dusburgo kronika*, MLTE, I 447-448 p. — Ivinskis Z. : *Eilėtoji Livonijos kronika ir jos autentiškumas*, Židinys, nr. 10, 1936, 289-302 p. — (") *Didžiųjų Lietuvos kunigaikščių ekonominė politika savo dvaruose*, LP, I, 1, 1940, 6-28 p. — (") *Dusburg Peter*, LE, t. 5, 266-267-p. — (") *Eiliuotinė Livonijos kronika*, LE, t. 5, 396-398 p. — (") *Traidenis*, LE, t. 31, 364-369 p. — Jakštas, J. : *Naujausi Gedimino dinastijos kilmės tyrinėjimai*, LP, I, 1, 1940, 29-56 p. (kritiškas įvertinimas ikitolinių studijų). — (") JakG, I, 127-135 p. ; II, 1936, 5-59 p. — Kučinskas, A. : *Gedimino dinastijos kilmė*, atsp. iš Mūsų Žinyno, nr. 107-108, Kaunas 1934 (Chodynickio ir Zajączkowskio tezės apie Gedimino dinastijos kilmę iš Žemaičių). — M. Pollakówna, *Kronika Piotra z Dusburga*, Wrocław-

[23] SRP, I, 154 p.
[24] SRP, I, 155 p.
[25] SRP, I, 157 p.
[26] SRP, I, 158-159 p.
[27] SRP, I, 154, 158 p.
[28] SRP, I, 152, 544 p. (Jeroschin).

Warszawa-Kraków 1968. — PUZYNA, J. : *Kim był i jak się naprawdę nazywał Pukuwer, ojciec Gedymina*, AW, t. 10, 1935, 1-43 (svarbi recenzija Zajączkowskio : KH, t. 50, zesz. 2, 1936, 304-313 p.). — (") *Sukcesorowie Trojdena*, AW, t. 13, 1938, 1-30 p. (atsakymas kritikams ir patikslinimai). — ŠLEŽAS, P. : *Ar Gediminaičiai buvo kilę iš Žemaičių*, Athenaeum, VI, 1935, 1-12 p. (remiama tezė, kad Gedimino giminės kilmė Aukštaičiuose). — WOLFF, J. : *Ród Giedymina*, Kraków 1886. — ZAJĄCZKOWSKI, St. : *Przyczynki do hipotezy o pochodzeniu dynastji Giedymina ze Żmudzi*, AW, t. 4, 1927, 392-416 p.

2. VYTENIO KOVOS SU ORDINU IR JO SĄJUNGA SU RYGA

Pukuveras, apie kurį galima aiškiai pasakyti, kad jis (o gal jau ir jo tėvas) pradėjo per 280 metų trukusį paveldimosios monarchijos perijodą, apie 1295 turėjo būti miręs. Kronikininkas Dusburgas, kuriam anksčiau Vytenis tebuvo « Lietuvos karaliaus sūnus »[1], 1296 jau rašė, jog « rex Vithenus » darė žygį Livonijon[2]. Išskyrus šią kroniką ir keletą įvairių užuominų[3], kiti bendralaikiai šaltiniai jo nemini. Jeigu apie Vytenį nebūtų daugiau atsitiktinių vėlesnių žinių, apie jį beveik tiek pat tebūtų žinoma, kiek apie jo tėvą. Ką tačiau apie Vytenio kilmę dėl politinių interesų yra rašę vėlybi rusų metraščiai, siekdami šmeižti Gediminaičių pradžią, yra perdėm sujaukta[4]. O Lietuvos metraštis visai neistoriškai Vytenį yra susiejęs su žinomąja legenda apie lietuvių kilmę iš romėnų.

Visas VYTENIO valdymo dvidešimtmetis (1295-96 - 1315-16) yra praėjęs dviejų frontų kovose su vokiečių ordinu ir žygiuose į Lenkiją. Tęsdamas tėvo nurodytą politiką, Vytenis ne mažiau intensyviai iki 1307 puldinėjo Lenkiją. 1296 lietuviai įsiveržė į Sandomieriaus ir Kujavijos žemes. 1300 jie vėl pasirodė Dobryniaus ir Kujavijos srityse, čia patirdami smūgį iš kryžiuočių. Drauge su rusais tada lietuviai vėl puolė Sandomieriaus ir Liublino žemes, o 1307 buvo įsiveržę į Kališo sritį[5].

Tuo pačiu laiku lietuviai turėjo kitą svarbų frontą. Vokiečių ordino kronikos yra pagrindinis šaltinis, parodąs, kaip Vytenis energingai vedė kovą su kryžiuočiais, prieš Livonijos riterius surasdamas sąjungininkų. Ne kartą ordinas savo žygiams į Lietuvą pasirinkdavo laiką, kai lietuvių kariuomenė būdavo išvykusi Livonijon, ar Lenkijon. 1296 Vyteniui įsiveržus į Livoniją, Prūsų kry-

---

[1] SRP, I, 156.
[2] SRP, I, 163.
[3] SRP, I, 155-156. 163, 175-177, 181-182. — Plg. PASZKIEWICZ : PaRL, nr. 739, 814, 824.
[4] J. JAKŠTAS : JakG, 129-144 p.
[5] PASZKIEWICZ : PaRL, nr. 734-735, 760-761, 795.

žiuočiai nutarė terioti « karaliaus žemes »[6]. Anksčiau jie sistemingai puldinėdavo Žemaičius. Vytenio laikais jie darė keletą žygių užimti Lietuvai svarbią pilį Gardiną. Pradinis žygis nepasisekė, nes « gynėjai taip smarkiai priešinosi, kad broliai, nieko nepadarę, buvo priversti grįžti »[7]. Gal tame pat žygyje (1296 žiemą) Balgos komtūras užėmė Gardino priešpilį[8]. Ordino kariuomenei pačias pagonių pilis retai teįveikiant, dažnai pasisekdavo prieiti prie jų priešpilių ir juos sunaikinti. Pvz., 1298 Brandenburgo komtūras, išsiruošęs su gausiu būriu, tesudegino Junigėdos ir Peštvės priešpilius[9].

Pradedant 1300, per penkioliką tolimesnių Vytenio valdymo metų, Dusburgo kronikoje, kuri yra iki 1326 (1330) pagrindinis šaltinis ordino ir lietuvių kovoms, yra sužymėta į Lietuvą per 20 kryžiuočių žygių. Jų didelė dalis buvo skirta naikinti Žemaičių sodyboms ir šturmuoti jų pilims. Po du — tris kartus buvo teriota Pograuda, Karšuva, atakuotos pilys Bisena, Junigėda, Putvė (« Putenicka ») ir Aukaimis (abi Karšuvos srityje). Žemaičiai užsispyrę gynėsi, bet karo laimė įvairavo, kai priešui talkon ateidavo ir koks lietuvių pilių gynėjų išdavimas. Tokiu būdu riteriai du kartu (1302 ir 1305) paėmė ir sunaikino Aukaimio pilį. Per savo sūnų užmezgęs santykius su Ragainės komtūru, lietuvis Draika slapta atidarė jo paties saugojamo Aukaimio vartus kryžiuočiams, kurie « visus iki vieno išžudė », o moteris ir vaikus išsivedė nelaisvėn. Pats Draika su visa šeima Ragainėje buvo pakrikštytas[10]. Gal būt, Draikos išdavimas buvo kokiu kerštu paremtas. Normaliai, kada vakarinėse Lietuvos dalyse vyko žūtbūtinė kova už savo laisvę ir gyvybę, noras krikštytis pagonių akyse galėjo reikšti bendravimą su priešu, ir tokiam asmeniui pas savuosius nebebuvo saugu.

Aukaimį vėl atstačius, už trejų metų įvyko naujas išdavimas. Su didele kariuomene Karaliaučiaus komtūrui pilį apgulus (1305), « pilies žmogus, vardu Svirtila, tikėjimo ir tikinčiųjų draugas, išdavė pilį broliams, kurie ten įsibrovė ir išžudė visus, kuriuos rado, vyriškos lyties, o moteris ir vaikus paėmė į nelaisvę, ir dar kartą iš pagrindų sunaikino pilį ». Kita kariuomenės dalis Aukaimio apylinkėje « daug žmonių išžudė, ar paėmė į nelaisvę, grobė visa, kas tik ten buvo rasta, o (kitką) degino »[11]. Pats « Svirtila su visa šeima išvyko su broliais ir gavo krikšto malonę ». Matomai, šiaip

[6] SRP, I, 163, 545.
[7] SRP, I, 163.
[8] SRP, I, 162.
[9] SRP, I, 164, 547-548.
[10] SRP, I, 166-167.
[11] SRP, I, 171.

jau iki tol vieningas žemaičių frontas, Aukaimyje buvo pralaužtas, nes, pvz., bėglys (Gigaila) iš Prūsų ordino magistro 1303 gavo dvi dubas (Haken) lauko, kol jis bus vėl įsodintas savo tėviškėn Aukaimyje [12]. Dar žinomas tada ir trečias iki tol vis neįveiktos žemaičių pilies paėmimas, būtent, Putvės — Putenikos (prie upės Jūros). Galingas (« potens ») lietuvis Spudas (Spudo), pats būdamas Putvės viršininku, susitarė su iki tol tik priešpilį tegalėjusiais sunaikinti kryžiuočiais ir jiems atidarė pilies vartus [13]. Tie keli pavyzdžiai liudija, jog perbėgėlių pas priešą pasitaikydavo kilminguosiuose, kai pati tautos masė rodė kietą pasipriešinimą.

Nesisekė tada lietuviams ir Karšuvos srityje. Kai karšuviai « su didele kariuomene » išžygiavo prieš Klaipėdos pilį, Ragainės komtūro riteriai 1307 nuteriojo Karšuvą. Tą pat rudenį karšuviai, esą « matydami, jog nebeįstengs ilgiau priešintis broliams, pasitraukė ir paliko dvi savo pilis Skronaičius (Scroneyte) ir Bebirvaičius (Biverwate) », kurias riteriai sudegino [14]. Tuo būdu, totalinių naikinimų ir nuolatinių pavojų metu, nuo Vytenio laikų ir Žemaičių pasienių gyventojai (kaip buvo darę sūduvių likučiai) traukėsi į Žemaičių krašto gilumą. Ten buvo galima kolektyviai stipriau priešintis, pasistatant daug darbo rankų reikalaujančių naujų pilių. XIV amž. Karšuvos sritis (beveik visas Jūros baseinas) tapo negyvenama dykra.

1311 ordinas turėjo vėl laikinų pasisekimų. Nors Pograudos apylinkių gyventojai iš anksto buvo įspėti apie kryžiuočių puolimą, Brandenburgo komtūras ir jo kariai sėkmingai teriojo apylinkę « ir daugelį žmonių nužudė, ar paėmė į nelaisvę, stipriai viską naikindami ugnimi ir plėšimais. Kai jie iš ten išėjo ir pamatė netikėlius, pasiruošusius kovoti, išžudė visus belaisvius žmones ir visa, kas grobyje turėjo gyvybę » [15]. O didysis ordino komtūras « su 150 riterių, stipria kariuomene ir su 2000 pėstininkų » pasiekė Šalčininkus (į pietus nuo Vilniaus), « kur niekada dar nebuvo matyta krikščionių kariuomenė », esą sunaikinęs tris pilis ir grįžęs su dideliu grobiu, vesdamasis 700 belaisvių, « neskaitant užmuštųjų, kurių skaičius buvo labai didelis » [16]. 1314 m. kryžiuočiai du kartu teriojo Medininkus, o 1315 — net Naugarduką [17].

Tose žiauriose kovose per generacijas buvo liejamas lietuvių pagonių kraujas. Čia pateiktieji Dusburgo kronikos pavyzdžiai

[12] PUB, I, 488-489.
[13] SRP, I, 174.
[14] SRP, I, 173-174.
[15] SRP, I, 177.
[16] SRP, I, 178.
[17] SRP, I, 179-181.

gyvai liudija, jog pagonims tada nežinota pasigailėjimo, nes tie nekrikštai ordino priešai, pagal kryžiaus karų ideologiją, gyvai atsispindinčią ir pas Dusburgą[18], buvę « filii Belial », « filii perditionis », « filii iniquitatis » ir t. t.

Lietuviai tose kovose parodė daug energijos ir išvystė veiklią gynybos sistemą. Pasienio pilims ginti, Dusburgo žodžiais, « Lietuvos karalius » paskirdavo mėnesiui, ar ilgesniam laikui, « tam tikrą skaičių ginkluotų vyrų », kurių pakeisti atvykdavo kiti apylinkės vyrai[19]. Turėdamos nuolatines įgulas, pilys buvo visada pasirengusios sulaikyti netikėtą užpuolimą. Lietuviai sustiprindavo senas pilis, uoliai atstatydavo sudegintus priešpilius ir sunaikintas pilis. Visa tai buvo galima, kai priešas, ilgai svetimame krašte nepalikęs, vis grįždavo atgal. Lietuviai smarkiai gindavosi savo pilyse, užpuldavo grįžtančius iš teriojimų kryžiuočius, pagaliau atsimokėdavo savo puolimais į ordino žemes. Lietuvių žygių buvo mažiau negu kryžiuočių, nes jie paprastai per metus suruošdavo apie du puolimus. Lietuviai ne kartą puldinėjo Sembą. Pats Vytenis 1311 plėšė Sembą ir Natangą, paskui Varmę, bet Woplauken lygumose jo kariuomenė buvo sumušta[20]. Kai 1313 m. kryžiuočiai, pasistatę « karo laivą su sienomis ir daug kitų laivų » atplaukė pulti Junigėdos, « išgirdęs apie to laivo sukeltą garsą, lietuvių karalius » Vytenis atsiuntė narsų kilmingąjį Surminą su 100 laivų, kurie priešą nuvijo, o laivą sudegino[21]. 1315 m. rugpiūčio mėn. « lietuviai iš Žemaičių » (« Lethowini de Samethia ») puolė Ragainės pilį, o pats Vytenis rugsėjo mėn. per 17-ką dienų apgulė ką tik ordino magistro Karolio iš Triero pastatytą Christmemelį (Skirsnemunę). Kaip kitados Traideniui Daugpilį, ir Vyteniui nepasisekė naujos pilies paimti, nors ir jis panaudojo porą akmenų svaidyklių ir daug lankininkų[22]. XIV amž. ordinas Nemuno žemupyje ėmė statytis savo pilis, kurių kiekviena vis buvo nukreipta prieš kokią nors arti esančią lietuvių pilį. Tad ir Christmemelyje palikta stipri įgula turėjo saugoti žemaičių Biseną, kurią pavyko sunaikinti 1316 m.

Kryžiuočiai nesitenkino vien kariniais žygiais Lietuvon. Dus-

---

[18] H. Bauer: *Peter von Dusburg*, 1935, 50 sqq.

[19] SRP, I, 174.

[20] SRP I, 176-177. Apie ankstyvesnius (iki 1300) lietuvių žygius į ordino žemes žr. Paszkiewicz: PaRL, nr. 726-727, 735, 744, 752, 758.

[21] SRP I, 179. Panašių epizodų teikia mums paties ordino kronikininkai, kuriems nerūpėjo apie savo priešus gerai atsiliepti; jie dažnai pabrėžia pagonių heroizmą. Vytenio laikais kovos su kryžiuočiais buvo aršios, bet šiems nesisekė įveikti lietuvių pilis prie Nemuno.

[22] SRP, I, 181-182.

burgo kronikos užuominos liudija [23], jog ordinas bandė Lietuvoje įnešti vidaus nesantaikos, kuria jis politiškai naudojosi vėliau (1380-1418), mielai palaikydamas vienus kunigaikščius prieš kitus, priglausdamas pabėgusius. Pačioje Vytenio valdymo pradžioje kryžiuočiai stengėsi suardyti ryšį tarp gausių Žemaičių kunigaikščių ir Lietuvos valdovo. Kadangi Žemaičių kilmingieji politiškai vis rodė savarankiškumo, veiklus Ragainės komtūras Liudvikas de Libencelė (1294-1300), kažkokiu būdu supynė intrygą, skaldydamas priešo frontą. Anksčiau Libencelė buvo daręs prieš lietuvius tiek daug puolimų, jog Dusburgas prisipažino negalįs jų nė išskaičiuoti [24]. Iš pagonių nelaisvės jį išgelbėjo « per savo tarną » vienas sūduvių vadų Skomantas. Libencelė buvęs privertęs viso Nemuno ruožo lietuvius iki pat Lamotinos (Minijos žiočių) « laikytis su krikščionimis taikos ». Tada kryžiuočiams pasisekė paveikti Žemaičių kilminguosius, kurie « žmones kurstė prieš Lietuvos karalių ». Su juo esą buvę ginkluotų susirėmimų, « kurių viename iš abiejų pusių kritę po 100-200 ar daugiau » [25]. Nors šių žinių negalima patikrinti jokiomis kitomis versmėmis, atrodo, jog kryžiuočiams buvo pasisekę įnešti Lietuvoje vidaus nesutarimų. Gal būt, su jais kokį nors ryšį turi ir to meto pabėgėliai į Prūsus. Ordinas jiems ten mielai suteikdavo žemės, iki bus užvaldyta Lietuva ir grąžinta jų tėviškė [26].

Ordino pastangos sukiršinti Žemaičius su Vyteniu betarpiškai siejasi [27] su šio įsimaišymu į Livonijos vidaus kovas. Krikščionių pasauliui atrodė nuostabu, kaip pagonis Vytenis tapo ištikimu sąjungininku Rygos miesto ir Livonijos arkivyskupo. Lietuvių ir rygiečių sąjunga, atnaujinta vėliau prie Gedimino, iš viso patvėrė tris dešimtmečius. Ji buvo pagrįsta gyvenimo dėsniu : mano priešo priešas yra mano draugas.

Nuo Mindaugo laikų besitęsią nesutikimai tarp ordino ir Rygos, kurią visada palaikė arkivyskupas, 1297 m. virto atviru karu. Apie jį patikimų žinių duoda liubekietis kronikininkas Albertas von Bardewik [28]. Militariškai daug stipresnis ordinas arkivyskupą Joną III paėmė nelaisvėn ir užėmė dvi jo pilis (Kokenhusen ir Treyden). Norėdami Rygai trukdyti susisiekimą su kitais Hanzos miestais, kryžiuočiai prie Dauguvos pasistatė Neuermühleno tvir-

---

[23] SRP, I, 159.

[24] SRP, I, 159 p.

[25] SRP, I, 159, 539-540 p.

[26] Dovanojimų dokumentų ištraukas yra surinkęs PASZKIEWICZ : PaRL. Plg. jo PaJM, 161 p. ir pst. 3, 252 p. ir pst. 3. Dokumentų tekstų dauguma yra pas PUB, I, 1 ; I, 2, 488, 489 ; II, 1, 19, 80, 126 ir kt. p.

[27] Tokią užuominą pagrįstai daro PASZKIEWICZ : PaJM, 161 p.

[28] BARDEWIK : Chroniken der deutschen Städte, 26, Leipzig 1899, 285-316 p.

tovę, ir kitą rengėsi statyti žiotyse. Rygiečiams mirtinai reikėjo stipresnio sąjungininko, ir jie nepabūgo susidėti su pagonimis lietuviais.

Su lietuviais Rygos vokiečiai jau nuo seniau palaikė prekybinius santykius. Nuo pirmojo karaliaus taikos metų jie sėkmingai prekiavo ne tik Dauguvos krantuose, bet ir pačioje Lietuvoje. Rygos skolų knyga (« Das Rigische Schuldbuch »), kurioje būdavo įrašomi skolininkai ir savininkai prekių, kai už jas ne tuojau buvo mokoma, mini 35 Lietuvą liečiančius skolų užrašus (1286-1352) [29]. Rygos pirkliai gana domėjosi Lietuvos vašku (« cera Letowica ») ir kailiais, patys didžiojoje Lietuvos kunigaikštijoje turėdami gerą rinką druskai, geležiai ir vilnonėms medžiagoms.

Lietuva tokia prekyba buvo stipriai suinteresuota. Neturint saugaus priėjimo prie jūros, Ryga jau XIII amž. pasidarė Lietuvai svarbi prekybos centralė. Buvo įdomus reiškinys, jog Livonijos ordinui ir kariaujant su lietuviais, su jais rygiečiai sugebėjo palaikyti prekybą. Rygoje Lietuvos kunigaikščiai apsirūpindavo brangenybėmis. Pvz., 1292 ten minimas « Lietuvos karaliaus auksakalys » [30]. Tada Lietuvos valdovas Rygoje vis daugiau turėjo ekonominių reikalų [31]. Su Livonijos ordinu pastoviai kariaująs Vytenis, prie Dauguvos turėjęs svarbų prekybos punktą Polocką, Rygai buvo geras pagalbininkas.

Tų nusistovėjusių prekybinių santykių rėmuose yra labiau suprantama, kodėl rygiečiai su lietuviais lengvai rado kelią į politinę sąjungą, iš kurios išsivystė glaudus karinis bendradarbiavimas. Nepatogu Rygai buvo girdėti priekaištą apie bendravimą su pagonimis. Tad Rygos arkivyskupo paraginti, Lietuvos pasiuntiniai, 1298 atvykę Rygon sutarties reikalu, pareiškė, jog lietuviai, Mindaugo pavyzdžiu, norį jungtis su krikščionimis ir krikštytis. Savo pažadus jie dar patvirtino pagoniško papročio priesaika [32].

Bendrai veikdami, lietuviai ir rygiečiai 1298 m. pavasarį sudegino prie Neuermühleno ordino sukrautą medžiagą, skirtą sustabdyti rygiečių laivybai Dauguva. Atvykęs pats Vytenis, gegužės gale sunaikino į šiaurę nuo Rygos ordino pilį Karkhaus (Karkus). Veltui kryžiuočiai grįžtantiems prie upės Toreidos pastojo kelią (VI. 1). Čia žuvo pats magistras Bruno, Fellino komtūras ir 20 riterių [33]. Tolimesnius Vytenio pasisekimus tačiau sukliudė Prūsų

[29] Plg. Z. Ivinskis: *Handelsbeziehungen* (Congr. Primus Hist. Balt., 1938, 276-285 p.).
[30] LUB, III, 189 p.
[31] LUB, III, 179-180 p.
[32] LUB, I, 714-715 p.
[33] Bardewik, ten pat.

kryžiuočiai, kai, Karaliaučiaus komtūrui vadovaujant, atvyko stipri pagalba [34]. Su rygiečiais atvykę laivais griauti Neuermühleno pilies, lietuviai skaudžiai pralaimėjo. Prie ano meto didžių skaičių pamėgimo, Dusburgas užrašė, jog ten kautynėse žuvę 4000 lietuvių ir rygiečių [35]. Bet ir padarę su ordinu paliaubas, rygiečiai toliau palaikė su lietuviais sąjungą. Kaip Rygos sąjungininkai, šie vėl 1305 m. įsiveržė Livonijon. Nors prie Dobės jie pralaimėjo, bet karo veiksmus tęsė iki 1307 m. vasaros [36].

Sustabdęs trumpam savo žygius į Livoniją, Vytenis visa jėga nusikreipė į be paliovos Žemaičius puolantį Prūsų ordiną. Rygiečiai tačiau, nors ir verčiami, nenutraukė savo susitarimo su lietuviais, ir Vytenis jiems vėl teikė pagalbą. 1309 m. jo sūnus Svelgaitis (Swalegote) su didele kariuomene buvo Livonijoje [37]. 1310 savo ištikimą sąjungininką ginklu parėmė pats Vytenis. Tie santykiai ne tik nešė Lietuvai turto, bet ypač buvo naudingi pakelti pagoniškosios Lietuvos vardui svetur. Kai prasidėjo ordino ir rygiečių tardymo procesas (1312), rygiečiai turėjo progos parodyti, jog ordino propagandinės paskalos apie Lietuvą buvo tendencingos [38]. Ilgoje byloje ir apeliacijose į Apaštalų Sostą Rygos arkivyskupas ir miestas teigdavo, jog Lietuva priimtų krikštą, jeigu jos nesulaikytų ordino žiaurumai ir žodžio laužymas. Dėl ordino kaltės ir Mindaugas esąs metęs krikščionybę [39]. 1309 m. popiežius buvo metęs ordinui interdiktą. Rygos arkivyskupo ir Rygos miesto kaltinimai, aišku, kenkė Vakarų akyse geram vardui ordino, vis laukiančio sau pagalbos ir pilgrimų.

Vesdamas dviem frontais karus su kryžiuočiais, Vytenis nepamiršo ir kaimyninių rytinių žemių. Naudodamasis proga, jis apie 1300 m. ilgiems laikams Lietuvai užvaldė Polocką. Šis turtingas ir svarbus prekybos punktas prie Dauguvos, Mindaugui mirus, buvo atsipalaidavęs nuo Lietuvos. Polocko žemę prijungus, Vytenio valstybėje ėmė didėti rytinių slavų skaičius, ir slavai jau rodėsi lietuvių karo žygiuose. Paties Vytenio rūpesčiu apie 1300 m. Lietuvos graikų tikėjimo gyventojams Naugarduke buvo įkurta atskira metropolija [40], bet ji, tegyvavus 30 metų, žlugo.

---

[34] SRP, I, 164 p.; II, 56 p.

[35] SRP, I, 163 p.

[36] SRP, I, 284; II, 56 p.

[37] Paszkiewicz: PaRL, nr. 809.

[38] *Das Zeugenverhör des Franciscus de Moliano*, ed. v. A. Seraphim, Königsberg i. Pr. 1912 (yra įdomios medžiagos ir prekybiniams Lietuvos santykiams ne tik su Ryga, bet ir su ordinu).

[39] Plg. Paszkiewicz: PaJM, 166 p.

[40] Paszkiewicz: PaRL, nr. 762.

Vytenio mirties aplinkybės nėra tiksliai žinomos. Perrašinėtojui padarius klaidą, rusų metraščiuose atsirado žinia, būk Vytenis buvęs perkūno nutrenktas nuo arklio. Tikra yra tik tiek, kad nuo 1315 m. jo vardas daugiau nebeminimas. Dusburgas yra paskutinis, kuris pažymi, kaip « Vithenus rex Lethowinorum » 1315 m. rugsėjo mėn. buvo apgulęs Christmemelį [41]. Gal būt, arčiau tiesos yra pagal Vygando kroniką daroma išvada, jog Vytenis bus žuvęs kovose su kryžiuočiais, kurie jam visą valdymo laiką nedavė ramybės.

Pėdsakų apie Vytenio sūnus beveik nėra istorijoje. Iš 1309 m. yra vienintelė žinutė apie minėtą sūnų Svelgaitį. Iš Vytenio brolių — Voinas sėdėjo Polocke, o Gediminas tapo didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu. Lieka neišspręstas klausimas, kokiu būdu Gediminas paėmė valdžią: ar nuskriausdamas sūnėną Vytenaitį, ar taikiu būdu. Viena yra aišku, kad jis buvo tikrasis pagrindėjas Lietuvos valstybės galybės, kurią jo nustatytose vėžėse per pusantro šimtmečio išlaikė jo vaikai, anūkai ir praanūkai iki pat Kazimiero Jogailaičio.

Antonovič, V. B. : AnM ; AnOč. — Antonovič, V. B., Ilovajskij, D. J. : *Istorija Vel. Kn. Litovskogo do upadku udel'noj sistemy v litovskoj Rusi*, Tarnopol 1887. — Chodynicki, K. : *Ze studjów nad dziejopisarstwem rusko-litevskiem* (*t. n. rękopis Raudański*), AW, t. 3, 1925-1926, 387-401 p. — Fijalek, J. : *Średniowieczne biskupstwa kościoła wschodniego na Rusi i Litwie*, KH, t. 10, 1896, 487-521 p. — Ivinskis, Z. : *Die Handelsbeziehungen Litauens mit Riga im 14. Jh.*, Primus Congr. Histor. Balticorum, Riga 1938, 276-285 p. — (") *Vytenis*, LE, t. 34, 404-406 p. — Puzinas, J. : *Gardino pilys*, Karys, 1972, nr. 7 ir 8, 217-223, 254-261 p. — Schröder, H. G. : *Der Handel auf der Düna im Mittelalter*, HGbll, t. 23, 1917, 23-156 p. — Varakauskas, R. : *Lietuvos valstybės pergalių prieš Livonijos ordiną XIII a. pabaigoje - XIV a. pradžioje klausimu*, IstV, t. 6, 1964, 129-139 p. — (") *Lietuvos kovų su Livonijos ordinu XIII a. tyrinėjimų klausimu*, IstV, t. 9, 1968, 145-159 p.

[41] SRP, I, 181-182 p.

3. Gedimino (1316-1341) valdymo pradžia ir jo krikšto klausimas *

Po Mindaugo ir Traidenio Gediminas buvo pirmasis valdovas, kuris Lietuvą padarė stipria ir galinga valstybe. Daugelis jo žygių dėl šaltinių trūkumo liko menkai težinomi, o kartais tik šiek tiek *nujaučiami*. Megzdamas plačius santykius, jis pakėlė savo valstybės reikšmę kaimynuose ir padarė ją žinomą visoje Europoje. Bendraudamas su artimomis krikščioniškomis valstybėmis, Gediminas užmezgė ryšius ir su Apaštalų Sostu. Tik jis neturėjo Mindaugo sėkmės, nes pats nesiryžo krikštytis. Gediminas, nors amžininkų raštuose ir kronikose, kaip ir jo sūnūs (Algirdas ir Kęstutis), dažnai buvo vadinamas « rex », tačiau karaliaus titulo palikuoniams neišlaikė, juo labiau, kad Gedimino anūkas karaliaus garbę priėmė kaimyninėje Lenkijoje, Lietuvos valdovui pastoviai tepalikdamas didžiojo kunigaikščio titulą.

Eilė kitų Gedimino atliktų darbų Lietuvai turėjo ilgo patvarumo. Vieną iš savo pilių, būtent Vilnių, Gediminas padarė vyriausiu Lietuvos miestu, mūsiškai tariant, sostine. Prie Gedimino įpėdinių tik tas, kas valdė Vilnių, skaitėsi vyresniu už kitus, t. y. didžiuoju kunigaikščiu. Todėl Kęstutis ir Algirdas, norėdami paimti vyriausią valdžią, iš Vilniaus šalino brolį Jaunutį. Kęstutis vyriausiuoju Lietuvos valdovu tetapo 1381, kai pats, išvaręs Jogailą, atsisėdo Vilniaus pilyje. Ir Vytautas įgijo didžiojo Lietuvos kunigaikščio titulą, kai 1392 m. gavo vyriausią Lietuvos miestą Vilnių ; taip ėjo ir toliau.

Gediminas išgarsėjo kaip sėkmingas rytinių rusų žemių jungėjas prie Lietuvos. Jis pajungė Lietuvai į Kijevą krypstančias Pinsko ir Turovo kunigaikštijas. Jo įtaka kilo ir Smolensko kunigaikštijoje. O išplėsdamas santykius su Pskovu ir Didžiuoju Naugardu, Gediminas vykdė savo antimaskvinę politiką. Tad jo globos ieškojo ano meto Maskvos priešai. Vieni iš tokių buvo Volgos aukštupyje Tverės kunigaikščiai, kurie, kaip Maskvos varžovai, pastoviai palaikė draugišką sąlytį su Gediminu ir jo įpėdiniais. Jo nustatyta politinė programa ilgam paliko Lietuvos ateičiai. Gediminas vėl, kaip ir Traidenis, jungė kitų baltų žemes į savo valstybę, paimdamas taip pat dalį Jotvingos. Jis prisiėmė ne tik lietuvių, « daugelio rusų », bet ir « žiemgalių kunigaikščio ir vado » titulą [1].

---

* Šis ir du sekantieji skyreliai išsp. Aiduose, 1959, nr. 9 ir 10, 376-383, 422-427 p., antrašte : *Lietuvos valstybės galybės kūrėjas didysis Gediminas (1316-1341)*.

[1] LUB, II, 144 p. ir kt. Gedimino dok.

Gedimino dinastijai XIV amž. teko didelė laimė, kad vienas po kito iš eilės sekė žymūs valdovai, ir taip per visą šimtmetį iki Vytauto mirties. Pats Gediminas, lygiai kaip ir jo sūnūs, užaugino sūnumis gausias šeimas, taip pat ir žymų skaičių dukterų, padedančių vedybomis sustiprinti politinius ryšius ir teritorialinius laimėjimus.

Gediminas paveldėjo slegiantį pirmatakų palikimą, būtent, nesibaigiančias kovas su kryžiuočiais. Jis išvystė stiprų pasipriešinimą. Jo laikais Lietuva buvo aptraukta dar didesniu tinklu pilių, sudarant visą gynybos sistemą, paskui paveldėtą Kęstučio ir Algirdo. Sunkiau prieinamose vietose, ant skardžių, tarp balų ir krašto gilumoje, kaip liudija išlikę piliakalniai, buvo įrengta daug pilių. Jų įgulų pareiga buvo ne tik pačią pilį ginti, bet, priešui pasirodžius, iš sargybos bokšto, ar kalno ugnies laužu kitus gyventojus įspėti apie pavojų, kad jie slėptųsi, ar su savo būtiniausiu turtu subėgtų pilin. Lietuvių pilys paprastai buvo ne mūrinės, bet ąžuolinių sienų su aštriais kuolais viršuje. Kai jas narsiai gindavo karingos įgulos, paprastai jos atsilaikydavo prieš riterių puolimus. Svarbiosios Žemaičių pilys, kurias kryžiuočiai Gedimino laikais atakuodavo, buvo ne tik nuo Mituvos žiočių iki Nevėžio, bet krašto gilumoje ir toliau.

Ordinas teturėjo vieną tikslą: savo nepaliaujamais teriojimo žygiais, kurie labiausiai kankino Žemaičius, paklupdyti pagonių kraštą ir jį užvaldyti. Puolimai sekė puolimus. Pvz., 1316 m. pradžioje kryžiuočiai plėšė Dubysos žemupį, paskui jie brovės krašto gilumon iki Varnių; balandžio mėn. jie sunaikino Biseną, o vasarą vėl teriojo Varnių sritį, kurią trumpu laiku nuliežė kelis kartus. Kryžiuočių puolimus veikliai parėmė du grafai, riteriai ir kiti kilmingieji iš Vokietijos, kurių daugelis prie Medvėgalio buvo pakelti į riterius [2]. Bet niekad nebus galima turėti tikslaus vaizdo apie XIV amž. vykusius ordino žygius Lietuvon, nes pagrindiniai to laiko kronikininkai — Livonijos ordino kapelionas Hermanas de Wartberge (iki 1378) ir šauklys (heraldas) Wigandas iš Marburgo (iki 1394) visų žygių neužrašė. Bet tiedu ir kiti papildomi šaltiniai yra išlaikę įvairių detalių, iš kurių galima spręsti ir apie kovojimo būdą, ir apie ginklus, ir apie lankytas vietas bei pilis.

Buvo įvairių žiaurios kovos epizodų. Viename iš įprastinių žygių (1320) kryžiuočiai Medininkų srityje smarkiai pralaimėjo. Kai būrio vadas, ordino maršalka Henrikas von Plotzke su 29 riteriais žuvo, į nelaisvę paimtas jo padėjėjas Gerhardas Rude, « šarvuotas ir sėdįs ant savo žirgo », buvo sudegintas padėkai die-

---

[2] SRP, I, 182-183, 185 p.

vams[3]. Bet jokie pralaimėjimai kryžiuočių nesulaikė nuo tolimesnių puolimų. Paminėtinas yra 1322 m. žygis, kai riteriai su būriu žymių kryžininkų įsiveržė į Žemaičius ir dažnai lankomoje Vėjukų srityje (Wayken — į vakarus nuo Raseinių) « tokias skerdynes padarė žmonėms, kad ten tik šlapia (vieta) bepaliko »[4]. Gaisrais nusiaubę Raseinių ir Ariogalos sritis, Dubysos žiotyse jie tačiau nepaėmė nuo seniau vis puolamos Peštvės. Kai « pilies žmonės negalėjo sulaikyti ant sienų užkopusių (kryžininkų) nei ietimis, nei kalavijais, nei kurios kitos rūšies ginklais, pagaliau dviese, trise, ar dar daugiau, nusitvėrę rąstus, atrėmę juos į belipančiųjų krūtinę, ar nugarą, ir bestumdami, juos nuversdavo nuo sienų. Nakties tamsai beartėjant, broliai liovėsi puolę »[5].

Lietuviams užteko jėgos ne tik gintis, bet ir priešą puldinėti Prūsuose ir Livonijoje (1318-19). 1322 m. jie įsiveržė Estijon. Lietuviams puolant Livoniją, kryžiuočiai įsiveržė Žemaičių gilumon ir padarė daug nuostolių[6]. Bet jau 1323 m. kovo mėn. « Lietuviai iš Žemaičių » puolė Klaipėdą, o Gedimino būriai vasarą teriojo Sembą.

Gediminas buvo ne tik karys, bet ir valstybininkas. Šalia kardo jis veikė ir diplomatija. Anų sunkių kovų metu yra atsiradę šeši laiškai, kurie Gedimino vardu buvo išsiuntinėti į Vakarų Europą įvairiems adresatams. Jie yra žinomi tik iš nuorašų. O vieno jų turinys atpasakotas popiežiaus atsakyme Gediminui. Vienas tų laiškų (1323.I.24), skirtas « visai krikščionijai », buvo išsiuntinėtas penkiems Vokietijos miestams ir Romai (Avignonui). O trys laiškai (V.26) buvo pasiųsti Saksų provincijos pranciškonams ir domininkonams ir Hanzos miestams (Liubekui, Rostokui, Stralsundui, Greifswaldui, Stettinui ir Gotlando salai). Du, o gal ir trys laiškai buvo parašyti popiežiui. Paskutinis Gedimino laiškas (1325.VI.2) yra rašytas Talino ir Tartu vyskupams, Rygos miesto tarybai ir Danijos vietininkui Taline.

Kadangi dėl tų laiškų autentiškumo ginčas tebesitęsia nuo pat jų atsiradimo iki šiol, yra susidariusi gausi literatūra. Daugumoje vokiečiai (C. Dreyer, J. Voigt, K. Forstreuter ir kt.) tuos laiškus tarė esant rygiečių falsifikatais, arba bent stipriai įtartinais. Lenkai ir lietuviai (T. Narbutas, A. Prochaska, K. Chodynicki, H. Paszkiewicz ir kt.) gynė jų autentiškumą, arba laikė juos glaudaus rygiečių ir Gedimino politinio veikimo produktu (J. Jakštas, Z. Ivinskis).

---

[3] SRP, I, 185 p.
[4] SRP, I, 186 p.
[5] SRP, I, 186 p.
[6] SRP, I, 186, 284 p.

Jeigu tie laiškai ir būtų buvę rygiečių sufalsifikuoti be Gedimino pritarimo, vis tik jie yra svarbūs to paties meto santykių dokumentai [7]. Greičiausiai jie yra artimo Rygos ir Vilniaus dvaro bendradarbiavimo vaisius. Jie negalėjo būti pagaminti visai be Gedimino žinios, nes eilei dalykų arba turėjo būti Lietuvos valdovo pritarimas, arba jie tik Gediminą tedomino. Laiškų pagrindinė mintis buvo ta, jog Gediminas, pripažindamas popiežiaus autoritetą, žadėjo krikštytis. Tur būt, Gediminas nebuvo tiek daug ketinęs, kiek du pranciškonai (Bertoldas ir Henrikas) laiške įrašė. Gediminui labiausiai rūpėjo sudaryti su ordinu taiką, ir jis prašė popiežiaus tarpininkavimo. Apie patį krikštą tebuvo kalbama bendrais posakiais.

Savo laiškuose Vokietijon Gediminas kvietė Lietuvon visokiausius amatininkus, pirklius, paminėdamas ir riterius su valstiečiais. Kolonistams žadėjo jis daug lengvatų bei privilegijų ir per 10 metų nereikalauti iš jų jokių mokesčių. Rašydamas Saksų pranciškonams ir domininkonams, Gediminas prašė atsiųsti į Lietuvą vienuolių, pažymėdamas, jog Vilniuje ir Naugarduke esančios jo paties statytos katalikų bažnyčios. Kiekviename tų laiškų smarkiai buvo puolamas ordinas. Toks kaltinimų ordinui kartojimas yra davęs progos išvadai, jog laiškus Gedimino vardu sufabrikavę Livonijos ordino priešai — rygiečiai. Tą prielaidą palaikė ir faktas, jog patys kryžiuočiai, norėdami rygiečius suniekinti Vakarų krikščionių akyse, skelbė, jog Gedimino laiškai esą rygiečių darbas. Šie gynė savo garbę ir tvirtino laiškų autentiškumą. Tuo būdu dvi priešingos nuomonės įvairiose redakcijose yra patekusios ir į to meto metraščius.

Gedimino laiškai kaimyninėse žemėse iššaukė didelį susidomėjimą. Vikriai išnaudodamas nuo Vytenio laikų susidariusią padėtį, Gediminas su Rygos miestu ir arkivyskupu, kuriedu toliau tęsė kovą prieš Livonijos ordiną, jau prieš laiškų rašymą palaikė sąjungą (1322). Livonijoje vidaus ginčas buvo tiek paaštrėjęs, jog arkivyskupas Fridrichas ieškojo užtarimo pas popiežių Avignone. Ten jis buvo užvedęs ilgą procesą, tikėdamasis kryžiuočiams Livonijoje paruošti tragišką galą.

Šios nesantaikos metu ir Lietuvos krikšto klausimas atsidūrė padėtyje be išeities. Kai ordinas lietuvių pakrikštijimą teįsivaizdavo tik kraštą ginklu užėmus, kaip jau buvo įvykę Prūsuose, Rygos arkivyskupas norėjo Lietuvą bažnytiniu atžvilgiu turėti

---

[7] SRP, I, 187-188 p. Panašiai yra įdomūs teritoriniam Lietuvos pasiskirstymui Mindaugo vardu surašyti donaciniai dokumentai (1257, 1259, 1260).

savo metropolijos jurisdikcijoje. Iš Rygos Lietuvon buvo siuntinėjami dvasininkai skelbti evangelijos [8]. Ten veikė pranciškonai ir domininkonai. Yra ženklų spręsti, jog Rygoje jau buvo suprojektuota « Lietuvos (bažnytinė) provincija » [9]. Rygos arkivyskupas rūpinosi Lietuvos krikšto reikalą pastūmėti pirmyn. Galimas dalykas, jog Rygos arkivyskupo pritarimą turėjo ir aniedu vienuoliai pranciškonai, kuriedu popiežiui apie Gedimino krikštą buvo įrašę daugiau, negu šis buvo ketinęs.

Jau 1317 m. Gediminas iš popiežiaus Jono XXII buvo gavęs raginimą krikštytis [10]. O pats Lietuvos valdovas nebuvo joks krikščionybės priešas. Jo paties dvare sukinėjosi ir turėjo įtakos pranciškonai, kurie tvarkė kanceliariją. Keli Gedimino sūnūs (Narimantas, Karijotas ir Liubartas tikrai), gaudami savo dalis stačiatikių srityse, priėmė jų tikėjimą. Lenkijon nutekėjusios dvi jo dukterys krikštijosi lotyniškai (1321 m. Elzbieta — už Vaclovo-« Vankos » Plocke-Mozūrijoje; 1325 m. Aldona-Ona — už Kazimiero).

Aniems laikams Gedimino religinis pakantrumas buvo nuostabus. Popiežiaus legato pasiuntiniams apie savo ir Lietuvos valstybės tikėjimo klausimą jis pareiškė : « Tegul krikščionys (lotyniškieji) Dievą garbina pagal savo apeigas, tegul rusai (rutheni) jam tarnauja pagal savo paprotį, lenkai taip pat savuoju būdu, o mes Dievą garbiname savuoju papročiu, — ir visi turime vieną Dievą ».[11] Iš tų autentiškų Gedimino žodžių matyti platus žvilgsnis toleranto valdovo, kurio valstybėje buvo daug tautų ir religijų [12].

Gedimino palaikomi ryšiai su Ryga ir arkivyskupu galėjo Lietuvai būti posūkiu, priimant krikštą iš Rygos, juo labiau, kad plėsdami su Lietuva naudingus prekybinius santykius, rygiečiai būtų nusiplovę priekaištą, kad jie turi bendrų reikalų su nekrikštais. Galutinio apsisprendimo kelias buvo visai arti. Tuo būdu Lietuva, priimdama krikštą iš Rygos arkivyskupo, būtų buvusi įtraukta vokiečių kultūros sferon, kaip jai vėliau oficialus krikštas atnešė lenkų kultūros įtaką.

Iš Livonijos jau antrukart Lietuvos valdovui atneštas lotyniškas krikštas — tik šį kartą jau ordino priešo, o ne kaip Mindaugo laikais — būtų reiškęs ir valstybei naują politinį kelią. Bet

---

[8] SRP, I, 155 p.

[9] L. Arbusow : *Römischer Arbeitsbericht* (Acta Universitatis Latviensis) 1928, 386 p. Plg. Paszkiewicz : PaJM, 257 p.

[10] MPV, III, 205 p.

[11] LUB, VI, 479 p.

[12] K. Forstreuter : *Die Bekehrung des Litauerkönigs Gedimin,* (žr. bibliogr.) 157 p.

vokiečių ordinas per daug buvo užsisklendęs savo siauruose siekimuose. Tad Gediminui politinės aplinkybės krikštui tapo gana nepalankios, nes teisę krikštyti Lietuvą tik sau tepripažino kryžiuočiai, kurie uoliai savo žygiuose nešė kryžių ant kardo galo. Ryžtingai kovojančių pagonių jie iš viso neturėjo progos klaustis, ar jie turi norą krikštytis. Kryžiuočiai todėl priešinosi ir visaip trukdė, kad Lietuvos krikštijimo iniciatyvą į savo rankas neperimtų Rygos arkivyskupas. Popiežiaus delegato pasiuntiniai savo platų pranešimą apie pokalbius Vilniuje (1324 gegužės gale) baigė desperatišku prierašu: «... slaptai sužinojome..., kad broliai Prūsijos kryžiuočiai padovanojo daug drabužių ir gėrybių Žemaičių galingiesiems su ta sąlyga, kad jie sukiltų prieš karalių, sakydami, jei jis priims tikėjimą, jie išnaikinsią jį, jo sūnus ir visus jo šalininkus ir išvysią drauge su teutonų ordino broliais iš savo karalystės ir iš savo pašaknų visus išrausią. Tų grasinimų žodžiai daug kartų tais metais buvo sakomi karaliui tiesiog į akis. Panašius grasinimus kalbėjo prieš jį ir rusai»[13].

Jeigu tuose žodžiuose ir galėjo būti šiek tiek perdėjimo, yra tikra, kad Gedimino laiškų išsiuntimo laikotarpyje Lietuvą puldinėjo Prūsų kryžiuočiai, kuriems iš šono atėjęs pagonių pakrikštijimas būtų reiškęs galą jų pretenzijų į Lietuvą (taip ir įvyko po 1387 m.). Nedrįsdamas tačiau atvirai stoti prieš Gediminą, Livonijos ordinas drauge su Livonijos vyskupais siuntė pasiuntinius Vilniun, kur 1323.X.2 buvo padaryta taika, kurioje buvo nustatyti ir Rygai svarbūs prekybos reikalai[14]. O Prūsų ordinas kiršino Žemaičius, kurie ir taip jau XIV amž. tapo užsikirtę krikščionybės priešai. Kryžiuočiai nieko nepraleido Lietuvon, su Didž. Naugardu sudarė sutartį prieš Gediminą, kurį juodino, rašydami krikščionių valdovams ir popiežiui.

Visoje toje per ištisus metus po Gedimino laiškų parašymo susidariusioje politinėje būklėje, kada 1324 vasarop iš Avignono atvyko Rygon du legatai (vysk. Baltramiejus ir abatas Bernardas), Gediminas diplomatiškai išsisukinėjo, vengdamas savo laiškuose popiežiui surašytų krikšto pažadų. Politinė padėtis buvo susidariusi kitokia, negu prieš 75 metus valdant Mindaugui, nes Gedimino nespaudė jokia koalicija, nei baimino koks sosto pretendentas. Tad jis galėjo krikšto klausimą atidėti. Esą jis per pokalbį su pasiuntiniais metęs žodžius: «... jei kada nors esu turėjęs tokį sumanymą (pasikrikštyti), tepakrikštija mane velnias»[15]. Šituose

---

[13] LUB, VI, 482 p.
[14] MPV, III, 226 p.
[15] LUB, VI, 479 p.

žodžiuose, berods, atsispindi Gedimino anksčiau turėtos viltys, kada jis, kreipdamasis į popiežių, buvo tikėjęsis, jog aukščiausias Bažnyčios autoritetas sudraus ordiną. Avignone greičiausiai nedaug tebuvo žinoma, kad kryžiuočiai, sau įsikalę pagonių lietuvių krikštijimo monopolį, kliudė Lietuvai užmegzti ryšius su krikščioniškomis valstybėmis. Iš Avignono 1325 m. sugrįžęs Rygos arkivyskupas metė ordinui interdiktą už Lietuvos krikšto sutrukdymą.

Krikšto klausimą atidėjus, Gediminui berūpėjo tik naujai sudarytoji taika. Išvykdami iš Livonijos, popiežiaus legatai įsakė su Gediminu nekariauti ketverius metus, nes buvo turima vilčių, kad per tą laiką Gediminas galįs pasikrikštyti. Tuo metu kryžiuočiai, kad ir erzindami Gediminą kitais būdais, laikėsi oficialios taikos, ir karą tepradėjo 1328 m. Prūsų ordinas, nepripažindamas tos sutarties, skatino savo vyskupus ir jų kapitulas pareikšti Livonijos dvasininkams protestą, reikalaujant anuliuoti su Gediminu pasirašytą sutartį [16].

ADAMUS, J. : *O tytule panującego i państwa litewskiego*, KH, t. 49, 1930, 313-332 p. — BŪTĖNAS, P. : *Lietuvos sostinė Vilnius*, Karys, 1973, nr. 8, 264-266 p. — ('') *Vilniaus pradžia*, Karys, 1973, nr. 10, 342-344 p. — ('') *Karalius-kuningas*, Karys, 1971, 193-197, 227-230, 263-265, 306-311 p. — CHODYNICKI, K. : *Próby zaprowadzenia chrześcijaństwa na Litwie przed r. 1386*, PH, t. 18, zesz. 2, 3, 1914, 219-255, 257-319 p. — FORSTREUTER, K. : *Die Bekehrung Gedimins und der Deutsche Orden*, AF, t. 5, 1928, 239-268 p. — ('') *Die Bekehrung des Litauerkönigs Gedimin. Eine Streitfrage*, atsp. iš Jahrbuch der Albertus-Universität zu Königsberg i. Pr., t. 6, 1955, 142-158 p. — IVINSKIS, Z. : *Die Handelsbeziehungen Litauens mit Riga im 14. Jh.*, Primus Congr. Histor. Balticorum, Riga 1938, 276-285 p. — ('') *Gedimino pilis*, LE, t. 7, 75-76 p. — JAKŠTAS, J. : JakG, I, 127-135 ; II, 5-59 p. — ('') *Naujausi Gedimino dinastijos kilmės tyrinėjimai*, LP, I, 1, 1940, 29-56 p. — JONYNAS, I. ir JAKŠTAS, J. : *Gediminas*, LE, t. 7, 62-70 p. — JURGINIS, J., MERKYS, V., TAUTAVIČIUS, A. : *Vilniaus miesto istorija nuo seniausių laikų iki Spalio revoliucijos*, Vilnius 1968. — KRZYWICKI, L. : *Žmudskije pilkalniej*, atsp. iš Izvestija Imper. Archeolog. Kommissii, vyp. 29, St. Peterburg 1908. — ('') *Pilkalnie na Litwie*, Studja Staropolskie, księga ku czci Aleksandra Brucknera, Kraków 1928, 154-172 p. — KUČINSKAS, A. : *Gedimino dinastijos kilmė*, Mūsų Žinynas, nr. 107-108, Kaunas 1934, 138-149, 194-204 p. — PAŠUTA, V. ir ŠTAL, J. (parengė) : *Gedimino laiškai*, Vilnius 1966. — PLATONOV, S. F. : *Geschichte Russlands vom Beginn bis zur Jetztzeit*, Leipzig 1927, 109-111 p. — PROCHASKA, A. : *O prawdziwości listów Gedymina*, RAU, t. 32, 1893, 222-255 p. — SPLIET, H. : *Die Briefe Gedimins*, Sinsheim 1953. — STANKUS, J. : *Rumšiškių kapinyno XIV-XVI a. geležies dirbinių metalografinė analizė*, AkMD, t. 47, 1974,

[16] LUB, II, nr. 696.

63-71 p. — Tautavičius, A.: *Vilniaus žemutinės pilies mediniai pastatai XIII-XIV amžiais*, ILKI, IV, 1964, 171-187 p. — Urbanavičius, V.: *Rumšiškėnai XIV-XVI amžiais*, Acta Historica Lituanica, VI, Vilnius 1970. — Varakauskas, R.: *Lietuvos ir Livonijos santykiai Gedimino valdymo laikotarpiu (1316-1341 m.)*, IstV, t. 11, 1970, 179-197 p. — Vasil'evskij, V.: *Obraščenie Gedimina v katoličestvo*, ŽMNPr, t. 177, 1872, 65-196 p. (liet. vert. Švietimo Darbe 1922).

4. Gedimino taika su Lenkija ir kovos su vokiečių ordinu

Matydamas, kad kova su kryžiuočiais užtruks, Gediminas tuo tarpu surado talkininką Lenkijos Vladislovo Lokietkos asmenyje. Šis ruošėsi kariauti su ordinu dėl užgrobto Dancigo ir Pamario. 1325 m. sudarydami taikos sutartį, sąjungininkai ją sutvirtino vedybomis tarp Lokietkos sūnaus Kazimiero ir Gedimino dukters Aldonos, kuri, kaip vėliau buvo pasakojama, Lenkijon atsivedusi 24.000 Lietuvoje buvusių lenkų karo belaisvių.

Lietuva jau nuo Traidenio laikų turėjo pastovesnį ryšį su Mozūrija. Išleidęs savo dukterį už Plocko «Vankos», Gediminas ir savo laiškuose kviečiamiems į Lietuvą vakarų svetimšaliams rekomendavo kelią per Mozūriją. Jo 1325 m. sutartis buvo pirmasis su Lenkija taikos sąlytis, kurio atminimas dar buvo jaučiamas Liublino unijos išvakarėse, t. y. beveik po pustrečio šimtmečio.

Iš Gedimino ir Lokietkos sąjungos daugiausia naudos turėjo Lenkija, nes jos lietuviai nebepuldinėjo. Tad vienas to laiko kronikininkų, kalbėdamas apie Kazimiero ir Aldonos vedybas, užrašė, jog «atėjo taika tarp Lenkijos ir Lietuvos»[1]. 1326 m. Gediminas talkininkavo Lokietkai, pasiųsdamas jam, kovai prieš Brandenburgo markgrafą 1200 vyrų, kuriems vadovavo Gardino seniūnas Dovydas. Sąjungininkai palaikė vienas kitą kovoje prieš ordiną. Gediminą paremdamas, Lokietka puolė kryžiuočius 1329 m., kai šie drauge su Čekijos karaliumi Jonu Liuksemburgiečiu padarė žygį Žemaičių gilumon. Kitais metais (1330) ir Gediminas turėjo paremti Vladislovą jo kovoje prieš kryžiuočius. Sutartu laiku atvykęs Kulmijon ir ten lenkų neradęs, Gediminas juos apkaltino žodžio nesilaikymu. 1331 m. neįvykus bendrai numatytam karo žygiui, lietuviai apiplėšė savo sąjungininko žemes. Lietuvių ir lenkų ginklo draugystė iširo. 1339 m. mirė Lenkijos karalienė Aldona Gediminaitė, o kai Kazimieras pagaliau 1343 m. su kryžiuočiais sudarė Kališo taiką, ilgam pasibaigė dviejų kaimynų taikingi santykiai,

[1] MPH, II, 1872, 619 p.

anksčiau palaikomi intereso prieš bendrą priešą. Prasidėjęs konfliktas dėl Haličo ir Volinijos žemių paveldėjimo nusitęsė iki Liudviko Anjou mirties (1382).

Po laikino atodūsio, nuo 1328 Lietuvą vėl užgulė sunki našta. Prūsų kryžiuočiams kariaujant su Lenkijos Kazimieru, Lietuvą puolė Livonijos ordinas. Tada vėl, Livonijoje prasidėjus vidaus karui, atsinaujino Gedimino ir rygiečių sąjunga. Kai ordinui pavyko Dauguvos žiotyse įsigyti Daugavgryvos (Dünamündės) pilį, rygiečiai ją ėmė šturmuoti (1328.VII.), o pakviesti lietuviai (1329. IX.) nuteriojo ordino valdas. Jiems pasitraukus, kryžiuočiai pagaliau apgulė Rygą, kuri, bado verčiama, po 6 mėn. turėjo savo priešui atidaryti vartus (1330.III.20). Savo «atgailos rašte», vad. «Sühnenbrief», išpažindami kaltes, rygiečiai be kitko pažymėjo, kad, jiems bendradarbiaujant su pagonimis, ordinui teko patirti «nepakeliamų nuostolių, daug bėdų (multas tribulationes) ir sunkių persekiojimų»[2]. Rygai kritus, Gediminas neteko paramos prieš ordiną, kuris, vidaus priešą įveikęs ir pačią Rygą užvaldęs, beveik iki pat Gedimino valdymo galo darė Lietuvon puolimus. 1331-1333 m. buvo teriojama «Lietuva, kurią vadina Žemaičiais»[3]. 1333 m. Aukštaičiuose kryžiuočiai pasiekė Ukmergės apylinkę, o 1334, nusiaubę Dubingius ir Šešuolius, jie buvo 4 mylios nuo Vilniaus. Tada abiejų lyčių lietuvių buvę nužudyta 1200[4].

Rimčiausias frontas buvo tačiau iš Prūsų pusės. Žemaičiai neteko daug kraujo. Vesdami gyvybinę kovą ir padėdami daugiausia aukų, žemaičiai kartais su Vilniaus valdovu turėdavo laikinų nesutarimų. Pabrėždami savo separatizmą ir nesiskaitydami su Gedimino norais, jie nesijautė esą jam tiesiogiai priklausomi. Nors kryžiuočių puolimų metu Gediminas Žemaičių jėgas naudojo kovai prieš ordiną ir pats jiems padėdavo, tačiau ten iškildavo savi nusistatymai (1316-1320), apie kuriuos buvo žinoma ir Ragainės kryžiuočiams[5]. Su Žemaičiais ordinas bandydavo užmegzti betarpiškus santykius. Pvz., Dusburgo žiniomis, 1322 po labai narsios kovos išvargę Peštvės pilies gynėjai kitą dieną davė kryžiuočiams įkaitus, žadėdami pasiduoti. Tik pačiam «lietuvių karaliui raginant», Peštvėnai atsimetę nuo susitarimo[6]. Gediminas buvo kietos kovos linijos įkvėpėjas. Vėl kita atsitiktinė žinutė iš 1328 m.

---

[2] LUB, II, 252 p.

[3] «terram Littovie, qui Sameiten vocatur» (SRP, I, 285; II, 66, 487).

[4] SRP, II, 67 (Wartberge).

[5] M. Perlbach: *Königsberger Correspondenzen*, nr. 4, 81-82 (Ragainės vicekomtūro laiškas Karaliaučiaus komtūrui). Pirmasis į tą laišką dėmesį atkreipė Paszkiewicz: PaJM, 283 p. 3. išn.

[6] SRP, I, 186 p.

Wigando kronikoje pažymi, jog esą daug Medvėgalio srities kilmingųjų (« multi pagani maiores ») derėjosi su magistru : « jie visi jam paklustų, jeigu juos apsaugotų nuo karaliaus pykčio ir jėgos, kadangi kitaip jie negalėtų išsigelbėti » [7].

Tarp dviejų ilgus metus kariaujančių pusių visada gali nutikti kokių atskirų nuo bendros kovos linijos nukrypimų, gali atsirasti perbėgėlių pas priešą. Jų pasitaikydavo ir iš ordino riterių tarpo [8]. Be to, nors Žemaičiai jautėsi esanti savarankiška žemė, tačiau didžiųjų puolimų metais jie mielai priimdavo Lietuvos valdovo pagalbą. Nuo 1328 prasidėjo naujas žygių etapas. Prūsų kryžiuočiams dažniau lankantis pietvakarių Žemaičiuose, vis labiau reikalinga darėsi Livonijos riterių įkurtoji Klaipėda. Tad toji pilis 1328 m. buvo perleista Prūsų kryžiuočiams. Klaipėdos komtūrijai numatytos ribos apėmė platų pajūrio ruožą : šiaurėje nuo Šventosios, rytuose — iki pat Minijos aukštupio (Kretingos ir Telšių apskritys).

Gedimino laikais, kaip ir prie jo įpėdinių, Prūsų ordinas Lietuvon organizavo labai daug karo žygių. Pagrindinėse ordino kronikose (ypač pas Wigandą ir Wartbergą) metai po metų eina inventoriškas išskaičiavimas žygių, juose nuteriotų vietovių, užrašymas skaičių (kartais abejotinų) užmuštųjų, nelaisvėn paimtųjų ir grobio (arklių, raguočių) [9], ir pagaliau dažnas sužymėjimas iš Vakarų Europos atvykusiųjų svečių. Savotiška buvo ordinui laimė, kai turkai galutinai užėmė Šv. Žemę (1291). Visai sustojus pilgrimų kelionėms į Palestiną, sustiprėjo pagalba vokiečių ordinui. Išskyrus Ispaniją, turėjusią savo kovos frontą su arabais (maurais), vakarų Europos riteriai iš įvairių kraštų atvykdavo į Prūsus. Jie atsivesdavo būrius « Knappų », turinčių viltį pagonių krašte greit tapti riteriais. Su savais riteriais ir palydovais atvykdavo aukštų svečių, grafų, hercogų, net karalių. Bet iš vakarų Europos į Pabaltijį traukęs nuotykių ieškotojas, kuris šaukė

« ich muz faren ueber mer
gen Preuzzen an die heiden » [10],

riteriams nešė supasaulėjusią dvasią. Šalia tokių svečių ir pačių riterių, žygiuose į Lietuvą buvo siunčiami ir būriai pėstininkų, kurių didelę dalį sudarydavo senprūsiai [11].

---

[7] SRP, II, 464-465 p.
[8] SRP, II, 104-105, 111 p.
[9] Plg. pagal metus 1283-1403 paduotus žygių sąrašus su įvairiais kronikose minimais skaičiais Z. Ivinskis : IvB, 64-76, 197-209 p.
[10] SRP, II, 173 p.
[11] SRP, I, 255 p.

Savo žygius vėl pradėję 1328 m. Gardino puolimu, Prūsų kryžiuočiai sudegino nuo Vytenio laikų pagarsėjusių Karšuvos pilių Putvės (Putenikos) ir Aukaimio priešpilius, teriojo Vėjukus (Wayken), puolė Gedimino pilį [12]. Iš kitų puolimų yra išskirtinas 1329 pradžioje pirmasis Čekijos karaliaus Jono Liuksemburgiečio žygis į pietvakarių Žemaičius. Šis žygis, kuriame buvo daug svečių iš visur, net iš Anglijos, paminėtas ne tik ordino kronikose, bet ir žygyje dalyvavusio prancūzų poeto Guillaume de Machaut 1357 m. rašytame veikale « Confort d'Ami » (« Draugo parama »). Poetas išskaičiavo, jog pilgrimai esą, be Medvėgalio (Medouagle), dar paėmę keturias pilis (Kvėdarną, Gedimino pilį, Gegužkalnį, Aukaimį). Žemaičiai Medvėgalyje gana atkakliai gynęsi, tačiau priešui padegus pilį, turėję pasiduoti. Karaliui Jonui pasiūlius, visi pasikrikštiję pagonys, kurių buvę 6000 (čia Machaut ir Dusburgo cifros sutinka), 1329.II.2 d. turėjo būti paleisti [13]. Tačiau prievartinis karo meto krikštas, nors ir suteikė žmonėms gyvybę ir laisvę, neilgai tepatvėrė, ir « jie greit atsimetė nuo tikėjimo » (Dusburgas).

Nuo Gedimino valdymo pradžios pilgrimų ir riterių vis atvykdavo ordinan iš Pareinio, Čekijos, Burgundijos ir kt. žemių. Su daug « peregrini » iš Anglijos 1331 m. atvyko grafas Thomas iš Suffolk [14]. Kai iš Vokietijos, Austrijos ir Prancūzijos susirinko pas kryžiuočius už atgailą « pasižadėjusių kovoti prieš pagonis ir netikinčius » kunigaikščių, didikų, riterių ir maldininkų, 1336 m. vasario mėn. buvo suruoštas didelis žygis Lietuvon [15]. Apgultos Pilėnų (Pillenen) pilies [16] įgula, kunigaikščio Margirio vadovaujama, narsiai gynėsi. Wigando Marburgiečio eiliuotinėje kronikoje, jau žuvusioje, kurią plačiai panaudojo C. Schuetz, yra aprašyta, kaip lietuviai, negalėdami atsispirti didžiai kryžiuočių jėgai, « kadangi pylimas ir užtvaros, nuolat puolamos, jau buvo pralaužtos ir iš dalies sunaikintos », pilies viduryje užkūrė didelį laužą, į jį sumetė savo turtą, ir « nužudę visas moteris ir vaikus ir sumetę lavonus į ugnį, vienas po kito patys išsižudė ». Didelė dalis leidusi sau galvas nukirsti vadui, kuris, « nepaprastai stiprus karžygys, nežmoniškai

---

[12] SRP, I, 214-215, 217 p.; II, 66, 486-487 p.

[13] « Xedeyctain et Gedemine, Geguse, Aukahan ». Klaidinga yra « Xedeyctain » tapatinti su visai kitame šone esančiais Kėdainiais, bet ir Machaut minimas vietovardis greičiausiai reiškia Kvėdarną. Kur buvo Gegužkalnis, neaišku.

[14] SRP, I, 215 p.; II, 462-463 p.

[15] SRP, II, 489-490 p.

[16] Iki šiol nėra pasisekę galutinai lokalizuoti Pilėnų. Jie negali būti Pūnios pilis, o greičiau juos reikia identifikuoti su Pyplių piliakalniu Nemuno kairėje, priešais Nevėžio žiotis.

priešinosi ginklu, ir ne vieną galvą dar nuskynė, kol atidavė savąją». Pilin įsiveržę, beradę vien pelenus ir apdegusius narsių gynėjų lavonus, « riteriai grįžo į Prūsus sužeisti ir, išskiriant galvijus, be grobio ».

Šis lietuvių herojiškų kovų faktas (1336.II.24), paminėtas ir kituose šaltiniuose [17], yra tapęs vienas iš brangiųjų romantiškosios Lietuvos istorijos epizodų, nuėjęs ir dailiojon literatūron. XIX amž. tautinio atgimimo laikotarpyje lietuviams stiprų įspūdį darė L. Kondratowicziaus (Wl. Syrokomlės) poema « Margier » ir Ign. Kraszewskio apysaka « Kunigas ». Patys lietuviai (Vyt. Klova) yra sukūrę operą « Pilėnai ». Ir daug kitų apgultų pilių lietuviai panašiai gindavo. Priešas jas retai tepaimdavo.

Nuo Pilėnų tragedijos metų kryžiuočių spaudimas Lietuvon buvo žymiai padidėjęs. Karingas ordino didysis magistras Dietrichas (Teodorikas) von Altenburg (1335-41), dar būdamas Ragainės ir Karaliaučiaus komtūru, iš arčiau susipažinęs su Lietuva, išvystė prieš pagonis didelę veiklą. Jis dėjo plataus masto pastangų galutinai palaužti lietuvių atsparumą. Nuo 1336 m. vienas po kito buvo ruošiami keli žygiai [18]. Magistras planavo Nemuno krantus apstatyti kryžiuočių pilimis. Dar 1336 m. buvo atstatytas Georgenburgas, arti neįveikiamos Peštvės, šiek tiek į vakarus nuo Dubysos žiočių (« Romayn » saloje) gegužės gale buvo imtas statyti Marienburgas. Bet dėl mažo vandens upėje lietuviai kliudė statybą [19], ir pilis, berods, tegalėjo būti tik kitais metais baigta [20], pradžioje ten teįrengus apsaugai « fortalicium ».

1337 m. buvo dar reikšmingesni. Pradžioje dėl žiemos atlydžių turėjo grįžti namo, Lietuvon žygio neatlikę, daug įvairių Europos svečių, jų tarpe aklasis čekų karalius Jonas ir jo sūnus Karolis, būsimasis imperatorius [21]. Bet atvykimas Bavarijos kunigaikščio Henriko, artimo imperatoriaus Liudviko Bavariečio giminaičio, davė progos suruošti didelį žygį Lietuvon. Apsaugoti toli lietuvių teritorijoje pastatytam Marienburgui, ant Nemuno kranto tada buvo pastatytas Bajerburgas (tarp Veliuonos ir Peštvės, prie upelės Kvalkės). Savo vardą gavusi žymiam svečiui pagerbti, ilgam aprūpinta maistu ir stipria įgula, naujoji pilis turėjo tapti sostine Lietuvos, kurią svajota greit nukariauti.

Nors savo teises į Lietuvą ordinas galėjo remti dar iš XIII

[17] SRP, I, 283, 288 ; II, 7 p.

[18] SRP, II, 67, 492, 497 p.

[19] SRP, II, 490 p.

[20] Ar Marienburgas 1337 buvo baigtas, nėra visai aišku. Plg. SRP, II, 493 p. 283 išn.

[21] SRP, II, 490-491 p.

amž. imperatoriaus (1226, 1245) ir popiežiaus dovanojimais, tačiau 1337 m. jis vėl išsirūpino du naujus dokumentus, kuriais imperatorius Liudvikas Bavarietis kryžiuočiams dovanojo Lietuvą, Žemaičius ir rusų žemes. Liudvikas, kuris pats užsikirtęs kovojo prieš popiežių, mielai išskyrė Lietuvos plotą iš Rygos arkivyskupo valdžios. Dovanodamas naujai sostinei Bavarijos vėliavą, imperatorius nuskyrė, jog Bajerburge turės reziduoti Lietuvos arkivyskupas, kuriam turės priklausyti kiti vyskupai. Tas planas buvo aiškiai nukreiptas prieš Rygos arkivyskupą, kad jis vienas pats nebesiektų pakrikštyti lietuvių [22]. Visiems tiems didelio masto projektams trūko vieno dalyko — pirma dar ginklu reikėjo užimti Lietuvą, kuri vis dar nepalūžo. Ordinas rinko naujas jėgas, siuntinėjo į Vokietiją raginimus, kviesdamas karius ir kunigaikščius « kovai su lietuviais ir rusais » [23]. O į pačią Lietuvą magistras išvedė tris plačius kelius su grioviais, kliudančiais priešui priėjimą [24].

Kai Gedimino lietuviai nuo Prūsų ordino puolimų gynėsi, atstatinėdami paimtas pilis ar sunaikintus priešpilius, ar patys nuteriodami kryžiuočių valdas [25], su Livonijos ordinu įvyko susiartinimas, sudarant prekybos sutartį (1338.XI.1) [26]. Toji Lietuvos ir Livonijos ordino sutartis tebuvo tačiau grynai ekonominių santykių reikalui « pirklio taika » (« Kaufmannsfriede ») [27], konkrečiai nustatanti svetimame krašte « taikos ruožą ». Tad klaidinga būtų daryti per plačias politines išvadas, kad toje sutartyje iš viso nebuvę paminėti Žemaičiai. Juos spaudė kryžiuočiai iš abiejų šonų. 1339 m. vasario mėn. iš Prūsų jie buvo smarkiai užpulti. Pats didysis magistras buvo apgulęs Veliuonos pilį [28], bet jos paimti neįstengė.

Militariškai gana stipri, pavyzdingai sutvarkiusi savo administraciją ir ekonomiškai klestinti vokiečių ordino valstybė, kurios valdos tęsėsi nuo Neumarko iki Narvos (išskyrus Žemaičių kylį), jau buvo praleidusi laiką lietuviams įveikti. Dviejų generacijų amžius, 66-rių metų laikotarpis nuo Gedimino iki jo sūnaus Kęstučio mirties (1316-1382), skaitomas didžiausios ordino stiprybės ir geriausio jo žydėjimo metais. Su maža nelaimingo Ludolfo Königo

---

[22] Plg. V. J. PFLUGK-HARTTUNG : *Die Johanniter und der Deutsche Orden im Kampfe Ludwigs des Bayern mit der Kurie*, Leipzig 1900, 130 sqq.

[23] SRP, II, 497 p.

[24] « ... tres fecit vias amplas in terram Lithwanorum cum fossatis, quibus prohibuit (facilem) aditum et exitum inimicis », SRP, II, 497 p.

[25] SRP, I, 283 ; II, 495 p.

[26] HUB, II, nr. 628.

[27] K. L. GOETZ : *Deutsch-russische Handelsverträge des Mittelalters*, Hamburg 1916, 342 p.

[28] SRP, II, 68, 497 p.

pertrauka (1342-1345), tai trijų energingų magistrų — Dietricho von Altenburg, Henriko Dusemerio ir Winricho von Kniprodės (1335-1382) — valdymo laikai. Bet priešingoje stovykloje buvo taip pat žymūs ir energingi kovos partneriai. Nors vakarų Europoje tada pasidarė gana populiarios « Litauerreisen », išvirtusios į pramogines iškylas [29], militarinis jų rezultatas nebuvo didelis. Ordino kovų metu Lietuva nuo pat pradžios jau buvo užsigrūdinusi ir sustiprėjusi. Kryžiuočiai, sulikvidavę Rygos arkivyskupo Friedricho taikingas misijas Lietuvoje, patys nebepajėgė surasti kelio Lietuvos krikšto klausimui išspręsti. Jiems tegaliojo tik ginklo kalba. Jie nepastebėjo ir neįvertino, kad Gediminas iš Lietuvos jau buvo padaręs didelę valstybę, kurios ribos tesibaigė toli rytuose, už Aukštaičių plotų.

ABRAHAM, Wł. : *Polska a chrzest Litwy*, rink. Polska i Litwa, Warszawa 1914, 1-36 p. — DLUGOPOLSKI, Edm. : *Władysław Łokietek na tle swoich czasów*, Wrocław 1951 (gausi bibliogr. : 225-234 liet.-lenkų sutartis). — PRIOULT, A. : *Un poète voyageur : Guillaume de Machaut et la « Reise » de Jean l'Aveugle, roi de Bohême, en 1326-1329*, Les Lettres Romanes, IV, nr. 1, 1950, 3-29 p. — VAIČIULAITIS, A. : *Viduriniųų amžių poetas Machaut Lietuvoje*, Židinys, t. 29, 1939, 178-sqq. (tas pat su papildymais : LASD, III, 1940, 315-319 p.). — WERMINGHOFF, A. : *Urkunde Ludwigs d. Bayers für den Hochmeister des Deutschen Ordens*, Archiv. f. Urkundenforschung, t. 5, 1914, 21-40 p. — ZAJĄCZKOWSKI, St. : *Przymierze polsko-litewskie 1325 r.*, KH, t. 40, 1926, 567-617 p. — (") *Polska a Zakon Krzyżacki w ostatnich latach Władysława Łokietka*, Lwów 1929 (daug apie 1325 m. sutartį ; panaudoja W. de Machaut). — (") *Wilhelm de Machaut i jego wiadomości do dziejów Polski i Litwy w XIV w.*, KH, t. 43, 1929, 217-228 p.

5. GEDIMINO LAIMĖJIMAI RYTUOSE IR JO VALSTYBĖS PAVELDĖTOJAI

Lietuviai, vakaruose gindami kiekvieną žemės pėdą, kryžiuočiams turėjo užleisti kitų baltų kilčių plotus ir pačias Nemuno žiotis, bet rytų erdvėje turėjo kiek geresnes sąlygas. Totorių jungo besibaiminančios rusų žemės neturėjo trečio pasirinkimo. Joms beliko arba patekti po totorių priespauda, arba tapti dalimi Lietuvos valstybės, kuri užimtose rytinių slavų žemėse paprastai neįvesdavo naujenybių, palikdama viską « po senovei ». Iš čia suprantama, kodėl rusų žemės be pasipriešinimo pasiduodavo lietuvių valdžiai, arba priimdavo iš Lietuvos atsiunčiamus kunigaikščius.

Lietuvos valstybės plėtimasis į rytus, prasidėjęs visas šimtme-

[29] Plg. E. CASPAR : *Vom Wesen des Deutschordensstaates in Preussen* (Rektoratsrede), Königsberg i. Pr. 1928.

tis prie Gedimino pirmtakų, nesustojo dar visą šimtmetį ir po jo mirties. Gediminas ir jo sūnus Algirdas rytuose daugiausia turėjo pasisekimo. Tvirtindamasis vis tolyn plotuose į rytus nuo Aukštaičių, Gediminas užėmė sritis apie Drucką ir Minsko kunigaikštiją. Čia jis savo valstybės ribas išplėtė iki Dniepro vidurupio. Pačioje savo valdymo pradžioje jis įkėlė koją į XIII amž. karuose sunaikintų jotvingių žemes, į Podlasę — kartais Podlachija ar Palenke vadinamą [1]. Palenkė iki tol buvo Volinijos kunigaikščių valdžioje. Vienam iš jų susijungus su Prūsų ordinu prieš Gediminą, šis atėmė Brastos (Lietuvos) sritį ir atidavė ją valdyti savo sūnui Kęstučiui. Įsigalėjęs Palenkėje, Gediminas užvaldė dar Bugo srityje miestus Mielniką, Kamenecą (Lietuvos), Kobrynių. Traidenio laikinai buvęs užimtas Drohičinas vėl trumpą laiką pateko Lietuvos valdžion.

Pasidaręs artimesniu kaimynu Haličo-Vladimiro kunigaikščių, Gediminas su jais susigiminiavo. Jis apskritai išvystė gana aktyvią vedybinę politiką. Nuo valdančiųjų dinastų šeiminės laimės ir jų palikuonių skaičiaus anuose perdėm dinastiniuose šimtmečiuose priklausydavo valstybių ateitis. Valstybės stiprėdavo ir plėsdavosi su dinastijos augimu ir atvirkščiai. Vaikų vedybos dinastinėje politikoje labai daug reiškė (plg. Habsburgus). Gausios šeimos tėvui Gediminui politinės vedybos buvo viena iš priemonių savo valstybę stiprinti ir ją naujomis žemėmis didinti.

Pats gimęs apie 1275 metus, Gediminas jau apie 1320 m. apvesdino savo keturis vaikus: du sūnu ir dvi dukteri. Aukščiau minėtasis Plocko (Mozūrijos) Vaclovas (Wanko) 1321 m. į žmonas paėmė Elzbietą Gediminaitę, o kita jos sesuo — Marija tada ištekėjo už Tverės kunigaikščio. Gal būt, dar dvi Gedimino laikais ištekėjusios kunigaikštytės buvo jo dukterys. 1333 m. už būsimo Maskvos didžiojo kunigaikščio Simeono (Jono Kalitos sūnaus) ištekėjusi Aigustė, pakrikštyta Anastazija, yra laikoma Gediminaite. Pagal M. Stryjkovskio kroniką, Gedimino laikų žymiojo karo vado Dovydo Gardiniškio žmona buvusi taip pat Gediminaitė. Politiškai dar reikšmingesnės buvo sūnų vedybos. Algirdui vedant vienintelę Vitebsko kunigaikščio sosto įpėdinę, dukterį Mariją, Vitebskas pateko Gedimino valstybės valdžion, nes, uošviui mirus, Algirdas tapo paveldėtoju [2].

Kai Liubartas Gediminaitis dar prieš 1322 m. vedė paskutinio Vladimiro kunigaikščio Andriaus (Jurgio sūnaus) dukterį Bučą, jis

---

[1] Podlasę vadinant « Pagiriu », kartais maišoma su Polesie (Pripetės srityje).

[2] PSRL, 17, 71 p.

įsigijo į Voliniją svarbias paveldėjimo teises. Jas pripažino Liubartui ne tik uošvis, bet ir šio brolis Levas (Leonas), drauge su Andriumi žuvęs 1323 m. Iš garsiosios Haličo-Volinijos Riurikaičių giminės, su kuria XIII amžiaus Lietuva buvo tiek daug turėjusi santykių, beliko vienintelė atžala — žuvusiųjų brolių sesuo Marija. Ji buvo ištekėjusi už Mozūrijos (Čersko-Sochačevo) kunigaikščio «Traidenio» I (1316-41). Šio sūnus Boleslovas-Jurgis II (1324-40), Gediminui neprieštaraujant, perėmė dėdžių palikimą. Liubartas tada jau valdė rytų Voliniją. Bet Gedimino gyvenimo gale jam atsivėrė dar didesnės galimybės. Jas tačiau Liubartas ir jo broliai turėjo ilgamečiuose karuose prieš Lenkiją užsitikrinti ginklu.

Haličo-Vladimiro kunigaikštis Boleslovas-Jurgis, ieškodamas atramos prieš totorių pavojų, glaudėsi ne prie Lenkijos Kazimiero, o prie Gedimino. Savo dėdės Plocko Vaclovo dvare jis vedė 1331 m. Eufemiją (Auką-Ofką) Gediminaitę, tuo būdu pasidarydamas Kazimiero švogeriu, kuris buvo vedęs vyresnę Gediminaitę (Aldoną). Kai Boleslovas-Jurgis 1340 m. buvo bajorų nunuodytas, Kazimieras taikstėsi užimti Haličą-Voliniją. Lenkams rūpėjo, be kitko, per Raudonąją Rusią ir Padoliją artėti link Juodosios Jūros. Remdamasis stipriomis giminystės — paveldėjimo teisėmis, Liubartas tačiau įsitvirtino Volinijoje, beveik iki pat savo mirties (1385) su Lenkija kovodamas ir dėl kitos palikimo dalies. Jau prieš 1330 m. pasikrikštijęs stačiatikiu (Dimitru), Liubartas vietos gyventojams buvo labiau priimtinas negu Kazimieras.

Gedimino valstybės stiprų plėtimąsi į rytus iš dalies paaiškina jo pastangos aprūpinti dalimis savo sūnus ir anūkus [3], nes tik rytuose tebuvo galima rasti naujų žemių valdančiosios dinastijos nariams.

Jau valdymo pradžioje Gediminas savo įtaką Pskove tiek sutvirtino, kad ten nusiuntė kunigaikščiu su stipria kariuomene ištikimą Gardino saugotoją Dovydą. Pats Pskovas, gindamasis nuo Didž. Naugardo ir Livonijos ordino, buvo šaukęsis Gedimino pagalbos (1323). Pasižymėjęs karo vadas Dovydas, kuris savo kilme bus priklausęs Gedimino giminei, sėkmingai padėjo Pskovui prieš Livonijos kryžiuočius, kurie bandė skverbtis į rytinį Peipuso ežero krantą [4]. Nors Dovydas greit sugrįžo vėl į Gardiną, Pskovas liko tiesioginėje Gedimino įtakoje ligi jo mirties. Siekdamas daugiau įtakos Pskove, Gediminas stengėsi jį vėliau atitraukti nuo Naugardo ir palaikė Pskovo bajorų separatines pastangas. 1331 m. Pskove buvo pasodintas Maskvai nedraugiškas Tverės kunigaikštis Alek-

[3] Paszkiewicz: PaOR, 208 p.

[4] *Pskovskije letopisi*, vyp. 1, Moskua-Leningrad 1941, 15-16 p.

sandras (Mykolo sūnus). Naugardo metraštyje yra pažymėta: « Pskoviečiai liovėsi bučiuoti kryžių (priesaikai) Novgorodui, pasisodino iš lietuvių rankos (« iz Litovskia ruki ») kunigaikštį Aleksandrą » [5].

Savo įtaka Gediminas siekė priveikti ir Did. Naugardą, kuris, pykdamas už Pskovo palaikymą, buvo sudaręs prieš Gediminą sąjungą su Livonijos ordinu. Kai dėl įtakos Naugarde varžėsi Tverės ir Maskvos kunigaikščiai, Gediminas taip pat vykdė savo politinį spaudimą, ypač kai totorių ordoje 1325 m. žuvo Maskvos kunigaikštis Jurgis (Danieliaus sūnus). Veiklus didysis Maskvos kunigaikštis Jonas Kalita (1325-41) greitai atstatė Naugarde Maskvos įtaką ir 1327 m. pasiuntė tenai vietininku savo kunigaikštį. Pajutę savo savarankiškumui pavojų iš Maskvos pusės, naugardiečiai kreipėsi į Gediminą. Sudaręs su Naugardu sau naudingą taiką ir miesto prašomas, Gediminas 1333 m. į tą respubliką kunigaikščiu atsiuntė savo sūnų Narimantą, kuris ten išbuvo trejus metus. Vėliau Naugarde varžėsi dvi bajorų partijos, t. y. Lietuvos ir Maskvos šalininkų. Kunigaikščiu būdavo kviečiamas tas varžovas, kuris tuo metu buvo stipresnis.

Net ir tolimo Kijevo kunigaikštis, nors dar skaitėsi totorių valdžioje, buvo priklausomas nuo Gedimino. Plačioji Lietuvos Metraščio redakcija ir Stryjkovskis yra supainioję žmones ir datas, teigdami, kad Gediminas jau buvęs užėmęs Kijevą. Bet Naugardo ir kiti vėlesni rusų metraščiai leidžia daryti išvadas, kad Kijevas yra buvęs tam tikroje priklausomybėje nuo Gedimino. Visos Rusijos metropolito, graiko Teognosto kanceliarijos užrašai parodo, jog Kijevo kunigaikščiu tuo metu buvo Gedimino brolis Teodoras [6]. Privengdamas totorių chano Uzbeko, Teodoras tačiau negalėjo palaikyti glaudesnių ryšių su Gedimino Lietuva. Apskritai Teognosto užrašai (1330-31) su savo charakteringa pinigine apyskaita yra autentiškas šaltinis nustatyti Gedimino ekspansijai į rytus.

Kai Maskva ėmė grobti artimas Smolensko žemes (Možaiską), Smolensko kunigaikštis pasidavė Gedimino globai, vadindamas jį « vyresniuoju broliu », t. y. ano meto kalba pripažindamas jo vyriausią valdžią. « Vyresniuoju broliu » Gediminas yra pavadintas 1340, kai Smolenskas atnaujino prekybos sutartį su Livonijos ordinu [7]. Į Lietuvą tačiau Smolensko žemė tebuvo įjungta tik Vytauto laikais. Negalima tiksliai nustatyti, kada ir kaip Gediminas savo

---

[5] PSRL, III, 75 p.

[6] M. Priselkov, M. Fasmer: *Otryvki V. N. Beneševiča po istoriji russkoj cerkvi XIV v.* (Izvestija Otd. Russk. Jaz. i Slov.) 1916, 49-61 p.

[7] LUB, II, 333 p.

valdžion paėmė Pinsko ir Turovo (prie Pripetės) kunigaikštijas. Tų žemių užėmimą bandoma buvo atkelti dar į Vytenio laikus. Jos greičiausiai buvo įjungtos į Lietuvos valstybę tik į Gedimino valdymo pabaigą [8]. Apskritai Gedimino laimėjimai rytuose yra šiek tiek aiškiau nustatomi, kai kritiškai įvertinami šaltiniai [9].

Gediminas nurodė politinį — vedybinį kelią ir į tolimą Tverės kunikaikštiją. Per 150 metų toliau patvėrusi su Tverės kunigaikščiais sąjunga, kuri reiškė Maskvai priešišką politiką, buvo pradėta politinėmis vedybomis, kai Gedimino duktė Marija ištekėjo už didžiojo Tverės kunigaikščio Dimitro (Mykolo sūnaus). Iki pat XV amž. antros pusės Tverės kunigaikščiai, varžydamiesi su Maskva, sau vis ieškojo paramos Vilniuje.

Į augančią Gedimino galybę su nepasitikėjimu žiūrėjo totoriai, bet kokios rūšies buvo jų santykiai su Lietuvos valdovu, lieka aiškiau neatskleista. Ar Gediminas su totoriais yra turėjęs susikirtimų, dar nėra atsakyta. Trumpos šaltinių žinios yra neaiškios. Gediminas nebuvo greit linkęs painiotis į karinius konfliktus. Didelę dalį žemių rytuose jis prijungė be karo. Kai 1324 m. gegužės gale Vilniuje lankėsi popiežiaus legatų įgaliotiniai, tada ten buvo atvykę ir totorių pasiuntiniai [10].

Gedimino laimėjimai dar labiau buvo skersai kelio didžiajam Maskvos kunigaikščiui Jonui Kalitai. Totorių palaikomas, šis gana veiklus Gedimino amžininkas savo valdžion taip pat užiminėjo rusų žemes. Gediminas ne kartą buvo palietęs tokias pasienio sritis, kurias laikė savo valdžioje anas « rusų žemių rinkėjas ». Nuo Gedimino laikų jau buvo pasėta nesantaikos sėkla su Maskva dideliam konfliktui. Jis brendo per šimtmetį, nors karinių susidūrimų būta jau prie paties Gedimino ir jo sūnaus Algirdo. Pasienio konfliktas yra žinomas iš 1335 m., kai Gediminas baudė Naugardą, už palankumą Maskvai ir staiga, nutraukęs taikos santykius, nusiaubė Toržoką. Už tai atsimokėdamas, Jonas Kalita sudegino kelias Smolensko žemės pilaites, kurios priklausė nuo Lietuvos [11].

Šiaip jau Kalita vengė atviro susitikimo su Gediminu karo lauke, pastoviai tačiau stengdamasis prieš Lietuvos sąjungininkus veikti per totorius. Dėl Kalitos įkalbinėjimų 1338 m. Volgos totorių chanas Uzbekas išsikvietė Tverės kunigaikštį Aleksandrą (Mykolo sūnų). Greičiausiai dėl artimų ryšių su Gediminu, Aleksandras su sūnumi totorių ordoje buvo nužudyti. Atsargiai prieš Lietuvą

---

[8] Plg. PASZKIEWICZ: PaJM, I, 324-325 p.
[9] Ten pat, 315-365 p.
[10] LUB, VI, 481 p.
[11] Plg. PASZKIEWICZ: PaJM, 346-347 p.

veikdamas, Jonas skatino naujus totorių žygius į Lietuvos įtakoje esančias žemes. Drauge su totoriais Maskvos būriai 1340 gale vėl teriojo Smolensko žemę.

Vis labiau plečiant Lietuvos valstybę į rytus, joje augo ir rytinių slavų skaičius. Gediminas tad skaitėsi « Letwinorum et multorum Ruthenorum rex »[12]. Lietuvos valstybėn patekusios rusų žemės, kurios graikų krikščionybę buvo priėmusios po Kijevo Rusios krikšto (988), turėjo savą — iš dalies bizantiniško stiliaus — bažnytinę kultūrą. Bažnytinės knygos ir « lietopisiai » vienuolynuose buvo rašomi « kiriliniu » raštu, tuo tarpu pagoniškoji Lietuva savo rašto nebuvo išvysčiusi. Tik romantikai Lietuvos istorikai, suklaidinti S. Grunau kronikos falsifikato, įrodinėjo lietuvius turėjus savą raštą[13].

Jau nuo XIII amž., santykiaudama su Vakarų Europos kultūros atstovais, Lietuva vartojo lotynų kalbą (Mindaugo užrašai, Gedimino laiškai). Savo plačios tolerancijos laikydamasis, rytinių slavų žemėse Gediminas vartojo jų kalbą. Keli jo paties sūnūs (Narimantas-Hlebas, Jaunutis-Jonas, Karijotas-Mykolas, Liubartas-Dimitras) priėmė stačiatikių tikėjimą arba vedė rusų kunigaikštytes. Iš imtos vartoti slavų kalbos išsivystė Lietuvos didžiojo kunigaikščio kanceliarinė rašto kalba, kuri buvo skirtinga nuo maskvinės rusų kalbos.

Pats iki savo gyvenimo galo pasilikęs pagoniu, Gediminas ne tik nė vieno dėl religinių priežasčių nepersekiojo, bet Naugarduke Lietuvos stačiatikiams palaikė atskirą arkivyskupiją. Ji apie 1330 m. žlugo, nes po arkivyskupo Teofilio mirties nebebuvo paskirtas naujas įpėdinis. Lietuvos metropolijos Gediminui nepasisekė išlaikyti dėl priešiško nusistatymo Maskvos žemėse gyvenančio Kijevo metropolito Teognosto. Šio intrygų ir sudarytų kliūčių siūlai vedė į Maskvą.

Tinkamai nesutvarkytas Lietuvos rytinių žemių bažnytinis priklausomumas prie Gedimino įpėdinių sudarė valstybei įvairių rūpesčių. Iš vis labiau silpnėjančio Kijevo metropolijos rezidencijos perkėlimas į Vladimirą (prie Kliazmos) Maskvos žemėse (tai atliko 1300 m. metropolitas Maksimas), Lietuvos valstybingumui stačiatikių plotuose augino rimtą pavojų. Tik Algirdui vėl pasisekė (1353) šimtui metų laimėti atskirus metropolitus Lietuvai. Tačiau neturėjimas pastovaus ortodoksų metropolito Didžiosios Lietuvos kuni-

---

[12] LUB, VI, 140. Plg. J. Adamus: *O tytule panującego*, KH, 1930, 313-314 p.

[13] Plg. Vcl. Biržiška: *Senųjų lietuviškų knygų istorija*, I, Chicago, Ill. 1953, 39-52 p.

gaikštijos gyventojams, kai religinis priklausomumas politikoje ėmė vaidinti svarbią rolę, kliudė rytinėse žemėse išlaikyti Vilniaus dvaro atstovaujamą valstybingumą (Eigenstaatlichkeit).

Gediminas stiprino Lietuvą, statydamas joje naujų pilių, tapusių administracijos centrais. XVI amž. plačioji Lietuvos metraščio redakcija mini įkūrimą išgarsėjusios Trakų pilies, 5 mylios atstu nuo Kernavės, toje girios vietoje, kur Gediminas primedžiojęs daug žvėrienos. Gražia legenda yra apipintas Vilniuje valstybės sostinės įkūrimas [14]. Sėkmingai medžiodamas kalne (Neries ir Vilnelės santakoje), Gediminas nukovęs taurą, o paskui Šventaragio slėnyje (kur vėliau pastatyta katedra) susapnavęs įdomų sapną, kurį tepajėgęs tik vyriausias žynys Lizdeika išaiškinti. Valdovo sapne girdėtas staugimas « geležinio vilko », « lyg jame būtų staugę šimtas vilkų », reiškęs, jog toje vietoje būsiąs pastatytas miestas, kuris pasieksiąs didelio garso. Geležinio vilko legenda, be abejo, primena Romos vilkę, kai jau lietuviai buvo įsisąmoninę apie savo kilmę iš romėnų. Nuo XIX amž. Vilniaus įkūrimo legenda taip įaugo į savo praeitį pamilusios tautos sąmonę, jog Vilniaus pradžia be « Taurakalnio » (Pilies kalno) medžioklės ir Gedimino « Geležinio vilko » sapno yra nebeįsivaizduojama.

Istoriškai yra tikra, kad vėliausiai 1322 m. Gediminas Vilniun jau buvo perkėlęs savo sostinę [15]. Kai rytiniame savo šone Lietuva vis daugiau įgijo žemių, reikėjo ir sostinei parinkti vietą labiau etnografinių lietuvių žemių rytuose.

Gedimino mirties aplinkybės nėra žinomos. Yra tikra tiek, jog ilgai buvo klaidingai aiškinta, kad Gediminas esąs žuvęs per Veliuonos apgulimą 1338 m., į pečius kryžiuočių pašautas. Jis tada žiemop (XI.1) su Livonija sudarė prekybinę sutartį. Labiau teisus tad yra Naugardo I metraštis, užrašęs žinią, jog Gediminas yra miręs savo mirtimi 1340-1341 m. žiemą [16].

Su Gediminu nuo rytų Europos istorijos arenos beveik drauge nužengė dar trys jo svarbūs amžininkai, to meto Lietuvos santykiams turėję reikšmės. 1340 m. bevaikis žuvo paskutinis Haličo-Vladimiro kunigaikštis Boleslovas-Jurgis (Mozūrijos Traidenio sūnus). Taigi turėdamas savo dalį Volinijoje, Liubartas, kurio žmona buvo Vladimiro kunigaikštytė, galėjo reikšti pretenzijas ir į kitas Haličo-Vladimiro žemes. Jis buvo vienintelis iš Gedimino sūnų, kuris nebuvo gavęs dalies etnografinėje Lietuvoje.

---

[14] PSRL, 17, 261, 314, 375, 440, 494 p. M. STRYJKOWSKI: *Kronika Polska, Litewska etc.*, I, 1846, 370-372 p.

[15] Plg. Ad. ŠAPOKA: *Vilnius Lietuvos gyvenime*, Toronto, Ont. 1954, 8-11 p. — P. KLIMAS: *Mūsų kovos dėl Vilniaus*, I, Kaunas 1923, 6-7 p.

[16] PSRL, III, 81 p.

1341 m. mirė karingasis Prūsų ordino vyriausias magistras Dietrichas von Altenburg ir žymusis rusų žemių rinkėjas bei varžovas Lietuvai — Maskvos Jonas I Kalita. Šis turėjo visą eilę giminingų bruožų su Gediminu. Abu valdovai savo valstybes stiprino politiškai ir ūkiškai [17]. Abu jiedu įkūrė iki šiol patvėrusias sostines (Vilnių, Kremlių), į jų pamatus įmūrydami amžiną Gedimino sostinės ir Maskvos antagonizmą, išlaikytą ne tik jų dinastijų, bet ir vėlybesnių palikuonių. Ir Gediminas, ir Jonas Kalita savo valdžioje turėjo eilę dalinių kunigaikščių. Tik Lietuvos daliniai kunigaikščiai, ar valdančiosios šeimos nariai, ar išsilaikiusieji smulkūs Riurikaičiai, nebuvo savarankūs valdovai. Jie labiau negu Maskvoje priklausė nuo didžiojo kunigaikščio. Šis galėjo, iškeldamas dalinių kunigaikščių sūnus kitur, nepripažinti jiems tų žemių, kurias valdė jų tėvai. Iš čia suprantama, kodėl, sūnums išdalinus valstybę, turėjo išlikti bendroji valstybės vienybė.

Gedimino valstybės išdalinimas savo sūnums buvo įdomus, nes beveik kiekvienas jų turėjo savo specialų uždavinį santykiuose su kaimynais bei Lietuvos priešais. Yra tačiau tiksliai neatsakomas klausimas, kodėl Jaunutis, o ne kuris kitas jo veiklesnis ir gabesnis brolis, buvo pasodintas vyriausiu kunigaikščiu sostinėje. Atrodo, kad jis prasiskynė sau teises į Vilnių, būdamas pirmasis paskutinės Gedimino žmonos sūnus, panašiai, kaip vėliau, būdami paskutinių Algirdo ir Kęstučio žmonų pirmagimiai, tokias teises turėjo Jogaila ir Vytautas.

Per sostinę įgydamas didžiojo kunigaikščio titulą, t. y. vyresniškumą prieš kitus brolius, Jaunutis buvo paskirtas galva visai valdančiajai giminei. Į jam paskirtą palyginti nedidelį žemių dalinį, be Vilniaus, dar priklausė artimos sritys su pilimis : Ašmena, Ukmerge, Breslauja (Braslaw).

Kiti šeši Gedimino sūnūs taip pat gavo savo dalis. Istorijoje niekur daugiau nebesutinkamas Manvydas (Manivydas) savo dalį gavo etnografinėje Lietuvoje — Kernavę, o Juodojoje Rusijoje — Slanimą. Negalima apibrėžti tiksliai, koks teko Manvydui politinis uždavinys Gedimino valstybėje, ir iš viso keliamas klausimas, gal tokio Gediminaičio nesą buvę [18]. Narimantui, kuris 1348 m. žuvo Strėvos kautynėse su kryžiuočiais, buvo tekusios Pinsko ir Turovo kunigaikštijos, t. y. dabartinė Polesė (Pripetės plote). Ir Polocke, po Voinos mirties, nors tas paliko savo įpėdinius, Gediminas pasodino Narimantą. Jam su Karijotu, gavusiu dalį Juodojoje Rusioje (Naugarduke), teko ir santykiai su totoriais.

---

[17] Plg. PASZKIEWICZ : PaJM, 365 p.

[18] J. PUZYNA : *Korjat i Korjatowicze*, AW, t. 7, 1930, 427 p.

Algirdui, pačioje Lietuvoje įgijusiam Kriavą, o Rusijoje jau nuo seniau valdančiam Vitebską, teko svarbus uždavinys rytuose palaikyti santykius su Maskva ir kitomis rusų kunigaikštijomis. Dar sunkesni uždaviniai atiteko Kęstučiui vakarinėje valstybės dalyje. Jis paveldėjo Trakus ir Gardiną su Palenke (Liet. Brasta). Nėra aiškių įrodymų, kad Kęstučiui Gediminas būtų atidavęs Žemaičius, kuriuose ir toliau laikėsi smulkūs kunigaikščiai. Lietuvos Metraštis Žemaičių neišskaičiuoja tarp Gediminaičiams paskirtų dalių [19]. Žemaičiai ir toliau išlaikė, santykiaudami su didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu, savo savarankiškumą. Kad ir laikydami Žemaičius vyriausioje savo valdžioje, į pačius krašto reikalus Vilniaus šeimininkai nesikišo. Kruvinose kovose su kryžiuočiais naudodamiesi didžiojo kunigaikščio parama, Žemaičių kunigaikščiai perdaug nesirūpino jo vyriausia valdžia. Greičiausiai Algirdo laikais Žemaičių kunigaikščiai palaikė santykius su artimu kaimynu Kęstučiu, kuris dažnai Žemaičiams ištikimai duodavo pagalbos prieš kryžiuočius [2].

Veikdamas kardu, diplomatija (santykiai su Ryga ir Vladislovu Lokietka) ir apdairiomis vaikų vedybomis, Gediminas išugdė valstybę, kurios stiprybė nesibaigė jo mirtimi. Lietuvos valstybės ateitis ir jos likimas stipriai suaugo su valdančiąja Gedimino šeima.

IVINSKIS, Z.: *Liubartas Gediminaitis*, LE, t. 16, 318-320 p. — KRASAUSKAS, R.: *Manivydas*, LE, t. 17, 242 p. — LJUBAVSKIJ, M.: *Obrazovanie osnovnoj gosudarstvennoj territorii velikorusskoj narodnosti*, Leningrad 1929. — PASZKIEWICZ, H.: *Ze studjów nad polityką polską, litewską i krzyżacką Bolesława-Jerzego, ostatniego księcia Rusi halicko-włodzimierskiej*, AW, t. 2, 1924, 31-67 p. — (") *Z dziejów Podlasia w XIV wieku*, KH, t. 42, 1928, 229-245 p. — (") *Jaunutis, Gedimino sūnus*, LE, t. 9, 355-356 p. — PRESNJAKOV, A.: *Obrazovanie velikorusskogo gosudarstva*, Petrograd 1918. — PUZYNA, J.: *Korjat i Korjatowicze*, AW, t. 7, 1930, 425-455 p. (papildymai ten pat t. 11, 1936, 61-97 p.). — (") *Nary munt Giedyminowicz*, Miesięcznik Heraldyczny, t. 9, 1930, 4-6, 26-28, 33-38 p. — (") *Potomstwo Narymunta Giedyminowicza*, ten pat, t. 10-11, 1931-1932. — SRUOGIENĖ, V.: *Norimantas*, LE, t. 20, 411-412 p. — STADNICKI, K.: *Koryat Gedyminowicz i Koryjatowicze*, RAU, t. 7, 1879, 1-146 p. — (") *Synowie Giedymina, I* (*Monwid, Narymunt, Jawnuta, Koryat*), Lwów [2]1881; II (Lubart), 1853. — ZAJĄCZKOWSKI, St.: *W sprawie zajęcia Podlasia przez Giedymina*, AW, t. 6, 1929, 1-8 p. — (") *Wołyń pod panowaniem Litwy*, Rocznik Wołyński, II, Równo 1931, 1-24 p.

---

[19] PSRL, t. 17, 71 p.
[20] St. ZAJĄCZKOWSKI: *Dzieje Litwy pogańskiej*, 1930, 43 p.

6. Paskutinieji du pagonys Vilniuje ir Trakuose. Didžioji lietuvių kova prieš ordiną Kęstučio laikais (1341-1382).

Pagal Gedimino testamentą tapęs didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu, J a u n u t i s (1341-1345) pasirodė nesugebąs laikyti tėvo tvarką valstybėje, kuriai iš visų šonų ėmė grasyti pavojai. Būdamas ir fiziniu atžvilgiu silpnas, Jaunutis nesugebėjo išreikalauti paklusnumo nė kitų kunigaikščių, kurie ėmė savarankiškai veikti. Šiaurėje, pvz., Kriavo ir Vitebsko kunigaikštis Algirdas nuo Livonijos kryžiuočių sėkmingai gynė Pskovą. Miestas, jam atsidėkodamas, savo kunigaikščiu pasikvietė vyriausią Algirdo sūnų, per krikštą gavusį Andriaus vardą. Pats Algirdas brovėsi net iki Možaisko, sudegindamas jo priemiestį [1]. Pietuose taip pat vystėsi kovos frontas. Užėmęs Voliniją, Liubartas įsivėlė į ginčus su Vladislovo Lokietkos sūnumi Kazimieru (1333-1370), kuris ėmė reikšti pretenzijas į visą senąją Haličo-Vladimiro kunigaikštiją. Kazimiero ir Liubarto ginčas, tiesa, laikinai baigėsi susitarimu (1344), bet jis galėjo kiekvienu metu atsinaujinti. Pats didžiausias pavojus Lietuvai artėjo iš Prūsų kryžiuočių, kurie nuo Gedimino amžiaus pabaigos ėmė vystyti didesnį spaudimą Nemuno krantuose. Jie buvo numatę pristatyti eilę panašių «burgų» ir «verderių», kaip kad anie Šv. Marijos garbei išdėstyti prie Vyslos. Be to, Vakaruose sumaniai išvystyta ordino propaganda ėmė atvesti kovai prieš pagonis vis daugiau riterių ir aukštų svečių. Tad ties Lietuvos sienomis ėmė rinktis didelio pavojaus debesys, kuriems atitolinti reikėjo stiprios jėgos.

Jaunutis stovėjo nuošaliai nuo visų tų svarbių valstybės rūpesčių. Juos į savo rankas perėmė paskutinieji du pasilikę pagonys, žymiausieji Gedimino sūnūs, būtent: Algirdas ir Kęstutis. Susitaręs su broliu, Kęstutis 1344-1345 m. žiemą užėmė Vilnių, o patį Jaunutį suėmė. Pabėgęs Maskvon pas savo švogerį, didįjį kunigaikštį Simeoną, ir čia pasikrikštijęs Jono vardu (1345.IX), Jaunutis tačiau po dviejų metų grįžo Lietuvon ir iki mirties (apie 1366) valdė Izjaslavo sritį.

Po perversmo, kurį Kęstutis įvykdė be kraujo praliejimo, didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu tapo Algirdas (1345-1377). Neišskiriant nė Kęstučio, nors jis buvo pašalinęs Jaunutį, Vilniuje atsisėdusio vyriausiojo visos Lietuvos valdovo turėjo klausyti visi kiti kunigaikščiai. Bet Kęstutis vis dėlto gavo didesnes teises negu kiti jo broliai ir brolėnai. Jis pats betarpiškai galėjo savo sūnums paskirstyti dalis, savo valdose turėdamas paveldėjimo teises, kai

[1] PSRL, 18, 93 p.

kiti Gediminaičiai savo žemėse priklausė nuo didžiojo kunigaikščio valios. Anot Lietuvos Metraščio, Algirdas ir Kęstutis susitarė, jog ateityje bendromis jėgomis įsigytos žemės turės būti pasidalintos pusiau [2]. Pagal tą susitarimą Kęstutis buvo Algirdo padėjėjas. Todėl netikslu yra kalbėti apie pilną diarchijos sistemą.

Gyvendami artimame sąlytyje ir pavojaus metu vienas antram teikdami pagalbą, abu broliai turėjo savo atskirus pagrindinius uždavinius: Algirdas — rytuose, o Kęstutis — prieš vokiečių ordiną. Brolių bendradarbiavimas iki Algirdo mirties per tris dešimtmečius nebuvo sudrumstas jokių konfliktų. Tik remiantis jau gana vėlybomis rusų versmių užuominomis (1494) [3], yra bandyta aiškinti [4], jog 1344-1350 m. tarp Kęstučio ir Algirdo vykusios kovos. Jų metu, esą, Algirdas buvęs pakliuvęs net kalėjiman. Autentiškos bendralaikės kronikos tačiau terodo brolių sutartiną veikimą [5]. Jis reiškėsi ne tik talkininkaujant Liubartui ginčuose su Lenkija, ar žygiuose į rytus, bet ir kovose prieš kryžiuočius.

Tos nepaliaujamos kovos yra labiausiai rišamos su Kęstučio vardu. Žemaičiams jis nuolatos gelbėjo jų iš kartos į kartą einančiuose karuose, dėl kurių visa vakarinė Lietuva buvo tapusi kasmet įvairiose vietose atsiveriančia žaizda. O ir paties Kęstučio visos valdos (dalis tikrosios Lietuvos su Trakais, Gardino žemė ir Palenkė), būdamos artimoje kaimynystėje su kryžiuočių valstybe, niekada nebuvo saugios.

Veiklusis rungtyniautojas prieš Kęstutį ordino vyriausias magistras Winrichas von Kniprodė (1352-1382), septyniom savaitėm anksčiau prieš šį Gediminaitį įžengęs į grabą, per 30 metų dėjo dideles pastangas ordinui laimėti bent Žemaičius. Kietas pagonių užsikirtimas savo tikėjime ir toliau vakarų Europos akyse kryžiuočiams davė naudingą teisę kariauti iki laimėjimo.

Kęstutis buvo žymiausias lietuvių atsparumo organizatorius. Lietuvių istorijon jis nuėjo kaip pavyzdingiausias ir riteriškas kovotojas, didelę savo gyvenimo dalį praleidęs ant žirgo karo žygiuose, kurie besikeičiančią pergalės laimę nešdavo tai kryžiuočiams, tai pagonims. Jo riteriškas ypatybes ir jo taurius papročius bei kovos meną kėlė ir priešų kronikos. Senoji magistro kronika («Ältere Hochmeisterschronik») pastebėjo: «Kęstutis buvo vyras karingas ir tiesiakalbis. Sugalvojęs pulti Prūsus, jis pirma pranešdavo apie tai ordino maršalkai ir tikrai atvykdavo. Jeigu jis su ordino ma-

---

[2] PSRL, 18, 96 p.
[3] SbRIO, 35, 115 p.
[4] KolLJ, I, 8 p.
[5] PaJM, I, 377-378 p.

gistru sudarydavo taiką, jos šventai laikydavosi. Jei kurį iš ordino brolių jis laikė drąsiu ir vyrišku, tam parodydavo daug meilės ir pagarbos »[6]. Nuolatiniai susidūrimai karuose su vakarų Europos riteriais Kęstutį išmokė riteriškų papročių, kurių jis griežtai laikėsi. Net Dlugošas, kuris savo plačioje kronikoje gana šykščiai apie Lietuvos kunigaikščius ištaria gerą žodį, yra pažymėjęs : « Kęstutis, nors ir pagonis, buvo šaunus vyras. Iš visų Gedimino sūnų jis išsiskyrė išmintingumu ir veiklumu ; ir kas dar daugiau teikia jam garbės, jis buvo išlavintas, žmoniškas ir ištikimas pažaduose »[7].

XIX amž. istorikai, žavėdamiesi Kęstučio asmeniu, labiausiai domėjosi jo žygiais prieš ordiną. Stiprių ir gerai apsiginklavusių priešų ne kartą įveiktas, Kęstutis nepalūžo, bet vis rinko naujas jėgas tolimesnei kovai. Gindamas pagrindines lietuvių žemes (Žemaičius ir Aukštaičius), kurios sudarė valstybės pagrindą, Kęstutis ir pats daug kartų yra puolęs ordino žemes ir sudavęs kietų smūgių kryžiuočiams.

Gerai pažindamas priešo žemėvaizdį (tereną), Kęstutis sumaniai įveikdavo gamtos kliūtis. Dar XV amž. prūsų atminime Spirdingo ir Šaimos ežerus jungiantis upelis buvo vadinamas « Kęstučio brasta » (« Kinnstottinbrast ») ; per ją Kęstutis vykdavęs į ordino valdas [8]. Kovose jis yra parodęs daug vikrumo. Daugelis kronikų aprašė ir Europoje plačiai išgarsino tai, kaip jis bemedžiodamas, ar bežygiuodamas į priešo kraštą, Lietuvos pasienyje (Augustavo giriose) 1361 m. pakliuvo į kryžiuočių nelaisvę. Bet po 7 mėnesių jam pavyko pabėgti ir iš saugių Marienburgo mūrų [9].

Patį didžiausią ordino spaudimą Lietuva kaip tik ir turėjo atlaikyti Kęstučio laikais. Apie 1345 m. jo priešų stovykloje ėjo gandas, jog galutina pergalė jau esanti čia pat. Taigi ir imta aktyviau reikštis. Kasmetinių žygių rėmuose yra paminėtini keli stambesni lietuvių puolimai ir ordino žygiai, įvykdyti vakarų piligrimams talkininkaujant.

Ilgai buvo ruoštasi 1345 m. žygiui. Dalyvaujant Čekijos karaliui Jonui Liuksemburgiečiui su sūnumi Karoliu (tada Moravijos grafu), būsimuoju Vokietijos imperatoriumi, Vengrijos karaliui Liudvikui, Olandijos grafui Vilhelmui, buvo surinkta per 200 žymių svečių. Puolimas turėjo būti nukreiptas Lietuvos gilumon, kai

---

[6] SRP, III, 593-594 p.

[7] DlugO, XII, 411 p.

[8] J. Gerullis : *Kęstutis prūsų atmintyje*, Tauta ir Žodis, II, 1924, 27-28 p.

[9] Supainiotai Wigando kronikoje yra du kartu kalbama ape Kęstučio paėmimą nelaisvėn. Tai davė pagrindo Dlugošui kalbėti apie du suėmimus ir du pabėgimus (DlugO, XIII, 279, 285 p.).

žygio metu atėjo klaidinanti žinia, jog lietuviai ruošiasi pulti Sembą. Kryžininkai grįžo atgal, o lietuviai, pasukę Livonijon, ją smarkiai nuteriojo. Esą ten buvę užmušta apie 2000 žmonių[10]. Vyriausias ordino magistras (Ludolfas König) to didelio išsiruošimo nelaimingą pabaigą ir svečių bei riterių priekaištus taip esąs širdin paėmęs ir dvasiniai pakrikęs, jog atsisakęs pareigų (1345.XII.).

Naujasis ordino magistras Henrikas Dusemer, kuris per keliasdešimt metų buvo užsigrūdinęs kovose su lietuviais (jau 1329 m. Ragainės komtūras), norėjo vienu smarkesniu smūgiu sudrausti pagonis ir jiems atkeršyti už dažnus puldinėjimus. 1348 m. sausio gale išsirengta dideliam 9 dienų žygiui. Vadovavo ordino vyr. maršalas ir Karaliaučiaus komtūras Siegfridas von Dahnenfeld ir didysis komtūras W. von Kniprodė (nuo 1351 m. vyr. magistras). Kryžiuočiai su Kęstučio ir Algirdo kariuomene susitiko vasario 2 d. apie 30 km atstu nuo Kęstučio Trakų, prie dešinio Nemuno prieupio Strėvos (arti Žiežmarių). Tuomet ir Algirdo valdos buvo aktyviai įsijungusios į vakarų Lietuvos gynybą. Tačiau Strėvos kautynės, kuriose dalyvavo būriai iš Vladimiro (Volinijos), Liet. Brastos, Polocko, Vitebsko ir Smolensko, baigėsi lietuvių pralaimėjimu. Aiškiai perdėtais ordino kronikų duomenimis[11], lietuvių pusėje esą žuvę keliolika tūkstančių žmonių, o dar keli tūkstančiai esą prigėrę Strėvoje, kai pati upė yra nesunkiai perbrendama. Įžymiųjų tarpe aukų čia žuvo ir Narimantas Gediminaitis. Kryžiuočiai šitam retam laimėjimui atžymėti pastatė du pranciškonų vienuolynus (Karaliaučiuje ir Vėluvoje).

Po 1348 m. iš vakarų į Pabaltijį atslinkęs didysis maras (« juodoji mirtis »), įprastai guldęs ketvirtadalį gyventojų, bent porai metų pritildė karo veiksmus. Bet jau 1352.II. Kniprodė smarkiai teriojo Gaižuvos, Ariogalos ir Raseinių sritis ; tik dėl staigaus polaidžio jis turėjo gana nuostolingą grįžimą[12]. O Algirdas su Kęstučiu, teriodami Kuršių Marių pakraščiais, nužygiavo iki Deimenos[13]. Dešimtmečiui praslinkus, lietuviai patyrė smūgį vėl pačioje Lietuvoje. Talkininkaujami svečių iš Anglijos, Vokietijos ir Italijos, ir padedami Livonijos magistro, Prūsų kryžiuočiai 1362 pavasarį atliko drąsų žygį, išgriaudami svarbią lietuvių Nemuno ir Neries santakos pilį — Kauną. Neišaiškinamu būdu Kęstutis su

[10] SRP, II, 72, 505-507 p.

[11] A. KUČINSKAS : *Kęstutis*, 1938, 59-61 p. Autorius sako, jog Strėvos kautynės « niekuo neišsiskyrė iš kitų žygių, nebent tuo, kad tarp dviejų kariuomenių įvyko susidūrimas, ir kad toji kova tik *reprezentaciniais* sumetimais buvo labiau išgarsinta » (61 p.).

[12] SRP, II, 516 p.

[13] SRP, II, 516-519 p.

Algirdu, kurių atvykimą prie kryžiuočių apgultos pilies įsakmiai pamini Wigando kronika[14], pasirodė neveiklūs. Tris savaites užtrukęs apgulimas buvo atliktas gerai pasiruošus, nes « pilis buvo labai aukšta ir stipri ». Jos mūrams griauti čia pat buvo pastatyti sienodaužiai ir pilies mūrų aukščio bokštas. Atskirus pilies puolimo epizodus plačiai aprašęs, Wigandas pastebi, jog « pagonys buvo puolami dieną ir naktį », « bet jie, krikščionių nelaimei, karžygiškai gynėsi ». Pagaliau, po didelių pastangų ir aukų, kryžiuočiai paėmė Kauno pilį. « Jie užmušė visus, išskiriant Kęstučio sūnų Vaidotą, kuris su 36 pagonimis buvo paimtas į nelaisvę ». Savo laimėjimui kryžiuočiai užgiedojo velykinę giesmę apie Kristaus prisikėlimą ir iškėlė puotą, kuriai vienas lietuvis dovanojęs 12 riebių kiaulių ir liesą karvę. Pilį imant, kryžiuočių esą kritę 200, o lietuvių — 3500[15]. Sunkiai tačiau įsivaizduojama, kad Kauno pilies mūruose būtų galėjus tilpti tokia, palyginti, didelė įgula. Kronistų mėgstamus didelius pagonių aukų skaičius paprastai reikia dešimteriopai sumažinti.

Kaunas tačiau buvo per toli nuo ordino žemių. Kryžiuočiai nepaliko čia jokios savo bazės. Tik po dviejų dešimtmečių, jau Vytautui esant ordino globoje, 1384 vasarą Kauno vietoje buvo pastatyta tvirčiausia priešo žemėje mūrinė pilis — Marienwerder.

Kaunui kritus, tuojau sekė kiti kryžiuočių pasisekimai prie Nemuno. Lietuvai atėjo pačios sunkiausios dienos, kokių ji iki tol nebuvo patyrusi. Vienas po kito sekė nauji ordino smūgiai. 1363 m. Kęstutis buvo ėmęs statyti Nevėžio žiotyse Vyrgalės saloje (« Wyrgalle ») Naująjį Kauną. Bet kryžiuočiai tuojau pat surengė naują žygį ir dar pilnai neužbaigtą pilį sunaikino. Grįždami jie sudegino dar dvi svarbias lietuvių pilis — Peštvę ir Veliuoną, kurios ilgai buvo rodžiusios tvirtą atsparumą. Tuo būdu Nemuno krantuose iki Kauno nebeliko jokio lietuvių gynimosi punkto. Apie Peštvės įgulą yra užrašyta, jog ji, apgulusiems kryžiuočiams pasižadėjusi krikštytis, po derybų nakčia išbėgiojusi. Veliuona tepasidavė po 10 dienų apgulimo, o pilies gynėjai su vadu Goštautu (Gastot) pakeliui į vyr. magistro stovyklą buvo išžudyti[16].

Kitų metų žiemą (1364.I.) kryžiuočiai, talkinami Pfalzgrafo Ruprechto ir jo palydovų, per Ariogalos, Pernaravos sritis patraukė iki Žeimių, kur buvo įsiveržusi ir Livonijos kryžiuočių kariuomenė. Bet ir šiomis kritiškomis dienomis Kęstutis rodė nuostabų veiklumą.

---

[14] SRP, II, 533 (Algirdas « cum suis boyaribus et Smyrdens »); 534-536 (Kęstučio dialogas su vyr. magistru).

[15] Apie žuvusiųjų skaičius žr. A. Kučinskas, *Kęstutis*, 69, 73 p.

[16] SRP, II, 545-547 p.

Jis ordinui atsilygino panašiais teriojimais jo paties žemėse, pasiekdamas Įsručio ir Vėluvos apylinkes. O kitame žygyje (1365) paėmė ir sunaikino Angerburgo pilį[17].

Tuo sunkiu metu pačioje Lietuvoje buvo beiškyląs pavojus, gresiąs bendram kovos frontui. Šaltinių spragos neleidžia išaiškinti, kodėl pačioje Kęstučio šeimoje buvo įvykęs skaudus skilimas, kai sūnus Būtautas sukilo prieš tėvą. Taip pat nėra aiškių duomenų spręsti, kiek pats sūnus iš viso nebepritarė pagonio tėvo politikai, ir kiek Lietuvai pavojingame Būtauto žygyje yra buvę kryžiuočių įtakos bei intrygos. Tėra žinomi tik keli faktai.

Kai tėvas ir dėdė Algirdas išskubėjo Liubartui pagalbon į Voliniją, Būtautas, užmezgęs ryšius su ordinu, siekė Lietuvoje užgrobti valdžią. Laiku sąmokslą susekęs, Vilniaus vietininkas Dirsūnas Būtautą uždarė kalėjiman. Survilos vadovaujami sąmokslininkai Dirsūną nužudė, Būtautą išlaisvino, bet valdžios vis vien užgrobti neįstengė. Tad 1365.VII.25 d. Būtautas su 15 šalininkų raiti pabėgo į ordiną. Karaliaučiuje per iškilmingą krikštą gavęs Henriko vardą, Kęstutaitis tuoj išlydėjo į Lietuvą ordino kariuomenę, kuri atėjo iki pat Vilniaus[18]. Kadangi Būtauto kėslai pačioje Lietuvoje pritarimo nerado, jis ordinui tapo nebereikalingas. Ilgą laiką praleidęs imperatoriaus Karolio IV dvare, jis, kaip « Henricus dux Lithuaniae », savo dienas baigė Pragoje (1380).

Kryžiuočiai turėjo toliau ginklu tęsti savo prieš Lietuvą 1283 pradėtą kovą. Nuosekliai prie Nemuno stiprindamiesi, jie prieš srovę slinko aukštyn ir statėsi savo pilis. Padedant užsienio svečiams (jų tarpe dalyvavo ir anglai), 1367-1368 m. buvo atstatyta Marienburgo pilis (pora km žemiau Dubysos žiočių). O 1369 m. pavasarį ordinas Nevėžio žiotyse pasistatė kitą pilį — Gotteswerder. Kęstutis ją, po 5 savaites trukusio apgulimo, naudodamas sienoms griauti mašinas, paėmė. Torno analuose pažymėta, kad lietuviai, puldami Gotteswerderį, naudojo 15 mašinų ir 5 sienodaužius[19]. Tačiau kryžiuočiai tuojau pat Gotteswerderį užpuolė ir, lietuviams keršydami, pilį su jos 109 gynėjais sudegino. Veltui Kęstutis magistrą buvo prašęs įgulos pasigailėti[20]. Pačią pilį kryžiuočiai vėl atsistatė. Ji, kaip ir kitos jų pilys panemuniais, lengvino tolimesnius puldinėjimus.

Sekančiais metais (1370), grandinėje savo puolimų į Prūsus, Kęstutis suruošė žygį, kurį prie deginamo Gotteswerderio buvo

---

[17] SRP, II, 548 p.
[18] SRP, II, 86, 550, 552-554 p.; III, 84 p.
[19] SRP, III, 88 p.
[20] SRP, II, 94, 561 p.; III, 88, 595 p.

pasižadėjęs. Drauge buvo ir Algirdas su savo būriais. Nuteriojęs Sembą, lietuviai susirinko krūvon ties Rudavos (Rudau) bažnytkaimiu (3 mylios į šiaurę nuo Karaliaučiaus). Čia juos pasitiko kryžiuočių kariuomenė. Iš anksto sužinojęs apie rengiamą lietuvių žygį ir sutraukęs dideles jėgas, ordinas lietuvius sumušė (1370. II.18), nors ir jo paties nuostoliai buvo žymūs. Kritusiųjų tarpe buvo pats maršalas ir pora komtūrų. Savo laimėjimą prieš pagonis ordinas turėjo intereso plačiai išgarsinti. Taip kronikose vėl atsirado keliatūkstantiniai priešų aukų skaičiai [21]. Kad lietuvių nuostoliai nebuvo tokie dideli, reikšmingai patvirtina tai, jog tais pat metais Kęstutis talkino Liubarto ir Algirdo žygiuose ir Prūsuose puolė Ortelsburgą [22]. Jeigu lietuviai būtų netekę didelio karių skaičiaus, jie nebūtų galėję tęsti savo tolimesnių žygių į Prūsus. Jų jėgos dar nebuvo palaužtos, nes, sutartinai veikdami, jie galėjo toliau priešintis ordinui.

Bet kryžiuočiai dar labiau intensyvino savo žygius. Jų kovos su Lietuvos kunigaikščiais užsitęsė, nes nė viena pusė negalėjo įgyti triuškinančios persvaros. Tik paėmę Kauną, Nemuno žemupyje privertę lietuvius pasitraukti nuo krantų, juose prisistatę savo pilių, be to, laimėję prie Rudavos, kryžiuočiai jau pasijuto stipresni. Jie dar padažnino savo « reizus » Lietuvon : 1370 jų padarė du, o 1372 puolė vienu metu iš Prūsų ir Livonijos.

Kad būtų galima kiek pailsėti nuo tolimesnių teriojimų, Algirdas su Kęstučiu pradėjo su ordinu derybas. Ryšium su jomis, popiežius 1373 m. jau kelintą kartą (iki tol 1349, 1351, 1358) judino Lietuvos valdovų krikšto klausimą, prašydamas juos prisijungti prie katalikų Bažnyčios. Nors tos pastangos buvo bergždžios, tačiau tų visų derybų pasėkoje keletą metų tęsėsi ramybė, ir kovos teatsinaujino 1375 m. Surengę didelį žygį, kryžiuočiai įsiveržė giliai Lietuvon, prieidami iki pat Vilniaus apylinkių.

Bet lietuviai tuojau « atsimokėjo » už patirtus nuostolius. 1376 m. vasarą Kęstutis, Algirdas ir šio sūnus Skirgaila stipriai nuteriojo Priegliaus prieupius ir grįžo su 900 belaisvių [23]. Kitame žygyje iš Neidenburgo Kęstutis parsigabeno 800 vyrų, kurie, anot Wigando, labiau troškę mirti negu būti lietuvių nelaisvėje [24].

Tuo tarpu smulkūs ordino žygiai buvo žymiai gausesni negu lietuvių. Bet kai tik atvykdavo daugiau svečių, kryžiuočiai suruošdavo stambų reprezentacinį žygį. Taip buvo, pvz., 1377 m., atvy-

---

[21] SRP, II, 96, 565-568 p. ; III, 596 p.
[22] PSRL, VIII, 17 ; DlugO, XII 330-331 p. ; SRP, II, 568 p.
[23] SRP, II, 577-578 ; III, 100 p.
[24] SRP, II, 580-581 ; 111-112 (Wartberge) ; III, 94, 598 p.

kus Austrijos hercogui Albrechtui II su 62 riteriais ir 2000 paprastų karių ir palydovų. Drauge atvykęs poetas Petras Suchenwirt davė to iškilmingo žygio, kuriam vadovavo pats magistras, daug įdomių smulkmenų. Jis vaizdingai eilėmis aprašė, kaip ištisą savaitę buvo švaistomasi Ariogalos — Dubysos rajone, kokie vynai buvo geriami, kaip nuotykių ieškotojai, nudeginę lietuvių sodybas, dešimtimis buvo keliami į riterius, o jų tarpe ir pats Albrechtas [25].

Ordino maršalo vadovaujama kariuomenė, pasidalinusi į tris grupes, (1377.II.) teriojo Aukštaičius. Wigando žodžiais, maršalas buvęs atvykęs prie Trakų ir turėjęs pasikalbėjimą su pačiu Kęstučiu, kuris atsisveikindamas maršalui padavęs ranką. Kiek yra tiesos, kad Vilnių apsupusiems kryžiuočiams pats Algirdas iškėlęs vaišes ir padaręs taiką, kurios jie tik per naktį tesilaikę, nėra galima patikrinti. Greičiausiai Algirdas su kryžiuočiais tebuvo sudaręs paliaubas. Bet kovos tuojau atsinaujino. Yra tikra, kad priešams grįžimas buvo labai sunkus, nes Vytautas Užnemunės dykroje sunaikino jų paliktas maisto atsargas [26]. Nuo bado ir šalčio krito žmonės ir gyvuliai. Maisto klausimas beveik negyvenamuose Užnemunės miškuose, kuriuose kryžiuočiai dažnai savo « reysuos » turėjo triūstis, buvo svarbus kliuvinys. Tad apskritai savo didžiuosius žygius, kai dalyvaudavo tūkstantinės kariuomenės, kryžiuočiai retai tedarydavo. Į didesnį « reysą » jie išsiruošdavo tik tuomet, kai atvykdavo didelis skaičius Vakarų svečių, ar būdavo norima paimti kokią svarbią lietuvių pilį, ar jų žemėje pastatyti savąją.

Smulkūs teriojimai iš ordino žemių nuolat buvo kartojami. Sistemingai tokią taktiką kryžiuočiai ypač ėmė naudoti po 1345 m. Išsidirbo tuomet visa « reysų » sistema, nes reguliariai ir nustatytais terminais į Žemaičius ir Aukštaičius buvo siunčiami judrūs ir nedideli kariuomenės daliniai, kad jie be vargo pajėgtų išsimaitinti ir rečiau lietuvių apgyventose vietose. Iš pagrindinės ordino žygių bazės Karaliaučiaus kelias iki uždaro lietuvių sodybų ploto buvo gana tolimas. Jis kiek sutrumpėjo, kai reikšmingais 1336 metais, prie Nemuno kryžiuočiams ėmus statytis naujas pilis, nadruvių plote, iš visų pusių supamame didelių miškų masyve, buvo pastatyta didelė keturių bokštų pilis Įsrutis (Insterburg). Ši paskutinė ordino pilis dykroje virto svarbiu sustojimo punktu į « reysus » žygiuojantiems ir grįžtantiems. Vargingas juk buvo kelių dienų keliavimas iki Nemuno krantų giriomis, kurios karų pasėkoje buvo beveik visai nebetekusios gyventojų. O kai XIV amž. žemaičiai iš panemunių iki pat Dubysos žiočių pasitraukė gilyn į krašto

[25] SRP, II, 161-168 p.
[26] SRP, II, 112, 586-590; III, 104-105 p.

aukštumas, reikalingi įveikti miškų masyvai dar labiau ištyso. Buvo neišvengiama dykroje pasidėti maisto bei pašaro ir grįžimui. Tad parankiau buvo siųsti mažesnius dalinius, kuriuos ir priešui buvo sunkiau persekioti.

Pora tokių žygių paprastai buvo įvykdoma pirmais žiemos mėnesiais prieš atlydį. O vasaros žygis buvo ruošiamas apie rugpiūčio vidurį, skubant jį užbaigti prieš rudens darganas ir liūtis. Ordino kronikose 1345-1382 m. yra suregistruota 66 žygiai iš Prūsų kryžiuočių ir 30 — iš Livonijos. Į tą skaičių neįeina pasienyje ordino riterių suorganizuoti savanorių — « plėšikėlių » (vad. « strutter », « latrunculi ») nuolatiniai plėšikavimai, be to, pasienių pilių valdytojų vykdomi teriojimai į artimas Žemaičių ir Aukštaičių žemes.

Visų ordino žygių tikslas buvo Lietuvą silpninti teriojimais ir naikinimais. Todėl kryžiuočiai paprastai stengdavosi, kiek galima, toliau patekti krašto gilumon, kad gyventojus galėtų užklupti nelauktai, t. y. nepasislėpusius saugiose vietose, ar nespėjusius suorganizuoti apsigynimo. Tad kryžiuočiai ne kartą, prieš srovę Nemunu nuplaukę laivais aukštyn, per kelias dienas perbėgdavo ištisas sritis. Jų teriojimai buvo žiaurūs. Kronikininkų teigimu, kartais « nebuvo gailimasi nei amžiaus, nei lyties », o seniai su vaikais buvo žudomi paties maršalo įsakymu [27]. Šiaip jau, vyrus išžudžius, moterys ir vaikai buvo išvežami nelaisvėn, gyvuliai išvaromi, manta išgrobiama, sodybos sudeginamos. Wartbergės kronikoje yra daug kartų užrašyta po keliasdešimt vietovių, kurias Livonijos kryžiuočiai pereidavo viename žygyje, vienur kitur sustodami nakvynei, ar poilsiui.

Pasienio gyventojų padėtis buvo beviltiška. Gyvi likusieji traukėsi gilyn į tirščiau gyvenamą kraštą. Ir iš dykros gyventojai pasitraukė į tirščiau gyvenamus sodybų plotus. Dykra apėmė ne tik pietvakarių ir vakarų, bet ir šiaurinį Žemaičių ir Aukštaičių pasienio šoną, nusitęsdama iki Biržų ir Rokiškio aps. šiaurinių valsčių. Tuo tarpu dažniau lankomoms vietovėms ginti Žemaičių aukštumose ištisais dešimtimis kilometrų buvo padarytos suverstų šakotų ir aštriais dygliais medžių užtvaros — « apkirtimai » (Verhaue), kuriuos pereiti buvo sunku. Ano laiko šaltiniai tokias užtvaras (« indagines », « hegene ») daug kartų įsakmiai mini. Tokia gynimosi linija su mažais protarpiais ėjo nuo Rietavo miškų. Ji tęsėsi 4-12 mylių (1 mylia = 7,4 km) atstu nuo Nemuno dešiniojo kranto. Tiksliai nustatyti tos užtvaros liniją, lygiai kaip ir jos sukirtimo laiką, nėra galima. Žinoma, ji atsirado ne vieneriais metais.

[27] SRP, II, 511, 513 p.

Atrodo, kad Dubysos žemupyje toji suverstų medžių užtvara, skirianti dykrą nuo toliau prasidedančių gyvenviečių, buvo padaryta po Peštvės ir Veliuonos pilių sunaikinimo (1363). Tada jau visas pietvakarių Žemaičių plotas, ištisai prijungiant ir Mituvos baseiną, buvo virtęs tik bitininkų, medžiotojų ir žvejų lankoma dykra, kurioje nebeliko pastovių sodybų ir kaimų. Tokių suverstų medžių užtvarų buvo ir giliau Žemaičių krašte. Bet jos nuo priešų puolimų mažai apsaugodavo, nes kryžiuočiai turėjo parinktus kelių vadovus, kurie aplenkdavo nepereinamas vietas.

Lietuviai ne vien tik gynėsi, bet ir *puldavo* kryžiuočius jų pačių krašte. Jiems atsimokėdamas, paprastai drauge su Algirdu, Kęstutis suruošdavo žygius į Prūsus ir į Livoniją. Bet lietuvių žygiai nebuvo tokie dažni, kaip kryžiuočių, būtent, vienas, kartais du į metus. 1345-77 yra priskaičiuota 31 lietuvių žygis į Prūsus, o Livonijon — 11.

Lietuvių žygiuose dalyvaudavo dideli būriai kovotojų, nes tirščiau gyvenamame priešo krašte buvo galima be vargo išsimaitinti ir daug grobio laimėti. Bet į ordino valdas patekusi lietuvių kariuomenė visada turėjo būti pasiruošus susikauti su kryžiuočiais, kurie, apie puolimą sužinoję, skubėdavo užkirsti kelią. Kryžiuočių kovos su Lietuvos kunigaikščiais *nusitęsė,* nes ordinas vis neįgijo triuškinančios persvaros, nors Kniprodė ir dėjo daug pastangų galutinai palaužti lietuvių atsparumą. Į Lietuvos vakarų gynybą taip pat buvo įjungtos plačios Algirdo valdos rytuose. Iš kitos pusės pati gamta buvo lietuvių sąjungininkė. Eilė rūpestingai paruoštų žygių Lietuvon liko neužbaigti, ištikus staigiems atlydžiams, ar didelėms liūtims. Stipriai šarvuoti riteriai sunkiai susidorodavo Lietuvos miškuose ir raistuose, kurių teikiamus pavojus ir kliūtis taip vaizdingai savo eilėse iškėlė Suchenwirtas. Jis pateikė gyvą Lietuvos XIV amž. dykrų bei miškų paveikslą [28], rodantį, kaip žmogus tada dažnai priklausė nuo gamtos stichijos.

Energingai lietuviai priešinosi ir sudarė, palyginti, gana vieningą frontą. Sutartinai bendradarbiavo Kęstutis ir Algirdas. Ordino karų padariniai lietuvių žemėse tačiau vis daugiau rūpesčių sudarė Lietuvos valdovams. Kęstučio karžygiška viso amžiaus kova kryžiuočių pavojaus nė kiek nesumažino; jis galutinai pašalintas buvo tik 40 metų po Kęstučio mirties. Tuo pat laiku, kai vakaruose iš visų jėgų buvo vedama žūtbūtinė kova, kurios liudininkais liko šimtai lietuvių piliakalnių, *rytuose* ėmė bręsti nauja jėga, kuri stabdė lietuvių laimėjimus rusų žemėse.

---

[28] H. MORTENSEN: *Litauen. Grundzüge einer Landeskunde,* Göttingen 1926.

BOLDT, F. : *Der deutsche Orden und Litauen 1370-86*, AM, 10, 1873, 385-467, 513-548 p. — BUJACK, G. : *Regesten zu den littauischen Kriegsreisen des deutschen Ordens*, AM, 5, 1869, 512-516 p. — *Butautas*, LE, t. 3, 380 p. — DEVEIKĖ, Jonė : *The Lithuanian Diarchies*, The Slavonic and East European Review, t. 27, 1950, 392-405 p. — FIJAŁEK, J. : *Wnuk Kiejstuta*, KH, II, 1914. — GRÜNHAGEN, C. : *Über die Chronologie des letzten Kreuzzugs König Johanns gegen die Litthauer 1345*, Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens, t. 16, 1882, 266-272 p. — HECHT, K. : *Die Schlacht bei Rudau 1370*, Oberländische Geschichtsblätter, t. 16-17, Königsberg 1914-1917, 1-63 p. — IVINSKIS, Z. : *Dusemer*, LE, t. 5, 267-268 p. — (") *Kniprode*, LE, t. 12, 166-168 p. — (") *Strėvos kautynės*, LE, t. 29, 40-41 p. — JANULAITIS, A. : *Kęstutis Marienburgo pilyje ir jo pabėgimas iš ten 1361 m.*, Praeitis, I, 1930, 64-93 p. (su šaltinių priedais). — KUČINSKAS (KUČAS), A. : *Kęstutis*, Marijampolė 1938 (plati bibliogr.). — (") *Kęstutis*, LE, t. 11, 407-416 p. — (") *Kęstučio Brasta*, LE, t. 11, 405 p. — SALYS, A. : *Kęstučio vardas*, LE, t. 11, 405-407 p. — ŠLEŽAS, P. : *Kauno pilies išgriovimas*, Židinys, 1932, nr. 10, 271 ir sek. p. — (") *Ko bėgo Kęstučio sūnus iš Lietuvos*, Židinys, 1932, nr. 12, 449-457 p. — (") *Kęstučio šeima*, Mūsų Žinynas, 1933, nr. 98-99. — VEBLAITIS, P. : *Petro Suchenwirto eilės apie Austrijos Albrechto žygį Lietuvon*, atsp. iš KAr, t. 9, 1939, 13 p.

7. ALGIRDAS IR JO ŽYGIAI RYTUOSE. LIETUVOS SANTYKIAI SU KAIMYNAIS IR VARŽYBOS SU MASKVA *

Su Algirdo vardu yra tampriai surištas Lietuvos išsiplėtimas į rytus ligi Volgos aukštupių ir pietuose į Juodosios jūros stepių gilumą. Įjungdamas Lietuvai daug rytinių slavų žemių ir drąsiai skelbdamas, jog visa Rusija turi lietuviams priklausyti, šis žymiausias Gediminaitis iš didžiosios Lietuvos kunigaikštijos padarė didžiausią Europoje valstybę.

Rusų metraščiai, kurie yra pagrindinis šaltinis apie Algirdo politinę veiklą, yra davę ir jo charakteristiką. Kada Algirdas darė kokį žygį į Maskvos žemes, metraštininkui jis virto « piktu, bedieivišku ir negarbingu » priešu [1]. Šiaip jau apie Algirdą sprendimas buvo teigiamas, kartais pataikaujantis. Tas pats kronikininkas pažymėjo, jog « iš visų brolių Algirdas buvo labiausiai gabus ». Savo sugebėjimais ir valdžia jis pranokęs tėvą ir dėdę.

Algirdo ir jo valstybės stiprybę išryškino ir to laiko Bizantijos istorikas Nikeforas Gregoras († 1360), pažymėdamas, jog lietuvių karalius savo stiprybe ir militarinėmis savo kariuomenės ypatybėmis pranoksta visus kitus šiaurinės Rusios kunigaikščius. Labai karinga lietuvių tauta esanti neįveikiama. O jos valdovas « vienin-

---

* Šio skyriaus dalį išsp. TaPr, I, 4, 1962, 502-507 p.
1 PSRL, t. 18, 118 (Simeonovskaja lietopis').

telis nemoka mongolams jokių metinių duoklių, kadangi jo karalystė yra labai didelė ir gerai sustiprinta pilimis »[2].

Pagal rusų metraščius, Algirdas esą ne tik asmeniškame gyvenime, bet apskritai visame savo veikime rodęs saiką ir santūrumą[3]. Kai jis rengdavosi į karą, savo žygio planus taip apsupdavo paslaptimis, jog net artimieji kariniai vadai jų nepatirdavo. Savo ištverminguose politiniuose siekimuose jis buvo gana atsargus, o jo gudrumas ėjo iki aukščiausių ribų. Derybų ir sutarčių pagalba Algirdas pasiekdavo daugiau negu ginklo jėga. Nors ir nėra žinių apie kokius jo įžymius karo veiksmus, tačiau žinoma, kad jis yra daug po plačius plotus žygiavęs, sugebėdamas užsiimti ir visos valstybės reikalais. Tiesa, jis buvo labiau atsidėję laimėjimams rytų erdvėje; tačiau teikdavo pagalbos ir kitiems dviems broliams, būtent, su Lenkija kovojančiam Liubartui ir vakarų sieną ginančiam Kęstučiui.

Algirdas buvo gana lygiažiūris įvairioms religijoms, panašiai kaip tėvas, kurio įmintomis pėdomis jis sekė, valstybę toliau vystydamas ant Gedimino padėtų pamatų. Ir toliau didžiojoje Lietuvos kunigaikštijoje vieni šalia kitų be trynimosi gyveno pagonys ir graikų tikėjimo išpažinėjai, t. y. lietuviai ir rytiniai slavai. Nuo Gedimino laikų jau buvo paaugęs ir katalikų skaičius, kurį didino iš Lenkijos ir ordino žemių vis naujai atvedami belaisvių būriai. O vienuoliai (pranciškonai) veikė ir toliau, sostinėje laikydami savo vienuolyną. Tik iš Gedimino laikais nubaustų dviejų pranciškonų fakto rusų ir lenkų šaltiniuose XVI amž. buvo sukurtos nieko bendra su tikrove neturinčios legendos, būk, Algirdui valdant, Vilniuje buvę nukankinti 36 pranciškonai. Tose per kelis šimtmečius plačiai išgarsintose legendose visai neistorinis yra ir Petro Goštauto asmuo: jis esą tariamus kankinius pargabenęs iš Lenkijos[4].

Algirdas nesibaimino jokių religinių nusistatymų. Du kartu jis vedė rusų stačiatikių kunigaikštytes, pats pasilikdamas pagoniu. Jis ir mirė pagonis. Matyti, jis buvo įsitikinęs, jog jam priėmus Romos ar Bizantijos krikštą, pagonys lietuviai, kurie Algirdo valstybėje užėmė pirmąją vietą, būtų nuo jo atsimetę.

Tuo būdu Vilniuje sėdįs valdovas formaliai išlaikė pagonybę, nors jo dvare bei šeimoje stačiatikių įtaka buvo stipresnė negu pas

---

[2] FIJAŁEK: *Średniowieczne biskupstwa*, KH, 1896, 518 p.

[3] PSRL, 10, 213; plg. 18, 118.

[4] K. CHODYNICKI: *Legenda o męczeństwie czternastu Franciszkanów w Wilnie*, AW, IV, 1927, 53-78 p.; (") *Geneza i rozwój legendy o trzech męczennikach wileńskich*, AW, V, zesz. 15, 1928, 79-103 p.; V. GIDŽIŪNAS: *Legendariškieji pranciškonų kankiniai Vilniuje*, atsp. iš: Aidai, nr. 3-4, 1954.

tėvą. Pirmosios žmonos Marijos Vitebskietės penki sūnūs, augę dar Algirdui esant daliniu kunigaikščiu ir gavę savo dalis Rusėje, visi buvo stačiatikiai. Vesdami stačiatikes žmonas ir prisiimdami rusų papročius, jie, jų anūkai ar proanūkai davė pradžią vėliau žinomiems kunigaikščiams Trubeckoj (iš Dimitro), Čartoriskiams (iš Konstantino), Bielskiams ir Sluckiams (iš Vladimiro), Sanguškoms ir Kobrinskiams (iš Teodoro).

Algirdui tapus Vilniuje didžiuoju kunigaikščiu, nuo 1350 m. gimę septyni antrosios žmonos Julijonos Tveriškės sūnūs iki tėvo mirties išliko pagonys, nors valdovo žemėse ir jo aplinkoje buvo daug stačiatikių, o pačioje sostinėje turėjo tada būti stačiatikių cerkvė ir jų dvasininkų. Iš kitos pusės, Algirdas su Kęstučiu liko abejingi popiežiaus, imperatoriaus ir kaimynų valdovų įtikinėjimams priimti lotynišką krikštą (1349, 1351, 1358, 1373). Be pasekmės likdavo užuominos ar formalios derybos dėl krikšto, nes nebūdavo išsprendžiamas pavojus ordino, kuris paprastai stovėjo nuošaliai nuo ateinančių iš kitur sumanymų krikštyti Lietuvą. Vakarų Europos akyse jis ir toliau tebebuvo vienintelis krikšto nešėjas į pagonių žemes.

Taigi iš šalies ateinantieji Lietuvos krikšto sumanymai nebeturėjo realaus turinio, ir jiems įgyvendinti didesnių pastangų nebuvo daroma. Trūko tada ir pasiaukojusių misionierių Europos rytams. Lietuvos valdovai tačiau, progai pasitaikius, nesikratydavo pasvarstyti krikšto pasiūlymų, juo labiau, kad jie ėjo ne iš kryžiuočių.

Jau 1349 m., norėdamas laimėti Avignono palankumą ir drauge susidaryti patogesnę būklę tolimesnei kovai Volinijoje, Lenkijos Kazimieras informavo Klemensą VI apie Kęstučio norą krikštytis. Kęstučiui ir jo įpėdiniams po krikšto popiežius žadėjo suteikti karališką titulą ir « papuošti karaliaus ženklais »[5]. O Gniezno arkivyskupas buvo skatinamas siųsti Lietuvon vienuolių ir kunigų, kurie turėjo « atversti Lietuvos kunigaikščius ir lietuvius, juos išmokyti naujojo tikėjimo, vesti į gera ... »[6].

1351 m. vėl politinės aplinkybės iškėlė Lietuvos krikšto projektą. Darydamas taiką su Vengrijos karaliumi Liudviku Anjou, Kęstutis žadėjo jam pagalbą ir sutiko pats su savo broliais ir valdiniais priimti krikštą. Už tai Liudvikas jam turėjo iš popiežiaus išrūpinti karaliaus karūną. Be to, Vengrija su Lenkija turėjo priversti ordiną grąžinti Lietuvai atimtas jos žemes ir ją ginti nuo kryžiuočių ir totorių. Abi pusi tą susitarimą patvirtino priesaiko-

---

[5] VMPL, I, nr. 693.

[6] VMPL, I, nr. 692. Plg. KUČINSKAS: *Kęstutis*, 124-125 p.

mis; pats Kęstutis, kaip kunigas, ten atliko pagoniškas jaučio aukojimo apeigas, kurios smulkiai yra užrašytos Dubno kronikoje [7]. Pasižadėjęs įkurti Lietuvoje vyskupijų ir vienuolynų, Kęstutis dėl neišaiškinamų priežasčių tačiau nakties tamsoje pabėgo. Greičiausiai jis taiką darė ir pažadus teikė, norėdamas tik nuo savo valdų atitolinti priešą.

Reikšmingesnės buvo imperatoriaus Karolio IV-jo pastangos, kurios yra minimos eilėje XIV amž. kronikų. Kryžiuočių skundžiamas popiežiui, kad palaikąs santykius su pagoniškąja Lietuva, Lenkijos Kazimieras 1357 m. gale vėl informavo Avignoną, jog pagonių kunigaikščiai sutinką krikštytis, ir prašė Inocentą VI-jį rašyti imperatoriui ir Vengrijos Liudvikui. Gal būt, pasėkoje Kazimiero rašto, kuriuo šis buvo dar prašęs popiežių naujakrikštų lietuvių bažnyčias ir įsteigsimus vienuolynus subordinuoti Gniezno arkivyskupui, Karolis IV energingai ragino (1358.IV.18) Lietuvos kunigaikščius į krikštą [8]. Nors imperatoriui rimtai buvo parūpęs Lietuvos atvertimas, tačiau ano meto politinėmis aplinkybėmis, kai su vokiečių ordinu vyko nepaliaujamas karas, negyvenimiškas pasirodė ir šis bandymas. Pagal kronikininką Henriką von Rebdorf 1358 m. liepos mėn. «Lietuvos karalius» pas imperatorių buvęs atsiuntęs savo brolį, kurio vardas įvairiai spėliojamas [9]. Daugiau yra žinoma apie Karolio IV-jo Lietuvon išsiųstą delegaciją, kurios sudėtin įėjo Pragos arkivyskupas (Ernestas iš Pardubicų), Silezijos kunigaikštis ir ordino žemių magistras Vokietijoje (Deutschmeister).

Pagonys kunigaikščiai krikštui priimti tačiau pastatė savo aiškias sąlygas. Kaip ir 1351 m., buvo reikalaujama, kad kryžiuočių ordinas sugrąžintų Lietuvos užimtąsias žemes tarp Alnos, Priegliaus ir Dauguvos. Hermano Wartbergės kronikoje yra smulkiau pažymėtos reikalaujamų žemių ribos: rubežiuodamasi su Mozūrija, siena turėjo prasidėti nuo Alnos aukštupio. Per Prūsus, Lietuvai paliekant daugiau kaip pusę Rytprūsių, aiški linija turėjo eiti upės krantu iki pat Alnos įtekėjimo į Prieglių, o paskui šio tėkme iki Aistmarių. Plačiu ruožu atsiremdama į Baltijos jūrą, šiaurėje siena buvo užbrėžta nuo Dauguvos žiočių, jos krantu tolyn į rytus, «iki vietos, kur iš Liubano ežero ištekanti upė (= Aiviekstė, Ewst) įteka į Dauguvą». Vedant sieną tos upės krantu «tolyn į Rusiją» [10], Lietuvos valstybėn buvo norima įjungti ne tik Kuršą,

---

[7] A. Mierzyński: *Źródla do mytol. lit.*, II, 78 p.; KH, 1889, 208-209 p.

[8] Laiško tekstą žr. H. Paszkiewicz: *Polityka Ruska Kazimierza Wielkiego*, Warszawa 1925, 197 p. 5 išn.

[9] SRP, II, 742. Plg. Paszkiewicz: PaJM, 401-402 p.

[10] SRP, II, 80.

Žiemgalą, Sėlą, bet ir žymią dalį Latgalos, kaip ji beveik visai tose pat ribose nuo XVII amž. pradžios sudarė bendros respublikos sudėtyje « Livonijos vaivadiją ».

Lietuvos kunigaikščiai toliau reikalavo, kad patys kryžiuočiai išsikeltų į Rusios stepes ir ten gintų krikščionis nuo totorių. Ordinui tačiau tokios sąlygos buvo nepakeliamos, nes jis savo ekonomiškai žydinčioje valstybėje buvo prisistatęs daugybę mūro pilių, išugdęs keletą didelių miestų, išvystęs plačią ir pelningą prekybą. Kryžiuočiai buvo ne tik suaugę su savo valdomais turtais, bet siekė dar daugiau — vakarinės Lietuvos. Pagal Jono von Winterthur kroniką [11], įdomiai papildančią Wartbergę, Lietuvos kunigaikštis derybų proga apie kryžiuočius pareiškęs : « ... ne mano tikėjimo jie trokšta, kaip jie nuduoda, bet siekia žemių. Todėl pasiliksiu prie pagonybės ».

Iš Algirdo laikų paskutinis krikšto bandymas yra žinomas 1373 m., kai Grigalius XI kreipėsi į Algirdą, Kęstutį ir jųdviejų brolį Liubartą [12], įtikinėdamas, jog pasikrikštijus baigtųsi baisūs karai tarp lietuvių ir ordino. Popiežius žadėjo atsiųsti ir Kristaus mokslo skelbėjų. Politiniais interesais Lietuvos krikšto klausimą šį kartą buvo iškėlęs mozūrų kunigaikštis Ziemovitas III. Jam Lietuva, kaip kietas ordino priešas, buvo pageidaujamas sąjungininkas. Vėlesnis Poznanės vyskupas ir paskui Gniezno arkivyskupas Dobrogostas, kuriam po 15 metų, kaip Jogailos delegatui, teko Romoje pranešti apie Vilniaus vyskupijos įkūrimą, 1373 m. buvo skirtas krikšto tarpininku.

Bet ir šis bandymas neturėjo pasisekimo. Lietuviai, akivaizdžiai įsitikinę, kaip ordino žemėse su krikštijimu buvo susijęs pavergimas, norėjo apdrausti savo saugumą ir reikalavo garantijų. Besitęsiantys kruvini karai, kurių metu ordinas nė karto (iki 1382) nesiderėjo dėl Lietuvos kunigaikščių krikšto, sunkino apsisprendimą. O valdantieji kunigaikščiai atsižvelgė ir į nusistatymus Aukštaičių ir Žemaičių, kurie labiausiai nešė įtemptos kovos naštą.

Paliuosuodamas Rusios žemes iš totorių jungo ir « po senovei » (*po staremu*) palikdamas iš anksčiau susidėsčiusią tvarką, Algirdas savo valdžią labiausiai išplėtė į rytus ir į pietus. Smunkanti totorių valstybė po chano Berdibeko mirties (1359) suskilo į kelias dalis. Tad Algirdas sėkmingai išnaudojo totorių silpnumą. Jau nuo 1357 m. jis ėmė įsiviešpatauti Dniepro kairėje, užimdamas ten didelius plotus Desnos baseine. Briansko kunigaikštiją jis pavedė sūnui

---

[11] MGH SS, 1924 (Baetgen).

[12] VMPL, I, nr. 934.

Dimitrui, o Naugardą-Sieverską kitam sūnui Kaributui-Dimitrui, kai Černigovo kunigaikštijoje buvo paliktas vietinis kunigaikštis. Algirdo valdos jau pasiekė Okos šaltinius, bet pačias Okos aukštupių kunigaikštijas (Kozielską, Karačevą, Novosilį ir kt.) teužvaldė Vytautas.

Sumušdamas totorius 1362 m. prie Būgo prieupio Mėlynųjų Vandenų — « Sine Wody » (arti Juodosios jūros), Algirdas laimėjo ne tik plačią Podoliją, turtingą žemę palei Dniestrą, bet ir patį Dniepro žemupį, kuris tada buvo tuščias[13]. Menkai gyvenamoje Podolėje rado sau gerų žemių gausi Algirdo brolio Karijoto šeima. Šie galėjo ten įsikurti ir be Algirdo paramos. Dar nėra galutinai išaiškintas klausimas, kada Karijotaičiai yra pasirodę Podolėje. Nėra užtenkamai duomenų paremti naujai tezei, jog Karijotas su savo mažamečiais sūnumis, kaip Jaunučio šalininkas, po Vilniaus perversmo būtų buvęs priverstas trauktis į totorių silpnai ginamą pietų Rusią. Iš Podolės Karijotaičių paminėtini Jurgis († 1374), Aleksandras († 1388), Konstantinas († 1388), Teodoras. Šalia kitų, kurių vardai apytikriai tenustatomi, rodos, Karijoto sūnus buvo ir Borisas, pasižymėjęs sudarant Kriavo aktą. Podolėje Karijotaičiai ėmė įvesti tvarką, statyti pilis (Kamieniecą, Smotryčą, Bakotą ir kt.), užvesti ūkinį gyvenimą.

Drauge su Podole Lietuvos valstybėn buvo įjungta ir Kijevo kunigaikštystė, kuri jau nuo Gedimino laikų buvo didžiojo Lietuvos kunigaikščio priklausomybėje, kai Kijevą valdė jaunesnis Gedimino brolis Teodoras. Galutinai senosios Rusios sostinę atėmęs iš totorių įtakos, ten Algirdas pasodino savo sūnų Vladimirą († 1398).

Dar būdamas daliniu kunigaikščiu, 1342 m. Algirdas buvo padėjęs Pskovui prieš Livonijos magistrą Burchardą von Dreileven, kuris buvo apgulęs Izborską (į vakarus nuo Pskovo). Dalis Pskovo bajorų, « tikėdami iš Algirdo gauti pagalbos » prieš Livonijos ordiną ir Did. Naugardą, į Pskovo kunigaikščius pravedė vyriausiąjį Al-

---

[13] Pskovo metr. - Karijotaičių ir Podolijos užėmimo klausimą specialiau tyrė J. Puzyna ir H. Paszkiewiczius. Tarp jų buvo užsimezgusi gyva mokslinė diskusija, kurioje H. Paszkiewicz pasirodė tikslesnis ir geresnis šaltinių aiškintojas : J. PUZYNA : *Korjat i Korjatowicze*, AW, t. 7, 1930, 425-455 p. ; papildymai, t. p., t. 11, 1936, 61-97 p. — (") *Pierwsze wystąpienie Korjatowiczów na Rusi południowej*, AW, t. 13, sąs. 2, 1938, 1-65 p. — H. PASZKIEWICZ : *Pierwsze wystąpienia Korjatowiczów na widowni dziejowej* (Priedas prie jo knygos : *O genezie i wartości Krewa*, Warszawa 1938, 264-299 p.). — (") *W sprawie roli politycznej Korjatowiczów na Wołyniu i Podolu*, AW, t. 13, 1938, sąs. 2, 334-347 p. — Gana tiksliai visą ginčą įvertino St. KRAKOWSKI : *Korjatowicze i sprawa Podolska w XIV w. w oświetleniu najnowszej historjografii polskiej*, AW, t. 13, sąs. 1, 1938, 250-274 p.

girdo sūnų (Vingaudą?, Vingolt?), per krikštą gavusį Andriaus vardą. Bet Algirdaitis tuoj buvo nusiųstas į Polocką.

Tolimesnė kova dėl įtakos šiaurinėse Rusios žemėse tarp Lietuvos ir Maskvos Algirdui atnešė eilę nepasisekimų. 1349 m. Pskovas nutraukė draugiškus santykius su Algirdu. O Didž. Naugarde tada jis taip pat nebepajėgė įveikti Maskvos įtakos. Tai buvo pasikeitusių politinių santykių išdava.

Iki XIV amž. vidurio Rusios gyventojai, nors ir išpažindami Bizantijos tikėjimą, noriai pasiduodavo pagonių lietuvių valdžion, nes tuo būdu išsilaisvindavo iš kieto totorių jungo. Padėtis tačiau pamažu keitėsi Lietuvos nenaudai, kai Maskvos kunigaikščiai ėmė stiprėti. Svarbus buvo veiksnys, kad Rusios gyventojus rišo tas pats tikėjimas su Maskva, kurios valdovas Jonas Kalita, pirmasis energingas rytinių slavų žemių « rinkėjas », savo palikuoniams buvo nurodęs aiškų kelią surinkti savo valdžion visą susiskaldžiusią Rusią. Bet to paties siekė ir Algirdas, kuris nedvejodamas paskelbė, jog « savaime visa Rusia (Russia) turėtų priklausyti lietuviams » [14].

Tad Algirdas ir Maskvos kunigaikščiai tapo nesutaikomi priešai. Varžybinė kova tarp Vilniaus ir Maskvos jau prasidėjo pačioje Algirdo valdymo pradžioje, kai jis, norėdamas sulaužyti Maskvos jėgą, nutarė susiartinti su totorių chanu ir siuntė pas jį 1349 m. Karijotaičius — Simoną ir Eikšą. Bet jiedu nepasiekė tikslo, nes buvo perduoti didžiajam Maskvos kunigaikščiui, šiam reikalaujant. Gelbėdamas savo pasiuntinius-sūnėnus, Algirdas taikėsi su Maskva. Tada jis jau buvo našlys, ir iš Maskvos kunigaikščio Simano ir metropolito Teognosto gavo leidimą (1349 ar 1350) vesti Tverės kunigaikščio Aleksandro dukterį Julijoną [15].

Bet greitai vėl kova atsinaujino prie Dimitro (Jono sūnaus) Suzdaliečio. Kiekvienas iš veiklių varžovų, norėdamas nurungti konkurentą, stengėsi išplėsti savo įtaką Pskove, Didž. Naugarde, Smolenske ir Tverėje. Ir Algirdas, ir Maskvos kunigaikštis tuo pačiu laiku dėjo stiprių pastangų atnaujinti arba išlaikyti savo valstybės ribose arkivyskupo-metropolito sostą graikų tikėjimo gyventojams.

Maskvos kunigaikščių ateičiai buvo gana reikšminga, kad visos Rusios metropolitas savo sostinę iš Kijevo, esančio nuolatinių totorių puolimų pavojuose, 1300 m. perkėlė į šiaurinės Rusios Vladimirą. Akstiną tam davė naujas didelis Kijevo apiplėšimas (1299). Po

---

[14] SRP, II, 80 p. (« Omnis Russia ad Letwinos deberet simpliciter pertinere »).

[15] PSRL, 7, 215 p. ; 18, 97 p.

Teognosto Rusios metropolitu Algirdo laikais buvo atkaklus lietuvių priešas Aleksis (1354-78).

Vesdamas didžiosios Lietuvos kunigaikštijos interesų apspręstą bažnytinę politiką, Algirdas, nors pats ir būdamas pagonis, rūpinosi ir budėjo, kad jo pavaldiniai ortodoksai nebūtų *priklausomi* nuo priešo žemėje sėdinčio metropolito. Pagaliau jam pasisekė atstatyti Vytenio ir Gedimino laikų padėtį. 1354 m. Konstantinopolio patriarchas paskyrė atskirą Lietuvos valstybei priklausančių žemių metropolitą — arkivyskupą Romaną.

Po Romano mirties (1361), Maskvai ir Aleksiui rūpinantis, Lietuvos stačiatikių metropolija nebebuvo atnaujinta, bet vėl tapo pajungta maskviniam « visos Rusijos metropolitui ». Tik po daugelio pastangų Algirdui vėl pavyko Konstantinopolio patriarchą Filotėją įtikinti Lietuvos ortodoksų labui. Algirdas 1370 smarkiai pasisakė prieš Aleksį, atsakydamas į priekaištus savo laiške Konstantinopolio Filotejui[16]. Patriarchas Lietuvos stačiatikių metropolitu 1375 paskyrė vienuolį Kiprijoną († 1381), kuris pastoviai gyveno didžiojoje Lietuvos kunigaikštijoje, Kijevą pasirinkdamas sostine. Bet Algirdo pasiektas laimėjimas ilgesnį laiką nepatvėrė. Maskvos Dimitras Kiprijono nepripažino ir dėjo pastangų Lietuvai metropolitu įšventinti vieną savo numatytą vienuolį. Nuo 1389 m. Lietuvos metropolija vėl paliovė egzistavusi iki pat 1415, kai Grigorijaus Camblako asmenyje Vytautas trumpam laikui išsirūpino jos atnaujinimą, tepatvėrusį vos penkerius metus.

Lietuvos stačiatikių bažnytinės padėties nesutvarkymas ateičiai paliko didelę spragą, per kurią veržėsi Maskvos įtaka. Vėliau ji buvo pridengiama iš Maskvos einančiu šūkiu — globoti tariamai skriaudžiamus Lietuvos stačiatikius, ar « disunitus ». Tad iš Maskvos iki pat XVIII amž., ypač nuo Žygimanto Senojo laikų, buvo imta skelbti, jog ji turinti apginti katalikų persekiojamus stačiatikius, bažnytinės organizacijos atžvilgiu nuo XVI amž. pradžios vėl priklausančius Maskvos metropolitui, kuris nuo 1589 m. tapo « Maskvos ir visos Rusijos patrijarchu ».

Geriau Algirdui sekėsi kovoti su Maskvos užuomačiomis Smolensko ir Tverės kunigaikštijose. Smolenskas jau nuo anksčiau lenkėsi Lietuvos įtakai. Algirdas ėmė skaldyti plačią kunigaikštiją, sau vieną po kitos pasiimdamas kai kurias sritis ir pilis. 1355 m. jo garnizonai įsikūrė Rževe ir Bialoje. Iki 1362 jis užėmė Smolensko kunigaikštijai priklausantį Mogiliavą, Toropiecą, Mstislavlį ir kt. Pats Smolenskas tapo apsuptas Algirdo valdomis, taigi jo valiai

---

[16] MLLG, V, 1907, 358-361 p. (Algirdo graikiškas laiškas).

Smolenskas turėjo lenktis per jėgą, kai Maskvos kunigaikštis nepajėgė ten išvystyti savo įtakos.

Nežiūrint reikšmingų Algirdo laimėjimų kovoje su Maskva, šios jėga pasiliko ir toliau grėsminga Lietuvos valstybei. Toji Rusios šiaurės kunigaikštija pamažu darėsi vis stipresnė ir didesnė. Tad jau prie Algirdo anūko (Kazimiero), susidėjus dar palankesnėms Maskvai sąlygoms, jos kunigaikščiai pradės reikšti savo kietas pretenzijas į Rusios žemes, esančias Gediminaičių valdžioje, o dalis rytinių Lietuvos pasienių stačiatikių gyventojų ims palankiau žvelgti į Kremliaus pusę.

Bet Algirdas vis dar sėkmingai skleidė Lietuvos valstybingumą Rusioje, nors ir susitikdamas su Maskvos pasipriešinimu. Žymiausia kova dėl įtakos tarp Vilniaus ir Maskvos prasidėjo Tverės kunigaikštijoje. Patys Tverės kunigaikščiai jau nuo seniau tarpusavy nesutardavo. Vieni jų ieškojo Lietuvos pagalbos, kiti rėmėsi Maskva.

Gindamas teises savo švogerio, Tverės kunigaikščio Mykolo (Aleksandro sūnaus), Algirdas ginklu kliudė ten įsistiprinti Maskvai. Tris kartus (1368, 1370, 1372) jis, nepasiekdamas aiškios pergalės, žygiavo prieš Maskvą. 1368 m. rudenį Algirdo žygyje dalyvavo Kęstutis su jaunučiu Vytautu, « visi lietuvių kunigaikščiai » ir « Smolensko jėga ». Nors priešas buvo užkluptas netikėtai, tačiau žiemos sąlygomis pats Algirdas nebuvo pasiruošęs ilgam apgulimui. Todėl, prastovėjęs prie Maskvos mūrų « tris dienas ir tris naktis » ir nuteriojęs apylinkę, jis grįžo atgal[17]. Iki tol niekados lietuviai nebuvo pasiekę Maskvos vartų. Lieka neaišku, ar tas paslaptimi apgaubtas žygis teturėjo reikšti vien Tverės Mykolo teisių gynimą, ar kai ką ir daugiau.

Antrasis Algirdo rudens žygis (1370.XI.), kuriame dalyvavo Kęstutis « su kitais lietuvių kunigaikščiais », Tverės Mykolas ir Smolensko Sviatoslavas, jau nebuvo netikėtas. Nepasisekus paimti Volok-Lamskij, Algirdas gruodžio 6 priartėjo prie Maskvos mūrų, o kunigaikštis Dimitras (Donietis) užsidarė Kremliuje, pilnai pasiruošęs. Tad Vilniaus valdovas, prastovėjęs 10 dienų, padarė su juo paliaubas. Metraštininkas su pasitenkinimu išsitaria, jog Algirdo kariai grįžę namo « stipriai būkštaudami, žvalgydamiesi ir bijodami galinčių juos persekioti (būrių) »[18]. Bet Algirdo pasirodymas prie miesto vartų palankiai buvo sutiktas Maskvos valdžia nepatenkintųjų. Metropolitas Aleksis turėjo pagrasyti, jog sunkiausiai nusi-

---

[17] PSRL, 18, 108. — Plg. įdomias pastabas apie Algirdo žygius į Maskvą : J. MATUSAS : *Algirdo kelias į Maskvą*, Draugas, 1960.XI.5, 6 p. ; A. KUČINSKAS : *Kęstutis*, 152-155 p.

[18] PSRL, 18, 110 p.

kalstą tie, kurie susidedą su pagonių kunigaikščiu, o kova su Algirdu buvo paskelbta šventu karu.

Tretįjį Maskvos žygį (1372.IV.) pradėjo Kęstutis ir Andrius Algirdaitis (iš Polocko), netikėtai su didele kariuomene įsiveržę į Dimitro Doniečio žemes. Čia žygiavo būriai iš «Lietuvos, Liachų ir Žemaičių». O pats Algirdas išsiruošė vasarą. Nors pasiruošusi Maskva neprileido jo prie savo mūrų, tačiau nė katra pusė nestojo atviron kovon[19]. Po kelių dienų buvo padaryta taika, ir varžovai grįžo atgal į savo sostines, neišsikovoję sau aiškios persvaros ir pastovių laimėjimų. Algirdas toliau nebesikišo į Maskvos ir Tverės santykius.

Algirdo žygiuose nė vienu atveju nebuvo prieita prie sprendžiamų kautynių. Savo kariuomenėje turėdamas daug stačiatikių, Algirdas nesiryžo kautis su Maskvos Dimitru, kuris turėjo metropolito Aleksio paramą ir palaiminimą. Be to, nuolatinės kovos su ordinu atitraukė Algirdo dėmesį į vakarus. Kai Tverės kunigaikštis Mykolas dar bandė toliau tęsti kovą prieš Maskvą, nebegaudamas Vilniuje paramos, turėjo tuojau pat (1375) pasidaryti Maskvos (Dimitro Jonaičio) vasalu.

Tuo tarpu Maskvos kunigaikščiai, nors ir turėdami pripažinti totorių viršenybę, tuo pačiu laiku stengėsi savo valdžion paimti kitas rusų žemes. Maskviečiams kaip tik lengviau sekėsi šiaurinėse srityse, kurios buvo toli nuo valdų, betarpiškai pažinusių totorių jungą, kaip pvz., pietinėje Rusioje.

Kai į gyvenimo galą Algirdo aktyvumas rytuose mažėjo, Maskvos kunigaikštija ėmė dar labiau stiprintis. Ji pastoviau domėjosi ir tomis atskiromis nepriklausomomis kunigaikštijomis (D. Naugardu, Pskovu, Tvere, Smolensku), kurioms įveikti Algirdas buvo dėjęs daug energijos. Kartais tos kunigaikštijos taip pasipriešindavo abiem varžovam, jog išsikovodavo visišką nepriklausomumą, kaip pvz., Pskovas. Ilgą laiką panašiai buvo ir su Naugardo respublika, nors Algirdas siekė ją priversti paklusti. Prieš Algirdo mirtį ten laimėjo pagaliau Maskvos įtaka, kurios pasėkoje 1375 D. Naugardas su Dimitru padarė sutartį.

Algirdui nepavyko sutramdyti kylančios Maskvos jėgos, kuri nuo XV amž. galo vis labiau iš rytų ims grasinti Lietuvai, panašiai kaip XIV amž. jos egzistencijai pastoviai grasė vokiečių ordinas. Lietuvos pietvakariuose buvo dar ir trečia valstybė — Lenkija, su kuria išsivystė ilgametis konfliktas. Kaip kryžiuočių ir Maskvos atvejais Vilniaus ir Trakų valdovai darniai bendradarbiavo, taip trečiame fronte broliui Liubartui labiausiai talkino Kęstutis.

---

[19] PSRL, 18, 112-113 p.

Per visą Algirdo valdymą dėl Haličo-Vladimiro kunigaikštijos tarp Liubarto ir Lenkijos karaliaus Kazimiero išsivystė atkaklios kovos. Jos prasidėjo tuoj po Gedimino mirties, dar prie Jaunučio. 1344 m., Kazimierui ir Liubartui padarius taiką, Liubartui buvo pripažinta Volinija, o kita dalis Haličo-Vladimiro kunigaikštijos, arba Raudonoji Rusia (Rus Czerwona), t. y. vėlesnės Lvovo, Tarnopolio ir Stanislavovo sritys atiteko Lenkijai. Taika tačiau trumpai tepatvėrė. Kazimieras pasinaudojo lietuvių pralaimėjimu prie Strėvos. Jis atnaujino kovą prieš Liubartą ir atėmė iš jo vakarinę Volinijos dalį. Pagal Jono iš Czarnkowo kroniką, Liubartui, po sėkmingo Kazimiero žygio, bebuvo likęs tik Luckas. Iš Kęstučio valdų buvo užimta Podlasė su Brasta.

Liubartui pagalbon atskubėjo broliai, ir jie visi 1350-1351 m. keliais atvejais sėkmingai puolė Lenkiją ir Raudonąją Rusią. Kaip tik tuo metu Liubartas, kuris neturėjo jokių teritorinių ginčų su tolima Maskva, susiartino su didžiuoju kunigaikščiu Simeonu ir prašė rankos Rostovo kunigaikščio Konstantino dukters Olgos. Tai buvo suderinta su Algirdo žygiu, kuris tuo pat laiku, su Maskva taikindamasis, vedė Julijoną. Kazimieras tuo tarpu pasitelkė Vengrijos karalių Liudviką Anjou, su kuriuo nuo seniau gyveno artimoje bičiulystėje, žadėdamas jam Lenkiją, jei pats mirtų be sūnų. O Liudvikas jau nuo seniau, kaip ir jo pirmtakai, buvo nukreipęs dėmesį į Haličo-Vladimiro žemes. Teikdamas Lenkijai pagalbą, Liudvikas tačiau sutiko, kad Kazimieras tas žemes valdys iki savo gyvenimo galo.

Kazimierui vėl susirgus, jungtinėmis vengrų ir lenkų jėgomis Liudvikas 1351 m. vasarą darė žygį ne Volinijon, bet į Kęstučio valdas, kurias pasiekė 14 dienų žygiuodamas miškais. Be kautynių padarius taiką, Liudvikas paleido pavasarį Kazimiero nelaisvėn patekusį Liubartą. Politinė sutartis tačiau nebuvo įgyvendinta, nes Kęstutis atsisakė pažado krikštytis ir pabėgo.

Po smulkių karo veiksmų 1352 m. ir neužbaigto Belzo apgulimo, Kazimieras rudenį sudarė su Lietuvos kunigaikščiais šiems gana palankią sutartį. Jų rankose paliko « Vladimiro, Lucko, Belzo, Chelmo ir Brastos žemės », t. y. Lietuvai buvo pripažinta ne tik Volinija ir Podlasė, bet ir Būgo kairėje esančios sritys (Belzas, Chelmas). Įdomu, kad Jurgis Narimantaitis iš « lietuvių kunigaikščių » ir « iš karaliaus » (Kazimiero) gavo Krzemieniecą lyg kokį condominium [20]. Kaip pernykščiai Liudvikas buvo užmiršęs Kazimiero interesus, taip šis dabar nepaisė Liudviko.

---

[20] Plačiai apie tas kovas su gausia bibliogr. rašo G. Rhode : RhOP, 172-206 p. ; A. Kučinskas : *Kęstutis*, 87-118 p.

Liubartas netrukus tris kartus 1353 m. (V, VII ir IX mėn.) puolė lenkų valdas (Haličą). Tad Kazimieras planavo prieš šį Gediminaitį didelį žygį. Jis vėl kreipėsi į Avignoną ir iš Inocento VI-jo gavo prieš pagonis kryžiaus karo bulę, panašiai kaip anksčiau buvo gavęs iš Klemenso VI-jo. Vėl ketveriems metams buvo leista naudotis bažnytinės dešimtinės sumomis[21]. Susisiekė Kazimieras ir su imperatorium Karoliu IV ir su kitais valdovais. Užmezgė draugiškus ryšius net su totoriais. Žygis tačiau neatnešė lauktų vaisių, ir lietuviai vėl puolė.

Nors vyresnieji broliai (Kęstutis ir kartais Algirdas) Liubartui talkininkaudavo, tačiau pagrindinę kovos naštą turėjo jis pats pakelti. O Kazimieras vėl liovėsi kariauti ir ieškojo su lietuviais taikos. Jis net svarstė galimybę su lietuviais vėl sudaryti sąjungą, kaip kad jo tėvo laikais prieš 23 metus. Tuo metu, kai vienas iš Gediminaičių krikšto reikalais buvo Nürnberge (1358), Kazimieras rūpinosi apvesdinti savo dukters Elzbietos sūnų, vakarų Pamario (Štetino) kunigaikštį Kazimierą IV (*Kazka*) su Algirdo dukterimi, kuri buvo krikštyta Joana.

Savo vaikaičiui, kuris buvo sūnus Algirdo sesers Aldonos dukters, Kazimieras išsirūpino iš popiežiaus dispensą. Joana Algirdaitė greitai mirė (1368), ir Kazimiero viltys iš tų vedybų susilaukti politinės naudos, nepasitvirtino. Tik po 27 metų politinės Algirdaičio vedybos su Lenkijos sosto paveldėtoja pateisino anuos lūkesčius su kaupu.

Algirdo pasisekimai pietų Rusioje (Podolės ir Kijevo laimėjimas) skatino Kazimierą veikti, bet jo draugiški santykiai su Lietuva neilgai tepatvėrė. Atsisakęs minties pradėti karą su kryžiuočiais, Kazimieras vėl ėmė ruoštis karui ir 1363 m. išsirūpino 12 metų atlaidus visiems, kurie kovos su netikėliais[22].

1366 vasarą Kazimieras, remiamas Mozūrijos Ziemovito ir Karijotaičių Jurgio ir Aleksandro, su kuriais Liubartas buvo suėjęs į konfliktą, padarė žygį. Tada Kęstutis buvo užimtas kovomis su ordinu, o Algirdas ruošėsi žygiui į Maskvą. Liubartas todėl buvo įveiktas. Jam vėl beliko tik Luckas. Pagal Janko iš Czarnkowo kroniką, iš Liubarto atimtas pilis Kazimieras atidavė savo vasalams, būtent, Jurgis Karijotaitis gavo Chelmą, o jo broliui Aleksandrui, kuris buvo katalikiškai pasikrikštijęs, atiteko vakarų Volinijos centras Vladimiras. Be kovos Kazimierui pasidavęs Jurgis Narimantaitis, tapdamas šio vasalu, valdė toliau Belzą. Tie pasikeitimai 1366 rudenį buvo patvirtinti surašytoje sutartyje.

---

[21] VMPL, I, 556, 558-559 p.; A. Theiner: *Mon. Hungar.*, II, nr. 18.
[22] VMPL, I, nr. 618-619.

Iš Lietuvos pusės dalyvavo Algirdas, Kęstutis, Jaunutis ir Liubartas, o Kazimiero pusėje stojo Karijotaičiai ir Narimantaitis [23].

Kęstučiui 1366 m. sutartyje buvo pripažinta Brasta (prie Būgo), Kamieniecas (prie Lesnos), Mielnikas, Drohičinas, Bielskas, t. y. jo ir seniau valdyta Palenkė. Liubarto valdos buvo tačiau apkarpytos, ir jis pats, atskira sutartimi pasidaręs iš dalies nuo Kazimiero priklausomas, turėjo būti neutralus, jei lietuviai pultų Lenkiją.

Nors Lietuva tada turėjo pačių sunkiausių kovų metą su ordinu, Kęstutis stengėsi neužsileisti ir Lenkijos fronte. 1368 m. jo būriai įpuolė Mozūrijon. Bet iki Kazimiero mirties (1370) sienos nebepasikeitė. Tada Kęstutis su Liubartu tuojau atsiėmė Vladimirą ir turėjo kitų pasisekimų. Su Kazimiero įpėdiniu Liudviku Anjou, kuris 1372 Haličo-Lvovo žemes pavedė iš Piastų kilusiam Vladislovui iš Oppeln, buvo beužsimezgą geri santykiai, nes jis į Lenkijos pakraščius nekreipė dėmesio.

1376 m. taika nutrūko, Liubartas, Kęstutis ir Jurgis Narimantaitis nuteriojo Sandomiro ir Tarnovo žemes, pasiekdami net Krokuvos sritį, iš kur išsivedė daug pajėgių darbui vyrų. Perdėtais Mažosios Lenkijos analų duomenimis [24], lietuviai tada esą išžudę apie 12.000 ir nelaisvėn išgabenę 23.000. Dideliame keršto žygyje Liudvikas užėmė 4 pilis kairiajame Būgo krante, o už Lucką ir Vladimirą išreikalavo vasalinės Liubarto priesaikos, šio sūnus paimdamas įkaitais [25].

Kęstutis ton kovon nebegalėjo tinkamai įsitraukti, nors ir buvo atvykęs prie Belzo tarpininkauti ir taikinti. Tuo laiku Vilniuje jau buvo miręs jo viso gyvenimo bendradarbis Algirdas. Kovos Volinijoje aprimo. O pats Liudvikas, lenkų nusiminimui, pasitenkino Raudonąja Rusia, prijungęs ją prie Vengrijos. Lenkija tada buvo unijoje su Vengrija. Liudvikui mirus (1382), Liubartas pasiėmė kelias pilis, kurias karalius buvo pavedęs valdyti vengrams.

Per 60 metų išgyvenęs pietuose, Liubartas su brolių pagalba didžiajai Lietuvos kunigaikštijai apgynė Voliniją. Radusi kietą pasipriešinimą, Lenkija buvo sulaikyta nuo tolimesnio slinkimo į rytus. Ji turėjo pasitenkinti Haličo-Vladimiro žemėmis. Ilgametis karas galėjo tačiau kiekvienu metu vėl atsinaujinti. Bet netikėtai Algirdaičio vedybinis žygis pakreipė dviejų valstybių santykius visai kitu keliu.

---

[23] KH, t. 4, 1890, 513-515 p.
[24] MPH, III, 212 p.; plg. II, 674-676 p.
[25] SRP, II, 114-115 p. (Wartberge).

Avižonis, K.: *Rusia*, LE, t. 26, 141-143 p. — (") *Jurgis Norimantaitis*, LE, t. 10, 140-141 p. — (") *Kazimieras III Didysis*, LE, t. 11, 262-265 p. — (") *Ziemovitas III, Traidenio sūnus, Mozūrų kng.*, LE, t. 35, 87 p. — Batūra, R.: *Lietuva tautų kovoje prieš Aukso Ordą*, Vilnius 1975. — Chodynicki, K.: *Kościoł prawosławny a Rzeczpospolita Polska 1370-1632*, Warszawa 1934. — Gidžiūnas, V.: *Christianity into Lithuania*, Lituanus, nr. 4, 1957, 6-13 p. — Ivinskis, Z.: *Hermann de Wartberge, Livonijos kronikininkas*, LE, t. 8, 215 p. — (") *Liubartas Gediminaitis*, LE, t. 16, 318-320 p. — Jakštas, J.: *Karolis IV, Romos imperatorius*, LE, t. 11, 66-67 p. — Krakowski, St.: *Korjatowicze i sprawa podolska w XIV w. w oświetleniu najnowszej historjografii polskiej*, AW, t. 13, zesz. 1, 1938, 250-274 p. — Kuczyński, S. M.: *Sine Wody. Rzecz o wyprawie Olgierdowiej 1362 r.*, Księga ku czci O. Haleckiego, Warszawa 1935, 81-141 p. — (") *Antymoskiewska inicjatywa Litwy w drugiej połowie XIV wieku*, Polityka Narodów, 1936. — (") *Ziemie czernihowsko-siewierskie pod rządami Litwy*, Warszawa 1936. — Paszkiewicz, H.: *Polityka ruska Kazimierza Wielkiego*, Warszawa 1925. — (") *Z dziejów Podlasia w XIV w.*, KH, t. 42, 1928, 229-245 p. — (") *Pierwsze wystąpienia Korjatowiczów na widowni dziejowej*, priedas prie: *O genezie i wartości Krewa*, 1938, 264-299 p. — (") *W sprawie roli politycznej Korjatowiczów na Wołyniu i Podolu*, AW, t. 13, zesz. 2, 334-347. — Puzyna, J.: *Pierwsze wystąpienie Korjatowiczów na Rusi południowej*, AW, t. 13, zesz. 1, 1938, 1-65 p. (Kitus jo darbus apie Karijotaičius žr. aukščiau 5 skyr.). — Šležas, P.: *Bandymai apkrikštyti Lietuvą Algirdo ir Kęstučio laikais*, TK, nr. 12, 1932, 781-794 p. — Wolff, J.: *Kniaziowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku*, Warszawa 1895.

8. Jogailos konfliktas su Kęstučiu ir Lietuvos santykiai su kryžiuočių ordinu iki 1384 m.

1377 m. pavasarį Vilniuje su didele iškilme pagoniškai sudeginus « vieną didžiausių vidurinių amžių valstybininkų »[1], Lietuva pateko į naują ir reikšmingą politinio gyvenimo tarpsnį. Staiga Lietuvos istorijos ratas pradėjo daug smarkiau suktis. Svarbūs įvykiai vienas kitą ėmė taip vikriai vyti, jog per dešimtmetį po Algirdo mirties jo sūnus jau sėdėjo karūnuotas Krokuvoje, o Lietuva Vilniuje oficialiai atnaujino lotynišką krikštą. Kas dešimtmečių dešimtmečiais buvo delsiama, nesurandant saugios išeities, pagaliau nelauktai išsisprendė.

Visų tų įvykių centre pradžioje stovėjo Jogaila, kuris tuoj tapo didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu (1377-81). Tarpusavio kovų metu atsiradusi Lietuvos metraščio nuotrupa dėstė, jog Jogaila ir Vy-

[1] Th. Schiemann: *Russland, Polen und Livland*, I, Berlin 1886, 244 p. (« In ihm starb einer der grössten Staatsmänner des Mittelalters »).

tautas buvę mylimiausieji tėvų sūnūs. Dar gyvi būdami tėvai todėl juodu palikę savo įpėdiniais [2]. Bet čia neužmirštinas yra ir vaidmuo energingos našlės Julijonos, kuri, visada pasilikusi svetima jau sumitusiems posūniams, rūpinosi tik savo vaikais.

Vilniuje atsisėdęs Julijonos pirmagimis Jogaila, žinoma, tuo pačiu buvo didžiuoju kunigaikščiu, ir 1379 m. kryžiuočiai jį vadino « obirster herzoge der Littowin », kai jo dėdė Kęstutis toliau pasiliko Trakų kunigaikščio titulą [3]. Šis toliau vedė kovas prieš kryžiuočius, už jo žemių ir Žemaičių teriojimus atsilygindamas žygiais į Prūsus. 1378 m. Kęstutis sunaikino Eckersbergo tvirtovę, bet kai jo kariai pilies viršininką norėjo paaukoti dievams, pats Kęstutis jį išgelbėjęs [4]. 1379 m. jis smarkiai puolė ir didelių nuostolių pridarė Klaipėdos piliai.

Sūnėnas nuo visų dėdės žygių laikėsi nuošaliai, bet tuo pat laiku siuntė į Prūsus ir toliau į Vakarus savo ištikimą bendradarbį, brolį Skirgailą. Apie tą paslaptingą kelionę tėra fragmentarinių nuotrupų. Galima spėti, kad Jogaila matomai ieškojo Lietuvai naudingo sąlyčio su lotyniško krikšto Europa. Nors valstybėje didelį autoritetą ir politiškai karinį patyrimą turįs Kęstutis tebebuvo tvirtai užsisklendęs savo pagonybėje, jaunam Jogailai turėjo ryškėti, jog reikia ieškoti naujų ir tikrų būdų, kurie leistų priimti krikščionybę. Didžioji Lietuvos kunigaikštija ilgiau nebegalėjo būti pagonio valdoma.

Jau dėl šitų priežasčių tarp Jogailos ir Kęstučio turėjo kilti pirmieji nesutarimai, kuriuos vikriai išnaudojo kryžiuočiai. Pačiuose pradiniuose Jogailos žingsniuose daug įtakos yra turėjusi Julijona, prie kurios betarpiškai kelią surado ir ordinas. 1379-1382 m. dokumentuose tad pabrėžiama, jog kai kurie žygiai buvo daromi jai « žinant » ar « sutinkant ». Jogailos 1381 m. sutartyje su Prūsų ordinu jos vardas yra padėtas pirmoje vietoje, o 1382 m. Žemaičių užrašo akte ji vadinama « grosse konigin » [5].

Savo padažnintuose žygiuose nepaliaujamai teriodami Kęstučio žemes (1378-79) ir siekdami net Palenkės gyvenviečių (Drohičino, Kamieneco, Bielsko ir kt.), kryžiuočiai privertė Kęstutį prašyti paliaubų, ir jos buvo padarytos 10-čiai metų tarp kryžiuočių ir Kęstučio su Jogaila Trakuose 1379.IX.29 d. Bet paliaubos teapėmė tik Palenkę ir Gardino žemę, kai pagoniškosios, t. y. etnografinės, lietuvių žemės toliau liko atviros puldinėjimams.

---

[2] PSRL, 17, 72, 154, 207 p. (« Litovskomu rodu počinok »). Plg. SRP, II, 712 (« Dis ist Witoldes sache wedir Jagaln und Skargaln »).

[3] CDPr, III, 180 (nr. 134).

[4] SRP, II, 596 p.

[5] LUB, III, 395: E. Raczyński: RaCD, 58 p.

Kelią labiau suartėti su Jogaila ir jį toliau kiršinti su Kęstučiu kryžiuočiams diktavo pačios politinės aplinkybės. Jogailos padėtis buvo pasidariusi sunki dėl vyriausiojo Algirdaičio Andriaus sukilimo. Laikydamas save tikruoju tėvo sosto paveldėtoju, Andrius tuoj po 1377 m. virto Jogailos priešu ir sąjungon prieš jį traukė šiaurinius Lietuvos kaimynus. Nuvykęs Maskvon, jis prikalbėjo kunigaikštį Dimitrą žygiui į Lietuvą, ir šio kariuomenė 1379-1380 m. žiemą užėmė Starodubą ir Trubčevską, nes Brianską ir Trubčevską valdąs Andriaus brolis Dimitras be mūšio atidavė savo valdą. Jis *pasidavė* Maskvai, gaudamas Perejeslavlį. Tuo pat metu Andrius su savo sūnumi Vladimiru (Serpuchovo kunigaikščiu) įsiveržė į Naugardo-Sieversko žemę. Kadangi, palikęs Polocką, Andrius, su Livonijos ordino parama, vėl buvo pripažintas Pskovo kunigaikščiu, Jogaila pabūgo, ir ieškojo artimesnio sąlyčio su kryžiuočiais. 1380.II.27 d. Jogailai pasisekė iš Livonijos išsiderėti trumpalaikes paliaubas (iki gegužės 13 d.). Sutarties tekste buvo aiškiai pažymėta, jog iš paliaubų « karalius Keystutte, jo pavaldiniai ir jo žemės ir Žemaičių gyventojai visiškai turi būti išskirti » (« omnino esse debeant exclusi ») [6].

Savo sunkią padėtį Jogaila stengėsi lengvinti trimis naujomis sutartimis. Tęsdamas tėvo prieš Maskvą nukreiptą politiką, jis sudarė sąjungą su chanu Mamajumi ir su Riazanės kunigaikščiu Olegu Jonaičiu. Svarbesnė buvo jo nauja taikos sutartis su kryžiuočiais — per 8 mėnesius iš eilės jau trečias dokumentas. Jis buvo surašytas slapta, medžioklės metu Dovydiškėse, tur būt, arti Gardino (1380.V.31).

Veikliojo magistro Kniprodės išvystytoji sutarčių politika su pagonimis, su kuriais kryžiuočiai dešimtmečiais tik kardo smūgiais tebuvo kalbėjęsi, žadėjo pasisekimų, juo labiau, kad Dovydiškių sutartimi pagoniškosios Kęstučio žemės buvo išskirtos ir toliau paliktos naikinimams. Neišaiškinamas čia yra Vytauto dalyvavimas. Gal jo buvimas turėjo pridengti tikruosius norus. Apskritai Dovydiškių sutartis palieka svarbių neatsakytų klausimų. Jeigu Vytautas žinojo, kas buvo dokumente surašyta, tad ir jis drauge su pusbroliu senelį Kęstutį apgaudinėjo. Sutartyje, pvz., yra punktas, jog per klaidą Jogailos žemėse paimti belaisviai turi būti grąžinami, bet tai atliekama tokiu būdu, lyg jie būtų išperkami. Sutartis neturėjo skaitytis sulaužyta, jei, ordinui užpuolus Kęstučio žemes, Jogaila atvyktų su kariuomene. Tik jis turi nestoti į kautynes. Šituo slaptu dokumentu Lietuvoje tarp kunigaikščių buvo

[6] A. PROCHASKA : *Rozejm Jagielly z landmistrzem inflanckim zatwierdzony w Rydze 1380.II.27*, KH, 1909, 565 p.

aiškiai pasėtas nesantaikos grūdas. Bet tuo būdu Jogaila vakaruose tikėjosi turėti laisvas rankas, kad jomis galėtų tvarkyti rytų reikalus, t. y. sudrausti Andrių ir jo talkininkus.

Iš prieš Maskvą nukreiptos karo sąjungos su totoriais Jogailai nebuvo naudos. « Su visa lietuvių jėga » (« so vseju litovskoju siloju ») [7] vyko Jogaila padėti sąjungininkui Mamajui prieš Dimitrą, bet pavėlavo. Kautynių dieną jis stovėjo « vienos dienos kelio atstume » nuo Nepriavdos upės, kur maskviečiai prie Dono aukštupio Kulikovo laukuose 1380.IX.8 d. sumušė totorius. Algirdaičių savitarpio santykiai buvo taip susipainioję, kad Maskvos pusėje kovėsi du vyresnieji Jogailos broliai — Andrius ir Dimitras. Tolimesniems Maskvos ir Vilniaus santykiams fatališkas buvo tas Jogailos pavėlavimas į Kulikovo kautynes, kurios Maskvos Dimitrui atnešė « Doniečio » garbę. Lieka paslaptis, kodėl Jogaila uždelsė žygį į kautynes, kurios reiškė pradinį Maskvos pasisekimą, laisvinantis iš totorių jungo.

Kulikovo laimėjimas sujudino Lietuvai priklausančią Rusią. Prieš Polockan Jogailos paskirtą Skirgailą Andriaus partija sukėlė 1381 pavasarį atvirą maištą. O Lietuvos metropolitas Kiprijonas, kuris savo bažnytinės politikos ir iki tol nederino su Vilniaus interesais, 1381 m. persikėlė į Maskvos žemes. Jogailos laimei rytų pavojus aprimo, kai 1382 totoriai smarkiai nuteriojo Doniečio valdas.

Jogailos po Kulikovo susidariusią sunkią padėtį labiausiai išnaudojo ordinas, kurio vykdomas planas turėjo didinti nepasitikėjimą tarp Jogailos ir Kęstučio ir juos visiškai išskirti. 1381 m. pradžioje Prūsų kryžiuočiai teriojo Kęstučio valdas. Žygiuodami link Trakų, jie užpuolė ir pakely sunaikino Naujapilį, pirmą kartą panaudodami sienoms griauti paraku užtaisomus ir didelį trenksmą duodančius pabūklus — bombardas (žr. LE, t. 3, 118 p.). Gausus grobis ir gabenimas « 3.000 » belaisvių sulaikė nuo tolimesnio žygio. Grįždami, kryžiuočiai bombardų šūviais išgąsdino Darsūniškio gynėjus, kurie, patys sudeginę pilį, pasitraukė [8]. O vasarą Livonijos kryžiuočiai pasiekė Medininkus, išžudydami daug gyventojų [9]. Tuo laiku Osterodės komtūras, kuris buvo už Mozūrijos kunigaikščio ištekėjusios Kęstučio dukters krikšto tėvas, lyg ir prieteliškumu dengdamasis, pranešė Kęstučiui apie slaptą Dovydiškių sutartį. Šis tuoj ryžosi veikti. Jeigu anksčiau stambesni vidaus nesutikimai (pvz., po Mindaugo ir Gedimino mirties) buvo sutvarkomi be jokio

---

[7] PSRL, 11, 66. Plg. St. SMOLKA : *Kiejstut i Jagiełło*, 1889, 99 p.

[8] SRP, II, 601 ; III, 115-116 p.

[9] SRP, II, 116, 605, 610 p.

kaimynų kišimosi, tai šis konfliktas kryžiuočių buvo rūpestingai išpuoselėtas.

Jogailai nenujaučiant, Kęstutis, staiga užėmęs sostinę, nelaisvėn paėmė Jogailą su jo broliais ir motina. Perversmo pasėkoje Jogailai tebuvo paliktos jo tėvo žemės — Vitebskas ir Kriavo kunigaikštystė, o pats Kęstutis pirmą kartą paėmė aukščiausią valdžią, tapdamas didžiuoju kunigaikščiu (1381-82). Jogailos priešui Andriui jis leido grįžti į Polocką. O 1382 pradžioje sena energija tęsė kovas prieš kryžiuočius, pasiekdamas Priegliaus ir Alnos krantus [10]. Kai Vytautas sukliudė kryžiuočiams terioti Nemuno krantus Punios ir Alytaus apylinkėse [11], tėvas, laivais nuplaukęs iki Jurbarko, pirmą kartą pavartojo bombardas ir puolė tą svarbią kryžiuočių bazę kovose prieš Lietuvą [12]. Kova prieš ordiną ėjo toliau, bet Kęstutis Vilniuje negalėjo ilgai išsilaikyti, nes jo valdžia rytuose buvo netvirta. 1382 m. pavasarį Naugardo-Sieversko kunigaikštis, Jogailos brolis Kaributas-Dimitras, atsisakė Kęstučio klausyti. Kai šis kariavo su nepaklusniu sūnėnu, Vilniuje, kuris buvo paliktas saugoti Vytautui, buvo įvykdytas perversmas.

Vytautui išvykus į Trakus, Jogailos šalininkai išžudė Kęstučio sargybas ir užėmė pilį. Rygiečio pirklio Hanulio vadovaujami, Vilniaus miesto vokiečiai suvaidino žymų vaidmenį. Kai 1382.VI. 12 d. iš Vitebsko atvyko į Vilnių Jogaila, Hanulis jam įteikė pilies raktus [13], ir Vytautas, atvykęs su savo kariuomene prie pilies mūrų, jau nieko nebegalėjo padaryti.

Jogaila vėl užvaldė Vilnių ir vėl tapo didžiuoju kunigaikščiu (1382-92). Rytuose netekęs savo kariuomenės, Kęstutis pro Gardiną miškais atvyko į Žemaičius, kurie iki tol buvo elgęsi savarankiškai, bandydami remti Jogailą, jeigu tas ir toliau palaikys pagonišką tikėjimą. Jogailos atsakymas Žemaičiams nežinomas, bet jis turėjo būti neigiamas, jeigu, kronikininko Wigando žiniomis, Kęstutis iš Žemaičių esą buvęs gavęs 9.000 vyrų [14].

Galutinai subrendus vidaus karui, tik ginklas begalėjo surasti išeitį iš susidariusios tragiškos būklės. Tuo pat laiku (1382 birželio gale) kryžiuočiai įsiveržę Lietuvon ir sunaikinę Kauno apylinkėj ant Neries kranto Eigulių pilį, traukė prie Kęstučio Trakų. Briežuolės kaime liepos 6 d. Jogaila su ordinu pasirašė naują sutartį, pasižadėdami iki rugsėjo 8 d. vienas kito nepuldinėti. Kryžiuočiai

---

[10] SRP, II, 602; III, 118 p.
[11] SRP, II, 611; III, 118 p.
[12] SRP, II, 613 p.
[13] SRP, II, 611 p.; III, 121 p.
[14] SRP, II, 619 p.

Jogailą dar patikino, jog jie neturės «su Kęstučiu, jo sūnumis ir pasiuntiniais jokių ryšių ir draugysčių»[15].

Jogailos ir kryžiuočių kariuomenėms apgulus Trakų pilį[16], Skirgailai pasisekė įgulą įtikinti pasiduoti (VII.20). Visas savo bombardas palikę Jogailai, kryžiuočiai «linksmi ir sveiki grįžo namo»[17]. Kai Kęstutis su Vytautu, pasitelkę seną Liubartą, su savo kariuomene VIII.3 d. atvyko prie Trakų, Jogailos pusėje jau buvo pasirodę Livonijos kryžiuočiai, atvykę čia po Žemaičių teriojimo[18].

Prasidėjus deryboms ir Jogailai su Skirgaila priesaika patvirtinus Kęstučio su Vytautu saugumą, šiedu nuvyko tartis į Jogailos stovyklą, kur abu buvo suimti. Vytautas buvo paliktas Vilniuje, o Kęstutis nugabentas į Kriavo pilį ir pasodintas į bokšto rūsį. Ten jis neaiškiomis aplinkybėmis 1382.VIII.15 d. buvo rastas miręs, greičiausiai pasmaugtas paties Jogailos dvaro tarnų. Šaltinių nuotrupų painiavoje ir jų tarpusavio prieštaravimuose Kęstučio mirties aplinkybių negalima tiksliai išaiškinti. Lietuvos tautinio atgimimo patriotai Jogailą laikė tikruoju kaltininku, ir daugelis jį tokiu tebelaiko iki šiol. Didesnė atsakomybė, rodos, krenta Skirgailai.

Didysis kovotojas savo gyvenimą baigė ne kautynių lauke, o kalėjime sūnėno, kurio tėvui visą amžių buvo ištikimai talkinęs. Tas bendradarbiavimas buvo užtikrinęs valstybei reikalingą stiprybę paties didžiojo ordino spaudimo metu. Bet Kęstučiui, ypač į gyvenimo galą, reikėjo pakelti ir eilę asmeniškų smūgių. Jam sunkioje valandoje žentas, Mozūrijos Jonušas, vietoj pagalbos nuteriojo Palenkę. Mylimasis Vytautas nerodė ryžtingumo kovoje su priešams atsidavusiu Algirdaičiu. O bėglio sūnaus Būtauto pėdomis 1381 m. pasekė ir jo sūnus Vaidotas. Iš ordino žemių patekęs į Vakarus, po studijų Pragos universitete, nuo 1401 šis Kęstučio anūkas tapo antruoju Krokuvos universiteto rektoriumi (Fijałek).

Su paskutinio pagonio kunigaikščio Kęstučio iškilmingu sudeginimu Lietuvos istorijoje turėjo prasidėti naujas laikotarpis. Tuo pat laiku mirė ir didysis kovotojas ordino pusėje Kniprodė ir taip pat jo maršalas Kuno von Hattenstein, padėjęs Jogailai įveikti dėdę. Rugsėjo 14 d. mirė kitas Lietuvos ir Kęstučio kaimynas Liudvikas Anjou, Lenkiją ir Vengriją palikdamas neaiškioje būklėje — savo mažametėms dukterims ir jų būsimiems vyrams.

Lietuvoje kilusi jaunoji karta iš susidariusios kryžkelės turėjo

---

15 MoMP, XII, 1.
16 SRP, II, 613, 617 p.
17 SRP, II, 618 p.
18 SRP, II, 614, 619 p.

ieškoti kitų politinių kelių. Pirmu pažvelgimu atrodė, kad įsisti-prins prieš Kęstutį išėjusi laimėtoja Algirdaičių šeima. Tur būt, jai būtų pavykę paklusnume išlaikyti visą Gedimino giminę ir sulaikyti Kęstutaičių reakciją, jeigu iš kalėjimo — su savo žmonos pagalba — nebūtų ištrūkęs Vytautas. Tam kartui radęs netikrą prieglaudą pas nelojalų švogerį Jonušą, netrukus Vytautas persikėlė pas kryžiuočius.

Į ordino žemes nuo XIII amž. galo išbėgdavo kartais kokis lietuvių kilmingasis ar pilies gynėjas. O Vytautas buvo jau trečiasis iš Kęstučio giminės, pasiryžęs su pusbroliu Jogaila dėl savo tėviškės kovoti su pagalba tos pačios jėgos, kuri buvo padėjusi pražudyti jo tėvą. Žygis buvo rizikingas ir komplikuotas juo labiau, kad tuo pačiu laiku Jogaila su kryžiuočiais tebebuvo reikšmingame politiniame sandėryje. Už sėkmingą pagalbą prieš Kęstutį šie išreikalavo iš Vilniaus valdovo atpildą.

Iš Jogailos buvo gana daug užsiprašyta. Suvažiavus gausiam kryžiuočių aukštų pareigūnų būriui, kuriam vadovavo Prūsų ordino maršalas Konradas von Wallenrod ir Livonijos magistras Vilhelmas von Vrimersheim, Dubysos žiočių saloje 1382.X.31 d., po šešių dienų derybų buvo surašytos trys sutartys [19]. Viena jų Jogaila su Skirgaila pasižadėjo ketverių metų būvyje pasikrikštyti su visu kraštu. Kitu aktu buvo daroma savotiška karinė sąjunga. Jogaila ordinui žadėjo padėti prieš jo priešus. Į Lietuvą siunčiama pagalbinė kariuomenė, iki Vilniaus atvykusi su savo maistu, toliau turėjo būti viskuo Jogailos aprūpinta. Bet šio suverenumas buvo siaurinamas, kai jis įsipareigojo ordinui padėti prieš jo priešus ir be jo žinios, patarimo ir valios nepradėti karo.

Skaudžiausia Lietuvai tačiau buvo trečioji sutartis. Kaip kitados Mindaugas už Livonijos ordino paslaugas turėjo išdavinėti donacinius dokumentus, taip Jogaila Prūsų kryžiuočiams už ordino « draugiškumą, patarimus, pagalbą, darbą ir įvairų triūsą » turėjo užleisti jam visą Žemaičių plotą tarp abiejų ordino valdų — t. y. Livonijos ir Prūsų — ligi Dubysos upės. Visose trijose Jogailos ir Skirgailos vardu sudarytose sutartyse liudininkais yra suminėti visi kiti likusieji penki Jogailos broliai, Julijonos sūnūs (Kaributas, Karigaila, Lengvenis, Vygandas, Švitrigaila), ir Jogailai nusipelnęs bei svarbiu patarėju tapęs Hanulis. O Julijona ir kunigaikščio taryba tėra paminėta Žemaičių dovanojimo dokumente.

Kryžiuočiams atrodė, kad bėglys Vytautas, kuris, jų žodžiais tariant, nebeturėjo « nei žemės, nei žmonių », buvo geras įrankis Jogailą priversti nesitraukti nuo didelių pažadų. Įvykiai tačiau

[19] LUB, III, 393-395, 400, 489-495 p.; RaCD, 55-60 p.

nelauktai gavo kitą eigą. 1383 m. vidurvasaryje (VII.19) prie pernykščiai surašytų dokumentų turėjo būti pridėti antspaudai. Ankstybesniu susitarimu Dubysos salon išsirengė vyriausias magistras Konradas Zollner von Rotenstein, o su juo drauge daug komtūrų ir du vyskupai, kurie turėjo lietuvių kunigaikščius krikštyti. Su kryžiuočiais drauge buvo ir Vytautas. Dėl vandens seklumo jie nuo Skirsnemunės nebegalėjo toliau plaukti, o Jogaila iš Dubysos žiočių salos, kur buvo atvykęs vėl su visa savo gimine, nutarė nesijudinti.

Per įkyrias derybas Jogailai vis atsisakinėjant nuvykti magistro pasirinkton vieton, šis perpykęs pareiškė: « Buvote Kęstučio išvyti kunigaikščiai, ir tik ordinas Jums padėjo sugrįžti ». Visus tos rūšies dramatiškus pokalbius ordinas paskui surašė plačiame dokumente [20], kai jis 1383.VII.30 d. Jogailai paskelbė karą.

Jogailos politikos nauja kryptis, t. y. jo savarankiška laikysena ir užsispyrimas nevykti į Skirsnemunę, gali būti tuo paaiškintas, kad jis jau 1383 m. pavasarį bus žinojęs apie projektus kviesti jį Lenkijos karaliumi ir sutuokti su Jadvyga. Remiantis Torno analų žinia, dar gali būti samprotaujama, kad Jogaila atsisakė judintis pas magistrą įtakoje Julijonos [21], kuri galėjo nenorėti, kad Lietuva būtų pakrikštyta lotynų apeigomis.

Į karo stovį patekus kryžiuočių su Jogaila santykiams, ordinas turėjo labiau susidomėti Vytautu ir jį palaikyti. 1383.X.21 d. Tepliuvoje (Tapiau) jis buvo pakrikštytas Vygando vardu, nes taip vadinosi jo krikšto tėvas Ragainės komtūras. Bet jau prieš tai Vytautas kryžiuočių tarnyboje buvo pradėjęs žymius karo veiksmus. Ordinui buvo svarbu, išnaudojant vieną kunigaikštį prieš kitą, paremti tą, kuris jam atrodė naudingesnis. Kaip pernai Jogaila drauge su kryžiuočiais buvo kovojęs prieš seną Kęstutį, taip dabar šio sūnus, su jais susijungęs, kovojo prieš Jogailą.

Surinkęs Žemaičiuose gausų būrį kovotojų (yra minimi 3.000), Kęstutaitis kartu su magistru Zollneriu traukė per Lietuvą prie Skirgailos valdomų Trakų. Jie Vytautui greit pasidavė (1383.VIII. 12), nes Trakuose buvo jo šalininkų. Įveikti tačiau Vilnių, kur Vytautas palaikytojų neturėjo, nepasisekė. Bet ir Trakai greit buvo prarasti. Vytauto ir kryžiuočių įgula ten turėjo pasiduoti Jogailai ir Skirgailai (XI.3) po 40 dienų trukusio apgulimo. Zollneris ir jo globotinis, nežiūrint kad gerai buvo pasiruošę, nuo sostinės turėjo su nesėkme grįžti ir taip 1383 metus baigė be jokių laimėjimų.

Savo karo veiksmais visus tiltus su Jogaila sudeginęs, Dubysos

---

[20] LUB, III, 396-399 p.

[21] SRP, III, 126 p.

salos sutartims likus beverčiais pergamentais, ordinas nusprendė, vietoje neklaužados Jogailos, Lietuvoje pastatyti nuo savęs priklausomą Vytautą. Kaip ordino lenininkui, jam buvo duota valdyti arti Dubysos žiočių pastatytasis (naujasis) Marienburgas ir dar dvi pilys. Sėdėdamas savo priešo žemės pačioje pašonėje, Vytautas sėkmingai galėjo jį gąsdinti. Naujojon jo rezidencijon ėmė rinktis Kęstučio ir jo paties šalininkai, ar Jogailos persekiojamieji. Čia atvykęs, jo brolis Žygimantas buvo pakrikštytas. Susirinko ir kiti giminės, kunigaikščiai: Eišiškių Sudemantas, Alšėniškis.

Nebegalėdamas priversti Jogailos vykdyti Dubysos susitarimų, ordinas Žemaičių pareikalavo iš Vytauto, ir šis juos Karaliaučiuje 1384.I.30 turėjo užrašyti iki pat Nevėžio, t. y. dar pridėti svarbų ruožą į rytus nuo Dubysos. Siena nuo Livonijos iki Nevėžio šaltinių turėjo eiti tiesia linija, bet žemupyje ji buvo taip išvesta, kad Kaunas ir Rumšiškių plotas turėjo patekti ordinui [22]. O savo atgausimą tėviškę Trakus, Gardiną ir kitas žemes Vytautas turėjo valdyti kaip ordino vasalas.

Gavus naujus Vytauto pažadus, ordinui reikėjo tik juos įgyvendinti. Pačiam Prūsų magistrui vadovaujant, (1384.V.) buvo suruoštas didžiulis žygis. Tokį Lietuva vargu kada anksčiau buvo mačiusi. Tada Kaune, buvusioje Kęstučio pilies vietoje, buvo pastatyta tvirta mūrinė pilis, Marienwerder, kokių iki tol prie Nemuno nebuvo. Pilies sienos buvo 14 pėdų storumo. Pats Zollner čia VI.14 d., skelbdamas Vytautą savo vasalu, jam pažadėjo pagalbą savai tėviškei atgauti [23]. Bet jau tuo pat metu tarp pusbrolių buvo išsivysčiusios slaptos derybos, apie kurias kryžiuočiai nenujautė.

Kryžiuočių stovykloje veikiąs Vytautas, kurį palaikė dalis Lietuvos, Jogailai buvo gana pavojingas. Kęstutaitis iš pusbrolio reikalavo tėviškės, bet Trakai jau buvo atiduoti Skirgailai. Tad Vytautas tegalėjo gauti Gardiną su Palenke. Jis vis nenorėjo nusileisti, bet savo šalininkų buvo perkalbėtas, nes jiems Kęstutaičio užsispyrimas darė blogo įspūdžio. Pats pagaliau įsitikinęs, jog geriau yra tapti Jogailos vasalu, negu kryžiuočių, kuriems, kaip jis matė, terūpėjo laimėti Žemaičius, Vytautas nelauktai nuo ordino atsimetė. Nuo 1384.VII.9 d. vykdydamas savo plačiai išgarsintą «išdavystę» (*Verrat*), Vytautas, vikriai užsimaskavęs, sudegino Nemuno Marienburgą ir sunaikino dar kitas dvi jam valdyti pavestas pilis (Jurgenburgą, Naująjį Bajerburgą = Neuhaus) [24].

---

[22] CEV, nr. 13.

[23] CEV, nr. 15.

[24] SRP, III, 131 p. (plačiai aprašytas pilių sunaikinimas). Plg. Ordino skundą Konstancoje apie Vytauto išdavystę — Arch. Kom. Hist., XI, 252 p.

Taikindamasis su Jogaila, Vytautas Nemuno krantus išvadavo nuo trijų kryžiuočių pilių, kurios buvo skirtos tarnauti atramos punktais ekspedicijoms į krašto gilumą. O 1384 m. rudenį abu pusbroliai su bombardomis apgulė Kauno Marienwerderį. Viskuo gerai aprūpinta pilis atlaikė keliolikos savaičių apgulimą ir tik 1384.XI.6 d. tekrito.

Nelauktas Vytauto atsimetimas reiškė didelį ordino pralaimėjimą tuo metu, kada jis jau buvo tiek daug pasiekęs, laikinai užvaldydamas ir Nemuno krantus, dėl kurių nuo Vytenio laikų buvo pralieta daug kraujo. Nuo 1384 metų «išdavystės» iš abiejų pusių kovos per ištisą generaciją buvo imtos vykdyti ne vien tik ginklu, kaip Kęstučio laikais, bet ir propagandiniais raštais ir skundais popiežiui, Konstancos susirinkimui, imperatoriui ir kitiems krikščionių valdovams.

Kai Lietuvon sugrįžo Vytautas, kuriam Jogaila atidavė visas Kęstučio žemes, išskyrus Trakus, buvo kaip tik laikas, kada Algirdaičiui labiau ryškėjo galimybės tapti kaimyninės valstybės karaliumi. Pusbrolio nekliudomas, jis dabar galėjo porą metų atsidėti karališko sosto klausimui, nes Kęstutaitis jam iki 1388 m. ištikimai tarnavo, pasižadėjęs nesiuntinėti savo pasiuntinių į svetimas valstybes.

Fijałek, J. : *Wnuk Kiejstuta, Jan książe drohiczyński*, KH, t. 28, 1914, 181-197 p. — Gersdorf, H. : *Der Deutsche Orden im Zeitalter der polnisch-litauischen Union. Die Regierung des Hochmeisters Konrad Zöllner (1382-90)*, Marburg a. L. 1956. — Heinl, K. : *Fürst Witold von Litauen in seinem Verhältnis zum Deutschen Orden in Preussen während der Zeit seines Kampfes um sein litauisches Erbe 1382-1401*, Historische Studien, Heft 165, 1925. — Ivinskis, Z. : *Vytauto jaunystė ir jo veikimas iki 1392 m.*, rink. *Vytautas Didysis*, red. P. Šležas, Kaunas 1930, 1-44 p. — (") *Jogailos santykiai su Kęstučiu ir Vytautu iki 1392 m.*, rink. *Jogaila*, red. A. Šapoka, Kaunas 1935, 47-79 p. — (") *Jogaila*, LE, t. 9, 419-425 p. — (") *Vaidotas*, LE, t. 32, 446-447 p. — (") *Vytautas Didysis ... jo jaunystė*, LE, t. 34, 373-376 p. — Jonynas, Ig. : *Jogaila*, Židinys, nr. 8-10, 1934 ; nr. 5-7, 10, 1935. — Koneczny, F. : *Jagiełło i Witold*, I, Lwów 1893. — (") *Vitoldiana*, AW, t. 7, 1930, 494-504 p. (Dubysos sutartys). — Prochaska, A. : *Upadek Kiejstuta*, KH, t. 23, 1909, 493-506 p. — Semkowicz, Wł. : *Hanul, namiestnik wileński i jego ród*, AW, t. 7, 1930, 1-20 p. — Smolka, St. : *Kiejstut i Jagiełło*, Pamiętnik AU, t. 7, Kraków 1889, 79-155 p. — Wagner, K. : *Vokiečių ordino pilys Kauno apylinkėje*, Naujoji Romuva, nr. 107, 1933. — Zajączkowski, St. : *Żmudź w początkach unii polsko-litewskiej*, PamZH, II, 1930, 337-344 p.

9. Politinės išeities ieškojimas — Kriavo aktas ir Lietuvos krikštas

Su Kęstučio sudeginimu galutinai buvo palaidota dviejų žymiųjų brolių sukurtoji sistema. Jau nuo Algirdo mirties buvo ėmę gausėti politiniai faktai, kurie kreipė į naujus horizontus. Jogailai tapo aišku, jog Lietuvoje jau nebegalėjo toliau laikytis pagonybė. Pagaliau jau ir lietuvių tautai buvo atėjusi «laiko pilnybė» — «plenitudo temporis» (Gal. 4,4). Algirdaitis ryžosi grįžti prie Mindaugo žygio, t. y. vėl oficialiai sugrąžinti krikščionybę į valdovo dvarą.

Trys galimybės piršosi Jogailai. Jau 1382 Dubysos saloje jis buvo žadėjęs krikštą priimti iš kryžiuočių. Bet galima buvo laukti, kad prieš gaunamą iš ordino krikštą, kaip Gedimino laiškų rašymo laikais, ims šiauštis valstybės stačiatikiai, o ypač priešinsis pagonys, juo labiau, kad, vykdant Dubysos sutartį (1382), Žemaičius būtų reikėję užleisti kryžiuočiams.

Pradėjus vėl ordinui karą prieš Lietuvą (1383 vasarą), Jogailai reikėjo ieškoti kitų sąjungininkų ir naujų kelių. Jis galėjo pasukti į Bizantijos krikščionybę. Bet netikėtai iškilo iki tol nežinoma politinė kombinacija, apie kurią šiek tiek duomenų suteikia naujai (1947) aptikti užrašai [1].

Kai vyko labiausiai įtempta kova tarp kryžiuočiuose sėdinčio Vytauto ir Jogailos, buvo imta svarstyti Lietuvos ir Maskvos susiartinimo projektas vedybų keliu. Nors sutarčių originalai yra dingę, tačiau iš 1626 m. padarytų dokumentų aprašų galima nustatyti, kad Jogaila drauge su savo broliais Skirgaila ir Kaributu su Dimitru Doniečiu ir jo giminaičiu Vladimiru (Andriaus sūnumi) surašė 1384 m. du dokumentu. Jų turinys paaiškėja iš trečiojo dokumento, surašyto Jogailos motinos Julijonos ir Dimitro vardu.

Pagal išlikusį regestą matyti, jog, vykdydamas motinos ir Maskvos kunigaikščio susitarimą, Jogaila ne tik turėjo vesti vyriausią Doniečio dukterį (Sofiją), bet «pasikrikštyti stačiatikių tikėjime ir savo krikščionybę viešai išpažinti». Iki tol nė vienas Vilniuje sėdįs didysis kunigaikštis (nors kiti rytuose dalis gavę valdančios Gedimino dinastijos nariai priimdavo graikišką tikėjimą) nebuvo bandęs tapti stačiatikiu. Kyla abejonė, ar Jogailos vedybų atveju su Doniečio dukterimi šitokis valdovo pasikrikš-

---

[1] Čerepnin, L. V.: *Dogovornye i duchovnye gramoty Dmitryja Donskogo kak istočnik dla izučenija političeskoj istorii vel. kniaž. Moskovskago,* IZ, t. 24, 1947, 247-249 p. — (") *Russkie feodal'nye archivy XIV-XV v.*, Maskva 1948, 51, 207 p.

tijimas stačiatikybės Lietuvoje nebūtų pakėlęs į valstybinę religiją? Ar šis krikštas nebūtų reiškęs prievolę ir didžiosios Lietuvos kunigaikštystės pagonims priimti valdovo išpažįstamą tikėjimą?

Tapdamas stačiatikiu Jogaila tačiau ne tik būtų patyręs priešiško lietuvių nusistatymo, bet svarbiausia — jis nebūtų jų apsaugojęs nuo tolimesnių kryžiuočių puldinėjimų. Ano meto katalikų akimis rytų Bažnyčios išpažinėjai skaitėsi blogi krikščionys, ir jie nedaug kuo tesiskyrė nuo pagonių.

Krikštas iš Maskvos Vilniaus valdovui negalėjo būti priimtinas. Surašytieji dokumentai negavo savo eigos. Tur būt, ir Dimitras Donietis neturėjo didelio noro prieš ordino pavojų stiprinti Algirdaičio pozicijos. Šitokioje politinėje būklėje didysis Lietuvos kunigaikštis nedvejodamas priėmė pasiūlymą tapti karaliumi kaimyninės valstybės. Čia abiejų pusių interesai labiau susiderino. Priimdamas lenkų sąlygas, Jogaila turėjo lotyniškai pasikrikštyti ir vesti Liudviko Anjou dukterį Jadvygą, kuri jau 1384.X.15 d. Krokuvoje buvo vainikuota Lenkijos « karaliumi ».

Kas buvo pirmasis pradininkas tos drąsios minties, kuri reiškė ikitolinių susitarimų perversmą, nėra galutinai išaiškinta. Dar tėvui gyvam esant, penkerių metų Jadvyga 1378 m. buvo sužieduota su Austrijos Vilhelmu Habsburgu. Atrodo, kad pirmieji iniciatoriai Lenkijos karūną pasiūlyti Vilniaus valdovui buvo Mažosios Lenkijos ponai. Apie jų pastangas « Lietuvos Metraštis » yra užrašęs, matyti, ir vėliau Lietuvoje išsilaikiusį pasakojimą: « Lenkai pradėjo iš Krokuvos siuntinėti (pasiuntinius) didžiajam kunigaikščiui Jogailai, (įtikinėdami), kad jis priimtų senosios Romos tikėjimą, vestų jų karalienę Jadvygą ir taptų jų karaliumi Krokuvoje ir visoje lenkų žemėje »[2].

Kriavo akto genezėje yra ieškoma pirmųjų Lenkijos ir Lietuvos susiartinimo ženklų jau nuo 1383 m. Pora istoriškai pilnai nepatvirtintų užuominų veda prie minties[3], kad dar prieš Jadvygos karūnaciją Mažosios Lenkijos ponai ne tik stengėsi nusikratyti Jadvygos kūdikystės sužadėtiniu Vilhelmu, bet esą jau žvalgęsis ir Vilniun.

Su Vilniaus valdovu mezgant ryšius, Lietuvon tada buvo atvykęs Liublino seniūnas Włodek iš Charbinowice[4]. Jogailos kandidatūra jau galėjusi būti svarstoma lenkų ponų suvažiavime Sieradzėje (1383.III). Gal būt, su mažlenkiais jau susikalbėjęs, Jogaila 1383

---

[2] PSRL, 17, 77, 90, 148, 162 p.

[3] O. Halecki: HaU, I, 95-97 p. — L. Kolankowski: KolLJ, I, 1930, 31 p.

[4] Plg. H. Paszkiewicz: *O genezie i wartości Krewa*, 1938, 206 p.

m. puolė Mozūriją ir atsiėmė Drohičiną iš kryžiuočių globotinio Ziemovito. Tuo būdu jis siekęs Ziemovitui sutrukdyti tapti Lenkijos karaliumi. O Ziemovito viltys laimėti Jadvygos ranką 1383 m. pavasarį buvo padidėjusios, ir jis — priešingai Krokuvos ponų nusistatymui — planavęs Jadvygą pagrobti prievarta.

Prieš pat Jadvygos karūnavimą 1384 m. rudenį Krokuvoje lankėsi Jogailos pasiuntiniai, kurie dalyvavo ir pačiose iškilmėse. Tada jo kandidatūra į karalius buvo galutinai paaiškėjusi, ir projektas vesti Dimitro Doniečio dukterį palaidotas. Nuo tada Jogaila veikė skubiai, ir jau 1385 m. sausio mėn. iš Vilniaus nuvyko oficiali, Skirgailos vadovaujama, delegacija. Krokuvoje ir Budoje ji galutinai sutarė, kas vėliau Kriavo akte (1385.VIII.14) buvo pažadėta.

Kviesdamiesi karaliumi didįjį Lietuvos kunigaikštį, lenkai turėjo savo aiškius išskaičiavimus. Nuo seno jiems lietuviai buvo nemalonus kaimynas, nes pagonių būriai teriodami pasiekdavo ir tolimas krašto sritis. Per 92 metus (1246-1338) lenkų kronikose įsakmiai yra sužymėta 18 lietuvių karo žygių Lenkijon. Vienas puolimas išeina kas penkeri metai.

Nuo Gedimino laikų Lenkija protarpiais vis ieškodavo taikos su pagonimis. Bet Vladislovo Lokietkos sąjunga su Gediminu (1325) ilgai nepatvėrė. Kai karalius Kazimieras susitaikė su kryžiuočiais, bičiulystė su lietuviais savaime iširo. Dėl dažnų lietuvių žygių Lenkijon, Kazimieras į juos žiūrėjo kaip į savo « mirtinus priešus »[5], nors kartais ir sudarydavo taiką. Pvz., einant ilgoms kovoms tarp lietuvių ir lenkų dėl Raudonosios Rusės ir Volinijos, vienoje tarpukarėje Kazimieras apvesdino savo anūką au Algirdaite. Vildamasis sau politinės naudos, jis du kartu (1349, 1357) kėlė Avignone pagonių kaimynų krikšto klausimą.

Ištisus tris dešimtmečius, su pora mažų pertraukų, dviejų valstybių santykius drumstė įkyrus pasienio žemių ginčas. Po ilgų kovų jis aprimo tik tada, kai, Lietuvai apginus Voliniją, lenkai sau pasilaikė Belzą, Chelmą (Cholm) ir Raudonąją Rusią. Lenkai šia pastarąja tačiau negalėjo ilgai džiaugtis. Lenkijai ir Vengrijai esant unijoje, Kazimiero įpėdinis Liudvikas (1370-82) Raudonąją Rusią prijungė prie Vengrijos. Tos derlingos žemės netikėto atplėšimo lenkai, ypač Mažojoje Lenkijoje, negalėjo užmiršti, juo labiau, kad jos vien savo jėgomis nebesitikėjo atgauti.

Kai Lietuva buvo atėmusi derlingus plotus iš totorių, ji galėjo padėti lenkams ne tik nuo jų gintis, bet ir palengva plėstis Juodosios jūros link. Atsivėrė galimybės užvaldyti žemes, dėl kurių tiek

---

[5] *Codex diplomaticus Poloniae Minoris*, III, MoMP, t. 10, 1887, nr. 739.

daug buvo kovota. Tad jungiantis su Lietuva lenkams galėjo būti naudinga užbaigti ginčą ir dėl Haličo-Vladimiro sričių.

Mažlenkių ponams, kuriems vadovavo broliai Jaško iš Tarnovo ir Spytek iš Melsztyno, vokiečių ordino pavojus tebuvo antraeilis. Nors abu kaimynai kryžiuočius galėjo laikyti bendru priešu, tačiau Krokuvoje negalėjo būti daug rūpesčio atsiimti kitados (1309) užgrobtą Pamarėlį ir Dancigą. Jis ir lenkų XIV-jo amžiaus Vyslos prekyboje tevaidino dar, palyginti, gana menką vaidmenį. Taigi, ieškodami sąjungos su vakarykščiu priešu, lenkai pirmoje eilėje tikėjosi ne laimėjimų Vyslos žiotyse, o iš Vengrijos atsiimti savo prarastą laimikį.

Priežasčių kviestis didįjį Lietuvos kunigaikštį sau karaliumi turėjo būti dar ir daugiau. Pvz., politiką vairuoją ponai galėjo tikėtis, jog iš svetur atėjęs naujakrikštas karalius jų patarimų labiau klausys, negu kuris kitas Jadvygai besiperšantis kandidatas.

Mindaugo laikais Livonijos ordinas buvo beįsigijąs Lietuvos krikštytojo aureolę, kurią Gedimino laikais jis sutrukdė Rygos arkivyskupui. Po 135 metų nuo pirmosios « Lietuvos vyskupijos » sunykimo Lenkija visiems savo politiniams laimėjimams galėjo uždėti reikšmingą papuošalą : Romos ir visos Vakarų Europos akyse ji galėjo laimėti nuopelną, jog pagaliau krikščionybėn yra atvertusi vienintelius rytų Europoje likusius pagonis. Visos tos viltys ir politiniai siekiai sujungti Lenkiją ir Lietuvą skatino Mažosios Lenkijos ponus paaukoti jaunos Jadvygos širdį ir pačią Lenkijos karūną brangiai parduoti.

Vilniaus Algirdaitis be svyravimų priėmė Krokuvos pasiūlymą ir pasipiršo Jadvygai. Jam reikėjo įgyti daugiau autoriteto prieš nepaklusnius vyresniuosius brolius ir sustiprinti savo padėtį prieš pretenzingą Maskvą. Lenkija jam atrodė taip pat naudingas sąjungininkas prieš kryžiuočius.

Lietuvai ir Lenkijai suartėti įtakos turėjo ir Jogailos pusbroliai, Podolėje įsikūrę dėdės Karijoto Gediminaičio sūnūs, ypač Borisas ir Konstantinas. Būdami jau lotyniškai krikštyti, iš Podolės jie palaikė ryšius su Krokuva ir ją lankė. Labiausiai Konstantinas, kuriam rūpėjo Padolę apsaugoti nuo totorių, buvo Lietuvos ir Lenkijos sąjungos šalininkas. Patys Karijotaičiai Krokuvos pirkliams per Podolę link Juodosios jūros davė laisvą tranzitą, ir, gal būt, jų užtarimu Jogaila ir Skirgaila 1383 m. suteikė Liublino pirkliams laisvę prekiauti Lietuvoje.

Oficialioje didžiojo Lietuvos kunigaikščio delegacijoje 1385 metų pradžioje su Skirgaila Krokuvon buvo nuvykęs Borisas Karijotaitis. Drauge buvo ir rygietis Hanulis, kuris per 1382 m. perversmą buvo pasižymėjęs Jogailos naudai ir jau tapęs sostinės

vaitu. Jis atstovavo interesams vokiečių pirklių. Jie ieškojo kelio iš pigiomis žaliavomis turtingos Lietuvos į Vakarus. Dėl karų nesaugus Nemuno susisiekimas dar gana silpnai tebuvo išvystytas. Tad vokiečių grupė, prie kurios priklausė ir dauguma Vilniaus pranciškonų, Jogailai tapus Lenkijos karaliumi, tikėjosi sau įvairios naudos.

Vokiečių pirklių bendruomenei Vilniuje buvo svarbu turėti patogesnius ir žymiai tiesesnius prekybos kelius vidurio Europon ypač į Hanzos miestus. O vienuoliams, kurie nuo seno savo ribotas misijas tevykdė keliose vietose, labiausiai rūpėjo taip ilgai nusitęsęs pagonių žemės pakrikštijimas. Lietuvos religinę būklę pažįstą pranciškonai tikėjosi, jog paties valdovo įsakytas krikšto priėmimas turės būti nepalyginamai sėkmingesnis, negu ginkluotos svetimųjų misijos. Jos per visą XIV amžių nebuvo padariusios jokios pažangos.

Kai Skirgaila brolio vardu paprašė Lenkijos karalienės rankos, kiti delegacijos nariai išskubėjo Vengrijon pas Liudviko našlę Elzbietą. Jos du įgaliotiniai drauge su trimis Lenkijos pasiuntiniais, vadovaujant Włodekui iš Charbinowice, turėjo nuvykti Lietuvon. Reikėjo greitai veikti ir užbėgti už akių Habsburgų užmačioms.

Remdamasis simboliniu, nors ir jokios sakramentinės galios neturinčiu vaikų sužadėjimu (*sponsalia pro futuro*), Austrijos Leopoldas savo sūnų Vilhelmą 1385 m. vasarą išruošė Krokuvon. Netikėtas jo atvykimas drumstė mažlenkių politikų planus, juo labiau kad pati Jadvyga tetroško už Vilhelmo tekėti. O apie sumitusį ir tris kartus vyresnį (35-rių metų) « barbarą » Jogailą jo priešai skleidė nepalankias kalbas.

Vilhelmui pavyko įžengti į pilį, ir buvo sutartas kūdikystės vedybų atbaigimas (1385.VIII.23). Pagal Krokuvos miesto knygas, Jadvygos su Vilhelmu « vedybas įvykdžius », šv. Baltramiejaus išvakarėse buvę paleista kalinių [6].

Nuo XIV amž. pabaigos liko neišaiškinta, ar Vilhelmas su Jadvyga Vavelio pilyje yra gyvenę kaip vyras ir žmona. Su pagrindu reikia priimti dėmesin aiškiai nustatytus Jadvygos gimimo metus (1374 pradžioje). Lemtingąją vasarą ji ėjo tik 12-tuosius savo amžiaus metus. Taigi tikros moterystės dar negalėjo būti. Tendencingi austrų šaltiniai tačiau kalbėjo apie panaudotą moterystę [7]. Habsburgų ilgai buvo rašoma apie Jogailienės bigamiją.

Netrukus Vilhelmas su nuotykiais prievarta iš Krokuvos pilies

---

[6] MoMP, IV, 63 p. (« post nuptiarum dominae reginae consummationem »).

[7] *Script. rer. Austr.*, I, 1148; plg. ibid. I, 249, 428, 1162.

buvo išvytas. O budriai saugojama Jadvyga buvo įtikinėjama apie didelę jos vedybinę misiją. Šitokioje padėtyje Krokuvon buvo atgabentas aktas, surašytas 1385.VIII.14 d. Kriavo pilyje, kur lygiai prieš trejus metus galutinai neišaiškintomis aplinkybėmis buvo žuvęs Jogailos dėdė Kęstutis.

Pats Kriavo aktas yra svarbus dokumentas, nes tai yra vienintelis susitarimų šaltinis. Jis nupasakoja visą derybų eigą. Be to, pateikia penkius pagrindinius Skirgailos Krokuvoje sutartus punktus.

Krikštydamasis su visais lietuvių kunigaikščiais, bajorais ir tauta, Jogaila ten pažadėjo grąžinti visus iš Lenkijos per karus išvestus belaisvius. Jis turėjo sumokėti vedybinės sutarties su Vilhelmu Habsburgu netesėjimo baudą — 200.000 florinų.

Abiejų valstybių ateičiai pats reikšmingiausias buvo 4-sis punktas, kuriuo visa didžioji Lietuvos kunigaikštija turėjo būti amžinai « prišlieta » prie Lenkijos. Pagaliau Jogaila žadėjo savo lėšomis atgauti ir visas žemes, kurios lenkams paskutiniu laiku buvo atplėštos.

Kriavo aktas dar nebuvo jokia unija. Jis tereiškė Jogailos atliktą patvirtinimą Skirgailos duotų pažadų. Vilniaus valdovo vardu Krokuvoje Skirgaila buvo juos davęs, jeigu bus įvykdytos Algirdaičio vedybos su Jadvyga ir jeigu Jogaila taps Lenkijos karaliumi. Kaip paprastai prie Jogailos sutarčių, ir prie šio dokumento savo antspaudus pridėjo dar trys Jogailos broliai (Skirgaila, Kaributas, Lengvenis). Gal tikėdamasis Lietuvoje sau daugiau laimėti, antspaudą prikabino ir Vytautas, kuris, grįžęs iš Prūsų, bendradarbiavo su Jogaila.

Pats Kriavo akto originalas, kuris iki XIX amž. buvo užmirštas (jo nė Dlugošas necitavo), išliko Krokuvos kapitulos archyve.

Po šito paruošiamojo Jogailos pažadų akto natūraliai vėliau būtų turėjęs sekti tikrasis sutarties dokumentas, apie kurį tačiau nieko nežinoma. Atrodo, kitos sutarties iš viso nebūta. Tad Kriavo akte trumpai išreikštas pažadas savo žemes « amžinai prišlieti Lenkijos karalystei » (« terras suas Litvaniae et Russiae coronae regni Poloniae perpetuo applicare ») [8] turėjo nustatyti ateičiai dviejų valstybių santykius. Bet ir patys akto dalyviai greičiausiai neturėjo aiškios nuomonės, kaip tas prišliejimas turėjo būti įvykdytas.

Išeidami iš šiandieninių teoretiškai-teisinių samprotavimų, bet ne iš ano laiko gyvenimo praktikos, lenkų tyrinėtojai aiškino, jog 1385 m. aktu Lietuva inkorporuota Lenkijon ir kaip savarankiška valstybė (nuo 1401 Vilniaus-Radomo sutarčių) nustojusi gyvuoti.

---

[8] Teksto kritinis leidimas: AUPL, 1.

Negalima tačiau ano meto Lietuvos valstybei, kurios prigimtis buvo visai skirtinga nuo modernios valstybės, pritaikyti dabartines teisines normas [9].

Faktai rodo, kad Lietuvos valstybė ir toliau egzistavo. Nuo 1386, pvz., viena pati Lietuva su ordinu kariavo ir su juo taikos sutartis sudarinėjo. Kryžiuočiai ne kartą akcentavo, jog jie tik su Lietuva tekariaują. Lyginant įvairius laiko tekstus, kur vengrų kanceliarijoje buvo vartojamas terminas « applicare », išryškėjo, kad tas žodis tereiškė tapimą lenininku.

1385 m. aktas todėl neparodo inkorporacijos, o greičiau būsimą leno santykį didžiosios Lietuvos kunigaikštijos ir karūnos. Lietuvoje toliau išliko ne tik valstybinio gyvenimo skirtingumas, bet ir pati didžiojo kunigaikščio institucija. O Jogailai, kuris ir toliau pasiliko didžiuoju kunigaikščiu, turėjo būti tas pat, katra valstybė prie kurios bus jungiama, nes jis žinojo, kad jis pats valdys abi valstybi. Normaliai, Karūnai turėjo būti pajungiama didžioji kunigaikštija, nors savo plotu ir gerokai didesnė.

Mažlenkių ponai (Kriavo akte jie vadinami « regnicolae ») jėga išvarė Vilhelmą, o su Mozūrijos Ziemovitu geruoju susitarė pats Jogaila. Tad 1385-1986 m. žiemą jis be baimės galėjo išsirengti Lenkijon. Kliūtis bebandė daryti tik kryžiuočiai.

Po Algirdo mirties ordinas buvo sėkmingai įsiterpęs į Lietuvos kunigaikščių nesantaiką. Išnaudodamas ir paaštrindamas Lietuvos vidaus krizę, jis tačiau pats atbaidė Jogailą nuo tolimesnio bendradarbiavimo. Didysis Lietuvos kunigaikštis buvo priverstas ieškotis naujų sąjungininkų. Veltui kryžiuočiai dar bandė sutrukdyti sau pavojingą Algirdaičio apsisprendimą Kriave. Dar 1385 m. vasarą Prūsų ordinas su didele kariuomene buvo nuėjęs iki Vilniaus ir Ašmenos. O žiemop, drauge su Polocko Andriumi, puolė Livonijos kryžiuočiai. Bet Jogaila nebepabūgo ir pakeliui į Krokuvą iš Sandomiro rašė vyriausiam magistrui, kviesdamas jį į savo krikšto tėvus.

Valkaviske Lenkijos pasiuntinių sutiktas (1386.I.12), Jogaila nuvyko į kilmingųjų seimą Liubline, kur buvo išrinktas Lenkijos karaliumi (II.2). Prie Sandomiro jį pasitiko nelaimingosios Jadvygos pasiuntinys, Zaviša iš Olesnicos. Jis karalienei paliudijo, kad Jogaila esąs gražus vyras.

1386.II.14 d. nuvykęs Krokuvon, rytojaus dieną Jogaila Gniezno arkivyskupo Bodzantos buvo pakrikštytas Vladislovo vardu ir į lenkų istoriją įėjo kaip Władysław II Jagiełło. Krokuvos vyskupas Jonas Radlica pakrikštijo būsimąjį karalių atlydėjusius brolius

---

[9] Plg. G. Rhode: RhOP, I, 298-304 p.

(Skirgailą, Lengvenį), bajorus. Gaudamas Aleksandro vardą, viešai prie lotyniškai krikštytųjų vėl prisijungė ir Vytautas, 1383 m. kryžiuočių jau kartą krikštytas. Vasario 18 d. Jogaila pilies katedroje iškilmingai buvo sutuoktas su Jadvyga ir ten kovo 4 d. vainikuotas Lenkijos karaliumi.

Krokuvoje lietuviams pasitikėjimo nerodyta. Lietuvos kunigaikščiai čia buvo palikti įkaitais. Bet Jogailai pasisekė išlaisvinti Vytautą ir Skirgailą. Vykdamu Lietuvon malšinti sukilimo, jiedu turėjo raštu pažadėti, pareikalavus, atgal sugrįžti.

Užėmęs Lukomlį, Andrius Polockietis kėlė ir toliau neramumą. Dar 1385 m. rudenį (X.10) jis su Livonijos magistru buvo sudaręs vasalinę sutartį. Už pažadą ginti nuo priešų, jis ordinui buvo užrašęs « visą savo Polocko karalystę ». Būdamas sąjungoje su Andriumi, Smolensko kunigaikštis Sviatoslavas užvaldė Mstislavlį. Bet maištininkai greitai buvo įveikti. Pačiam Sviatoslavui žuvus prie Mstislavlio ant Vechros kranto, jo sūnus Jurgis pažadėjo Jogailai paklusnumą. O Skirgaila, sėkmingai apgulęs Polocką, kur jis pats atsisėdo, Andrių paėmė nelaisvėn ir išsiuntė Lenkijon. Vėliau laisvę atgavęs, Andrius žuvo Vytauto pusėje 1399 m. besikaudamas su totoriais prie Vorsklos.

Išėjęs iš politinės krizės, Jogaila tuojau ėmė vykdyti vieną reikšmingą Kriavo pažadų punktą — 1386 m. gale jis vyko Lietuvos krikštyti. Pakeliui iš Lietuvos kunigaikščių paėmęs paklusnumo raštus sau, Lenkijos karalienei ir Karūnai, Jogaila 1387 m. pradžioje atvyko Vilniun. Kaip prieš metus Krokuvoje buvo įvykdytas Lietuvos kunigaikščių krikštas, taip Gedimino sostinėje pirmiausia turėjo būti krikštijami bajorai. Tas krikštas simbolizavo visos Lietuvos prisijungimą prie Romos tikėjimo, kurio liepsnelė jau vienur kitur ruseno nuo Mindaugo bandytos įvesti krikščionybės. Bet su Mindaugo žuvimu senoji reakcija pagonybę buvo sugrąžinusi į valdovo dvarą, nors didieji Lietuvos kunigaikščiai XIV amž. garsėjo savo tolerancija krikščionims.

Viešas atsisakymas nuo pagonybės ir pasukimas į Vakarų krikščionybę lietuvių tautos gyvenime ir kultūriniu atžvilgiu reiškė nepaprastą posūkį. Jam tačiau per « Aukštaičių krikštą » lenkai nesuteikė didelės svarbos. Kaip patvirtina ir Jogailos Vilniuje duotosios privilegijos, naujasis Lenkijos karalius Vilniun atvyko su kunigų būreliu, kuriame nebuvo nei Gniezno arkivyskupo, nei Krokuvoje lietuvių kunigaikščius krikštijusio Radlicos, nei veiklaus Poznanės Dobrogosto.

Nors iš jaunutės Jogailienės nuo seno buvo norima padaryti Lietuvos apaštalę, bet ir ji Lietuvos krikšto akte nedalyvavo. Skubėdami atitaisyti iš Vengrijos Liudviko patirtą skriaudą, lenkų

kilmingieji Jadvygą išsivežė Raudonojon Rusion. Iš ten buvo išvarinėjami vengrų seniūnai, ir kraštas prijungtas Lenkijai. Tuo metu, kai Jogaila Vilniuje vykdė savo tautos krikštą, Jadvyga iškilmingai įvažiavo į Lvovą ir suteikė tam miestui privilegiją. Kaip lenkų daliniai buvo padėję prieš Smolensko kunigaikštį ir Andrių, taip Lietuvos kariuomenė gelbėjo atgauti Raudonąją Rusią, kurion iš Lietuvos vėliau nuvyko ir pats Jogaila.

Apie pačią Lietuvos krikštijimo eigą ordino kronikos tyli, nes visa tai, kas dėjosi Vilniuje, buvo skersai kelio kryžiuočių planams. Su dideliu nepasitenkinimu iš šono jie turėjo stebėti, kaip be jų pagalbos buvo ruošiamasi pakrikštyti žemę, kuriai užvaldyti jie buvo tiek daug aukų sudėję ir krikštijimo teisę tik sau tepripažinę.

Kai Kriave duotą pažadą įvykdyti nesutrukdė nė ordino puolimai Lietuvon, prasidėjo Pabaltijyje įdomus vėlybųjų viduriniųjų amžių misijų istorijos laikotarpis. Taikiai, be kraujo praliejimo buvo atliekamas pagonių lietuvių krikštas. Bet tam faktui pažymėti ordino metraščiai neturėjo gero žodžio. Todėl belieka pasitikėti vieninteliu plačiu šaltiniu apie krikštą, būtent, Dlugošo kronika.

Paties Jogailos įsakymu Vilniaus pilies papėdėje esančioje alkvietėje ir kitur aplink buvo sunaikinti aukų židiniai. Buvo liepta iškirsti šventais laikomus medžius ir giraites, išmušti namuose gerbiamus žalčius. Nesant užtenkamai kunigų, mokančių lietuviškai, esą pats Jogaila išvertęs lietuvių kalbon « Tėve mūsų » ir « Tikiu į Dievą Tėvą ».

Pavaldiniams pradžioje labiau reiškė ne tiek pats Naujojo mokslo turinys, kiek didžiojo kunigaikščio autoritetas, įsakąs mesti senus tikėjimus ir prietarus. Savo valdovui paklusę bajorai turėjo prisiimti tokį pat tikėjimą, kurį jis naujai pradėjo išpažinti. Šitokioje dvasioje reikia suprasti Jogailos atliktą katekizminių tiesų aiškinimą. Po 25 metų panašiai jiedu su Vytautu elgėsi Žemaičiuose. Norį gyventi vienybėje su savo valdovu, turėjo klausyti jo žodžio.

Jogaila ieškojo progos ir prieš pasaulį viešai pasirodyti, jog jis jau yra tikras krikščionis, juo labiau, kad ordinas savo propagandoje neigė lietuvių krikšto nuoširdumą ir patvarumą. Lietuviai ir jų kunigaikščiai buvo apšaukiami netikrais krikščionimis. Dar 1401 m. apie Jogailą ironiškai buvo rašoma, kad jis « dėl karalystės ir gražios moters leido sau ant galvos užpilti truputėlį vandens » [10].

---

[10] CDPr, VI, 1861, 120 p. (« durch eyns konigrichs und eines schonen Wybes wille eyn wenig wasser off das howpt lyssen gissen »).

Kryžiuočiai uoliai rėmė taip pat Habsburgų skleidžiamus kaltinimus, esą Jogaila pagrobęs Vilhelmo žmoną. Su šio žinia ordino prokuratorius Romoje rūpinosi, kad popiežius pripažintų Jogailos ir Jadvygos moterystę neteisėta. Romos Kūrija tačiau pagrįstai laukė, kad naujakrikšto valdovo žygis Europos rytuose lotynų Bažnyčiai duos naudos. Tad popiežius Urbonas VI neskubėjo su savo sprendimu.

Lietuvos sostinėje pradėtas krikštas turėjo reikšti oficialų atsisakymą nuo pagonybės visų didžiosios kunigaikštijos lietuvių. Kada Mindaugo laikų lotyniškasis kryžius vėl buvo viešai atstatytas, atskiroms sritims ir žemėms beliko tik laiko klausimas, kada kurioje jų bus atliktas pagonių pakrikštijimas. Kai kur jis nusitęsė iki Jogailos anūkų. Bet toji aplinkybė nekeičia Lietuvos krikšto fakto. Tad netiksliai nuo seno Romos krikščionybės įvedimas Lietuvoje yra padalinamas į du krikštu: Aukštaičių (1387) ir Žemaičių (1413 ar 1417)[11]. Išeidami iš ano meto kovos interesų prieš ordiną, Vytautas ir Jogaila per Konstancos konsiliją ypatingai pabrėžė atskirą Žemaičių krikštijimą. Bet misijos ten buvo anksčiau prasidėjusios[12]. Nuo pat Jogailos krikšto metų pasikrištiję vadovaujantieji Gedimino giminės kunigaikščiai rodė savo pavyzdžiu, jog visa lietuvių tauta turi priimti Romos krikštą.

Pagal Dlugošą, Vilniuje per pagrindinį gyventojų krikštijimą kelias dienas buvo mokoma tikėjimo tiesų. Vyrai ir moterys buvo suskirstomi į atskirus būrius. Kiekvienam jų buvo duodamas atskiras vardas, užtenkamai (« sufficienter ») žmones pašlaksčius vandeniu[13]. Atgautos nekaltybės ženklan kiekvienas pakrikštytasis gaudavo baltą rūbą. Nepaduodami skaičių, rusų metraščiai atžymėjo, kad « pusė Vilniaus » priėmė « vokišką tikėjimą »[14]. Matomai kita gyventojų pusė galėjo būti stačiatikiai ir svetimtaučiai, pirmoje eilėje vokiečių pirkliai.

Vėlesnėmis žiniomis 1387 m. buvę pakrikštyta apie 30.000, nes krikšto teikimas neapsiribojo vien Vilniumi. Jogaila važinėjo ir kitur, įsakydamas mesti pagonybę. Tada buvo įkurtos ir pirmosios septynios parapijos : Ukmergėje, Maišiagaloje, Nemenčinėje, Mednikuose, Kriave, Ainoje, Obolcuose[15]. Jeigu tarp pirmųjų parapijų neminimi Trakai ir Kaunas, yra ženklas, kad ten iš anksčiau tu-

---

[11] Plg. Ad. Šapoka : *Žemaičių krikšto prasmė*, Naujoji Romuva, nr. 31-32, 1937, 585-587 p.

[12] AnRŽ, atsp. iš Athenaeum, 1937, 31 p.

[13] DlugO, XII, 467 p.

[14] PSRL, 5, 242 p. ; plg. ibid. 8, 51 p.

[15] DlugO, XII, 469 p.

rėjo būti bažnyčios, juo labiau, kad abiejuose miestuose buvo vokiečių pirklių.

Su Mindaugo žuvimu pradingus « Lietuvos vyskupijai », Jogailos senelio įkurtoje sostinėje 1387.II.17 d. buvo duota pradžia naujai vyskupijai. Atlikdamas per vėlesnius šimtmečius savotišką lenkinimo rolę kalbiniu atžvilgiu mišriose srityse, nuo pat pradžių Vilniaus vyskupas pasidarė centrinis asmuo Lietuvos bažnytiniame gyvenime. Abu pirmieji Vilniaus vyskupai buvo pranciškonai (Andrius Vosila, Jokūbas Plichta), jau nuo anksčiau gyvenę Lietuvoje ir mokėję lietuviškai [16]. Tik jų įpėdiniai iki pat 1918 m. (Jurgio Matulaičio paskyrimas) jau nebesirūpino teisėmis lietuvių kalbos, kurią ilgai kalbėjo didelė dalis vyskupijos tikinčiųjų.

Pati Vilniaus katedra, gavusi šv. Stanislovo vardą, buvo įkurta prie žemutinės pilies. Dlugošo teigimu, didysis altorius buvęs pastatytas ten, kur seniau buvusi kūrenama šventoji ugnis. Tikra yra, kad ir kitur Lietuvoje bažnyčioms būdavo parenkamos pagonių lankytos ir jų gerbtos alkvietės ir alkakalniai. Nuo seno pripratę rinktis į senojo kulto giraites, ar prie iki tol gerbtų medžių, buvę pagonys ir jų palikuoniai sėkmingiau ten buvo pratinami prie naujo tikėjimo.

Įkurdamas Vilniaus vyskupiją, Jogaila jai užrašė penkerius namus sostinėje ir eilę žemių su valstiečių pareigomis bei duoklėmis [17]. Panašiai buvo aprūpintos ir parapijos, duodant joms žemių ir žuvavimo teisių ežeruose bei upėse, nes to reikalavo griežti pasninkai. Prie ano meto pusiau natūralaus ūkio laipsnio, kaip ir kitur, kiekvienai naujai kuriamai bažnyčiai ir parapijai buvo skiriama žemių su joms prievoles atliekančiais valstiečiais.

Tada bažnytinei nuosavybei buvo duota tvirta ekonominė ir teisinė pradžia. Be jokių kovų su krašto kilmingaisiais, besiorganizuojanti Lietuvos Bažnyčia, Lenkijos Bažnyčios pavyzdžiu, gavo pirmąsias privilegijas ir savo tvirtas teises. 1387.II.17 d. dokumentu visos bažnytinės žemės ir jų valstiečiai buvo atleisti nuo bet kokių prievolių valdovui. 1389.I.10 d. Jogaila papildomai įsakė Lietuvoje tijūnams, kad kunigams išmokėtų kasmet šešis « ilguosius » (rublius) ir atiduotų jiems dvarų bei valstiečių dešimtinę. Bažnyčiai priklausė dar statinaitė medaus. Iš didžiojo kunigaikščio dvaro turėjo būti priskirta ariamo lauko (« dvi žagrės »), pievos, ežero ir leidžiama « sau pasistatyti vieną smuklę ». Dar turėjo būti paskirti

---

[16] V. Gidžiūnas: *De Fratribus Minoribus in Lithuania*, I, 1950, 68-75 p. — J. Kurczewski: KKZ, II, 1910, 307 p.

[17] CDV, I, 4-6 p.

« du arklių šėrikai ir trys kiemai arti bažnyčios, kur gyvens kunigai ir , žekiai ' (mokytojai) »[18].

Jau nuo pat pradžių Lietuvos bažnyčioms buvo paskirtos gausios beneficijos. Jos buvo stiprus paskatas Lenkijos, ypač artimos Mozūrijos ir didžiajai kunigaikštijai priklausančios Palenkės kunigams ieškoti Lietuvoje gerų vietų kapitulose, parapijose. Sustiprėjusi vėliau Lietuvos bajorija vis ėmė kelti klausimą, kad ir dvasininkų žemės būtų apdėtos mokesčiais ir neštų karinę tarnybą. Tik po ilgų pastangų bajorijai šiek tiek pasisekė uždėti ir bažnytinėms žemėms valstybės prievolių.

Trijų vasario mėn. (1387) dokumentų grandinėje Vilniuje reikšmingiausia buvo Pelenų dienos (20.II.) privilegija[19]. Krikštą priėmę bajorai įgijo teisę laisvai ir paveldimai valdyti savo žemes. Jie gavo pilną laisvę savo šeimos reikaluose, pvz., teisę laisvai už vyro išleisti savo dukteris. Naujakrikštai bajorai buvo paliuosuoti nuo visų kitų patarnavimų didžiajam kunigaikščiui, išskyrus karo tarnybą, naujų pilių statymą ir senųjų taisymą.

Romos krikščionybė tapo valstybiniu tikėjimu. Valdovo priimtoji lotyniško krikšto forma tapo privaloma visiems naujai besikrikštijantiems. Jogaila nuėjo dar toliau. Griežtomis priemonėmis jis siekė apsaugoti jaunutę Lietuvos katalikybę nuo žymiai senesnės ir rytinėje valstybės dalyje savo tradicijas turinčios Bizantijos krikščionybės. Pačios valdančiosios Gedimino šeimos nariai, gaudami savo dalis rytinėje valstybės dalyje, priimdavo vietinių gyventojų graikišką krikštą. Taip darė ir visi penki vyresnieji Jogailos broliai, gimę dar Algirdui esant daliniu kunigaikščiu Vitebske.

Stiprindamas lotyniškąjį kryžių Lietuvoje, Algirdaitis trečiuoju dokumentu (II.22) uždraudė naujakrikštams tikybiniu atžvilgiu mišrias moterystes. Lietuviai negalėjo tuoktis ar moterystėje gyventi su rusais ir nekatalikais, kol antroji pusė nebus priėmusi katalikų tikėjimo. Įsakyme buvo įsakmiai pažymėta : jeigu kas būtų anksčiau vedęs rusę, ar moteris ištekėjusi už ruso, « turi sekti kataliką, ar katalikę » ir priimti Romos krikštą. Prie to jie « gali būti verčiami net kūno bausmėmis »[20].

Savo dokumente Jogaila pareiškė, jog, jo broliams ir visiems Lietuvos didikams sutinkant, jis įsipareigojo visus lietuvių tautos gyventojus, kokioje jie bebūtų sektoje, « patraukti, pašaukti, net jėga priversti » paklusti Romos Bažnyčiai. Lotynišką krikštą padarant lietuviams privalomu ir draudžiant mišrias moterystes, etno-

---

[18] CDV, I, 29-30 (nr. 16).

[19] *Zbiór praw litewskich*, Poznań 1841, 1-2.

[20] CDV, I, 13-15 p.

grafinis lietuvių elementas buvo atskiriamas nuo rytinių slavų[21] ir ateičiai saugojamas nuo stačiatikių įtakos. Statant pylimą prieš stačiatikybę, tuo pačiu vėliau buvo sulaikomas rusėjimas.

Varžydamasis su Maskva dėl įtakos rusų žemėse, Jogailos tėvas buvo skelbęs, jog visa Rusija turi Lietuvai priklausyti. Sūnus po 40 metų atsivežė iš Krokuvos naują programą: lietuviai turėjo būti ištraukti iš Rytų sferos ir per lotynišką krikštą labiau nukreipti į Vakarus. Lietuva šliejosi prie Vakarų ir priėmė « vokišką tikėjimą », kai tuo pat laiku ji dar tebekentėjo nuo institucijos, kuri buvo Vakarų religinės ideologijos išauginta.

1387 m. žygis buvo nuostabus, prisimenant, kaip po Kęstučio mirties ant peilio ašmens vartėsi klausimas, ar Lietuva galutinai neapsispręs už stačiatikių tikėjimą. Kai Gediminaičiai buvo išsidalinę tarp pagonybės ir graikų krikšto, bereikėjo tik didžiojo kunigaikščio žingsnio, kuriuo būtų turėję pasekti lietuvių kilmingieji ir visa tauta. Bet nuolat kabantis vokiečių ordino pavojus per visą XIV amžių buvo buvęs akstinas vesti derybas ir kokiu nors būdu priimti priešo išpažįstamą, t. y. vokiškąjį tikėjimą. Tą tikėjimą tačiau priimti iš paties priešo atrodė lietuvių tautą nuskirti į didelį pavojų.

Lotyniškas krikštas, tiesa, apsaugojo etnografinį lietuvių elementą, užkirto kelią stačiatikių įtakai, bet jis atidarė vartus lenkų kultūrai. Krikštas tačiau buvo pirmoji stipri grandis, siejanti Lietuvą su krikščioniška vidurinių amžių bendruomene. Kad būtų galima įeiti į tą bendruomenę ir gauti aukščiausios Bažnyčios valdžios patvirtinimą, reikėjo dar nugalėti kryžiuočių daromas kliūtis.

Pirmasis Italijon vykstąs Jogailos pasiuntinys (Trąba) Habsburgų žemėse buvo įmestas kalėjiman. Kai Poznanės Dobrogostas pasiekė Romą ir pranešė (1388), kas Lietuvoje buvo atlikta, pradžioje jis gavo atsargius įgaliojimus. Jam buvo pavesta iš Andriaus Vasilos paimti priesaiką popiežiaus vardu ir patvirtinti — jei viskas pasirodytų tikra — Vilniaus vyskupijos įsteigimą kartu su jai surašytais dovanojimais. Dobrogostui viską atlikus ir įkūrus Vilniaus kapitulą (su dešimčia kanauninkų), 1389.IV.19 d. Urbonas VI Lietuvą jau oficialiai pripažino katalikišku kraštu.

Nors kryžiuočiai dar iki pat Tannenbergo kautynių lietuvius Vakarų Europai pristatydavo kaip pavojingus rytų « saracenus », kryžiaus karų šauksmas savaime turėjo pamažu nutilti. Drauge išnyko ir tituluotų pilgrimų žygiai į « Litauerreisen ». Lietuva

---

[21] Plg. M. Hruševskyj: HrIU, IV, 1905, 181 p.

galėjo skelbtis pasauliui, kad ji jau yra paženklinta kryžiaus ženklu. Bet kovos su ordinu dėl sienų ir ypač dėl Žemaičių dar tęsėsi 35 metus.

ADAMUS, J. : *Państwo litewskie w latach 1386-1398*, Księga pamiątkowa ku uczczeniu 400-stnej rocznicy Statutu Litewskiego, Vilnius 1932. — BARDACH, J. : *Akt w Krewie*, jo knygoje *Studia z ustroju i prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV-XVII w.*, Warszawa 1970, 18-38 p. — FIJAŁEK, J. : *Uchrześcijanienie Litwy przez Polskę*, PiL, 1914, 37-333 p. — HALECKI, O. : *Dzieje unii jagiellońskiej*, I-II, Kraków 1919, 1920. — (") *From the Union with Hungary to the Union with Lithuania* : *Jadwiga, 1374-99*, The Cambridge History of Poland (to 1696), Cambridge 1950, 188-209 p. — IVINSKIS, Z. : *Krikščionybės kelias Lietuvon*, TK, nr. 5, 1938, 273-311 p. (bibliogr.) ; plačiau žr. : Laiškai Lietuviams, Chicaga, 1958, nr. 5-9. — (")*Jadwyga d'Anjou*, LE, t. 9, 244-249 p. — (") *Lietuvos santykiai su Lenkija*, LE, t. 15, 297 p. — M. JUČAS : *Nuo Krėvos sutarties iki Liublino unijos*, Vilnius 1970. — YLA, St. : *Krikščionybės įvedimas Lietuvoje*, Kaunas 1938. — KOLANKOWSKI, L. : *Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego za Jagiellonów*, I, 1930, 11-51 p. — KUTRZEBA, St. : *Unja Litwy z Polską*, PiL, 1914, 452-658 p. — LEWICKI, A. : *Über das staatsrechtliche Verhältnis Lithauens zu Polen unter Jagello und Witold*, AM, t. 31, 1894, 12-94 p. — ŁOWMIAŃSKI, H. : *Wcielenie Litwy do Polski w 1386*, AW, t. 12, 1937, 36-145 p. — MACIEJEWSKA, W. : *Jadwiga, Królowa Polska*, Kraków 1934 (plati bibliogr.). — OCHMAŃSKI, J. : *Biskupstwo wileńskie w średniowieczu. Ustrój i uposażenie*, Poznań 1972. — PASZKIEWICZ, H. : *O genezie i wartości Krewa*, Warszawa, 1938. — PENKAUSKAS, Pr. : *Vytauto Didžiojo nuopelnai dvasinės kultūros srityje*, Athenaeum, II, nr. 1, 1931, 1-36 p. — QUILLUS, Helene : *Königin Hedwig von Polen*, Slavische Forschungen, Heft 2, 1938. — SCHMID, H. F. : *Die Gestaltung der rechtlichen Grundlagen der Pfarrverfassung bei der Einführung des Christentums in Litauen*, Zeitschr. d. Savigny-Stiftung d. Rechtsgeschichte, 50, Kanonistische Abteil., XIX, 1930, 514-552 ; XX, 1931, 451-454 p. — (") *Die rechtlichen Grundlagen der Pfarrorganisation auf westslavischem Boden*, Weimar 1938, 686-724, 1091-1094, 1119-1128, 1266-1270 p. — SMOLKA, St. : *Rok 1386*, Kraków 1886. — STRZELECKA, Anna : *O Królowej Jadwidzę*, Lwów 1933 (gausi bibliogr.). — SZAJNOCHA, K. : *Jadwiga i Jagiełło*, Dzieła, 5-8 tt., Warszawa 1877 ; naujai išsp. I-II, III-IV, Warszawa 1969, su S. M. Kuczyńskio įvadu, 5-75 p. — ŠAPOKA, Ad. : *Valstybiniai Lietuvos Lenkijos santykiai Jogailos laikais*, rink. *Jogaila*, Kaunas 1935, 187-266 p.

10. KULTŪRINIS IR SOCIALINIS LYGIS PAGONIŠKOJE LIETUVOJE

Su 1387 metų oficialiu krikštijimu ir bajorams bei dvasininkams duotomis privilegijomis, Lietuvoje buvo užbrėžti nauji visuo-

meniniai santykiai. Bet pagonybė, su kuria liaudyje senoji lietuvių kultūra buvo glaudžiai suaugusi, kaimuose tik gana pamažu teužleido vietą naujajai religijai. Iki tol pagoniškasis tikėjimas buvo stipriai pavergęs žmogų, didele dalimi apspręsdamas jo galvoseną ir gyvenimo formas. Turėjo praeiti bent kelios generacijos, kol žymiau kas galėjo pasikeisti. Tik ilgos Kazimiero laikų taikos dešimtmečiais senoji socialinė tvarka patyrė naują posūkį (1447 privilegija) ir buvo labiau sukrėsta.

Pagoniškosios lietuvių kultūros vertinimas ilgai yra buvęs nevienodas. Žinoma, neigiamai prieš ją turėjo būti nusistatę Lietuvoje krikščionybę atnaujinusieji dvasininkai. Bandydami iš esmės keisti pagonio pasaulėžiūrą, jo santykį su daiktais ir žmonėmis, iš svetur atklydę dvasininkai «idololatrijos» bei pagonybės vardu apšaukdavo daug jiems nepažįstamų ir svetimų papročių. Panašiai buvo įvykę senprūsiuose, kur, pvz., Christburgo taika (1249) prūsams buvo uždrausta turėti savo dainius, kurie apdainuotų kritusiuosius karo žygiuose [1]. Dažnas pagonių paprotys, kuris dabar misijose skaitomas įdomiu etniniu tautos bruožu, tada atrodė nuoga pagonybe.

XIX amžiaus Lietuvos istorijos mylėtojai romantiškai samprotavo, jog «prievarta» įvesta krikščionybė sugriovusi aukštą senovės lietuvių kultūrą. Tokiu būdu su lietuvių pagoniškomis šventyklomis esą žlugę ir jų miestai, dingęs jų pagoniškasis raštas ir daug kitų senosios kultūros ženklų. Yra tikra tačiau, kad pagonys lietuviai jokio atskiro rašto neturėjo. Daugelį vėliau suklaidino XVI amž. fantasto kronikininko Simono Grunau paskelbti pagonių rašmens, kuriuos kiti iki XX amž. pradžios nekritiškai kartojo [2].

Bet perdėm kritiški kultūros istorikai (pvz., Al. Brückner) nuėjo į kitą kraštutinumą. Nerasdami pas pagonis lietuvius vakarietiško blizgesio ir pasigaudami atsitiktinių šaltinių nuotrupų, jie laikė pagonių lietuvių kultūrą gana žema. Pati tauta tada buvusi gana neturtinga [3].

Plačiai ir nuosekliai išžvalgius šaltinius, yra prieita išvadų, jog jau XIII amž. Lietuvoje buvo daug turto. Kunigaikščiai turėjo sukaupę brangiųjų metalų nemažus kiekius [4]. Karių apginklavimas buvo turtingas [5]. Žinoma, būdami užsitvėrę pagonybėje, lie-

---

[1] Žr. Ig. JONYNAS: *Christburgo taika*, Lietuviškoji Enciklopedija, t. 5, Kaunas 1937, 459-464 sk. — *Christburgo taika*, LE, t. 3, 541 p.

[2] Plg. Vcl. BIRŽIŠKA: *Senųjų lietuviškų knygų istorija*, I, Chicago, Ill. 1953, 39-52 p.

[3] Pvz., Al. BRÜCKNER: *Dzieje kultury polskiej*, I (skyrius apie lietuvių senovinę kultūrą).

[4] Žr. aukščiau 138-139 p.

[5] Žr. aukščiau 138 p.

tuviai, kad ir palaikė šiek tiek prekybinius santykius, negalėjo tačiau pilnai naudotis vakarų Europos kultūros vaisiais. Lietuvoje nebuvo Vakarų pavyzdžiu mūrais aptvertų miestų, niekas lietuvių kalba nerašė knygų nei kronikų, ir pirmosios pradinės mokyklos atsirado tik prie bažnyčių, oficialiai atnaujinus krikščionybę.

Toji pagoniškoji Lietuva tačiau turėjo savitą kultūrą. Savo turimu apginklavimu ir savos konstrukcijos pilyse lietuviai sugebėjo XIV amž. per kartų kartas atsilaikyti prieš ordiną ir jo talkininkus — kryžininkus, kovodama prieš gana aukštos kultūros ir gerai ginkluotą priešą, kurio eiles vis papildydavo naujos Vakarų pilgrimų jėgos. Teigiamas išvadas reikia daryti ir apie lietuvių tautos visuomeninius santykius. Atkakliai gindamiesi prieš ordiną ir pasimokę jo paties kariavimo technikos, lietuviai tuo pačiu laiku nešė didžiosios kunigaikštijos valstybingumą į rytus. Tvarkydami tokią didelę rytų erdvę, jie parodė apsčiai drausmės ir susiklausymo.

XIV amž. Lietuvos ūkinis gyvenimas taip pat nebegalėjo būti primityvus. Etnografinėje Lietuvoje žemdirbystė buvo vyraujanti ūkio šaka, ir čia ji buvo daug stipriau išsivysčiusi, negu totorių naikinamuose Padniepriuose. Patys kryžiuočiai « Lietuvos kelių aprašymuose », vad. « die litauischen Wegeberichte », pripažino nežemą Lietuvos ūkio laipsnį. Tuose aprašymuose dažnai yra paminėta : « tai yra stipriai plati sritis, ir ten yra užtenkamai ko naikinti » — « das sind alles gut rume laut und vindet czu herin gnug »[6].

Lietuvos ūkis smarkiai buvo žalojamas ordino karų metu. Iš pagonių sodybų, kur praeidavo ordino būriai, nieko nelikdavo. Šitokiu ūkio naikinimu buvo tikima lietuvius palaužti. Viduramžių kryžininkai tikėjo, kad pagonys žemiškų gėrybių nepanaudojo Dievo garbei, kaip to reikalavo to laiko krikščioniškos pažiūros (šv. Augustinas). Todėl viskas, ką pagonys « neteisėtai » valdė, galėjo būti iš jų atimta ar sunaikinta. Tad XIV amž. ordino kronikos mini suniokotus lietuvių pasėlius, ar su sodybomis sudegintą derlių. Jos daug kartų užrašė išvarytų galvijų ir arklių didelius skaičius [7]. Tai rodo išsivysčiusią ir gerai tarpstančią gyvulininkystę. Kaip « litauische Wegeberichte » dažnai pabrėžia, gerų pievų Lietuvoje buvo gausu [8]. Daug buvo auginama arklių, ir kronikos mini didelius žirgynus [9].

XIV amž. bitininkystė ir medžioklė pirmoje eilėje tarnavo ne pramogai, bet buvo svarbios visuomenės ūkio šakos. Net kuni-

---

[6] SRP, II, 678 (W. 27), 687 p. (W. 48) ir kt.
[7] Plg. Z. IVINSKIS : IvB, 66 p.
[8] SRP, II, 678-679 p. (W. 28-29), 681 p. (W. 35).
[9] Žr. aukščiau 136 p.

gaikščių gyvenime *ūkinis* medžioklės pobūdis ilgai dar buvo stiprus. Svarbiausi Lietuvos ūkio produktai užsieniui buvo vaškas ir kailiai. Tuo tarpu grūdų eksportas iki pat XVI amž. beveik visai nežinomas. Dėl karų su ordinu, kurie apskritai labai kliudė Lietuvos kultūrinį bei ekonominį vystymąsi, prieiti prie pigių Lietuvos žaliavų nebuvo lengva.

Priešas pagonims buvo užstojęs patogų vandens kelią į Vakarus. XIV amž. viduryje jau keliauta sausuma: iš Vilniaus per Gardiną į Drohičiną ar Lietuvos Brastą. Iš ten nesunku buvo patekti Volinijon, Lenkijon [10]. Į Vakarus dar buvo galima skverbtis iš Palenkės per kaimyninę Mozūriją, pasiekiant prekyboje iškylantį Torną.

Esant nepatogiam susisiekimui į Pietus, vis daugiau reikšmės įgijo Dauguvos kelias. Didžiosios kunigaikštijos plačios sritys per Polocką ir Vitebską buvo įtrauktos į Dauguvos prekybą. Vilniuje ir Trakuose atsirado vokiečių pirklių kolonijos. Nuo Vytenio ir Gedimino laikų Ryga išsivystė Lietuvai ypatingai svarbiu prekybos centru. Per Rygą Lietuva traukėsi sau iš Vakarų būtiniausius dalykus, būtent, druską, vilnones medžiagas, geležį (ginklus). O ji galėjo pasiūlyti Vakaruose gerą paklausą turinčių ir lengvai transportuojamų prekių (vaško ir kailių) neišsenkančius kiekius. Livonijos ordinas buvo apkaltintas, kad ir jis Vytenio laikais neatsispyrė pagundai vesti pelningą prekybą su pagonimis [11]. Ryga iki pat XV amž. pradžios Lietuvai buvo svarbus ekonominis punktas, kol ją nustelbė nuo Vytauto laikų ėmęs labiau išsivystyti Dancigas [12].

Nepaliaujami ir nuo Traidenio laikų besitęsią karai su abiem vokiečių ordino šakom turėjo gana neigiamos įtakos į gyventojų prieauglių ir į pačią Lietuvos apgyvendinimo eigą. Pagoniškieji valstybės plotai, kuriuos kryžiuočiai pasiekdavo iki pat krašto gilumos, labiausiai kentėjo. Kaip taisyklė — pagonys vyrai buvo žudomi, o moterys su vaikais išvedami nelaisvėn. Nors paties ordino kronikų paduodami skaičiai yra su didelėmis spragomis, bet jie, krūvon suvesti, palieka įspūdį apie didelius gyventojų nuostolius [13]. Karams pasibaigus, nuo XV amž. vidurio reikėjo vidaus koloniza-

---

[10] W. SEMKOWICZ: *Hanul, namiestnik wileński*, AW, t. 7, 1930, 9 p. — H. PASZKIEWICZ: *Polityka ruska Kazimierza Wielkiego*, Warszawa 1925, 189 p.

[11] Z. IVINSKIS: *Handelsbeziehungen des Grossfürstentums Litauen mit Riga im 14. Jh.*, CPHB, 275-285 p. (šaltinių citatos).

[12] Plačiau žr. Z. IVINSKIS: *Lietuvos prekyba su Prūsais*, I (iki 16-jo amž. pradžios), 1934.

[13] Žr. aukščiau 211-219 p.

cijos, kad vėl įsikurtų sodybos pietvakarių Žemaičiuose, šiauriniuose pakraščiuose prie Livonijos sienos, Sūduvos dykroje [14].

Į kovą prieš ordiną Lietuvos valdovai įtraukė visą didžiąją kunigaikštiją. Per vieną šimtą metų, prieš Algirdui užmerkiant akis, iš, palyginti, dar nedidelės Mindaugo valstybės buvo pasidariusi plati rytų Europos « imperija ». Nuo Lenkijos pakraščio, nuo Prūsų ir Livonijos ordino sienų, šiaurės rytuose ji siekė Volgos aukštupių (Rževo). Pietuose ji apėmė plačią Podoliją, nusitęsusią link stepių Juodosios jūros srityje.

Tokia plati valstybė negalėjo būti vienalytiška nei tautiniu, nei religiniu atžvilgiu. Jos valdyme ir pačioje administracijoje taip pat buvo įvairumo. Tiesioginėje didžiojo kunigaikščio valdžioje tebuvo tik dalis valstybės. Jam priklausė betarpiškai Vilniaus žemė su artimomis Juodosios Rusios, Vitebsko, Minsko ir Mstislavlio sritimis. Tas žemes Vilniaus valdovas pats valdė per savo pastatytus vietininkus (« namiestniki ») ir tijūnus.

Visos kitos žemės valstybėje buvo išskirstytos į eilę dalinių kunigaikštijų. Jas valdė Algirdo broliai ir sūnūs, kiti jo giminės, arba pagaliau senosios Kijevo Rusios kunigaikščių (Riurikaičių) nariai. Kiekvienas valdančiosios giminės kunigaikštis turėjo savo dalį. Vakarinė valstybės dalis, būtent, Trakų kunigaikštija, Gardino ir Palenkės sritys buvo Kęstučio dalis. Jon tačiau betarpiškai nepriklausė Žemaičiai, kurie, kaip ir kai kurios kitos sritys, įgijo savo žemės privilegijas ir klausė didžiojo kunigaikščio.

Dalimis buvo aprūpinti ir visi kiti Gediminaičiai. Senojoje Turovo — Pinsko kunigaikštijoje, arba Polesėje sėdėjo Algirdo brolio Narimanto sūnūs. O Podolėje įsigyveno kito Gediminaičio — Karijoto vaikai. Netoliese nuo ten, būtent, Zaslavlyje (tarp Volinijos ir Podolės) valdė Jaunučio sūnūs. Po kietų kovų su Lenkija, Volinijoje (Lucke) išsilaikė senas Gediminaitis Liubartas. Rytinėse didžiosios Lietuvos kunigaikštijos žemėse Algirdas pasodino iš pirmųjų vedybų savo sūnus. Jie visi buvo priėmę graikų tikėjimą. Polocke sėdėjo Andrius, Brianske (prie Desnos) — Dimitras († 1399), Černihove — Konstantinas, Kijeve — Vladimiras († 1398), Ratne (Pripetės aukštupyje) — Teodoras († 1394). Šalia šitų žymiųjų dalinių kunigaikščių, kildinamų betarpiškai iš Gedimino, buvo dar tolimesnių narių iš Algirdo giminės, ar rusų kunigaikščių šeimų. Jos valdė jau mažesnes dalis. Buvo dar etnografinėje Lietuvoje ir vietinių kunigaikščių, užsilikusių iš senojo « kunigų » laikotarpio.

Skaitydamiesi didžiojo kunigaikščio vasalais ar lenininkais, daliniai kunigaikščiai turėjo būti jam ištikimi. Karo metu jie turėjo

---

[14] Žr. aukščiau 254-256 p.

prisistatyti su ginkluotu būriu ir atiduoti metinę duoklę, vad. « polietne ». Kaip didysis kunigaikštis, taip ir daliniai kunigaikščiai savo ruožtu žemes dalino kitiems smulkesniems kunigaikščiams, bajorams, ar užsitarnavusiems kariams.

Šitaip Lietuvoje ėmė išsivystyti viduriniams amžiams būdinga feodalinė santvarka. Didžiojoje kunigaikštijoje savo eigą ji gavo tuo metu, kai vakarų Europoje feodalizmas, priartėjus vidurinių amžių « rudeniui », nustojo klestėti. Lietuvos feodalizmo apraiškos rodė tačiau giminingų bruožų su Vakarų feodalizmu. Taip pat ir Lietuvos valstybėje žemėmis apdovanotieji skaitėsi savo ponų vasalais. Jie turėjo prisiekti jiems ištikimybę, tarnauti karinę prievolę, atiduoti duoklę ir savo pono naudai atlikti dar įvairių patarnavimų.

Kunigaikščių ir bajorų žemėse sėdėjo valstiečiai. XIV amž. dar buvo ir vergų padėtyje esančių karo belaisvių. Daugelis valstiečių tada dar buvo asmeniškai laisvi. Kur buvo išsivystęs žemės darbas, jie turėdavo atlikti duokles (« dėklas ») javais, šienu, atiduoti prievolę mėsa (« mezliava »), atlikti įvairių darbų. Kur tarpo bitininkystė, ar buvo geri « žvėrių takai », duoklę reikėjo atiduoti « grynu medumi », kiaunėmis, bebrais ir kt. žvėrių kailiais [15].

Kaip valstiečių masė priklausė nuo savo bajorų ir kunigaikščių, taip šie — nuo didžiojo kunigaikščio. Jo valdžia Lietuvoje pagoniškajame laikotarpyje buvo gana didelė, neaprėžta. Pagal savo valią didysis kunigaikštis galėjo žemę duoti ir ją atimti. Jis perkeldavo kunigaikščius iš vienos dalinės kunigaikštijos į kitą, kišosi į savo bajorų šeimos reikalus, nes jam buvo svarbu, kad vedą ar išteką šeimos nariai pajėgtų atlikti savo valdovui feodalines prievoles. Nors Lietuva buvo sudėta iš daugelio dalinių kunigaikštijų, bet dėka stiprios didžiojo kunigaikščio valdžios joje galėjo būti išlaikyta valstybės vienybė. Tai nebuvo lengvas uždavinys, nes, kaip žinoma, atskiros valstybės dalys tarp savęs skyrėsi ne tik vidaus santvarka, bet ir savo tautomis ir religijomis.

Visi didžiosios Lietuvos kunigaikštijos gyventojai XIV amž. dalinosi į dvi dalis : į pagonis lietuvius ir graikų tikėjimo rytinius slavus. Plačiosios valstybės kūrėjai buvo lietuviai. Iš lietuvių tautos buvo kilusi ir valdančioji Gediminaičių šeima. Įvairiais vardais besivadinančios rytinių slavų kiltys, iš kurių susiformavo vėliau gudų ir ukrainiečių tautos, buvo užimtos ir pajungtos Lietuvos valstybei didžiųjų Vilniaus kunigaikščių (Gedimino, Algirdo). Ypač

---

[15] Žr. aukščiau 136-137 p.

Algirdo užkariavimų pasėkoje padidėjo rytinėje valstybės dalyje elementas slavų, kurie nuo seno turėjo savos kultūros tradicijas.

Kaip dažnai atsitinka su « užkariautojais », vietinė kultūra darė įtakos ir valdančiajai tautai. Kol Maskva nebuvo sustiprėjusi, etniniu ir religiniu atžvilgiu jai artimi didžiosios Lietuvos kunigaikštijas rytinių sričių gyventojai nesudarė Vilniui pavojaus. Bet tai buvo tik laiko klausimas. Pamažu nokstantis rytų pavojus turėjo pakeisti XV amž. išsibaigusią Vakarų (kryžiuočių) agresiją.

Iškeliant besivystantį Lietuvos valstybei politinį rytų pavojų, atsargiai yra vertintina Lietuvos valstybėje kultūrinė rytinių žemių įtaka. Jos persvara pagonių plotams perdedama. Nedaug tesako slavų kalbos vartojimas raštui. Kaip daugelyje kitų Europos valstybių, taip ir Lietuvoje, dokumentų bei raštų kalba skyrėsi nuo šnekamosios gyventojų kalbos. Dar prieš lietuviams priimant krikštą, pietų ir rytų valstybės dalyse jau buvo rašomi dokumentai. Tas paprotys ėjo dar iš tų laikų, kai tos sritys Lietuvai nepriklausė. Bet rašomoji kalba buvo ne vietinės būsimų ukrainiečių ir gudų tarmės, o aprusinta senųjų bulgarų kalba.

Vietinių tarmių įtakoje rašto kalba šiek tiek pasikeitė. Ji buvo papildyta rusiškais terminais. Kas Vakarų Europoje buvo lotynų kalba, beveik tą patį reiškė Rytų Europoje toji vad. rusų « rašto kalba ». Nuo krikšto priėmimo ji buvo imta vartoti įvairiems aktams, kuriuos pirma pagonys gyvu žodžiu buvo pratę iškilmingai atlikti.

Šitaip didžiojo kunigaikščio organizuojamai kanceliarijai reikėjo atsikviesti raštininkų iš valstybės rusiškųjų sričių. Kai raštininkų lotynų ir vokiečių kalbai Lietuvoje buvo sunkiau gauti, kanceliarijai nepalyginamai lengviau buvo randami rytinėse valstybės žemėse « djakai » (raštininkai). Lenkų kalbos įtakos Lietuvoje dar ilgai nebuvo, ir pirmas lenkiškas raštas — privataus pobūdžio dokumentas (Kėdainiuose) — bežinomas iš 1523 m.

AVIŽONIS, K. : *Raštinė sen. Lietuvoje*, LE, t. 24, 526-528 p. — (") *Chancellery*, EnL, I, 493-495 p. — GORŠKOV, A. I. : *Staroslavjanskij jazyk*, Maskva 1963. — JABLONSKIS, K. : *Die offizielle Urkundensprache des litauischen Grossfürstentums als kulturgeschichtliche Quelle*, CPHB, 1938, 269 p. — KAMIENIECKI, WŁ. : *Wpływy zakonne na ustrój litewski*, PH, t. 25, 1925, 160-186 p. ; plg. PH, t. 36, 1946, 174-178 p. — (") KamSL. — KWIATKOWSKI, W. : *Ze studium o języku urzędowym Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Prace Alma Mater Vilnensis, London 1958, 133-160 p. — LIUBAVSKIJ, M. : LOD, 1892. — ŁOWMIAŃSKI, H. : *Uwagi w sprawie podłoża społecznego i gospodarczego unii jagiellońskiej*, Księga pamiąt-

kowa ku uczczeniu rocznicy I Statutu Litewskiego, Vilnius 1935, 214-325 p. — REMEIKA, J. : *Prekyba Nemunu iki 1430. Pirmųjų Gediminaičių laikų Lietuvos prekybiniai ryšiai su Vakarais*, Tautos Praeitis, I, 4, 1962, 521-564 p. — STANG, Chr. : *Die westrussische Kanzleisprache des Grossfürstentums Litauen*, Oslo 1935. — WIELHORSKI, W. : *Litwini, Białorusini i Polacy w dziejach kultury Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Prace Alma Mater Vilnensis, London 1951, 21-157 p.

TREČIAS SKYRIUS

VALSTYBĖS SUKLESTĖJIMAS

VYTAUTAS DIDYSIS IR JO DARBAI

1. Vytauto Didžiojo sąjunga su kryžiuočiais ir jo laimėjimai prieš Algirdaičius Lietuvoje antrojo vidaus karo metu

Sugrįžęs iš ordino, Vytautas penkerius metus (1384-89) tarnavo Jogailai ir rėmė visus jo politinius bei kultūrinius žygius, Lietuvos ir Lenkijos ateičiai palikusius savo pėdsakų iki pat šių dienų. Pusbroliui išsikėlus Krokuvon, Kęstutaitis galėjo tikėtis įgyti žymesnį vaidmenį Lietuvoje. Bet jis nesulaukė užtarnauto įvertinimo. Tiek jis pats, tiek jo šalininkai buvo su nepasitikėjimu sekami. Prieš naują konfliktą paskutinį svarbų ištikimybės ženklą Vytautas dar parodė karaliui 1387 m. vasarą. Su eile Lietuvos kunigaikščių jis Lenkijai iš vengrų atėmė pilimis sutvirtintą likusios Raudonosios Rusios dalį [1].

Lietuvoje Kęstutaičiui Jogailos sudaryta netikra padėtis jį vertė jau išbandytomis priemonėmis siekti savo politinių tikslų. Jam reikėjo ieškoti kelio atgal į Prūsus. Lietuvos ir ordino santykių istorijoje Vytautas pasiliko vienintelis lietuvių kunigaikštis, kuris kovoje su savo priešais meistriškai naudojosi ordinu. Jis vis pataikydavo į tokį momentą, kada kryžiuočių interesuose atrodė būtina priimti pabėgėlį Vytautą, ar daryti su juo sutartį. Per dvidešimt metų (1384-1404) jis keturis kartus (1384, 1390, 1398, 1404) ordinui raštu pažadėjo Žemaičius ir tiek pat kartų juos vėl greitai susigrąžino.

Antrasis Vytauto išbėgimas pas kryžiuočius turėjo gilesnes priežastis negu pirmasis. Jei 1384 m. iš kalėjimo ištrūkęs beginklis Kęstutaitis su priešo pagalba tekovojo už savo tėviškės teises, tai 1389 m. jis siekė jau žymiai daugiau. Eilę metų Vytauto nepasitenkinimą kurstė vienašališkas iškėlimas Skirgailos. Pusbrolių santykiai taip įsiaštrino, kad — Vytauto žodžiais — Skirgaila jį laiške paskelbęs savo priešu: « saugokis tu manęs, kaip aš tavęs » — « hute dich vor mir und ich vor dir » [2]. Ištikimam broliui Skir-

---

[1] Plačiau žr. G. Rhode: RhOP, I, 307, 344 p.

[2] SRP, II, 713 p.

gailai Jogaila paliko ir Vytauto tėviškę — Trakus, nors juos buvo žadėjęs grąžinti Kęstutaičiui. Reikšmingu dokumentu užrašydamas Skirgailai Trakus ir Polocką, karalius pažadėjo laikyti jį aukščiau už visus kitus brolius — « a deržati mi jeho vyše usieje našeje bratije »[3].

Skirgailos politinis svoris, kurio valdžion pateko svarbios žemės, turėjo padidėti. Netiksliai jis tačiau pirma buvo laikomas 1387-92 pilnu karaliaus vietininku, ar didžiuoju kunigaikščiu Lietuvoje[4]. Bet visos valdžios valstybėje Skirgaila neturėjo. O Vilnių Jogaila sau pasiliko, atsiųsdamas ten lenkų įgulą, kuriai vadovavo Klemensas Moskorzewskis. Lietuvos metraštis (« Liatopisiec velikich kniaziej litovskich ») Vytauto lūpomis paaiškina, jog tokis Jogailos žygis sukėlė Lietuvoje nepasitenkinimą, nes didžiojoje kunigaikštijoje ėmė valdyti svetimieji, « ko anksčiau lietuvių žemėje nebūdavo »[5].

Gyvenimo tikrovė pasirodė galingesnė už pergamentuose surašytus pažadus. Kovose su ordinu ir ekspansijoje į rytus išsivystęs savas valstybingumas didžiojoje kunigaikštystėje nesidavė palaužiamas. Iki tol atskiroje valstybėje išaugę Lietuvos didikai ir bajorai negalėjo prisiderinti prie jiems neįprasto Karūnos ponų nusistatymo, jog Lietuvą reikia laikyti įjungtą į Lenkiją. Šitokiu opoziciniu ūpu vikriai sugebėjo naudotis Vytautas, tapdamas visų nepatenkintųjų vadu. Pradėdamas antrąją kovą prieš pusbrolį — jau karalių, ir pats Kęstutaitis nebebuvo nuogas kalėjimo bėglys.

1384 m. vasarą jis buvo gavęs dalį tėvo valdų, būtent, Gardiną, Lietuvos Brastą ir Palenkę su Drohičinu ir Mielniku[6]. O mirus senam dėdei Liubartui Gediminaičiui (apie 1385), jis po poros metų kažkokiu nežinomu būdu įsigyveno Volinijoje. Ten Vytautas užvaldė dvi svarbiausias pilis — Lucką ir Vladimirą[7]. Atitrūkęs nuo tikrosios Lietuvos, kuri ką tik oficialiai buvo atnaujinta regimu Vakarų Europos kultūros ženklu, Vytautas atsidūrė tolimame valstybės pasienyje. Jo paties žodžiais[8], čia jis buvo priverstas dėtis stačiatikiu. Šitame užkampyje Kęstutaitis ir įsitikino, jog geruoju jis neatgaus sau priklausomos vietos Lietuvoje.

---

[3] CE XV, I, 9 p.

[4] Plg. L. Kolankowski: KolLJ, I, 44 p. ir 1 išn.

[5] PSRL, 17, 79, 164, 200 ir kt. (« I byst jemu nužno, iž če ho preže nebyvalo v litovskoj zemli, storonim vladiejušči velikim kniaženijem »).

[6] A. Prochaska: *Nieznany akt homagialny Witolda*, KH, t. 9, 1895, 233-234 p.

[7] 1388 Vytautas vadinosi « Lucko, Vladimiro ir kitų žemių paveldėtoju » (AZR, I, nr. 23).

[8] SRP, II, 713 p.

Jogailos akyse pirmas ryškus Vytauto neištikimybės ženklas buvo užmezgimas santykių su didžiuoju Maskvos kunigaikščiu Dimitru Doniečiu. Tai buvo tas pats Dimitras, prieš kurį 1380 m. Jogaila jungėsi su totoriais, o po kelerių metų vos netapo jo žentu. Dabar Vytauto žentu jau turėjo tapti Dimitro sūnus. Gyvendama tarp rytų ir vakarų, Lietuva ilgai buvo paženklinta *dairytis* į abu šonu. Niekas kitas to vaidmens nesugebėjo taip gerai atlikti kaip Vytautas, kuris vis plėtė savo įtaką ir valdžią rytuose, drauge vakarinėje valstybės dalyje skiepydamas lotyniškąją krikščionybę ir ieškodamas sau naudos iš kryžiuočių.

Po 1384 sugrįžimo iš ordino Vytautas neturėjo teisės su svetimomis valstybėmis daryti sutarčių. Bet jis to nepaisė. Lucko valdovas susitarė su iš totorių ordos pabėgusiu Doniečio sūnumi Vosyliumi, kad tas ves Vytauto vienintelę dukterį Sofiją. Vosylių į namus nulydėjo būrys Vytauto karių, o jo pasiuntiniai Maskvoje vedė slaptas derybas.

Jogailai, kuris prieš penkmetį pats iš Maskvos orbitos vos buvo ištrūkęs, pusbrolio žygis sumaišė planus. Kaip tik prieš Maskvos įtaką kovodamas, karalius stengėsi įsistiprinti Didž. Naugarde. Žymioji pirklių respublika, ir toliau prekybiškai apskaičiuodama ir gindama savo nepriklausomumą, kunigaikščiu išsirinkdavo tai kokį Gediminaitį, tai Maskvos Riurikaitį, žiūrint, katra valstybė buvo stipresnė. Iš Gedimino giminės ten buvo paskutinis kunigaikštis Jogailos pusbrolis Patrikas, prie Strėvos (1348) žuvusio Narimanto sūnus. Bet po Kulikovo pergalės (1380) Patrikas Didž. Naugarde neišsilaikė. Vėl sustiprėjęs Jogaila į D. Naugardo kunigaikščius — « maitinimuisi » (« na kormlenije ») — nuskyrė savo brolį Lengvenį, kuris ir buvo ten pakviestas.

Rūpestingai išruoštas Algirdaitis priėmė stačiatikių tikėjimą ir toliau vadinosi « Semeon » arba « Lingwen ». Dviem raštais (1388-1389) jis prisiekė ištikimybę Jogailai, Jadvygai ir Karūnai. Nors D. Naugardas iki tol niekada neturėjo jokių santykių su Lenkija, naujasis D. Naugardo kunigaikštis respublikos vardu žadėjo Karūnai paklusnumą [9]. Ir Lengveniui, ir Karūnos ponams buvo aišku, jog surašytosios formulės buvo tik pageidavimai, kurių gyvenimas nė iš tolo nepaisė.

Kai Lengvenis, rungiantis šiaurėje dėl įtakos su Maskva, buvo išsiųstas į D. Naugardą, tuo reikšmingu momentu Vytautas pasidarė Maskvos sąjungininku. Jau neslepiamas jo ryžtas atgauti savo tėviškę dar labiau jį darė nepermaldaujamu Skirgailos priešu. Veltui karalius Liubline (1389.V.29) derino pusbrolių priešingumus.

---

[9] AUPL, 22-26 (nr. 25-28).

Vytautas buvo verčiamas išduoti Skirgailai formalų susitaikymo dokumentą, žadant jam pagalbą prieš visus, išskiriant karalių[10]. Kai Skirgailai paveldimai buvo atiduoti Kęstutaičio Trakai, šis Volinijai (Luckui) valdyti iš karaliaus negavo jokio rašto. Tai buvo paskutinis lašas į sklidiną Vytauto nepasitenkinimo taurę. Jo paties garsiajame skunde prieš Jogailą ir Skirgailą yra pasakyta, kad jis buvęs laikomas belaisviu «vergo» padėtyje[11]. Dalis jo šalininkų buvo sumesti į kalėjimą. Iš Vytauto brolio Tautvilos buvo atimtas Naugardukas, o iš kunigaikščio Jono Algimantaičio — jo Alšėnai. Šis nuo 1382 m. rodė ištikimybę savo švogeriui Vytautui (juodu buvo vedę kunigaikštytes seseris Sudimantaites).

Iš Liublino sugrįžęs Luckan, Vytautas ryžosi platesnei kovai, kurios pasisekimas turėjo reikšti visos didžiosios kunigaikštijos laimėjimą. Reikėjo netikėtai užimti Vilnių. Planas buvo išduotas, ir «Trojos gudrumu» sostinėje įsistiprinti nepavyko. Bet virtęs atviru sąmokslininku, Vytautas jau nebegalėjo pasilikti Lucke. Su savo šalininkais jis skubiai kėlėsi į Gardiną ir iš čia mezgė santykius su ordinu, žadėdamas vykdyti 1384 m. sutartį.

Antrajam Vytauto išbėgimui pas kryžiuočius daug pasitarnavo ordino riteris Marquardas von Salzbachas. Drauge su kitu kryžiuočiu (grafu Reineck) jis nuo 1384 m. buvo Vytauto nelaisvėje. Jiedu ir buvo pasiųsti pas vyriausią magistrą. Jau anksčiau buvo žinoma, kad Salzbachas buvo uolus Vytauto patarėjas. Dėl to Liubline Kęstutaitis turėjo pasižadėti juo ir kitais įkalbinėtojais daugiau «nebetikėti». Salzbacho padedamas, Vytautas pataikė ordine į laimingą momentą. Tarp Jogailos ir vyr. magistro nuo 1388 m. pradžios buvo užsimezgusios derybos. Tačiau trys iš eilės susivažiavimai (antrasis buvo prie Dubysos) prie susitarimo neprivedė, o tik pagilino priešingumus. Kryžiuočiai vis užsispyrę reikalavo jau kartą Jogailos užrašytų Žemaičių[12].

Viltingai žiūrėjo dabar ordinas į Lietuvoje prasidedantį naują dinastinį karą. Kryžiuočiai tikėjosi Lietuvą ir Lenkiją suskaldyti[13]. Jeigu iki tol nebuvo pasisekę išjudinti prieš ketverius metus Kriave padėto pamato, tai Vytauto atbėgimas jiems siūlė gerą progą. Ja reikėjo būtinai pasinaudoti, nes dviejų kaimynų unija ir pagonių pakrikštijimas grasino tolimesnei kryžiuočių egzistencijai. Ilgai nebegalėjo laikytis įprastiniai Vakaruose ordino skleidžiami gandai

---

[10] CEV, 18 (nr. 53).

[11] SRP, II, 713 p.

[12] L. Kolankowski: KolLJ, I, 47 p. — K. Heinl: *Fürst Witold von Litauen 1382-1401*, 1925, 61 p.

[13] KolLJ, I, 51 p.

prieš vis pagonimis vadinamus lietuvius, prieš Jogailą, klaidatikius ir jų kunigaikščius.

Kartą Vytauto apgautas, šiuo metu ordinas buvo atsargesnis. Į Gardiną atsiųstiems vyriausio magistro atstovams Kęstutaitis nauju aktu (1390.I.19) pasižadėjo vykdyti 1384 m. sutartį [14]. Įkaitais iš jo buvo išreikalauti sesuo Ringalė, brolis Žygimantas su sūnumi Mykolu, keli Vytautui ištikimi kunigaikščiai ir apie šimtas bajorų.

Tuoj pradėtas karas sumaišė karaliaus ir jo brolio Skirgailos planus. Jogaila, tiesa, užiminėjo Palenkės pilis, palikdamas lenkų įgulas. Jis atėmė (1390.IV.) ir svarbų atramos punktą Gardiną [15], kurį Vytautas buvo turėjęs užleisti kryžiuočiams (ten vėliau sėdėjo Salzbachas). Tačiau šį kartą priešas Algirdaičiams buvo pavojingesnis negu 1382 m. Jau pačioje pradžioje Vytautas turėjo politinių laimėjimų, kai pas jį į Prūsus atvyko pasiuntiniai nuo Maskvos Vosyliaus Dimitraičio, kuris jau buvo tapęs didžiuoju kunigaikščiu (1389-1425). Vedybų sutartį sėkmingai atbaigus, Jonas Algimantaitis išlydėjo Sofiją Vytautaitę Maskvon. Kryžiuočiai ją išsiuntė jūra per Dancigą į Livoniją. Iš ten per D. Naugardą Sofija 1390 m. gale pasiekė būsimąjį savo vyrą. Kas galėjo įspėti, kad Sofijos anūkas Jonas III Vytauto imperijos palikuoniams sudarys tiek daug rūpesčio! Tuo būdu plačios Gediminaičių giminystės ėjo į Vakarus ir į Rytus!

Kai Skirgaila Lietuvoje vis labiau darėsi nepopuliarus ir net nekenčiamas, Vytauto šalininkų skaičius augo. Į kovą prieš Jogailą buvo įtraukti Žemaičiai, kurie užėmė savotiškai įdomią ir savo būklei prieštaraujančią liniją. Žemaičiai skersomis žiūrėjo į Vilniuje atnaujintą Lietuvos krikštijimą. Jeigu kronikininkas Wigandas teisingai užrašė, jie dar vidaus karo metu 1382 Jogailą buvo įspėję: « jeigu jis taps krikščionimi, jam nepasiduosime » [16]. Norėdami būti nepriklausomi nuo Lenkijos karaliaus ir jo įvedamų naujovių, Žemaičiai palaikė Vytautą, nors jis ir buvo sąjungoje su kryžiuočių ordinu, kuris pasauliui skelbėsi pagonių krikštytoju.

Žemaičiai nepriklausė į jokio Gediminaičio tėviškės sritį. Kęstutaitį jie tačiau rėmė ir juo ilgai pasitikėjo, nors jis rytų politikos labui vėliau negailestingai aukojo jų kraštą ordinui (1398, 1404). Pasitikėjimo vedami Žemaičių kilmingieji, atvykę į Karaliaučių (1390.V.26), prašė « savo kunigą Vytautą » (« unsern konig Witowt ») prikabinti savo antspaudą prie jų dokumento, paaiškindami :

---

[14] CEV, 20 p.
[15] SRP, II, 163 p.
[16] SRP, II, 619. Apie politinį ryšį žr. aukščiau 274-275 p.

« nes mes patys neturime antspaudų » (« wend wir selbir keine ingesegele habin »)[17]. Viso Žemaičių krašto vardu pavardėmis surašyti 31 atstovas iš septynių Žemaičių aukštumos sričių (Ariogalos, Kaltinėnų, Knituvos, Kražių, Medingėnų, Raseinių ir Viduklės) darė taiką su Vytautu ir ordinu. Jie žadėjo « padėti prieš visus jų priešus ». O tarp Žemaičių ir Prūsų buvo sutarta laisva prekyba. Šita sutartimi su Žemaičių kilmingaisiais Vytautas kilo ordino akyse, nes parodė savo įtaką Žemaičiuose, kuriuos jis — be pačių Žemaičių žinios — jau buvo antrukart ordinui pažadėjęs.

Vidaus karas Lietuvoje užsiliepsnojo iki tol negirdėtu būdu. Vytauto lydimi kryžiuočiai darė vieną po kito didelius žygius, kuriuose dalyvavo tūkstantiniai būriai. Veiklus ordino maršalas Engelhardas Rabe paėmė Maišiagalą, sudegino Kernavę. 1390 m. ankstyvą rudenį į didelį karo žygį, sąjungoje su Žemaičiais, išsiruošė Livonijos magistras. Jis talkininkavo Prūsų maršalui. Šis vadovavo didelei kariuomenei, apie kurią ordino kronikose buvo duodami perdėti skaičiai (40.000-50.000 karių!). Tiesa, tam nepaprastam žygiui prieš « pagonis » buvo rūpestingai ruoštasi. Vakaruose atlikus didelio masto propagandą, sugužėjo riterių ir piligrimų iš Vokietijos, Prancūzijos ir Anglijos. Dalyvavo ir Lancasterio grafas Derby, būsimasis Anglijos karalius Henrikas IV (1399-1413), kuris paliko smulkias savo žygio sąskaitas[18].

Didžioji kariuomenė su tituluotais užsienio svečiais apgulė pačią Lietuvos sostinę, kur reikėjo paimti tris pilis. Žemaičiai ir Vytauto šalininkai Lietuvoje ilgam buvo maistu aprūpinę kariuomenę. Bet apgulimą trukdė blogas rudens oras, be to, nuovargis. Gi ordino riteriai spalių pradžioje turėjo grįžti į Prūsus išsirinkti naują vyriausią magistrą, vietoj ką tik mirusio Konrado Zollnerio. Tuo būdu penkių savaičių puolimų karinis pasisekimas tebuvo šykštus. Kalno (Gedimino) pilį atlaikė Jogailos vietininkas K. Moskorzewskis. Žemumos mūro pilį, prie kurios sienų krito jaunas Vytauto brolis Tautvilas, buvo apginta kunigaikščio Feodoro Ostrogiškio. Tebuvo paimta antroji žemumos medinė pilis, vad. « Kreivoji ». Ten kryžiuočių nelaisvėn pakliuvęs, buvo žiauriai nužudytas pilies gynėjas, Jogailos brolis Karigaila (Mstislavlio kunigaikštis). Dar Konstancos susirinkimui (1416) pateiktame Jogailos skunde ordinui buvo daromi aštrūs priekaištai dėl brolio mirties, smulkiai aprašant lavono išniekinimą[19].

---

[17] CEV, 23-24 (nr. 67).

[18] SRP, II, 642, 788-795; plg. J. Voigt: *Gesch. Preussens*, V, 1832, 541-550 p.; Z. Ivinskis: *Vytauto jaunystė ir jo veikimas iki 1992 m.*, rink. *Vytautas Didysis*, 1930, 235 p.

[19] CEV, 1009 p.

Naujasis ordino vyriausias magistras Konradas Wallenrodas, kuris lenkų ir lietuvių tautose yra ypač išpopuliarėjęs per Adomo Mickevičiaus kūrybą, padėjo toliau Vytautui tęsti kovą prieš karalių. Jis 1391 m. rudeniop suruošė didelį žygį Lietuvon ir rugsėjo 1 d. prie Kauno Nemuno saloje, pagerbdamas gausiai atsilankiusius svečius-pilgrimus, iškėlė tokią didelę puotą, kokios — pagal ordino metraščius — iki tol dar nebuvo buvę. Trakus radęs paties Skirgailos sudegintus, Wallenrodas nebespėjo atlikti numatyto žygio į Vilnių. Atėjus žiniai, kad Jogaila įsiveržė Dobrino žemėn, kryžiuočiai grįžo atgal. Daug kainavęs Wallenrodo žygis baigėsi niekais. Besaikis Wallenrodo švaistymasis davė Mickevičiui mintį savo įspūdingoje poemoje padaryti vyriausią magistrą ordinui pasidavusiu lietuviu, kuris tokiu būdu tikėjosi lengviau sunaikinti kryžiuočius.

Pats Vytautas su Prūsų maršalu nepalyginamai daugiau nuveikė. Nuo Kauno jiedu buvo patraukę prie Ukmergės pilies, kur Jogailos įgulos lietuviai ir rusai Vytautui geruoju pasidavę. O besipriešinantieji lenkai buvo nuginkluoti ir išvesti į Prūsus. Nors sostinė vis dar liko Jogailos rankose, Vytautas įsistiprino visame Nemuno ruože nuo Gardino iki Kauno. 1391.XI.jis paėmė Merkinės ir Gardino pilis. Ir čia lietuviai su rusais, lenkus nuginklavę, pasidavė Kęstutaičiui. Atstatydami savo pilis prie Nemuno, kryžiuočiai savo vasalą įkurdino arti Kauno Ritterswerderio pilyje (Lampėdžiai). Čia Vytautas parsikvietė savo žmoną, kunigaikščius (Alšėnų, Smolensko, Belzo), surinko iš ordino daugumą savo bajorų įkaitų.

Priešo stovykloje padėtis blogėjo. Labiau į rytines valstybės žemes atsirėmęs, Skirgaila nesugebėjo suorganizuoti tvirtos valdžios. Vytautas Lietuvoje darėsi populiaresnis, ir jo šalininkų skaičius vis augo. Nesisekė Jogailai varžytis su Maskva dėl įtakos ir Didž. Naugarde. Lengvenis ten pastoviai neįsikūrė. Patyręs apie savo dviejų brolių (Karigailos, Viganto — Aleksandro) mirtį, jis grįžo atgal ir, kaip vienas veikliausių Vytauto karo vadų, jam keliolika metų ištikimai tarnavo.

Jogailos nepasisekimai kovoje su Vytautu Lenkijoje kėlė nepasitenkinimo. Buvo priekaištaujama, kam nereikalingai eikvojamos Karūnos jėgos Lietuvoje kunigaikščių dinastinių ginčų sąskaiton. Pagrįstai buvo keliamas klausimas, jog visai Lietuvai reikia iš naujo pastatyti atskirą kunigaikštį. Kandidatu buvo minimas Jogailos brolis, katalikas Vigantas-Aleksandras [20], kuris sėdėjo Kernavėje. Tačiau jis greitai mirė (1392). Kad šitokis projektas buvo

[20] F. KONECZNY: *Jagiełło i Witold*, Lwów 1893, 147-149 p.

rimtai svarstomas, rodė karaliaus pažadas besibaiminančiam Skirgailai — niekados niekam, « net savo broliui », neatiduoti Vilniaus ir kitų Lietuvos miestų.

Vytauto valanda tačiau jau buvo išmušusi! Skirgaila pasirodė karaliui silpnas talkininkas. Jo valdžią siaurindamas, brolis buvo atsiuntęs į Lietuvos pilis lenkų įgulas. O nuo 1391 m. Moskorzewskis Vilniuje buvo pakeistas karaliaus « seniūnu » Jasko Olesnickiu. Bet sunku buvo Lietuvą valdyti iš tolimos Krokuvos. Jogailos pastangos suimti Lietuvos ir Lenkijos reikalus į vienas rankas kenkė abiem valstybėm. Tur būt, Lenkijos ponų patariamas, Jogaila buvo priverstas aplenkti kitus savo brolius ir pavesti Lietuvoje svarbiausią valdžią Vytautui. Per jauną Mozūrijos kunigaikštį, Plocko nominatą Henriką Ziemovitą Vytautui ir buvo 1392 m. pavasarį Jogailos vardu pasiūlyta ne mažiau negu jis tikėjosi. Ieškodamas taikos su sau pavojingu Vytautu, karalius veikė drauge su didžiuoju Kęstutaičio priešu — Skirgaila [21].

Vytautui buvo naudingiau tapti Karūnos ir pusbrolio, o ne ordino vasalu. Lietuva buvo per didelė, kad vasališkas priklausomumas būtų galėjęs suvaržyti jo valdžią. Tad Kęstutaitis, kuris iš viso per puspenktų metų kryžiuočiuose buvo daug išmokęs ir patyręs, ryžosi vėl keisti frontą, veikdamas visu atsargumu. Politinis interesas apsprendė jo žygius. 1392 m. birželio gale, apsimesdamas, iš Ritterswerderio patraukė Lietuvon į tariamą žygį. Staiga grįžęs, sudegino patį Ritterswerderį ir dar dvi ordino pili prie Nemuno, būtent, Naująjį Gardiną ir Meteną [22]. Už tą naują « išdavystę », kurią kryžiuočiai ilgai garsino Vakarams, iki 1398 m. sunkią dalį ordino kalėjime turėjo pernešti Vytauto brolis Žygimantas. Tuo tarpu dauguma kitų įkaitų buvo jau anksčiau Kęstutaičio surinkti. Ilgai buvo laikomasi klaidingos legendos, kad iš keršto kryžiuočiai esą tada nužudę du įkaitus — Vytauto sūnus Joną ir Jurgį. Sūnų Vytautas niekada nebuvo turėjęs.

Savo grįžimu iš ordino Vytautas, pradžioje tik Skirgailos vietą teužėmęs kaip « dux Lithuaniae », pradėjo naują laikotarpį. Vytauto ir jo žmonos Onos Astrave (Ostrowe) Jogailai ir Jadvygai duoti dokumentai (1392.VIII.5) rodo, kad jis su Ona jau titulavosi Trakų ir Lucko kunigaikščiais [23]. Iš tikro, Skirgailai bebuvo paliktas Polockas ir pažadėta Kijevo kunigaikštija.

Žadėdamas nesiskirti nuo Lenkijos ir jai teikti pagalbą prieš jos priešus, Vytautas betarpiškai gavo didelę valstybės dalį. Žemai-

---

[21] PSRL, 17, 93 p.; SRP, II, 179 p.

[22] SRP, III, 180 p.

[23] AUPL, 26-29 p. (nr. 29-31). Ostrowo, dabar apskrities miestas, rytų Mozūrijoje.

čiai jį jau pripažino nuo 1390 m. Nors 1392 m. dokumentuose niekur nepaminėta, bet Vytautas tada turėjo gauti ir Vilnių [24]. Dlugošas jį pavadino « Lietuvos žemės valdytoju », o žymus ordino kronikininkas J. Posilge — « didžiuoju seniūnu » [25]. « Didžiojo kunigaikščio » titulo Vytautas tada dar negavo [26], ir formaliai tebuvo Jogailos vietininkas, nors jau pačioje pradžioje elgėsi kaip didysis kunigaikštis. 1393 m. tarp jo ir Skirgailos vėl kilo smarkus ginčas, kuriam išspręsti Jogaila ir Jadvyga nuvyko į Vilnių. Abu pusbroliai įsipareigojo, reikalui esant, šauktis karalienės tarpininkavimo (1393.X.3) [27].

1382 metų pabėgėlis iš kalėjimo išsikovojo ne tiktai savo tėviškę, bet ir visą Kunigaikšiją. Nuo Astravo taikos metų Vytautas ir Jogaila, savo tėvų pavyzdžiu, per 36 metus bendrai veikė (iki Lucko suvažiavimo 1429). Jiedu išvien stojo prieš ordiną karo lauke, kartu skundė jį Konstancos susirinkimui, drauge krikštijo Žemaičius.

Per 15 metų po Algirdo mirties, ypač vidaus kovų dešimtmetyje (1382-92), Lietuvoje buvo įvykę žymių pasikeitimų. Bet tuo pat laiku, nesant Vilniuje stiprios valdžios, Gediminaičių rytuose įgytosios sritys ėmė atsipalaiduoti ir netekti glaudaus ryšio su centru. Energingos Vytauto reformos ir naujų žemių laimėjimai užtikrino jam jėgą rytuose, kokios iki tol nebuvo įgijęs jokis Gediminaitis.

Barbašev, A. : *Vitovt i jego politika do grjunvaldskoj bitvy 1410*, Petersburg 1885. — *Derby Henrikas*, LE, t. 4, 453-454 p. — Halecki, O. : *Witold*, PamZH, II, 1930, 153-168 p. — Ivinskis, Z. : *Lengvenis Algirdaitis*, LE, t. 14, 387-388 p. — (") *Salzbach Marquard von*, LE, t. 26, 373-375 p. — (") *Skirgaila*, LE, t. 28, 50-53 p. — (") *Vytautas Did.*, LE, t. 34, 376-379 p. — Jakubowski, J. : *Opis księstwa Trockiego z r. 1387*, PH, t. 5, 1907, 22-48 p. — Jonynas, Ig. : *Vytauto šeimyna*, Praeitis, t. 2, 1933, 183-224 p. (Vytauto sūnų klausimas). — Kochanowski, J. : *Witold, w. książe litewski*, Lwów 1900. — Lewicki, A. : *Kiedy Witold został wielkiem księciem Litwy*, KH, t. 8, 1894, 424-436 p. — Lohmeyer, K. : *Witowt, Grossfürst von Litauen*, MLLG, II, 4, 1887, 203-230 p. — Łowmiański, H. : *Witold, wielki książe litewski*, Vilnius 1930. — Pfitzner, J. : PfiW (ir liet. vertimas, Kaunas 1930 ; žr. rec. F. Koneczny : AW, t. 7, 922-935 p.). — Prochaska, A. : *Dzieje Witolda, w. księcia*

[24] Plg. G. Rhode : RhOP, I, 347 p. ir 239 pstb.

[25] DlugO, XII, 500 p. (« terrae Lithuaniae rectorem »). SRP, III, 306 p. (« Grosir amptmann »).

[26] PSRL, 17, 93. Plg. L. Kolankowski : KolLJ, I, 57 p.

[27] CeXV, II, 471 p. DlugO, XII, 502 p. Plg. RhOP, I, 347 p. ir 240 pstb.

Litwy, Vilnius 1914. — (") *Król Władysław Jagiełło*, I-II, Kraków 1908. — (") *Markward Salzbach*, PH, t. 9, 1909, 12-28, 121-132 p. — SMOLKA, St. i PAPÉE, Fr.: *Władysław Jagiełło* (Encyklopedja Polska, V, 1). — SRUOGIENĖ, V.: *Sofija Vytautaitė*, LE, t. 28, 271-273 p. — *Vytautas*, MLTE, III, 811-813 p.

2. LIETUVOS VALSTYBINGUMO IŠPLĖTIMAS SLAVŲ ERDVĖJE. PASTANGOS UŽVALDYTI JUODOSIOS JŪROS KRANTĄ. VORSKLOS KATASTROFA 1399 M. IR JOS PASĖKOS[1]

Iš siauro šiandieninio Pabaltijo ruožo, kur susispaudusi gyvena lietuvių tauta, sunku yra žvelgti atgal. Vargiai galima įsivaizduoti didžiąją Vytauto laikų valstybę, kai didieji Vilniaus kunigaikščiai apjungė ir Dniepro aukštupių miškų masyvus ir jo žemupio stepių platybes. Kadangi nepriklausomoji 1918 metų Lietuva tapo grynai tautinė valstybė, Vilniaus kunigaikščių pastangos išplėsti Lietuvos valstybingumą į kairiuosius Volgos prieupius buvo imta vertinti ne anų laikų mastu, bet pagal tautinius lietuvių valstybės reikalavimus. Tad Vytautui buvo daromi kaltinimai, kam jis eikvojęs lietuvių tautos energiją tolimuose plotuose. Buvo priekaištaujama, kam Kęstutaitis ruošęs išlaidingus žygius, vaikydamasis totorius po stepes.

Tačiau lietuvių ekspansija į rytus nuo pat valstybės pradžios buvo susidėjusių politinių santykių išdava. Į artimas slavų žemes lietuviai buvo pradėję veržtis dar prieš Mindaugą. Veržimąsi diktavo pati geopolitinė padėtis. Nė vienas Lietuvos valdovas XIV amž. neatsisakė nuo užvaldymo naujų slaviškųjų žemių, kur gausioms Gedimino vaikų šeimoms lengvai buvo galima išskirti reikalingas dalis. Vytauto senelis ir vėliau jo dėdė Algirdas iš senosios Kijevo Rusios įsigijo plačias teritorijas. Jiedu užvaldė jas ne tik ginklu, bet ir taikiu būdu, net giminystėmis. Tik kolonistų didžiarusių plotų prie Maskvos upės nebepasisekė Algirdui užimti. Paskutinis, kuris dar turėjo užsimojimų įveikti Maskvą, buvo Vytautas.

a. *Ankstyvieji Vytauto žygiai Rytuose.* — Visas Vytauto gyvenimas buvo padalintas tarp uždavinių rytuose ir vakaruose. Iš visų Lietuvos valdovų Vytautas su Vakarais buvo daugiausia turėjęs sąlyčio ir labiau pažinęs Vakarų kultūrą. Ketveri metai ordino žemėse buvo naudingai praleistas « mokslo laikas ». Tad Vytautas ir Lietuvoje įskiepijo daug Vakarų kultūros elementų. Bet ir su Rytais jis turėjo gana stiprių saitų. Su pačia Maskva jį rišo artima

[1] Ši straipsnį išsp. TaPr, I, 4, 1962, 501-502, 507-518 p.

giminystė, kai ten 1392 m. nutekejo vienintelė jo atžala — duktė Sofija. Iš visų Gediminaičių daugiausia Vytautas yra veikęs rytų erdvėje, ilgiems laikams ten palikdamas žymių pėdsakų.

Įveikdamas stepių klajoklius ir pasiekdamas Juodąją jūrą, Vytautas išlygino iki tol perdėm kontinentalinį Lietuvos valstybės charakterį. Pietų Rusioje jis statė tvirtoves, kolonizavo stepių nomadus totorius. Susiskaldžiusių totorių puolimus jis atrėmė jų pačių pagalba. Dar XVII amž. žemėlapiuose Dniepro žemupyje aptinkami pavadinimai « Vytauto pirtis », « Vytauto brasta » ir t. t. x/ buvo didžiojo Kęstutaičio veiklos liudininkai. Visu platumu Vytautas atnaujino dėdės vykdytą rytų ekspansiją tuo pačiu laiku, kai vakarų pusėje reikėjo gintis nuo kerštaujančio ordino puolimų.

Kęstutaičio veikimas rytų-pietų erdvėje pasireiškė trejopu būdu : 1) jis labiau prie centro jungė atsipalaidavusias dalines kunigaikštijas ; 2) jis paėmė vasalinėn Lietuvos priklausomybėn tarpines sritis tolimame Maskvos pasienyje ; 3) pagaliau totorių bendradarbiavimo ieškodamas, jis bandė įsigalėti visose rusų žemėse. Totorių pagalba jis siekė įvykdyti senąją Algirdo programą (« Omnis Russia debet ad Litwinos simpliciter pertinere »). Pagal rusų metraščius, Vytautas žadėjo Perekopo (Krymo) vad. Aukso ordos chanui Tochtamišui, nugalėjęs jo priešą Timur-Kutlugą, pasodinti jį visų totorių chanatų viršūnėje, sakydamas : « o tu mane pasodinki didžiojoje Maskvos kunigaikštijoje ... Vokiečius (ordiną) aš pats paimsiu [2] ».

Vytautas siekė pats betarpiškai valdyti rusiškąsias žemes. Todėl jis naikino dalines kunigaikštijas, surasdamas įvairių progų pašalinti eilę Gediminaičių, o jų sritis padaryti nuo savęs priklausomas. Du suimti paties Jogailos broliai buvo nusiųsti Krokuvon [3]. Po Julijonos Algirdienės mirties jauniausias karaliaus brolis, būtent Švitrigaila, kuris per krikštą buvo gavęs Boleslovo vardą, prieš Jogailos valią buvo įsišeimininkavęs Vitebske. Su Jogailos žinia, Vytautas kartu su Skirgaila 1392 m. paėmė Vitebską. Dėl neaiškios laikysenos ir kitas Jogailos brolis — Briansko ir Naugardo — Sieversko kunigaikštis Dimitras Kaributas 1393 pavasarį kautynėse buvo nugalėtas. Jis nebeteko ir savo valdos.

[2] PSRL, 22, 203 : « ... ja tebe posažu na Ordie, i na Sarai, i na Bolgariech, i na Astarchani, i na Ozovie, i na Zajaickoj Ordie, a ty mene posadi na moskovskom velikom kniaženiju, i na vsej semantcati tem, i Novegrade velikom, i na Pskove, a Tver i Riazan' moi i jest, a Niemcy sam vozmu ». — Plg. panašius tekstus D. Naugardo (t. p. 4, 103) ir Nikono (t. p. 11, 172) kronikose.

[3] SRP, III, 185. Plg. A. Lewicki, *Powstanie Świdrygiełły*, Kraków 1892 ; J. Matusas, *Švitrigaila, Lietuvos didysis kunigaikštis*, Kaunas 1938.

x/ Dar 1915 m. prie Odesos buvo kaimas „Vitovto…
o Vinnicoje „переулок князя Витовта

Vytauto ir Jogailos susitarimu Podolija buvo padalinta. Vakarinę jos dalį, neišjungdamas iš Lietuvos valstybės [4], su eile svarbių pilių, Jogaila 1395 m. davė Spytkui iš Melsztyno. Šis daugiausia buvo pasitarnavęs, kviečiant Jogailą karaliumi [5]. Kitą Podolės sritį vėliau gavo Švitrigaila. Ištrūkęs iš Krokuvos kalėjimo, jis ieškojo prieglaudos Vengrijoje. O gavęs Podoliją, rūpinosi ją išlaikyti Lietuvai.

Toje pietinėje valstybės dalyje buvo padaryta ir kitų žymių atmainų. Iš Liubarto sūnaus Teodoro Vytautas atėmė Volinijos Vladimirą, bet jį paskyrė vietininku į Naugardą-Sieverską. Bet Liubartaitis taip pat pabėgo Vengrijon [6]. Kaip bėglys, prie jo prisijungė ir trečias Gedimino anūkas, buvęs Podolės kunigaikštis Teodoras Karijotaitis.

Beveik tuo pat laiku (1396) Vytautas iš Vladimiro Algirdaičio atėmė Kijevą, sau pasilaikydamas Žitomiro ir Ovručio plačius valsčius (« volosti »). Kijevas buvo atiduotas Skirgailai mainais už Polocką. Jau 1392.XII.6 d. susivažiavęs Belze su Jogaila ir Skirgaila, Vytautas pagaliau susitaikė su karaliaus broliu. Jis pasižadėjo Skirgailai teikti paramą, padėti iš Kijevo išvaryti Vladimirą, kuris vėliau gavo Kopylių. Bet senosios Rusios sostinėje Vytautas galėjo greitai pasodinti vietininku savo svainį, ištikimą Alšėnų kunigaikštį Joną Algimantaitį, nes Skirgaila 1397 m. ten buvo vietinių nunuodytas. Šitaip tragiškai baigė savo neramų gyvenimą veiklus Algirdaitis, kuris ilgametį broliui tarnavimą buvo pradėjęs 1379 paslaptingąja kelione į Vakarus.

Plėsdamas savo valdžią rytuose, Vytautas energingai sutvarkė Smolenską. Lietuvos ekspansijoje į rytus ši Dniepro aukštupio kunigaikštija žymią rolę vaidino nuo Mindaugo laikų, nes yra duomenų, kad jau XIII amž. pusėje lietuvių kunigaikštis Edvydas buvo įsitvirtinęs Smolenske [7]. Ši Dniepro tvirtovė buvo svarbus raktas į didžiausius plotus. Smolenskas ilgai saugojo Lietuvos valstybės šiaurės-rytų valdas, ir lietuviai nuo 1514 per visą šimtmetį nedarė su Maskva pastovios taikos, iš visų jėgų stengdamiesi jį atgal atsiimti.

Nuo 1386 m. Smolenskas buvo taikoje su Lietuva [8]. Bet du

---

[4] Plg. G. Rhode: RhOP, 349 p.

[5] DlugO, XII, 463 p.

[6] Plg. KolLJ, 61 p.

[7] StrKr, I, 1846, 285-286 p. — Plg. PaOR, 203 p.

[8] Kai 1385 m. rudenį Andrius Algirdaitis Livonijos ordinui užrašė « visą savo Polocko karalystę », jis padarė sąjungą su Smolensko kunigaikščiu Sviatoslavu, kuris užvaldė Mstislavlį. Maištininkai tačiau greitai buvo įveikti. Pačiam Sviatoslavui žuvus prie Mstislavlio ant Vechros kranto, jo sūnus Jurgis pažadėjo Jogailai paklusnumą.

Sviatoslavo sūnūs — Jogailai paklusnumą žadėjęs Jurgis ir jo brolis Hlebas — pateko savitarpio nesantaikon. Remdamasis giminyste, Vytautas pasisiūlė tarpininkauti ir ta proga 1396 m. rudenį užėmė Smolenską, iškilmingai miestan įžengdamas ir amžininkus nustebindamas. Belaisvį Hlebą pasiuntęs Krokuvon, Vytautas užėmė ir Smolensko leną Viazmą, o Lietuvai naujai prijungtose žemėse vietininkais paskyrė Jomantą (Jamontą) ir Vosylių Boreikaičius [9]. Iš Smolensko puldamas Riazanių, kuris savo globon paėmė Jurgį Sviatoslovaitį, Vytautas priartėjo prie valdų savo žento Vosyliaus I (1389-1425), su kuriuo oficialiai laikėsi taikos. Maskvos valdovas tačiau slapton sąjungon prieš uošvį buvo įtraukęs Riazanę ir dar Tverės kunigaikštį Mykolą [10]. Kai Vytautas ties Niekudavu (Kalugos gubern.) sutriuškino Riazanės kunigaikščio eiles, Vosyliui tai įvarė baimės. Jis du kartu pasimatė su Vytautu (prie Kolomnos netoli Maskvos ir Smolenske) [11], sutikdamas perleisti jo įtakai Maskvai artimas žemes. Nors Vosylius buvo bandęs prieš Vytautą sąjungon įtraukti ir Did. Naugardą, bet Kęstutaitis išėjo laimėtoju. Naugardas suėjo konfliktan su Maskva, kai Tverės kunigaikščio Mykolo sūnus Jonas su kitais kunigaikščiais Vilniuje viešėjo pas Vytautą.

Nuo Astravo sutarties dar nebuvo praėję penkeri metai, o Vytautas jau buvo įvykdęs daug atmainų. Polocke, Vitebske, Smolenske, Naugarde-Sieverske ir Kijeve sėdėjo Vytauto vietininkai. Pasiliko nežymios kunigaikštijos : Černihovo, Pagirio, Ostrogskių (Volinijoje). Išsilaikė nuo Vytauto priklausomos smulkios, Gediminaičių valdomos, kunigaikštijos Ratne, Kopyliuje, Zaslavlyje.

Tyliose Vilniaus ir Maskvos varžybose dėl įtakos tarpinėse kunigaikštijose Vytauto stiprėjimas nepaliko be pėdsakų. Jam pasidavinėjo arti Maskvos — Okos aukštupio sričių kunigaikščiai [12], kaip Karačevo, Mcensko, Kozelsko, Serpeisko, Masalsko, gal būt ir Peremišlio [13]. Šalia smulkių lenininių kunigaikštijų, kurios klausė Vilniaus, kai kurios sritys buvo betarpiškai pajungtos Vytautui. Apie 1400 m., pvz., Karačeve, Serpeiske ir Mcenske jau nebebuvo savarankiškų vietinių kunigaikščių, o tik Vytauto vietininkai [14].

Nors Jogaila savo pusbroliui Astrave nebuvo formaliai davęs

---

[9] PSRL, 4, 101 p. ; 17, 46, 81, 327 p.

[10] PSRL, 11, 163 p. ; 15, 165 p.

[11] PSRL, 4, 99 ; 8, 69 p. ; 11, 166 p. ; 17, 81 p.

[12] Žr. Z. IVINSKIS : *Okos aukštupių kunigaikštijos*, LE, t. 21, 47 p.

[13] J. NATANSON-LESKI : *Granica moskiewska w epoce Jagiellońskiej*, Dzieje granica wschodniej Rzeczp-litej, I, 1922, 20 p.

[14] Ten pat, 21 p. — Plg. RhOP, 351 p.

didžiojo kunigaikščio titulo, Vytautas tačiau savo savarankiška veikla XIV amž. gale visą Lietuvos valstybę turėjo savo valdžioje. Daugiausia iniciatyvos ir iki tol Vilniaus valdovui neįprasto judrumo Kęstutaitis parodė rytuose. Kad čia jis galėtų turėti laisvas rankas, dar sykį jis ordinui aukojo Žemaičius (Salyno taika 1398)[15]. Apsidraudęs vakarų fronte, « Vytautas, kurio gyslose — anot Leopoldo v. Rankės — tekėjo toks kraujas, kuris buvo giminingas didžiojo chano garbės troškimui, pareiškė esąs skirtas valdyti pasaulį »[16]. Išnaudodamas totorių vidaus nesutikimus, iš tiesų Vytautas siekė savo valdžion paimti visas rytų slavų žemes. Bet čia jį ištiko didžiausias smūgis, turėjęs skaudžių pasėkų.

b. *Vytauto santykiai su totoriais ir Vorsklos nelaimė.* — Iki pat XVI amž. pradžios Lietuvos istorijoje totoriai įsirašė kaip reikšmingas veiksnys. Su totoriais jau buvo susitikęs karalius Mindaugas, ir Lietuvos Metraščio plačioji redakcija minėjo eilę žinių apie XIII amž. lietuvių susikirtimus su totoriais[17]. Su jais kovėsi ir Algirdas. Bet daugiausia su totoriais susitiko Lietuva XIV amž. gale. Tam įdomios progos davė kilę nesutikimai pačioje Aukso ordoje. Naujasis chanas Tochtamišas, kuris iš pradžių buvo didžiojo chano Timuro globojamas, vėliau (1391) buvo jo sumuštas. Kad ir atgavęs valdžią, Tochtamišas nesijautė saugus. Jis ieškojo sau atramos Lietuvoje, kurios žemės rubežiavosi su Aukso orda. 1393. V.20 d. jis siuntė Jogailai savo garsųjį « jarlyką » (raštą), kviesdamas jį sąjungon prieš bendrus priešus, iš savo pusės siūlydamas pagalbą, « kai ištiks reikalas »: « Aš esu pasirengęs tau padėti su visa mano jėga ; tiktai duokite man žinią »[18].

Ką Jogaila atsakė Tochtamišui, nėra žinoma. Kai 1395 m. pavasarį Timūro būriai vėl sumušė Aukso ordos chaną, jam nebe-

---

[15] E. Weise : StVW, I, 1939, 9-12 p. (kritiškas tekstas, geresnis už anksčiau skelbtuosius).

[16] Žr. Z. Ivinskis : *Vytautas Didysis istorinėje literatūroje (ir jo perijodo bibliografija)*, Athenaeum, I, nr. 2, 1930, 190-212 ; II, nr. 1, 1931, 89-141 p. — Įdomiai Vytauto vaidmuo apžvelgtas I. Lappo : *Istorinė Vytauto reikšmė*, Praeitis, II, 1933, 19 p. (1-71 p.).

[17] PSRL, t.17, 234, 250, 304, 365, 430, 481 p. (Ringaudas prie Mohilnos 1234 totorius « na golovu porazil ») ; plg. Volinijos (Ipatijaus) metraščio žinią, kad 1258-1259 totorių chanas Burundajus su Danielium Romanaičiu nuteriojęs Aukštaičių žemes iki Nalšėnų (PSRL, 2, 846). — Plačiau žr. J. Puzyna : *W sprawie walk Litwinów z Tatarami o Ruś w latach 1238-43*, PHW, t. 9, zesz. 3, 1937, atsp. 56 p. (plg. rec. St. Zajączkowski, AW, t. 13, 1938, 303-306p.) ; J. Chabanier : *Les Tatars Lithuaniens. Aperçus historiques et militaires*, Revue Historique de l'Armée, Paris 1960, nr. 3, 16 p.

[18] KolLJ, 67 p. 2 išn. (įdomi citata iš « jarlyko » nuorašo, rasto Varšuvos Centriniame Archyve).

pasisekė toliau išsilaikyti valdžioje. Tad 1396 m. Tochtamišas su savo šalininkais ir gausia šeima prisiglaudė Lietuvoje. Jis tikėjosi su Vytauto pagalba atgauti prarastą valdžią. O Kęstutaičiui, kuris, įsimaišydamas į totorių ginčus, troško išplėsti savo valdžią ant visos Rusios, į Kipčaką pretenduojančio chano atbėgimas buvo viliojantis. Tochtamišas teikė patogią progą. Vytauto nusistatymas rusų metraščiuose yra atžymėtas įvairiais vaizdingais posakiais. Jis esą Tochtamišui sakęs : « Aš įkelsiu tave ordos sostan, o tu pasodinsi mane didžiojoje Maskvos kunigaikštijoje ir visos Rusijos valdžioje »[19].

Tochtamišo « jarlykas » Vytautui nėra išlikęs ; bet jis turėjo reikšti pažadą chano, kuris buvo skirstęs rusų kunigaikščių sostus, perleisti Vytautui valdžią ant visų rusų žemių. Nuo 1397 pamečiui šis atliko į totorius tris žygius. Atrodo, pritariant Jogailai, kuris iš viso rūpestingai rėmė pusbrolio rytų planus, Vytautas (1397) suruošė didelį žygį prie Juodosios jūros ir Kryman[20], kuris tada totorių gyvenime vaidino svarbią rolę. Atsigabenęs iš žygio daug totorių belaisvių ir pabėgėlių, kurių pusę atidavė Jogailai, juos Vytautas įkurdino Trakų kunigaikštijoje. Gavę sau privilegijas iš Vytauto, kuris totorių atmintyje per šimtmečius buvo garbinamas, Lietuvos totoriai išlaikė savo mahometonišką tikėjimą ir papročius, kai tuo tarpu Lenkijoje jie buvo sukrikščioninti ir sulenkinti.

Antrajame žygyje (1398) Vytautas Dniepro žiotyse pastatė tvirtovę « Tavan' » (šv. Jono pilį)[21]. Berods, to žygio metu paimtieji karaimai buvo apgyvendinti Lucke ir Naujuosiuose Trakuose[22]. Iš tų dviejų žygių trūksta smulkesnių versmių. Yra tikra tačiau, kad Vytautas tvirčiau siekė atsistoti prie Juodosios jūros. Dalyvavimas valachų Vytauto būriuose leidžia tarti, jog jis Dniepro žemupyje yra turėjęs plačių planų. Bet jiems įgyvendinti reikėjo daugiau jėgos. Neužteko paramos kelių būrelių iš Prūsų ordino[23], kuris džiaugėsi vėl gavęs iki pat Nevėžio trokštamus Žemaičius iš Vytauto, rytų rūpesčiais persiėmusio (1398).

---

[19] PSRL, 11, 172 p. ; plg. t. p. 4, 103 p. ; 8, 72 p. (« poidim i pobiedim carja Temir Kutluja, vziem carstvo jeho, posadim na niem carja Tochtamyša, a sam siadu na Moskvie, na velikom kniaženij, na vsiej ruskoj ziemli ») ; PSRL, 17, 517 p.

[20] A. Prochaska : *Z Witoldowych dziejów, 1. Układ Witolda z Tochtamyszem,* PH, t. 14, 1912, 259-270 p. ; M. Żdan : *Stosunki litewsko-tatarskie za czasów Witolda, w. ks. Litwy,* AW, t. 7, 1930, 529-601 p.

[21] SRP, III, 222 p.

[22] Plg. Z. Ivinskis : *Trakų Galvės ežero salos pilis,* Vytauto Didžiojo Kultūros Muziejaus Metraštis, I, Kaunas 1941, 181.

[23] SRP, III, 222 p.

Vytauto veikimą totorių stepėse palaikė ir Jogaila. 1398 gale jis formaliai pripažino pusbroliui ir daugiau teisių, pavadindamas jį « vyriausiuoju Lietuvos kunigaikščiu » — « supremus dux Lituaniae »[24]. Pagaliau ir Vilnių iki pat mirties karalius užleido Vytautui. Jis prašė Romą, kaip matyti iš Bonifaco IX bulės, paremti žygį prieš « bedieviškas gaujas totorių, pagonių, turkų ir kitų barbarų bei tautų »[25]. Iš tiesų popiežius 1399.V. pavedė Krokuvos vyskupui skelbti kryžiaus karą. Šitaip pirmą kartą buvo įvykdytas prancūzų riterio Philippe de Mezières siūlymas — į kryžiaus žygį prieš krikščionybės priešus pritraukti ir lietuvius[26]. Lietuvių tauta, kuri — nuo XIII amž. pradžios — pati buvo tiek daug iškentusi kryžiaus karų puolimų, pateko į skaičių kryžiaus karą vedančiųjų tautų. O pats « kryžiaus karas » turėjo vykti kaip tik tuose plotuose, į kuriuos Algirdas per krikšto derybas buvo siūlęs išsikraustyti vokiečių ordinui[27]. Bet kryžiaus žygio bulės pasisekimas begalėjo būti gana ribotas, nes jai skelbti laiko jau beveik nebebuvo.

Pats Vytautas, Krokuvoje praleidęs 1399 pavasarį[28], vykdė plačius pasiruošimus. Kijeve jau birželio mėn. prie gausių stalų buvo susirinkusi didelė kariuomenė[29]. Šalia paties Vytauto būrių iš tikrosios Lietuvos ir rusiškųjų žemių, dalyvavo būrelis lenkų riterių ir su 1600 raitelių Ragainės komtūras Markvardas Salzbachas[30]. Atsiuntė savo karių ir Moldavijos « Gaspadorius » Steponas. Pats Tochtamišas, žinoma, stojo su savo šalininkais. Bet iš Lenkijos kilmingųjų pusės žygiui entuziazmo nebuvo. Anot Dlugošo, karalienė Jadvyga, kuri 1399 m. vasarą (VII.17) po gimdymo į grabą nusekė savo dukrelę, buvusi įspėjusi nelaimingą žygio pabaigą[31]. Sau nieko gera iš Vytauto žygio negalėjo tikėtis Vytauto

---

[24] HaU, I, 1919, 156 p. 3 pstb.

[25] VMPL, I, 1860, 769 p.

[26] J. JAKŠTAS: *Das Baltikum in der Kreuzzugsbewegung des 14. Jhs. Die Nachrichten Philipps de Mezières über die baltischen Gebiete,* atsp. iš CB, VI-VII, 3, Bonn 1959, 174-175 p. I šitą svarbų Lietuvos istorijos šaltinį, kurį J. Jakštas su įdomiomis pastabomis perteikė, reikia atkreipti dėmesį.

[27] SRP, II, 80 p. (« Item postulabant, quod ordo locaretur ad solitudines inter Tartaros et Rutenos ad defendendum eos ab impugnatione Tartarorum »).

[28] CEV, 59 p.

[29] DlugO, XII, 527 p.

[30] MPH, II, 889; SRP, III, 230; CEV, 961. — Apie M. Salzbachą ir jo vaidmenį išsamiau A. PROCHASKA: *Markward Salzbach. Z dziejów Litwy,* PH, t. 9, zesz. 1, 1909, 25 (12-28); zesz. 2, 121-132 p. — Plg. M. Goyski rec., KH, t. 26, 1912, 332-333 p. — J. DĄBROWSKI: *Rozbiór krytyczny Annalium Poloniae Jana Dlugosza z lat 1385-1444,* I, Wrocław-Warszawa-Kraków 1961, 53 p.

[31] DlugO, XII, 526 p. Jadvygos « pranašystė » apie pralaimėjimą, atrodė,

žentas Vasilius, ir todėl jis laikėsi pasyviai, kai Konstantinopolio patriarchas ragino visos Rusios metropolitą Kiprijoną skelbti kryžiaus karą [32].

Lemiamasis Vytauto žygis, vietoje Timuro ir jo emiro Edigos (Edigiu) pasodinti Aukso ordoje Tochtamišą, nelaimingai pasibaigė. Kairiuoju Dniepro krantu Vytautas nužygiavo palei jo prieupį Vorsklą truputį šiauriau Poltavos, kur po 410 metų Petras Didysis sutriuškino švedų galybę (1709). Sustojęs rugpiūčio 5 Vorsklos krante, Vytautas laukė kelias dienas ir su chanu Timuru — Kutlugu vedė nesėkmingas derybas. Esą Vytautas reikalavęs chaną jam paklusti ir savo piniguose mušti Vytauto ženklą [33]. Timuras tačiau derybomis norėjo tik laimėti laiko, nes laukė savo karo vado Edigos dalinių. Šitaip rugpiūčio 12 popietėje totorių kariuomenės į kautynes stojo žymiai daugiau už Vytauto jėgas [34].

Vorsklos kautynės, apie kurias iš ano laiko yra daug šaltinių [35], reiškė galą Vytauto didiesiems planams. Didelė dalis apsuptos jo kariuomenės (skaičiuojama trys ketvirčiai) buvo išžudyta. Užmuštųjų skaičius tačiau labai perdedamas, kai minima 100.000 kritusių, nes iš viso Vytauto pusėje kovojančių krikščionių tebuvo bent dešimtį kartų mažiau.

Metraščiuose skirtingai paduodami skaičiai kautynėse dalyvavusių Gediminaičių ir Riurikaičių kunigaikščių ir jų aukų. Po Vytauto vėliava bus kovoję apie 50 kunigaikščių, iš kurių per dvidešimt žuvo. Jų tarpe du žinomi Algirdaičiai: 1380 kovoję prieš Jogailą Maskvos pusėje, būtent Polocko — Andrius ir Briansko — Dimitras, Jaunučio Gediminaičio sūnus Mykolas (iš Zaslavlio), du Karijotaičiai (Semenas ir Hlebas) [36]. Prie Vorsklos galvas paguldė Vytauto ištikimieji Smolensko vietininkai Boreikaičiai ir žymusis Krokuvos vaivada ir Podolės valdytojas Spytekas iš Melsztyno. Jo didelį narsumą iškeldamas, Dlugošas pastebi, jog jis esą įtikinėjęs Vytautą nepradėti kautynių. Ištisa Dlugošo pastraipa apie Spyteko iš Melsztyno pokalbį atrodė iki šiol esanti paimta iš kokio mums nebežinomo šaltinio. Naujai yra tačiau įrodyta, jog tas visas

---

gali remtis Krokuvos dvare išlikusia tradicija (J. DĄBROWSKI: *Rozbiór kryt.*, 53 p.). — J. RADLICA: *Królowa Jadwiga*, SaPoM, IV, Rzym 1957, 105 p., samprotauja, jog tą žinią Dlugošas galėjo paimti iš Jadvygos kanonizacijos procesui surinktos medžiagos.

[32] *Acta Patriarchatus Constantinopolitani*, II, 1862, 280-285 p.

[33] PSRL, t. 11, 173 p.

[34] Plg. M. ŻDAN: *Stosunki lit.-tatarskie*, o. c. 549 p.

[35] DlugO, XII, 527-528; SRP, III, 230; MPH, II, 889; III, 82; PSRL, t. 17, 518 (Bychovco kronika). — Plg. B. SPULER: *Die Goldene Horde*, 139 p. 22 išn.

[36] PSRL, t. 17, 48.

gražus ir dramatiškas epizodas apie Spyteką Dlugošo yra parašytas laikantis Tito Livijaus žinomos teksto vietos, kur romėnų vadai kare prieš Hanibalą prieš Kanų kautynes tarpusavyje nesutaria ...[37].

Iš vokiečių ordino kariuomenės teišsigelbėjo pora riterių (jų tarpe Salzbachas) ir dešimtis vyrų[38]. Savo galvas tolimose stepėse paliko ir vieninteliai du lietuviai-kryžiuočiai Jonas ir Tomas Survilos.

Pačiam Vytautui nakties tamsoje, drauge su jaunu broliu Žygimantu ir Švitrigaila, pasisekė pabėgti. Už išsigelbėjimą, pagal seną tradiciją, jis įkūrė pranciškonų vienuolynus Kaune ir Ašmenoje[39]. Žinoma, Vorsklos sriautuose buvo palaidoti didieji planai Kęstutaičio, kaip ir jo globotinio Tochtamišo. Ypač skaudžiai likimas keršijo šiam Timuro priešui. Juk Kulikovo kautynėse (1380) Maskvos Dimitro sumuštą Jogailos sąjungininką[40], didįjį Kipčako chaną Mamajų, Timuro pavedimu, Tochtamišas prie Kalkos upės visai pribaigė, galutinai sužlugdydamas jo « imperiją ». Prie Vorsklos pats Timuras į nieką pavertė savo buvusio globotinio visus planus.

Nors abiejų pusbrolių žymieji žygiai į stepes — ir Jogailos « vienos dienos pavėlavimas » (1380), ir Vytauto įsimaišymas į totorių vidaus nesantaikas — Lietuvos rytų politikoje lauktų vaisių neatnešė, bet Kęstutaitis nepaliovė toliau tęsęs Juodosios jūros ir stepių politiką.

Iš prie Vorsklos laimėjusių Timūro būrių didžioji Lietuvos kunigaikštija ypatingų smūgių nebepatyrė. Totoriai įsiveržė Vo-

---

[37] W. MADYDA: *Wzory klasyczne w « Historii Polski » Dlugosza*, Eos, t. 49, zesz. 2, 1957-1958, 183-184 p.; plg. J. DĄBROWSKI: *Rozbiór krytyczny*, o. c. 54 p.

[38] SRP, III, 230 p.

[39] Plačiau žr. V. GIDŽIŪNAS: *De Fratribus Minoribus in Lituania*, I, Romae 1950, 46-47 p. (ten nurodyta atitinkama bibliogr.).

[40] Sunkioje savo politinėje padėtyje Jogaila 1380 buvo padaręs sąjungą su totoriais, nukreiptą prieš Maskvą. « Su visa lietuvių jėga » (PSRL, II, 66: « so vseju litovskoju siloju ») Jogaila vyko padėti sąjungininkui Mamajui prieš Dimitrą, bet pavėlavo. Kautynių dieną Jogaila stovėjo « vienos dienos kelio atstume » nuo Nepriavdos upės, kur maskviečiai prie Dono aukštupio Kulikovo laukose 1380.IX.8 sumušė totorius. Tuo metu Algirdaičių savitarpio santykiai buvo taip susipainioję, jog Maskvos pusėje kovėsi du vyresnieji Jogailos broliai (iš pirmosios Algirdo žmonos Marijos Vitebskietės), būtent Andrius ir Dimitras. Maskvos ir Vilniaus tolimesniems santykiams fatališkas buvo tas Jogailos pavėlavimas į Kulikovo kautynes, kurios Maskvos Dimitrui atnešė « Doniečio » garbę. Lieka paslaptis, kodėl Jogaila uždelsė žygį į kautynes, kurios reiškė pradinį Maskvos pasisekimą, laisvinantis iš totorių jungo. Plg. St. SMOLKA: *Kiejstut i Jagiełło*, PAU, t. 7, Kraków 1889, 99 p.

linijon, o Pečoros vienuolynas ir Kijevas atsipirko. Esą prie Kijevo Timuras prastovėjęs tris dienas, « o kijeviečiai atsipirko, sumokėję už save 3.000 lietuviškų rublių »[41]. Po Timuro mirties prasidėję totorių vidaus ginčai neleido jiems išnaudoti įgytos pergalės. Vytautas ir toliau reiškėsi čia tarpininko — diplomato vaidmenyje, o naujasis chanas atsiuntė pas Vytautą savo pasiuntinius[42].

Vorsklos pralaimėjimas tačiau Vytautui nešė nuostolius kituose frontuose. Jis nebegalėjo daugiau atsipalaiduoti nuo Lenkijos. Nelaimingosios Vytautui kautynės Karūnos interesams tačiau buvo laimingos. Lenkija vėl daugiau įgijo įtakos Lietuvoje[43]. O su bebandančiu atsipalaiduoti Vytautu atskirais aktais (Vilniaus ir Radomo suvažiavimuose 1401) buvo aiškiau nustatyti santykiai[44].

Ne mažiau Vytauto padėtis susvyravo Rusios plotuose. 1401 vėl atkrito Smolenskas. Sukilusių miestiečių ir savo šalininkų Smolenske remiamas, grįžo ir įsigalėjo išvarytasis Jurgis (Jurijus) Sviatoslavaitis. Drauge su visa eile kitų Riurikaičių, jo brolis Hlebas buvo žuvęs Vytauto pusėje prie Vorsklos. Smolensko užėmimu dar nebuvo sustabdyta rytų krizė.

Vilniaus valdovo susilpnėjimu naudojosi ir kitos jo įtakoje buvusios žemės. Didysis Naugardas netrukus išslydo iš Vytauto įtakos. Per « amžinąją taiką » (1398) su vokiečių ordinu, Kęstutaitis buvo aną žymiąją respubliką prisiskyręs savo politikos sferon, bet po Vorsklos turėjo laikinai atsisakyti savo politinių siekimų, duodamas formalų pažadą[45]. Subruzdo ir kita respublika — Pskovas. Be to, pajutę Maskvos Vasiliaus priešingumą uošviui, ėmė šiauštis eilė didžiojo Lietuvos kunigaikščio priklausomybėje esančių kunigaikščių ar jo vasalų.

Kad galėtų vėl imti veikti rytuose, Vytautas iš naujo Raciąže 1404 turėjo ordinui pažadėti pildyti Salyno taikos sąlygas[46]. Žemaičiai, kurie 1401 Vytauto nurodymais buvo sukilę prieš kryžiuočių valdžią, vėl buvo jiems pažadami.

c. *Vytauto karas ir taika su Maskva.* — Kariaudami viename savo plačios valstybės šone, didieji kunigaikščiai turėdavo užsiti-

---

[41] PSRL, 17, 281 p.

[42] CEV, nr. 214 p.

[43] Plg. RhOP, 359 p.

[44] *Akta unji Polski z Litwą,* išl. St. Kutrzeba ir Wł. Semkowicz, 1932, nr. 45-47. — Plg. A. ŠAPOKA : *Valstybiniai Lietuvos Lenkijos santykiai Jogailos laikais,* rink. Jogaila, 1935, 187-216 p.

[45] PSRL, 3, 100 p.

[46] CEV, 96-99 p. — LUB, IV, 457-459 p. — RaCD, 1845, 82, 251 p. — E. WEISE : StVW, I, 31-34 p.

krinti taiką kitoje pusėje. Jau nuo Mindaugo laikų rytų erdvė Lietuvos valdovui duodavo jėgų gintis prieš vakarus. Kad galėtų tačiau rytų erdvėje stiprintis, Vytautas antru kartu iš ordino pirko sau veikimo laisvę, ir gana aukšta kaina. Paaukojęs valstybės interesus vakarinių sienų pusėje (Žemaičių užrašymas), didžiojo Žemaičių gynėjo sūnus puolėsi tvarkyti Rusios.

Pasitelkęs pusbrolius Lengvenį, Švitrigailą ir Kaributą, po Raciążo taikos Vytautas pirmiausia su didele jėga vasarop traukė prieš Smolenską. Būdamas silpnas atsispirti, Jurgis pabėgo pas Maskvos Vosylių. Bet šis savo uošviui oficialiai, anot metraštininko, reiškė « taiką ir meilę »[47]. Vytautas greit užvaldė Smolenską (1404.VI.27) ir jame vėl paskyrė savo vietininką[48]. Savo šalininkus Vytautas pasodino visuose Smolensko valsčiuose (« volosti »), o Jurgio palaikytojus išblaškė ar išnaikino. Nustojus egzistuoti Smolensko kunigaikštijai, ji tapo didžiajam Lietuvos kunigaikščiui priklausanti žemė. Ją valdė Vilniaus valdovo skiriamas vietininkas, o vėliau vaivada.

Lietuvai priklausiusiose Rusios valdose taip greitai nebuvo galima atstatyti taikos, juo labiau, kad ėmė nerimti Maskvos Vosylius, kuris Did. Naugardą ir Pskovą skaitė savo įtakos plotais. Jam buvo nepakeliui, kad ten ir toliau taikstėsi Vytautas. 1406 m. vasario mėnesį šis netikėtai su Lietuvos kariuomene įsiveržė į sritį Pskovo, kuriame 1402 m. Maskva buvo pasodinusi kunigaikštį Danielių Aleksandraitį. Kaip ir buvo galima laukti, Pskovas tuoj šaukėsi Vosyliaus I pagalbos. Nutraukęs taiką su Lietuva, Vytauto žentas užėmė Viazmą, Serpeiską, Kozielską. Gavęs paramos iš totorių chano Šadibeko, jis nužygiavo iki Plavos upės (Okos dešiniojo prieupio)[49].

Tokia Vosyliaus laikysena paskatino Vytautą pradėti prieš žentą karo veiksmus, kurie užsitęsė trejus metus (1406-1408). Ir Kęstutaitis, kaip kitados jo dėdė Algirdas, tris kartus traukė prieš Maskvą. Bet ir Vytautas Maskvos galutinai nebepriveikė, net prie atvirų kautynių nepriėjo, karo veiksmus palikdamas paskutiniesiems Gediminaičiams, būtent Žygimantui Senajam ir Žygimantui Augustui, kada jau Maskva buvo sustiprėjusi.

Pirmąjį savo žygį į Maskvos valdas Vytautas atliko 1406 m. vasarą su lietuvių, lenkų ir kryžiuočių būriais (ordinas atsiuntė

---

[47] A. Nasonov: *Novogrodskaja pervaja letopis' staršego i mladšego izvodov*, Moskva-Leningrad 1950, 398 p. — M. Priselkov: *Troickaja letopis'*, 1950, 457 p.

[48] PSRL, 23, 139 p.

[49] PSRL, 11, 193-194. — Priselkov: *Troick. let.*, 461, 465 p. — Apie Vytauto žygius ir laimėjimus rytuose žr. kritišką apžvalgą H. Jablonowski: JaWM, 16-19 p.

1400 raitelių). Iš pačios Rusios žemių Vytautas negalėjo laukti tvirtos paramos. Priešingai, eilė kunigaikščių — jų tarpe net Vytautui ištikimojo Jono Algimantaičio sūnus Aleksandras [50] — buvo pabėgę pas Maskvos kunigaikštį [51].

Vosylius pastojo kelią Vytautui ant Plavos kranto prie Kropivnos (į rytus nuo Odojevo, arti Tulos). Nestojęs kautis, žentas priėmė uošvio reikalavimus, atsisakydamas remti Lietuvos priešus ir Did. Naugardą su Pskovu. Bet Vytauto veiklumas rytuose, jo pastangos Pskove pastatyti savo vietininką, suvedė į naują konfliktą su Maskva. 1407 m. pavasarį jis išsirengė į antrą žygį. Vytauto būriai užėmė tolimą Odojevą, Lengvenis — Vorotinską [52]. Maskviečiai gi be sėkmės buvo apgulę Viazmą. Ten abi kariuomenės prastovėjo kelias dienas, ir pagaliau Vosylius su Vytautu vidurvasaryje padarė paliaubas [53].

Paskutiniam savo žygiui, pasitelkęs būrių iš Lenkijos ir gavęs ordino pagalbos, Vytautas išsirengė su gana didele kariuomene. Jis norėjo sudrausminti Vosylių, vis priglaudžiantį Vilniaus valdovui neištikimus kunigaikščius. Maskvos pusėje buvo net senas Lietuvos sąjungininkas, Tverės kunigaikštis Jonas Mykolaitis [54]. Tarp priešo stovyklon persimetusiųjų buvo Zvinigorodo (ant Maskvos upės), Putivlio (prie Seimos upės), Peremišlio kunigaikščiai ir kiti Okos krantų vasalai, be to, daug bajorų iš Černigovo, Starodubo, Jaroslavlio žemių [55].

Labiausiai Vytautui nelauktas buvo persimetimas į Maskvos kunigaikščio stovyklą ano jauno nenuoramos Švitrigailos. Šis judrus Algirdaitis 1402 m. buvo pabėgęs pas ordiną. Jis kryžiuočiams tada Salyno taikos (1398) sąlygomis užrašė Žemaičius, kurių praktiškai ordinas jau nebevaldė. Bet po Raciąžo taikos Švitrigaila grįžo pas Vytautą ir tuoj gavo valdyti Briansko ir Severijos (Naugardo Seversko ir Černigovo) kunigaikštijas, nes ten buvo ką tik miręs (1404) Kaributas (Dimitras) Algirdaitis. Sukeldamas maištą tarp didžiajai Lietuvos kunigaikštijai paklususių rytų ir pietų Rusios kunigaikščių (kryžiuočiai apie Švitrigailos užuomačias jau turėjo žinių 1408.III.) [56], jaunasis Jogailos brolis sustabdė Vytauto žygio pasisekimą, juo labiau kad Vosylius I turėjo laiko surinkti savo kariuomenę. Prie Ugros krantų buvo padaryta pagaliau

[50] CEV, 136 p.
[51] PSRL, 11, 191, 193, 198 p.
[52] PSRL, 17, 53 p. — CEV, nr. 369.
[53] PSRL, 11, 202 p.
[54] PSRL, 11, 114 p.
[55] PSRL, 11, 204 p. — DlugO, XII, 573-574 p.
[56] CEV, nr. 374.

(1408.IX.) taika [57]. Vosylius turėjo intereso skubėti Maskvon, nes jo žemes be gailesčio plėšė Ediga [58].

1408 metų rudens taika su Maskvos didžiuoju kunigaikščiu visam XV amžiui Ugros vidurupio (kairysis Okos prieupis) buvo nustatyta siena tarp Maskvos ir Lietuvos žemių. Nors Vytautas nepriveikė Maskvos, bet ilgam atstatė rytuose svyruojančią padėtį. Net Švitrigaila, kuris iš Maskvos Vosyliaus buvo gavęs eilę žemių [59], grįžo atgal. Bet dėl savo naujo sąmokslo su ordinu, kurio dalinys jau Maskvos žygio metu įtartinai laikėsi, Švitrigaila buvo uždarytas į Kremenetso (Volinijoje) kalėjimą, iš kur jam tepasisekė pabėgti — vėl pas kryžiuočius — tik 1418 m.

Dar tebevykstant Maskvos žygiams, Vytautas 1407 m. susitaikė su Didžiuoju Naugardu, kur, pačios respublikos prašymu, Vytautas grąžino sau ištikimą Lengvenį Algirdaitį [60]. Nors Salyno ir Raciążo aktais Pskovas buvo buvęs garantuotas ordino įtakai, Vytautas su Pskovu 1409 m. vasarą padarė sau naudingą taiką.

Nepasisekė tik Vytautui didžiajai Lietuvos kunigaikštijai naudinga linkme sutvarkyti rytų Bažnyčios reikalų [61]. Mirus Kijevo ir visos Rusios metropolitui Kiprijonui (1390-1406), Vytautas dėjo pastangų pravesti Lietuvos stačiatikių metropolitu Polocko vyskupą Teodosijų. Jis buvo tačiau priverstas pripažinti « Kijevo ir visos Rusios » metropolitu graiką Fotijų (1408-1431) [62].

Palyginti, sėkmingai sutvarkęs (1408-09) politinius reikalus rytuose, Vytautas galėjo visą savo dėmesį nukreipti vakarinei valstybės daliai ir kryžiuočių ordinui. Šis savo « sąjungininku » nebepasitikėjo ir jau 1409 gale naujais Vytauto kariniais užsimojimais gąsdino Europos valdovus [63].

Aleksandrovič, D. : *Litovskije tatary. Kratkij istoriko-etnografičeskij očerk*, Baku 1926. — Backus, O. P. : *Motives of the West Russian Nobles in Deserting Lithuania for Moscow 1377-1514*, University of Kansas Press, 1957. — Bächtold, R. : *Südwestrussland im Spätmittelalter. Territoriale, wirtschaftliche und soziale Verhältnisse*, Basel 1951 (plati bibliogr.). — Barbašev, A. : *Vitovt i jego politika do grjunvaldskoj bitvy (1410)*, Zapiski istor.-filolog. fakult. imp. Petersburgskogo Universiteta, t. 15, 1885. — Baumgarten, N. de : *Polotzk et la Lithuanie*, Orientalia Christiana Periodica, II, nr. 1-2, Roma, 223-253 p. — Čubatyj,

---

[57] PSRL, 18, 154; 23, 142 p.
[58] CEV, nr. 391.
[59] PSRL, 23, 142 p. Plačiau MaŠ.
[60] PSRL, 17, 53 p.
[61] O. Halecki : *From Florence to Brest*, Sacrum Poloniae Millennium, V, 1958, 25-37 p. (išsamiai įvertintas Vytauto vaidmuo).
[62] A. M. Ammann : Storia della Chiesa Russa, Roma 1947, 105 p.
[63] CEV, 205 p.

M. : *Deržavno-pravne stanovyšče ukrajinskych zemel' lytovskoji deržavy pid kinec XIV v.*, ZNTŠ, t. 134-135, 1924, 19-65 p. ; t. 144-145, 1-108 p. — DĄBROWSKI, J. : *Z rozważan nad genezą problemu czarnomorskiego*, PamZH, II, 1936. — DANILEVIČ, V. E. : *Očerk istorii Polockoj zemli do konca XIV stol.*, Universitetskie Izvestija, Kiev 1896, nr. 1-11, 1-260 p. — DAŠKEVIČ, N. : *Bor'ba kultur i narodnostej v litovsko-ruskom gosudarstve v period dinastičeskoj unii Litvy s Pol'šeju*, Univers. Izv., Kiev, 24, 1884, nr. 10, 269-315 p. ; nr. 12, 317-330 p. — DEVEIKĖ, J. : *The Lithuanian Diarchies*, The Slavonic and East European Review, t. 37, nr. 71, 1950, 392-405 p. — EKZEMPLIARSKIJ, A. V. : *Velikije i udel'nyje kniaz'ja Severnoj Rusi v tatarskij period s 1238 po 1505 g.*, St. Peterburg, I, 1889 ; II, 1891. — FILEVIČ, I. L. : *Bor'ba Pol'ši i Litvy-Rusi za Galicko-Vladimirskoje nasledije*, Peterburg 1890. — GREKOV, B. D. i JAKUBOVSKIJ, A. J. : *Zolotaja Orda i ee padenije*, Moskva-Leningrad 1950 (plati bibliogr.) ; Varšuvoje 1953 išl. lenk. vertimas (Złota Orda i jej upadek). — GOLUBOVSKIJ, P. V. : *Istorija Smolenskoj zemli do načala XV veka*, Univ. Izv., Kiev, t. 35, nr. 6, 1895, 259-334 p. — GÓRKA, O. : *Zagadnienie czarnomorskie w polityce polskiego średniowiecza (1359-1506)*, PH, t. 30 (nauja serija t. 10), 1932-1933, 325-391 p. — GRUŠEVSKIJ, A. S. : *Goroda Velikogo Kniažestva Litovskogo v XIV-XVI vv.*, Kiev 1918. — HALECKI, O. : *From Florence to Brest (1439-1596)*, Sacrum Poloniae Millennium, V, 1958 (svarbus įvadas apie XIV-XV a.). — HRUŠEVSKYJ, M. : *Istorija Kievskoj zemli pod smerti Jaroslava do konca XIV st.*, Univ. Izv., Kiev 1891. — (") HrIU, IV, ²1907 ; V, 1905 ; VI (Lietuvos ekspansijai į rytus daug objektyvios medžiagos). — (") « *Pochvala v. kn. Vitovtu* », *kilka uvag pro sklad najdavnijšoji rus'ka-lytovskoji litopisy*, ZNTŠ, t. 8, 1895, nr. 4, 1-16 p. — KOLANKOWSKI, L. : *Problem Krymu w dziejach jagiellońskich*, KH, t. 49, 1935., 279-300 p. — KONECZNY, F. : *Witold wobec Rusi*, Dzień Kowieński, 1930, nr. 204 (Vytautui skirtas specialus nr., su J. Dąbrowski, O. Halecki, L. Kolankowski, Fr. Papée, Wł. Semkowicz ir kt. straipsniais). — KRYCZYŃSKI, St. : *Tatarzy litewscy. Próba monografji historyczno-etnograficznej*, Rocznik Tatarski, III, Warszawa 1938. — KUCZYŃSKI, S. M. : *Antymoskiewska inicjatywa Litwy w drugiej połowie XIV wieku*, Warszawa 1936. — (") *Ziemie czernihowsko-siewierskie pod rządami Litwy*, Warszawa 1936. — LIANSKO-RONSKIJ, V. : *Russkije pochody v stepi v udel'no-večervoje vremia i pochod kn. Vitovta na tatar v 1399 g.*, ŽMNPr, 1907, nr. 3, 1-37 p. ; nr. 4, 273-312 p. ; nr. 5, 1-46 p. (su žemėlapiu ; žr. rec. A. Prochaska, KH, t. 24, 1910, 637-639 p.). — (") *K voprosu o bitvie kniazia Vitovta s tatarami na reke Vorskle v 1399 g.*, ŽMNPr, 1908, nr. 70-78 (žr. Gruševskij, ZNTŠ, t. 85, 199-200 p.). — (") *Pochod kniazia Vitovta na tatar i jego bitva s poslednimi na Vorskle 1399*, Trudy XIII Archeologičeskogo zjezda, II, 513-521 p. (autorius kautynių vietoje bandė vykdyti archeol. tyrinėjimus, bet visi trys jo darbai turi žymių trūkumų). — LIUBAVSKIJ, M. : LOD. - ŁOWMIAŃSKI, H. : *Historia Polski*, I, 1 (do połowy XV w.), 1957. — NASONOV, A. N. : *Mongoly i Rus'. Istorija tatarskoj politiki na Rusi*, Maskva 1940. — *Očerki istorii SSSR. Period feodalizma IX-XV vv.*

v dvuch častiach, čast 2 (XIV-XV vv.), Maskva 1953. — OBOLENSKIJ, M.: *Jarlyk kana Zolotoj Ordy Tochtamyša k pol'skomu korolju Jogaily 1392-1399*, Kazań 1850 (šito darbo neteko panaudoti; yra lenkiškas vertimas, Biblioteka Warszawska, III, 1853, 571 p.). — OSTEN-SACKEN, P. von: *Livländisch-russische Beziehungen während der Regierungszeit des Grossfürsten Witowt von Litauen (1392-1430)*, MiLG, t. 20, 1910, 169-294 p. — PASZKIEWICZ, H.: PaJM. — PETRUN', F.: *Schidnia meža Velykoho Knjazistva Lytovskoho v 30-ach rokach XV storiččja*, Juvilejnyj zbirnik pošanu akademyka M. S. HRUŠEVSKOHO, I, 1928, Kijiv, 165-168 p. — PFITZNER, J.: PfiW (du skyriai apie Vytauto rytų politiką). — PRESNIAKOV, A. E.: *Lekciji po russkoj istoriji*, t. 2, vyp. 1 (Zapadnaja Rus' i Litovsko-Russkoje gosudarstvo), Maskva 1939. — PROCHASKA, A.: ProW. — (") ProJa. — (") *Podole lennem Korony 1352-1430*, RAU, nowa ser. t. 7, 1895, 256-279 p. — (") *Z Witoldowych dziejów, I, Układ Witolda z Tochtamyszem*, PH, t. 14, 1912, 259-270 p. — ROZKOV, N.: *Političeskije partii v Velikom Novgorode XII-XV v.*, ŽMNPr, 1901, nr. 4, 241-286 p. — SKRZYPEK, J.: *Usunięcie Fedora Koriatowicza z Podola w 1393 r.*, Prace histor. w 30-lecie działalności St. Zakrzewskiego, Lwów 1934, 313-320p. — (") *Poludniowo-wschodnia polityka Polski od koronacji Jagiełły do śmierci Jadwigi i bitwy nad Worsklą*, Archiwum Towarz. Naukowego we Lwowie, II, t. 21, zesz. 1, Lwów 1936, 1-130p. — SPULER, B.: *Mittelalterliche Grenzen in Osteuropa*, I: *Die Grenze des Grossfürstentums Litauen im Südosten gegen Türken und Tataren*, JbGO, VI, Heft 2-4, 1941, 152-170p. — (") *Die Goldene Horde. Die Mongolen in Russland 1223-1502*, Leipzig 1943. — SUŽIEDĖLIS, S.: *Žygimantas Kęstutaitis*, LE, t. 35, 317-324 p. — SZYSZMAN, A.: *Osadnictwo karaimskie na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Vilnius 1936. — VLADIMIRSKIJ-BUDANOV, M. F.: *Naselenije jugozapadnoj Rossii ot poloviny XIII do poloviny XVII veka*, Archiv jugo-zapadnoj Rossii, VI, 1, Kiev 1886. — WOLFF, J.: *Kniaziowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku*, Warszawa 1895. — ZAJĄCZKOWSKI, St.: *Wołyń pod panowaniem Litwy*, Rocznik Wołyński, II, Równo 1931, 1-31 p. — ŽDAN, M.: *Stosunki litewsko-tatarskie za czasów Witolda w. ks. Litwy*, AW, t. 7, 1930, 529-601 p. (gausi bibliogr.). — (") *The Dependence of Halych-Volyn' Rus' on the Golden Horde*, The Slavonic and East European Review, t. 35, nr. 85, 1957, 505-522 p.

3. ŽEMAIČIŲ KLAUSIMAS IR KRYŽIUOČIAI (1392-1409). ŽEMAIČIAI ORDINO VALDŽIOJE (1398-1401, 1404-1409) IR JŲ SUKILIMAI [1]

a. *Kryžiuočių dviejų šimtmečių pastangos užvaldyti Žemaičius.* — Nuo XIII amž. vidurio Žemaičiai buvo pasidarę vokiečių ordino ir Lietuvos valdovų politinių derybų ir mainų objektu. Už karūnos išrūpinimą 1251 m. Mindaugas užrašė Livonijos ordinui žemių

[1] Šio str. dalį išsp. Aidai, 1960, nr. 7, 278-281 p.

Žemaičiuose. Kryžiuočių rankose atsirado (su 1257 ir 1259 datomis) dokumentai, kuriais esą Mindaugas ordinui užrašęs visą Žemaitiją [2]. Jokiai kitai žemei laimėti kryžiuočiai nėra padėję tiek daug pastangų, kaip šitam pleištui tarp Nemuno žemupio ir Kuršo-Žiemgalos. Todėl per visą XIV amž., iš visų pagoniškosios Lietuvos žemių, Žemaičiai buvo daugiausia puolami. Kai ginklu jų nebuvo galima laimėti, kryžiuočiai patys skatino arba sėkmingai maišėsi į Gediminaičių *vidaus* kovas. Jis rėmė ar mielai teikė prieglobstį kiekvienam kunigaikščiui, kuris tik užrašydavo Žemaičius. Taip kartojosi per 36 metus (1382-1418).

Jogaila turėjo pažadėti Žemaičius kryžiuočiams, kai jų remiamas nugalėjo Kęstutį. Du kartu iš Lietuvos pabėgęs, Kęstutaitis abiem atvejais už Žemaičių užrašymą naudojosi ordino pagalba (1382-1384, 1390-1392). Tapęs didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu, du kartu jis darė taikos sutartis (1398, 1404). Visais keturiais atvejais buvo aukojami Žemaičiai. Vytauto pramintu keliu ėjo ir jauniausias Algirdaitis. Du kartu Švitrigaila ištrūko pas kryžiuočius (1402, 1418), jiems atiduodamas Žemaičius ...

Po Žalgirio kautynių ir Torno taikos, dvylika metų Žemaičių klausimas buvo svarbiausias nesutarimų objektas. Imperatoriaus Zigmanto arbitras Benediktas Makra apvažiavo ginčijamas sienas (1413). « Žemaičių skundas » nuskambėjo ir tarptautiniame Konstancos susirinkimo forume. Eilėje suvažiavimų su ordinu vis nesėkmingai buvo svarstomas Žemaičių ir sienų klausimas, kol pagaliau jis buvo išspręstas Melno taikoje (1422). Visi tie santykiai su ordinu, su kuriuo konfliktas tepasibaigė į Vytauto gyvenimo galą, iš jo reikalavo daug lankstumo. Atsimesdamas nuo pažadų, Kęstutaitis turėjo savo išskaičiavimus ir savos valstybės labą, kai ordino akyse tokie žygiai reikšdavo didžiausius išdavimus.

Už antrąjį Vytauto netikėtą atsimetimą kryžiuočiai keršijo ir puldinėjo 1392 m. Jogailos jam pavestą valdyti Lietuvą. 1394 m. vasarą pats vyriausias magistras Konradas von Jungingen su gausiais svečiais suruošė didelį žygį Lietuvon [3]. Kryžiuočiai vėl atėjo iki pat Vilniaus ir per kelias savaites bandė jį paimti. Bet tai bebuvo paskutinis sostinės apgulimas. Jėgų santykis ėmė keistis ordino nenaudai. Kai per didįjį Vilniaus apgulimą 1391 m. ordino karo stovykloje veikė pats Vytautas, šį kartą prieš kryžiuočių kariuomenę stojo ir Kęstutaičio ir jo pusbrolio iš Lenkijos atsiųstos jėgos.

Aukštiesiems Marienburgo politikos vairuotojams ėmė vis

---

[2] PUB, I, 2, 33-35, 69-70 p.

[3] SRP, III, 193-196 p.

labiau ryškėti, jog atviru karu nebegalės įveikti Lietuvos, kuri pašonėje turėjo pastovų sąjungininką. Tad ordinui beliko ieškoti kelio tik derybomis sau užsitikrinti taip reikalingą žemę. XIV amž. gale ordino teritorialinis išsiplėtimas artėjo į pačią viršūnę. Iš danų karaliaus Valdemaro IV-jo nupirkus Estiją, Livonijoje ordinas rubežiavosi su Suomių įlanka (Narva), o vakaruose greit turėjo pasiekti Brandenburgo ribas. Už Žemaičių « tilto » įgijimą ordinas tad buvo linkęs užmiršti ankstybesnes Vytauto skriaudas. O Lietuvos valdovui, kuris siekė rytuose sutvarkyti dalinius kunigaikščius ir domėjosi totorių vidaus santykiais, taip pat reikėjo ramybės vakaruose.

b. *Salyno suvažiavimas ir jo reikšmė.* — 1396 m. jau buvo padarytos paliaubos, o 1398.IV.23 d. surašyta preliminarinė taika Gardine, kur, be kitų, iš ordino pusės dalyvavo komtūrai : Elbingo — Kyburgas ir Ragainės — M. Salzbachas [4]. Tą patį rudenį (X.12), susivažiavę arti Nevėžio žiočių Nemuno saloje — « Salyne », kiek žemiau Kulautuvos [5], Vytautas ir K. Jungingenas galutinai patvirtino sutartį [6]. Pasilikdamas sau Nevėžio žiotis, Vytautas kryžiuočiams užleido visus Žemaičius. Salyno akte pirmą kartą apytikriai buvo nužymėtos ordinui tenkančių žemių sienos. Žemaičiuose jos ėjo Nevėžio tėkme, o jo aukštupyje nuo Vaišvilčių kaimo buvo pratęstos (Mūšos upe, Smardonės upeliu, Apasčios ežeru, netoli dabartinių Biržų), paskui tiesiai į šiaurę iki Pskovo respublikos valdų.

Gaudamas Žemaičius iki Nevėžio, ordinas pirmą kartą išreikalavo ir žymią dalį Sūduvos dykros, į kurią, kaip į jo paties XIII amž. gale nukariautą kraštą, vis reiškė pretenzijas. Bet Užnemunė buvo padalinta, ir ordinui atiteko dalis didžiųjų girių, tiesia linija nuo Salyno į Šešupę. Toliau siena apytikriai buvo nužymėta upėmis (Šešupė, Neta, Bebras, Narevas). Vėlesnėmis lietuvių gyvenvietėmis žymint, kryžiuočiai gavo anksčiau sūduvių gyventos žemės dalį linijoje į vakarus nuo Zapyškio, Kazlų-Rūdos, Marijampolės, S. Kalvarijos.

Salyno « amžinoji » taika, kurios pastovus įgyvendinimas būtų reiškęs ne tik grynai lietuvių gyvenamų žemių atidavimą ordinui, bet ir visišką Lietuvos nustūmimą nuo jūros, palietė dar kitus

---

[4] LUB, IV, 204-209 p. ; CEV, 51-54 p.

[5] « Salynas » (vok. « Sallinwerder ») turėjo būti viena iš Nemuno salų tarp Nevėžio žiočių ir Kulautuvos. Plg. SRP, III, 223-224 p. ; Z. Ivinskis : *Salyno taika*, LE, t. 26, 351-353 p.

[6] Kritišką sutarties tekstą pateikė E. Weise : StVW, I, 9-12 p. ; LUB, IV, 218-227 p.

reikalus, būtent, politinius, prekybinius ir net religinius. Ji nužymėjo įtakų sferas, nes Vytautui įsigalėti Didž. Naugarde žadėjo padėti ordinas, o šio pretenzijas į Pskovą turėjo remti Vytautas. Kaip dažnai ano laiko sutartyse, nebuvo pamiršti ekonominiai reikalai, sutariant nevaržomą prekybą tarp ordino žemių ir Lietuvos. Pagaliau Vytautas įsipareigojo savo valstybėje skleisti katalikybę ir paklusnumą Romos popiežiui.

Pasižadėdamas ordinui padėti užimti Žemaičius, Vytautas sutiko ten jam pastatyti dvi naujas pilis. Jos turėjo reikšti atlyginimą už Vytauto sunaikintąsias ordino pilis prie Nemuno per 1392 m. atsimetimą. Ordino ir Vytauto santykiams buvo reikšminga, kai abi pusi pasižadėjo iš kito krašto nepriiminėti činšą mokančių ir nelaisvų valstiečių. Į iškilmingą ir visą savaitę trūkusį Salyno suvažiavimą kartu su Vytautu buvo atvykę kunigaikščių, žymių jo didikų ir bajorų, kurie per Prūsų ir Livonijos magistrų surengtą puotą Vytautą paskelbė Lietuvos karaliumi. Tai turėjo būti atsakymas į karalienės Jadvygos reikalavimą, kad Vytautas Lenkijai — ženklan didžiosios Lietuvos kunigaikštijos priklausomybės nuo Karūnos — mokėtų tam tikrą mokestį [7].

Jeigu ikitoliniai Žemaičių « dovanojimai » ordinui buvo pasilikę tik pergamentiniais pažadais, tai 1398 m. užrašas ir dar paties Vytauto pažadas padėti užimti Žemaičius, kryžiuočiuose kėlė pagrįstas viltis. Pačius gyventojus tačiau reikėjo lenkti jėga. Kai Kęstutaitis organizavo žygį į tolimąsias totorių stepes, ordinas 1399 m. suruošė vieną žygį po kito į Žemaičius, išvesdamas daug belaisvių ir gyvulių [8]. O po Vorsklos mūšio pats Vytautas 1400 pradžioje ėmėsi tramdyti Žemaičius ordino sąskaiton. Gi įkaitus kryžiuočiai ėmė šimtais iš įvairių vietų. Daug įdomių žinių iš to laikotarpio yra patiekęs kronikininkas Jonas von Posilge. Jis pažymėjo : « Ordinui šį kartą pasidavė visa Žemaičių žemė, ir daug įkaitų davė krašto kilmingieji ; dar niekados jis ordinui nebuvo taip pasidavęs » [9].

Kryžiuočiai dėjo visas pastangas su Vytautu palaikyti draugiškus santykius. Šio žmona Ona (1400.VII.) Prūsuose lankė stebuklingas vietas [10]. Santykiai buvo palaikomi pataikaujančiomis padėkomis (ordinas, be kitko, pripažino Vytauto nuopelnus krikš-

---

[7] SRP, III, 224 p.

[8] SRP, III, 226, 228 p. — Apie visus įvykius po 1398 taikos žr. R. Krumbholtz : KrSO, 121 sqq. — J. Jakštas : *Jogailos ir Vytauto kovos su vokiečių ordinu,* rink. JoŠ, 139 sqq.

[9] SRP, III, 236-237 p.

[10] SRP, III, 238 p. ; CEV, 961-963 p. — Plg. J. Voigt : *Geschichte Preussens,* VI, 187-188 p.

čionybei) ir vertingomis dovanomis[11]. Ir Žemaičius ordinas siekė sau palenkti dovanomis. 1400 m. Kalėdoms į Karaliaučių nuvykę kilmingieji buvo apdovanoti druska ir vilnoniais audiniais[12], t. y. to meto Lietuvos branginamomis importo prekėmis. 1401 m. sausio mėnesį į patį Marienburgą nuvykęs Žemaičių bajorų būrys ne tik ieškojo patvirtinimo savo turimoms luominėms teisėms, bet ir patys krikštijosi. Jie prašė pakrikštyti ir įkaitais paimtus jų vaikus, kurie Prūsuose turėjo sunkią dalį[13]. Į pačius Žemaičius krikšto reikalu ordinas siuntė kunigų ir vienuolių[14], o žmonėms teisti ir valdyti — « kamarninkų »[15]. Kryžiuočiai skubėjo Žemaičiuose įsitvirtinti ir įvesti savo tvarką[16]. Savo pareigūnams, kolonistams ir jų šalininkams į nuteriotą kraštą ordinas gabeno įvairiausio maisto ir gyvulių[17]. Vokiečių kelių aprašymai (« die litauischen Wegeberichte ») iš dalies parodo liūdnus padarinius nepaliaujamų naikinimų, kurie daugiausia buvo palietę Žemaičius.

Krašto užvaldyti ordinas negalėjo be savų pilių. Dabar gautuose Žemaičiuose, kur per šimtą su viršum metų buvo puolę gausias pagonių pilis, pagaliau pirmą kartą kryžiuočiai galėjo pasistatyti savas. Vieną ordino pilį prie Nevėžio padėjo pastatyti pats Vytautas[18]. Kita pilis, 1400 pastatyta tiksliai nenustatomoje vietoje (arti prie Dubysos), buvo pavadinta « Friedeburg »[19]. Joje įsikūrė ordino vietininkas — vaitas (« Voigt ») Mykolas Küchmeisteris.

Bet Žemaičius ordinui teteko valdyti vos pusantrų metų. Tuo tarpu Vytautas sustiprino savo pašlijusią padėtį ir 1401 m. Vilniaus-Radomo aktais formaliai įgijo didžiojo kunigaikščio titulą iki gyvos galvos. Taip didysis magistras jį jau titulavo Salyno taikoje, kai jis pats save vadino « supremus dux ». Nuo 1401 m. Vytautas vėl atkreipė dėmesį vakarų sienai.

Lengva buvo surasti pretekstą ginčui, kai ordinas iš Vytauto pareikalavo grąžinti per Nevėžį Lietuvon išbėgusius būrius valstiečių. Tvirtindamas, kad laisvieji gali nevaržomai kilnotis[20], Vytau-

---

[11] CEV, 67-68 p. — CDPr, VI, 99, 105 p. — J. Voigt: *Gesch. Preuss.*, VI, 185 p.

[12] KrSO, 119-120 p.

[13] A. Kotzebue: *Preussens ältere Geschichte*, III, 292 p.

[14] CEV, 78, 1034 p. — SRP, III, 240 p. — CDPr, VI, 118 p.

[15] SRP, III, 237 p. — Voigt: *Gesch. Preuss.*, VI, 186 p.

[16] CEV, 78 p.

[17] Išlaidos yra sužymėtos: *Marienburger Tresslerbuch*, išl. E. Joachim, Königsberg 1899, 108, 113, 116 p. — Plg. Voigt: *Gesch. Preuss.*, VI, 185 p. — KrSO, 119 p.

[18] CEV, 68 p.

[19] SRP, III, 237 p. — Voigt: *Gesch. Preuss.*, VI, 186 p.

[20] CEV, 75, 77-80 p.

tas aiškino, jog kryžiuočiai prie valstiečių (« gebuwer ») yra priskaitę tokius laisvus žmones, kurie esą giminiavęsi net su tvirtais bajorais [21]. Plačiai išdėstydamas ordinui luominius santykius Žemaičiuose, kur tada dar buvo daug laisvų ūkininkų, Vytautas tesutiko grąžinti tik tuos, kurie anksčiau buvo priklausę bajorams, buvę jų « eygene » — baudžiauninkai, arba jiems mokėję duokles — vadinamieji « czinshaftige ».

c. *Žemaičių sukilimai.* — Ilgas ir įkyrus aiškinimasis su Vytautu, kas Žemaičiuose yra laisvas ir kas činšininkas — duoklininkas, nieko gera nedavė. Pabėgusieji, kurių buvo skaičiuojama apie keturis tūkstančius, nebuvo grąžinti, o pačiuose Žemaičiuose 1401 m. ankstybą pavasrį (kovo viduryje) prasidėjo sukilimas. Ordinas tuojau kaltino, kad pats Vytautas esąs Žemaičius sukurstęs, ir šitaip įvykdęs naują « išdavystę » [22].

Paėmus prie Dubysos dvi ordino pilis (Friedeburgas buvo sudegintas), turėjo baigtis ir kryžiuočių valdymas Žemaičiuose. Tad jiems beliko vėl įprastiniame stiliuje daryti « reyzus » Lietuvon. Jau 1401 m. rudenį buvo teriojamos Kauno ir Gardino sritys [23]. O kitų metų pradžioje abi ordino šakos vėl lankė įvairias Lietuvos vietas. Žygiais atsimokėjo ir priešas. Žemaičiai 1402 m. gegužės mėnesį sudegino Klaipėdą, o pats Vytautas Nevėžio žiotyse sugriovė Gotteswerderį [24].

Ordinas vėl susirado talkininkų tarp pačių lietuvių kunigaikščių. Kaip anksčiau jis buvo globojęs Jogailos priešą Vytautą, taip 1402 m. pradžioje Marienburge priglaudė Vytauto priešą, iš Podolės pabėgusį jo jauną pusbrolį Švitrigailą. Už « tėviškės atkariavimą » Algirdaitis taip pat prisiekė pildyti Salyno sutarties sąlygas [25]. Tad Švitrigaila irgi žadėjo ordinui Žemaičius ir dalį Sūduvos, nors jis pats ten jokios valdžios neturėjo. Tokia jau buvo būtenybė, jog kiekvienas Lietuvos kunigaikštis, kuris norėjo ordino pagalbos, turėjo pažadėti Žemaičius. Ir Švitrigaila, kaip neseniai Vytautas, didelę ordino kariuomenę lydėjo į Vilniaus žemės pietus (Medininkus, Ašmeną ir Šalčininkus) [26].

Vėl nelauktai Žemaičių netekęs, ordinas prieš « išdaviką » Vytautą Vakaruose išvystė stiprią propagandą. Iš viso kryžiuočiai intensyviau ėmė rūpintis savo naudai laimėti vakarų krikščionių,

---

[21] Tuo klausimu plačiau Z. IVINSKIS : IvB, 42-51 p.

[22] CEV, 81 p. — CDPr, V, 156, 164, 180, 184 ; VI, 114, 117-118, 129, 131, 155, 163 p.

[23] SRP, III, 247-248 p.

[24] SRP, III, 257-258 p.

[25] CEV, 82 p. ; LUB, IV, 410-414 p.

[26] SRP, III, 258-259 p.

popiežiaus ir valdovų opiniją. 1401-1403 ir 1409 m. prieš ordinui ir krikščionybei skriaudas darantį Vytautą (iš dalies ir jo pusbrolį karalių), buvo paleista dešimtys raštų. Siųsdamas skundą po skundo dvasiškoms įstaigoms ir pasauliniams valdovams, ordinas puolė Vytautą už trigubą išdavimą. Bet ir Vytautas kovojo ne tik ginklu atakuodamas ordino pilis (1402-1403 Daugpilį ir Jurbarką)[27], bet ir plunksna, nors jo propagandos aparatas buvo nepalyginamai silpnesnis. 1401 m. kovo mėn. išleido jis į Vakarų Europos valdovus vieną atsišaukimą. kuriuo kaltino ordiną už neteisingas pretenzijas į laisvus žmones, iš Žemaičių išvykusius[28].

Per keletą kovos metų (1401-1403) ordinas nieko nelaimėjo, taigi ėmė darytis nuolaidesnis. Jis žadėjo neberemti nė Švitrigailos, jeigu tik atgautų išslydusius Žemaičius. Vytautas taip pat linko prie taikos. Jis nebuvo dviejų frontų karo šalininkas: jeigu jis ką nors turėjo tvarkyti rytuose, tuomet kryžiuočiams pakišdavo Žemaičius. Jam rūpėjo atsiimti maištaujantį Smolenską ir sudrausminti svyruojančius bei neištikimus rytų pasienio kunigaikščius[29]. 1403 m. vasarą prasidėję pasitarimai privedė prie paliaubų ir pagaliau prie taikos Raciąžo suvažiavime (1404.V.22). Tuo metu pats Vytautas kariavo prieš Smolenską. Jis siuntė savo įgaliotinius, kurie per Jogailos ir didžiojo magistro susitikimą pateikė aktus. Jogaila, kuris atnaujino Kališo taiką (iš 1343) ir atsisakė Pamario, Kulmo, Michalovos ir kitų su ordinu ginčijamų pasienio sričių, patvirtino Vytauto įgaliotinių sutartį. Vėliau ją patvirtino ir Vytautas[30].

Vėl žadėdamas ordinui Žemaičius Salyno taikos sąlygomis, Vytautas įsipareigojo per metus atiduoti kraštą. Be to, jis apsiėmė priversti, kad Žemaičiai pasiduotų ordino valdžiai ir užstatan duotų žmonių. Kol Žemaičiai ordinui paklus, Vytautas turėjo su jais nutraukti santykius, nepalaikyti jų prekybos, nepardavinėti jiems javų, druskos ir kt.[31] Kadangi iki tol ordinui vis rodėsi kenksminga Kęstutaičio įtaka Žemaičiuose, tad jis, be paties didžiojo magistro prašymo, negalėjo žemaičių jėga versti pasiduoti.

Bet ir 1404 sutartin buvo įrašytas punktas, kuris vėliau vedė prie ginčų ir konflikto. Pasižadėdamas be ordino žinios iš Žemaičių nieko nepriiminėti, Vytautas išsiderėjo teisę Lietuvon išsigabenti

---

[27] SRP, III, 263, 266 p.

[28] CEV, 75-76 p.

[29] Žr. aukščiau 319-320 p.

[30] Racionžo (Raciąžo) susitarimų dokumentai išsp.: CEV, 96-99 p.; LUB, IV, 457-459 p.; E. Weise: StVW, 31 sqq.; E. Raczyński: RaCD, 82, 251 p.; Lites, II, 1892.

[31] CEV, 97 p.

250 šeimų. Konfliktą baigus, ordinas vėl ėmė talkininkauti Vytautui. Į šio tris žygius prieš Maskvą ir į tolimą rytų erdvę (1406, 1407, 1408) kryžiuočiai atvedė ir jėga surinktų žemaičių ...[32].

Iš Lietuvos valdovo ordinas buvo laimėjęs savo valstybei sujungti reikalingą žemę — vakarinę lietuvių tautos dalį. O didžioji Lietuvos kunigaikštija tada dar negalėjo suprasti etnografiškai tautinio principo. Šis todėl buvo paaukotas teritorialiniam. Pati Raciąžo taika ordinui reiškė laimėjimą — ir santykiuose su Lenkija, bet labiausiai — su Lietuva.

Šį kartą kryžiuočiai jau galėjo turėti stipresnių vilčių, jog pagaliau pasiseks įsistiprinti Žemaičiuose. Grįžęs iš laimingai baigtos Smolensko operacijos, 1404 rugpiūčio viduryje Vytautas su didžiuoju magistru susivažiavo prie Lampėdžių (arti Kauno) Rittersverderio saloje [33]. Jis rodė ordinui didelį palankumą. Akivaizdoje savo žymiųjų didikų, kurie patvirtino susitarimus su Konradu Jungingenu, Vytautas pažadėjo per dešimtį metų nepriiminėti iš ordino žemių (Žemaičių) činšininkų. Jis leido naudotis Nevėžio kairiuoju (Lietuvos pusės) krantu ordino statomoms malūnų užtvankoms [34]. Matomai paties Vytauto parėdymu į Ritterswerderio suvažiavimą buvo atvykęs būrys Žemaičių bajorų, kurie pasižadėjo didžiajam magistrui patys pripažinti ordino valdžią ir dar kitus paraginti jam pasiduoti. O didysis magistras — draugystės ženklan — pasižadėjo būti Vytautienės globėju, jeigu ji liktų našlė.

Prasidėjo tragikomiškas Žemaičių ir Vytauto santykių epizodas. Atvykęs su kariuomene 1405 m. pradžioje, didžiojo Žemaičių žemės gynėjo sūnus padėjo kryžiuočiams užimti prie Dubysos Raseinių, Viduklės ir Ariogalos sritis. Liepos mėn. Dubysos rajone Vytautas vėl pasirodė su karine jėga, kurioje buvo rusų ir lenkų. Anot Dlugošo, Žemaičių gyventojai išsislapstę giriose. Primindami savo ištikimybę Kęstutaičiui, jie jo maldavę, kad neatiduotų jų kryžiuočiams — « Vakkis Ahridlis » ir neatplėštų nuo kitų lietuvių, nes žemaičiai esą tos pačios tautos, tos pat kalbos ir papročių [35]. Šitaip buvo aiškinama ir « Žemaičių skunde » Konstancoje [36]. Labai

---

[32] SRP, III, 282-283 p.; V, 226 p.; CEV, 129, 131, 136, 140, 977.

[33] SRP, III, 272 p.; CEV, 102-105 p. — J. Voigt: *Gesch. Preuss.*, VI, 272-274 p.; — KrSO, 139 p.

[34] CEV, 103-104 p.

[35] DlugO, XII, 563 (« ne eos a suo Principatu et Lithuanis, cum quibus una gens et unus populus, tam linguae identitate quam morum cognatione forent, sequestratum et Cruciferis subiectum, ne quoque illos amplius, tanquam proprios et fideles subditos et amicos, quoniam nullo pacto *Vakkis Ahridlis*, id est Cruciferis Theutonicis, vellent subiecti esse, vastatum et oppressum iri sineret »).

[36] CEV, 1018 p.

temperamentingai tą patį rašė ir pats Vytautas 1420 imperatoriui Zigmantui [37].

Už visus skundus stipresnė buvo realioji Vytauto politika, nes jis norėjo taikos Vakaruose, kad galėtų tvarkyti rytų žemes. Kaip paprastai naujai įgytose ordino žemėse, Žemaičiuose vėl buvo tyrinėjami upių (Dubysos, Jūros) pakraščiai ir statomos pilys. Ordino amatininkams vadovaujant, Vytauto kariuomenė netoli Josvainių ant Šušvės kranto (Jasučio žemėje) pastatė pilį Königsburgą [38]. Gal būt, pilies pavadinimas turėjo priminti per Salyno suvažiavimą Vytautui teiktą karaliaus titulą. Kadangi ordinui daug vargo sudarė priešo krašte pilių aprūpinimas, Königsburgui Vytautas tiekė ne tik maistą, pašarą ir ginklus [39], bet paliko ir įgulą. Šalia 40 kryžiuočių ten buvo 400 lenkų. Nors Vytautui iš Žemaičių pasitraukus 1405 rudenį žemaičiai puolė Königsburgą, bet jo neįstengė paimti. Ten persikėlė gyventi ordino vietininkas Žemaičiuose M. Küchmeisteris.

Pats ordinas statėsi savo pilis Skirsnemunėje ir kitur [40]. 1407 m. buvo atstatytas ir Friedeburgas [41]. Svarbiausia kryžiuočių tvirtovė Žemaičiuose buvo 1407 baigta statyti Dubysos pilis Dobesinburg (Tobisburg). Dubysos pakraščius ištyrinėjus, naujoji lietuviškai pramokusio Küchmeisterio sostinė ir krašto administracijos centras buvo pastatytas prie Dubysos žiočių (kur 1336 m. buvo stovėjęs Marienburgas), arti Nemuno dešinio įtako Armenos [42]. Prie Dubysos pilies skubiai dirbo 800 darbininkų ir 24 meisteriai. Apsimetęs ordino draugu, ir čia Vytautas teikė pagalbą. Jis pastoviai mainėsi draugiškais laiškais, davinėjo patarimus, keitėsi įvairiomis brangiomis dovanomis [43], tarėsi nematąs, kas dėjosi Žemaičiuose. Vytautui paslaugus ordinas iš Karaliaučiaus atsiuntė savo meisterį į Trakus garsiajai salos piliai statyti Trakų (Galvės) ežere [44]. Šitas vienintelis Pabaltijo « Wasserburg », kurio mūrus iš visų pusių skalavo ežero vanduo, stebino ir flamandų keliauninką Ghillebert de Lannoy [45].

Tuo metu kai rytuose Vytautas vedė savo aktyvią politiką ir

---

[37] CEV, 467 p.

[38] CEV, 116, 119, 123 p.; SRP, III, 278 p.; DlugO, XII, 563 p.

[39] CEV, 117, 133 p.

[40] CEV, 175, 178, 184, 980 p.; SRP, III, 291, 300 p.

[41] CEV, 186 (Fredeburg, Vredeburg).

[42] CEV, 127, 133, 134, 143 p.; SRP, III, 286, 291 p. — J. VOIGT: *Gesch. Preuss.*, VI, 356-357 p.

[43] Apie Vytauto draugystę ir dovanas ordinui bei Trakų pilies pastatymą žr. Z. IVINSKIS: *Trakų Galvės ežero salos pilis*, atsp. iš VDKMM, I, 1941.

[44] Žr. Z. IVINSKIS: *Trakų Galvės ež. salos pilis*, 165-166 p.

[45] Žr. J. MATUSAS: *Ghillebert de Lannoy*, LE, t. 7, 199-200 p.

vis tolyn skverbėsi prie Maskvos sienų, vakaruose ordinas visu Baltijos ruožu išlygino savo valstybės sienas. Prie turimų Vyslos ir Dauguvos žemupių turėjo būti prijungtas ir Nemunas su savo žymiaisiais žemupio prieupiais (Nevėžis, Dubysa, Jūra, Šešupė).

Ordino vietininkas Žemaičiuose įvesdinėjo savo tvarką. Jo « kamarninkai » ėmė vėl matuoti laukus, surašinėti gyventojus [46]. Tada ypatingai ūkiškai klestintis ordinas nesigailėjo išlaidų. Jis siuntė į Žemaičius kolonistų — ūkininkų, amatininkų ir pirklių. Su pačiais gyventojais kryžiuočiai darė visokius bandymus : tai ėmė įkaitus ir vykdė kruvinas egzekucijas [47], tai siuntė į sunaikintą kraštą javų, gyvulių ir kitko [48].

Jau 1407 m. Žemaičiai vakarų krikščionims patiektame savo memoriale, kuris Konstancoje buvo ištisai paskelbtas, skundėsi kieta ordino priespauda ir jo žiaurumais. Dar nėra tiksliai ištyrinėta, ar labai vienašališkas buvo Konstancoje (1416) įteiktas « Žemaičių skundas », kuriame išsamiai buvo išvardintos ordino riterių skriaudos [49]. Žmonės esą buvę verčiami į sunkiausius darbus, trukdomas susisiekimas ir prekyba, atiminėjamos nuosavos žemės, žiauriai imami įkaitai, grobiant vaikus ir žmonas, nuskriaudžiant moteris, kertant galvas, ir t. t.

Dauguma žemaičių, kurie ordinui skaitėsi « mūsų priešai » [50], nesidavė palenkiami. Anot paties vietininko, jie šiandien sakė « taip », o rytoj jau « ne » [51]. Pats ordinas Konstancoje pripažino Žemaičius telaikęs lyg slidų ungurį už uodegos (« sicut anguillam per caudam ») [52]. Kaip rodo Žemaičių skundas 1407, nuo pat naujo kryžiuočių užvaldymo Žemaičiuose buvo daug nepasitenkinimo [53].

1409 m. pradžioje ordinas aklinai uždarė Žemaičių sieną Lietuvon. Jis uždraudė ten pardavinėti arklius, galvijus ir medų [54]. Vytautas ėmė skųstis tokiu kaimyno griežtumu [55]. O kryžiuočius

---

[46] CEV, 127, 170 p.

[47] CEV, 182 p. ; J. VOIGT : *Gesch. Preuss.*, VI, 353-356. — Plg. KrSO, 131-170 p. ; J. JAKŠTAS : *Jogailos ir Vytauto kovos*, o. c., 146-151 p.

[48] CDPr, VI, 118 ; *Marienburger Tresslerbuch*, 396-397, 404-405 p. ; CEV, 1034 p. ; Fr. A. DOUBEK : *Skarga Żmudzinów i odpowiedź zakonu niemieckiego z roku 1416*, AW, t. 7, 1930, 885 p. Plg. Z. IVINSKIS : IvB, 69-70, 202-203. — (") *Lietuvos prekyba su Prūsais*, I, 61-62 p.

[49] CEV, 1018-1024 p. ; DOUBEK, o. c.

[50] CEV, 133 p.

[51] CEV, 129 p. (« die Samaiten synt lewthe leichtfertigen synnes hewte jo morgen neyen »). Plg. J. VOIGT : *Gesch. Preuss.*, VI, 354 p. 2 pstb.

[52] CEV, 999 p.

[53] CEV, 1021-1022 p.

[54] Plačiau Z. IVINSKIS : IvB, 36-37 p.

[55] CEV, 166 p.

pykino tai, kad Vytautas vis delsė atsiimti Raciąže jam pažadėtas 250 šeimų, nes ordinas norėjo žinoti, kurie gyventojai jam priklauso.

Santykiai tarp Vytauto ir ordino vėl artėjo į naują krizę, nes pusbroliai 1408 gale, baigę tvarkyti rytų reikalus, sutarė iš ordino atsiimti Žemaičius. Tuo laiku nepasitenkinimas Žemaičiuose, kurie šimtais turėjo duoti įkaitus (minimi 500) [56], dar labiau įaštrėjo ir išsiliejo į atvirą sukilimą. Jo slaptu inspiratorium kryžiuočiai laikė Vytautą [57]. Žemaičiai, kuriems buvo atneštos žinios, kad « javams nunokus » prasidėsiąs karas [58], sukilo dar gegužės mėn. (1409). Jie sudegino ordino vietininkui reikalingą Skirsnemunę [59], be to, puolė Žemaičiuose kitas dvi naujas pilis ir Klaipėdą [60].

Paprastai daug žinių apie Lietuvą didžiajam magistrui surenkąs Ragainės komtūras rašė, jog Vytauto pasiuntiniai padrąsinę Žemaičius. Didysis kunigaikštis juos paremsiąs, nes « jis pats nori traukti Karaliaučiun su kariuomene ir vokiečius taip sunaikinti ir sumušti, kad jie patys turėtų bėgti vandenin ir skandintis » [61].

Vytautas viešai dėjosi nekaltas ir norėjo « savo rankas nusiplauti ». Vedant derybas, Markvardas Salzbachas jį įžeidė, pasakydamas, jog jis jau *tris* kartus esąs išdavęs ordiną; o ketvirtą kartą sulaužius priesaiką, sunku būtų pasiteisinti prieš krikščionių valdovus. Užsigavęs dėl tokių kalbų, Vytautas skundėsi magistrui [62]. Bet ir šiam netrukus atsisakė duoti patarimų, kaip Žemaičių sukilimą numalšinti, nes ordinas jau senai jo patarimų nepaisąs [63]. Oficialiai tačiau Vytautas dar laikėsi taikos. Jis, pvz., Kaune viešai barė sukilusių Žemaičių pasiuntinius už nepaklusnumą ordinui, bet Vilniuje slapta jiems žadėjo paramą prieš kryžiuočius [64], pareikšdamas, jeigu ordinas pradės karą, « kol aš gyvas, niekada nebebūsiu jų draugu » [65]. Kai santykiai visai pablogėjo, ir abi pusi viena kitą apibėrė priekaištais, Vytautas labiausiai kaltino ordiną už sulaikymą prie Ragainės 20 laivų su grūdais, kurie 1409 vasarą — dėl pernykščio nederliaus — Jogailos iš Torno buvo siun-

---

[56] CDPr, VI, 116 p. — Plg. SRP, III, 276-277, 282 p.
[57] CEV, 182 p.
[58] CEV, 187 p.
[59] SRP, III, 300 p.
[60] CEV, 179, 191, 980, 988 p.
[61] CEV, 182-183 (« das sie selbir solden in die wasser loufen und sich vortrenkin »).
[62] CEV, 171-172, 175-176 p.
[63] CEV, 235, 980-982 p.
[64] CEV, 182, 185, 981 p.
[65] CEV, 187 p. (« zo wil ich nimmermer ire frunt sin die wiele ich lebe »).

čiami Vytautui [66]. Ordinas teisinosi, kad laivuose buvę slapta gabenami ginklai.

Grūdų sulaikymas Vytautui akivaizdžiai parodė, ką reiškė neturėjimas Nemuno žiočių, ir tai paskatino jį veikti. Jo pareigūnas Rumbaudas ir dar keli kiti bajorai (Galminas, Getautas, Klausigaila, Vasibutas) persikėlė per Nevėžį ir nuo Surviliškio — Krekenavos pradėjo užimti sukilusį kraštą. Įdomu tai, kad Raseinių bajoras « Clawssegail » 1390 Karaliaučiuje su kitais Žemaičių kilmingaisiais buvo pažadėjęs remti į ordiną pabėgusį Vytautą. 1409, kaip Vytauto patikėtinis, jis buvo vienas iš penkių vadovų, kurie turėjo Kęstutaičio vardu paremti Žemaičių sukilimą. Tik beginkliams vokiečių buvo įsakyta nieko nedaryti [67].

Kai sukilimas apėmė visą Žemaičių kraštą, kuriame jau nuo 1408 galo buvo atsiradę iš Vytauto Lietuvos « pašaliečių », ordinui išsilaikyti nebebuvo vilties. Krito jo statytos pilys, kurių įgulos buvo gabenamos toli į rytus [68]. Tik Klaipėda atlaikė žemaičių puolimus [69]. Ordino vietininkas su savo įgula pasitraukė į Prūsus, savo sostinę — Dubysos pilį pats sudegindamas [70]. Tuo pat laiku, kai kryžiuočiams galutinai išslydo Žemaičiai, jie buvo priversti skelbti karą Lenkijai (1409.VIII.6), nes ordinui nepasisekė Jogailos atskirti nuo ketvirtą kartą atsimetusio Vytauto.

Kryžiuočiai rūpinosi sudaryti tokią padėtį, kad Jogaila ordino ir Lietuvos konflikte pasiliktų neutralus. Bet kai ordino pasiuntiniai pagrasino, jog Vytauto padarytų nuoskaudų daugiau nebepakęs ir puls Lietuvą, Gniezno arkivyskupas atkirto, jog tokiu atveju karalius pasiųs savo kariuomenę į Prūsus [71].

Šitaip pribrendo didysis konfliktas, kuris turėjo kraujuje paskandinti visą abiejose pusėse nuo seno susitelkusią tulžį. O neatrišamas Žemaičių priklausomybės mazgas turėjo būti kardu perkirstas.

DUNDULIS, B. : *Žemaičių sukilimai prieš teutoniškuosius pavergėjus 1401 ir 1409 m.*, VUMD, t. 6, 1955, 118-147 p. (išsamiai tyrinėti šaltiniai). — GOYSKI, W. : *Wzajemne stosunki Polski, Litwy i Zakonu w latach 1399-1404*, Przewodnik nauk. i liter., t. 34, 1906. — IVINSKIS, Z. : *Kovos bruožai dėl Žemaičių ir jų sienų*, Athenaeum, t. 6, 1935, 54-117 p. — (") *Raciąžo taika*, LE, t. 24, 315-316 p. — (") *Salyno taika*, LE, t. 26, 351-

[66] CEV, 192 p. ; DlugO, XII, 572 p. — Plg. *Marienb. Tresslerbuch*, 395 h.
[67] CEV, 184 p.
[68] Plg. A. PROCHASKA : *Szkice historyczne*, 143, 146 p.
[69] CEV, 179, 184, 191, 980, 990, 1035 p. ; SRP, III, 300 p.
[70] Plg. CEV, 184-185, 191 p. ; SRP, III, 300, 303. — Apie ordino pilių : Dubysos pilies, Friedeburgo ir Königsburgo likimą žr. plačiau LE.
[71] DlugO, XII, 580 p.

353 p. (") *Žemaičių užrašymai Kryžiuočių ordinui*, LE, t. 35, 199-200 p. — KOTZEBUE, A.: *Switrigail*, Leipzig 1820. — KUTOWSKI, E.: *Zur Geschichte der Söldner in den Heeren des Deutschordensstaates in Preussen bis zum 1. Thorner Frieden* (1. *Febr.* 1411), Phil. Diss. Königsberg 1912, išsp. Oberländische Geschichtsblätter, 14, 1912, 407-522 p. — PROCHASKA, A.: *Szkice historyczne z XV wieku*, Kraków-Warszawa 1884. — WEISE, E.: *Der Heidenkampf des Deutschen Ordens*, ZfO, t. 12, 1963, 420-473, 622-672 p.; t. 13, 1964, 401-420 p.

4. ŽALGIRIO KAUTYNĖS IR TORNO TAIKA

a. *Pasiruošimai lemiamai kovai.* — 1409 m. įvykiai Žemaičiuose turėjo vesti Vytautą ir karalių į karą su kryžiuočiais. Šiems nepasisekė atitraukti Jogailos nuo pusbrolio, tad jie planavo kiekvieną jų mušti atskirai. Per pasiuntinius aiškiai įsitikinęs, kad Jogailą rems Kęstutaitis, ordinas rugpiūčio viduryje užpuolė dar karui nepasiruošusią Lenkiją. Tuoj jis užėmė Dobrino žemę ir turėjo kitų karinių pasisekimų. Kai lenkai veržėsi į pietines ordino žemes, Ragainėje buvo laukiama, kad puls ir žemaičiai [1]. Bet jie teužėmė Klaipėdos miestą, išsivesdami šimtus belaisvių.

Tarpininkaujant imperatoriui (čekų karaliui) Vaclovui, 1409 m. rudenį (X.8) iki kitų metų šv. Jono (VI.24) buvo padarytos paliaubos [2]. Nors Vytautas paliaubų sutartyje nebuvo minimas, bet ordinas ir jo nepuldinėjo. Tad ir Lietuva iki 1410 m. vasaros laikėsi taikos. Per tą laiką nesutikimus turėjo spręsti imperatorius.

Karui besiruošdamas, ordinas pasirūpino dar vieną savo teisių įrodymą į Žemaičių žemę. Sprendimu Vaclovo, kuris iš kryžiuočių už tai gavo keliasdešimt tūkstančių vengriškų « raudonųjų », Pragoje 1410.II.15 d. buvo surašytas naujas dokumentas. Jis skelbė, jog Žemaičių kraštas ir Sūduva, taip pat ir keli lenkų pasienio punktai (Drezdenka ir Santoko pilis Dobrine), turį priklausyti kryžiuočiams. Kol šiems Žemaičiai nebuvo atiduoti, negalėjo būti grąžintas Dobrinas. Pusbroliai nesutiko su tokiu sprendimu. Lietuvos vardu protesto pareikšti Pragon nuvyko Butrimas ir Vytauto sekretorius Cibulka. Vaclovas tačiau gąsdino, jog ordino pusėje stosiąs jis pats ir jo brolis Vengrijos Zigmantas, kuris siūlėsi tarpininkauti.

Zigmantas galėjo tapti rimtu kryžiuočių sąjungininku ir pavojingu pusbrolių priešu. Su juo tartis į Vengrijos pasienio miestą Kezmarką nuvyko pats Vytautas. Kaip 1409 vasarą ordinas buvo

[1] CEV, 205 p.
[2] RACZYŃSKI, E.: RaCD, 104-107 p.

bandęs Jogailą atitraukti nuo Kęstutaičio, taip su šiuo dabar elgėsi Zigmantas. Pats rūpindamasis tapti Vokietijos imperatoriumi, jis viliojo Vytautą, siūlydamas jam karaliaus vainiką [3]. Bet sutartinis pusbrolių veikimas, kai visi priešingumai ir iš seno prirūgusios neapykantos su kryžiuočiais begalėjo būti ginklu sprendžiamos, buvo lemiamas jųdviejų valstybių ateičiai.

Vytautas ir Jogaila buvo pasimokę iš kryžiuočių propagandos. Kovodami prieš Vakaruose ordino skleidžiamus priekaištus, dar 1409 m. rudenį jiedu buvo prieš jį paskleidę tarp krikščionių kunigaikščių savo skundus. Vytautas priekaištavo kryžiuočiams ne tik dėl bado metu užgrobtų javų. Jis priminė, be kitko, jog ir po dviejų šimtmečių ordino valdymo, prūsų žemėje dar esą pasilikę pagoniški papročiai [4]. Dėl Žemaičių užėmimo Vytautas teisinosi, jog juos palaikęs, nes norėjęs išvengti dar didesnių nelaimių.

Ir Jogaila savo skunde prieš ordiną 29 punktuose darė įvairių priekaištų. Buvo paminėta, jog kryžiuočiai trukdę ir patį Lietuvos krikštijimą, net esą naikinę bažnyčias (per Vilniaus apgulimą 1390). Jie esą nepaisę popiežiaus uždraudimo kariauti prieš Lietuvą. Bet abu valdovai, skųsdami ordiną Vakarams, tedarė jam moralinius priekaištus. Anuo metu dar negalėjo būti minima, kad kryžiuočiai pretenduoja į etniškai svetimas teritorijas.

Karo pasisekimas turėjo priklausyti nuo apgalvotos strategijos ir gausiai sutelktos kariuomenės. Vytautas ir Jogaila 1409 m. gruodžio mėn. sutarė *bendrą* karinį planą, kuris už pusmečio buvo įvykdytas. Susijungusios Červinske prie Vyslos lietuvių ir lenkų jėgos turėjo žygiuoti į Marienburgą [5]. Pusbrolių kariuomenės buvo surinktos iš savų žemių. Ragainės komtūro liudijimu, iš kiekvieno Žemaičių valsčiaus buvo paimta po 300 ginkluotų vyrų [6]. Kai ordinas iš vakarų Europos pasitelkė daug algauninkų, pusbrolių pulkuose samdytos kariuomenės mažai tebuvo. Jai verbuoti Vytautas buvo Jogailai pasiuntęs 20.000 kapų grašių [7]. Bet tebuvo pasamdyta vos viena « vėliava » čekų, kuriems vadovavo Jonas Žižka.

Nors vakarų Europą ir vargino nepaliaujami karai (tarp Prancūzijos ir Anglijos tęsėsi šimtmetinis karas), tačiau ordinui samdinius — algauninkus rinkti žymiai geriau sekėsi. Dėl šaltinių trūkumo nėra pasisekę iki šiol išaiškinti, kokios jėgos iš abiejų pusių buvo surinktos. Lietuvoje tik pirmą kartą už šimtmečio (1528) tebuvo daromi mobilizaciniai sąrašai, vad. « Popis voiska litovsko-

---

[3] DlugO, XIII, 6-7 p.
[4] CEV, 201 p.
[5] DlugO, XII, 593 p.
[6] CEV, 209 p.
[7] CEV, 210 p.; DlugO, XIII, 55 p.

go». « Popis » įsakmiai parodė, jog etnografinės lietuvių žemės buvo nepalyginamai tankiau gyvenamos negu slaviškosios [8]. Bet pats mobilizacinis krašto pajėgumas tada paprastai tegalėjo siekti 5% visų gyventojų.

Kokio dydžio kariuomenės ruošėsi kautis, įvairių kronikų duomenimis negalima pasitikėti. Tik perdėti šimtatūkstantiniai dalyvių ir kritusiųjų skaičiai [9], rodo, kokį didelį įspūdį amžininkams šis karas yra palikęs. Dlugošo žiniomis, Vytautas esąs atvedęs 40 pulkų, o Jogaila — 50. Kadangi pulke ar « vėliavoje » buvo skaičiuojama 300 karių, Lietuvos kariuomenės galėję būti 12.000, o Lenkijos — 15.000. Ordino kariuomenės turėjo būti mažiau. Iš pačių savo komtūrijų surinktus pulkus papildęs 9-10 samdinių « vėliavomis » [10], ordinas turėjo 51 vėliavą.

« Vėliavos » tačiau tikro jėgų skaičiaus neduoda. Iš abiejų pusių turėjo dalyvauti daugiau kariuomenės. Bet didinant skaičius, vėl buvo perdėta: būk ordino pusėje buvę sutelkta 40.000 karių, o lietuvių ir lenkų — dvigubai (85.000) [11]. Arčiau tikrovės turi būti naujai patiekti skaičiavimai [12], jog sąjungininkų buvo 39.000, o kryžiuočių — 33.000. Kiekvienu atveju kryžiuočių kariuomenės negalėjo būti dvigubai mažiau. Karinių jėgų proporcija lietuvių-lenkų naudai siekė 2 : 3, ar 3 : 4.

Kaip sakyta, iki pat paskutinio momento pusbroliams pasisekė nuo ordino nuslėpti savo karo planus. Kryžiuočiai savo kariuomenę išsklaidė. Tardamas, kad Jogaila puls kairiajame Vyslos krante, didysis magistras pagrindines ordino jėgas surinko prie Vyslos (Schwetz). O saugoti nuo lietuvių įsiveržimo buvo palikti pasienio komtūrų daliniai. Priešui suklaidinti Vytautas iš tiesų į rytines ordino žemes pasiuntė karių būrius. Šie prirakino vietinių komtūrų jėgas. Ragainės komtūras laukė visos lietuvių kariuomenės antpuolio [13].

Ordino vadai iš aukšto žiūrėjo į priešo karinį pajėgumą. Jie abejojo, ar lenkų kariuomenė, pvz., galės per plačią Vyslą pontoniniu tiltu persikelti. Tačiau sąjungininkai nugalėjo kliūtis, ir Vytautui pasisekė jau liepos 1 d. ateiti iki Červinsko. Atskirų dalinių

---

[8] M. Ljubavskij: *Litovsko-Russkij sejm*, Maskva 1900, 355-360 p. Plg. J. Jakubovskis: *Tautybių santykiai Lietuvoje prieš Liublino uniją*, Kaunas 1921, 11 p.

[9] SRP, III, 411, 455 p.

[10] DlugO, XIII, 42-46, 71 p.

[11] Plg. O. Stavenhagen: *Livland und die Schlacht bei Tannenberg*, Baltische Monatschrift, t. 54, 1902, 235-265, 310-336, 365-381 p.

[12] St. M. Kuczyński: *Wielka wojna z Zakonem Krzyżackim w latach 1409-11*, Warszawa 1955, 186, 192 p.

[13] CEV, 209 p.

susijungimas ir pačių operacijų planingumas rodė, kad buvo veikiama apgalvotai [14]. Kai sąjungininkai artėjo prie ordino žemių sienos (ją perėjo liepos 8 d.), ties Ježevu (VII.5) atskubėjo Zigmanto pasiuntiniai, siūlydami taikos derybas. Pagal Dlugošą [15], Jogaila pareiškęs, jog jis noris teisingos taikos. Ji įvyksianti, kai Lietuva vėl valdys Žemaičius, o Lenkija atgaus Dobrino kraštą. Tad jungtinė kariuomenė toliau traukė ordino sostinės link.

b. *Kautynių eigos skirtingi aiškinimai ir Vytauto Didžiojo vaidmuo.* — Į eilę svarbių klausimų Žalgirio kautynėse turimieji XV amž. šaltiniai neduoda aiškaus atsakymo. Ne tik galutinai nėra išaiškintas jėgų santykis, bet ginčijamasi dėl pačios taktikos mūšio metu; nesutariama, kas buvo tikras vadas sąjungininkų pusėje. Labiau remdamiesi XVI amž. versmėmis, lenkų tyrinėtojai [16] pirmon eilėn yra iškėlę Jogailos vaidmenį. Esą, jis paruošęs visus planus ir paskui vadovavęs.

Kai neatsargiai imama dalinti laimėjimo nuopelnus tarp pusbrolių, patenkama į perdėjimus. Apskritai, sąjungininkų pusėje ieškojimas tikrojo karo vado ir tik *vieno* kurio pusbrolio vienašališkas iškėlimas antrojo sąskaiton sunkiai gali atitikti faktus. O jiedu kiekvienas veikė savo srityje ir atliko pasiimtus uždavinius.

Dlugošas, kuris 1409-1411 m. karui yra pagrindinis šaltinis, perdėm buvo kritiškas apie abu Lietuvos kunigaikščius, t. y. Jogailą ir Vytautą. Bet kronikininko tėvas buvo dalyvavęs kautynėse. Dlugošas turėjo žinių ir iš kitų dalyvių, pasižymėjusių riterių, kaip Zbignievo Olesnickio. Pagal kronikininką, karalius formaliai skaitėsi vyriausiuoju vadu. Jis šventino riterius, priėmė ordino pasiuntinius, o pačių kautynių metu 60-ties raitelių buvo saugojamas « tarp vežimų ir palapinių » [17]. Esą, karalius iš tolo, šaukdamas iki užkimimo, karius skatinęs kovai [18]. Tuo metu Vytautas tvarkė pulkus, davinėjo įsakymus, keisdamas žirgus visur jodinėjo, kautynių metu atstatinėjo pralaužtas vietas ar keitė naujais daliniais [19]. Pats Kęstutaitis, kuris veikė lyg vyriausias štabo viršininkas, jau turėjo trijų dešimtmečių kovos patyrimą. Jo kariuomenės vadai buvo taip pat kautynėse grūdinti vyrai. Vyriausias jų buvo Vil-

[14] Plg. M. Oehler : *Der Krieg zwischen dem Deutschen Orden und Polen-Litauen 1409-1411*, Elbing 1910. — KolLJ, 92 p.

[15] DlugO, XIII, 19 p.

[16] Kuczyński, Laskowski, Kolankowski ir kt.

[17] DlugO, XIII, 48, 50 p.

[18] DlugO, XIII, 64 p.

[19] DlugO, XIII, 53, 63 p.

niaus seniūnas Manivydas[20]. Kiti vadai buvo maršalas Čupurna, per Žemaičių sukilimą pagarsėjęs Rumbaudas, Kauno seniūnas Sungaila, Ukmergės — Kinsgaila ir kt. Nemažinant bendrojo vaidmens Jogailos, kuris naujoje lenkų istoriografijoje vis labiau keliamas, tikruoju pačių kautynių vadu sąjungininkų pusėje reikia laikyti Vytautą Didįjį.

Kautynių *strategija* taip pat nėra dar tiksliai išaiškinta ir pilnai įvertinta. Įvairių tautų tyrinėtojai skirtingai išryškino jose ir atitinkamų tautų (lietuvių, lenkų, Smolensko pulkų) vaidmenį.

Gana vėlai tepatyręs Jogailos ir Vytauto planus, ordino didysis magistras Ulrichas von Jungingenas skubėjo priešui pastoti kelią. Nuo Torno Drevencos krantu iki Loebau (VII.13) atvedęs savo pulkus, magistras iš pabėgėlių patyrė, jog sąjungininkai, paėmę Gilgenburgą, žygiavo Tannenbergo kryptimi. Kryžiuočiai patys numatė kautynėms vietą. Bet iki kol sąjungininkus toje vietoje pasitiks, nakties metu (iš liepos 14 į 15 d.) jie turėjo dar skubiai nužygiuoti tris mylias kelio. Jie užėmė plotą tarp kaimų: Tannenbergo («Eglėkalnio») ir Grunwaldo (Žalgirio), o lietuvių lenkų kariuomenė išsidėstė tarp Laubeno ežero ir Ludwigsdorfo kaimo.

Kariuomenės taip išsirikiavo, kad ordino dešinysis sparnas buvo pastatytas prieš lenkų kairįjį sparną, kuris siekė Ludwigsdorfo mišką. Kairysis kryžiuočių sparnas, kuris buvo sutelktas prieš dešiniajame sąjungininkų sparne pastatytus lietuvių pulkus, buvo sudarytas iš stiprių dalinių[21]. Pačios kautynės, nors valandos negalima tiksliai nustatyti, prasidėjo jau po pietų. Kryžiuočiams būtų buvę geriau, kad lietuvių-lenkų kariuomenė, kuri buvo sustojusi krūmais ir medžiais apaugusioje vietoje, būtų puolusi pirmoji. Ordino kavalerija nenorėjo priešo atakuoti tarp medžių. Nesulaukdamas tačiau priešo atakos, Jungingenas atsiuntė Jogailai ir Vytautui po nuogą kalaviją, siūlydamas «nesislapstyti krūmuose» ir tuoj pradėti mūšį»[22].

Anot Dlugošo, Jogaila delsęs, buvęs neryžtingas, meldęsis — klausęs mišių ir norėjęs taikytis[23]. Matyti, sąjungininkai stengėsi puolimo iniciatyvą palikti ordino kariuomenei, kad ji būtų išviliota iš savo gerų pozicijų[24].

Kiek eilių Vytautas su Jogaila išrikiavo kautynėms, ir ar buvo palikti kokie rezervai, žinomos versmės neduoda atsakymo. Dešinysis Vytauto kariuomenės sparnas, po geros valandos smarkaus

---

[20] DlugO, XIII, 22 p.; CEV, 209 p.
[21] SRP, III, 437-438 p.
[22] CEV, 1014 p.; DlugO, XIII, 51 p.
[23] DlugO, XIII, 36 p.
[24] Plg. CEV, 1014, 1032 p.

susikovimo, ėmė trauktis link Seewaldo. Pagal Dlugošo kroniką, lietuvių pasitraukimas, esą, reiškęs bėgimą [25]. Šitas « bėgimas » tačiau galėjo reikšti iš totorių paimtą taktiką — apsimesti bėgti, kad būtų galima patraukti priešą ir suardyti jo eiles. Kronikininkas Posilgė, kuris apie kryžiuočius kautynių pabaigoje rašė, jog jie, esą bėgę (« in der flucht geslagin »), apie lietuvius tiek tepasakė, kad jie buvę atmušti [26]. Centre tarp lietuvių ir lenkų (kariuomenės kairiojo sparno) pasilikusieji Smolensko pulkai, kuriems vadovavo Lengvenio sūnus Jurgis, anot Dlugošo, « laimėjo didelę ... garbę karių ir herojų » [27]. Rusų autoriai perdėtai pabrėžia tų kelių pulkų vaidmenį ir aiškina, jog dėl jų gero kovingumo lietuvių ir lenkų kariuomenė galėjusi persiorganizuoti ir iš naujo pulti.

Kautynių svoris tada persimetė į kairįjį (lenkų) sparną. Į kovos lauką sugrįžo atsitraukiančią Lietuvos kariuomenę persekioję kryžiuočių daliniai. Tuo lemtingu momentu Jungingenas į kautynes dar pasiuntė 16 rezerve stovėjusių pulkų. Sąjungininkų eilės susvyravo. Vyriausioji Lenkijos vėliava pateko į priešų rankas. Kryžiuočiai jau tikėjo savo pergale ir ėmė giedoti laimėjusių giesmę « Christ ist erstanden ». Jiems galėjo atrodyti, jog susilpnėjęs priešas pakriks. Bet tas įspūdis nepasitvirtino. Vytauto vadovaujami Lietuvos pulkai, kurie paskui save buvo patraukę eilę priešo vėliavų, sugrįžo į kovos lauką. Nauji Lenkijos pulkai ėmė pulti ilstančią kryžiuočių kariuomenę, ir jų eilės nebeatlaikė. Lemtingosios kautynės baigėsi visišku ordino kariuomenės sutriuškinimu. Tarp 200 kritusiųjų kryžiuočių riterių buvo pats didysis magistras, maršalas Fr. Wallenrodas, daug aukštųjų pareigūnų ir komtūrų.

Sumuštieji, kaip galėdami, bėgo į savo stovyklą (prie Frogenau) ir ten slėpėsi gurguolėje, bet ir čia jų daug žuvo [28]. Belaisviai buvo rakinami tomis pat grandinėmis, kurios buvo rastos ordino stovykloje [29]. Tarp žymiųjų belaisvių buvo ir Žemaičių seniūnas N. Küchmeisteris. Nelaisvėn pateko ir M. Salzbachas, kurio įžeidimą per derybas Vytautas buvo paėmęs širdin. Kai Jogaila jį perdavė pusbroliui, tuoj pat Vytautas jį atidavė nukirsdinti. Dauguma belaisvių, ypač algauninkai, buvo paleisti. Nelaisvėje liko tik tie, už kuriuos tikėtasi išpirkimo.

Dėl skaudaus pralaimėjimo Prūsų žemės pilys ir miestai patys pasidavinėjo ordino priešams. Anot Posilgės, « jokioje kitoje žemėje negali būti tokios didelės neištikimybės ir tokio greito pasikeitimo,

[25] DlugO, XIII, 53-54 p.
[26] SRP, III, 316 p.
[27] DlugO, XIII, 54-55 p.
[28] SRP, III, 438 p.
[29] DlugO, XIII, 61 p.

nes visas kraštas karaliui pasidavė per vieną mėnesį »[30]. Kryžiuočiams liko ištikimos 8 pilys — jų tarpe Ragainės ir Klaipėdos. Po pirmo katastrofos smūgio ordinas tačiau ėmė atsipeikėti. Kai Schwetzo komtūras Henrikas von Plauen į Marienburgą surinko apie 5000 vyrų įgulos, tik liepos 25 teatvykę pusbroliai tvirtovės jau nebeįstengė paimti.

Buvo laikoma Vytauto svarbiu laimėjimu, kad jis su Livonijos ordinu atskirai padarytomis paliaubomis Livonijos kryžiuočius *sulaikė* nuo dalyvavimo Žalgirio kautynėse. Bet (1410.VIII.) Livonijos kariuomenė laivais atvyko Sembon. Nuo Marienburgo mūrų pasitraukęs, Vytautas prie Heilsbergo susitiko su Livonijos maršalu B. Hevelmannu ir pradėjo taikos derybas.

c. *Karo pabaiga ir Torno taika* (1411). — Nevienodai yra aiškinamas Vytauto pasitraukimas nuo apgultos ordino sostinės. Tam pagrindą iš dalies davė Dlugošas, kuris tą kronikos dalį rašė 20-30 metų po Vytauto mirties. Kronikininko žodžiais, « Vytautas ėmė smarkiai bijoti, kad karaliui (Jogailai) visą Prūsiją paėmus, jis (Vytautas) gali būti numestas nuo sosto » [31]. Tad, Jogailos pasiųstas prieš Livonijos kariuomenę [32], Vytautas padaręs taiką, nes iš Livonijos ordino gavęs pažadą, kad jam bus pripažinta Sūduva ir Žemaičiai. Vytautui labiau rūpėjęs Lietuvos atstatymas, o ne Lenkijos reikalas [33]. Ar taip tegalvojo Dlugošas ir jo globėjas Zb. Olesnickis, lieka neaišku.

Yra duomenų spręsti, kad Jogaila ir Vytautas yra veikę drauge ir sutartinai [34]. Vytauto kariuomenė buvo stipriai išretinta ne tik Žalgirio kautynėse, bet ir prie Marienburgo prasidėjusių ligų [35]. Be to, didelis nuovargis ir maisto trūkumas vertė Vytautą grįžti atgal. Tuoj pat sekęs *sutartinis* pusbrolių veikimas yra taip pat įrodymas, jog Dlugošo samprotavimai neatitiko tikrąją padėtį.

Nuo Marienburgo apgulimo po Vytauto greitai pasitraukė ir Jogaila. Nebaigtas karas turėjo būti toliau tęsiamas. Karingas magistras von Plauen samdėsi naują kariuomenę, tuo tarpu kai Vytautui Prūsuose rūpėjo išlaikyti užimtas pilis, jų tarpe ir Karaliaučių [36]. Be gailesčio plėšiamos ordino žemės gyventojai vėl ėmė linkti prie ordino. Žiemos sąlygomis abi pusi ėmė derėtis ir XII.

---

[30] SRP, III, 318 p.
[31] DlugO, XIII, 86 p.
[32] O. Stavenhagen: *Livland*, o. c. 235 sqq.
[33] DlugO, XIII, 84 p.
[34] Plg. KolLJ, 94 p.
[35] DlugO, XIII, 86 p.
[36] CEV, 214 p.

9 d. pasirašė vieno mėnesio paliaubas. Joms pasibaigus, pusbroliai vėl žygiavo į Prūsus. Atvykę prie Torno pilies, kur buvo užsidaręs pats didysis magistras, jiedu 1411.II.1 d. padarė taiką. Ją Dlugošas vėl kritikavo, kad « visai klaidingu būdu ir beveik pajuokai buvo atsisakyta tosios garbingos ir atmintinos Grünwaldo (Grinfeldensis) pergalės. Ji nedavė jokios naudos Lenkijos karalystei, tačiau — labai didelę Lietuvos kunigaikštijai » [37].

Bet Torno taika abiem valstybėm nedavė to, ko jos po Žalgirio galėjo tikėtis. Dar reikėjo dėti pastangų ištisus 12 metų, kol buvo sutvarkyti ginčijamų sienų ir žemių klausimai. Jų centre stovėjo Žemaičiai ir pasidalinimas didžiosios Sūduvos girios.

Ordinas nesidavė greitai įveikiamas. Vienos laimėtos kautynės dar negalėjo sėkmingai išspręsti visų klausimų, juo labiau, kad popiežius ir imperatorius vis buvo kryžiuočių pusėje. Pvz., Zigmanto skatinamas Transilvanijos vaivada 1410 m. rudenį puolė Lenkiją su 10 vėliavų [38]. Vokietijos kunigaikščiai galėjo paremti ordiną.

Torno taika ordino ir Lenkijos santykiuose vėl įgalino kryžiuočiams naudingus Raciąžo susitarimus. Ginčijamos žemės turėjo atitekti jų prieškariniams valdytojams. Tik Dobrino kraštas tebuvo grąžintas Lenkijai. O Žemaičiai didžiajai Lietuvos kunigaikštijai tebuvo pripažinti iki pusbrolių gyvos galvos. Jiedu jau buvo septintą dešimtį pradėję senukai. Pinigais ordinas turėjo sumokėti 100.000 kapų čekų grašių, kurie buvo numatyti žymiesiems belaisviams išpirkti.

Žalgirio kautynės plačiai nuskambėjo Europoje. Jas laimėjo Vilniaus ir Krokuvos sostuose sėdį du Gediminaičiai savo sutartiniu veikimu. Nors ordino valstybė nuo šio smūgio laikinai atsipeikėjo, bet jis stipriai atsiliepė tolimesnei jos egzistencijai.

BeGeDO, t. 2. — BENNINGHOVEN, Fr. : *Zur Technik spätmittelalterlicher Feldzüge im Ostbaltikum* (mit 4 Karten), ZfO, t. 19, 1970, 631-651 p. — BINKIS, K. : *Grunvaldas-Tannenbergas*, Lietuvos Aidas, nr. 157-163, 1930. — DUNDULIS, B. : *Žemaičių sukilimai prieš teutoniškuosius pavergėjus 1401 ir 1409 m.*, VUMD, t. 6, 1955, 118-147 p. — EKDAHL, S. : *Die Flucht der Litauer in der Schlacht bei Tannenberg*, ZfO, 12, 1, 1963. 11-19 p. — GÓRSKI, K. : *Bitwa pod Grunwaldem*, Biblioteka Warszawska, nr. 559-561, 1888. — HEVEKER, K. : *Die Schlacht bei Tannenberg*, Diss. Berlin 1906. — HORN, A. : *Tannenberg*, AM, t. 22, 1885, 637-648 ; t. 23, 1886, 142-150 p. — IVINSKIS, Z. : *Kovos bruožai dėl Žemaičių ir jų sienų*, Athenaeum, VI, 1935, 54-117 p. — (") *Vytauto Didžiojo perijodo*

[37] DlugO, XIII, 119 p.
[38] DlugO, XIII, 29, 119 p.

bibliografija, Athenaeum, nr. 1, 1931, 89-138 p. (nurodyta apie 200 darbų apie Žalgirio kautynes). — Jakštas, J.: *Dlugošas apie Žalgirio mūšį*, TaPr, I, 2, 1960, 165-181 p. — (") *Žalgirio mūšis*, LE, t. 35, 158-163 p. — Jučas, M.: *Žalgirio mūšis*, Vilnius 1959. — (") *Žalgirio mūšis*, rinkiny: LKaKr, 1964. — Jurgėla, C. R.: *Tannenberg (Eglija-Grunwald) 15 July 1410*, Chicago 1961. — Koehler, G.: *Die Entwicklung des Kriegswesens und der Kriegsführung in der Ritterzeit*, II, Breslau 1886. — Korzon, T.: *Grunwald*, Warszawa 1910. — (") *Dzieje wojen i wojskowości w Polsce*, I, Lwów 1923. — Kuczyński, St. M.: *Wielka wojna z Zakonem Krzyżackim w latach 1409-1411*, Warszawa 1955, ^{2}1960 (plati bibliogr.). — (") *Studia z dziejów Europy wschodniej X-XVII w.*, Warszawa 1965, 189-202 p. — Kujot, St.: *Wojna 1410*, Rocznik Towarz. Nauk w Toruniu, t. 18, 1911, 157-159 p. — Laskowski, O.: *Grunwald*, Warszawa 1929 (išsamus strateginis tyrinėjimas). — Majewski, W.: *Kilka uwag o bitwie pod Grunwaldem*, Zapiski Historyczne, t. 25, zesz. 2, 1960, 9-33 p. — Oehler, M.: *Der Krieg zwischen den Deutschen und Polen-Litauen 1409-11*, Elbing 1910. — Prochaska, A.: *Dlugosz a Cronica conflictus o grunwaldskiej bitwie*, KH, t. 24, 1910, *407-421* p. — (") *Rok 1410. Przyczyny wojny*, Roczn. Tow. Nauk w Toruniu, t. 17, 1910, 1-378 p. — Rhode, G.: *Polemiken um die Schlacht von Tannenberg 1410. Zu einem Buch von Stefan M. Kuczyński*, ZfO, t. 22, 1973, 475-486 p. — Stavenhagen, O.: *Livland und die Schlacht bei Tannenberg*, Baltische Monatschrift, t. 54, 1902, 235-265, 310-336, 365-381 p. — Thunert, F.: *Der grosse Krieg zwischen Polen und dem Deutschen Orden 1410 bis Februar 1411*, Zeitschr. des Westpreuss. Geschichtsvereins, t. 16, Danzig 1886, 37-104 p. — Urbonas, O.: *1410 metų karas su kryžiuočiais ir Žalgirio mūšis*, Kario leid., Brooklyn, N. Y. 1960. — Werminghoff, A.: *Die Schlacht bei Tannenberg und ihre Bedeutung für das Deutschtum im Osten*, Berlin 1910. — Zakrzewski, W.: *Bitwa pod Grunwaldem*, RTPNP, t. 17, 1890, 11-28 p. — Zaskevičius, St.: *Trijų elementų reikšmė Tannenbergo kautynėse*, atsp. iš MŽ, 1930.

5. Vytauto Didžiojo pastangos laimėti Nemuno žiotis ir Klaipėdą. Benedikto Makros misija. Ginčai su ordinu Konstancos susirinkime. Medininkų vyskupijos įkūrimas.

a. *Vytauto D. ginčai su ordinu dėl Žemaičių sienų.* — Torno taika ordinui davė šiek tiek vilčių, kad po karaliaus ir didžiojo kunigaikščio mirties pagaliau užvaldys Žemaičius. Tačiau skambūs Vytauto pareiškimai ir apskritai aktyvi jo politika Vakaruose jau nuo Žemaičių sukilimo (1409) rodė, jog jisai iš viso nė nemanė kada nors begrąžinti tą Lietuvos kunigaikščių kryžiuočiams daug kartų «užrašytą» kraštą. Vytautas grįžo prie Algirdo užbrėžtų planų, vakarų pusėje savo valstybei siekdamas iškovoti Nemuno žiotis, Kuršių įlanką ir priėjimą prie jūros.

Politinės Žemaičių krašto ribos tačiau iki tol nebuvo nė apytikriai sutartos nė nustatytos. Jas gana skirtingai suprato abi suinteresuotos pusės. Tad jiedvi po 1411 m. taikos pasirašymo pirmiausia pradėjo kietus ginčus dėl Žemaitijos ribų.

Ordinui rūpėjo su laikinai Vytautui perleidžiamais Žemaičiais teatiduoti, kiek tik galima, mažesnę teritoriją. Jo supratimu toji « Žemaitija » buvo tik uždaras Žemaičių aukštumos uždarų sodybų plotas, kurio kryžiuočiai nebuvo spėję iki 1398 m. įveikti. Tad jie stengėsi dešiniajame Nemuno žemupio krante (nuo Nevėžio) sau pasilaikyti plačią girios juostą. Ordinas primygtinai savinosi visą didžiąją Sūduvos dykrą, persimetusią į Nemuno dešiniąją pusę ir nusidriekusią per visą vakarų Žemaitiją.

Tuoj po Torno taikos Vytautas ėmė reikalauti, kad į Žemaitijos ribas būtų pripažintos dešiniojo Nemuno kranto girios su ordino pilimis žemupyje. Vytautas teigė, jog pati Klaipėda priklausanti Žemaičių plotui [1]. Tuo pat metu, kai kryžiuočiai įrodinėjo, kad dešinysis Nemuno krantas nuo seno tik jiems priklausęs, Vytautas pasistatė tvirtą Veliuonos pilį, o Dubysos žiotyse (Seredžiuje) atstatė Peštvę, nuo XIX amž. žinomą « Palemono kalno » vardu [2]. Ordinas buvo gąsdinamas girdais, kad kunigaikštis « tas pilis pastatęs prieš vokiečius ». Buvo sakoma, jog jis « trauksiąs Ragainėn, o paskui Karaliaučiun, nes tos žemės kitados Lietuvai priklausė, ir todėl jis jas vėl turi atgauti », « nes tai jo tėviškė » [3].

Plačiame atsišaukime ordinas vėl skundėsi čekų karaliui ir Vakarų valdovams [4]. Dėstydamas, kad nesugrąžinami belaisviai, jis priekaištavo pusbroliams, Vytautui ir Jogailai, kad šiedu nedavė žadėto dokumento kryžiuočių teisėms į Žemaičius paremti. Konfliktą buvo sutarta atiduoti išspręsti 1410 išrinktam imperatoriui Zigmantui, kuris 1409-10 buvo Lenkijai formaliai paskelbęs karą. 1412 pavasarį Jogaila su juo pagerino santykius. Prie karaliaus ir imperatoriaus Liubovlėj (Liblo) sudarytos taikos sutarties prisijungė ir Vytautas [5].

b. *Benedikto Makros misija.* — Pusbroliams tuomet atrodė, kad Zigmantas galįs būti geru arbitru jų įkyriame ginče su ordinu. 1412.VIII.24 d. Budoje Zigmantas nusprendė, jog Vytautas ir

---

[1] PfiW, 132 p.

[2] Plg. KrSO, 178 p. 1 išn.; Chr. Krollmann: *Politische Geschichte des Deutschen Ornens in Preussen*, Königsberg 1932, 95-96 p.

[3] Plg. Z. Ivinskis: *Kovos bruožai dėl Žemaičių ir jų sienų*, Athenaeum, VI, 1935, 67 p.

[4] CEV, 232 p. (nr. 494). Leidėjas A. Prochaska tą dokumentą priskyrė 1412.VII.

[5] CEV, 234, 262 p.

Jogaila turi per 6 mėn. išduoti ordinui dokumentą, kad po jųdviejų mirties Žemaičių kraštas sugrįš kryžiuočiams [6]. O nustatyti ginčijamas Žemaitijos sienas turėjo imperatoriaus arbitras Benediktas Makra [7]. Šitas vengriškos kilmės teisių žinovas, nuvykęs į Žemaitijos pasienius, vietoje turėjo išspręsti, ar Veliuonos ir Klaipėdos pilys yra Žemaičių žemės ribose, kadangi jau Budoje pasiuntiniai Lietuvos vardu pareiškė, jog kryžiuočiai Klaipėdos pilį valdą neteisėtai, nes ji esanti Žemaičių žemėje [8].

Su nepasitikėjimu priimtas Marienburge (1412.XII.), vykdamas per Ragainę ir Kauną, Makra Kalėdoms jau buvo pas Vytautą — jo puošnioje salos pilyje Trakuose [9]. Ten Vytautas svarbųjį svečią pakėlė į riterius, apdovanodamas auksiniu diržu, pentinais, kailiais ir kitomis brangenybėmis [10].

Pasirinkus Makrai Kauną bylos sprendimo vieta, abi pusi ten pristatinėjo savo liudininkus. Nors arbitras viso Žemaitijos klausimo iš esmės nesvarstė, ordinas paklojo dokumentus nuo Mindaugo laikų [11].

1413.I.25 d. iš Vytauto su Jogaila, kaip sakė Budos sprendimas, buvo išreikalauti dokumentai, jog jiedu Žemaičius tevaldys iki savo gyvos galvos, o jie paskui atiteks ordinui [12]. Bet tuojau jųdviejų dukterys pasiuntė įgaliotinius, kurie įteikė protestus [13]. Buvo įdomu, kai Maskvos kunigaikštienės Sofijos Vytautaitės atstovai įrodinėjo, jog valdovai neturį teisės atiduoti Žemaičių be teisėtos įpėdinės žinios. Buvo suorganizuotas protestas ir 14-kos Žemaičių žemės atstovų. Jie iškėlė, jog Lietuvos valdovai negalį jų krašto atiduoti be tenykščių kilmingųjų gyventojų sutikimo. Kaip laisvi žmonės Žemaičiai esą pasidavę valdovams priešų puolimo metu [14].

Ordino įgaliotiniai, vadovaujami maršalo M. Küchmeisterio, labiausiai stengėsi susiaurinti laikinai atiduodamų Žemaičių plotą. Jie vis įrodinėjo, kas Žemaitijos sienos teprasidedančios keturios mylios nuo Nemuno krantų. Vytautas negalėjęs statytis Veliuonos pilies, nes abu Nemuno krantai nuo seno priklausą ordinui. Ten

---

[6] CEV, 228-231 p.

[7] Lites, II, 1892, 52-69 p.

[8] Lites, II, 70 p.

[9] Lites, II, 59 p. Plg. B. DUNDULIS: *Lietuvos konfliktas su ordinu ... 1413 m.*, IstV, t. 1, 1958, 132 p.

[10] CEV, 249 p.

[11] CEV, 256 p. — Lites, II, 352 p. — SRP, III, 332 p.

[12] Lites, II, 297-298 p.

[13] E. WEISE: StVW, I, 1939, 100-101 p.; Lites, II, 145, 472 p.; CEV, 255, 257 p.

[14] Lites, II, 83, 146, 151 p.

buvusios jo medžiojimo, žuvavimo ir kitos teisės. Kiek tik žmonės atsimeną, niekados Veliuona ir Nemuno krantas nebuvę Žemaičių valdžioje [15]. Ten stovėjusios ir kryžiuočių pilys (Marienburgas, Ritterswerderis, Gotteswerderis ir kt.) [16]. Šitaip buvo užmiršti ar paneigti teigimai prieš vieną šimtmetį rašiusio Dusburgo, kuris įsakmiai minėjo Žemaičių pilis prie Nemuno [17].

Vytauto liudininkai dėstė, jog ordino puolama ir naikinama Veliuonos pilis vis būdavo lietuvių atstatoma [18]. Gyvo pasikalbėjimo metu, įrodinėdamas, kad toji pilis priklauso prie jo tėviškės žemių, Vytautas maršalui Küchmeisteriui pareiškė : « Prūsai yra taip pat mano tėvų žemė, ir aš jų reikalausiu iki Osos [19], nes jie yra mano tėvų palikimas ». Kadangi ateiviai riteriai su senaisiais vietos gyventojais jokių ryšių neturėjo, didysis kunigaikštis ironiškai paklausė : « Kur yra ordino tėvų palikimas? » [20].

Ordinas reikalavo Veliuonos pilį nugriauti, nes ji Vytauto esanti pastatyta ordinui priklausančioje ne Žemaičių žemėje. Klaipėdos atveju ordino įgaliotiniai įrodinėjo, kad ji priklauso jiems, nes pastatyta už Žemaitijos ribų [21]. Bet Vytauto įgaliotiniai nepasidavė ir tvirtino, jog « Memele » pilis, kuri kitaip « Caloypede » vadinama, « su visa savo priklausomybe, turtu ir nauda yra pastatyta tikroje Žemaičių žemėje », ir todėl iki karaliaus ir kunigaikščio mirties turinti jiedviem priklausyti [22]. Tam reikalavimui pagrįsti buvo įrodinėjama, jog Žemaičių riba vakaruose eina iki pat jūros ir Kuršių įlankos. Tokia esanti tikra ir vieša nuomonė [23].

Per keletą mėnesių atlikęs liudininkų apklausinėjimą, Makra išvyko Lenkijon. Ten 1413.V.3 d. jis paskelbė pusbroliams palankius sprendimus. Ir Klaipėda, kaip esanti tikroje Žemaitijoje (« in vera terra Samogitarum est situatum »), buvo priskirta iki gyvos galvos pusbroliams [24]. Bet Makros sprendimas, kuriuo Žemaičių sienos vedamos iki natūralių ribų — Nemuno ir jūros, kryžiuočių buvo atmestas. Ordinas kaltino Makrą šališkumu, o šis sakėsi

---

[15] Lites, II, 150 ; plg. III, 76, 92, 105 p.

[16] Lites, II, 74, 97, 101 p. ; SRP, III, 711 p. — Plg. Z. Ivinskis : *Kovos bruožai*, o. c. 67 p.

[17] SRP, I, 146-147 p. — Plg. A. Salys : *Die žemaitischen Mundarten*, I, Tauta ir Žodis, VI, 1930, 196, 242 p. ; ZStŽ, 31-40 p.

[18] Lites, II, 98, 138 p.

[19] Dešinysis Vyslos prieupis Osa (Ossa) skyrė senprūsių žemę nuo Kulmijos.

[20] CEV, 257 p.

[21] Lites, II, 74, 140-144 p.

[22] Lites, II, 139 ; III, 41, 43 p.

[23] Lites, II, 140 p.

[24] Lites, II, 304 p.

esąs įsitikinęs Lenkijoje, jog Žalgirio nugalėtojai neturį agresinių užmačių. Makra, be to, pareiškęs: « Karaliai ir kunigaikščiai turėtų valdyti kraštą, o (ordino) riteriams pakaktų duonos kąsnio »[25].

c. *Žemaičių krikščioninimo pradžia ir Konstancos susirinkimas.* — Tą patį 1413 m. rudenį, kai baigėsi Makros misija, kuri dar labiau *išskyrė* abi pusi, Vytautas su Jogaila ėmėsi kitų žygių sau tvirčiau užsitikrinti Žemaičius, kuriuos negalvojo tik laikinai valdyti. Jiedu nuplaukė iš Kauno Nemunu ir Dubysa Žemaitijos gilumon ir ten pakartojo tai, kas prieš 26 metus buvo atlikta Vilniuje. Buvo įsakyta kirsti šventais laikomus medžius, liautis deginus ugnies aukas. Valdovai kalbėjo į žmones lietuviškai ir « aiškino » naująją religiją, t. y. įsakinėjo priimti tą patį tikėjimą, kurį jiedu išpažino. Tada buvo pradėtos statyti ir pirmosios bažnyčios Žemaičiuose[26]. Paskutinėje Pabaltijo pagonystės « saloje » pats krikštijimas, kuris turėjo silpninti ordino pretenzijas, buvo daugiau simboliškas, nes kunigaikščiai tarp žemaičių teužtruko vos kelias dienas. Atplaukę į Žemaičius per šv. Martyną (XI.12), jau per šv. Elzbietą (XI.19) jiedu buvo Trakuose[27]. Krikšto darbą galėjo toliau tęsti lietuviškai pramokusieji Vilniaus kunigai. Vytauto ir Jogailos pasirodymas Žemaičiuose buvo labiau politinis mostas. To krašto priklausomybės iškovojimas reikalavo dar daug pastangų.

Naujasis didysis magistras M. Küchmeisteris, kuris buvo išrinktas vietoje atstatyto Henriko von Plaueno, pasiūlė valdovams vėl betarpiškas *derybas*, nes jis norėjo išvengti ordino iždui sunkaus naujo karo. Vienos iš tokių derybų buvo (1414.V.) Grabove[28]. Ten Küchmeisteris darė nuolaidų. Nors Žemaičiai ordinui buvo tiek daug kainavę, jis pirmą kartą sutiko juos « amžinai atiduoti »[29]. Lietuviams ir lenkams tačiau neatsisakius nuo kitų reikalavimų[30], derybos iširo, ir konfliktas vėl išvirto į atvirą karą.

Kaip prieš ketverius metus, jungtinė lietuvių-lenkų kariuomenė vidurvasaryje vėl traukė prie Vyslos ir Prūsuose bandė imti pilis. Jose užsidariusi ordino kariuomenė tačiau nestojo į atviras kautynes. Maisto trūkumas ir kitos kliūtys sąjungininkus privertė

---

[25] StVW, I, 111 p.; Lites, II, 352 p.; J. VOIGT: *Gesch. Preussens*, VII, 197, 2 išn.

[26] DlugO, XIII, 159-162 p.

[27] DlugO, XIII, 159 p.

[28] CEV, 285-289 p.

[29] CEV, 289 p.

[30] Plačiau KolLJ, I, 123-124 p.

(spalio 7 d.) padaryti paliaubas, kurios vėliau vis buvo prailginamos. Pagaliau kariaujančios pusės paklausė popiežiaus Jono XXIII delegato, kuris siūlė nebaigiamą Žemaičių klausimą su visais kitais ginčais perkelti į to popiežiaus kviečiamą bažnytinį susirinkimą Konstancoje. Ten pusbroliai tikėjosi pasisekimo, nes prieš tai Jonas XXIII buvo spėjęs panaikinti pasenusias ordino privilegijas į Lietuvą, pagal Jogailos ir Vytauto prašymą [31].

Visuotinis susirinkimas, lyg kokia aukščiausioji tautų organizacija, apskritai turėjo tarti savo žodį ir apie tiek ilgai Bažnyčios globoto ordino misijas, jo santykius su naujakrikštais lietuviais ir ką tik Jogailos ir Vytauto imtais krikštyti Žemaičiais.

Abi besivaidijančios pusės rūpestingai ruošėsi kovai tarptautiniame forume. Jau nuo XV amž. pradžios savo viešais atsišaukimais ir skleidžiamais skundais jiedvi daug dėmesio buvo skyrusios viešajai opinijai.

Duodamas įgaliojimus savo ir Vytauto vardu, Jogaila paskyrė delegaciją iš keletos vyskupų ir Krokuvos universiteto profesorių. Skundus beruošiant, daug pasidarbavo Jogailos universiteto rektorius Paulius Vladimiri Vlodkovičius. 1415.VII.5 d. atskiru traktatu Konstancoje jis atakavo ordiną, įrodinėdamas, jog pagonims esą negalima skelbti karo vien krikšto reikalu. Šitaip delegacija siekė *silpninti* pačius kryžiuočių egzistencijos pagrindus.

Bažnyčios susirinkimo pilnaties posėdyje 1416.II.13 d. buvo paskaitytas 40 punktų Jogailos ir Vytauto skundas. Jame dėstoma, be kitko, jog ordinas lietuvius atgrąsęs nuo krikšto, trukdęs pradėtą Žemaičių krikščioninimą. Čia vėl buvo iškeltas Algirdo laikų reikalavimas — perkelti ordiną į totorių ir turkų pasienį. Jogailos ir Vytauto atstovai, prisimindami Žemaitijos sienų ginčus, pažymėjo, jog kryžiuočiai « tuo pačiu būdu laiko užėmę » Klaipėdos pilį, kuri esanti statyta Žemaičių žemėje [32]. Ordino delegacija, kuriai vadovavo arkivysk. J. Wallenrodas, pateikė savo platų skundą ir energingai atsakinėjo į priekaištus.

Bažnyčios susirinkime aplinkybės laikinai buvo ėmusios dėstytis ordino naudai. Lietuvai ir Lenkijai palankus antipopiežius Jonas XXIII, kuris imperatorių Zigmantą buvo prašęs sušaukti šį susirinkimą, Konstancoje buvo atstatytas ir įmestas kalėjiman. O imperatorius, kuris susirinkime turėjo vadovaujamą vaidmenį, iš anksto buvo raštu pasižadėjęs Žemaičius priskirti ordinui [33].

Konstancoje vedamam pusbrolių ginče su ordinu Žemaičių

[31] CeXV, II, 67 p.
[32] Lites, III, 100-102 p.
[33] CeXV, II, 93 p.

klausimas buvo svarbi tema. Bet ji vystėsi ordinui nepalankioje atmosferoje. Priešui pulti ir jį niekinti gausiame Bažnyčios hierarchų ir Vakarų Europos krikščioniškos visuomenės kongrese — buvo dėkinga proga. Anas skubotas Žemaičių krikštijimas 1413 m. buvo panaudotas susirinkime prieš kryžiuočius. Vytautas (1415. XI.) atsiuntė į Konstancą 60 jau pakrikštytų Žemaičių bajorų. Jiems vadovavo du Vytauto didikai (Jurgis Gedgaudas, Jurgis Galminas) ir jo sekretorius lenkas Mikalojus Sepienskis.

Iš tolimo ir beveik nežinomo krašto pasirodymas delegacijos, kuri 1415.XII.4 d. buvo iškilmingai priimta Konstancos katedroje (kur vyko posėdžiai), atkreipė susirinkimo dėmesį. Po trijų mėnesių pilnaties posėdyje buvo paskaitytas ilgas Žemaičių skundas, vad. « Proposicio Samaytarum » [34].

Gana vaizdžiai, su įvairiais perdėjimais, plačiai buvo išdėstytos žemaičių patirtos skriaudos per kryžiuočių valdymo metus (1404-09). Viename iš ilgų posmų buvo taip pasakyta:

« Kryžiuočiai mus sunkiausiai spaudė, kasmet užstatan reikalaudami mūsų sūnų. O kai juos atsisakydavome duoti dėl to, kad jau pirmiau jie turėjo paimtų įkaitų, tada jie be jokio pasigailėjimo pagrobė mūsų žmonas, nepasitenkindami tuo, kad jau du šimtu vaikų turėjo paėmę įkaitais. Tris žymius bajorus su dviem moterimis sudegino, kitus su moterimis išvarė į Prūsus ... mūsų dukteris ir seseris išniekino, nesidrovėdami kryžiaus ženklo ... » [35].

« Proposicio Samaytarum » turėjo tikslą kryžiuočius apkaltinti, kad jie buvę « labiau kliūtis ir atstumianti užtvara tiems (žemaičiams), kurie buvo ir tebėra verti tyra širdimi vadintis išganingojo tikėjimo prieangiu » [36]. Tur būt, padedant Vytauto ir Jogailos sekretoriams, P. Vlodkovičiaus suredaguotas Žemaičių skundas nepaliko be įspūdžio.

Vienas iš žymių Bažnyčios susirinkimo narių, Ragūzos kardinolas Jonas Dominici, 1416 pavasarį buvo pareiškęs norą vykti į Žemaičius apaštalauti. Jį lydėti buvo pasisiūlę du vyskupai ir trys pranciškonai. Bet kardinolui išvykti atsirado įvairių kliūčių. 1416. VIII.11 d. Konstancoje buvo sudaryta antroji delegacija, kuri vyko į Žemaičius ir tęsė ten Vytauto ir Jogailos pradėtą krikščioninimo darbą.

---

[34] CEV, 1018-1024 p.; F. Doubek: *Skarga Żmudzinów i odpowiedź Zakonu niemieckiego z r. 1416*, AW, t. 7, 1930, 872-892 p.

[35] CEV, 1018 p.

[36] Ten pat.

d. *Medininkų vyskupijos įkūrimas.* — Patys Žemaičių atstovai buvo prašę jų kraštą atversti į krikščionybę ir įkurti jiems atskirą vyskupiją. Kad jų kraštas ir bažnytiniu atžvilgiu būtų laisvas nuo ordino įtakos, jie pasiūlė Žemaitijos krikštijimą pavesti Lietuvos ir Lenkijos valdovams, bei Vilniaus ir Lvovo vyskupams [37]. Jau Žemaičių delegacijai išvykus (1416.III.1), Konstancos susirinkimas nutarė: politiškai Žemaičių kraštas turįs priklausyti Vokietijos, o bažnytiniuose dalykuose — klausyti savo vyskupų. Vilniaus vyskupas Petras ir Lvovo arkivyskupas Jonas gavo iš susirinkimo įgaliojimus vykti į Žemaičius. Nesėkmingai ordino delegatai bandė priskirti savo atstovą ir būsimą Žemaitijos vyskupiją subordinuoti Rygos arkivyskupui.

Konstancoje pirmą kartą įvyko viešosios nuomonės persilaužimas buvusių pagonių naudai. Prieš Žalgirio kautynes Vakarai buvo gąsdinami rytų « saracenais ». Gausiame susirinkime aukštieji Bažnyčios hierarchai pamatė, jog rytų Europoje kryžiuočių jau nebebuvo galima laikyti vieninteliais kovotojais už krikščionybę. Konstancos dalyvius pavyko įtikinti, jog Vytautas ir Jogaila jau atstovauja krikščionims tose srityse, kur pagonybė ėmė nykti prieš ordino valią. O visuotinio susirinkimo naujai išrinktasis popiežius Martynas V pripažino pusbrolių nuopelnus. Paskyrė juodu Livonijos vyskupų globėjais ir suteikė jiedviem apaštališkųjų vikarų titulus žemiškuose dalykuose Naugardo ir Pskovo srityse [38].

Nelaukdamas Lvovo arkivyskupo pasirodymo, Vilniaus vyskupas jau 1416 metų rudenį su keliais Vilniaus kunigais ėmė Žemaičiuose krikštyti. Netrukus (1417.I.2 d.) Jogaila susirinkimui pranešė, jog apie 2000 vienų tik bajorų buvę pakrikštyta [39]. Krikštytiems bajorams teikiamos privilegijos turėjo būti žymus paskatas. 1417 vasarą krikštijimą tęsė drauge abu Konstancos susirinkimo delegatai. Juos Kaune pasitiko Vytautas, kuris drauge vyko į Žemaičius. Kunigaikščio parinktoje vietoje Medininkuose (Varnių srityje), kuriuos kryžiuočiai pažino iš savo žygių, buvo įkurta katedros bažnyčia. Pirmuoju Medininkų vyskupu Vytautas pasiūlė Vilniaus katedros kleboną, Motiejų iš Trakų. Šis, rodos, Livonijos vokietis, kaip pats Vytautas pabrėžė, mokėjo lietuviškai [40]. 1417. X.24 d. jis buvo konsekruotas vyskupu vienintelės diecezijos, kurią įkūrė bažnytinis susirinkimas. Jau 1416 m. Žemaičiuose buvo pra-

---

[37] Plačiau AnRŽ.

[38] A. Theiner: VMPL, II.

[39] CeXV. II, 9, 93 p.

[40] CeXV, II, 78 p. Motiejaus įpėdinis taip pat kalbėjo lietuviškai: *Liber Cancellariae Stan. Ciolek,* išl. J. Caro, atsp. iš: Archiv f. österr. Geschichte, t. 45, I, 1871, 106 p.

dėtos statyti parapijinės bažnyčios, kurių 1417 m. jau turėjo būti bent 8 (Vidukėje, Kaltinėnuose, Kelmėje, Raseiniuose, Luokėje, Ariogaloje, Veliuonoje ir Kražiuose).

Konstancoje ką tik likvidavus Bažnyčios schizmą, su pasitenkinimu buvo sutiktas platus atskaitomybės pranešimas, kurį 1418. II.1 d. davė abu žemaičiams krikštyti paskirtieji vyskupai. Popiežius Martynas V ir imperatorius, kuris iš džiaugsmo net verkęs, sveikino Jogailą [41]. Deja, gerą įspūdį apie Jogailos ir Vytauto nuopelnus krikščionybę platinant tarp lietuvių sudrumstė ordino ir jo šalininkų inspiruota vokiečių domininkono Falkenbergo knygutė, kurioje smarkiai buvo puolamas Jogaila. Lenkų delegatai būtinai reikalavo tą brošiūrą pripažinti eretiška. Bet kadangi jie padarė apgailėtinų išsišokimų, pagadino tą gerą įspūdį, kuris susirinkime buvo susidaręs posėdžių metu [42].

Nors be ordino pagalbos įvykdytas naujos Medininkų vyskupijos įsteigimas tuo pačiu silpnino jo pretenzijas į kraštą, tačiau pats Konstancos susirinkimas Žemaičių priklausomybės klausimo neišsprendė. Išklausęs abiejų įsipykusių pusių ilgų ginčų, bažnytinis susirinkimas tesugebėjo įkurti vyskupiją. Toliau kova dėl Žemaičių priklausomybės dar tęsėsi ketverius metus. Kryžiuočiai ir kaimynai valdovai derėjosi, ginčijosi, mobilizavosi, pagaliau priėjo prie karo.

ANDZIULYTĖ-RUGINIENĖ, M.: *Žemaičių christianizacijos pradžia*, atsp. iš Athenaeum, VII, Kaunas 1937. — BeGeDO, t. 2. — BEŁCH, St. J.: *Falkenberg*, SaPoM, t. 2, 1956, 165-192 p. — (") *Paulus Vladimiri and his Doctrine concerning International Law and Politics*, I-II, London 1965. — BELLÉE, H.: *Polen und die römische Kurie in den Jahren 1414-1424*, Osteuropa Forschungen, II, Diss. Berlin 1914. — DUNDULIS, B.: *Lietuvos konfliktas su ordinu dėl Žemaitijos sienų ir imperatoriaus atstovo B. Makros misija Lietuvoje 1413 m.*, IstV, t. I, 1958, 127-152 p. — (") *Lietuvos kova prieš kryžiuočius Konstanco bažnytiniame susirinkime (1414-*1418), VU, Ist.-Filolog. mokslų serija, t. 4, 1958, 5-25 p. — EHRLICH, L.: *Paweł Włodkowic i Stan. ze Skarbimierza*, Warszawa 1954. — HOLTZMANN, W.: *Die Gründung des Bistums Samaiten. Ein Beitrag zur Geschichte des Konstanzer Konzils*, Zeitschr. f. Geschichte des Oberrheins, N.F. 32, 1917, 70-84 p. — IVINSKIS, Z.: *Lietuvos vakarų sienos bei Klaipėdos klausimas Vytauto laikais*, NaR, nr. 120 ir 121, 1933, 371-373, 385-386 p. — (") *Konstancos susirinkimas*, LE, t. 12, 372-375 p. — (") *Žemaičių (Medininkų) vyskupijos įkūrimas (1417) ir jos reikšmė lietuvių tautai (1417-1967)*, LASD, t. 7, 55-132 p. (gausi bibliogr.). — JANULAITIS, A.: *Žemaičiai ir bažnytinis seimas Konstancijoje*, Praeitis, II, 1933,

[41] CeXV, II, 108 p.
[42] A. M. AMMANN: *Storia della Chiesa Russa*, Torino 1948, 126 p.

291-349 p. — KAUPAS, Vl. : *Die Presse Litauens*, I (Diss. München), Klaipėda 1932 (plačiai apžvelgia propagandinius raštus Vytauto laikais). — KLIAUSIS, Ig. : *Die Kirchenpolitik in Litauen unter Jogaila und Vytautas (1377-1421)*, Diss. Graz 1929, mašinr. VII + 117 p.). — KRASAUSKAS, R. : *Medininkų diecezijos įsteigimas ir aprūpinimas*, LE, t. 18, 93-95 p. — NIEBOROWSKI, P. : *Der deutsche Orden und Polen in der Zeit des grössten Konfliktes*, Breslau [2]1924. — PROCHASKA, A. : *Na soborze w Konstancyi*, RAU, t. 35, 1898, 1-100 p. — SEMKOWICZ, W. : *Pierwsze przywileje fundacyjne Witolda dla Kościoła na Żmudzi*, KH, t. 44, 1930, 348-355 p. — SPRINGMANN, K. : *Polen und der deutsche Orden zur Zeit des Konstanzer Konzils*, Diss. Freiburg i. Br. 1923. — SUŽIEDĖLIS, S. : *Vytautas Didysis ir Lietuvos christianizacija*, TK, nr. 7-8, 1930, 442-483 p. — (") *Veidu į Katalikų Bažnyčią*, Židinys, nr. 4, 1937, 441-453 p. — ŠLEŽAS, P. : *Lietuvos krikštas*, NaR, nr. 16, 1937, 345-351 p. — VÖLKER, K. : *Die Kirchenpolitik der Jagiellonen*, Zeitschr. f. Kirchengeschichte, t. 10, 1928, 357-368 p.

6. PASKUTINIAI BANDYMAI LIETUVAI IŠKOVOTI NAUDINGAS VAKARINES SIENAS IR MELNO TAIKA (1422).

Tuo metu, kai Konstancos susirinkime ordinas ir pusbroliai (Vytautas su Jogaila) ieškojo sau palankios opinijos, Livonijos magistras mezgė naujas derybas. Jis siūlė Küchmeisteriui atsisakyti nuo Žemaičių, dėl kurių tiek daug buvo kilę ginčų. Kova dėl tos žemės esanti tokia *sunki*, jog rizikuojama netekti kitų kraštų [1].

Tačiau kai abi pusi 1416.IX.15-17 vėl susivažiavo, jiedvi ir toliau kietai laikėsi tų pačių reikalavimų, kurie buvo žinomi nuo Torno taikos. Pusbroliai neatsisakė nuo Žemaičių, Sūduvos iki Mozūrijos sienos ir lenkiškų žemių (Niešavos, Michalavo, Pamario ir kt.) [2]. Valstybių galvos išsivažinėjo nieko nenutarusios [3].

Tuo tarpu Žemaičiai buvo dar labiau su Lietuvos valstybe sujungti bažnytinės organizacijos ryšiais. Gi Konstancos įgaliotiniai, kuriems buvo pavesta pagonis krikštyti ir vyskupiją įkurti, veikė ne ordino naudai ir ne jo vardu.

Tad su pasitenkinimu kryžiuočiai sutiko žinią, kai 1418 vidurvasaryje Raseinių, Medininkų ir Karšuvos srityse įvyko sukilimas. Ordino kronikininkas Posilgė ironiškai pastebėjo, kad « seną vilką yra sunku prijaukinti », nes žemaičiai savo « senoje klastoje » sudeginę bažnyčias, išvarę kunigus ir vyskupą [4].

---

[1] LUB, V, 120 p.

[2] CEV, 367 p.

[3] CEV, 369, 370-371, 374 p. Apie Veliuonos suvažiavimą žr. Posilgės kroniką SRP, III, 365 p.

[4] SRP, III, 376 p. (« Dy bewisetin ir alde tocke in desym somir, wend eyn alt wolff ist bose bendig zu machen »).

Vytautas pagal savo interesus ordinui apie sukilimą sakė tai, kas tuo metu jam atrodė reikalinga. Rašydamas vyriausiam magistrui, didysis kunigaikštis tenorėjo iškelti to maišto socialinį charakterį. Esą buvę sukilę prasti žmonės ir valstiečiai, kurie buvo atiduoti tarnauti bajorams. Vytauto žodžiais, be kitko, jų « nedidelis būrys patraukė į Klaipėdą, norėdami ten įsikurti ir apsigyventi »[5]. Tuo būdu valdovas, tur būt, norėjo nepraleisti progos priminti žemaičių teises į Klaipėdą, kuri tada buvo užpulta[6].

Reaguodami prieš pradėtas naujoves, susijusias su krikštijimu, ūkininkai savo pyktį matomai nukreipė prieš bažnyčias ir kunigus. Prie sukilimo savo rankas galėjo pridėti ir ką tik iš kalėjimo ištrūkęs Švitrigaila, kuris rado prieglobstį pas kryžiuočius[7]. Nors šie turėjo žinių, kad ordinui teikiant pagalbos dalis Žemaičių tijūnų būtų rėmę Švitrigailą, bet jie per daug nedrįso rizikuoti. Vytauto pastatytas Žemaičių seniūnas Kęsgaila Valimantaitis nukirto 60-čiai žymesnių sukilėlių galvas. Jų tarpe žuvo ir jų vadas Vaitenis[8].

Vytautui užbaigus trumpą Žemaičių sukilimo epizodą (1418. X.), vėl buvo pradėtos lietuvių ir lenkų derybos su kryžiuočiais. Šie, kaip ir 1414 m., sutiko atsisakyti Žemaičių su sąlyga, jei būtų palikta jiems tuomet priklausanti Klaipėda su pakraščiu prie jūros[9]. Bet ir Vytautas ir Jogaila tada vėl pakartojo tai, ką buvo pareiškę per Makros vedamą apklausinėjimą, būtent, kad Žemaičių sienos einančios Nemuno krantu iki Kuršių įlankos ir jūros.

Ginčui besitęsiant, popiežius ir imperatorius ėmė siūlyti savo tarpininkavimą. 1419 m. gegužės mėn. suvažiavimas Gnievkove, kur dalyvavo ir Martyno V legatas, Milano arkiv. Baltramiejus Capri, praėjo vėl nesėkmingai. Vytauto ir Jogailos išdėstytose taikos sąlygose buvo plačiai aiškinama, kokių sienų jiedu nori Žemaičiuose. Lietuvai buvo reikalaujama ne tik Sūduvos ir pajūrio iki Šventosios, bet ir Klaipėdos, « nes ji yra Žemaičių žemėje »[10]. Sutikdamas atsisakyti nuo Žemaičių, ordinas jokiu būdu nenorėjo atiduoti Klaipėdos, nes ji niekada nepriklausiusi Žemaičiams, o Kuršo žemei. Toms savo teisėms paremti kryžiuočiai sakėsi turį tvirtų dokumentų[11].

---

[5] CEV, 411-412, 439, 441 p. Plg. LUB, V, 403, 426, 448 p. Apie sukilimą plačiau žr. Z. Ivinskis : IvB, 94-106 p. ; Athenaeum, 1933, nr. 1, 35 p. ; t. p. 1935, 77-78 p.

[6] CEV, 408, 411 ; LUB, V, 403, 426 p.

[7] LUB, V, 448 p.

[8] CEV, nr. 822, 824, 883. Plg. KolLJ, I, 136 p.

[9] SRP, III, 379-380 p. ; plg. CEV, 257 p.

[10] RaCD, 237 p. (« prout est in terra Samaytharum »). Visą bylą žr. t. p. 237-239 p.

[11] RaCD, 239 p.

Pusbroliai tada vėl ėmė kryžiuočiams ginklu grasinti ir, sujungę savo kariuomenes, (1419.VII.) įsiveržė į Prūsus. Bet tikras karas neišsivystė, nes, tarpininkaujant popiežiaus legatui, buvo padarytos paliaubos.

Abiem pusėms sutikus, nesibaigiantis lietuvių ir lenkų ginčas su kryžiuočiais turėjo būti išspręstas imperatoriaus Zigmanto. Jam buvo pavesta duoti ištarmę apie Torno taiką. Kai Jogaila savo ir Vytauto vardu davė imperatoriui įgaliojimus, pusbroliai pasikliovė Zigmanto palankumu. Ypač jo tikėjosi Vytautas, nes su imperatorium buvo geruose santykiuose. Bet šio sprendimas Lietuvos ir Lenkijos valdovams buvo nelauktas.

Zigmantas norėjo patenkinti kryžiuočiams palankią Vokietijos visuomenę. Jis stengėsi paisyti ir nusistatymo imperijos kurfiurstų, kurie taip pat stojo už vokiečių ordiną. Labiausiai jis buvo susirūpinęs Čekuose prasidėjusiu husitų judėjimu ir laukė pagalbos iš Vokietijos kunigaikščių prieš lenkams gimingingus « heretikus ». Tad Vroclave (Breslave) 1420.I.6 per Reichstagą jis paskelbė savo sprendimą, kuriuo buvo patvirtinta Torno taika. Ordinas turėjo tuojau paimti vakarinį Sūduvos ruožą ir Žemaičių dalį — į vakarus nuo Raudonės įtakos į Nemuną iki Klaipėdos [12]. Visa kita Žemaičių ir Sūduvos dalis iki Nemuno turėjo atitekti ordinui po pusbrolių mirties. Zigmantas nepripažino nė Lenkijos teisių į ginčijamą Kulmą ir Pamarį.

Tokis imperatoriaus sprendimas, kuris kryžiuočiams daugiau pripažino, negu jie patys per paskutines derybas buvo užsiprašę, suerzino tiek Vytautą tiek Jogailą. Per susitikimą Dauguose patyrę ištarmę, jiedu esą rėkę ir raudoję, kaip du sužeisti liūtai [13]. Pusbroliai tuojau į Vroclavą pasiuntė savo protestus, kuriuos ten gabeno savo politinę karjerą pradedąs Zbignievas Olesnickis.

Ilgame savo laiške Vytautas išdėstė, jog žemaičiai yra ta pati lietuvių tautos dalis : « viskas yra viena, viena žemė ir tie patys žmonės » [14]. Jis pabrėžė, jog Žemaičiai nuo senovės didžiųjų kunigaikščių esą valdomi paveldėjimo teise. Iš prosenių teisėtai paveldėta tėviškė esanti ir tarp Lietuvos ir Prūsų gulinti Sūduva. Ordinui priskirtoje dykroje buvę žemaičių pilių. Tai teberodą « kalniukai » (mūsiškai « piliakalniai »).

Savo įprastu temperamentingumu Vytautas kreipėsi prieš ordiną tokiais žodžiais : « Kryžiuočiai yra svetimšaliai ir ateiviai iš

---

[12] StVW, I, 140-144 p. ; DlugO, XIII, 240-244 p. ; *Deutsche Reichstagsakten*, hgg. D. Kerler, B, VII, 1878, 399 p. — Plg. B. DUNDULIS : *Lietuvos sąjunga su husitais ...*, VUMD, t. 13, 1957, 60 p.

[13] DlugO, XIII, 245 p.

[14] CEV, 468 p.

Vokietijos. Jie užėmė prūsų kraštą, o dabar stengiasi ir mus, tikrus žemės paveldėtojus ir valdovus, jėga ir iškilmingais pareiškimais išvaryti ». Vytautas rašė, jog kol jis gyvas būsiąs, o taip pat ir jo įpėdiniai, niekada nuo tų žemių neatsisakysią [15].

Zigmantas vikriai teisinosi, jog jis sprendimą daręs žiūrėdamas ne bičiulystės, o teisybės. Jis — ne be pagrindo — priminė: kaip jis esą galėjęs kitaip išspręsti bylą, jeigu Vytautas ir Jogaila, « ordiną nugalėję ir priešo žemėje su ginklu stovėdami », patys sutiko jam pripažinti Žemaičius [16].

Abu valdovai tačiau kratėsi tokio sprendimo. Jogaila tuojau apeliavo į popiežių Martyną V, prašydamas panaikinti Vroclavo sprendimą. O Vytautui pasisiūlė galimybė imperatoriui už neprietelišką ištarmę atmokėti pačiu skaudžiausiu būdu. Lietuvos valdovas gavo progos įsikišti į husitų reikalus ir sudaryti Zigmantui sunkenybių Čekijoje, kurią šis stengėsi paveldėti po karaliaus Vaclovo mirties (1419).

Jogailai atsisakius priimti jam husitų siūlomą Čekijos karūną, veiklusis pusbrolis čekams parodė žymiai daugiau palankumo. 1421 m. sausio mėn. Varėnon atvykusiems husitų pasiuntiniams, kurie Vytautą kvietėsi savo karaliumi, šis davė aiškių vilčių. Su 5000-7000 vyrų jis nusiuntė Čekijon Jogailos brolio Kaributo-Dimitro narsų sūnų Zigmantą Kaributaitį, ten vadinamą tiesiog « Kaributu ». Šis veikė vardu « kviestojo Čekijos karaliaus Vytauto » (« postulati regis Bohemiae Vitoldi ») [17].

Kišdamasis į Čekijos reikalus ir tuo erzindamas imperatorių, Vytautas oficialiai savo nusistatymą grindė pastangomis sutaikyti husitus su Roma. Martynas V keliais atvejais ragino Vytautą pasitraukti nuo husitų. Popiežius skatino Gniezno arkivyskupą ir kitus vyskupus imtis žygio, kad jie Lietuvos kunigaikštį — net bažnytinėmis bausmėmis grasindami — kaip nors nuo « heretikų » čekų atitrauktų [18]. Kęstutaitis tačiau įtikinėjo popiežių, jog griežtumas prieš husitus nieko nepadėsiąs. Jis patarinėjo nuimti nuo jų ekskomuniką ir sueiti su jais į derybas [19].

Kai Vytautas imperatoriui jau tarėsi užtenkamai atmokėjęs, pagaliau su juo susitaikė. Jis atšaukė Zigmantą Kaributą, kuris beveik iki pat savo mirties (1435) — jau veikdamas Čekijoje savo iniciatyva [20] — nebenutraukė santykių su husitais. O kai tie maiš-

[15] CEV, 468 p.
[16] CEV, 474 p.
[17] Čekiškai: « českého krále požadaneho ... ».
[18] CEV, 551 p.
[19] CEV, 546 p.
[20] Plačiau B. DUNDULIS: *Liet. sąjunga su husitais*, 70 p. ir kt.

tininkai prieš imperatorių Vytauto politikai nebebuvo reikalingi, jis jų daugiau neberėmė. Husitų pasiuntinius 1424.IV.25 d. jis priėmė anksti rytą prie Gardino, sėsdamas į balną, ir jiems nedraugiškai prikišo husitų nenorą taikytis su Roma[21].

Po Vroclavo sprendimo paaštrėjo Vytauto ir Jogailos santykiai ir su ordinu. Bylą perkėlus Romon, Martynas V stengėsi pusbrolius sulaikyti nuo karo veiksmų. Jis darė žygių pataisyti Vroclavo sprendimą. Nuo 1420 porą metų darbavosi legatas Zeno, veltui bandydamas užsikirtusias puses suderinti. Diplomatinė kova dėl Žemaičių ir patogių vakarinių sienų pasiekė savo kulminacinį punktą.

Ordino magistras, be kitko, skundė popiežiui Vytautą, kad jis iš visų jėgų siekiąs užvaldyti Žemaičius tokiose ribose, kokiose jie anksčiau nebuvę. Jeigu Vytautas gautų Klaipėdą — skundėsi magistras, — Prūsų ir Livonijos žemės liktų perskirtos, ir tai reikštų « visišką ordino sunaikinimą » (« finalem ordini subversionem »)[22]. Ir pačioje Romoje sėdįs ordino prokuratorius J. Tiergard'as reiškė tą pačią nuomonę. Informuodamas vyriausią magistrą apie Vytauto pretenzijas į Klaipėdą, jis įtikinėjo, jog « ordinui būtų skriauda ir didelis nuostolis »[23]. Kai Žemaičių klausimas buvo svarstomas Romos kurijoje[24], Tiergardui labai rūpėjo, kad « karalius ir Vytautas su savo galybe niekados negautų » Klaipėdos[25].

Tuo metu Vytautas stiprinosi Žemaičiuose. Jam rūpėjo, kad ir bažnytiniu atžvilgiu Žemaičiai būtų laisvi nuo svetimų įtakų. Vyskupui jis pastoviai 1421.VI.22 d. užrašė įvairiuose valsčiuose žemių su valstiečiais ir su žvejybos teisėmis (Biržulio, Lukšto, Alsėdžių ežeruose)[26]. Prieš tai 1417 vyskupo išlaikymui tebuvo paskirta kasmet po 50 markių, po 10 statinių kviečių ir 10 statinių medaus[27]. Davė Vytautas žemių ir parapijų bažnyčioms. Bet tėra išlikęs vos vienas (Veliuonos) užrašas. Savo donacijomis didysis kunigaikštis, be kitko, norėjo užbėgti už kelio Kuršo vyskupui, kuris prašė didįjį magistrą iš naujai įkuriamos Žemaičių vyskupijos priskirti jam atitinkamą sritį[28]. Bet popiežius Martynas V, tuoj patvirtindamas (1421) Vytauto donacijas Medininkų vyskupijai, ją

[21] CEV, 632-633 p.
[22] CEV, 464 p.
[23] CeXV, II, 120 p.
[24] CeXV, II, 121 p.
[25] CeXV, II, 120 p.
[26] W. Semkowicz: *Pierwsze przywileje fundacyjne Witolda dla Kościoła na Żmudzi*, KH, t. 44, 1930, 384 p.; Z. Ivinskis: IvB, 96, 121 p.
[27] CEV, 393-394 p.
[28] LUB, V, 622-623 p.

paėmė savo globon ir uždraudė Livonijos ordinui Žemaičius užpuldinėti. Kaip paaiškėjo iš antrojo Medininkų vyskupo Mikalojaus Romedanskio konsekracijos aplinkybių (1427), popiežius naujam vyskupui įsakė savo priesaiką nusiųsti Gniezno arkivyskupui, jau tada įgijusiam metropolito teises į Medininkų vyskupiją.

Nuo 1420 m. Vytauto ir Jogailos kova dėl Žemaičiams patogios ir naudingos vakarinės sienos jau ėjo prie galo. Tęsiant nepabaigiamas derybas dar kartą Veliuonos suvažiavime (1420.IX.8), Vytautas gynė nuo Torno taikos žinomą Žemaičių ribų apimtį : Nemunas, Rusnė, žiotys, Kuršių Marės, jūra. Tai esančios senos ir tikros Žemaičių sienos [29]. Kryžiuočiams laikantis savo, kunigaikštis sutiko « taikos labui » (« propter bonum pacis ») atsisakyti nuo Klaipėdos su trijų mylių ruožu nuo jūros [30]. Tai reiškė projektą naujos sienos, kuri už dvejų metų buvo priimta prie Melno ežero. Bet Veliuonoje nieko nebuvo pasiekta, nes ordinas laukė sau naudos iš Romos tarpininkavimo. Jis, be to, per Veliuonos derybas nesutiko panaikinti visų jo iš popiežių ir imperatorių gautų raštų į Žemaičių žemę.

Kai visi mėginimai susitarti dėl sienų pasirodė bergždi, ginčą vėl turėjo spręsti ginklas. Trečią kartą po 1411 m. taikos Vytautas ir Jogaila 1422 pavasarį ėmė rinkti savo kariuomenę. Vidurvasaryje, 1422.VII.14 d. pasibaigus atvejų atvejais pratęsiamoms paliauboms, buvo pradėtas karas, ir pusbrolių kariuomenės, kaip ir 1410 m., susijungė prie Červinsko. Bet tokio ūpo kariauti, kaip prieš 12-ką metų, nebebuvo. Jogaila, pvz., būdamas Červinske, turėjo Lenkijos bajorijai praplatinti jos ikitolines privilegijas, nes ji grasino grįžti namo.

Ordino magistras taip pat nebuvo pasiruošęs karui. Kaip tik 1422.III.10 atsistatydino neryžtingas did. magistras M. Küchmeisteris, netekęs riterių pasitikėjimo ir sukėlęs prieš save miestiečių ir kitų kolonistų nepasitenkinimą (įsikūrė vad. « Driežų » sąjunga). Naujasis did. magistras Paulius Russdorfas negalėjo pastatyti didelės jėgos. Pusbroliams ėmus kariauti, ordino būriai silpnai tegalėjo priešintis, ir jie užsidarinėjo pilyse.

Karas susmulkėjo į eilę atskirų susirėmimų ir pilių apgulimų, kurių tik viena (Golubovas) tebuvo paimta. Du mėnesiu lietuvių ir lenkų kariuomenės naikino kryžiuočių valdas. Ištisos sritys Prūsų pietvakariuose buvo nudegintos. Ypač teriojo valakai ir totoriai. Veltui ordinas laukė pagalbos iš vokiečių kunigaikščių ir imperatoriaus, kuris buvo užimtas Čekijoje su husitais. Vienas pats

[29] CEV, 494 p. ; plg. Lites, II, 140 p.
[30] CEV, 494 p.

negalėdamas atsispirti didelei jungtinei jėgai, didysis magistras Russdorfas paprašė taikos. Ji buvo pasirašyta 1422.IX.27 d. lenkų karo stovykloje prie Melno ežero, arti upės Osos.

Po tiek ilgų ginčų ir ginkluotų konfliktų pagaliau buvo sutarta siena, kuri nuostabiu būdu, nežiūrint įvairių mėginimų ją pakeisti, patvariai išsilaikė penkis šimtmečius. Lietuvai atiteko žymi dalis Žemaičių ir Sūduvos dykros, o Lenkija gavo Niešavos kraštą.

Melno dokumente sienų nebuvo galima tiksliai išvesti, nes jos ėjo daugiausia per dykras bei miškų plotus be gyvenviečių. Aiškiau nusmaigstytos ribos tebuvo žymiai vėliau, pagrindan dedant Melno sutartyje paduodamą sienų aprašą.

Ilgai ginčijama Sūduvos dykra 1422 m. tapo padalinta. Sūduvių gyvento vakarinio ploto dalis atiteko ordinui. Bet Melno sutartimi iš Sūduvos girių Lietuva laimėjo nepalyginamai daugiau negu Vytautas buvo ordinui užleidęs Salyno taika (1398).

Senoje jotvingių žemėje siena ėjo pradedant nuo « Akmenų Brastos » (« Kamienny Brod ») Luko (Lycko) aukštupyje, aukščiau Grajevo ir Točilovo ežerų. Šiauriau ji kilo stačiai per tyrus į pusiau dalinamą Raigardo ežerą. Iš čia ji tęsėsi vėl per dykrą tiesiai į Preivosto (Prawdzisken) šilus, o iš ten tiesia linija į Merūniškius ir Vyštyčio ežerą, kuris liko ordino pusėje.

Sūduvos dykroje toliau siena buvo nužymėta upių krantais: visu Lieponos paupiu iki Širvintos upės ir šios krantu iki įtekėjimo Šešupėn. Šešupės krantu ji ėjo per girių masyvus. Jos žemupys paliekamas ordinui, nes nuo į vakarus pasukančios Šešupės siena tiesia linija į Nemuną buvo išvesta ten, kur priešais dešinėje Nemuno pusėje įteka Šventoji.

Žemaičių pusėje siena turėjo kilti Šventąja dvi mylias, paskui stačiai per dykrą į vakarus — Jūros upėn, ordinui paliekant Nemuną dviejų mylių ruože [31]. Jūros upės krantu siena pasislinko vieną mylią į šiaurę, ir toliau ji į vakarus per girių plotus pasuko taip, kad Nemunas, Rusnė ir Klaipėda — vis trijų mylių atstumu — nuo Nemuno ir Marių, buvo palikta ordinui.

Su Livonijos ordinu siena buvo pradėta į Baltiją įtekančia Šventosios upe, toliau paliekant « senas sienas » (« antiquos limites »). Bet tos senos ribos reiškė ne tas sienas, kai Žemaičių kraštas priklausė ordinui, o anas sienas, kurios buvo senovėje tarp Livonijos ir Žemaičių, Lietuvos ir Rusijos žemių [32].

Melno taika reiškė abipusį kompromisą. Abiejų pusių ilgai užkietėjusiai gintame plane pasiliko šis tas išbraukta, bet kai kas

---

[31] LUB, V, 880 p. (tekstas ten : 877-889 p.).

[32] LUB, V, 881 p.

buvo ir palikta. Kryžiuočiai turėjo Lietuvai atiduoti beveik visus Žemaičius. Jie buvo priversti amžinai atsisakyti nuo dešiniojo Nemuno kranto į rytus nuo Šventosios (ilgai ginčyta Veliuona).

Bet iš Vytauto ir Jogailos apibrėžto Žemaičių ploto, kurio ribas nuo Torno taikos jiedu atkakliai gynė, reikėjo ordinui atiduoti 3 mylių ruožą. Jis buvo labai svarbus, nes apėmė gerą dalį žemupių pagrindinės Lietuvos upės, jos žiotis ir Lietuvos valstybei patogų priėjimą prie jūros. Klaipėda, kaip pačių kryžiuočių statyta ir visada buvusi jų valdžioje, buvo palikta ordinui. Bet visas jos « hinterlandas » (Žemaičiai) buvo priskirtas didžiajai Lietuvos kunigaikštijai. Tuo būdu buvo stipriai susiaurintos ir Klaipėdos komtūrijos senosios sienos, kaip jos jau žinomosiš 1328 m. Teoretiškai jos buvo siekusios Žemaičių valdžioje esančių Minijos aukštupių. Lietuvai atiteko tuomet dar menkai naudingas pajūris nuo Palangos iki Kuršo Šventosios. Bet tas siaurutis žemės lopelis — Žemaičių žemės kylio pats smaigalys — negailestingai skėlė vokiečių ordino valstybę į dvi dalis. Ordino žemių nedalomumas ties Palanga amžinai buvo perkirptas.

Nors Melno sutartimi nustatytos sienos išsilaikė penkis šimtus metų, tačiau toji taika pradžioje ramybės dar neatnešė. Pergamente apytikriai nužymėtų ribų nukaišymas dar XVI amž. buvo priežastimi ilgai nusitęsusių pasienio ginčų.

Kad ir kompromisinė Melno taika, kurią panaikinti ordinas tuojau pat dėjo pastangų, reiškė jam didelį smūgį. Pačiame akte apie kryžiuočius su pažeminimu buvo pareikšta neigiama nuomonė. O kad nebekiltų naujų ginčų, ordinas turėjo grąžinti visus dokumentus, liečiančius Lietuvai ir Lenkijai pripažintas žemes. Visi kiti Melno sutarčiai prieštaraują užrašai bei privilegijos buvo paskelbti nustoję savo galios. Kilusius nesusipratimus turėjo spręsti drauge abiejų pusių atstovai.

Ordinas tačiau, tikėdamas atgauti prarastas pozicijas, nenorėjo vykdyti susitarimų, juo labiau kad aiškų nepasitenkinimą reiškė vokiečių kunigaikščiai, matydami skriaudžiamą savo globotinį. Melno taikos sąlygų įžeistas jautėsi ir pats imperatorius, nes buvo anuliuoti jo sprendimai (Budoje 1412, Vroclave 1420). Zigmantas taikėsi tačiau su Jogaila (1423), kai šis pažadėjo jį remti prieš sunkiai įveikiamus husitus.

Priversti susivažiuoti Veliuonoje su Vytautu ir Jogailos atstovais (1423.V.), didysis magistras ir Livonijos magistras ieškojo formalių priekabių sutartį sugriauti. Bet jiedviem nepasisekė įrašyti punkto, kad Melno taikos sutartį patvirtintų popiežius. Tad ji buvo beveik po metų ratifikuota. Pačių sienų tada galutinai nepavyko išvesti, nes tarp ordino ir lenkų atsirado naujų nesutarimų

ir ginčų. Jie erzino Vytautą, kuris labiausiai Melno taika buvo patenkintas. Ilgų ir kruvinų karų nuvargintai Lietuvai reikėjo ramybės. Iki pat savo mirties toliau Kęstutaitis palaikė su ordinu gana draugiškus santykius.

Lenkai tuo tarpu su ordinu (nuo 1423) tęsė ginčą dėl pasienio malūno Liubičo (prie Drevencos upės). Paverstas tvirtove, tas malūnas abiem pusėm buvo svarbus karinis punktas. Aniedviem besiginčijant, Vytautas perpyko ir žadėjo, jeigu lenkai toliau priešintųsi atiduoti Liubičą, kryžiuočiams savo keliu perleisti Palangą [33]. O toje vietelėje ordinas kaip tik labiausiai troško pataisyti sieną, kad nebūtų nukirstas tiltas į Livonijos valdas.

Ordinas jau galėjo skaitytis su galimybe, kad iš Vytauto laimės tą jam taip reikalingą pajūrio lopelį, kuris vėliau šimtams metų išsaugojo, kad ir nedrąsų, lietuvių sąlytį su jūra, taip romantiškai XIX amž. įpintą į XIV amž. Lietuvos istoriją. Pagal Bychovco kroniką, Kęstutis esąs Palangos pajūryje sutikęs vaidilutę Birutę [34], būsimą Vytauto motiną. « Birutės » kalnas Palangoje tapo viena žymiausių tos vasarvietės įžymybių.

Jogaila, kuris 1427 m. atvyko prie Palangos pirmą kartą pamatyti jūros [35], keliais atvejais laiškuose priminė pusbroliui, kad jokiu būdu ordinui nedovanotų tokios svarbios vietos kaip Palanga, kuri esanti Lietuvai vienintelis priėjimas prie jūros. Jeigu jau kunigaikštis norįs ordinui užrašyti žemės, greičiau galįs dovanoti jam plotą Rusijoje, bet ne Palangą [36]. « Jeigu atiduosi Palangą kryžiuočiams — įsakmiai rašė Jogaila Vytautui, — turės dėl to verkti Lietuvos ir Žemaičių žemės (gyventojai) ir patsai valdovas » [37].

Kai lenkai su Jogaila, kuris sienų reikalu buvo kietesnis už Vytautą, užsispyrė dėl Liubičo, Vytautas jau ketino už poros dienų išduoti « tam mažiukui pakraščiui ir ruoželiui vandens » dokumentą, nes jis mažiau reiškiąs negu didžiojo Lietuvos kunigaikščio garbė [38]. Lenkai nusileido : Liubičo malūnas buvo atiduotas kryžiuočiams, tačiau su sąlyga, kad jo nepaliktų tvirtove [39].

Melno taikos sienos liko nepakeistos. Jų reviziją ordinas stengėsi padaryti jau Švitrigailos laikais. Bet visos viltys nepasitvirtino. Vėlesni projektai irgi pasiliko neįgyvendinti.

---

[33] CEV, 714, 720 ; LUB, VII, 269 p.
[34] PSRL, t. 17.
[35] CEV, 781 p. (Jogaila « vor nicht merre gesehen hat »).
[36] CEV, 727 p.
[37] CEV, 728 p.
[38] CEV, 728. Plg. Z. Ivinskis : *Kovos bruožai dėl Žemaičių ir jų sienų*, 90-91 p.
[39] DlugO, XIII, 337 p. ; RaCD, 320 p.

BeGeDO, t. 3, dalis 1. — DUNDULIS, B. : *Lietuvos sąjunga su husitais kovoje prieš vokiečių feodalų agresiją 1420-1422 m.*, VUMD, t. 13, 1957, 59-84 p. — FORSTREUTER, K. : *Die Entwicklung der Grenze zwischen Preussen und Litauen seit 1422*, AF, t. 18, 1941, 50-70 p. (daug bibliogr. ir Karaliaučiaus archyvo duomenys). — IVINSKIS, Z. : *Driežų sąjunga*, LE, t. 5, 184-185 p. — (") *Küchmeister Michael*, LE, t. 13, 265-266 p. — (") *Melno taika*, LE, t. 18, 172-175 p. — (") *Russdorf Paul von*, LE, t. 26, 170-171 p. — KROCHNERT, E. : *Die deutsch-russische Grenze von Eydtkuhnen bis Soldau. Mit Benutzung von Archivalien des Königsberger Staatsarchivs*, Mitteil. d. litterar. Gesellsch. Masovia, t. 18, 1913, 80-133 p. — LÜCKERATH, C. A. : *Paul von Rusdorf. Hochmeister des Deutschen Ordens 1422-1441*, Quellen u. Studien z. Gesch. des D. O., Bd. 15, Bad Godesberg 1969. — SROKOWSKI, St. : *Granica Prus Wschodnich, jej przebieg, powstanie i znaczenie*, Bellona, t. 15, 1933, 471-494 p. — ŠLEŽAS, P. : *Vytauto D. kovos dėl Žemaičių ir Klaipėdos*, NaR, nr. 18, 1932, 409-412 p. — (") *Klaipėdos miesto istorijos bruožai 1252-1466*, Mūsų Žinynas, 1933. — ZAJĄCZKOWSKI, St. : *Studja nad procesami Polski i Litwy z zakonnem krzyżackim w latach 1420-23*, AW, t. 12, 1937, 282-403 p. (įdomi medžiaga iš laikotarpio, kai veikė legatas Zeno ir byla buvo užvesta Romoje).

7. LIETUVOS VALSTYBINGUMO STIPRINIMAS. VYTAUTO SANTYKIAI SU LENKIJA IR HORODLĖS AKTAI

Vytauto laikais buvo sėkmingai išspręstas ilgą laiką Lietuvai kabojęs vokiečių ordino pavojus. Išskyrus gana retas tarpukares, per visą XIV amžių tik ginklas tetvarkė dviejų amžino karo stovyklų santykius. Nuo XV amž. pradžios, šalia karinių žygių, vis labiau iš abiejų pusių buvo įtrauktos platesnės kovos priemonės: priešui kenkianti propaganda atsišaukimais Vakaruose, skundai pas popiežių ir imperatorių ir Konstancos susirinkime.

Toje kovoje prieš ordiną, šalia Jogailos ir jo kanceliarijos, stengėsi neatsilikti ir Vytautas [1]. Įtemptos pastangos prieš bendrą priešą Vilniaus ir Krokuvos valdovų interesus suartino ir jųdviejų draugystę dar labiau surišo ir palaikė per tris dešimtmečius. Gera dalimi ryšy su ana kieta kova reikia vertinti ir Vytauto santykius su Lenkija. Jo politiniame veikime ryškėjo iš vienos pusės nepaliaujamos pastangos savo valstybę vis stiprinti ir didinti. Tačiau su Lenkija, kurios pagalba Lietuva galėjo jau skelbtis esanti katalikiška, Vytautas negalvojo nutraukti ryšių. Iš sąjungos su Lenkija, iš vad. « unijos » jam buvo naudinga sau traukti politinę naudą.

[1] Plg. Vl. KAUPAS : *Die Presse Litauens*, I, 1932 (plačiai nagrinėja Vytauto atsišaukimus ir skundus).

Su antru grįžimu iš ordino (1392) Astrave Vytautas laimėjo žymiai tikresnę padėtį negu po pirmojo susitaikymo (1384)[2]. Jaunystės konfliktai nebesikartojo. Kęstutaičio ir Algirdaičio santykiai išsilygino. 1382 metų kalinys gavo sau prideramą vietą. Jau iš karto 1392 Vytautas Lietuvoje užėmė daug žymesnę vietą negu po 1387 buvo gavęs Skirgaila. Per devynmetį Vytautas įsistiprino, atstatė Lietuvos valstybingumą rytinėse kunigaikštijose.

Nors teisiniai titulai Lietuvoje tada dar nebuvo nusistovėję[3], tačiau iš eilės dokumentų matyti, jog karalius save skaitė vyriausiu Lietuvos valdovu (« supremus dux »). Karalystės reikalams atsidėjęs Krokuvoje, jis nedaug tegalėjo parodyti dėmesio, kas dėjosi plačioje Kunigaikštijoje. Tad čia Kęstutaitis galėjo labiau išvystyti savo valdžią. Gyvenimas nuėjo savo keliu. Vytautas darėsi vis labiau nepriklausomas. Iš paprasto vietininko virto jis tikru viešpačiu. Kas buvo surašyta Astravo akte, darėsi negyva raidė. Pirmą kartą 1395, santykiuose su užsieniu, Vytautas vadinosi didžiuoju kunigaikščiu[4]. Tiesa, titulai dar ir toliau, dėl teisinių normų trūkumo, painiojosi. Tik nuo 1411 Vytautas jau pastoviai ėmė vadintis didžiuoju kunigaikščiu[5].

Savo valstybėje jis elgėsi visai savarankiškai. Jis perkeldinėjo ar šalino sritinius kunigaikščius, jų vietoje sodindamas sau ištikimus vietininkus. Pats titulas, kuriuo Lietuvoje Karūnos lenininkas turėjo vadintis, jam nerūpėjo. Nors ir būdamas Jogailos vietininku, iš tikrųjų elgėsi jis kaip didysis kunigaikštis ir drauge naudojosi pusbrolio parama. Ruošdamasis į totorius svarbiam žygiui, kuriam Vytautas buvo reikalingas ir lenkų pagalbos, atsisakė jis ir nuo Lietuvos bajorų jam suteiktos karaliaus garbės Salyno suvažiavime[6].

Netikėtas smūgis stepėje tačiau užlaužė Vytauto siekimus. Šitaip pasitaikė proga Lenkijai ir jos karaliui sunormuoti santykius su veržliu Kęstutaičiu. Lemtingąją vasarą (1399) buvo, be to, mirusi dar ir karalienė Jadvyga. Pabrėždama Vytauto priklausomumą, prieš mirtį ji buvo pareikalavusi iš jo sau metinio mokesčio už karaliaus jai užrašytas žemes didžiojoje Lietuvos kunigaikštijoje[7]. Bet ir Jogaila, kuris Lenkijon buvo nuėjęs užkuriais, tuoj

---

[2] Žr. aukščiau 308 p.

[3] Plg. A. Šapoka: *Valstybiniai Lietuvos Lenkijos santykiai Jogailos laikais*, rink.: Jogaila, 226-227 p.

[4] CEV, nr. 117.

[5] A. Šapoka: *Valst. Liet. Lenk. sant.*, 227 p.

[6] Žr. aukščiau 326 p.

[7] SRP, III, 219 p. (« czins gebin alle jerlichin »).

po karalienės mirties turėjo sunkumų ir abejonių, ar nereikės sugrįžti Lietuvon.

Kai paaiškėjo Lenkijoje paties našlio karaliaus padėtis jo naudai, turėjo būti tiksliau aptartas ryšys su Karūna ir plačių Lietuvos žemių, kurias kandidatas į Krokuvos sostą jau prieš 15 metų buvo žadėjęs « amžinai prišlieti » prie Lenkijos. Pagaliau ir Vytautui buvo svarbu Lietuvoje turėti aiškiai pripažintą padėtį, kai Švitrigaila vis kėlė galvą ir stengėsi iš Kęstutaičio paveržti valdžią. Mat, šis Algirdaitis tarėsi daugiau turįs teisių Lietuvai valdyti negu jo pusbrolis [8]. Tuo metu, kai Krokuvon į antras Jogailos vestuves rinkosi kiti giminės bei kunigaikščiai, jauniausias jo brolis iš Podolės spruko pas ordiną [9].

Buvo dar ir kitų priežasčių. Šalia rūpesčio vėl sustiprinti savo susvyravusią įtaką rytuose, reikėjo Kęstutaičiui kuriuo nors būdu iš ordino atsiimti prarastus Žemaičius. Šitaip dėl kelių priežasčių po Vorsklos susidarė nauja politinė situacija, kurios pasėkoje Vilniuje 1401.I.18 buvo surašyti du dokumentai (Vytauto ir Lietuvos bajorų). Lenkijos ponų aktas buvo sudarytas už trijų mėnesių (1401.III.11) Radome. Paties karaliaus dokumentas nėra išlikęs [10].

Klaidingai kartais į Vilniaus — Radomo aktus, kurie paprastai « unija » vadinami, žiūrima kaip į Vytauto pažeminimą ir Lietuvos valstybingumo susilpninimą [11]. Iš esmės tačiau Vilniaus sutartimi, kurią lenkai, nužymėdami tolimesnius Karūnos ir didžiosios kunigaikštijos santykius, Radome patvirtino, niekas Vytautui nepasikeitė. Jam buvo formaliai pripažintas, jo paties faktiškai iki tol iškovotas, didžiojo kunigaikščio titulas. Vytautas, kuris tuo tarpu buvo reikalingas Jogailos pagalbos, gavo savarankiškai visą Lietuvos valstybę valdyti iki savo mirties.

Lenkija norėjo pabrėžti Vytauto priklausomumą, kad jis yra tik « ex parte regni Poloniae supremus dux Lithuaniae » [12]. Po jo mirties didžioji kunigaikštija turėjo grįžti Lenkijos karalystei. Bet kokios dinastinės Vilniaus valdovo viltys turėjo baigtis su jo mirtimi, juo labiau, kad Vytautas neturėjo palikuonių. Apie juos 1401 aktuose nėra nė žodžio. Tačiau paties Vilniaus kunigaikščio teisės nuo to nesiaurėjo. Kaip tik Vilniaus susitarimų metu Vytautas jautėsi visos Lietuvos valdovas. Tad jis 1401 m. pradžioje priiminėjo iš kunigaikščių (Drucko, Jono Algimanto, Zaslaulio) tokius

[8] SRP, III, 244 p.

[9] Žr. aukščiau 329 p.

[10] AUPL, nr. 38, 39, 44.

[11] A. I. Barbašev: *Vitovt i ego politika (do 1410)*, 1885, 105 p. — HrIU, IV, 127 p. — J. Caro: *Geschichte Polens*, III, 1869, 211 p.

[12] AUPL, nr. 38; LUB, IV, nr. 1479.

paklusnumo raštus [13], kurie po Kriavo akto buvo surašomi tik Krokuvai, t. y. Jogailai ir Jadvygai.

Kai Vytautui tada buvo garantuota egzistencija Lietuvos valstybės su jai priklausančiomis rusų žemėmis, drauge buvo žiūrima, kad unijos ryšys nenutrūktų po pusbrolio mirties. Lenkijos bajorai Radome, sutikdami su Lietuvos bajorų akto reikalavimu, pasižadėjo sau nesirinkti naujo valdovo be žinios ir pritarimo Vytauto ir jo bajorų, jeigu Jogaila anksčiau mirtų, nepalikęs įpėdinio (tada jis dar buvo bevaikis).

Pagal 1401 aktus, tik su Vytautu ir Lietuvos bajorais sutarus, tegalėjo būti išrinktas naujas Lenkijos karalius. Vytautui mirus tačiau lietuviai pasižadėjo sau nesirinkti naujo valdovo, bet grįžti prie Lenkijos. Jogailai pritarus, buvo išskirtos žemės tik Vytauto broliui Žygimantui ir Onai Vytautienei. Bet jai mirus tačiau ir tos žemės turėjo atitekti karaliui.

Kriavo aktą sudarant tedalyvavo tiesioginiai Gedimino giminės kunigaikščiai. Algirdaičių ir Kęstutaičių savitarpio kovos tačiau į viešąjį gyvenimą vis labiau pašaukė bajorų luomą, kuriuo Vytautas ėmė remtis. Gausiai apdovanojami žemėmis ir joms priklausomais valstiečiais [14], « Vytauto bajorai » darėsi jo politikos artimieji bendradarbiai. Gausus jų būrys dalyvavo Salyno suvažiavime (1398) ir buvo liudininkais Žemaičius atiduodant ordinui [15].

Vilniaus susitarimuose pirmą kartą Lietuvos istorijoje buvo surašytas Lietuvos bajorų aktas. Ten minimas Vilniaus vyskupas Jokūbas, Vilniaus dvaro maršalas Stanislovas Čepurna ir trys žymieji seniūnai : Vilniaus — Manivydas, Kriavo — Goštautas, Ašmenos — Astikas [16]. Jie turėjo būti ne tik liudininkais, bet ir garantuotojais, kad visa tai, kas aktuos surašyta, bus vykdoma.

Į Vytauto politinius žygius ir sutartis daugiausia buvo įtraukta bajorija iš tikrosios Lietuvos. Taip galėjo atsitikti ne vien todėl, kad Vytautas savo politikoje apskritai labiau rėmėsi lietuviškų žemių bajorais. Viešajame gyvenime katalikų bajorams tada buvo pripažinta pirmoji vieta.

Po Vilniaus — Radomo aktų Vytautas, kuriam sunku buvo apipiaustyti sparnus, vėl elgėsi savarankiškai. Jis turėjo dar kelis kartus pažadėti laikytis 1401 metų susitarimų. 1403.VI.19 d. jis žadėjo be Jogailos žinios nedaryti su ordinu jokios sutarties. 1404 m. pavasarį Racią̧že atnaujinus taiką su ordinu, Vytautas turėjo

---

13 AUPL, nr. 40-43.

14 Plg. Z. Ivinskis : IvB, 94-107 p.

15 RaCD, 253-257 p.

16 AUPL, nr. 39, 37-38 p.

duoti naujus ištikimybės raštus. 1404.XI.20 d. jis tvirtino savo ankstyvesnius pažadus, o 1405 ir 1406 m. vėl žadėjo nesitraukti nuo 1401 m. unijos, pažymėdamas, jog po jo mirties visos jo paties žemės, kaip ir jo nukariauti plotai, atiteks Jogailai ir jo įpėdiniams[17]. Bet Vytautą supančioti buvo sunku. Ypač savarankiškai jis elgėsi savo rytų politikoje. Tad per dvylika metų (1401-1413) Lietuvos valstybingumo vystymesi buvo padaryta naujos pažangos.

Lietuvos ir Lenkijos santykiams apibrėžti reikėdavo kokios nors stambesnės politinės priežasties. Po stepės smūgio sekė Vilniaus — Radomo aktai, po Žalgirio laimėjimo ir Torno taikos — Horodlės susitarimai. Bet ir Horodlės aktus, kaip 1401 m. dokumentus, pagimdė dar keletas kitų priežasčių.

1413 m. rudenį Horodlėje (ant Bugo upės, į pietus nuo Lietuvos Brastos) įvyko bendras Vytauto ir Jogailos ir jųdviejų valstybių bajorų suvažiavimas. Spalių 2 d. ten buvo surašyti trys dokumentai (1. bendras Jogailos ir Vytauto, 2. Lietuvos bajorų-didikų ir 3. Lenkijos ponų)[18], kurie Lietuvos ir Lenkijos unijos istorijoje iki pat 1569 pasiliko patys reikšmingiausieji aktai.

Kaip buvo prieita prie sudarymo naujų unijinių aktų, kurie iš dalies turėjo reikšti ateityje reikalingą įvykdyti programą, nėra žinoma. Neliko jokių žinių, ar prieš tai buvo įvykę kokie pasitarimai ar suvažiavimai. Abu valdovai didelę žiemos dalį 1412-1413 m., kai B. Makra Kaune vykdė savo sunkią arbitro misiją[19], leido drauge. Su ordinu dėl sienų nesiliaują ir smarkūs ginčai, iš kurių galėjo išaugti naujas karas, reikalavo tolimesnio pusbrolių bendradarbiavimo. Tai ir laikoma viena iš pagrindinių priežasčių Horodlės suvažiavimo, kuriame abi valstybi vokiečių ordinui, jo karingam magistrui Henrikui von Plauen, kaip ir imperatoriui Zigmantui, demonstravo savo vienybę. Ypač kryžiuočiai turėjo matyti, jog abi valstybi esančios neperskiriamos, nes jas skaldyti buvo ordino ir jo rėmėjo Zigmanto rūpestis nuo pat XIV amž. galo. Jau pačiame Vytauto ir Jogailos akto įvade yra pasakyta, jog abi valstybi jungiasi, norėdamos apsaugoti Lietuvos žemes nuo vokiečių ordino ir jo sąjungininkų puolimų bei jų kėslų.

Horodlės aktais dar kartą buvo norima pasauliui parodyti, jog didžioji Lietuvos kunigaikštija jau yra katalikiška. Tai turėjo būti atsakymas į ordino propagandą, vis Vakarų Europoje skelbiančią, jog Lietuva tebesanti perdėm pagoniška. Todėl Horodlėje

---

[17] AUPL, nr. 46-48.
[18] AUPL, nr. 49-51.
[19] Žr. aukščiau 345-347 p.

sąmoningai vėl buvo naujai užtikrintos (plg. 1387 m. privilegiją) Lietuvos katalikų Bažnyčiai ir jos dvasininkams tokios teisės, kokias dvasiškija turėjo Lenkijoje.

Horodlės dokumentų svarbiausieji punktai buvo politiniai. Kai Vilniaus aktuose (1401) didžiosios kunigaikštijos egzistencija tebuvo laiduota iki Vytauto mirties, Horodlėje buvo sutarta, jog unijoje su Lenkija savarankiška didžiojo kunigaikščio institucija turi išlikti ir po Vytauto mirties. Bet didžiosios Lietuvos kunigaikštijos luomai (bajorai) negalėjo sau rinktis kito didžiojo kunigaikščio, kaip tik tą, kurį paskirs — su Lietuvos ir Lenkijos luomais susitaręs — karalius Jogaila ar jo įpėdiniai. Panaši teisė tačiau pripažįstama ir Lietuvos bajorams, jeigu Jogaila mirtų be vaikų ir teisėtų įpėdinių, kurių tada karalius dar neturėjo. Jogailos mirties atveju lenkų ponai negalėjo sau išsirinkti karaliaus be Vytauto ir Lietuvos bajorų žinios. Charakteringa, kad šitų dviejų rinkiminių nuostatų nėra Lenkijos ponų akte.

Po Vytauto mirties turėjo išlikti atskira didžioji Lietuvos kunigaikštija, tačiau toji valstybė turėjo būti unijoje su Lenkija. Valdovų dokumente tuo reikalu yra įsakmiai paminėti beveik tą patį reiškią vienas į kitą panašūs veiksmažodžiai. Kalbėdamas apie Lietuvos santykį su Lenkija, Jogaila minėjo, jog jis didžiąją kunigaikštiją « Lenkijos karalystei įsavinome, inkorporavome, sujungėme, suvienijome, sujungėme, surišome » (« regno nostro Poloniae apropriavimus, incorporavimus, conjunximus, univimus, adjunximus, confoederavimus »). Toliau karalius, norėdamas užtikrinti nuo kryžiuočių ir kitų priešų dar didesnį Lietuvos žemių saugumą, pažymėjo, jog Lietuvos žemes « įterpiame ir amžinai prijungiame » (« invisceramus et perpetuo annectimus ») prie Lenkijos. Šitaip buvo norima Lietuvą išlaikyti su Karūna unijoje, ir tas sujungimas jau niekada negalįs būti atšauktas ir sugriautas [20].

Lietuvos ir Lenkijos ponų aktai, nieko neminėdami apie valstybių sujungimą, akcentavo tačiau savitarpinę paramą, karinę sąjungą. Reikalaudami iš lietuvių, kad jie nepradėtų « prieš bet ką jokio karo, nesikreipę ir nesiklausę mūsų ar mūsų palikuonių patarimo », « Lenkijos karalystės prelatai, ponai ir kilmingieji » pažadėjo ir patys nepradėti jokio karo, « nesikreipę ir nesiklausę patarimo minėtųjų Lietuvos žemių ponų ir kilmingųjų » [21].

Horodlės aktai turėjo savyje prieštaraujančių elementų. Šalia pastangų ateičiai išlaikyti ir apsaugoti didžiąją Lietuvos kunigaikštiją, ryškėjo kita kryptis, priešinga savitam Lietuvos valstybin-

[20] AUPL, nr. 51, 63-64 p.
[21] AUPL, nr. 53-54.

gumui. Aktuose yra svarbių nuostatų, kuriais Lietuva, būdama junginyje su Karūna, savo institucijomis ir apskritai santvarkos bei socialiniu atžvilgiu turėjo jai panašėti. Iš tos srities Horodlėje buvo padaryta reikšmingų nutarimų.

Svarbiems savitarpio reikalams aptarti abiejų valstybių kilmingieji turėjo rinktis Liublinan ar Parčovan į bendrus suvažiavimus, iš kurių, berods, turėjo išaugti lyg ir pastovus « parlamentas ». Šitas bandymas tačiau ilgam neturėjo praktiškos reikšmės. Kiekvienos valstybės seimai atskirai posėdžiaudavo, ir paskui buvo tariamasi per delegacijas, arba delegacijos būdavo siunčiamos į seimus.

Daug svarbesnis buvo tačiau lietuvių bajorų adoptavimas. 47 lietuvių bajorų bei didikų šeimos, kurių dauguma davė didžiajai Lietuvos kunigaikštijai žymius pareigūnus ir ištikimus Vytauto politikos ramsčius, formaliai buvo lenkų bajorų adoptuotos, t. y. buvo priimtos į lenkų bajorų (riterių) korporacijas ir gavo jų šeimų herbus. Nors Lietuvos bajorai savo akte įsakmiai pareiškė, jog iš lenkų ponų gautieji — bajoriškumo požymiui įrodyti — herbai iki tol Lietuvoje nebuvę vartojami, tačiau yra tikra, kad jau prieš 1413 Lietuvos bajorai yra turėję savo specialius ženklus [22]. Tik jie dar nebuvo įgiję Vakarų Europos kilmingųjų (riterių) herbų reikšmės.

Wł. Semkowicz'ius yra atskirai ištyrinėjęs genealogiją, politinę ir socialinę reikšmę visų tų kilmingųjų didžiosios Lietuvos kunigaikštystės giminių, kurioms buvo suteikti lenkų herbai. Jų tarpe buvo Vilniaus vaivados Manivydo giminė, Vytauto gausiai žemėmis apdovanota; Trakų vaivada — Jaunutis Valimuntaitis; tai pačiai giminei priklausė Rumbautas ir Kęsgaila Valimuntaitis. Herbus taip pat gavo naujai paskirtieji Vilniaus ir Trakų kaštelionai (pilininkai) Minigaila ir Sunigaila. Toliau buvo paeiliui išskaičiuotos giminės: Nemiras, Astikas (Ostiko — kunigaikščių Radvilų giminės pradžia), Butrimas, Galiguntas, Biliminas (kunigaikščių Radvilų giminė), Koreva, Visigirda, Mantigirda, Tautigirda, Goštautas, Kulva, Butautas, Jodatas, Kala, Rimvidavičius, Gineta-Kunevičius, Daukša, Beinoras, Rokutavičius, Getautas, Daugėla, Mingėla (Minigel), Vilkolevičius, Sangava, Sakas, Načka, Tvirbutas, Monstvila (Monstywild), Višginas (Wyszygin), Daneikavičius, Mąstautas (Mostold), Daukantavičius, Sesnikavičius, Rodvilas (Dodywil), Kočanas, Mikuža (Mikusz), Gerdutas, Čupa, Kušulavičius, Sukavičius, Evildas. 47-tuoju Horodlės akte yra įrašytas Surgutis (Surgut de Reschynski).

Herbais ir savo platesnėmis teisėmis Lenkijos kilmingieji, dėdamiesi tarpininkais, masino ir prie savęs labiau traukė Lietuvos

[22] Žr. Z. Ivinskis: *Horodlės aktai*, LE, t. 8, 310 p.

bajorus. Nuo Horodlės aktų ėmė pamažu ryškėti abiejų valstybių luomų bendradarbiavimas, jų siekiamas solidarumas. Nors Kazimiero laikais Lietuvos ir Lenkijos kilmingieji priėjo prie tokių aštrių konfliktų, kad dalis Lietuvos bajorų esą net herbus grąžinę [23], tačiau išsikovoti sau tas pačias teises ir privilegijas, kokias turėjo Lenkijos luomai, vis labiau rūpėjo Lietuvos kilmingiesiems. Horodlės aktais buvo padėti pirmieji pradai Lietuvos bajorijos lenkėjimui. Lenkų herbų priėmimas dar nebuvo jokia nauja nobilitacija, t. y. nerciškė Lietuvos bajorų naujo pakėlimo į kilminguosius. Jis nedaug iš pradžių tekeitė ir jos ponų socialinę padėtį. Jis padėjo tačiau pirmuosius pamatus ano meto Lietuvos ir Lenkijos visuomenės (bajorijos) suartėjimui.

Horodlės aktai, anot O. Balzerio, išsaugojo Kriavo susitarimus ir nubrėžė planą, pagal kurį turėjo ateiti Liublino unija [24]. Iškeliant Lietuvoje bajorų luomą ir, Lenkijos pavyzdžiu, didinant jo teises, Horodlėje drauge buvo stengiamasi vienodinti Lietuvos ir Lenkijos socialinę struktūrą ir artinti Kunigaikštiją prie Karūnos santvarkos. Panašiai kaip ir Lenkijoje, Lietuvoje turėjo būti įvestos vaivadijos, pilininkai (pilių komendantai) ir lenkiška teismų organizacija. Pradžiai Horodlėje tebuvo paskirti vaivados ir pilininkai tik tikrojoje Lietuvoje, būtent Vilniuje ir Trakuose. XVI amž. buvo užbaigtas visos kunigaikštijos padalinimas į vaivadijas ir pavietus, drauge, Lenkijos pavyzdžiu, įvykdant ir teismų reformą (1564-1566).

Po Horodlės unijos keliolika metų Lietuvos ir Lenkijos santykiai nesikeitė. Asmeniškas pusbrolių bendradarbiavimas ir toliau išliko pastoviai glaudus. Jiedu nieko svarbaus nedarė vienas antro nesiklausę. Iki Melno taikos vis drauge jiedu kovojo ir prieš ordiną. Šalia karaliaus Vytautas atsistojo kaip lygus valdovas, kurio įtaka Lenkijoje vis labiau buvo jaučiama. Ten Vytautas turėjo savo gerbėjų ir šalininkų, per kuriuos vykdė savo nusistatymus. Įgijęs pasitikėjimo, Vytautas kišosi į Lenkijos vidaus reikalus, sprendė ten apie vietų skirstymą aukštiems pareigūnams. Su įtakingu pusbroliu karalius vis tardavosi ir pats jo patarimų klausdavosi [25]. Taip buvo iki Melno taikos metų. Su pačiu Jogaila tačiau Vytauto santykiai, jeigu neskaityti Liubičo malūno epizodo [26], išliko beveik tokie pat glaudūs iki 1429.

---

[23] PSRL, 17, 545 p.

[24] O. Balzer: *Unia horodelska*, 1913, 32 *p*.

[25] CEV, nr. 1198, 1240, 1242, 1243. Plg. A. Prochaska: *Dzieje Witolda*, 1914, 306-308 p.

[26] Žr. aukščiau 361 p.

Lenkijoje tačiau, išnykus bendrajam pavojui iš ordino pusės, po 1423 ėmė kilti nauji politikos vairuotojai. Krokuvos vyskupui Zbignevui Olesnickiui ir broliams Szafraniecams vadovaujant, atsirado Vytautui priešingų ponų grupė. Jo santykiai su Lenkija ėmė gesti. Naujiesiems Lenkijos politikams nepakeliui buvo perdaug išaugęs Lietuvos savarankiškumas ir paties Vytauto autoritetas, galįs pakenkti unijos ryšiui.

AUPL, nr. 49-51. — BALZER, O. : *Unja horodelska,* 1913. — HaU. — IVINSKIS, Z. : *Horodlės aktai,* LE, t. 8, 309-311 p. — KolLJ, I, 108-125 p. — KRASAUSKAITĖ, M. : *Die litauischen Adelsprivilegien bis zum Ende des 15. Jhs.,* Leipzig 1927. — KUTRZEBA, St. : *Unia Polski z Litwą,* rink. : PiL. — SEMKOWICZ, W. : *Braterstwo szlachty polskiej z bojarstwem litewskim w unii horodelskiej 1413 r.,* rink. : PiL. — (") *O litewskich rodach bojarskich zbratanych z szlachtą polską w Horodle,* Miesięcznik Heraldyczny, 1914 ; tęsinys : Rocznik Towarz. heraldycznego, VII, 1924-1925. — ŠAPOKA, A. : *Valstybiniai Lietuvos Lenkijos santykiai Jogailos laikais,* rink. : Jogaila, Kaunas 1935 185-266 p. — VISKONTAS, A. : *Vytautas D. L. K. ir Gardelio unija,* Lietuvių Tauta, IV.

8. PASKUTINIS VYTAUTO DIDŽIOJO VALDYMO DEŠIMTMETIS IR JO VAINIKO KLAUSIMAS [1]

a. *Vytauto laimėjimai rytuose.* — Taigi naujiesiems lenkų politikams nepriimtinas buvo perdaug išaugęs Vytauto autoritetas ir jo glaudus bendradarbiavimas su Jogaila. Tačiau abu jau 70 metų perkopę senukai vis dar neturėjo vyriškų įpėdinių. Pagaliau Jogaila iš ketvirtosios žmonos, Alšėnų kunigaikštytės Sofijos, kurią jam Vytautas prieš karaliaus tarybos nusistatymą įpiršo, nuo 1424 m. susilaukė vienas po kito dviejų sūnų, Vladislovo ir Kazimiero.

Vytautas jau ne tik nedalyvavo nė vienose Jogailos vaikų krikšto iškilmėse, bet neatsiuntė nė pasiuntinių. Nefigūravo jo vardas nė krikšto tėvų sąrašuose, nors ten netrūko ir kryžiuočių magistro ir eilės kardinolų. Santykius dar labiau atšaldė ir nesutikimus tarp Lenkijos ir Lietuvos padidino griežtas Vytauto įsikišimas į intymų reikalą, būtent skleidžiamos paskalos apie Jogailos žmonos Sofijos neištikimybę.

Kai Jogaila rūpinosi savo sūnaus įpėdinystės pripažinimu Lenkijoje, buvo užakcentuota, jog Vytautui ir Lietuvos didikams sutinkant, jis turės teisių ir į Lietuvos žemes. Vytauto politinė galybė tuo tarpu buvo aukščiausiame laipsnyje. Jis galėjo (nuo

[1] Šie paskutinieji trys skyriai iš dalies buvo išsp. LE, t. 34, 384-390 p.

1409) Vakaruose atlikti eilę žygių, nes po amžinosios Ugros taikos su žentu Vosylium I rytuose pavojai buvo sustabdyti [2]. O paskutiniame savo gyvenimo dešimtmetyje Vytautas parodė didelės energijos tvarkyti rytų erdvei, kurios jis niekada neišleido iš akių.

Jau po Žalgirio kautynių, kurios rytų tautoms padarė didelį įspūdį, laimėtojai pusbroliai iškilmingai lankė rytinę didžiosios Lietuvos kunigaikštijos dalį [3]. Iš Vilniaus juodu pro Dauguvos miestus (Polocką, Vitebską) pasuko į pagrindinę Lietuvos valstybės rytų upę Dneprą. Nuo Smolensko, kur su Riazanės kunigaikščiu pas Vytautą atvyko iš Maskvos ir jo duktė Sofija, pusbroliai su vingiais plaukė iki Kijevo.

Dar ordino pabėgėlis būdamas, Vytautas buvo laimingai išleidęs tą savo dukterį už Vosyliaus, ir iš giminystės su Maskva ieškojo sau politinės naudos. Kalitos ir Doniečio veiklumo neturinčiam Vosyliui uošvio kaimynystė tačiau nebuvo lengva našta. Iš vienos pusės jis stengėsi išlaikyti savo žemes ir neužleisti Lietuvai svyruojančių Maskvos pakraščių valdų, iš antros pusės — giminystė varžė jį ir užbrėžė politinio veikimo ribas. O ankstyva Vosyliaus mirtis Vytautui padėjo savo įtaką išplėsti ir Maskvos žemėse [4].

1422 m. pas Vytautą viešėjo jo duktė su savo sūnum Vosylium II ir metropolitu Fotijumi [5]. O kitais metais pats žentas pavedė sūnų Vosylių, kitus vaikus ir žmoną uošvio globai, tą pavedimą pakartodamas 1425 m. jau mirties patale. Atrodė, kad žilagalviui 75 metų seneliui Vytautui gali realizuotis Algirdo užbrėžtos idėjos — Vilniaus valdovui užvaldyti visą Rusiją. Tai buvo įdomus epizodas. Bet Vytautas jau buvo sulaukęs 75 metų ...

Po Melno taikos Vytautas turėjo savo rytų žygiams laisvas rankas. Jau 1424 vasarą (VI.22) jis rašė ordino magistrui Rusdorfui [6], jog buvęs numatęs žygiuoti į Pskovą, bet žygį atidėjęs dėl Čekijos reikalų, Jogailai prašant. Vėliau trejus metus iš eilės (1426-1428) jis rengė tolimus ir jo vardą išgarsinusius žygius Rusijon. 1426 žygis į Pskovą pasibaigė tos respublikos kontribucija. Dar garsesnis buvo 1427 m. žygis į rytus, kuriame Vytautas nuėjo už Smolensko į Okos pakraščius iki Kalūgos, Tulos ir Riazanės. Vienas po kito jam lenkėsi rusų kunigaikščiai, tapdami jo vasalais. Jie teikė jam brangiais kailiais, šilko audiniais, arkliais ir kitais daiktais brangias dovanas, apie kurias su nuostaba kryžiuočių

[2] Žr. aukščiau 321-322 p.
[3] CeXV, II, nr. 58.
[4] K. Avižonis: *Vosylius I*, LE, t. 34, 539-541 p.
[5] PSRL, 8, 91 p. — Plg. KolLJ, I, 140 p.; Ig. Jonynas: *Vytauto šeimyna. Vytauto duktė Sofija*, Praeitis, II, 1933, 231-242 p.
[6] CEV, 659-660 p.

magistrui pranešinėjo čia juokdario vaidmenyje prie Vytauto besisukinėjąs žvalgas Henne [7]. 1428 m. per sunkiai praeinamas balas ir miškus Vytautas prasiskynė sau kelią į turtingą D. Naugardo respubliką ir iš jos išreikalavo didelę kontribuciją. Ištisiems dešimtmečiams Vytautas užtikrino Lietuvai taiką rytuose ir santykiuose su totoriais. Bet šioji Vytauto galybė ir įtaka nepatiko Lenkijai, kuri vėl su ordinu turėjo ginčų. Tuo tarpu Vytautas, sprendžiant iš gausių laiškų, su ordinu buvo nuoširdūs draugai ir nebesidomėjo Lenkijos rūpesčiais.

b. *Vytautas gina Lietuvos nepriklausomybę ir nori vainikuotis.* — Nors kronikininkas J. Dlugošas, ilgametis kanceliarijos viršininkas, mus gana tendencingai informuoja apie to laiko Vytauto ir Lenkijos santykius, tačiau nėra abejonės, jog Lenkijoje labai buvo susirūpinta iškilusia Vytauto galybe ir ieškota progos užakcentuoti Didž. Lietuvos kunigaikštijos priklausomybę nuo Karūnos. Susitvenkęs skaudulys tarp abiejų valstybių turėjo pratrūkti Vytauto vainikavimą vykdant (1429), kai Vytautas sukvietė Lucko suvažiavimą [8]. Gausūs ir platūs laiškai [9] rodo, jog Vytautas prieš lenkų nusistatymą gynė visos Lietuvos reikalus ir jos nepriklausomybę, nepakęsdamas D. L. kunigaikštijos žeminimo. Savo mokytojo Olesnickio įtakoje Dlugošas yra neteisingai suvedęs Vytauto vainiko klausimą tik į jo asmeninius interesus ir ambicijas; tai kritiškai yra įrodyta [10]. Vytautui užgaunanti pasirodė Jogailos laikysena, kuris, pradžioje pritaręs Vytauto vainikavimuisi [11], paskui atsistojo skersai kelio. Jogaila bandė teisintis, kad Vytautą įžeidžiąs laiškas (iš Krokuvos — imperatoriui Zigmantui) buvęs parašytas be karaliaus žinios [12]. Vytautui tai davė progos Jogailą kaltinti, jog jis jau visai patekęs savo patarėjų įtakon, nenorįs jų pašalinti ir nesirūpinąs turėti geresnių.

Visos aplinkybės taip susidėjo, kad Vytautui jėga reikėjo vainiką išsikovoti. Kai imperatorius (Romos karalius) pranešė, jog esąs parengęs du vainikus (Vytautui ir jo žmonai), lenkams pavyko įtikinti popiežių Martyną V, kad jis sulaikytų Vytauto vainikavimą.

---

[7] CEV, 798-799 p. — Plg. A. Prochaska: *Juokdarys Henne pas Vytautą,* Vairas, nr. 12, 1930, 212-218 p.

[8] Z. Ivinskis: *Lucko suvažiavimas,* LE, t. 16, 491-493 p.; MLTE, II, 475 p.

[9] CEV, 814-818 p. ir kt. iki 948 p.

[10] A. Sarnes: *Zur Kritik des XI. Buches der Historia Poloniae des Johannes Dlugosz. Witold und Polen in den Jahren 1427-1430,* AM, t. 30, 1893.

[11] PSRL, 17, 525 p. (Bychovco kronika).

[12] CEV, 814-815, 823-824, 836-838 p.

Romos kurija buvo įsitikinusi, kad tik abiejų pusbrolių sutarimas tegalės sutramdyti husitų plitimą Čekijoje [13]. Kai lenkai, vesdami savo griežtą akciją, rėmėsi teisiniais motyvais, išplaukiančiais iš vad. « unijos », popiežius turėjo savo religinius motyvus. Jis ne tik neleido Vytautui vainikuotis, bet uždraudė aplinkiniams vyskupams dalyvauti tose iškilmėse. Beveik visuose to laiko laiškuose, kaip matyti ir iš humanisto Pr. de Comitibus Aquae Vivae ilgo rašto [14], Vytautui buvo prirašoma daug pagarbos žodžių, pripažįstami jo dideli nuopelnai, aukštinamas ir keliamas jo vardas, tačiau primenama, kad jis negriautų taikos su Lenkija ir susilaikytų nuo vainiko.

c. *Lenkai trukdo Vytautui vainikuotis iki pat jo mirties.* — Šitokioje įtemptoje atmosferoje lenkai ginklavosi. 1430 m. kovo mėn. įvykusiame lenkų bajorijos suvažiavime Jedline, norėdamas įgyti daugiau palankumo, Jogaila davė jai seniau geistas privilegijas, kai bajorija pažadėjo po Jogailos mirties vieną iš jo sūnų pripažinti karaliumi, kuris turėjo tapti ir Lietuvos valdovu. Jedlino suvažiavimas, be to, nutarė jokiu būdu Lietuvon nepraleisti delegacijos, kuri ruošėsi Vytautui vežti vainikus, o pas Vytautą buvo nutarta dar kartą pasiųsti lenkų delegaciją, kuri jį atkalbėtų nuo vainiko. Bet savo politiniame veikime Vytautas nepriklausė tokiems, kurie nuo savo linijos nuolaidžiai trauktųsi. Tai rodo jo laiškai imperatoriui Zigmantui ir ordino magistrui : neleidimas vainikuotis Vytautui reiškė ne tik jo asmeninės laisvės suvaržymą, bet ir pastangas « mūsų kraštą pavergti » [15].

Visą 1430 vasarą Vytautas šiam nepaprastam aktui ruošėsi, kai imperatorius jį gynė Romoje : Vytauto vainikavimasis visai nekenkiąs Lietuvos ir Lenkijos sąjungai. Iškeldamas Vytauto nuopelnus krikščionybei, imperatorius priminė, jog popiežius esąs blogai informuotas ; juk tik tuomet, kai Vytautas ir jo įpėdiniai nebūsią nė kieno vasalais, Vytauto vainikavimas galėtų atnešti krikščionybei daug naudos. Tuo tarpu imp. Zigmantas pirma išsiuntė teisininkų delegaciją, kuriai vadovavo Vienos univ. dr. Baptista Cigala [16]. Ji turėjo išsklaidyti Vytauto abejones dėl ceremonialo ir išaiškinti, jog karaliaus vainikavimuisi popiežiaus sutikimas nesąs reikalingas. Vainikavimas — kaip Zigmantas jau 1430.VII.4 d.

---

[13] Žr. Pr. PENKAUSKAS : *Vytautas Didysis ir jo Čekijos politika Venceliui mirus*, atsp. iš Židinio, 1930.
[14] CEV, 879-885 ir 885-886 p.
[15] Pvz., CEV, 814-815, 836-838, 918-919, 921, 935 p.
[16] Plg. KolLJ, I, 158-159 p.

buvo rašęs — esąs civilinis aktas, kur vyskupo patepimas, kaip bažnytinė ceremonija, nesąs būtinas. Nurodydamas eilę pavyzdžių, kur krikščionių karaliai atlieką vainikavimąsi be vyskupiško patepimo, Zigmantas, kaip ir jo delegacija, turėjo įrodyti, jog Vytautui vainiką galįs suteikti ir Romoje nevainikuotas imperatorius, t. y. jis pats. Cigalos delegacija turėjo sugriauti tezes, kurias savo traktate buvo iškėlę Krokuvos profesoriai, įrodinėdami, jog Zigmantas neturįs teisės niekam suteikti vainiko.

Kada jau tarp Lenkijos ir Lietuvos sklido karo gandas, lenkai, nebegalėdami Vytauto sulaikyti nuo vainiko — nes ir vainikavimo terminas 1430.IX.8 d. Vilniuje buvo numatytas — prie atitinkamų kelių valstybės pasieniuose išstatė kariuomenės būrius, saugančius pravažiavimą. Vienas tų būrių, Jono Czarnkowskio vadovaujamas, sugavo Cigalos delegaciją, atėmė diplomus ir vainikavimo reikšmę aiškinančius laiškus, delegatus apmušė ir paleido ordino žemėse.

Tuo metu susirinkę Vilniuje daug kunigaikščių ir kitų svečių laukė IX.8 d. iškilmės ir Vytauto triumfo. Lenkai dar labiau sustiprino sargybas, kad nepravažiuotų delegacija, kuri vežė vainikus. Išgirdę apie pasienio trukdymus, tie pasiuntiniai su vainikais grįžo Vokietijon. Vainikavimas susitrukdė. Iš Švč. Mergelės šventės IX.8 d. vainikavimo data buvo perkelta į šv. Mykolą (IX.29), bet ir tada vainikų vis nebuvo. Svečiai ėmė skirstytis namo, tačiau Vytautas dar nebuvo nustojęs vilties tapti karaliumi. Dar X.13 d., t. y. lygiai 14 dienų prieš savo mirtį, rašydamas Zigmantui, Vytautas priekaištavo, kad tas neišpildęs pažadų ir laiku neatsiuntęs vainikų. Tuo tarpu Jogaila drauge su Olesnickiu atvyko į Vilnių. Kai Jogailai ėmė aiškėti, jog Vytautui mirus Lietuva teks vienam iš jo sūnų, buvo jau linkęs vainikavimui nesipriešinti. Bet visai kitaip buvo galvojama Lenkijoje.

Iš Vilniaus Vytautas su Jogaila išjojo X.17 d. į Trakus. Pakelyje Vytautas nukrito nuo arklio ir į Trakus buvo nuvežtas jo žmonos vežime. Iš patalo daugiau nebepakilo. Pagal Dlugošo idilišką aprašymą, Vytautas prieš mirtį (X.27) Lietuvą pavedęs Jogailai ir liepęs jam nuo iždo ir pilių atiduoti raktus. Lenkų istorikas J. Puzinas (Puzyna), kuris nuošalus nuo oficialiosios nacionalinės lenkų istoriografijos krypties, 1914 m. savo disertacijoje apie Švitrigailą bandė įrodyti, jog Vytautas miręs nenatūralia mirtimi, t. y. lenkų (Jogailos?) nunuodytas [17]. Tačiau trūksta duomenų ir šaltinių, kad būtų galima šią prielaidą, kurią J. Puzinas taip aktyviai gynė, išvystyti į dėmesio vertą tezę.

---

[17] Žr. tą ištrauką Židinyje, nr. 8-9, 1930, 180-181 p.

BARBAŠEV, A. : *Vitovt. Poslednie dvadcat' let knjaženija (1410-1430)*, St. Peterburg 1891. — DUNDULIS, B. : *Lietuvos kova dėl valstybinio savarankiškumo 15 amž.*, Vilnius 1968. — EKDAHL, S. : *Der Krieg zwischen dem Deutschen Orden und Polen-Litauen im Jahre 1422*, ZfO, t. 13, 1964, 614-651 p. — GIDŽIŪNAS, V. : *Vytauto kovos dėl valdžios ir pastangos tapti Lietuvos karalium*, Karys, 1973, 221-228, 266-273 p. — IVINSKIS, Z. : *Vytauto karūnacija ir jos reikšmė lietuvių tautai*, Mūsų Žinynas, nr. 9, 1938, 323-340 p. — KONČIUS, J. : *Vytautas the Great, Grand Duke of Lithuania*, Miami, Florida 1964, 171-184 p. — ŁOWMIAŃSKI, H. : *Witold wielki książe Litwy*, Vilnius 1930. — PfiW. — PLATONOV, S. F. : *Geschichte Russlands vom Beginn bis zur Jetztzeit*, Leipzig 1927, 112-135 p. — PROCHASKA, A. : *Dzieje Witolda w. księcia Litwy*, Vilnius 1914. — (") *Znaczenie niedoszłej koronacji Witolda*, AW, I, 1923, 337-351 p. — SARNES, A. : *Zur Kritik des XI. Buches der Historia Poloniae des Johannes Dlugosz. Witold und Polen in den Jahren 1427-1430*, AM, t. 30, 1893. — ŠLEŽAS, P. (red.) : *Vytautas Didysis*, Kaunas 1930.

9. VYTAUTO DIDŽIOJO DARBAI KULTŪRINĖJE SRITYJE

a. *Vytauto nuopelnai religinėje srityje.* — Beveik keturi dešimtmečiai Vytauto valdymo reiškia didelį kultūrinį persilaužimą Lietuvoje, nors Vytautas pirmoje eilėje buvo politikas. Kultūrinis palikimas, kurį jis iš tėvų paveldėjo, buvo nedidelis, o politinę naštą jis, kuriam jo valstybė buvo didžiausia vertybė, gavo gana didelę. Tad ir kultūrą jis tiek teugdė, kiek ji tarnavo ir buvo naudinga jo valstybei.

Kad suskeldėjusios pagonybės, kurios Vytauto tėvas dar laikėsi, nebebuvo galima apginti, Vytautui jau jaunystėje buvo paaiškėję. Nors nuo senelio Gedimino vis intensyviau buvo vedamos derybos dėl krikšto, tačiau tik Vytauto laikais tebuvo rastas taikingas būdas priimti krikščionybę ta pačia forma, kurią priešas ordinas skelbė. Bet Lietuvos krikščioninimas glaudžiai buvo susietas ryšiais ir aktais bei privilegijomis naujai krikštytiems lietuvių bajorams, buvusiems pagonims, pradedant nuo pat Kriavo akto. Šitaip susietas Lietuvos krikščioninimo klausimas sukomplikavo patį Vytauto norą susilpninti uniją su Lenkija ir vesti galutinę kovą dėl nepriklausomybės. Galutinis unijos sulaužymas būtų reiškęs baisią Vytauto nuodėmę visų Vakarų krikščionių, ypač Romos kurijos, akyse. Tai būtų davę progos vokiečių ordinui vesti vėl kietą propagandą prieš Lietuvą.

Supratęs krikščionybės naudą, Vytautas aktyviai rūpinosi ją plėsti, ir kaip Lietuvos krikščionintojas, šalia Jogailos, turi jis žymių, o gal ir žymesnių nuopelnų. Nusipelnė jis ne tik įsteigdamas

ir aprūpindamas Medininkų vyskupiją, bet taip pat organizuodamas eilę parapinių bažnyčių Lietuvoje. Toje srityje Vytauto garbė ir garsas žmonių atmintyje buvo tiek pasklidęs, kad dar ir daugelis vėliau įsteigtų bažnyčių savo pradžią kildindavo iš Vytauto.

Neįvertinti liko Vytauto nuopelnai Rytų ir Vakarų Bažnyčių suvienijimo srityje [1]. Dar Konstancos susirinkime Vytauto vardu tą klausimą rūpestingai kėlė metropolitas Gr. Camblakas.

Nors viduramžinis vienuolynų steigimo įkarštis jau buvo praėjęs ir Lietuvoje jis nebesuvaidino tada savo būdingo kultūrinio vaidmens, Vytautas įkurdino benediktinus S. Trakuose, atkeldamas juos iš Maž. Lenkijos (Tynieco). Paprastai Vytautui priskiriama Kaune ne tik parapinės bažnyčios (dabar bazilikos), bet ir pranciškonų įkūrimas, nors šiaip jau pranciškonai turėjo Lietuvoje žymių savo veikimo pėdsakų iš anksčiau.

Ar kur nors Vytauto laikais Lietuvoje prie parapinės bažnyčios veikė kokia mokyklėlė, reikia abejoti. Teminima tik Vilniaus katedros mokykla, apie kurią jau daugiau žinių yra iš Kazimiero laikų. Paties Vytauto vardas tegali būti rišamas labiau su politiniais žygiais ir karo laimėjimais, tačiau palyginti skurdi tuometinė švietimo būklė negalėjo būti kliūtis 1930 m. per iškilmingą Vytauto mirties 500 m. minėjimą suteikti žymioms kultūrinėms institucijoms (Kauno univ., naujai ten pastatytam Kultūros muziejui ir kt.) Vytauto Didžiojo vardą. Tik matuojant ano laiko matu tegalima suprasti, kodėl tada visa Lietuvos kultūra turėjo būti nukreipta militarine kryptimi.

b. *Vytauto darbai materialinėje bei socialinėje srityje.* — Materialinėje srityje su Vytauto vardu ar jo laikotarpiu yra rišamos eilės miestų gautos Magdeburgo teisės [2], suteikimas žydams Lietuvoje privilegijų [3], pakėlimas Lietuvos užsienio prekybos (Hanza Lietuvoje), suintensyvinimas naujų mūro pilių statybų, plačiai užsimotas monetų kalimas [4]. Ar iš tikrųjų Vytauto epochai gali būti priskirtos pirmosios pabūklų liejyklos [5] ir bažnytinių varpų, trūksta autentiškų įrodymų.

Tikresnių duomenų yra apie Vytauto mūrinių pilių statybas, kurių žymiausias jo garbės ir pasididžiavimo statinys buvo Galvės

---

[1] Žr. *Bažnytinė unija,* LE, t. 2, 309-313 p.

[2] Žr. V. Trumpa: *Magdeburgo teisė,* LE, t. 17, 63-64 p.

[3] Z. Ivinskis: *Lietuva ir žydai istorijos šviesoje,* Aidai, nr. 10, 1971, 438-446 p.; nr. 1, 1972, 24-30 p.

[4] Žr. Karys, J. K.: *Pinigėliai,* LE, t. 23, 19 p.; (") *Senovės lietuvių pinigai,* Putnam 1959.

[5] Žr. *Artilerija, Lietuvos art. istorija,* LE, t. 1, 299-300 p.

ežero salos pilis [6], kurioje 1414 apsilankė Burgundijos riteris Ghillebert de Lannoy. Vytautas, kuris jau 1388 m. Gardino žydams buvo davęs privilegiją, bus ten pastatęs ne tik naują mūro pilį, bet ir gyvenamuosius rūmus. Berods, Vytauto laikais buvo dar mūrais sustiprinta Medininkų pilis. Jo valdymo pradžioje turėjo būti pastatyta taip pat mūrinė Lydos pilis. Jam priskiriama ir restauravimas mūrinių Vilniaus pilių.

Eilę metų praleidęs Prūsuose, Vytautas buvo ten prisižiūrėjęs daug mūro pilių. Jam pradėjus Lietuvoje valdyti, apie 1399-1408 m. kryžiuočiai buvo užsimoję perstatyti savo senas pasienio pilis [7] ar naujai pastatyti mūrines pilis prie Nemuno [8], nekalbant jau apie žinomas ordino pilių statybas laikinai gautuose Žemaičiuose [9]. Tarp Vytauto ir ordino toje srityje prasidėjo savotiškas lenktyniavimas, nes Vytautas irgi norėjo užimponuoti naujomis statybomis.

Socialinėje srityje Vytauto epocha paliko dar žymesnių pėdsakų. Vytautas ne tik daug žemių ir jų valstiečių išdalijo jam ištikimai tarnaujantiems kilmingiesiems, bet reikšmingai yra prisidėjęs prie bajorų luomo sustiprėjimo ir stipresnio susiformavimo. XIV amž. bajorų politinis vaidmuo dar buvo nežinomas arba labai menkas. Kriavo aktą sudarant tedalyvavo tiesioginiai Gedimino giminės kunigaikščiai. Tačiau Algirdaičių ir Kęstutaičių savitarpio kovos į viešąjį gyvenimą vis labiau šaukė kilminguosius, kuriais Vytautas ėmė remtis. Gausiai apdovanojami žemėmis ir joms priklausomais valstiečiais [10], vadinami « Vytauto bajorai » liko jo politikos artimieji bendradarbiai. Gausus jų būrys dalyvavo Salyno suvažiavime (1398), kur Vytautas buvo jų apšauktas karaliumi. Vilniaus susitarimuose (1401) pirmą kartą Lietuvos ir Lenkijos unijų istorijoje buvo surašytas Lietuvos bajorų aktas. Ten minimas Vilniaus vysk. Jokūbas Plichta, Vilniaus dvaro maršalas Stanislovas Čupurna ir trys žymieji Vytauto seniūnai : Vilniaus — Alb. Manivydas, Kriavo — J. Gostautas, Ašmenos — Astikas. Jie turėjo būti ne tik liudininkai, bet ir garantai, kad visa tai, kas aktuose surašyta, bus vykdoma. Į Vytauto politinius žygius ir sutartis daugiausia buvo įtraukti kilmingieji iš tikrosios Lietuvos. Vakarinių valstybės dalių gyventojai, lietuviai kunigaikščiai, didikai ir

---

[6] P. Reklaitis : *Trakai, Naujieji*, LE, t. 31, 375-384 p.

[7] Žr. R. Krasauskas : *Ragainė*, LE, t. 24, 415-417 p. ; Z. Ivinskis : *Trakų Galvės ežero salos pilis*, VDKMM, I, 168 p.

[8] Žr. R. Krasauskas : *Tilžė, istorija*, LE, t. 31, 189-190 p.

[9] Žr. Z. Ivinskis : *Dubysos pilis*, LE, t. 5, 215 p. ; (") *Friedeburg*, LE, t. 6, 397 p. ; (") *Königsburg Žemaičiuose*, LE, t. 12, 342 p.

[10] Plg. K. Jablonskis : *Nauji Vytauto laikotarpio aktai*, Praeitis, II, 1933, 375-411, 427-428 p.

bajorai buvo tikrieji Vytauto bendradarbiai. Sudaromuose žymesniuose aktuose vis daugiausia figūruoja pavardės lietuvių pareigūnų, kurių tiek daug reikėjo Vytauto imperijai. Tai buvo vad. Tikrosios Lietuvos (Lithuania Propria) sritys: Žemaičių kunigaikštija, Trakų ir Vilniaus žemės — nuo 1413 m. vaivadijos. Tų žemių gyventojai buvo pasidarę toji valstybės tauta, kuri vairavo pačią valstybę. Tad Vytauto laikais galima kalbėti apie savotišką « panlituanizmą ». Taip galėjo atsitikti ne vien todėl, kad Vytautas savo politikoje apskritai labiau rėmėsi lietuviškų žemių bajorais. Svarbi aplinkybė dar buvo, kad viešajame gyvenime buvusiems pagonims, katalikams lietuviams bajorams (1387, 1413) tada buvo pripažinta pirmaujanti vieta.

BARDACH, J.: *Studia z ustroju i prawa W. X. Litewskiego XIV-XVII w.*, Białystok 1970. — DOBUŽINSKIS, M.: *Apie Vytauto ženklą*, Praeitis, II, 1933, 245-251 p. — IVINSKIS, Z.: *Vytauto Didžiojo darbai katalikų Bažnyčiai Lietuvoje*, Kaunas 1930. — KARYS, J. K.: *Senovės lietuvių pinigai*, Putnam 1959. — (") *Išskiriamieji ženklai lietuviškoje numizmatikoje*, TaPr, II, 1, 1964, 108-121 p. — KLIMAS, P.: *Vieno prancūzo įspūdžiai Lietuvoje Vytauto laikais. Guillebert de Lannoy kelionė 1413-14 metais*, Židinys, nr. 3, 1930, 232-245 p. — (") *Ghillebert de Lannoy. Dvi jo kelionės Lietuvon Vytauto Didžiojo laikais (1413-14 ir 1421 metais)*, Praeitis, II, 1933, 94-157 p. — KONČIUS, J.: *Vytautas the Great, Grand Duke of Lithuania*, Miami, Fl. 1964, 122-170 p. — OCHMAŃSKI, J.: *Biskupstwo wileńskie w średniowieczu. Ustrój i uposażenie*, Poznan 1972. — PENKAUSKAS Pr.: *Vytauto Didžiojo nuopelnai dvasinės kultūros srityje*, Athenaeum, nr. 1, 1931, 1-36 p. — PROCHASKA, A.: *Dzieje Witolda w. księcia Litwy*, Vilnius 1914. — SEMKOWICZ, W.: *Pierwsze przywileje fundacyjne Witolda dla Kościoła na Żmudzi*, KH, t. 44, 1930, 348-355 p. — TAUTAVIČIUS, A.: *Papildomi duomenys apie naujų sidabro lydinių iš XIV a. II pusės - XV a. pradžios Lietuvos monetų radinių Lietuvos TSR teritorijoje*, AkMD, t. 18, 1965, 67-84 p. — (") *Archeologiniai kasinėjimai Vilniaus žemutinės pilies teritorijoje (1955-1960 m.)*, AkMD, t. 4, 1958, 91-111 p.; t. 6, 1959, 115-134 p.; t. 9, 1960, 43-66 p.; t. 11, 1961, 103-124 p. — URBANAVIČIUS, V.: *XIV-XVII amžių monetos Lietuvos kapinynuose*, AkMD, t. 24, 1967, 61-74 p. — (") *Rumšiškėnai XIV-XVI amžiais*, Vilnius 1970. — *Žymesnieji popiežių liudijimai apie Vytauto Didžiojo nuopelnus Katalikų Bažnyčiai*, TK, nr. 7-8, 1929, 90-93 p. — SALMEN, W.: *Zur Musikgeschichte am litauischen Hofe unter Grossfürst Witold (1350-1430)*, Musik des Ostens, I, Kassel 1962, 80-82 p.

10. Vytauto Didžiojo politikos ir asmens charakteristika

Visas Vytauto gyvenimas buvo padalytas tarp uždavinių Rytuose ir Vakaruose. Iš visų ikitolinių Lietuvos valdovų Vytautas su Vakarais buvo daugiausia turėjęs sąlyčio ir pažinęs Vakarų kultūrą. Tad ir Lietuvoje jis įskiepijo daug Vakarų kultūros elementų. Bet ir su Rytais jis turėjo tiek daug visokeriopų ryšių, kad jis ateičiai liko vienintelis Gediminaitis, kuris daugiausia yra veikęs rytų ir pietų erdvėje. Įveikdamas totorius, išnaudodamas jų vidaus nesutikimus, Vytautas, nežiūrint skaudžių Vorsklos pralaimėjimo smūgių, sugebėjo toliau susiskaldžiusių totorių puolimus atremti jų pačių pagalba.

Vytauto veikimo ir jo politikos vertinimas per ištisus 5 amžius yra išlikęs dualistinis. Dar jam gyvam tebesant, jo draugai, šalininkai ir jo politikos rėmėjai Lietuvos bajorai įžvelgė jame nepaprastą vyrą, aukštesnį žmogų. Tad, nedelsiant, panegiriškais himnais ir raštais buvo jam reiškiama pagarba ir klusnumas. Tai parodo kaip tik paties Vytauto laikais, arti Lietuvos valdovo dvaro atsiradę pirmieji Lietuvos Metraščio [1] fragmentai, pirmoji sąmoninga lietuvių istoriografija. Ir Vytauto priešai, kaip ir vakarų Europos kronikininkai, rašytojai, politikai jautė Vytauto didybę. Jie ne sigailėdavo Kęstutaičiui palyginimų su pačiais didžiausiais antikinio pasaulio vyrais. Juk net didysis Vytauto politikos priešas Dlugošas, kuris Zb. Olesnickio įtakoje tiek daug kronikoje apie jį gana tendencingai prirašė, pasigaudamas Vytauto krikščioniškojo vardo Aleksandro, lygina jį su didžiuoju senovės Aleksandru Makedoniečiu. Kiti irgi panašiai darė, ne vien norėdami aklai Vytautą girti.

Daug kas kaip reikiant negalėjo suprasti Vytauto charakterio, kuriame reiškėsi daug priešingumų, kurių istorikai dar nėra pajėgę pilnai suderinti. Jo daugiaveidiškumo kontrastai matyti daug kur. Šalia jo politikoje reikalingo didelio lankstumo, kyšojo nepaprasta ambicija. Šalia kronikininkų užfiksuoto švelnumo, slypėjo didelis kietumas, siejęsis su žiaurumu. Šalia taupumo, Vytautui buvo charakteringas didelis švaistymasis materialinėmis gėrybėmis, ypač kai reikėdavo pasirodyti užsieniečiams. Kai Vytautas, pvz., darė 1428 m. prieš turtingą D. Naugardą žygį, kuris buvo daugiau jo prestižo ir garbės, o mažiau realios politikos reikalas, didelę dalį 10.000 rb. gautos kontribucijos išdalijo jis žygio dalyviams lenkų karininkams (riteriams). Mėgimas užimponuoti svetimiesiems dide-

---

[1] Žr. Z. Ivinskis : *Metraščiai, Lietuvos,* LE, t. 18, 307-308 p. ; (") *Lietuvos Metrika,* LE, t. 16, 135-137 p. ; M. Jučas : *Lietuvos didžiųjų kunigaikščių metraštis,* AkMD, t. 3, 1957, 111-121 p. (") *Lietuvos metraščiai,* Vilnius 1968, 21-48 p.

liu duosnumu ir vaišingumu buvo charakteringa žymė Vytautui ir jo dvarui. Tai pabrėžia ir Ghillebert de Lannoy. Kai kartą Vytautas savo žmonos Julijonos akivaizdoje mylimam notarui dovanojo šimtą markių, ji nusistebėjo dėl tos dovanos didumo. Tada Vytautas dar liepęs notarui pridėti kitą šimtą, ir kol žmona nesiliovusi pastabas dariusi, buvę išmokėta 800 markių. Tad Julijona pamačiusi, kad ji tik savo tylėjimu tegalėsianti užkirsti kelią Vytauto išlaidumui ir švaistymuisi [2].

Tai nereiškia, kad Vytautas buvo abejingas laikinosioms ir žemiškoms gėrybėms [3]. Saviesiems (tik ne svetimiesiems) jis buvo gan griežtas, ir, šalia iš paviršiaus lengvabūdiško jo švaistymosi, ėjo sugebėjimas ir žymios pastangos tvarkyti savo valstybės ūkio reikalus, kurie išsiliejo į jo aktyvią agrarinę ir ekonominę politiką. Ir tiems bajorams, kurių luomą Vytautas taip rėmė dovanojimais, stojimas karan su savo arkliu ir ginklais buvo geležinis įstatymas; o kurie neturėjo kuo joti ar apsišarvoti, paties Vytauto žodžiais, turėjo parduoti žmoną ir vaikus, « kad tik be arklio nebūtų » [4].

Kryžiuočių ir Maskvos rusų istoriografija, kaip ir nebuvo galima kitaip laukti iš Vytauto politinių priešų, yra jį piešusi gana tamsiomis spalvomis, laikydama jį, be kitko, gana žiauriu valdovu. Tokį jį tendencingai piešė ir humanistas E. S. Piccolomini [5]. Pačių lietuvių vertinimas jau nuo seno buvo kitoks. Romantiškai nusiteikę aušrininkai (pirmasis Maironis) Vytautui davė Didžiojo vardą. Tik pašalinių nuotaikų vedami kai kurie lietuviai į Vytauto laikus žiūrėjo ir tebežiūri ne ano meto ir ne to pat laiko mastu.

Užtikrindamas lietuvių tautai pastovią vakarinę sieną, Vytautas sugebėjo patį ordiną panaudoti kaip efektyvią priemonę savo politikoje. Baisus buvo kryžiuočiams smūgis, kad jie neteko Žemaičių, kuriuos — jų pačių žodžiais Konstancoje — « telaikė kaip (slidų) ungurį už uodegos » (sicut anguillam per caudam).

Santykiuose su lenkais Vytauto veikimas paliko iki šiol siekiančių pėdsakų. Lenkų istoriografijos vertinimu jis teveikęs Lietuvos nepriklausomybės ir politinės laisvės labui. Tad jis labiausiai esąs sutrukdęs « puikaus unijos darbo užbaigimą », per visą amžių stengdamasis unijos nuostatus pakeisti, išsivaduoti iš jos varžtų, nors jis sumaniai sugebėjo naudotis tos sąjungos su Lenkija vaisiais kultūros ir politikos srityje.

---

[2] DlugO, XIII, 416 p.

[3] Klaidingai todėl mano J. Caro.

[4] CEV, 548 p.

[5] Žr. P. Rabikauskas: Pijus II, LE, t. 22, 483 p.; A. Janulaitis: *E. S. Piccolomini bei Jeronimas Pragiškis*, Kaunas 1928.

Vytautui bevaldant keliskart buvo iškilę jo vainikavimosi planai. Bet, pavartojus lenkams fizinę jėgą, vainikavimas sutrukdytas (1430), neįvykdytas jo sumanymas, vienas iš žymiausių dramatinių įvykių Vytauto gyvenimo gale, lietuvių ir lenkų santykiuose turėjo ateičiai gilių pasėkų [6]. Jau amžininkams tos Vytauto pastangos eiti savo nepriklausomu keliu darė stiprios įtakos. Ištisa dešimtis metų po jo mirties buvo lyg jo valdymo tąsa. Švitrigaila ir Žygimantas buvo Vytauto politikos tęsėjai. Vytauto mokykloje išaugusi didikų ir bajorų generacija vedė vad. « separatistinę » politiką Kazimiero laikais. Dar XVI a. buvo žavimasi Vytauto pastangomis tapti karaliumi. O teismų aktai iki pat XVIII a. rodo, jog bajorai vis laikydavo reikalinga remtis Vytauto sudarytais santykiais, jo suteikta bajoryste, net jo vardu falsifikuotais donaciniais dokumentais.

Vytautas buvo taip pat pirmasis Lietuvos valdovas, kuris susirišo labiau su universalinėmis jėgomis. Jis turėjo daug santykių, kaip rodo ir gausi korespondencija, su imperatoriumi ir popiežiumi. Norėdamas « atmokėti » imp. Zigmantui už Breslavo sprendimą [7], už Žemaičių priskyrimą ordinui, Vytautas buvo net priėmęs jam husitų čekų siūlomą karaliaus karūną, ir ten buvo nusiuntęs keletui metų Žygimantą Kaributą.

Karalienė Bona Vilniaus katedros bažnyčioje buvo pastačiusi marmurinį Vytautui paminklą, kurį dar XVII a. matė jėzuitų istorikas V. A. Kojalavičius. Švedų ir Maskvos karuose (po 1655) Vytauto karstas iš katedros pradingo. Nebežinoma tapo ištisoms kartoms ir vieta, kur buvo Vytauto kūnas palaidotas. Tačiau Vytauto darbai buvo garsinami palikuonims. Jau XIX a. lietuviai, keldami Vytauto garbę ir labiau akcentuodami visas jo pastangas eiti nepriklausomu keliu nuo lenkų, labiau išryškino ir atskirą, naują tautinę lietuvių sąmonę, kuri tapo antrosios (1918) Lietuvos pagrindu.

IVINSKIS, Z. : *Vytautas Didysis istorinėje literatūroje. Svarbesnės literatūros apžvalga apie Vytautą Didįjį*, Athenaeum, I, 2, 1930, 190-212 p. — JAKŠTAS, J. : *Prie Vytauto charakteristikos*, Vairas, 4, 1931. — KolLJ, I, 161-164 p. — KONČIUS, J. : *Vytautas the Great, Grand Duke of Lithuania*, Miami, Florida 1964, 186-195 p. — KRASAUSKAITĖ, M. *Vytauto charakteristika*, rink. : Vytautas Didysis, red. P. Šležas, Kaunas 1930, 253-265 p. — LAPPO, J. : *Istorinė Vytauto reikšmė*, Praeitis, II, 1933, 1-71 p. — PfiW. — SKRUPSKELIS, Ig. : *Vytautas Didysis vokiečių literatūroje*, Athenaeum, I, 1930.

[6] Žr. Z. IVINSKIS : *Rugsėjo 8-ji*, LE, t. 26, 91-92 p.
[7] Žr. Z. IVINSKIS : *Melno taika*, LE, t. 18, 172-175 p.

VARDYNAS

Asmenvardžiai atspausdinti didžiosiomis raidėmis, liet. žurnalų bei laikraščių pavadinimai — kursyvu, o vietovardžiai ir kita — paprastu šriftu.

Sutrumpinimai :

arkiv. — arkivyskupas
D. — Didysis
ež. — ežeras
kng. — kunigaikštis
kng-ja — kunigaikštija
mag. — magistras
metr. — metropolitas
pop. — popiežius
univ. — universitetas
vysk. — vyskupas

Rogeras II, Sicilijos karalius 120
Rogov A. J. 46
Rokutavičius, bajoras 368
Rolando giesmė 116, 122

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOSKLO AKADEMIJOS LEIDINIAI

Suvažiavimo Darbai, I	tomas, 542, psl., Roma ^{2}1973	12 dol.
Suvažiavimo Darbai, II	tomas, 486 psl., Roma ^{2}1973	12 dol.
Suvažiavimo Darbai, III	tomas, 526 psl., Roma ^{2}1972	12 dol.
Suvažiavimo Darbai, IV	tomas, XV-321 psl., Roma 1961	8 dol.
Suvažiavimo Darbai, V	tomas, XVI-647 psl., Roma 1964	14 dol.
Suvažiavimo Darbai, VI	tomas, XVI-510 psl., Roma 1969	14 dol.
Suvažiavimo Darbai, VII	tomas, XV-427 psl., Roma 1972	14 dol.
Suvažiavimo Darbai, VIII	tomas, XVI-595 psl., Roma 1974	20 dol.
Suvažiavimo Darbai, IX	tomas, spausdinama	
Suvažiavimo Darbai, X	tomas, ruošiama spaudai	

Metraštis, I	tomas, XVI-374 psl., Roma 1965	8 dol.
Metraštis, II	tomas, VIII-370 psl., Roma 1966	8 dol.
Metraštis, III	tomas, VIII-410 psl., Roma 1967	8 dol.
Metraštis, IV	tomas, VIII-624 psl., Roma 1968	16 dol.
Metraštis, V	tomas, VIII-623 psl., Roma 1970	16 dol.
Metraštis, VI	tomas, spausdinama	

A. Dambrauskas-Jakštas, Užgesę Žiburiai, XVI-502 psl., Roma ^{2}1975. 16 dol.

A. Kučas, Kun. Antanas Staniukynas, XVI-208 psl., Roma 1965. 6 dol.

J. Eretas, Kazys Pakštas. Tautinio Šauklio Odisėja, XVI-384 psl., Roma 1970. 14 dol.

A. Baltinis, Vysk. V. Borisevičiaus gyvenimas ir darbai, XII-178 psl., Roma 1975. 8 dol.

J. Eretas, Valančiaus šviesa už marių. Pranciškaus Juro ir jo bendrininkų gyvenimas bei veikla, paruošta spaudai.

J. Gasiūnas, Vysk. K. Paltaroko gyvenimas, baigiama ruošti spaudai.

Pr. Gaida, Arkiv. T. Matulionio gyvenimas, baigiama ruošti spaudai.

Ign. Skrupskelis, Lietuviai XVIII amžiaus Vokiečių literatūroje, XIX-172 psl., Roma 1967. 6 dol.

J. Grinius, Veidai ir problemos lietuvių literatūroje, I t., XII-406 psl., Roma 1973. 14 dol.

J. Grinius, Veidai ir problemos lietuvių literatūroje, II t., XII-500 psl., Roma 1977. 20 dol.

Vl. Kulbokas, Lietuvių literatūrinė kritika tremtyje, spausdinama.

J. Vaišnora, Marijos Garbinimas Lietuvoje, 445 psl., Roma 1958. 5 dol.

Fontes Historiae Lituaniae, vol. I : Relationes status Dioecesium in Magno Ducatu Lituaniae, LV-542 psl., Roma 1971. 20 dol.

Fontes Historiae Lituaniae, vol. II : Relationes status Dioecesium in magno Ducatu Lituaniae, baigiama spausdinti.

K. Avižonis, Rinktiniai Raštai, I t., XXII-614 psl., Roma 1975. 16 dol.

K. Avižonis, Rinktiniai Raštai, II t., XI-463 psl., Roma 1978 22 dol.

K. Avižonis, Rinktiniai Raštai, III t., ruošiama spaudai.

Z. Ivinskis, Rinktiniai Raštai, I t. : Lietuvos istorija (Iki Vytauto Didžiojo mirties), X-411 psl., Roma 1978, 20 dol.

Z. Ivinskis, Rinktiniai Raštai, II t., ruošiama spaudai.

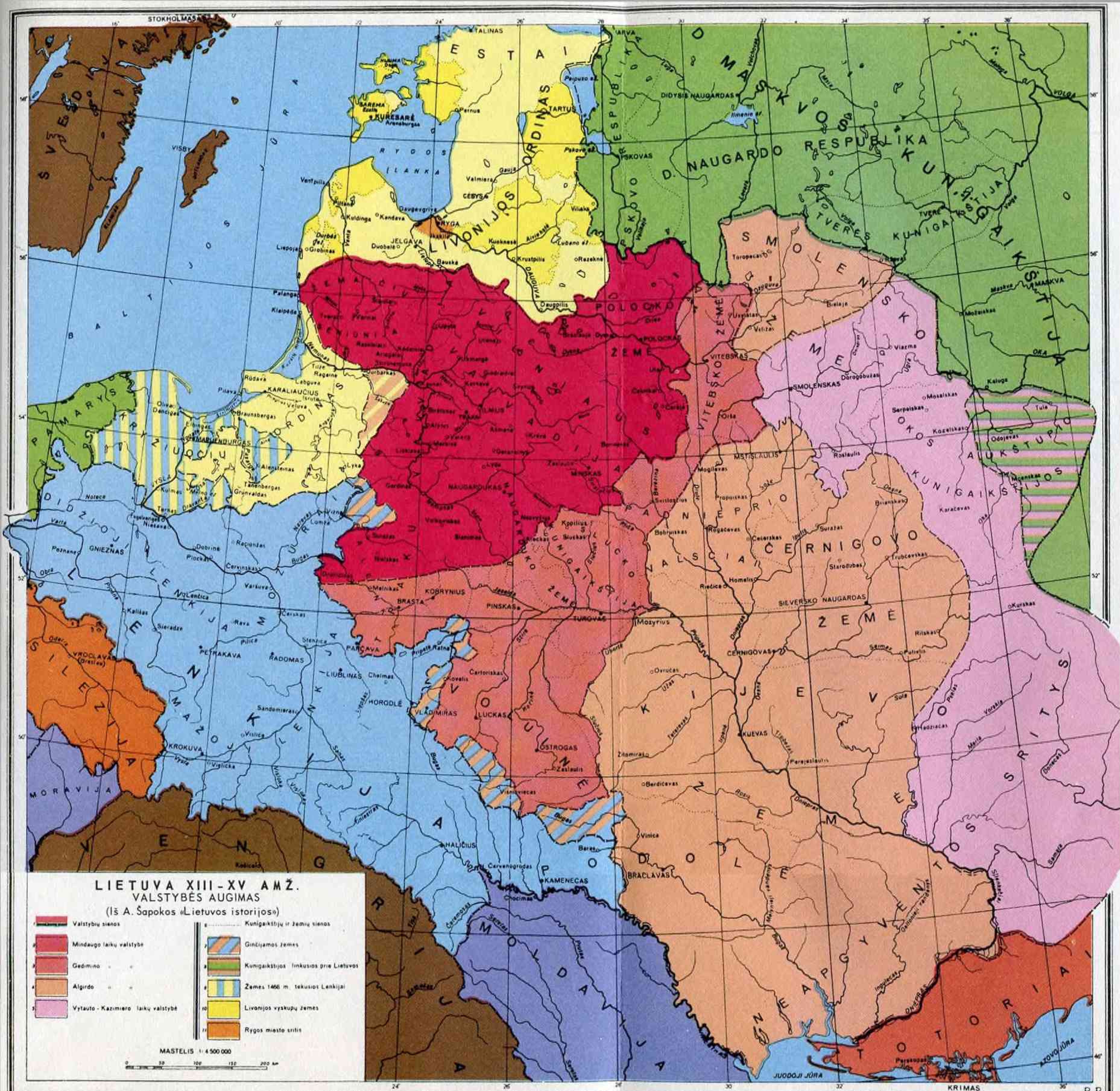
A. Salys, Rinktiniai Raštai, I t. spausdinama.

A. Salys, Rinktiniai Raštai, II t. paruošta spaudai.

A. Maceina, Filosofijos kilmė ir prasmė, XII-328 psl. Roma 1978. 16 dol.

Užsakymus siųsti šituo adresu :

L.K.M. Akademijos Reikalų Vedėjui
Piazza della Pilotta 4
00187 R O M A
I T A L I A

LIETUVA XIII–XV AMŽ.
VALSTYBĖS AUGIMAS
(Iš A. Šapokos «Lietuvos istorijos»)
Valstybių sienos
Mindaugo laikų valstybė
Gedimino „ „
Algirdo „ „
Vytauto - Kazimiero laikų valstybė
Kunigaikštijų ir žemių sienos
Ginčijamos žemės
Kunigaikštijos linkusios prie Lietuvos
Žemės 1466 m. tekusios Lenkijai
Livonijos vyskupų žemės
Rygos miesto sritis
MASTELIS 1 : 4 500 000
0 50 100 150 200 km
ESTAI
LIVONIJOS ORDINAS
D. NAUGARDO RESPUBLIKA
MASKVOS KUNIGAIKŠTIJA
TVERĖS KUNIGAIKŠTIJA
PSKOVO RESPUBLIKA
SMOLENSKO ŽEMĖ
POLOCKO ŽEMĖ
VITEBSKO ŽEMĖ
PADNIEPRIO VALSČIAI
ČERNIGOVO
SIEVERSKO NAUGARDAS ŽEMĖ
KIJEVO ŽEMĖ
VOLUINĖ
PODOLĖ
NEAPGYVENTOS SRITYS
TOTORIAI
MOLDAVIJA
VENGRIJA
SILEZIJA
MORAVIJA
LENKIJA
MAŽOJI LENKIJA
DIDŽIOJI LENKIJA
PAMARYS
PRŪSIJA
KRYŽIUOČIŲ ORDINAS
ŠVEDIJA
BALTIJOS JŪRA
RYGOS ĮLANKA
JUODOJI JŪRA
AZOVO JŪRA
KRIMAS
STOKHOLMAS
TALINAS
TARTUS
DIDYSIS NAUGARDAS
PSKOVAS
RYGA
MASKVA
SMOLENSKAS
VILNIUS
MINSKAS
POLOCKAS
VITEBSKAS
NAUGARDUKAS
BRASTA
PINSKAS
TUROVAS
ČERNIGOVAS
KIJEVAS
LUCKAS
VLADIMIRAS
LIUBLINAS
KROKUVA
HALIČIUS
KAMENECAS
BRACLAVAS
GNIEZNAS
VROCLAVAS
KARALIAUČIUS
MARIENBURGAS
MSTISLAULIS
KUREsARĖ
R.P.